

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN DİĞER DİNLERE
VE DİN MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

DOKTORA TEZİ

AHMET YEMENİCİ

ANKARA-2012

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN DİĞER DİNLERE
VE DİN MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

DOKTORA TEZİ

AHMET YEMENİCİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mualla SELÇUK

ANKARA-2012

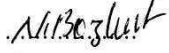
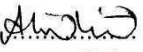
T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN EĞİTİMİ)
ANABİLİM DALI

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN DİĞER DİNLERE VE DİN
MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mualla SELÇUK

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr. Cemal TOŞUN	
Prof. Dr. Mualla SELÇUK	
Prof. Dr. Nahide BOZKURT	
Prof. Dr. A. Hikmet FİROĞLU	
Prof. Dr. Nurullah ALTAY	

Tez Sınavı Tarihi : 09.07.2012

ÖNSÖZ

Günümüzde insanlar kültürleri, gelenekleri, inançları ve değer yargılarıyla kapalı bir hayat yaşayamamakta, hızla gelişen iletişim ve ulaşım imkânları sonucunda birbirlerini etkileyen yeni çevreler oluşturmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişmeler çok uzaklardaki toplumları etkilemektedir.

Farklı inançlara ve dinlere mensup bireyler ve toplumlar okul, iş yeri, hastane ve oturdukları mahalle gibi ortamlarda eğitim, din, kültür, sanat, spor, turizm ve benzeri alanlarda karşılaşma ve tanışmaya yönelik pek çok problem ve fırsatlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu süreçte ilahiyattan eğitim alanına kadar pek çok konuda araştırmalar yapılmakta, dünyadaki her kültür ve toplum çevresi kendine en uygun eğitim modelini geliştirme gayreti içine girmektedir.

Gelinen bu süreçte, milyonlarla ifade edilen öğrencilerin ve onların din kültürü ve ahlak bilgisi derslerine giren öğretmenlerinin görüş, düşünce ve tutumlarına başvurulmadan din eğitim ve öğretimi alanında geliştirilecek olan kuram, yaklaşım ve öğretim uygulamaları hiç şüphesiz eksik olacaktır. Bu düşünceden hareketle alana giderek din kültürü ve ahlak bilgisi / din dersi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumları ve bu tutumların din öğretimine yansımalarına yönelik bir araştırma yapılmıştır.

Çalışma Giriş, Teolojiden Pedagojiye Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Yaklaşımların Kavramsal Çerçevesi, Yöntem, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi/Din Dersi Öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Din Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları ve Bu Yaklaşımlara İlişkin Bulgular ve Yorumlar ile Sonuçlar ve Öneriler olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın problemi, amacı, önemi, soruları yöntemi ve çalışmada yer verilen kavram ele alınmıştır. İkinci bölümde öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamak için başvuracağımız kavramsal çerçeve üzerinde durulmuştur. Bu bölümde dinî çeşitliliğe ilişkin öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamamızda bize anlamsal ve kavramsal bir çerçeve sunacak olan farklı

yaklaşımların alandaki teolojik, sosyokültürel ve pedagojik tezahürleri irdelenmiştir. Yaklaşımları etkilemesi bakımından kaynak niteliğinde olan Kur'an ve Hz. Peygamberin farklı inanç gruplarına yaklaşım biçimleri ile bu iki temel kaynağın İslam düşüncesindeki yansıma biçimleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi / Din Dersi öğretmenlerinin diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımlarına yönelik bulgular ve yorumlara yer verilmiştir. dördüncü ve son bölümde ise alan araştırmasında ulaşılan sonuçlar ve öneriler yer almıştır.

Çalışmanın her aşamasında akademik katkısını, teşvik ve yönlendirmelerini esirgemeyen başta danışman hocam Prof. Dr. Mualla SELÇUK'a, teşvik ve desteği ile yol gösteren hocam Prof. Dr. Cemal TOSUN'a, çalışmalarına verdiği destekten ötürü Hocam Prof. Dr. Recai DOĞAN'a, çalışmama özellikle araştırma yöntem ve teknikleri konusundaki desteğini esirgemeyen Prof. Dr. Nurullah ALTAŞ'a, dinler tarihi ile ilgili konularda destek olan Hocam Prof. Dr. Ahmet Hikmet EROĞLU'na, tezimle ilgili önerilerde bulunan Hocam Prof. Dr. Nahide BOZKURT'a ve Prof. Dr. Nevzat Yaşar AŞIKOĞLU'na en içten şükranlarımı sunarım. Ayrıca din eğitimi alanında büyük emeği olan hocamız Prof. Dr. Beyza BİLGİN'e şükran duygularımı iletmeyi bir vefa borcu olarak gördüğümü belirtmek istiyorum.

Tez çalışmamda mülakat yapma imkânı veren, vakitlerini ayırarak görüş, düşünce ve yaklaşımlarını benimle paylaşan değerli meslektaşlarıma bu katkılarından dolayı müteşekkirdim olduğumu belirtmek istiyorum.

Tez hazırlama sürecinde yoğun çalışmalarına katlanan ve bana destek olan eşim Hatice'ye, birlikte zaman geçirmek için beni gözetleyen oğlum Ahmet Oğuz ve kızım Beyza'ya, ayrıca katkılarını esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Ahmet YEMENİCİ

Ankara - 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
I.BÖLÜM	1
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI	11
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	12
4. ARAŞTIRMANIN SORULARI	15
5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	16
5.1. Metot ve Teknikler	16
5.1.1. Veri Toplama	17
5.1.1.1. Kaynak Tarama	17
5.1.1.2. Görüşme	18
5.1.2. Verilerin Analizi	19
5.1.2.1. Kodlama ve Kategorileştirme	19
5.1.2.2. Kategorileştirilen Metinlerden Bulguların Elde Edilmesi	20
5.1.2.3. Bulguların Yorumlanması	20
5.2. Evren ve Örneklem	21
6. KAVRAMLAR	23
II. BÖLÜM	25
KAVRAMSAL ÇEÇEVE	25
TEOLOJİDEN PEDAGOJİYE DİĞER DİNLERE VE MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR	25
1. DİNİ ÇEŞİTLİLİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARIN FARKLILAŞMASI	25
1.2. Teolojik Yaklaşımlar	28
1.2.1. Exclusivizm (Dinsel Dışlayıcılık/Dini Tekelcilik)	31
1.2.2. İnkusivizm (Dinsel Kapsayıcılık)	34
1.2.3. Dinsel Çoğulculuk	36
1.3. Sosyokültürel Yaklaşımlar	39
1.4. Pedagojik Yaklaşımlar	51
1.4.1. Pedagojik Yaklaşımlarla İlgili Tartışılan Temel Kavramlar	54
1.4.2. Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi	60
1.4.3. Dinlerarası Din Eğitimi	61
1.4.4. Fenomonolojik Yaklaşım	64
1.4.5. Yorumlayıcı (Etnolojik) Yaklaşım:	67
1.4.6. Doktriner (Mezhebe – İnanca Dayalı) Din Eğitimi Yaklaşımı	69
1.4.7. Evrensel Ahlak Arayışı-Küresel Ahlak Eğitimi	74
2. FARKLI İNANÇ GRUPLARININ KUR'AN'DA ELE ALINIŞ BİÇİMİ	78
2.1. Farklı İnanç Gruplarıyla İlgili Kur'an Ayetlerinden Ortaya Çıkan Temel Bağlamlar	80
2.1.1. Farklı İnanç Gruplarının Varlığı	80
2.1.2. Farklı İnanç Grupları ve Onlara İlişkin Kur'an'ın Yaklaşımı	81
2.1.2.1. Putperestler (Müşrikler)	82
2.1.2.2. Ehl-i Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar)	89
2.1.2.3. Fitrat Dini İslam (Haniflik)	112
2.1.3. Dinlere - İnançlara Hakikat Değeri Bıçmek ve İnanç Grupları Arasındaki İlişki Biçimi	117
2.1.4. Dinde Zorlamanın Olmayışı	130
3. HZ. MUHAMMED'İN FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLİŞKİ BİÇİMİ	132
3.1. Müşriklerle İlişkiler	132
3.2. Hristiyanlarla İlişkiler	135
3.3. Yahudilerle İlişkiler	150
3.4. Değerlendirme	161
4. ÇAĞDAŞ İSLAM İLAHİYATINDA DİĞER DİNLERE VE DİN MENSUPLARINA İLİŞKİN BAZI YAKLAŞIMLAR	164

III. BÖLÜM.....	184
DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ / DİN DERSİ ÖĞRETMENLERİNİN DİĞER DİNLERE VE DİN	
MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI (BULGULAR VE YORUM)	184
1. YURTDIŞINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN BULGULAR.....	184
1.1. İngiltere’de Görevli Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG1).....	184
1.2. Almanya’da Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG2)	214
1.3. İsviçre’de Görevli Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG3).....	254
2. TÜRKİYE’DEKİ DEVLET OKULLARINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN	
BULGULAR	271
2.1. Ankara Sincan İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin	
Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG1).....	271
2.2. Ankara Mamak İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin	
Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG2).....	287
2.3. Ankara Yenimahalle İlçesinde Devlete Bağlı Bir Lisede Çalışan Öğretmenin yaklaşımına	
İlişkin Bulgular (TG3).....	316
2.4. Elazığ’da Devlete Bağlı Bir Fen Lisesinde Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular	
(TG4)	350
2.5. Ankara Yenimahalle İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin	
Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG5).....	356
3. FARKLI DİNLERE MENSUP ÖĞRENCİSİ BULUNAN ÖZEL LİSELERDEKİ ÖĞRETMENLERİN	
YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN BULGULAR	376
3.1. İstanbul’da Özel Bir Fransız Lisesindeki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG1) ...	376
3.2. İstanbul’da Özel Bir Vakıf Lisesindeki İki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG2-ÖG3)	
.....	402
3.3. İstanbul’da Diğer Bir Farnsız Lisesindeki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG4)..	424
4. DİNKÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN YORUMLAR	449
4.1. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimleri.....	449
4.2. Sosyokültürel Yaklaşımlar	450
4.3. Teolojik Yaklaşımlar	455
4.4. Pedagojik Yaklaşımlar	458
IV. BÖLÜM	460
SONUÇLAR VE ÖNERİLER.....	460
1. SONUÇLAR	460
2. ÖNERİLER.....	462
3. KAYNAKLAR	464
EK-1 GÖRÜŞME SORULARI	484
EK-2 FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLGİLİ KUR’AN AYETLERİ	493
ÖZET	536
ZUSAMMENFASSUNG	537

İ.BÖLÜM

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Farklılıkların iç içe girmeye başladığı günümüzde bir arada yaşama kültürüne gerek olup olmadığından daha çok, hoşgörü ve diyalog kültürünün nasıl ve hangi zeminlerde gelişeceği yönündeki yaklaşımlar ve arayışlar önem kazanmaktadır. Farklı inanç ve dine mensup bireyler ve toplumlar okul, iş yeri, hastane ve oturduğu mahalle gibi ortamlarda eğitim, din, kültür, sanat, spor ve turizm gibi alanlarda karşılaşma ve tanışmaya yönelik pek çok problem ve fırsatlarla karşı karşıya kalmaktadır.

Kültürlerin ve inançların pek çok yolla giderek iç içe girmesi, birbirleri tarafından daha gözlenebilir olması, barış için umut verici olarak görülmektedir. Ancak bu umutların çok kırılabilir olabileceği, hayal kırıklığı ile sonuçlanabileceğine yönelik gelişmeler de yaşanmaktadır. İç içe girmiş farklı kültür ve inanç mensuplarının çatışma ortamına daha kolay sürüklenebileceğine yönelik kaygılar söz konusudur. Çünkü Balkanlarda, Kafkaslarda ve Kıbrıs'ta iç içe yaşayan farklı inanç ve kültürdeki toplumların sürüklendiği çatışma ve savaş ortamı bu kaygıyı canlı tutmaktadır.¹

İsrail - Filistin çatışması, “medeniyetler çatışması” ve 11 Eylül olayı söylemiyle gündeme gelen problemler hayal kırıklığı yaratmıştır. Geline son aşamada barış, hoş görü, bir arada yaşama, tanışma ve bilgi alışverişi gibi konuların geniş kitlelerce nasıl algılandığı ve dönüştürüldüğü meselesi bir sorun alanı olarak karşımızda durmaktadır.

Eğitim öğretimde, kültürel sanatsal etkinliklerde, basın-yayın alanında, günlük yaşamda, siyaset ve politikada içten içe beslenen ve sergilenen tutumlarla ilgili olarak insanlık barışını gelecekte nelerin beklediği kestirilemeyecek boyutlar

¹ İç içe geçişlerde ortaya çıkan yeni meydan okumaların özellikle İslam ve Avrupa açısından ima ettiği durumlar hakkında detaylı tartışmalar için bkz. Nilüfer Göle, *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*. Metis Yayınları, İstanbul 2009.

almaya başlamıştır. Barış için sürdürülebilir durumlardan ne kadar söz edilebileceği, samimiyet ve ciddiyetle hâlâ cevaplanmayı beklemektedir. Diğer taraftan karşılaştığımız barınma, beslenme, sağlık, enerji, çevre ve değerler alanındaki pek çok soruna tek bir toplumun ve belirli bir bilim ve kültür çevresinin ne kadar çözüm bulabileceği sorusu önemini korumaktadır. Günlük yaşamın olağan seyrinde, hangi inanca ve kültüre ait olursa olsun toplumların birbirlerine ne denli muhtaç oldukları artık görmezlikten gelinemeyecek ve ihmal edilemeyecek bir boyut ve yaygınlık kazanmıştır.

Ülkelerin büyük bir kısmı, özellikle çatışma ve barış ikilemi içerisinde cereyan eden küresel olaylar karşısında kendilerine özgü sosyal, kültürel, dinsel ve eğitim alanlarındaki reflekslerinde yeni açılımlar yapma ihtiyacını görmektedirler. Bu süreçte farklılıkların çatışmaya yol açmadan öğretime nasıl konu edilebileceği, ülkelerin üzerinde yoğunlaştığı bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kendi koşulları çerçevesinde baktığımızda Türkiye, dünyanın geldiği barış-çatışma ikilemi sürecinden en çok etkilenen ülkelerden biridir. Ülkemiz, konumu gereği farklılıkların çatışmaya yol açmadan öğretime nasıl konu edilebileceğini tartışmamızı gerektiren pek çok belirleyici durumla² karşı karşıyadır. Bu çerçevede Türkiye'nin konumuyla ilgili ön plana çıkan belirleyici durumları aşağıdaki başlıklar çerçevesinde tartışabiliriz.

- 1) Türkiye'nin Doğu – Batı, Asya – Avrupa ve Kuzey – Güney Arasındaki Konumu,
- 2) Tarihi Süreç İçinde Anadolu'da Oluşan Çok kültürlü Bir Yapının Bulunması,
- 3) Batı Trakya, Balkanlar, Kıbrıs ve Komşu Ülkelerdeki Osmanlı Mirası,
- 4) Yurt Dışına Yapılan İşgücü İhracı,
- 5) Türk Cumhuriyetleri İle Yürütülen Yoğun İlişkiler,
- 6) Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci.

Türkiye'nin konumuyla ilgili ön plana çıkan belirleyici durumlardan üç konuya kısaca değinmek istiyoruz.

² Türkiye'nin konumuyla ilgili belirleyici durumlar için Bkz. Hasan COŞKUN, *Eğitim Teknolojisi Açısından Kültürlerarası Eğitim*, 2.Basım. Hacettepe Taş Kitapçılık, Ankara 1997 s. 33-42.

1) Türkiye'nin Doğu – Batı, Asya – Avrupa ve Kuzey – Güney Arasındaki Konumu

Türkiye iletişim teknolojisinde ve ulaşım imkânlarındaki bütün gelişmelere rağmen, Doğu – Batı, Asya – Avrupa ve Kuzey – Güney arasındaki Jeopolitik, Coğrafi ve kültürel önemini ve etkisini halen korumaktadır. Türkiye adeta uygarlıkların kaynaşma noktasında yer almaktadır.

Anadolu konumu gereği tarihte değişik kültürlerle beşiklik etmiştir. Bu tarihi mirasa pek çok zenginlik katarak var olmak ve yarınlar için umut beslemek, bu coğrafyada yaşamak isteyen bir toplumun göz ardı edemeyeceği pek çok tutum ve davranışı beraberinde getirmektedir. Anadolu'da var olmak, sahip olunan kültürel mirasın değerini bilmeyi ve gelecek için insanlığa umut verecek değerler dünyasında etkin olmayı gerektirmektedir.

İslam dininin hoşgörüsünü, üzerine bir kültür inşa ederek evrensel bir çekim alanı oluşturacak boyutlara taşıyan Yunus Emre, Mevlana ve daha nice büyük insanlar Anadolu'nun bu kültür zenginliğinin yarınlar da taşınacağına ilişkin ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Bu mirasın insanlığın kültür hazinesine neler katabileceğini göstermek, ilk önce ülkemizin yapacağı çalışmalarla ortaya çıkacaktır. Bu anlamda Türkiye tarihsel ve kültürel mirasıyla uluslararası çalışmalara aktif olarak katılabilecek birikime sahip olduğunu gösteren önemli projelerde yer almaktadır. Ancak bu çabaların başarıya ulaşması ve sürdürülebilir olması, elde edilen birikimin eğitim – öğretim, sanat ve kültür hayatında geniş kitlelerce nasıl dönüştürüleceği ile de orantılı olacaktır.

2) Yurt Dışına Yapılan İşgücü İhracı

Türkiye günümüzde işçi ihracı çerçevesinde 30 'a yakın ülke ile kültür ve eğitim alanlarında işbirliği yapmaktadır. Türk vatandaşları bu ülkelere giderken kültürel kimlikleriyle beraber gitmişlerdir. Hem içinde bulundukları ülkeye her açıdan uyum sağlamak, hem de beraberlerinde getirdikleri kimliklerini korumak ve temsil etmek için söz konusu ülkelerdeki vatandaşların talepleri her geçen gün artmaktadır.

Türk vatandaşlarına yönelik hizmetlerde gerekli ve yeterli adımların atılamaması, zaman zaman Türkiye'nin etkisiz kalacağı arayışları da gündeme getirmektedir. Özellikle dış ülkelere görevli giden personelin ve din görevlilerinin yabancı dil yönünden talepleri karşılayacak yeterlilikte olmadığı gerekçesiyle Türk eğitim sistemi içindeki öğretmenler gittikçe devre dışı kalma aşamasına gelmektedir. Faklı çözüm arayışları sistem içindeki öğretmenlerin alternatifi olarak düşünülmektedir. Yurtdışındaki vatandaşların din eğitim ve din hizmetleri alanında karşılaştıkları problemlere bakıldığında, sınırlı yeterliklere sahip personel göndermenin ötesinde daha geniş bir çerçevede ele alınmayı gerektirecek boyutlar kazanmış olduğu görülecektir.

Örneğin Almanya'ya giden görevlilerin ülkenin koşulları dikkate alınarak eğitilmediklerini ve kısa bir süre kalmaları nedeniyle yurtdışındaki vatandaşların din eğitim ve hizmetleriyle ilgili sorunlarına yönelik bilimsel ve teolojik zemin hazırlama imkânları olmadığı bu konuda dile getirmektedir.³ Bu problem hemen hemen aynı ölçüde Almanya dışındaki diğer ülkeler için de geçerliliğini korumaktadır.

Yurtdışındaki vatandaşların talepleri ve karşılaştıkları sorunlar, ne vatandaşlar tarafından tek başına çözebilecek ne de Türkiye devre dışı bırakılarak ilgili ülkenin çözebileceği boyuttadır. Diğer yandan Türkiye'nin sorunların çözümünde gerekli adımları atmada gecikmesi devre dışı kalma ihtimalini taşımaktadır.

Ülkemizin yürüttüğü çalışmalar, Türkiye şartları için yetiştirdiği öğretmenleri yine bu personelin kendi gayretlerine bırakarak, aralarından sınavla birkaçını seçmek ve göndermekle sınırlı olamayacak kadar geniş bir perspektifi gerektirmektedir.

³ Cemal TOSUN. "Almanya'da İslam Din Dersleri İçin Bilimsel İslami Teolojik Temellerin Önemi", *İnsan Onuru: İslam ve Hristiyanlıktaki Temelleri Çalıştayı* 3-4 Ekim 2005, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006, s. 127

3) Türkiye'nin Avrupa Birliği Süreci

Avrupa Birliği, var olan ve tüketilen kimliklerden hareketle üretilen yeni kimlik arayışı olarak tartışılan bir süreci de ima etmektedir.⁴ Bu süreç her haliyle pek çok ikilemi ve gerginliği de getirmektedir. Özellikle etnik ve dinsel kimlikler ve güvenlik kaygıları gibi konular tereddütler oluşturmaktadır. Diğer yandan AB süreci, Türkiye'nin modernleşme süreci olarak da rol oynamakta ve pek çok kurumsal yapı bu süreç çerçevesinde revize edilmektedir.

Avrupa pratiğinin insanlarda nasıl bir dönüşüm yapabileceğine ilişkin “Avrupa’ya bir ruh vermek” yaklaşımından hareketle şu ifadeler dikkat çekmektedir. “İnsanlar birbirlerine yabancı olduklarında, kendi inancından olmayanları cehenneme göndermeyi veya onları yok etme planları yaparak dünyayı onlardan temizlemeyi kolayca düşünebiliyorlar. Hâlbuki tanıştılar ve yakınlaşıp arkadaş oldular mı, düşünceleri ve davranışları değişiyor. Önce belki şöyle düşünüyorlar: O da bir insan, hidayete ermek ve cennete girmek onun da hakkı, belki ben buna aracı olabilirim. Fakat bu düşüncelerinin karşılıklı olduğunu fark edince şaşırıyorlar. Ne yapsınlar şimdi? Yeniden ayrılıp yabancılaşsınlar mı, aldırmazlıktan mı gelsinler, yoksa hedefi aynı olan farklı yollarda yürümekte olduklarının bilincine varsınlar ve karşılıklı olarak saygı davranışı mı gösterebilirler?”⁵

Avrupa’daki çok kültürlü ortam, kalıplaşmış kültürel ve dinsel ön yargıları, günlük yaşamın pratiğinden gelen çok doğal saiklerle sarsarak, toplumlar arasında tanışmaya ve kaynaşmaya yönelik fırsatlar sunmaktadır. Hiç şüphesiz bu süreç, Türkiye’nin kültür, eğitim ve din öğretimi alanlarında şimdikine nazaran yurt içinde ve yurt dışında daha etkin ve çok yönlü çalışmasını gerekli kılacaktır. AB süreci sadece program, muhteva ve öğrenme öğretme anlayışlarındaki değişim ve dönüşümü talep etmemektedir. Aynı zamanda bu süreçte verimli olacak ve eğitime işlerlik kazandıracak öğretmenlerin yetiştirilmesini de gerektirmektedir.

⁴ Bkz. Krishan Kumar, “Ulus-Devlet, Avrupa Birliği ve Ulusaşırı Kimlikler”, *Müslüman Avrupa Ya da Avro İslam*, Çeviren Zehra Savan, Everest Yayınları, İstanbul 2004. s.88-89.

⁵ Beyza Bilgin, “Avrupa Birliği ve Barış-Avrupa’ya Bir Ruh Vermek”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz, Sinemis Yayınları, Ankara 2005. s. 280

Diğer yandan hoşgörü, diyalog, barış ve bir arada yaşama kültürü deyince hem tarihte hem de günümüzde karşımıza çıkan önemli konulardan biri din olmaktadır. Çok kültürlü süreçte din bireysel, toplumsal, tarihsel ve evrensel yapısıyla, eğitim kültür ve sanat alanlarında çok yönlü karşılaşma ortamları ve zemini sunmaktadır.

Farklılıklar ve din konusunda irdelenmesi gereken soru; dinin bir arada yaşama, hoş görü ve işbirliği kültürünün oluşturulmasında bir engel mi yoksa şans mı olup olmadığıdır.

Dinlerin savaşı çağrıştırdığı, din uğruna yapılan savaşların insanlara büyük acılar ve kayıplar verdirdiği genelde ileri sürülen bir iddia olmaktadır. Dinlere yönelik ileri sürülen bir ikinci iddia ise onların genelde baskıcı, eziyet verici, hayatı kısıtlayıcı hatta felsefenin, bilimin, teknoloji ve endüstrileşmenin, demokrasi ve insan haklarının karşısında olduğu yönündedir.

Ancak konuya bir başka açıdan bakıldığında ise; dinlerin hayattan büyük ölçüde soyutlanmasıyla kendini belli eden modern süreçte, dinlerden kaynaklandığı söylenen bağnazlıklar, hoş görüsüzlükler, kısıtlamalar, çatışmalar ve savaşlar beklendiği gibi sona ermiş midir? En çarpıcı örneğiyle iki büyük Dünya savaşı ne uğruna yapılmıştır? Dinlerin bu iki büyük savaşta etkisi nedir?

Tarihi gerçekler dinlerin yaşamdan soyutlandığı bir yerde savaş, çatışma ve hoş görüsüzlüklerin de sona erdiğini göstermemektedir. Dinin insanlık için sunabileceği motivasyonlar sadece savaşı çağrıştırmanın ötesinde de bir anlam ifade etmektedir. Tarihte umut verici güzel örnekler de söz konusudur. İlk Müslümanların Habeşistan'a hicretinde bir Hristiyan Kral olan Necaşi tarafından himaye edilişleri, İspanya'dan kaçan ve Osmanlılara sığınan Yahudilerin güven içinde yüz yıllar boyunca yaşamlarını sürdürmeleri verilebilecek örneklerdendir.

Dinlerin ana kaynaklarına bakıldığında, başta İslam olmak üzere diğer dinlere karşı hoşgörüyü ve saygıyı içeren yaklaşımların yer aldığı görülmektedir. Ancak çatışmacı söylemin ve yaklaşımın da kendine dayanak bulmak için temel dini

metinlere başvurduğu bir gerçektir. Öyleyse dinler barış için kendinden bekleneni nasıl verebileceklerdir.

Dinlerin çok kültürlü süreçte ve modern yaşamda insanlık için nasıl bir katkı sağlayacağına ilişkin şunlar dile getirilmektedir. “Dinler tek başlarına bu dünyanın ekolojik, ekonomik, politik ve toplumsal sorunlarını çözemezler. Fakat dinler; ekonomik programların ve hukuki düzenlemelerin tek başlarına başaramayacakları bir şeyi başarabilirler: insanın iç düzenini, düşünce biçimini, kalbini değiştirmeyi, onu yanlış yoldan döndürmeyi ve ona yeni bir hayat tarzını kabul ettirmeyi başarabilirler. İnsanlık sosyal, politik ve ekolojik reformlara tabi ki ihtiyaç duyuyor. Dindar ve maneviyata önem veren insanlar, dinlerin manevi gücünün insanlara, hayatları için gerekli bir temel güven, bir düşünce ufku, nihai ölçütler ve bir ruhi sığınak verebileceğinin bilincini taşırlar. Şüphesiz, din mensupları ancak bunu, kendilerinin sebep oldukları ihtilafları bertaraf ederlerse, karşılıklı olarak üstünlük iddiasını, suçlamayı, peşin hükümleri, hatta düşmanlık örnekleri vermeyi bırakırlarsa ve değişik inanç sahiplerinin geleneklerine, ibadethanelerine, ibadetlerine ve kutsamalarına karşılıklı olarak saygı gösterirlerse başarabilirler.”⁶

Aynı fabrika, sokak, okul ve hastane gibi farklı ortamlardaki değişik din mensupları gerçekten bir arada mı yaşıyor? Ya da bir arada yaşama biçimlerinde dinin etkisi nasıl olmaktadır? Bu soruları biraz daha somutlaştıracak olursak bazı problemleri (yerel- ulusal-evrensel) aşmada dinlerden ve onların mensuplarından yeterli ve gerekli katkı gelmekte ve sinerji oluşmakta mıdır? Ya da ne ölçüde gelmektedir? Yok sa bu anlamda çok kırılgan bir zeminde miyiz? Durumu hassaslaştıran nedir? Birliktelik süreçlerinin ve zeminlerinin bu sorular etrafında irdelenmesi gerekmektedir.

İşte bu noktada dinin “ne olduğu” kadar, “nasıl algılandığı/anlaşıldığı” ve inananların birbirlerini nasıl gördükleri, özellikle mensuplarınca karşılıklı olarak takınılan dini tavırların ve teolojik yaklaşımların sorgulanması ve anlaşılması önem kazanmaktadır.

⁶ Hans Küng – K.Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlaka doğru*. Çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu, Cemal Tosun, Recai Doğan, Gün Yayıncılık, Ankara 1995. s. 17-18

Örgün ve yaygın eğitimin faaliyetleri içinde dinlerin evrensel ilkeleri, dinlerarası diyalog, hoşgörü, çok kültürlülük, dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk, farklı dinlere saygı, dinlerarası barış gibi konularda, öğrenci, öğretmen, program, ders araç gereçleri, öğrenme ortamları, öğrenme-öğretme yöntem ve yaklaşımları gibi bütün bileşenleriyle din eğitim öğretim faaliyetlerinin hangi çerçevede ele alınacağı konusu önemini giderek artırmaktadır.

Hiç şüphesiz bu anlamda din eğitim ve öğretimi ile ilgili önemli aşamalar kaydedilmektedir. Hatta ülkemiz kendine özgü koşullardan hareketle oluşturduğu birikimini alanın bilimsel ölçütleri çerçevesinde uluslararası ortamlara taşımakta ve yeni arayışlar etrafında da diğer ülkelerle paylaşmaktadır. İlk ve ortaöğretimde 1999 yılından beri yenilenen programlarda benimsenen mezhepler üstü ve dinlerarası açılımlı yaklaşımlar, öğretmen yetiştirmedeki yapılanma bunlara örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu alandaki yeni arayışlar da her geçen gün devam etmektedir. 1978 den beri düzenlenen ve son olarak 2006 Yılında Hollanda’da yapılan ve ülkemizden din eğitimcilerinin de katıldığı “Uluslararası Din Eğitimi ve Değerler Semineri”nin İki yıl sonra Türkiye de yapılmasına karar verilmiştir. Bu kararın çıkmasında etkili olan açılış bildirisinde üzerinde çalışılacak hususlar şöyle dile getirilmiştir.

Bunlar;

- 1- Terminolojide netlik (İslam, İslam ve Öteki, Din)
- 2- Akademik çevrelerde üretilen teolojinin sınıfa taşınmasında yeni anlatı biçimleri
- 3- Diğer dinleri İslam perspektifinden değil, kendi perspektifinden ortaya koyan yaklaşımlar.⁷

Üretilen teolojinin sınıfa taşınmasında öğretmen, öğrenci, programlar ve ders araç gereçleri gibi eğitim sistemi içinde yer alan bütün unsurların eşgüdüm içinde işe koşulması söz konusu olacaktır. Ayrıca uzmanlar, din adamları ve akademisyenler arasında yürütülen çalışmaların geniş kitlelerce algılanışında ve dönüştürülmesinde

⁷ Mualla Selçuk, “Din Eğitiminde Dinlerarası Bir Boyut Geliştirme: Teolojik ve Eğitimsel Çerçeve, Türkiye Tecrübesi”. 15. *ISREV: Uluslararası Din Eğitimi ve Değerler Semineri*, Driebergen/Hollanda. 2006.

binlerce öğretmeni ve milyonlarca öğrencisiyle okul ve sınıfın rolü göz ardı edilemeyecek bir olgudur.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri muhtevasıyla, programıyla, toplumda oluşturduğu beklentilerle öncelikli bir yer tutmaktadır. Ayrıca Anayasal anlamda zorunlu olmasından dolayı bu derse yönelik beklenti, talep ve ihtiyaçlar çok yoğun olmakta, bu beklentiler zaman zaman önemli farklılıklar da arz etmektedir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili olarak zorunlu olduğu günden beri çok önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Din eğitiminin bilimselleşmesi yolunda kaydedilen aşamayı yok saymak, Türkiye’de yaşanan deneyimi tam olarak kavrayamamak anlamına gelecektir. Ancak üzerinde düşünülmesi, araştırılması gereken konular ve problem alanlarının olduğu da bir gerçektir.

Öğretmenler eğitim öğretim alanında barış ve hoş görü adına üretilen ve tüketilen her ne varsa onun dönüştürülmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir etkidir. Onların farklılık olgusu karşısındaki düşünceleri, bu çerçevede üretilen bilgilerle etkileşim düzeyleri, uyguladıkları programları işe koşma becerileri, diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımları ve farklılıklarla karşılaşma pratikleri gibi konular Türkiye’nin deneyimi açısından üzerinde düşünülmesi ve bilinmesi gereken konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklılık olgusunu ve bu olgunun tarihsel süreçteki tezahürlerini, farklı dinlerin ve mensuplarının birbirlerine karşı tutumlarını, İslam’ın bu bağlamdaki bakış açısını, günümüz şartlarında yaşanan pratik sorunları ve fırsatları, bu çerçevede oluşan birikimin gerek akademik düzeyde ve gerek bilginin üretildiği ve dönüştürüldüğü eğitim öğretim kurumlarında nasıl algılandığı, tartışıldığı ve hangi tepkilerle karşılandığına yönelik araştırmalara her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda günlük yaşamın içinde olan bir meslek grubundan hareketle din öğretimini yürüten Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleriyle ilgili verilere ihtiyaç duyulmaktadır.

Eğitim sistemimizde öğretmenin görevi 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu’nun 43. maddesinde, “Genel kültür, özel alan, eğitim ve pedagojik

formasyonla sağlanan özel bir ihtisas mesleği” olarak tanımlanmakta ve “Öğretmenlik, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleğidir. Öğretmenler bu görevlerini Türk Milli Eğitiminin amaçlarına ve temel ilkelerine uygun olarak ifa etmekle yükümlüdürler.”⁸ şeklinde ifade edilmektedir.

Öğretmen hiç şüphesiz eğitim sisteminin ders, konu, program, okul, öğrenci, veli, eğitim liderliği, vb gibi çok yönlü bileşenlerinin kesiştiği odak noktada yer almaktadır.

Bunun için öğretmen yetiştirmenin, bir meslek grubunun eğitiminden öteye nasıl bir toplum ve ne için eğitim istediğimiz konusuyla ilgili geniş içermeler taşıdığı, çünkü okul ve öğretmenlerin, bir toplumun yaşamını sürdürebilmek ve dönüştürebilmek için ihtiyaç duyduğu temel toplumsallaştırma araçları arasında⁹ önemli yer tuttuğu vurgusu yapılmaktadır.

Dinlerarası diyalog, çokkültürlülük, kültürlerarası ve dinlerarası eğitim gibi konularda yapılan teorik çalışmaların alan araştırmalarıyla da desteklenmesi öğretmen yetiştirme alanında özellikle Avrupa Birliği sürecinde gündeme gelen taleplerle ilgili din öğretimine yönelik bulgular ortaya koyacaktır.

Öğretmenlerin farklılık olgusunu nasıl değerlendirdiklerine, diğer dinlere ilişkin düşünce ve tutumlarının neler olduğuna, yaklaşımlarını hangi kavram ve yaklaşımlarla açıkladıklarına, bu yaklaşımlarla ilişkili olan etkenlerin tespit edilmesine, diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımların programların benimsediği mezheplerüstü ve dinlerarası açılımlı anlayışa nasıl yansıdığına yönelik verilerin ve araştırmaların yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. Bu eksiklik öğretmenin eğitimdeki rolünün anlaşılması, hizmet öncesi ve hizmet sonrası yetiştirilmesi ve kendini yenileyebilmesi konusunda belirsizlikler oluşturmaktadır.

Bu bağlamda araştırmanın problemi, Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin düşünce ve yaklaşımları, bu

⁸ 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Md. 43

⁹ *Öğretmen Yetiştirmede Kalite Sorunları Çalıştayı*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 2005, s.26.

düşünce ve yaklaşımları hangi kavram ve yaşam pratikleriyle açıkladıkları, bu çerçevede öğretmenlerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim programlarında benimsenen mezheplerüstü ve dinlerarası açılımlı anlayışı nasıl algıladıkları konusundaki belirsizliktir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarını, farklılıklar konusunda yaşadıkları deneyimlerini, yaklaşımlarına yön veren bilgi ve düşünceleri, yaklaşımlarını dile getirirken başvurdukları kavram ve ifadelerin neler olduğunu anlamak ve yaklaşımlarının din öğretimine nasıl yansıdığını çözümlemektir.

Bu temel amaç doğrultusunda öğretmenlerin farklılık olgusunu nasıl algıladıkları ve bunun kültürler ve dinler açısından ne anlama geldiği yönündeki düşünceleri irdelenecektir. Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin algıları, onları tanıma konusundaki bilgi düzeyleri ve onlara ilişkin geliştirdikleri yaklaşımlarını hangi kavramsal çerçeve içinde açıkladıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Öğretmenlerin tarihte önem taşıyan karşılaşmaları nasıl değerlendirdikleri ve bu değerlendirmelerini günümüze nasıl taşıdıkları ve geleceği nasıl kurguladıkları yordanacaktır. Özellikle farklılıklarla ilgili olarak din öğretimine yönelik ortaya çıkan talep ve arayışların gündeme getirdiği sorunlar karşısındaki yaklaşımları anlaşılmaya çalışılacaktır. Programların diğer dinlerle ilgili getirdiği yaklaşımları amaçlarıyla, kazanımlarıyla, konularıyla ve vizyonuyla öğrenme ortamlarına taşıırken öğretmenlerin yaşadıkları deneyimler analiz edilecektir. Diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili konuların öğretimi bakımından öğretmenlerin hizmet öncesinde ve hizmet içinde aldıkları eğitimle ilgili düşünceleri irdelenmeye çalışılacaktır. Öğretmenlerin inandıkları değerlerle diğer dinlerin değerlerini hangi bağlamda ilişkilendirdikleri ve gelecek için dinlere nasıl bir rol biçtikleri; barış ve çatışma ikilemi içerisinde gelecek için ortaya çıkan beklenti, duygu ve düşünceleri anlaşılmaya çalışılacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Ülkemizde özellikle Avrupa birliği süreciyle din eğitim ve öğretimi alanındaki arayışlar ve talepler her geçen gün artmakta ve çeşitlenmektedir. Arayışların ve taleplerin yoğunlaştığı alanlardan biri farklı kültür, mezhep, inanç ve dinlerin din eğitim öğretimine nasıl konu edileceği çerçevesinde karşımıza çıkmaktadır. Farklılıkların öğretime nasıl konu edileceği sorusu, her geçen gün daha da belirginleşen barış çatışma ikilemi içerisinde özel bir anlam taşımaya başlamıştır.

Ülkeler farklılıklar konusunda kendi deneyim ve koşullarından hareketle değişik yaklaşımlar benimsemektedir. Ülkemizde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretim programlarında mezhepler üstü ve dinlerarası açılımlı bir yaklaşım benimsenmiştir.¹⁰ Ancak programlarda benimsenen yaklaşımların daha da işlevsel hale gelmesi ve karşılaşılan problem alanlarının giderilmesi ve farklılıkların öğretime konu edilmesiyle ilgili talepler ve arayışlar halâ devam etmektedir.

Farklılıkların öğretime nasıl konu edileceği yönündeki arayışların sağlıklı bir zeminde yürümesi için gündeme gelen talep ve arayışların dayandığı kuramsal temellerin, eğitim sisteminin bütünlüğü, Türk eğitim mevzuatı, ülkenin kendi koşulları ve alanla ilgili teolojik yaklaşım açısından irdelenmesi gerekmektedir. Örneğin Sabancı Üniversitesi bünyesinde yürütülen “Eğitim Reformu Girişimi” faaliyetleri çerçevesinde belgelere de dayanılarak oluşturulan metinde¹¹ farklılıklar konusunda getirilen tekliflere baktığımızda;

Problemin daha çok programlarda yer alacak konulara ve dersin yasal statüsüne yönelik ele alındığını, diğer yandan din eğitim ve öğretimiyle ilgili bütüncül bir yaklaşım olmadığını görmekteyiz. Özellikle araştırmanın konusu

¹⁰ “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programları”. *Ekim 2000 Tarih ve 2517 Sayılı Tebliğler Dergisi*. Mezheplerüstü ve dinlerarası açılımlı bu yaklaşım aynı program üzerinden inşacı bir anlayışla hazırlanan yeni İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programında da devam etmiştir. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4,5,6,7,8. sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu”. *Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü: Ankara 2007.9-10*; “Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9,10,11,12. sınıflar) Öğretim Programı”, *Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü*, Ankara, 2008. s. 12-14.

¹¹ “Türkiye’de Din ve Eğitim: Değişim İhtiyacı”, *Eğitim Reform Girişimi*. Sabancı Üniversitesi İletişim Merkezi, www.erg.sabanciuniv.edu, 2004.; Türkiye’de Din ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci”, *Eğitim Reform Girişimi*. Sabancı Üniversitesi İletişim Merkezi, www.erg.sabanciuniv.edu, 2011.

açısından baktığımızda, dile getirilen yaklaşımların hangi tür yeterlilikte öğretmenleri gerektireceği konusunda adeta talepleri karşılayacak yeterlilikte öğretmenler hazırmış gibi bir varsayım benimsenmektedir. Öğretmen yetiştirmenin bir program değiştirmek ya da dersin statüsü ile ilgili parlamentoda yasal değişiklik yapmakla mukayese edilemeyecek kadar, eşgüdüm, zaman ve zihniyet değişikliği düzeyinde boyutlar içerdiği dikkate alınmamıştır.

Farklılıklarla ilgili olarak gündeme gelen taleplerin ve arayışların karşılanmasında alışla gelmiş ve isteğe bağlı hizmet içi eğitim anlayışının ötesinde, öğretmenlerin hangi yönlerden desteklenmesi gerektiği konusu önemli bir yer tutmaktadır. Öğretmenlerin diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımları, farklılıklarla karşılaşma pratikleri, programları bu çerçevede amaçlarıyla, kazanımlarıyla, konularıyla ve vizyonuyla öğrenme ortamlarında yeterince işe koşabilme becerileri gibi konularda yapılacak olan bir araştırma, ötekinin öğretime konu edilmesinde farklılıkların ne anlam ifade ettiği ve zenginliğe nasıl dönüştürülebileceği yönündeki arayışlar için veriler sunacaktır.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin yeterliliği ile ilgili olarak Prof. Dr. Recai Doğan ve Doç. Dr. Nurullah Altaş tarafından “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Ölçeği”¹² geliştirilmiştir. Geliştirilen bu ölçek kullanılarak Recai Doğan ve Nurullah Altaş Ankara ili örneğinde¹³, Arpacı İzmir ili örneğinde¹⁴ ve Yazıcı İstanbul ili örneğinde¹⁵ araştırmalar yapmışlardır. Ayrıca öğretmenlerin alan yeterlilikleriyle ilgili MEB Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğüne yürütülen çalışmalarda önemli gelişmeler kaydedilmektedir.¹⁶ Konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalar¹⁷ da dikkate alındığında

¹² Recai Doğan – Nurullah Altaş. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Ölçeği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S.1, Ankara, 2002 s.109-122

¹³ Recai Doğan – Nurullah Altaş. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Düzeylerini Etkileyen Faktörler (Ankara Örneği)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIV, S.2, Ankara, 2002

¹⁴ Mücahit Arpacı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri* (İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004

¹⁵ Işıl Yazıcı, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri* (İstanbul İli Örneğinde Bir Alan Araştırması), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004

¹⁶ “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Özel Alan Yeterlilikleri”, *Öğretmenlik Mesleği Genel ve Özel Alan Yeterlilikleri*, MEB. Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Devlet Kitapları,

yapılan araştırmaların, öğretmenlerin alanla ilgili yeterliliklerini ve pedagojik formasyonlarını konu aldığını görmekteyiz.

Ayrıca farklı dinlerin öğretimine yönelik program, ders kitabı öğrenci tutumlarını konu edinen ve öğretmen tutumlarını ise anket yoluyla ele alan çok az sayıda da olsa yapılmış çalışmalara baktığımızda¹⁸, daha derinliğine, nitel yönü ön plana çıkan ve öğretmenlerin tutumları üzerinde genelleme yapmanın ötesinde anlamayı önceleyen çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda öğretmenlerin diğer dinlere ilişkin düşünce ve yaklaşımları, farklılıklarla karşılaşma pratikleri ve farklılık konusuna ilişkin yaklaşımlarının anlaşılmasına, diğer inanç gruplarıyla ilgili düşüncelerini besleyen kavramsal arka planı gösterecek olan duygusal ve bilişsel yapıya yönelik bir çalışmanın, diğer çalışmalara da katkı olacağı umudunu taşımaktayız.

Ayrıca küresel baskı altında öğretmenlerimizin kendilerini geliştirme şansı ne kadardır? Sorusu onların sistem içindeki durumunu ve mevzuatla ilgili uygulamaları aksayan yönler açısından da irdelemeyi gerektirmektedir.

Ankara 2008. s. 218-237. Ayrıca ilköğretim özel alan yetrlikleri üzerindeki revize çalışmaları ile performans yönetim sürecinde kullanılacak ölçekler geliştirildi. MEB. Ortaöğretim genel ve özel alan yatrlikleriyle ilgili taslak çalışmalarında ise son aşamaya gelinmiştir.

¹⁷ Yapılan çalışmalardan bazıları: Halit Ev, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*. Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2003; M. Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*. Erciyes Üniversitesi Yayınları. Kayseri. 1996; *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı* (1923-1998), İbav Yayınları. Kayseri 2000.

¹⁸ Yapılan çalışmalardan bazıları: Cemal Tosun, “Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler”, *Türkiy’de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü, Geleceği, Sempozyum: 04-06 Aralık*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010. s. 655-672.; Nurullah Altaş, “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)”, *Türkiy’de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü, Geleceği, Sempozyum: 04-06 Aralık*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010. s. 673-703.; Recep Kaymakcan, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri (Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık)*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2009.; Hatice Gündüz, *İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.; Abdurrahman Boran, *Lise Birinci Sınıflarda Okutulan DKAB Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1996.; Zübeyr Bulut, “Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi”, *Kelam Araştırmaları* 8:2, www.kelam.org. 2010. s.65-90.; Hüseyin Yılmaz, “AB’ ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi İle İlgili Öğrencilerin Düşünceleri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 2*, Sivas 2004. s.101-127.; Gurbet Kızıltan, *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007.

Bu çerçevede öğretmenlerin AB sürecinde Avrupa'daki meslektaşlarıyla aynı masa etrafında barış ve hoş görü çalışmalarında aktif rol almaları için onların, hangi donanımlara sahip olmaları gerektiğinin tespit edilmesi ve bu konuda gerekli girişimlerin ilgili kurumlarca yapılması ivedilik arz etmektedir. Örneğin Avrupa konseyinin kısa süreli seminer çalışmaları bu anlamda çok önemli bir çalışma ortamı ve karşılaşma pratiği sunarken din kültürü öğretmenleri bu seminerlere hangi sıklıkta ve yoğunlukta katılabilmektedir.

Öğretmenlerin bu konularda dile getirecekleri düşünceler iyileştirilmeye açık alanlar olarak kısa, orta ve uzun vadede neler yapılması gerektiği hususunda da veriler sunacaktır.

4. ARAŞTIRMANIN SORULARI

Öğretmenler fakülteden hizmet öncesi aldıkları alan, genel kültür, pedagojik formasyon ve eğitimdeki yeni gelişmelere ilişkin becerileriyle eğitim-öğretim uygulaması arasında bir bağ ve geçiş oluşturmaktadırlar. Fakültelerde üretilen bilginin ve dinî çeşitliliğe ilişkin tarihsel süreçte ve toplumda oluşmuş tüm yaklaşımların okullarda paylaşılması ve dönüştürülmesinde öğretmenlerin hiç şüphesiz önemli bir yeri vardır.

Bu anlamda;

1. Öğretmenler Gerek fakültelerden aldıkları bilgilerin ve konuların ve gerek programların öngördüğü farklı kültür ve diğer dinlere karşı geliştirilen yaklaşımların, eğitim öğretim uygulama ve öğrenme çevrelerindeki yansımaları nasıl buluyorlar?

2. Öğretmenlere göre programlar farklılık ve diğer dinlere ilişkin yeterli açılımları veriyor mu? Ya da programların amaçlarıyla, kazanımlarıyla, konularıyla ve vizyonuyla getirdiği yaklaşımları, öğretmenler öğrenme ortamlarında yeterince işe koşabilmekte midir?

3. Öğretmenler farklı inançların öğretimine yönelik gündeme gelen taleplerin ne derece farkındadırlar? Ayrıca farklılık olgusunu nasıl algılamakta ve bunun kültürler ve dinler açısından ne anlama geldiği ile ilgili hangi düşüncelere sahiptirler?

4. Öğretmenler diğer dinleri yeterince tanıyor mu?

5. Farklılıkların karşılaşmasıyla ilgili öğretmenlerin yaşadığı pratikler var mı? Farklı kültür ve inançlara karşı yaklaşımları nedir? Tarihte önem taşıyan karşılaşmaları nasıl değerlendiriyorlar ve bu güne nasıl taşıyorlar? Bu anlamda geleceği nasıl kurguluyorlar? İnanıldığı değerlerle diğer dinlerin değerlerini hangi ölçekte ilişkilendiriyor ve gelecek için dinlere nasıl bir rol biçiyorlar?

6. Din kültürü ve Ahlak bilgisi öğretmenleri gerek hizmet öncesi ve gerek hizmet içinde bu anlamda gerekli ve yeterli eğitimi ve desteği almışlar mı?

7. Öğretmenlerin teolojik ve diğer yaklaşımlarına yön veren Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin örnekliliği konusundaki algıları nelerdir?

5. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

5.1. Metot ve Teknikler

Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Nitel araştırma gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma olarak tanımlanmaktadır.¹⁹

Farklı dinlere mensup insanların birbirlerine yönelik yaklaşımlarının neye göre farklılaştığı, daha açık bir ifade ile, aynı dine mensup bireylerin aynı dini kaynaklara dayanarak farklı yaklaşımları benimsemesi pek çok bilim dalı açısından irdelenecek düzeyde bir konudur.

Din eğitimi açısından bakıldığında öğretmenlerin din olgusuna bakışı, din birey ilişkisini algılayışı, mesleki deneyimi, farklılıklarla karşılaşma pratiği, tarihsel olayları yorumlayışı araştırmamızın hem yöntem olarak durduğu yeri ve hareket noktasını, hem de üzerinde çalışılacak konu alanını belirlemiştir.

¹⁹ Ali YILDIRIM ve Hasan ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık 7. Baskı, Ankara 2008. s. 39.

Araştırmamızda din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarını ilk olarak nasıl ifade ettikleri; yaklaşımlarını hangi kavramsal çerçevede açıkladıkları, yaklaşımlarına yön veren temel anlayış ve düşünceleri, ikinci olarak ise dersin program yaklaşımı, konu ve kazanımları, öğretim yöntem ve teknikleri ile ilgili öğretmenlerin düşünce ve yaklaşımları anlaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmamıza yön veren bu iki temel amaç, araştırma yönteminin seçiminde belirleyici olmuştur.

Nitel araştırmacıların birincil kaygısı, nicel araştırmacılarda olduğu gibi belirli bir evrene sağlam genellemeler yapmak değil, bir evrende olması olası çeşitlilik, zenginlik, farklılık ve aykırılıkları çalışmalarına dâhil ederek bütüncül bir resim elde etmektir. Nitel araştırma çalışılan konuyu derinlemesine ve tüm olası ayrıntıları ile incelemeyi amaç edinmektedir.²⁰ Bu özelliğinden dolayı, amaçladığımız verileri ancak nitel araştırma yöntemi ile elde edebileceğimiz düşüncesinden hareketle çalışmamızda nitel araştırma yöntemini benimsedik.

5.1.1. Veri Toplama

Araştırma verileri konuyla ilgili kaynakların taranması ve din kültürü ahlak bilgisi öğretmenleriyle yapılan görüşmelerle elde edilmiştir.

5.1.1.1. Kaynak Tarama

Kaynak taramasında ilk olarak dinsel farklılıklarla ilgili karşılaştığımız durumların günümüzdeki anlamı irdelenmiştir. Farklılıklarla karşılaşma pratiği sonucunda ortaya çıkan arayış ve yaklaşımların teolojik ve pedagojik yansımaları, tartışılan kavramlar, benimsenen yaklaşım ve modeller araştırmanın amaçları çerçevesinde taranarak kavramsal çerçevenin sınırları belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci olarak Kur'an'ı Kerim'in farklı inanç gruplarını ele alış biçimi, onlara ilişkin yer verdiği kavramlar, onlara yüklediği anlamlar, ortaya koyduğu ilkeler ve Hz. Peygamberin vahiy sürecindeki örnek davranışları tespit edilmiş ve anlaşılmaya çalışılmıştır.

²⁰ YILDIRIM ve ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.107.

Üçüncü olarak Kur'an'ı Kerim'in yer verdiği kavramların, ilkelerin ve Hz. Peygamberin örnekliğinin İslam düşüncesindeki anlaşılma ve yorumlanma biçimi araştırmanın amaçları doğrultusunda irdelenmiştir.

5.1.1.2. Görüşme

Öğretmenlerin yaklaşımlarına yönelik elde edilecek verilerin pek çok alanla ilgili olmasından dolayı hem ana çerçeveyi belirleyecek hem de görüşülen kişiye derinlemesine açıklama imkânı verecek bir görüşme süreci oluşturmak gerekiyordu. Bu amaçla öğretmenlerin yaklaşımları ile ilgili verilerin nitel görüşme çeşitlerinden olan yarı yapılandırılmış görüşme yoluyla elde edilmesine karar verilmiştir

Nitel ya da derin olarak adlandırılan görüşme, yapılaşmamış ya da yarı yapılanmış olarak adlandırılmaktadır. Nitel araştırmalarda kullanılan görüşme tekniğinin belirleyici özelliği araştırma öznelerinin anlam dünyalarını ve görüşülen kişilerin bakış açılarını ortaya çıkarma olmaktadır. Bu nedenle nitel görüşmede, görüşülenlerin anlam dünyalarını, duygu ve düşüncelerini anlamak, nicel görüşmelerden farklı olarak yüzeysel değil daha derin bilgi edinmek esastır.²¹

Yarı yapılandırılmış görüşme hem sabit seçenekli cevaplamayı hem de ilgili alanda derinlemesine gidebilmeyi birleştirir. Analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları bulunur.²² Tipik konu alanları arasında ev yaşamı, eğitim, önceki iş tecrübesi, tutumlar vb. yer alır.²³

Araştırmada öğretmenlere yönelik 70 e yakın açık uçlu soru hazırlanmıştır. Görüşmenin başarılı geçmesini sağlamak amacıyla hem görüşme formunun bir öğretmen tarafından doldurulması yoluyla hem de bir başka öğretmenle yüz yüze görüşerek sorular sınanmıştır. Bu denemede soruların çok fazla olduğu, bir soru cevaplanırken zaman zaman başka soruların alanına geçildiği görülmüştür. Bu aşamada sorular yeniden şekillendirilerek açık, daha anlaşılır beş temel soruya

²¹ Elif KUŞ, *Nitel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Anı Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara 2009. s. 87.

²² Şener BÜYÜKÖZTÜRK ve diğerleri, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2009. s. 163.

²³ Ali BALCI, *Sosyal Bilimlerde Araştırma, Yöntem, Teknik ve ilkeler*, Pegem Yayınları, 3. Baskı, Ankara 2001. s. 182.

indirgenmiş ve öğretmenlerin görüşme sürecinde konuya ilişkin bilgiyi daha çok kendilerinin yapılandırmasına özen gösterilmiştir. Çok sayıdaki diğer sorular görüşülen kişinin konuya değinmediği durumlarda açıklamaya ve ayrıntıya yönelik sonda soru olarak sorulmuştur.²⁴

Görüşmeye başlamadan önce görüşmenin geçerliğini ve güvenilirliğini artırmak için araştırma ve araştırmacı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Görüşmeden elde edilecek verilerin isim verilmeden bilimsel amaçlarla anonim olarak kullanılacağı belirtilmiştir. Görüşülenlerin kendilerini rahat bir şekilde ifade etmesine imkân hazırlanarak samimi ve sıcak bir ortam oluşmasına özen gösterilmiştir.

Eksik not tutulması sonucu verilerin kaybolma ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla görüşme ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Ses kayıt cihazının kullanımı için görüşme öncesinde izin istenmiştir.

Görüşmedeki veriler aynen olduğu gibi yazıya geçirilmiştir. Konuşmanın anlamına etki edecek durumlar konuşmanın çözümlenmesinde dikkate alınmış, gerekirse tekrar tekrar dinlenerek söylenmek istenen anlam kavranmaya çalışılmıştır.

5.1.2. Verilerin Analizi

Verilerin analiz sürecinde; kodlama ve kategorileştirme, kategorileştirilen metinlerden bulguların elde edilmesi ve bulguların yorumlanması olmak üzere üç işlem yapılmıştır.

5.1.2.1. Kodlama ve Kategorileştirme

Kodlama ve kategorileştirme aşamasında çözümlemesi yapılan metinler incelenerek sözcüklerden, cümlelerden ve paragraflardan oluşan anlamlı bölümlere ayrılmıştır. Kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturan her bölümün kavramsal olarak ne anlam ifade ettiği isimlendirilerek kodlanmıştır. İlk aşamada ortaya çıkan kodlar araştırma soruları ve kavramsal çerçeve de dikkate alınarak verileri genel düzeyde açıklayabilen ve belirli konular altında toplayabilen kategorilere ayrılmıştır.

²⁴ Görüşme sorular için bkz. Ek-1

Bunlar;

a) Teolojik yaklaşımlar,

b) Sosyokültürel yaklaşımlar

c) Pedagojik yaklaşımlar,

olmak üzere üç kategoriden oluşmuştur.

5.1.2.2. Kategorileştirilen Metinlerden Bulguların Elde Edilmesi

Kodlama ve kategorileştirme aşamasında verilerin düzenleneceği bir sistemin oluşturulması söz konusu iken, bu aşamada ise oluşturulan sisteme göre verilerin okuyucunun anlayacağı şekilde düzenlenerek tanımlanması, açıklanması ve bir metin olarak sunulması söz konusu olmuştur.

5.1.2.3. Bulguların Yorumlanması

Bu aşamada tanımlanan ve sunulan bulgular arasındaki ilişkileri açıklamak, neden sonuç ilişkileri kurmak, sonuçlar çıkarmak ve elde edilen sonuçların önemine ilişkin açıklamalar yapılmıştır.

Bulguların yorumlanması aşamasında verilerden elde edilen bulgulardan hareketle ulaşılan daha bütüncül sonuçlar ortaya konmuştur. Bu aşamada özellikle elde edilen sonuçlarla var olan alanyazın ilişkilendirilerek tartışılmıştır.

Günümüzde değişik nedenlerle aynı mahalleyi, sokağı, iş yerini, hastaneyi ve okulu paylaşan farklı inançlara mensup pek çok insan olduğu gibi, iletişim, ulaşım ve bilgi teknolojilerindeki hızlı gelişmeler sonucunda sanat, kültür, eğitim, turizm, ekonomi ve din alanlarında toplumlar farklı kültür ve inançlarla çok daha sık karşılaşmakta, hatta aynı organizasyonlar etrafında zaman zaman işbirliği yapmaktadırlar. Hiç şüphesiz bu karşılaşmaların anlaşılması ve değerlendirilmesinde tarafların inanç, kültür ve tarihlerinden gelen birikimlerinin ve günümüz pratiği içinde karşılıklı olarak takınılan tutumlarının bilinmesi gerekmektedir. Bu amaçla araştırmada, dinî çeşitliliğe ve mensuplarına ilişkin geliştirilen yaklaşımların teolojik, sosyokültürel ve pedagojik boyutu, Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin farklı inanç gruplarını ele alış biçimi İslam düşüncesinde diğer dinlere ve mensuplarına yönelik

tezahür eden yaklaşımlarla öğretmenlerin yaklaşımları arasındaki örtüşme ve ayrışma alanları irdelenmiştir.

5.2. Evren ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Türkiye genelinde Milli Eğitim Bakanlığına bağlı okullardaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri, Milli Eğitim Bakanlığınca yurtdışına görevli olarak gönderilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri, kendi imkânları ile yurtdışında görev yapan din dersi öğretmenleri ve yabancı öğrencisi bulunan Türkiye'deki özel ya da yabancı okullarda görev yapan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri oluşturmaktadır. Daha öz bir ifade ile araştırma evreni din derslerine giren öğretmenlerden oluşmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda olasılık temelli ve amaçlı örneklem olmak üzere iki çeşit örnekleme yöntemi kullanılmaktadır.

“Amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu anlamda, amaçlı örnekleme yöntemleri pek çok durumda, olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olur.”²⁵ Bu örneklemin temeli araştırmanın amaçları doğrultusunda bir evrenin temsilci bir örneği yerine, seçilecek örneklerde belli karakteristiklerin varlığı aranır.²⁶

Olasılık temelli örneklem yöntemi ise seçilen örneklemin evreni temsil ettiği, örneklemden elde edilen bulguların evrene genellenebileceği anlayışını benimsemektedir.

Çalışmamızda amaçlı örneklem kullanılmıştır. Çünkü elde etmek istediğimiz verilerle evrenin tümü hakkında değil, seçtiğimiz örneklem gurubunun diğer dinlere ilişkin yaklaşımlarını derinlemesine anlamak amacını benimsedik.

²⁵ YILDIRIM ve ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s. 102

²⁶ Muzaffer, Sencer, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1989. s. 382.

Örneklem gurubumuzu seçerken okulun bulunduğu çevrenin çok kültürlü olup olmamasına, buna bağlı olarak görüşme yapılacak öğretmenlerin dersindeki öğrencilerin inanç bakımından durumuna dikkat edilmiştir. Bu çerçevede araştırmamızda üç farklı örneklem gurubu seçilmiştir.

Birinci örneklem gurubumuzda, yurtdışında çalıştığı okul ortamı olarak çokkültürlü bir çevrede görev yapan ve öğrencileri yine çokkültürlü bir çevreden gelen öğretmenler yer almıştır. İkinci örneklem gurubumuzda çokkültürlü bir ortamda bulunmayan okulda görev yapan ve sınıflarında farklı dinlere mensup öğrencisi olma ihtimali olmayan öğretmenler yer almıştır. Üçüncü örneklem gurubumuzu ise Türkiye’deki Türk ve yabancı özel okullarda görev yapan, ancak sınıflarında farklı dinlere mensup öğrencileri olan öğretmenler oluşturmuştur.

Yukarda belirttiğimiz ilkeler çerçevesinde araştırmanın örneklemini Ankara ilinde farklı türdeki okullarda görev yapan 5 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, İngiltere’de görevli olarak bulunan 1 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, kendi imkânları ile Almanya’da hala görev yapan 1 din dersi öğretmeni, İsviçre’de bulunmuş olan ve yakın zamanda dönen 1 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, yabancı öğrencisi olan İstanbul’daki iki yabancı ve bir Türk özel okulunda görev yapan 2 Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olmak üzere 12 öğretmen oluşturmaktadır.

“Nitel araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama yöntemleri en genel anlamda görüşme ve gözlemdir. Bu yöntemler, örneklem büyüklüğü üzerinde önemli sınırlılıkları beraberinde getirmektedir. İlk olarak; görüşme ve gözlem verilerinin toplanması için gereken zaman, enerji, organizasyon ve para örneklemin sınırlı tutulmasını gerektirir. İkinci olarak gözlem ve görüşmeler yoluyla elde edilen verilerin yoğunluğu ve çokluğu da bu seçimde rol oynar. En az Yarım saatten başlayıp birkaç saate yayılabilecek bir görüşme kasetinin yazıya dökülmesi, yazıya dökülen bu görüşme metninden veya veriden araştırma problemine ilişkin anlamlı temaların

çıkarılması, nitel araştırmalarda yaygın olarak karşımıza çıkan bir çalışma biçimidir.”²⁷

Örneklem büyüklüğü konusunda nitel araştırma yöntemindeki ilkelerden olan “araştırma odağı” ve “veri miktarı” dikkate alınarak 12 öğretmen sayısının yeterli olacağına elde edilen verilerin niteliğine bakılarak ve uzman görüşü de alınarak karar verilmiştir.

Araştırmada her bir öğretmenle yaklaşık üç saatlik bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmelerin transkripsiyonunda her bir öğretmen için 35-40 sayfalık, toplam olarak 12 öğretmenle yapılan görüşmelerin transkripsiyonundan da 500 sayfalık bir metin elde edilmiştir.

Araştırma etiği çerçevesinde öğretmenlerin isimleri kullanılmamıştır. Yurtdışında görev yapan öğretmenler AG1, AG2, ...; Türkiye’de görev yapanlar TG1, TG2,.. ve özel okulda görev yapanlar ÖG1, ÖG2,... Olarak isimlendirilmiştir.

6. KAVRAMLAR

Araştırma temelde farklılık olgusunu ve bu olgu karşısında din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere bakışını ve onlarla karşılaşma pratiklerini ele aldığı için, araştırma boyunca “farklı kültür ve inançlarla karşılaşma pratiği ya da kısaca farklılıklarla karşılaşma pratiği” kavramına sıkça yer verilecektir. Araştırmada yer alan diğer kavram ve terimler ise geçtikleri yerde konunun bağlamına göre açıklanacaktır.

1. Farklı kültür ve inançlarla karşılaşma pratiği

Farklı kültür ve inançlarla karşılaşma pratiği ifadesiyle farklı kültür ve inanca mensup bireylerin birbirleriyle ve sahip oldukları inanç ve gelenekle iletişim kurma, birbirlerini gözlemleme ve bir konu ya da sorun etrafında farklılıklarından aldıkları iştiaqla işbirliği yapabilmeleri kastedilmektedir. Dolayısıyla bu kavramda üç yön karşımıza çıkmaktadır.

²⁷ YILDIRIM ve ŞİMŞEK, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, s.106-107.

1-Zihinsel – bilişsel - duyuşsal düzeyde ilişki - iletişim;

2-Yakın ortamlarda karşılıklı gözlem ve yordama,

3-Belirli bir amaç etrafında ya da günlük hayatın içinde işbirliği ya da ayrışma.

Bu üç yön bireylerde birbirinden kopuk olabileceği gibi aşamalı ya da eş zamanlı olarak ta yaşanabilir. Örneğin sadece zihinsel olmak üzere tek düzeyde, hem zihinsel hem de karşılıklı gözlem ve yordama düzeyinde ya da her üç yönü de kapsamak üzere öğretmenler eş zamanlı bir karşılaşma pratiği yaşamış ya da yaşamamış olabilirler.

II. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇEÇEVE

TEOLOJİDEN PEDAGOJİYE DİĞER DİNLERE VE MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLAR

1. DİNİ ÇEŞİTLİLİĞE İLİŞKİN YAKLAŞIMLARIN FARKLILAŞMASI

Bireysel, toplumsal, kültürel ve özellikle dinsel farklılıklar konusunda iki temel eğilimle karşılaşmaktayız. Bu eğilimlerden biri farklılığı bir zenginlik, var oluşun doğal bir durumu olarak gören, bundan dolayı farklılıklardan doğan sorunları rekabet ve çatışma çizgisine çekmeyen, aksine gelişmenin tetikleyicisi olarak kabul eden tutumlar olarak tezahür etmektedir. Diğer eğilim ise açıkça dile getirilmese de farklılıkları rekabet çizgisinden başlatarak, ortaya çıkan sürtüşmeleri tahrikkar bir şekilde çatışma ve savaş boyutuna kadar taşıyan, ötekinin varlığını, değişik alanlardaki büyüme ve gelişmesini kendisi için bir tehdit olarak gören, hatta kendi varlığını ötekinin düşmanlığı üzerine kuran tutumlar olarak kendini göstermektedir.

İki eğilimi söylendiği kadar net çizgilerle birbirinden ayırabilmek, farklılığı bir zenginlik olarak algılamak, bu doğrultuda davranışlar ve çalışmalar ortaya koymak ilk bakışta sanıldığı gibi hiç te kolay olamamakta, bu iki eğilim arasında ikilemler yaşanmaktadır. Zaman zaman bu iki eğilim arasında yapılan tercihler ve ortaya konan tutumlar farklılık konusunda bilinçli olmanın ötesinde rutinleşen tepkiler olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu süreçte dinlerin farklılığı karşısında her bilim çevresinin, sorunu değişik yönleriyle tartıştığını ve bu tartışmaların da özellikle dinlerin doğruluk iddialarını merkeze alarak epistemolojik yönüyle teolojik-felsefi düzeyde yapıldığını görüyoruz. Din felsefesi ve kelam disiplinlerinin kullandığı bakış açısı ve kavramlarının bu tartışmalarda daha baskın olduğunu, ancak dinlerin farklılığı karşısında mensuplarının tutumlarını, sadece epistemolojiyi merkeze alarak ne derece anlayabileceğimizin de ayrı bir tartışma konusu olduğunu belirtmek istiyoruz.

“Bir dinin müntesibi kendi dinlerinin hakikatlerini nasıl ikrar etmeli ve diğer dinlerin doğruluk iddialarına nasıl yaklaşmalıdırlar? Sorumuz çoğu zaman yanlış anlaşılmıştır. Biz bir dinin müntesibi başka bir dinin müntesibine nasıl yaklaşmalıdır diye sormuyor, fakat kişi bir başkasının bağlı olduğu şeye nasıl yaklaşmalıdır diye soruyoruz. Bir yandan, diğer dinlerdeki doğruluk iddialarına nasıl yaklaşmalıyız sorusu epistemolojik bir sorudur da. Bu sorulara verilecek cevaplar, muhtelif dinlerdeki doğruluk iddialarını tetkik etmeyi gerektirir. Soruyu soran kişi iyi niyetle diğer insanların dini iddialarını anlamaya, onların anlamını ve onların onlara inanan kişilerin hayatında ne gibi bir öneme haiz olduklarını yorumlamaya ve onlara atfedilen doğruluğu eleştirel bir şekilde değerlendirmeye çalışmaktadır. Diğer yandan, bizim diğer insanlara nasıl yaklaşacağımız ahlaki bir sorudur. Diğer dinlerin mensuplarına, en azından, diğer insanlara muamele ile ilgili olarak kendi dinimizin ahlaki hükümlerinin gerektirdiği şekilde muamele edilmelidir. Çoğu zaman, müsamaha, anlayış, gözetme ve merhamet gibi kelimeler tartışmaların anahtar kavramlarıdır.

Bazen, insanların doğruluk iddialarını değerlendirmekle onlarla ahlaki ilişki kurmanın ayrı ayrı meseleler olduğu unutulmaktadır. Dolayısıyla, bazıları şunu ileri sürerler: eğer biz, her kim neyin doğru olduğunu düşünüyorsa o onun için doğrudur şeklinde izafigetçi bir iddiayı kabul etmezsek ve dini hakikatlerin öznel arası ve kültürlerarası (geçerli olacak tarzda) değerlendirilebileceğine olan inancı terk etmezsek, farklı dinlere mensup insanlara karşı müsamahasız olmuş oluruz. Bu iddianın sahipleri, daha sonrada çabucak –cihat, haçlı seferleri, terörizm, Engizisyon mahkemeleri ve katliamlar gibi- dinin kusurlarına yüklenirler.

İnsanların, kendi dinleri adına, işlediği yanlışları görmezden gelmemeliyiz; bunlar hem geçmişte acıklıydı hem de şimdi acıklıdır; ister Amritsar’da olsun, ister Beyrut’ta, Belfast’a, Beyrut’ta, Keşmir’de, Kosava’da ya da New York şehrinde olsun. Fakat biz, aynı kanaatte olmadığımız kimselere nasıl muamele edeceğimize dair hükümleri, doğrudan doğruya o kişilerin inandıklarının doğruluğu veya yanlışlığına dair epistemolojik iddialardan çıkarma yanlışına düşmemeliyiz. Bu durum, farklı kanaatlere sahip olmanın meşruiyeti konusunda herhangi bir şey

tazammun etmemelidir. Müsamaha ve başkalarına açık olmak, başkalarının inandıkları veya düşündükleriyle hem fikir olmak anlamına gelmez.”²⁸

Bu metinde yer verdiğimiz düşünceler, farklı dinlere ve mensuplarına ilişkin düşünce ekseninin ve kavramsal çerçevenin tek bir yaklaşımla ele alınmasının zorluğunu ima etmektedir.

İçinde yaşadığımız küreselleşme olayının dini kimlikleri şekillendirdiği, farklı dinler ve mensuplarıyla yaşanan karşılaşmaların sadece dini metinler çerçevesinde epistemolojik yönüyle teolojik düzeyde olmadığı, okul, işyeri, hastane, sanatsal ve sportif alanlar, turizm, politika ve medya gibi çok geniş ilişkiler ağı içersisinde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Dolayısıyla karşılıklı gelişen yaklaşımları sadece bilişsel ögesiyle ele almak, yaklaşımların duyuşsal ya da davranışsal boyutunu göz ardı etmek farklı dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımları anlamak ve açıklamak için yetersiz olacaktır. En azından öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamak ve açıklamak amacıyla yapılacak olan bir çalışmada, yaklaşımın sadece bir boyutundan, yani bilişsel boyutundan hareket etmek açıklayıcı olmayacaktır.

Karşılıklı geliştirilen yaklaşımların sadece din felsefesi ve kelamın bakış açısıyla değil, antropoloji, dinler tarihi, din psikolojisi, din sosyolojisi, din eğitimi ve sosyal psikoloji gibi alanlararası yaklaşımla açıklanabileceğini düşünüyoruz.

Farklı dinler ve mensupları arasındaki yaklaşımlar ahlaki davranışlardan ve sosyal ilişkilerden, teolojik içerikli tartışmalara çok geniş bir ilişkiler ağını oluşturmaktadır. Belirgin bir sınıflama yapacak olursak bu ilişkiler sevgi-saygı, anlayış, hoş görü ya da tersi kin, nefret, çatışma ve yok sayma gibi olumlu olumsuz daha çok sosyal içerikli olabileceği gibi dinlerin hakikati ne ölçüde temsil ettiği tartışmasından/yaklaşımından hareketle insanlara sunduğu hakikatleri merkeze alarak teolojik bir nitelik te kazanabilir. Daha da önemlisi farklı dinler ve mensuplarıyla ilgili konular öğrenme ortamlarına taşınırken bu konuların günümüzde bir okul dersi ve bir program anlayışı için ne anlam ifade ettiği üzerinde düşünmek ise çok daha

²⁸ Michael PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, Çeviren, Rahim ACAR, Küre Yayınları, İstanbul 2006. s.382-383.

farklı kuram ve yaklaşımı gerektirecek olan din eğitimi biliminin kavramlarından hareketle yepyeni bir disiplinler arası bakışı gerektirecektir.

Yukarda kısaca tartıştığımız nedenlerden dolayı çalışmamızda öğretmenlerin yaklaşımlarını açıklayabilmek için hem kavramsal çerçevede hem de görüşme verilerinin ele alınışında sadece teolojik olarak değil, başta din eğitimi olmak üzere diğer alanların tepkilerini de göz önünde bulunduran bir yaklaşım benimsenecektir.

Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin yaklaşımlarını anlamak için tüm boyutları kapsayacak şekilde, tarihsel karşılaşmalardan günümüzdeki karşılaşma pratiklerine, sosyal ilişkilerdeki ahlaki davranışlardan diğer dinlerin teolojik konumuna, yaklaşımları bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere farklı boyutlarıyla bir bütün olarak ele alacağız. Bu çerçevede yaklaşımlar çalışmamızda sadece bilişsel yönüyle sınırlı tutularak Eksklusivizm, (Dinsel Dışlayıcılık), Dinsel Çoğulculuk, inklusivizm (dinsel kapsayıcılık/inhisarcılık/ tekellilik) gibi teolojik olarak değil aynı zamanda karşılıklı olarak geliştirilen hoş görü, diyalog, ya da tersi durumları da içine alan ve özellikle pedagojik yaklaşımları da kapsayacak şekilde tüm yönleriyle değerlendirilecektir. Farklı dinlerin ve mensuplarının geliştirdikleri yaklaşımlar çalışmamızda teolojik, dinlerarası sosyokültürel ve Pedagojik olmak üzere üç kavramsal çerçevede ele alınacaktır.

1.2. Teolojik Yaklaşımlar

“Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi uzun bir tarihe sahip dinlerin inanç ve ibadet sistemleri, toplumsal hayatı düzenleyen müesseseleri, medeniyetin şekillenmesini etkileyen metafizik, ahlakî ve hukukî prensipleri ve milyonlarca insanın mensubiyeti gibi olgular tarafsız bir gözle değerlendirildiğinde, bu dinlerden her birinin “mutlak hakikatla” bir nevi ilişkili olduğu düşünülmektedir. Dinler kendilerine has sosyo-dini alanlarda inananlarının kimliklerini oluşturmuşlar ve bunun gereği olarak ta her din mensubu kendi inancını doğru ve geçerli telakki etmiştir. Dini dünyalara dışarıdan bakıldığında, birbiriyle yarışan ve bazen de çelişen doğruluk iddiaları vardır; her din kendi kutsal kitabını daha doğru, diğerini ise kendisiyle çeliştiği ölçüde yanlış görmüştür. Dinlerin bu iddialarına felsefi açıdan tutarlı ve makul bir sistem içinde cevap üretme faaliyeti, Batıda dini çoğulculuk

kavramı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Burada söz konusu edilen dini çoğulculuk dinlerin çoğulcu varlığından doğan bir durumun adıdır. Hick ve Cantwall Smith’de görülen ve dinleri eşit derece geçerli sayan ideolojik dini çoğulculuk değildir... Dinî çoğulculuk diğer taraftan teolojik bir sorundur; zira dinlerden her biri “Mutlak Hakikat”e dolayısıyla kurtuluşa giden yolun sadece kendilerinden geçtiğini iddia eder ve söz konusu Hakikat’i tavsifte birbiriyle çelişirler. Bu durum, cevaplanması gereken birçok soruyu gündeme getirmektedir. Meselâ, dinlerden birinin iddiası doğru ise diğerlerinin iddiaları nasıl izah edilecektir? Hepsi iddialarında yanlış ise Mutlak Hakikat’in varlığından söz edilebilir mi? Dinlerin hepsi doru ise, aralarındaki çelişkiler nasıl telif olunabilir?”²⁹

Doğruluk iddialarını temel sorun olarak alan ve dinlerin çeşitliliğini de bu yönüyle felsefi ve teolojik düzeyde tartışan yaklaşımlar, dinlerin çeşitliliği olgusu karşısında;

- a) tek bir din mi Hak’tır ve kurtuluşa erdiricidir?
- b) bu Hak dinle birlikte, başka dinler de Hak ve kurtarıcı kabul edilebilir mi?
- c) yoksa hakikat değeri açısından bütün dinler eşit midir?

Bu seçeneklerden (a) şıkkını kabul eden yaklaşım dışlayıcılık, (b) şıkkını kabul eden yaklaşım kapsayıcılık, (c) şıkkını kabul eden yaklaşım ise çoğulculuk olarak isimlendirilmektedir.³⁰ Michael Peterson ve diğerleri dini çeşitliliğe ilişkin felsefi yaklaşımların, dışlayıcılık, çoğulculuk ve kapsayıcılık olmak üzere üç geniş başlık altında tasnif edildiğini belirtirler.³¹

Dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk şeklindeki isimlendirmelerin, dinlerin çokluğu meselesine Batıda üretilen üç farklı paradigma çerçevesindeki cevaplar olduğu³² ve dini çeşitlilik probleminin bu günkü tartışılan haliyle, Avrupa’da Hristiyanlığın Katoliklik ve Protestanlık diye adeta iki farklı dinmiş gibi bölünmesiyle başladığı, 20. Asırda değişik batı ülkelerine Müslümanlar da dahil

²⁹ Adnan Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı.2, 1998. s. 143-144

³⁰ Recep Kılıç, “Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı: 17, 2003, s.21

³¹ PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s. 383.

³² Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, s. 146.

farklı din mensuplarının göçüyle tartışmanın mahiyetinin değiştiği,³³ bu konuda oluşturulan kavramların ve paradigmaların, Hristiyanlık dışındaki diğer din mensuplarının farklı dinlere ilişkin epistemolojik ve teolojik tutumlarını açıklamakta ne dereceye kadar yeterli olacağı hususu hem felsefi hem de teolojik olarak ayrıca tartışılmaya devam etmektedir.

John Hick üçlü sınıflandırmaya ilişkin kavramların oluşum süreciyle ilgili olarak şöyle demektedir. “Şimdi dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk gibi Hristiyan dinler teolojisinde herkes tarafından yaygın olarak bilinen üçlü sınıflandırmayı tanıtabilirim. –bu yaygın olarak kullanılan sınıflandırma ilk olarak Alan Race’nin *Christians and Religious Pluralizm* adlı kitabında görülmüştür.– Şüphesiz bunların her birinin içinde çeşitli varyasyonlar vardır ancak hem hakikat iddialarına hem de kurtuluş iddialarına uygulandığında bizzat bu üçlü sınıflandırmanın büyük bir alanı kapsadığı görülür. Bazen insanların bu üç kategorinin hiç birine uymadıklarını söylediklerini duyuyorum. O zaman onların kendilerinin dinler teolojisinin ne olduğunu soruyor ve sabit olarak onların ya bir teolojiye sahip olmadıklarını ve böylece de bu üç tipolojinin her hangi birine tabi olmadıklarını veya şöyle ya da böyle bu üç guruptan birine tekabül eden bir teolojileri olduğu ortaya çıkıyor.”³⁴ Bu üçlü isimlendirmenin tercümelerinden kaynaklanan anlam kaymaları sonucundaki problemler³⁵ de eklendiğinde mevcut isimlendirmelerin ve üçlü paradigmanın her bir din ve her bir alan açısından ne ifade ettiği yeni ve farklı çalışmaları gerektirmektedir.

Çağdaş din felsefesinde dini tekelcilik/dışlayıcılık, kapsayıcılık, çoğulculuk şeklindeki üç farklı modelden bahsedilmesinin olağan bir tutum olduğu, söz konusu paradigmaların isimlendirilmesinin de yaygın anlayışlar çerçevesinde olduğu, ancak bu adlandırmaların bazı handikapları da içerdiği³⁶ verisinden hareketle, çalışmamızın bu bölümünde felsefi ve teolojik tutumları; dini tekelcilik/dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk şeklindeki üç farklı model ve adlandırma çerçevesinde

³³ Kılıç, “Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine”, s.21.

³⁴ John Hick, *İnançların Gökkuşağı, Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*. Çeviren: Mahmut Aydın, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2002. s.53-54.

³⁵ M.Kazım Arıcan, *Dini Tekelcilik*. Otto Yayınları. Ankara 2009, s.30

³⁶ Arıcan, *Dini Tekelcilik*. s.30.

irdeleyeceğiz. Ancak öğretmenlerin tutumlarına ilişkin değerlendirmede bu felsefi teolojik tutumları onların tutumlarının daha çok bilişsel yönünü çözümlerken dikkate alacağız.

1.2.1. Eksklusivizm (Dinsel Dışlayıcılık/Dini Tekelcilik)

“Hakikat ya da gerçeğin yalnızca bir dinsel geleneğe has olduğunu ve ancak bu dine/inanç sistemine bağlanmakla kişinin kurtulabileceğini savunan ve diğer dinlerin, insanların kurtuluşu açısından olumlu bir anlam ifade etmediğini ya da bunların kesinlikle insanı kurtarmayacağını ileri süren eksklusivist, partikularist veya dışlamacı/dinde tekerci görüştür.”³⁷

Dışlayıcı tutumu benimseyenler dinlerin çeşitliliği karşısında şu temel soruyu sorarlar. Muayyen bir dine inanmış bir kişi için, tüm dinleri aynı ve eşit derecede görmek, ya da diğer dinlerde de aynı ve eşit derecede kurtuluşun olabileceğine inanmak mümkün müdür?³⁸

Dışlayıcıya göre kurtuluş, özgürleşme, insanın kemale ermesi ya da dinin nihai amacı olarak kabul edilen şey her ne ise o, sadece hususi bir dinde bulunur veya onun aracılığı ile elde edilir. Her ne kadar diğer dinler de hakikatler ihtiva etseler de, kurtuluş veya özgürleşme yolunu sağlamada yalnızca bir din tek başına etkindir. Diğer dinlerin mensupları, dindarlıklarında samimi olsalar ve ahlaken dürüst olsalar da kendi dinleri aracılığıyla kurtuluşa eremezler.³⁹ Bu anlayış en sade biçimiyle kendini; “doğru olan yegâne anlayış ve kavrayış benimkidir”⁴⁰ şeklinde ifade eder.

Bu görüşün temsilcilerine göre sadece tek bir doğru din vardır ve bu tek doğru dinin dışında olan tüm dinsel gelenekler ve inançlar yanlıştır. Dolayısıyla bu tek doğru dinin temel hedefi, uzlaşmaz bir tutumla diğer dinlerin taraftarlarıyla karşı karşıya gelip onları sahip oldukları dinsel geleneklerinden vazgeçirerek kendi dini

³⁷ Şinasi Gündüz. “Çağdaş Hristyan Düşüncesinde Ötekinin İnkulusivist Yorumu”, *Tezkire*, Sayı 20 Nisan/ Mayıs 2001, s. 92.

³⁸ Bkz. Mustafa Köylü. “Dinsel Dışlayıcılık (ekklusivizm)”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005. s. 173.

³⁹ PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s. 383.

⁴⁰ Hanifi Özcan, Maturidi’de Dini Çoğulculuk, MÜİF Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.11.

geleneğine döndürmektir. Yani kendi dışındaki diğer bütün dinsel geleneklerin yerini almaktır. Çünkü sadece bu tek doğru din sayesinde insanlar Tanrı tarafından kabul edilebilir hale gelir ve neticede de kurtuluşa ulaşırlar. Bu şu demektir: bu tek doğru dinin dışında kalan dinlerin mensupları ne kadar dindar, ahlaklı ve yüce şahsiyetler olursa olsunlar ve ne kadar kendi bulundukları dinin gereklerini yerine getirilirlerse getirsinler yine de kurtuluşa ulaşmaları mümkün değildir. Çünkü onların dinleri tek doğru ve mutlak dine göre eksiktir ve bu nedenden dolayı da taraftarlarını Tanrı'ya ve dolayısıyla da kurtuluşa erdiremezler. İşte bu sebeple Tanrı tarafından kabul edilmek ve kurtuluşa ermek için tüm insanların bu tek doğru dini benimseyip onun gereklerini yerine getirmeleri gerekir.⁴¹

Gerçekçi bir doğruluk anlayışı açısından bakıldığında, “dışlayıcı” bir tutumun herhangi bir şeyin doğruluğuna inanmanın tabiatında bulunan bir şey olduğu söylenebilir. Çünkü bir şeyin doğru olduğuna inanmak, doğal olarak, inanılan şeyle bağdaşmayan şeylerin de yanlışlığını ifade edecektir.⁴² Belli bir dinî önermenin doğru olduğuna inanmanın kişiyi kaçınılmaz olarak bir takım başka (inandığı ile bağdaşmayan) inançların yanlış olduğuna da inanmaya ve böylece onları kaçınılmaz bir şekilde dışlamaya götürdüğü açıktır. Aslında inananların dinî inançlarına ilişkin geleneksel tutumların da genellikle böyle olduğunu söyleyebiliriz. Bunun nedeni ise oldukça basit ve doğaldır: bir insanın *p* inancına sahip olması onun *p*'nin doğru olduğuna ve *p* ile çelişen inançların da yanlış olduğuna inanması anlamına gelir.⁴³ Bu anlayıştan hareketle bütün dinlerin birbirlerine karşı dışlayıcı olduğu şeklinde çıkarımlar yapılmaktadır. “Dışlayıcılık, yalnızca Hıristiyanlığa ait bir fenomen değildir; dinlerin çoğu özü itibarıyla dışlayıcıdır.”⁴⁴ Biçimsel açıdan yapılan çözümlemeler sonunda teistik olan ve teistik olmayan inancın birbirlerini dışlamaları kaçınılmaz görünmektedir. Benzer şeyler teistik dinlerin inançları arasındaki farklılıklar için de söylenebilir. Teistik dinler, zâtî niteliklere sahip yaratıcı bir Tanrı'ya inanma noktasında ortak sayılabilecek bir inanca dayanmakla birlikte, yine de aralarında kayda değer birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumda teistik

⁴¹ Mahmut Aydın, “Sunuş” John Hick, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar, çev. Mahmut Aydın, Ankara Okulu yayınları, Ankara 2002. s.22.

⁴² Sait Recber. “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*. 2. Baskı. (Ed.) Recep Kılıç. Ankuzem Yayınları. Ankara 2007. s.150.

⁴³ Recber. “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, s.152.

⁴⁴ PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s.384.

dinlerin birtakım doğruluk iddialarının birbiriyle çelişkili olduğu düşünüldüğünde “dışlayıcı” olmaları da kaçınılmaz olacaktır.⁴⁵

Dışlayıcılar dinî çoğulculuk hakkındaki tartışmalardan kaçınılmamsı gerektiğini, ancak onlar (çoğulcular) tarafından ileri sürülen, “hakikatte biz hepimiz aynı şeyleri söylüyoruz,” şeklindeki bir düşüncenin de yanlış olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁶ En basitinden böyle bir anlayış, uyum adına farklılıkların kasıtlı olarak görmezden gelinmesine neden olur. Oysa doğru olan dünya dinlerinin kendi inanç alanlarında diğerleriyle farklılıklar içinde olabileceği gerçeğinin tanınmasıdır.⁴⁷

Dışlayıcılığa karşı çıkanların temel eleştirilerinden bazıları şunlardır.

-Bütün insanların kendisini bilmesini, sevmesini ve kendisine ibadet etmesini arzu eden bir Tanrı, vahyini belirli bir zamanla, yolla, kişiyle, cemaatle veya kültürle sınırlamaz.⁴⁸

-Dinler arası diyalogun yaygın olarak yaşandığı günümüz dünyasında, dışlayıcı tutumun savunucuları diyalogdan yana olsalar da, bu diyalog ancak diğer din mensuplarını kendi dinlerine döndürme aracı olarak görülür ki, bu da diyalogun hem tanımına hem de amacına ters düşer. Çünkü diyalog bir misyonerlik veya bir tebliğ vasıtası değil, aksine muhatapların karşılıklı olarak birbirlerine öğretmesi, birbirlerinden bir şeyler öğrenmesi ve bu öğrendiklerine paralel olarak gelişmesi ve kendi dinsel gelenekleri içinde değişimleri sürecidir.⁴⁹

Ancak bu yaklaşımı (dışlayıcılığı) benimseyenlerin karşılıklı saygıya dayalı diyaloga karşı olmadıkları dile getirilirken,⁵⁰ bu alandaki gelişmelerin derinlemesine incelendiğinde, maalesef bu konuyu (diyalogu) başlatan Kilisenin, diğer bazı Hristiyan yazar ve düşünürlerin bu konuda samimi olmadıkları yönündeki

⁴⁵ Recber. “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, s.151,152.

⁴⁶ Mustafa, Köylü. “Dinsel Dışlayıcılık(exclusivizm)”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara: 2005. s. 175-176.

⁴⁷ Köylü, “Dinsel Dışlayıcılık(exclusivizm)”, s.176

⁴⁸ PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s. 385.

⁴⁹ Aydın, “Sunuş” *John Hick, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, s. 28.

⁵⁰ Köylü. “Dinsel Dışlayıcılık(exclusivizm)”, s. 174-175.

açıklamalarının varlığı da söz konusu edilmektedir.⁵¹ Özellikle bu bakış açısının dinlerarası diyalog ve barışa katkı sağlamadığı, insanlar arasındaki uçurumları ve çatışmaları körüklediği kanaatidir. Hem inklusivistler hem de plüralistlerce dile getirilen bu tenkit, dinsel çoğulculuğun günümüzün yalanlanamaz bir realitesi olduğu ve dinlerin birbirlerini dışlamacı yaklaşımlarının evrensel huzur ve barışa katkı sağlamadığı düşüncesinden hareketle yapılmaktadır.⁵²

1.2.2. İnkusivizm (Dinsel Kapsayıcılık)

“Türkçe’ye kapsayıcılık ya da inhisarcılık şeklinde çevrilebilen inkusivizm, dinsel anlamda belirli bir din ya da inanç sisteminin kurtarıcı hakikat veya nihai gerçeğin en doğru, en mutlak ya da en mükemmel ifadesi olarak kabul edilmesiyle birlikte, bu hakikati gerçekleştirebildiği oranda diğer dinler veya inanç sistemlerinin de insanın kurtuluşu açısından olumlu bir yere sahip oldukları/olabilecekleri düşüncesidir.”⁵³

Dinî kapsayıcılık diğer din ve inançların çeşitli nedenlerle dışlanmak yerine geniş anlamda doğru olduğu düşünülen inancın zayıf veya bilinmeyen formları olarak ele alınabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Öyle görünmektedir ki belli bir dinin doğruluğunu merkeze koyan böyle bir yaklaşıma değişik dinî geleneklerde rastlamak mümkündür. Dinî kapsayıcılık, gerçekte sadece bir dinî inancın doğru olduğundan hareket etmekle beraber, diğer dinî inanç sahiplerinin dolaylı da olsa söz konusu dinin (inancın) kapsamına dâhil edilebileceğini öngören bir yaklaşımdır.⁵⁴

Kapsayıcılar, bir taraftan dışlayıcılıkla birlikte, kurtuluş için sadece bir dinde bildirilmiş olan mutlak bir şart olduğunu benimserler. Kurtuluşun elde edilebilmesi, hak bir dinde vahyedilmiş olan belirli şartların yerine getirilmesi sayesinde. Diğer taraftan, çoğulcularla birlikte, kapsayıcılar muhtelif yollarla çeşitli dinler aracılığıyla Tanrı’yla karşılaşılabilceğini, onun lütfunun muhtelif yollarla çeşitli dinler aracılığıyla tezahür edebileceğini benimserler. Herkes kurtuluşu tecrübe edebilir, ister bir hak dinin temel inançlarını duymuş ve kabul etmiş olsun isterse olmasın. Şu

⁵¹ Köylü. “Dinsel Dışlayıcılık(exklusivizm)”, s. 190-191.

⁵² Gündüz. “Çağdaş Hristyan Düşüncesinde Ötekinin İnkusivist Yorumu”s. 98.

⁵³ Gündüz. “Çağdaş Hristyan Düşüncesinde Ötekinin İnkusivist Yorumu”s. 92

⁵⁴ Recber. “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*,s.154.

halde kapsayıcılık, dışlayıcılığın ötesine uzanır zira, bir dinin mutlak doğruluğuyla ve onun başarısıyla ilgili dışlayıcı iddialar ortaya atsa da, hak dinin belirlediği şartların meydana gelmesine bağlı olarak, başka dinlerin müntesiplerinin de kurtuluşa ermesine imkan sağlar.⁵⁵

İnhisarcı paradigma, kurtuluşun diğer dinler aracılığıyla da mümkün olabilmekle birlikte kurtuluşa ulaştıran asıl yolun Hristiyanlık olduğunu iddia eder. Bu paradigma Batı Hristiyan teolojisi ve din felsefesi çerçevesinde geliştirildiği için şu anda sadece Hristiyanlığa mahsus bir bakış açısı gibi gözükmektedir. Henüz iyi temellendirilmiş bir İslam ve Yahudi paradigması olmadığı için bunların nasıl bir söylem geliştireceği hakkında kesin şeyler söylemek mümkün değildir. Buna rağmen İslamî inhisarcılığın İslamiyet'i, Yahudi inhisarcılığın –eğer mümkünse- Yahudiliği mutlak geçerli, diğerlerini ise “izafi” geçerli sayacağını düşünmek mümkündür.⁵⁶

Dışlayıcılığın, “diyalog çağı” olarak adlandırılan 1960’lardan sonra literal olarak benimsenmesinin oldukça zor olduğunu gören bazı teologların ve Roma Katolik Kilisesi gibi resmi Hristiyan kurumlarının hem Tanrı’nın kurtarıcı planının evrensel olduğunu, hem de İsa-Mesih’in söz konusu bu planın insanlığa sunulmasının tek bağlayıcı yolu olduğu düşüncesini beraber ele alarak uzlaştırma gayretlerinin bir sonucu olarak kapsayıcılık denen model ortaya çıkmıştır.⁵⁷

İnkusivist teorinin iki temel görüşünden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, hakikatin ifadesi ve kurtuluş açısından belirli bir dinsel geleneğin norm olarak kabul edilmesidir. Buna göre hakikat, nihai gerçek ve kurtuluş, norm olarak alınan bu dinin öğretileri doğrultusunda tanımlanır; kurtuluşun tanımı ve ifadesinde belirli bir din/inanç merkezilik ön plana çıkar. Örneğin Hristiyan inkusivizminde kurtuluşun Mesih merkezli (Kristosentrik) yorumu normatif bir ön kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. İnkusivist teorinin ikinci temel görüşü ise, norm olarak kabul edilen dinsel gelenekte tam ifadesini bulan hakikat ya da gerçeğin diğer dinsel gelenekler aracılığıyla da şu ya da bu şekilde kavranabileceği, dolayısıyla diğer din bağlılarının

⁵⁵ PETERSON ve Diğerleri, *Akal ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s.399.

⁵⁶ Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, s.151.

⁵⁷ Aydın, “Sunuş” *John Hick, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, s.24.

da kendi dinsel gelenekleri içerisinde kurtuluş açısından belirli bir olumlu mesafe kaydedebilecekleridir.⁵⁸

Kapsayıcılıkla ilgili ileri sürülen genel eleştiriler ise şu başlıklar altında toplanmaktadır.

Her dinsel gelenekte yapılacak olan bu ve benzeri (kapsayıcı yaklaşıma ilişkin) değerlendirmeler, her zaman öznel olmak durumundadır. Zaten her dinsel geleneğin kendini merkeze koyması ve normatif bir hakikat iddiası taşıması, dinin varoluş amacına yönelik bir özelliktir. Kurtuluş ve hakikatin iddiası açısından öznellik, normatiflik ve merkeziliği/mükemmelliği ekslusivist bakış açısı dürüstçe dile getirirken, aslında farklı bir yaklaşım sergilemeyen inklusivistlerin bu konuda aynı dürüstlüğü göstermedikleri dikkat çekicidir.⁵⁹

Özellikle Hristiyan kapsayıcılığı çerçevesinde getirilen eleştirilerle ilgili olarak şu görüşler ön plana çıkmaktadır.

Bu yaklaşımı savunanlar, diğer dinlere yönelik değerlendirmelerini, ötekini/ötekileri belirli bir dinsel geleneğe (kendi dinlerine) çekme açısından bir araç, yararlı bir geçici vasıta olarak değerlendirirler. Bir bakıma ötekinin hakikat ve kurtuluş açısından üstlendiği misyon, kişileri merkezi/mükemmel olan geleneğe taşımada aracılık etmedir. Bu geçici misyon tamamlandığında öteki dinsel geleneklerin işlevi de bitmiş olacaktır.⁶⁰

1.2.3.Dinsel Çoğulculuk

Dinî çoğulculuk, bütün dinlerin ya da büyük dinlerin inançlarının aynı gerçekliğe delalet ettiğini/edebileceğini ve böylece her birinin insanları eşit ölçüde kurtuluşa götürebileceğini ileri sürerek, dini inançlar arasındaki farklılıkların aşılabileceğini iddia eden bir yaklaşımdır. Özellikle günümüz din felsefesinde dini çeşitlilik konusundaki en yaygın ve tartışmalı yaklaşımların başında “dinî çoğulculuk” gelmektedir. Dinî çoğulculuğu “dinî çokluk” veya “dinî çeşitlilik”

⁵⁸ Gündüz, “Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Ötekinin Inklusivist Yorumu”, s.93.

⁵⁹ Gündüz, “Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Ötekinin Inklusivist Yorumu”, s.114.

⁶⁰ Gündüz, “Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Ötekinin Inklusivist Yorumu” s.112.

kavramlarıyla karıştırmamak gerekir. Dinî çokluk” veya “dinî çeşitlilik” dinî inançların mevcut farklılığını ifade ederken dinî çoğulculuk bu farklılıkları açıklamaya ve değerlendirmeye çalışan bir yaklaşımdır.⁶¹

Bu yaklaşıma göre, mutlak ve ilahi bir hakikat vardır ve dinler bu “mutlak”a ulaşan ve onu eşit derecede temsil eden farklı yollardır. Dolayısıyla bu yolların hangisi takip edilirse edilsin sonuçta kurtuluşa ulaşılır.⁶²

“Dinî çoğulculuk” kısaca dinlerin “hakikat” iddialarını bir anlamda ortadan kaldıran, dinlere rağmen hakikatin bilinemez olarak kalacağını savunan yaklaşımın adıdır. Dinî çoğulculuğa göre, hakikat değeri açısından dinler arasında fark yoktur, çünkü var olan bunca dine rağmen, “hakikat” bilinemez olarak kalmaya devam etmektedir. Bundan dolayı herhangi bir dini değerlendirirken, o dinin insan ve toplum hayatında yol açtığı olumlu veya olumsuz katkılara ve sebep olduğu dönüşümlere bakmak gerekir. Eğer bir din, insan hayatında olumlu anlamda dönüşümlerin meydana gelmesine sebep oluyorsa, inanç ilkelerinin hakikat değeri ne olursa olsun, o din insanın kurtuluşa ermesine vesile olacak demektir.⁶³

Çoğulculuk, tek bir doğru din veya inanç üzerinde vurgu yapmak veya bu mutlak doğru dini veya inancı diğer dinsel geleneklerin ve inançların taraftarlarını da içine alacak şekilde kapsayıcı hale getirmek yerine, her dinsel geleneğin veya inancın kendi başına diğerlerinden bağımsız olarak taraftarlarını kurtuluşa götürecekleri noktasından hareket ederek dışlayıcılık ve kapsayıcılığın ötesine geçmeyi hedef edinen bir modeldir. Bu görüşün savunucularına göre büyük dünya dinleri bizim beşeri melekelerimizin ötesinde aynı nihai Aşkın varlığa ilişkin farklı cevaplardır. Bu şu demektir: farklı dünya dinlerinin her biri kendi kutsal kitapları, manevi uygulamaları, dini tecrübe formları, inanç sistemleri, kurucuları, hayat tarzlarını ifade eden kültürel tarzlarıyla beraber karmaşık (komplex) tarihi yapılar olarak her birinin farklı şekillerde tanıklık ettiği Nihai Aşkın Varlığa farklı cevap teşkil ederler. Bu anlayışa göre bütün dinlerin temel hedefi aynıdır. Bu hedef, kendi taraftarlarını ben-merkezilikten uzaklaştırarak onları Tanrı veya Gerçeklik’te odaklaşan yeni bir

⁶¹ Recber, “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*, s.156.

⁶² Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, s.155.

⁶³ Kılıç, Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine, s.22

merkeziliğe ulaştırmaktır. Bu bağlamda onların hepsi de Nihai Aşkın varlığın farklı yollarını temsil ederler. Çünkü onların hiç biri mutlak doruyu ihtiva etmez. Bu anlayışa göre Hakikat mutlaktır. Ancak bu mutlak hakikati tanımlamaya ve kavramaya yönelik her hareket görecelidir. Bu model farklı dinsel geleneklerin taraftarlarının birbirleriyle ilişkilerinde radikal bir değişmeyi ve yeni bir paradigmayı ifade eder.⁶⁴

Dinlerin çeşitliliğine ilişkin kapsayıcı ve çoğulcu tutuma doğru bir evrilmeye de yol açan hakikat ve gerçeklik konusundaki paradigma değişiklinin batı geleneği açısından nasıl bir değişim geçirdiği kısaca aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir.

19. yüzyıl öncesi Batı Hristiyan düşüncesinde gerçeklik hakkında bir ifade olan hakikat, oldukça mutlak, statik veya şu ya da bu şekilde dışlayıcıydı. Buna göre şayet bir şey bir zaman için doğru ise, o daima doğrudur. Sadece tecrübî gerçekler değil, aynı zamanda eşyanın anlamı veya onların cereyan ettiği söylenen nesneler de bu şekilde düşünülmektedir. Esasında bu dönemde Batı Hristiyan düşüncesindeki hakikat anlayışı Aristo felsefesindeki zıtlık anlayışına dayanmaktaydı. Buna göre bir şey aynı şekilde ve aynı zamanda hem doğru hem de yanlış olamaz. İşte bu prensip üzerine dayanan hakikat, dışlayıcı bir mantıkla tanımlanmıştı. Buna göre A, A dır. Çünkü onun A olmadığı gösterilemez. Böylece hakikat mutlak, statik ve ziyadesiyle ya bu ya da şu mantığı çerçevesinde anlaşılmıştır. 19. yüzyıl öncesi durağan ve dışlayıcı bir yapı arz eden bu hakikat anlayışının mutlaklıktan çıkartılıp dinamik ve diyaloga açık bir yapıya kavuşturulması tarihsellik, niyetsellik, bilgi sosyolojisi, dilin sınırları, hermenotik ve diyalog (diyalojik diyalog) olmak üzere altı madde etrafında tartışılmıştır.⁶⁵

Dinî çoğulculukla ilgili dile getirilen eleştiriler ise genel olarak şu şekilde ifade edilmektedir.

Pek çok çoğulcu için dinin önemli tarafı bireyi dönüştürme gücü, kişiyi benlik kaygısından gerçeklik merkezli olmaya hareket ettirmesidir. Durum bu olunca dini

⁶⁴ Aydın, “Sunuş”, *John Hick, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, s.26.

⁶⁵ Daha geniş bilgi için bkz. Aydın, “Sunuş” John Hick, *İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, s.10-22.

inançlar ve ameller kişisel ve sosyal dönüşüm için önemli vasıtalar, fakat özü itibariyle veya nihai olarak önemli değildir.⁶⁶

1.3. Sosyokültürel Yaklaşımlar

Dinlerarası sosyokültürel yaklaşımlar ifadesiyle, farklı dinler ve mensuplarının inançlarıyla ilgili sadece epistemolojik ve teolojik değeri dikkate alan bir algı-ilişki-iletişim düzeyinden farklı olarak, diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili yaşadığımız karşılaşmalar ve deneyimler sonucunda, onlara ilişkin duygularımıza ve davranışlarımıza yön veren yaklaşımlar kast edilmektedir.

Geçmişte ve günümüzde yaşanan dinsel karşılaşmaların bireysel, toplumsal, kültürel ve sanatsal algı ve anlayıştaki bütün tezahür biçimiyle duygu ve davranış boyutunun hangi kavram ve sözcüklerle ifade edildiğinin tespit edilmesi söz konusu olmaktadır.

Farklı dinler ve mensupları arasındaki ilişkilerde sergilenen duygu ve davranışların hangi kavramlar etrafında kümелendiği, kendini nasıl ifade ettiği ve bu ilişkilerin olumlu olumsuz biçimleri belirlenirken, din eğitiminden din psikolojisine, dinler tarihinden din felsefesine, din sosyolojisinden kelama, siyasal düşünceden medyaya farklı alanlarda dinlerarası ilişkileri konu edinen çalışmalar ve tartışmalar göz önünde bulundurulacaktır.

Öncelikle içinde bulunduğumuz durumun, farklı alanların bakış açısıyla, çeşitli dinlerin mensupları için ne anlam taşıdığı, nasıl tartışıldığı ve hangi kavramlarla ifade edildiği üzerinde durulacaktır. Çünkü bu alanların, diğer dinler ve mensupları arasındaki sosyokültürel ilişkileri konu edinen çalışmalarından çıkacak olan ifadeler, aynı zamanda öğretmenlerin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin duygusal ve davranışsal tutumlarının hangi kavram ve konu evreninde aranacağını belirleyecektir.

İçinde bulunduğumuz durumu betimleyen yaklaşımlara baktığımızda karşımıza genelde şu ifadeler çıkmaktadır.

⁶⁶ PETERSON ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç, (Din Felsefesine Giriş)*, s.391.

Artık bizler, diyalog çağının eşiğindeyiz. Tüm dünyayı gezebiliyoruz ve dünyanın bütün unsurları bize gelebiliyor. Dünya üzerinde yabancı diller ve aksanlarının konuşulmadığı bir şehir hemen hemen yok gibidir. Sokaklarımız, iş yerlerimiz ve evlerimiz yabancı ürünlerle dolu. Televizyonlarımız vasıtasıyla çok sayıda yabancı milleti, kültürü ve dini oturma odalarımıza davet edebiliyoruz.⁶⁷

Diyalog çağı diye ifade edilen bir ortamda farklılıkların çok yoğun bir şekilde içi içe girmesi, alışıla gelmiş çevrenin başkalaşmaya başlaması, tarafların birbirlerine ilişkin duygu, düşünce ve tutumlarını da değiştirmeye başlamıştır. Bu durum bir taraftan hoşgörü, diyalog ve birlikte yaşamak için bir fırsat olarak görülürken diğer taraftan kaygı ve endişe uyandıran tartışmaları gündeme getirmektedir.

Bu konudaki yaklaşımları genel anlamda farklılıkları yok sayma eğiliminde olan “tenakür” ya da farklılıkları kendisi için bir tehdit olarak görmeyen, varlığın doğal bir durumu ve zenginliği olarak kabul eden, karşılıklı anlayış ve işbirliği içinde değer üretme yarışı eğiliminde olan “tearuf”⁶⁸ şeklindeki iki temel kavram etrafında tartışmak mümkündür.

Bizler, kutsal kitapların yazdığına göre, başlangıçtan beri bir bütündük, yani küreseldik, ancak çoğaldıkça bunu unuttukta dünyayı parçalara böldük, ayrı adlarla adlandırdık ve içinde yaşadığımız parçayı diğerlerinden ayırıp birbirimizle yabancılaştık. Şimdi yeni bir küreselleşmeye doğru yol alıyoruz. Şimdi diyorum, fakat İslam’ın kutsal kitabı Kur’an’ın 1500 yıl önce bu yolu açmış olduğunu da düşünüyorum. Kur’an diyor ki; “sizler birbirinizdensiniz, babası ve annesi bir olan ailesiniz, Rabbiniz sizi bir tek nefisten yarattı.” Ancak şunu da unutmamak gerekir ki, küreselleşmenin bir diğer boyutu daha var ve o boyut bizi, farklılıklarımızın daha çok farkına varmaya ve bireyselleşmeye çağırıyor. Yükselen küresel kültür, bireyi bütün içindeki hücreler haline getirirken, her hücrenin farklı

⁶⁷ Leonard Smidler. “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, Çev. Mustafa Şengün. *Tek Dünya Çok İnanç*. Editörler: Mahmut Aydın-Süleyman Turan. Ufuk Kitap, İstanbul 2007.s.23-24.

⁶⁸ “Tearuf” kavramının birlikte yaşamak için taşıdığı anlamı Kurani bir yaklaşım çerçevesinde ele alan çalışma için Bkz. Mualla Selçuk. “Birlikte Yaşamaya Kur’an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.s.229-241.

özelliğinin unutulmamasını, bilakis devam etmesini istiyor.⁶⁹ Küreselleşmenin bu boyutu, giderek merkezleşmeye ve toplumun yerleşik yaşam tarzlarının sarsılmasına sebep oluyor. Sahip olunan kurumların yeniden düzenlenmesi ya da yenilerinin kurulması lazımdır. Yalnız kurumlar değil, gündelik yaşam da geleneğin kıskacından uzaklaşma sürecine girdikçe, yerleşik tabular sorgulanıyor, geleneğin sonunun gelmesinden endişe ediliyor.⁷⁰

Küreselleşme sürecinde ortaya çıkan kültürün melezleşmesi olgusu,⁷¹ kimliği tanımlayan unsurların zayıfladığını, dolayısıyla kimliklerin belirsizliğini ortaya koymaktadır. Bu ise sosyal kimliğin grup içi benzerliklerin, gruplar arasında ise farklılıkların vurgulanmasına dayalı olarak şekillendiği öngörüsüyle uyuşmadığı, yani kimliği belirleyen hatların gevşediği ve zayıfladığı anlamına gelmektedir. Çünkü kimlikten kaynaklanan anlam çerçeveleri kaybolmaya başlamakta, bu da, bireylerin iç ve dış dünyalarında meydana gelen olayları kendi kimlikleriyle anlama ve anlamlandırmalarına engel teşkil edebilmektedir.⁷²

Küreselleşmenin dinî kimliklere yönelik etkisinin birbiriyle ilişkili iki farklı kanaldan geldiğini söyleyebiliriz. Birincisi, küreselleşmenin bizzat dine ve dinî hayata yönelik etkisinin dini kimliklere yansımalarıdır. İkincisi ise küreselleşme kültürün özgün bir şekilde varlığını korumasına izin vermeyerek melezleşmesini desteklediği için, dinî kimliklerin bundan etkilenmesidir. Çünkü dinî kimlikler diğer dinî gruplardan farklılaşma üzerinde kurulu olduğu, küreselleşme de, farklılıkları zayıflattığı için, ister istemez, kimliği belirleyen hatlarda bir gevşeme söz konusu olabilmektedir.⁷³ Bu ise, kimliğin açıkça tehdit altında kaldığı anlamına gelmektedir. Hatta daha ileri giderek, bireyin kimlik sisteminin bütünüyle sarsıntı geçirdiği bile

⁶⁹ Beyza Bilgin, “Küreselleşme, Din ve Eğitim.” *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.s.45-46.

⁷⁰ Bilgin, “Küreselleşme, Din ve Eğitim”, s.48-49.

⁷¹ J. Friedman, “Küresel Sistem, Küreselleşme ve Modernitenin Parametreleri.” A. Topçuoğlu ve Yasin Aktay (Der.) *Modernizm, İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* İçinde Vadi yay. Ankara1996:101-105.

⁷² Asım Yapıcı, Münir Yıldırım, “Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 17, 2003, s.131.

⁷³ Yapıcı, Yıldırım. “Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi”, s.131.

söylenbilir. Çünkü insanların aidiyet hissini sağlayan kültürel çevre giderek müphemleşmektedir.⁷⁴

Küreselleşmenin getirdiği iç içeliğin, dini kimliklerin aidiyeti üzerinde tahribat yapacağı yönündeki endişeler dışında, başka alanlarda da tartışıldığı görülmektedir. Özellikle İslam ve Müslümanlar etrafında, Avrupa’da yürütülen tartışmaların ve İslam dünyasında bu tartışmalara ilişkin geliştirilen tepkilerin dayandığı kaygı ve endişeler söz konusudur. Bu endişelerin tarihten gelen olumsuz deneyimlerle de beslendiği dikkate alındığında birlikte yaşamak için güven zedeleyici yaklaşımların giderek arttığı izlenimi doğmaktadır.

Batıda birçok tartışmada İslam, köktencilikle eş tutulan ve saldırganlık, vahşilik, bağnazlık, mantıksızlık, kadın düşmanlığı ve ortaçağda kalmış olan düşünceleri ile nitelendirilen monolitik bir din olarak görülüyor. Batı medyasındaki haberler “İslami tehdit”, “İslam’ın kılıcı”, “Müslüman öfkenin kökleri”, “yeşil tehlike” ve “İslam’ın yeni harp nidası” gibi tabirlerle dolu. Batılı söylemde ayrıca, İslam âlemi batının kutupsal karşıtı olarak görülüyor. İslami tehdidi vurgulayan batılı söylemler, Müslümanlardan savaş yanlısı, fetih heveslisi ve Hristiyanlık karşıtı olan çılgın İslamcı fanatikler olarak bahsediyor.⁷⁵

Müslüman algılara gelince sadece İslam, serbestlik, tüketicilik, hazcılık, ahlaki görecelik ve bireycilik gibi batılı değerlere gerçek ahlaki ve etik alternatifler sunuyor ve geliştiriyor.⁷⁶ Bu Müslüman “ben” ve “öteki” algılarının geçerliliğine bakılmaksızın, bu tür algılar, artan bir şekilde bir birine bağımlı ve küreselleşmekte olan bir dünyada Batılı ülkeler ile Müslüman dünya arasında daha iyi bir siyasal ilişki geliştirmek bakımından iyiye işaret değil.⁷⁷

Avrupa’da İslam’ın varlığı kalıcıdır. Şu da eklenmeli ki, Avrupalılar İslam dünyasındaki tartışmalardan artık uzak duramazlar. Hoşlansalar da hoşlanmasalar da meseleler şu anda kendi kapılarının eşiğindedir. Buna ek olarak, İslam etkeni Avrupalı yaşantının kabullerini geçmişte de günümüzde de su götürmez biçimde

⁷⁴ Kemal Sayar. “Küreselleşmenin Psikolojik Boyutları”, <http://felsefeekibi.com>.

⁷⁵ Riaz Hassan, *Müslüman Zihinler*, Çev. Ergin Çenebaşı. Doğan Kitap, Ankara 2010. s.245.

⁷⁶ Hassan. *Müslüman Zihinler*, s.26.

⁷⁷ Hassan. *Müslüman Zihinler*, s.27.

tehdit ettiğinden durum çoğu Avrupalı için hiç te kolay değildir. İslam ile tarihî bakımdan Hristiyan bir Avrupa arasında barış dolu bir birliktelik olamaz, asla olmayacağı da tartışmasız kabul edilmelidir.⁷⁸

Günümüzde küreselleşmenin getirdiği iç içeliğin kaygı uyandırdığı bir başka durum dinlerin ve mensuplarının karşılıklı ilişkilerinde görülmektedir.

Bir dinin kendi değerlerini yayması, “dinî etkileşim” ve “dinî eritim” faaliyetleri şeklinde olabilir. Dinî etkileşim; yapılan tercümeler, toplantılar, seyahatler, filmler, vb. etkinlikler vasıtasıyla dinler arasında kendiliğinden gerçekleşir. Bu etkileşim sürecinde taraflar, birbirlerinden karşılıklı olarak olumlu veya olumsuz anlamda etkilenirler. Dinler arasındaki ilişki; bir inanç mensubunu sahip olduğu inancından döndürüp, kendi dininin mensubu yapmak için her türlü faaliyeti olumlayan bir şekilde başlarsa öncekinden ayırt etmek için buna dinî eritim faaliyeti adını vermek daha doğru olur. Dinî eritim adını verdiğimiz bu dinlerarası ilişki türünde, karşılıklı etkileşim değil, tek taraflı etkileme söz konusudur ki bu etkileme, karşı taraftaki dini, kendi içinde tamamen eritmeye, bunu yapamıyorsa onu eski halinden dönüştürüp başkalaştırmaya kadar ilerleyebilir. Hristiyanlığın dinlerarası ilişki türü olarak kullandığı geleneksel yöntem olan misyonerlik, dinî eritim faaliyetlerinin en tipik örneğidir. Hristiyanlıktaki kiliseye tekabül eden, dini otoritesi olan bir kurumu olmadığından, dinlerarası ilişkide İslamiyet, Hristiyanlığa göre daha hazırlıksız, daha dağınık bir durumdadır. Dolayısıyla günümüz İslam coğrafyasında dinlerarası ilişkinin sonuçları, yakın gelecekte kendini somut bir şekilde gösterecektir.⁷⁹

Dinî alanda “diyalog”; hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini zor kullanarak birbirine kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirine sıcak ve hoşgörü ile

⁷⁸Grace Davie. *Modern Avrupa’da Din*, Çev. Akif Demirci. Küre Yay. İstanbul: 2005. s.15. (Aynı sayfa 11 nolu dipnot: Yaratıcı toleransın sıra dışı bir örneği Yahudiler, Müslümanlar ve Hristiyanların dört yüzyıl boyunca uyum içinde yaşadıkları ortaçağ İspanyası’ndan gelmektedir. Hem Yahudilerin hem Müslümanların yeniden Katolikleşmiş İspanya’dan 1492 de zorla sürülmeleri bunun 1992 deki yıldönümünü çok çelişkili bir Avrupa Kutlaması hâline getirdi.)

⁷⁹ Kılıç, “Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine”, s.18-19.

bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir.⁸⁰

Görüldüğü gibi diyalog doğruluğu ve samimiyeti gerektirmektedir. Ancak bu alandaki gelişmeleri derinlemesine incelediğimizde, maalesef ne bu konuyu başlatan kilisenin, ne de diğer bazı Hristiyan yazar ve düşünürlerin bu konuda samimi olduklarını görmekteyiz.⁸¹

Karşılıklı yaşanan kaygıların odağına inildiğinde bu kaygı ve endişelerin, bir dinin ve inancın mensubu için taşıdığı “anlamlar dünyası”na ve mensubunun kimliğine kazandırdığı “aidiyet”e yönelik tehdit algılamalarıyla bağlantılı bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu tehdit algılamalarını anlamak istediğimizde, bir dinin mensubu için taşıdığı değer ne anlama geldiğine kısaca bakmak gerekir.

Dinî inançlar bütün hayat ve bütün gerçeklik ve insanın bu gerçeklik içerisindeki yeri ve görevi ile ilgili bir açıklama olması bakımından inananın zihninde anlam temelini oluşturur. Hayatın amacı, insanın bu dünyadaki yeri ve görevi gibi anlam ve kimlik meseleleri yanında ızdırap, kötülük, mahrumiyet, ölüm gibi hayatta kabul edilmesi çok zor olan anlaşılır ve kabul edilebilir duruma gelir.⁸²

Bir din: (1) bir semboller sistemidir, (2) insanlar için güçlü, kapsamlı ve uzun yönleri ancak dini inançların ışığında uzun süre devam eden ruh halleri ve güdülenmeleri oluşturacak biçimde hareket eder, (3) bunu başarmak için genel bir varoluş düzenine ilişkin kavrayışları formüleleştirir, (4) ve bu kavrayışları öyle bir gerçeklik havası ile bezeler ki (5) ruhsal durumlar ve güdülenimler eşsiz bir biçimde gerçekçi görünürler.⁸³

Yukarda yer verdiğimiz sosyokültürel yaklaşımları anlamaya çalıştığımızda karşımıza şu husus çıkmaktadır. Bir dinin, kendi mensupları için taşıdığı anlam, kimliğine kazandırdığı aidiyet boyutu ve bunların kaybına dair duyulan endişe ve kaygıların hiç şüphesiz çok yoğun tepki ve karşı koyma ile sonuçlanacağı, her bir

⁸⁰ Abdurrahman Küçük, *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*, Aziz Andaç Yay. Ankara: 2008. s.139.

⁸¹ Bkz. Köylü. “Dinsel Dışlayıcılık(exclusivizm)”, s. 190-206.

⁸² Hayati Hökelekli. *İslam Psikolojisi Yazıları*, dem Yayınları, İstanbul 2009. s.115.

⁸³ Clifford Geertz, *Kültürlerin Yorumlanması*, Çev. Hakan Gür. Dost Kitabevi. Ankara 2010 s.112.

inanç mensubunun da kendi dinsel aidiyet kaybı için duyacağı kaygı ve tehdit algılamasında aynı tepkileri vereceği, bu durumun karşılıklı işteş bir nitelik gösterdiğini bilmek gerektiği, bu hassasiyet kaybının tarafları tehdit algılamasına, ardından şiddet ve çatışma ortamına sürükleyeceği şeklindeki sosyokültürel yaklaşımlar söz konusu olmaktadır.

Tarihteki acı tecrübelerde ya da günümüzde yaşanan karşılaşmalarda tehdit algılamalarını oluşturacak ve besleyecek örnekler bulmak elbette mümkündür. Fakat tehdit algılamalarının aslında farklılıklara bakıştaki temel anlayışlarla da ilgili olabileceği, iyi örnekler arandığında hem tarihte yaşanan hem de günümüzde tekerrür eden sevindirici karşılaşmaların varlığı da bir başka gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

“Farklı olanı” tanımamanın, “öteki” yaratmanın ve tarihten devralınan kışkırtıcılığın insanlığa maliyetinin yüksek olduğu ve bunun kaynağının önyargı, cehalet, olayları yanlış yorumlamak ve iletişimden yoksun olma hali olduğu şeklindeki tasvirleri içeren tarihi tecrübe çatışma yerine, barış, uzlaşma, hoşgörü, saygı, diyalog gibi kavramların yaşama nasıl geçirilebileceği konusu üzerinde yeniden düşünmeyi zorunlu hale getirmektedir.⁸⁴

Yukarda kısaca değindiğimiz gibi, günümüzde yaşanan iç içelikte olumsuz örnekler etrafındaki her türlü farklılıklara ilişkin ön plana çıkan endişe, kaygı ve çatışma eksenindeki tutumlardan farklı olarak, pratikte olumlu örnekler üzerinde duran, kavramsal olarak saygı, anlama işbirliği gibi tutumları ön plana çıkaran tutumların neler olduğuna kısaca bakmak gerekmektedir. Bu açıdan baktığımızda “Tearuf” ve Diyalojik Diyalog” şeklindeki iki temel kavram ve bu kavramlar etrafında kümelenen diğer kavramlar üzerinde kısaca durulacaktır.

“Tearuf” Kur’an’la ilgili bir kavram olduğundan, geçmişten günümüze temel farklılıklara ilişkin karşı karşıya kalınan sorunlara yaklaşımla ilgili bakış açısı sunan kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır.

⁸⁴ Mualla Selçuk. “Birlikte Yaşamaya Kur’an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.s.239.

“Tearuf” kavramının Kuran’daki anlam çerçevesine bakıldığında; İnsanlar arasında dil, kültür ve ırk gibi farklılıkların ilahi bir irade ile inşa edildiği ve bu farklılıkların Kutsal Varlığa – Yaratıcıya – işaret olduğu, farklılıkların övülmeye veya yerilmeye gerekçe olamayacağı aksine Yaratıcı’nın varlığını fark ettirmeye yönelik öğretici bir işleve sahip olduğu şeklindeki yorum etrafında genelde Kur’an Bilimcilerinin birleştiği⁸⁵ görülmektedir. Tearuf kavramının taşıdığı bu anlayışta aşağıda yer alacak olan iki husus önemli bir bilgi zemini oluşturmaktadır;

1- İnsanlar ortak bir özden yaratılmıştır. Bu bağlılığı hepimiz yaşıyoruz ve diğer insanlarla bağlılığımızın kökeninde bu yaratma vardır.

2- İnsanların farklı yaratılması, Tanrı’nın onlara ilahi bir armağanıdır. Ancak bu farklılık bizim önde gelen tanıtıcı unsurumuz değildir. Farklılık, tanışıp değer üretmek için bir imkândır.⁸⁶

“Tearuf” kavramının taşıdığı bu geniş anlam evreninin, bir Müslüman perspektifinden ön yargıları giderme ve karşılıklı anlayış zemini oluşturma sürecinde şu basamaklar yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.Basamak: Teolojik referanslarımızla yeniden tanışabilme,

Ana düşünce: Tarih içinde “karşı karşıya gelen” dinler döneminden “birlikte yaşayan” dinler dönemine geçildiğinde teologların referanslarını gözden geçirme ihtiyacı.

2. Basamak: kendimizle yeniden tanışabilme,

Ana düşünce: kendini bilen rabbini bilir.

3. Basamak: İçinde yaşadığımız toplumla ve kültürle tanışabilmeliyiz.

Ana düşünce: Fitrat hadisi.

4. Basamak: “Öteki” ile tanışabilmeliyiz.

Ana düşünce: Öteki kim? İnsan.

5. Basamak: Geleceğe yönelik sorumluluklarımızla tanışabilmeliyiz (Dünyaya ahlakî bir karşılaşma çağrısı sunabilmek)

Ana düşünce: Karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı değer üretme.⁸⁷

⁸⁵ Selçuk. “Birlikte Yaşamaya Kur’an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, s.238.

⁸⁶ Selçuk. “Birlikte Yaşamaya Kur’an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, s.239-240.

⁸⁷ Selçuk. “Birlikte Yaşamaya Kur’an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, s.240-241.

Diğer yandan çağımızın genel özelliklerini açıklarken dile getirilen birinci ve ikinci axial dönem üzerinde durularak bu dönemlerde bir bilinç değişikliği olduğu ve bu değişikliğin tüm farklılıkları artık birlikte düşünmeyi ima ettiği özetle şöyle dile getirilmektedir.

Öncelikle alman filozof Karl Jasper'ın dile getirdiği “axial dönem” fenomenine vurgu yapılmaktadır. Bu düşünceye göre MÖ. 800-200 yılları arasındaki “axial” dönem, kendinden önceki döneme oranla yeni bir bilinçliliğe öncülük etmiştir. “axial” öncesi dönem kabilesel iken axial dönem ferdiyetçi bir özelliğe sahipti. Bu dönemde kendini bil düşüncesi yunan felsefesinin parolası olmuştur. Buda, ferdi aydınlanmanın yolunu ortaya koymuştur. Yahudi peygamberleri de toplumlarında yaptıkları uyarılarla fertlerdeki ahlaki sorumlulukları uyandırmaya çalışmışlardır. Bu ferdi bilinçlilikten şu özellikler zuhur etmiştir: Kendi kendini yansıtıcı, analitik ve bilimsel teoriler şeklinde tabiata, sosyal kritik şeklinde topluma, felsefe şeklinde bilgiye ve ferdi bir manevi yolculuğun haritası şeklinde dine uygulanabilen bilinçlilik. Bu kendi kendini yansıtıcı, analitik ve eleştirel bilinç, “axial” öncesi dönemin mitolojik ve ritualistik bilinçliliğine taban tabana zıttı. Bu tarz bilinçlilik çeşitleri axial dönem sonrası ve hatta günümüzde yaşamaya devam etmektedir. Ancak onlar hayatîyetlerini devam ettirirken temelde rüyalara, edebiyata ve sanata hapsedilerek bastırılmaktadır. MÖ. 800-200 yılları arasındaki axial dönemden günümüz 21. Yüzyıl dünyasına gelindiğinde, Ewert Cousins tarafından “ikinci axial dönem” olarak adlandırılan yeni bir bilinçlilik çeşidinin varlığından söz edilmektedir. Bu yeni bilinçlilik, axial dönemde ortaya çıkan büyük dünya dinleri için de son derece önemlidir. İkinci axial dönemin bilinçliliği axial dönemden önemli derecede farklılık göstermektedir. Zira axial dönem bilinçliliği ferdi iken, ikinci axial dönem bilinçliliği global bir bilinçliliiktir. Global bilinçliliği daha iyi anlamak için paleontolojist Pierre Teilhard de Chardin'in bilincin gelişiminin planı ile ilgili araştırma ve düşüncelerine başvurulmaktadır. Buna göre “gezegenleşme” adı verilen süreçte ayrılma ve uzaklaşmadan bir araya gelmeye geçiş öngörülmektedir. İnsanoğlu bu dünyada ilk kez görüldüğünde, kendi grup kimliğini tesis etmek ve bu şekilde kendini diğer kabilelerden ayırmak suretiyle aile ve kabilesel birlikler halinde kümelenmiştir. Bu şekilde insanlar ayrı milletler ve zengin bir kültür çeşitliliği yaratmak suretiyle birbirinden ayrılmış ve uzaklaşmıştır. Bununla birlikte

yeryüzünün küresel şekli sınırsız ayrılmayı ve uzaklaşmayı engellemiştir. Nüfustaki artış ve hızlı gelişen teknoloji ve ulaşım imkânları sayesinde milletler ve gruplar birbirinden daha fazla ayrı kalamayacak duruma gelmişlerdir. Teilhard de Chardine göre ikinci axial dönemin bu yeni global bilinci, insanlar arasındaki tüm farklılıkları tasfiye etmeyecektir. Aksine, farklılığın ve çeşitliliğin daha da yoğunlaştığı yaratıcı birlikler meydana getirecektir. Uzun izahlardan sonra Teilhard bu durumu şu cümlelerle ifade eder. Kendi merkezlerinin birleşen/kesişen yörüngesini izleyerek bilinç zerreleri kendi izahlarını ve karışımlarını kaybetmeye değil, aksine kendi egolarının derinliğini ve ölçülemezliğini önemle belirtmeye meylederler. Birlikte ne kadar “öteki” olurlarsa, o kadar fazla kendilerini bilirler. Bu görüşün ışığı altında Cousins, günümüz dünyasında dinsel geleneklerin ve inançların bir araya gelmesinin daha iyi anlaşılabilceğini ileri sürmektedir. Ona göre günümüz büyük dünya dinleri axial dönemin ayrılma ve uzaklaşma güçlerinin ürünüdür. Axial dönemde, öncesine göre ortak bir bilinç transformasyonu olmasına rağmen o, hâlihazırda farklılaşmış kültürler bağlamında farklı bölgelerde meydana gelmiştir. Her bir durumda din kendi kökenindeki farklılaşmayla şekillenmiş ve farklılaşan çizgiler boyunca gelişmiştir. Bu durum sahip olunan bu mirası ifade etmek, korumak ve nakletmek için taktire şayan bir manevi hikmet, manevi enerji ve dinsel-kültürel şekillerin zenginliğini meydana getirmiştir. Ancak ikinci axial dönemde ayrılma ve uzaklaşma güçleri bir araya gelmeye doğru şekil değiştirince dinsel gelenekler birbirlerindeki en hakiki ve doğru olan şeyleri keşfetmek ve böylece dinsel bilinçliliği daha da artırmak için birbirleriyle bir araya gelmek zorunda kalmışlardır. Bu tarz bir yaratıcı birliktelik, bir tarafın ötekinin iddialarını reddetmeye çalıştığı diyalektik diyalogtan ayrt edilmesi için “diyalojik diyalog” olarak adlandırılmıştır.⁸⁸

Diyalog ve eleştirel düşünce, insan hayatı ve tecrübesinin nüvesini oluşturan temel insani yetilerdir. Bütün kültürlerde algılanan his, gerçeğin ta kendisi ve onunla ilgili düşüncelerden gelen bu önemli ayrıcalıklı dinamik, aynı zamanda karşılıklı ilişkiler arasında bir alandır ve her şeyin birbiriyle bağlandığı geniş diyalojik bir süreçtir. Çağlar boyunca oluşan kültürel deneyimlerin zenginliği insan aklının temelde diyalojik olduğunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla diyalog, gerçekte

⁸⁸ Aydın, “Sunuş”, *John Hick, İnançların Gökkuşağı Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, s.13-17.

yüzleşmemiz ve sürekli değişen dünyayla irtibat halinde olmamız için rasyonel kapasitemizin kalbidir. İkisi, yani diyalog ve eleştirel düşünce, insan olma ve toplum inşa etme sanatının en önemli unsurlarındandır.⁸⁹

Duygu ve düşünceden davranış ve eylemlere kadar pek çok yaklaşıma yön veren saygı ve hoşgörü anlayışının bireyler, toplumlar, siyaset, medya gibi pek çok alanda işlerlik kazanmasının yanısıra artık devletler düzeyinde resmi olarak ta desteklenen bir görünüm arz etmesi, özellikle kaygı uyandıran durumlara karşı, gelecek için umut verici gelişmeler olarak dikkat çekicidir.

Avrupa Konseyi tarafından ortak bir gayret sonucu hazırlanan ve kültürel çeşitliliğin iyi yönetişimine ilişkin olarak uzun vadeli bir strateji içeren “Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap” bu anlamda temel bir çalışma ve eser olma niteliği taşımaktadır. Beyaz Kitap, üye devletler, sivil toplum kuruluşları, dini topluluklar, göçmen topluluklar, yerel ve bölgesel idareler ve daha pek çok kişi ve kurumla yapılan kapsamlı ve uzun danışmaları takiben hazırlanmıştır. Son yıllarda uluslararası camiada baş gösteren kutuplaşma, anlayış eksikliği ve ayrımcılığın ulaştığı tehlikeli boyutlar, böyle bir çalışmayı gerekli kılmıştır. *Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap* yoğun bir çalışma, kararlılık ve her şeyin ötesinde diyalog sonucunda ortaya çıkmıştır.⁹⁰

Çalışmamız açısından kültürlerarası diyalog için beyaz kitapta dikkat çeken bazı yaklaşımlar şu şekilde yer almaktadır.

Çeşitliliğin hakim olduğu bir ortama kapının kapatılması, yalnızca aldatıcı bir güvenlik sağlar. Dışlayıcı bir topluluğun belirgin şekilde güvence sağlayan rahatlıklarına geri çekilmek, boğucu bir konformizmin ortaya çıkmasına neden olabilir. Diyalog yokluğu herkesi, küreselleşmiş bir dünyada kişisel ve sosyal gelişme için gerekli olan yeni kültürel açılımların sağlayacağı faydalardan mahrum bırakır. Bölünmüş ve birbirini dışlayan topluluklar, sıklıkla bireysel özerkliğe ve

⁸⁹ Smidler. “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, s.38.

⁹⁰“Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap -Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak-”, Avrupa Konseyi Dışişleri Bakanları tarafından 118. Bakanlar Komitesi Oturumunda uygulamaya konulmuştur. © 2009 Türkçe tercümesi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’na aittir. (Strazburg, 7 Mayıs 2008) F-67075 Strazburg Cedex Haziran 2008. s. 3-4.www.coe.int/dialogue

insan haklarının ve temel hürriyetlerin engelsiz bir şekilde kullanımına düşman bir ortam sağlamaktadır.⁹¹

Resmi makamlarla dini topluluklar arasında teşvik edilmesi gereken diyaloga ek olarak, dini toplulukların kendi aralarında da diyaloga gereksinim vardır (dinlerarası diyalog). Avrupa Konseyi, doğrudan kendi görev alanı içinde olmayan dinlerarası diyalogu, sıklıkla kültürlerarası diyalogun bir parçası olarak kabul etmiş ve insan haklarını, demokrasiyi ve hukukun üstünlüğünü çok kültürlü bir Avrupa içerisinde etkin bir şekilde artırma yönünde dini toplulukları teşvik etmiştir. Dinlerarası diyalog, sosyal sorunların çözümlerine ilişkin olarak toplum içerisinde daha güçlü bir uzlaşma olmasına da katkıda bulunabilir. Ayrıca, resmi makamların hiç değilse ulusal kanunlar altında tanınmaya çalışan dinler ve inançların yetkilendirilmiş temsilcileriyle iletişim kurmasını sağlamak üzere, Avrupa Konseyi, dini topluluklar ve felsefi inançlar içerisinde diyaloga (dinleriçi ve inançlarıçi diyalog) olan gereksinimi de görmektedir.⁹²

Diyalog için herkese açık olan alanlar oluşturmak zaruridir. Bütün düzeylerde başarılı kültürlerarası yönetim, büyük oranda bu gibi mekanları oluşturma meselesidir: Sokaklar, pazarlar ve dükkanlar, evler, anaokulları, okullar ve üniversiteler, kültürel ve sosyal merkezler, gençlik kulüpleri, kiliseler, sinagoglar ve camiler, şirket toplantı odaları ve işyerleri, müzeler, kütüphaneler ve diğer eğlence tesisleri ya da medya gibi sanal ortamlar.⁹³

Sonuç olarak dinlerarası sosyokültürel yaklaşımlar çerçevesinde diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumların duygusal ve davranışsal ögesi genel anlamda diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin *tearuf kavramı altında sıralayabiceğimiz saygı, hoşgörü, diyalojik diyalog, dinlerarası diyalog, samimiyet, işbirliği* gibi olumlu; yine *tenakür kavramı altında sıralayabiceğimiz çatışma, dışlama,*

⁹¹“Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap, -Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak-” s. 17.

⁹²“Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap, -Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak-” s. 25.

⁹³ “Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap, -Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak-” s. 34.

ötekileştirme, samimiyetsizlik, yok sayma, , eritme, gibi olumsuz duygu ve eylem ifade eden davranışlar olarak kendini göstermektedir.

1.4. Pedagojik Yaklaşımlar

Pedagojik yaklaşımlar ifadesiyle; farklı bir din ve mensubunun inancı ile ilgili konuların bir başka inanca mensup kişinin eğitim öğretim yaşamında yer alıp almaması gerektiği, yer alacaksa bunun nasıl olacağı konusundaki arayışlara, tartışmalara, model ve yaklaşımlara yön veren temel yaklaşımlar kastedilmektedir.

Çalışmanın üzerine kurulduğu problem açısından bakılacak olursa farklılıkları zenginlik kaynağı haline getirme konusundaki arayışların yoğunlaştığı alanların başında eğitim ve özellikle din eğitimi geldiğini görmekteyiz. Yaşanan tereddütlerin hangi alanlarda algılandığı ve din eğitiminin farklılıklar karşısında yaşanan ikilemlere ne tür cevaplar verdiği çalışmamızın pedagojik yaklaşımlarla ilgili başlığı altında irdelenecektir.

Günümüzde yaşanan mali küreselleşme ve değerler ikilemi çerçevesinde farklılıkların bir çatışma zemini olmaktan nasıl çıkabileceği konusunda eğitim, özellikle din ve din eğitimiyle ilgili olarak sorun şu çerçevede tartışılmaktadır.

“Önümüze yaşamın ve ölümün yolu serilmiştir. Ölümün yolu mali küreselleşmeyi yüceltmek ve insanı insan yapan değerlerin kemirilişini izlemektir. Bu kesinlikle ölümün yoludur. Diğer yol yaşamın yoludur: gençleri, bugün tehlikeye sokulmuş ahlâkî ve ruhsal değerler hakkında samimiyetle eğitecek eğitim sistemleri yaratmaktır. Bu, elbette ki, sıcak para akışını, mali ve uluslar arası rekabeti yatıştıracak sosyal ve politik adımlarla birleştirilmelidir.

Eğitim ahlâkî ve manevî değerleri nasıl geliştirir? İşte bu noktada dünya dinleri, insanın disipline edilmiş, tutarlı ahlâkî ve manevî hayatı için bir çıkış noktası olarak algılanmalıdır. Bu, etik bir yaşam için dinler şarttır ya da din olmadan iyi olunmaz demek değildir. Dinlerin kendilerinin de her zaman iyi olduğu anlamına gelmez. Bugün dinin, tamamen belirsizlik içinde olduğunu ve dünya çapında mali rekabeti kolaylaştıran ve ilerleten bir kavrama dönüşebileceğini biliyoruz. Yine de,

dünya dinleri, insandaki itiraz olgusunun tohumlarına sahiptir. Bu dinler; sanat, edebiyat ve bilimle birlikte insan yaşamının iyileştirilmesinde en temel kaynaklardır. Sanat ve bilim derken tamamıyla mali kaynakların kontrolündekilerden değil, insanın doğrudan hizmetinde olan kaynakları kastettim.

Eğer dinler böyle bir çabada işbirliği yapacaklarsa, kendilerini son yüzyıllarda içine çekildikleri rekabetin dışına çıkarmaları şarttır. Dinler sadece kendi ilerlemeleri ya da diğer dinlerle mukayeseleri üzerinde durmamalıdır. Dinler arasındaki rekabet ve mücadelenin, milletler ve sermayeler arasındaki rekabetin çarpıtılmış manevî bir hali olduğunu söylemek yanlış değildir. Dinler arasındaki rekabet de etkisizleştirilmelidir. Bu ancak dinlerin kendileri tarafından, kendi içsel yaşamlarını yenilemeleri ve gerçek misyonlarını tekrar keşfetmeleriyle olur. Her şey bir yana, insanlık tarihindeki Hristiyan inancının, kilisenin iniş ve çıkışlarından bağımsız olması gibi İslam'ın da dünyadaki misyonu, Müslüman toplulukların kendilerine ait ihtiyaçlarını karşılamaktan ötedir.”⁹⁴

Diğer yandan günümüz çoğulcu toplumlarında bir din eğitimi modelinin, bütün öğrencileri kapsayacak ve onları aynı öğrenme ortamında bir araya getirme imkânı şu gerekçelerle tartışılmaktadır.

“Eğer din dersi, bu güne kadar bir sınıfın ders çizelgesinde yer aldığı şekilde verilirse, o zaman sınıf dağılır ve öğrencilerin her biri bir tarafa gider. Bütün gün boyunca okulda bir arada bulunan çocuk ve gençleri, din dersi nedeniyle ayırmanın anlamı ne? Çeşitli nedenlerden dolayı, yalnızca okulda ve sınıf arkadaşlarıyla bizzat yaşayarak, birlikte deneyim sahibi olabilmeleri ve yaşamdan biraz ders alabilmeleri, ancak birlikte olabilmeleriyle mümkündür. Hristiyan olan, olmayan veya Müslüman olarak dünyaya gelmiş insanlar, Allah'ı dünyayı ve kendilerini nasıl görüp algırlar; yaşamla ilgili şeylerin nedenlerini hangi gerekçelerle açıklarlar, inanç ve inançsızlıklarını, sorularını ve tereddütlerini birbirlerine nasıl anlatırlar ve birbirlerine saygı göstermeyi, bilgilerini artırmayı beraberce nasıl öğrenirler?

⁹⁴ John M. HULL. “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine genel Değerlendirmeler.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara.2004.s. 49-50.

Farklılıkların içinde yaşayarak onları aşmak ve ortak bir paydada birleşmek, birbirinden ayrı, farklı çocuk ve gençleri, bir araya getirip, konuşmalarına ortam hazırlamak, okulun görevi değil midir? Bu görev, zaten çoğulcu toplumda okulun öncelikli görevi sayılmaz mı? Bu soruların yanıtına gelince: şu anda pratikte uygulanan yöntemle göre, dinsel geleneklerin okuldaki eğitici gücünün özgürce gelişebilmesi, bu gücün öğrenciler tarafından modası geçmiş bir parça olarak değil, tersine bireysel bir provokasyon ve üzerinde uğraşılması gereken bir mesele olarak algılanmasıyla mümkün olacaktır. Bunun için, bilinen dinsel bir gelenek, çocukların ve gençlerin önüne soyut bir bilgi olarak konulmamalı, aksine kendilerini ve dünyayı olumlu veya olumsuz yönde keşfetmeyi öğrenmeleri için, inançla yaşamın diyalogu içinde tecrübe edinmeleri ve diğer dinlerin iç dünyaları hakkında da bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Doğal olarak böyle bir eğitim ancak, dinsel bir geleneğin kız ve erkek öğrencilere, işin uzmanı bay ve bayan öğretmenlerce verilmesi ve bireysel bazda tartışılabilmesiyle mümkündür.”⁹⁵

Dolayısıyla, hem kendi dini referanslarını iyi bilen ve hem de etnisite ve dinselliği de içerecek şekilde kültürel anlamda ötekine karşı olumlu tavır geliştirebilecek bireylerin yetiştirilebilmesi için örgün eğitim çatısı altındaki din eğitimi etkinliklerinin çokkültürlü niteliğe sahip olması bir gerekliliktir. Öğrencilerin rastgele karşılaşmaları, (bu rastgelelik, medya ve internetin gücü nedeniyle iyice karmakarışık hale gelmiştir) öğretim etkinlikleri içinde planlı hale getirilmelidir. Dinlerin öğretim içinde karşılaşması için öngörülen çokkültürlü din eğitimi modeli birbirine bağlı beş işlem basamağından oluşmaktadır:

1. Toplumsal Vizyondan Global Vizyona Geçiş,
2. Kültürel Farklılığa Açıklık Sağlamak,
3. Karşılaşma ve Diyalogu Kabullenme,
4. Çokkültürlü Perspektifleri Araştırmak,
5. Çatışmalar ve Tartışmalar Yoluyla Öğrenme.”⁹⁶

⁹⁵ Ulrich Becker. “Almanya’da Örgün ve Yaygın Eğitim Alanlarında Dini Eğitim.” Çev. Aytaç Yeşil. *Türkiye ve Almanya’da Eğitim Tartışmaları*, Konrad Adenauer Vakfı. Hacettepe-Taş Kitapçılık. Ankara1998. s.41-42.

⁹⁶ Nurullah Altaş, “Çokkültürlü Din Eğitimi Modeli Geliştirmede İşlem Basamakları İçin Bir Deneme”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.s.273.

1.4.1. Pedagojik Yaklaşımlarla İlgili Tartışılan Temel Kavramlar

Küreselleşme ile çok daha iç içe girmiş olan dinlerin çeşitliliği karşısındaki arayış ve yaklaşımlar elbette çok yönlü, çok katmanlı, bölgesel ve ulusal anlayışlara göre değişebilen ve bir o kadar da 11 Eylül sonrasında olduğu gibi güncel olaylara bağlı olarak tartışılan niteliktedir. Başlı başına bir araştırma konusu olmayı hak edecek olan bu durumu araştırmanın amaçları çerçevesinde kısaca belirtecek olursak Pedagojik yaklaşımların iki temel arayış içinde olduğunu görmekteyiz. Bu arayışlardan biri diğer dinlerin ve mensuplarının öğretime konu edileceği öğrenme-öğretme süreçleri üzerinde yoğunlaşırken, ikincisi ise karşılaşılan küresel bunalımlar karşısında evrensel/küresel bir ahlak anlayışı ve küresel ahlak eğitiminin imkân ve sınırları içinde çeşitli dinlerin ve mensuplarının vereceği katkı üzerinde durmaktadır.

Diğer dinlerin ve mensuplarının öğretime konu edileceği öğrenme-öğretme süreçlerinin tümünü kapsayan, ayrıca farklı dinlere mensup öğrencilerin bir arada bulunma imkânını da içine alan öğrenme ortamları, program anlayış ve modelleri, hangi konulara yer verileceğine yönelik müfredat çerçevesi üzerindeki arayış din eğitiminin rolünü, dinlere ait gelenekleşmiş teolojik birikimi irdelemeyi gündeme getirmektedir.

Farklı dinlerin öğretimi, hiç şüphesiz alışlagelmişin dışında yeni yaklaşımları gerektirmektedir. Bu çerçevede din öğretiminin dayandığı yeni yaklaşımların sahip olduğu ana düşünce: “Genç insanların, bilginin hangi amaçla kim için ve nasıl bir dünyada kullanabileceğini sorgulayacak biçimde yetişmelerine katkıda bulunmak, bu bağlamda dinin birleştirici, huzur verici ve barışı sağlayıcı gücünü yeniden keşfetmek.”⁹⁷ olarak belirlenmektedir. Bu ana düşünce etrafında farklı dinlere, öğrenen bireye ve onun inancına ilişkin geliştirilecek olan yaklaşım şu şekilde ifade edilmektedir.

Akla, bilime dayalı ve öğrencinin gelişim düzeyine uygun bir din öğretimi yoluyla ahlaki gelişimine destek olmak. Hoşgörü, saygı, sevgi, güven ihtimam,

⁹⁷ Mualla Selçuk ve Cemal Tosun. “Türkiye’de ve Almanya’da (İslam) Din Dersleri”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara, 2005.s.371.

eşitlik, işbirliği, empati temeline dayanan öğrenme tecrübeleriyle duygusal zekanın gelişimine katkıda bulunmak. Burada sözü edilen yardım elbette, öğüt verme, malumat belletme, kişi adına karar verme olarak anlaşılmamalıdır.⁹⁸

Farklı dinlerin öğretime konu edilmesinde hem pedagojik hem de teolojik arayışları din eğitimi biliminin bakış açısıyla ele alan yaklaşımlara baktığımızda karşımıza çok zengin bir kavramsal alan çıkmaktadır.

Farklı dinlerin ve mensuplarının öğretime nasıl konu edileceği yönündeki arayışlar bir yönüyle “din eğitimi biliminin dini nedir” sorusu etrafında tartışılmaktadır. Bu tartışmalara din eğitimi biliminin bakış açısıyla iki şekilde yaklaşıldığını görmekteyiz.

Birinci yaklaşıma göre din eğitimi temelde inanılan dinin eğitimi şeklinde olacaktır. Dolayısıyla, din eğitimi biliminin dini, inanılan ve eğitimi yapılan dindir. Bu yaklaşımın din tanımı, inanılan din çerçevesinde yapılmış ve kabul görmüş bir tanım olacaktır. Böyle bir yaklaşımda, teolojik ağırlık (ki bu belli bir dinin teolojisidir) gözlenmektedir. Bu teolojik ağırlık, din eğitimi biliminin teorik ve pratik bütün yönlerinde kendisini hissettirmektedir. İkinci yaklaşımda ise bir dinin inanırı olma ve uygulamadaki dinin eğitimi ön plana çıkarılmamakta, aksine bilim kavramı merkeze alınarak bir cevap aranmaktadır. “Bilim, özelliği gereği objektif ve evrensel olmak zorundadır” ön kabulü bu anlayışın çıkış noktasını oluşturmaktadır.⁹⁹

Din eğitimi biliminin dini ile ilgili yukarda belirtildiği şekilde kesin ayrımlar yapmanın öğrenen birey ve öğretimi yapılan din açısından sorunlu alanlar oluşturacağı, dolayısıyla din eğitimi biliminin dininin belirlenmesinde hem öğrenen bireyi hem de öğretimi yapılan dini bir arada düşünmek gerektiği bir başka yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰

Bu durumda din eğitimi bilimi diğer dinlerin ve mensuplarının öğretime konu edilmesinde iki değişkeni birlikte ele alacaktır. Bu ise bir taraftan diğer dinlere ve

⁹⁸ Selçuk ve Tosun, “Türkiye’de ve Almanya’da (İslam) Din Dersleri.”, s.371-372.

⁹⁹ Cemal Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş 1. Baskı. Pegem Yayıncılık. Ankara 2001. s. 8-9.

¹⁰⁰ Din eğitimi biliminin dini ile ilgili daha geniş tartışmalar için bkz. Cemal Tosun, Din Eğitimi Bilimine Giriş 1. Baskı. Pegem Yayıncılık. Ankara 2001. s. 10-13.

mensuplarına ilişkin olarak öğretimi yapılan dinin bakış açısının hangi çerçevede sınıf ortamına taşınacağını, yani belirlenecek olan programın anlayış, yaklaşım ve modellerini diğer yandan öğrenen bireyin içinde yaşadığı öğrenme ortamının tarihsel, geleneksel, çoğulcu vb. çok boyutlu özelliğini, yani dersin niteliğini tartışmak anlamına gelecektir.

Bu açıdan bakıldığında din eğitimi alanında **pek çok kavram çerçevesi** karşımıza çıkmaktadır.

Din eğitiminin temel türleri anlatılırken **“dini öğrenme”**, **“din hakkında öğrenme”** ve **“dinden öğrenme”** şeklindeki kavramlara yer verilmektedir.¹⁰¹ Okuldaki din eğitimini betimleyen din dersleriyle ilişkili olarak düşünüldüğünde din eğitiminin temel türleri **“din eğitimi olarak din dersi”**, **“din bilgisi olarak din dersi”** ve **“din öğretimi olarak din dersi”** şeklinde üç yaklaşımla ele alınmaktadır.¹⁰² Ortaya çıkacak olan program anlayış ve modelleri açısından **mezhepler üstü, mezheplere göre (doktriner ya da inanç temelli olarak ta ifade edilmekte), mezhepler arası, dinler arası ve fenomenolojik** yaklaşımlar tartışılmaktadır.¹⁰³ **Sosyal bilim olarak din öğretimi**¹⁰⁴ ise din eğitimini öğrenen bireyi merkeze alarak hem pedagojik hem de teolojik yönüyle sosyal bilim anlayışıyla irdeleyen bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Din eğitimi alanında farklı adlandırmalarla tartışılan yaklaşımları belirli sayıdaki kavramlar altında toplamak kendi içinde bir takım zorluklar taşımaktadır. Bundan dolayı yukarda olduğu gibi genel bir grupta ile yetinerek her bir öğrenme yaklaşımıyla ilgili kavram, farklı dinlerin öğretimini konu edindiği ölçüde alanda tartışıldığı biçimiyle incelenecektir. Bu yaklaşımlar din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin pedagojik yaklaşımlarını anlamak için hangi kavramlara başvuracağımız konusunda yol gösterici olacaktır.

¹⁰¹ John M. HULL, “Demokratik Çoğulcu Topumlarda Din Eğitimi Üzerine genel Değerlendirmeler.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildirisi ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004. s.44.

¹⁰² Mualla Selçuk, “Din Öğretiminde Yeni Açılımlar.”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, 7-9 Nisan 2005. İnönü Üniversitesi Yayınları, Malatya 2005.s. 169.

¹⁰³ Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 122.

¹⁰⁴ Selçuk, “Din Öğretiminde yeni Açılımlar”, s. 173.

Farklı dinlerin öğretimini konu edinen yaklaşımları ve kavramları irdelerken belirleyici üç ilkesel soru üzerinde durulacaktır.

Birincisi; diğer dinleri öğrenmek bireyin kendi dinini de öğrenmesi için gerekli bir adım mıdır ? Aynı şekilde bir bireyin inandığı dini öğrenmesi hatta iyi bir dindar olması diğer dinlerle ilgili tutumunu nasıl etkileyecektir? Bu yönde bir arayış bir fikir yürütülmüş müdür ? Böyle bir arayış cevaplarını hangi alanlarda bulacaktır? Örneğin temel dini metinler açısından ve öğretim konularının içeriği bakımından tartışılabilir, kuramsal açıklamalar yapılmış olabilir.

İkincisi; diğer dinleri öğretime konu edinmek öğrenen bireyin öğrenmesine bir katkı sağlar mı ? Ya da diğer dinlerle ilgili gerekli öğrenmeleri yapmayan bir öğrenci yaşamında hangi açıdan eksik olacaktır?

Üçüncüsü; farklı dinleri öğretime konu edinmek içinde yaşanan bir çevre, bir toplum, bir ülke ve bir dünya için ne anlam taşıyacaktır ?

Pedagojik tutumlarla ilgili alanda yaygınlık kazanmış olan ve din eğitiminin temel türleri/modelleri anlatılırken başvuru ve yukarıda kısaca değinilen bazı kavramlara yer verdikten sonra ana çizgileriyle pedagojik tutumları irdeleneceğiz.

“Dini Öğrenme” tek bir dinin din eğitim programı olarak, dine inanan biri tarafından öğretildiği durum olarak tanımlanır. Öğretmenlerin kendilerinin de dine inananlar olması beklenir. Hedefleri, dine inanan öğrenciler yetiştirmek, dini inancı ve faaliyetleri arttırmaktır. Bu tür eğitimi, inanç kaynaklı olarak da tanımlayabiliriz. Dini öğrenme, öğrencilerin, dinin gerçek olduğunu ve din kurallarına uygun olarak yaşamayı öğrenmesi demektir. Bu dinî eğitim, toplumda çoğulculuk ortaya çıktığı zaman sorgulanmaya başlanır. Bu durum, farklı dinî geleneklere sahip insanların göç etmesiyle veya belli bir toplumdaki insanların kendi geleneksel dinlerinden uzaklaşarak laik/ dinî bir çoğulculuk yaratılmasıyla ortaya çıkar. Bazı durumlarda nerdeyse birleşmiş ve tek yapıli toplumlar da kendi azınlığının inançlarına ait umutlara ve ideallere saygı duymaya başlar.¹⁰⁵

“Din Hakkında Öğrenme” diye tanımlanabilecek bir başka öğrenme çeşidinde din eğitimi, dindış öğretmenlerce değil, dindış olmayan öğretmenler

¹⁰⁵ HULL, “Demokratik Çoğulcu Topumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler.”, s.44.

tarafından verilir. Amerikan liselerinde, İncil'in edebiyat dersi gibi öğretildiği bazı dersler vardır. Buradaki önemli nokta, İncil'in dinî bir kitap olarak değil de, edebiyat gibi, ortak inanca sahip belli bir topluluğun kutsal kitabı olarak, dinî olmayan farklı bir açıdan öğretilmesidir. Bu tarz bir din eğitimi, bazen 'karşılaştırılmalı din eğitimi' olarak adlandırılıp antropolojiye dayandırılır. 'Din hakkında öğrenme' türünde bir din eğitimi din çalışmalarındaki gelişmelerden daha çok etkilenir. Hatta konu bazen 'din çalışmaları'dır. Dinler tarihi, daha sıklıkla dinler fenomonolojisi veya daha güncel olarak dinler etnolojisi gibi din çalışmalarıyla yavaş yavaş gelişen çeşitli disiplinleri takip eder. Betimsel, tarihi ve eleştirel tarzından dolayı bu yaklaşım, 'din hakkında öğrenme' olarak adlandırılır. Tek-dinli 'dini öğrenme' durumuna karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Sadece eğitimsel olan, herhangi bir dine haksız bir üstünlük sağlamaya ya da herhangi bir dinin esaslarını öğretmeye yönelik olmayan din eğitimi yaratma isteğiyle güdülenir. 'Din hakkında öğrenme' yaklaşımının olumsuz tarafı ise, dinlerin içeriğine odaklanma eğiliminde olmasıdır. Bunun sonucu da genellikle, öğrencilerin çalışmaya güdülenememesidir. Üstelik bu tür bir din eğitimi, öğrencilerin hayatı/dünyası ile uğraşmayıp onların ahlâkî ve manevî değer arayışlarına açık bir katkıda neredeyse hiç bulunmaz.¹⁰⁶

“Dinden öğrenme” yaklaşımında öğrenci ile dinî içerik arasındaki mesafe tam manasıyla korunur. Ama aynı zamanda, dinin iç yapısı yerine öğrencinin hayatı-dünyası, eğitim programını şekillendirir. Can alıcı soru; çocuklar ve gençler ne ölçüde, hangi yollarla din eğitiminden fayda sağlayabileceklerdir. Bu; öğrencilerin ahlâkî ve manevî gelişimine katkıda bulunan, başlıca hedefi öğrencileri insancıllaştırmak olan bir din eğitimidir. Dinden öğrenme ile 'dini öğrenme' arasındaki fark, ikinci türdeki din eğitiminde öğrenciden, öğretilen dinin inanç ve uygulamalarına katılmasının beklenmesidir.

İlk iki tür din eğitiminde yani 'dini öğrenme' ve 'din hakkında öğrenme'de, ya çocukları çağıran inanç objesi olarak ya da eleştirel çalışmaya uygun bir konu olarak din, din için öğretilir. Ama üçüncü tür olan 'dinden öğrenme'de çocuklar ile öğretmenlere odaklanılır ve din onlar için öğretilir. Dinin kendisi insancıllaştırma

¹⁰⁶ HULL, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler.”, s.44-45.

sürecinde yararlı, etkili ve yardımcıdır. Çünkü; bu üçüncü tür din eğitiminde, temel amaç çocuğun eğitimine katkıda bulunmaktır. Öyleyse, bu üçüncü tür ‘eğitimsel din eğitimi’ olarak tanımlanabilir. ‘Dini öğrenme’ ve ‘din hakkında öğrenme’ bilimsel din çalışmalarıyla yönlendirilirken, ‘dinden öğrenme’, eğitimsel çalışmaların bir disiplini olur. İşte bu nedenle, ‘dinden öğrenme’ dünyanın dört bir yanındaki profesyonel din eğitimcilerinden artan bir ilgi ve destek görmektedir.¹⁰⁷

Eğer gençler din çalışmaları sayesinde daha hoşgörülü oluyorsa bu, öğrencinin din çalışmaları sırasında ihtiyaç duyabileceği bir insan ya da bir kişilik vasfının bildirilmesi anlamına gelebilir. İşte bu ‘din *den* öğrenme’ dir.¹⁰⁸

İnanç-Temelli Din Eğitimi ; Bazen din çalışmalarını ya da din hakkında öğrenme yaklaşımını reddedenler, inanç-temelli denen din eğitimi tercih etme eğilimindedirler. Bu, aslında, ‘dini öğrenme’nin gelişmiş halidir. Ama, genellikle tek kültürlü toplumlarda uygulanan din eğitiminin geleneksel formuna kıyasla, daha kendi kendinin bilincinde ve daha karmaşıktır. İnanç- temelli din eğitimi, tek bir dinin bakış açısından çeşitli dinleri sunmaya çalışır. Temelde çoğulcu olmaya çalışmasına rağmen, bu yaklaşımın temeli tek din inancıdır. Eğitim programları ve öğretim metotları genellikle -inanç temelli yaklaşımı uygulayan eğitimciler tarafından insancıl ve laik normlara ve değerlere bağlı olarak kabul edilen- eğitimden ziyade dinin kendisi (inancın dayandığı din) tarafından kontrol edildiği için, inanç-temelli din eğitimi kendisini laikliğe karşı olarak görür. İnanç-temelli yaklaşımın bazı zayıflıkları vardır. Dünya dinleri eğitim programını öğretmeye davet ederek çoğulculuğa hoşgörülü olduğu halde, bu hoşgörü daha çok sözde kalmıştır. Her şey bir yana, eğer bir çok din öğretilecekse, öğretimin hangi inanca dayanacağını kim belirleyecek? Eğer bütün dinlere eşit uygulama fırsatı sunulacaksa ve eğer inanç-temelli yaklaşımda karar kılınırsa, inanç-temelli din eğitimi *paralel* veya *çoğulcu öğretim* durumlarına dağılacaktır. İnanç-temelli yaklaşım, öğrencilerin öğrendikleri dine o dini yaşayan insanların bakış açısından irdelenmiş şekilde yaklaşımlarına izin vermemektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ HULL, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler.”, s.45.

¹⁰⁸ HULL, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler, s.48.

¹⁰⁹ HULL, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine genel Değerlendirmeler.”, s.46-47.

1.4.2. Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi

Sosyal bilim Olarak Din öğretimi tasarımıda iki temel kavram ön plana çıkmaktadır. Teoloji ve öğrenen birey.

Din ve öğretim ilişkisinin meydana getirdiği yeni boyutlarda din dersinin dayandığı “teoloji” nin ruhu çok büyük önem taşımaktadır. Dinsel öğreti, bireyin kendisini uydurmak zorunda olduğu bir kurallar bütünü olarak aktarılacak yerine bireyin gelişimine katkı sağlayan, varoluşu yorumlayan ve hayatın problem çözücü kaynaklarından biri olarak iş görmek durumundadır. Din öğretimindeki yeni açılımların eğitsel değeri bir taraftan teoloji alanındaki yeni yorumlarla öte taraftan sosyal bilimlerin verileri ile sürekli bir diyalog içinde olmakla yakından ilgilidir.¹¹⁰

Bu yaklaşıma göre, din dersi okulun eleştirel özelliğini de dikkate alarak telkin edici bir şekilde dinî birer öğreti olarak değil, sosyal bir bilim olarak öğretilmelidir. Yani din ile ilgili bilgiler öğrencilere diğer derslerdeki bilgiler gibi verilmeli, öğrenciler kendilerine sunulan bilgileri eleştirel süreçten geçirebilmelidir. Derste olayların dinî açıdan yorumlanmasından çok, onların gerçeğin bütününe görebilmeleri hedeflenmelidir.¹¹¹

Bu anlayışta hazırlanan din dersi için sürekli çalışılması gereken iki temel alan vardır. Birincisi öğrencinin kişiliği, ikincisi dinin öğretisidir. Öğrencinin kişiliği ile ilgili bilgiler insanı inceleyen bilimlerden gelecektir. Dinin öğretisi ise ilahiyattan gelecektir. İlahiyat araştırmalarından gelecek din öğretisi, dinin hem tarihsel şartlar ve zaman içindeki yorumunu göz önüne alan, hem de bireyin anlam dünyasındaki yerini, değerlerini, yargılarını, tercihlerini anlamaya çalışan bir özellik taşımalıdır.¹¹²

Sosyal bilimlerin bulguları ile yakın ilişkide bulunan din öğretimi yaklaşımı, yeni konu alanları üzerinde çalışmakta ve yeni öğrenmeler hedeflemektedir.

¹¹⁰ Selçuk, “Din Öğretiminde yeni Açılımlar.”, s. 173.

¹¹¹ Recai DOĞAN. “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli.”, *“Avrupa Birliği Sürecinde Dinî kurumlar ve Din Eğitimi”*. 17-19 Kasım 2006, Ensar Neşriyat İstanbul 2007. s. 282.

¹¹² Selçuk, “Din Öğretiminde yeni Açılımlar.”, s. 173.

- ✓ Mezheplere göre oluşmuş anlayış farklılıklarının ve aynı dinin bağluları arasındaki yorum farklılıklarının ayrıştırıcı bir amaçla kullanılmasının önüne geçmek,
- ✓ Bireysel din anlayışını desteklemek,
- ✓ Sosyal barışın ve demokrasi kültürünün geliştirilmesine katkıda bulunmak,
- ✓ Bir arada yaşama tecrübelerini geliştirmek.

Bu öğrenmeler bireysel din anlayışı ve sosyal duyarlılık geliştirme eksenlidir ve okulda din öğretiminin yeni görünümü, öğrencinin gelişimine katkı yönüyle belirginleşmektedir.¹¹³

1.4.3. Dinlerarası Din Eğitimi

Dinler arası din eğitimi kavramı, birden fazla dinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerde ortaya atılmış bir kavramdır. Arkasında çok kültürlü toplum anlayışı yer almaktadır. Özellikle, işçi göçü gibi sebeplerle çok dinli ve dolayısıyla çok kültürlü bir yaşamın ortaya çıkardığı problemlerin çözümünde din eğitiminin katkısını almak bu anlayışın çıkış noktasında yer almaktadır.¹¹⁴

Öğrencilerin, sahip oldukları dinsel gelenek ve dünya görüşleri yanında, çevrelerindeki diğer dinsel gelenekleri ve kültürleri de dikkate alan bir eğitim modelidir. Bu modele göre öğrenci sadece tek bir dinî dünya görüşüne göre değil aynı zamanda diğer dinî dünya görüşlerine de açık olacak şekilde yetiştirilmelidir. Bunun için de okullarda din eğitimi verilirken öğrenciye dünyada sadece kendi sahip olduğu dinsel geleneğin değil aynı zamanda diğer dinsel geleneklerin de mevcut olduğunun öğretilmesi gerekmektedir.¹¹⁵

Dinlerarası modelde derse ilkesel olarak bütün öğrenciler katılır ve derste inançlarını itiraf etmeksizin din ve dünya görüşleri birlikte öğretilir. Dersin öğretimi karşılaştırmalı din bilimini esas almaktadır.¹¹⁶

¹¹³ Selçuk, “Din Öğretiminde yeni Açılımlar.”, s. 174.

¹¹⁴ Tosun. Din Eğitimi Bilimine Giriş, s.136.

¹¹⁵ Mahmut AYDIN. “II. Oturum; Din Öğretiminde Dinlerarası Yöntem Tartışma Metni”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Araştırmaları Uluslararası Sempozyum bildirisi ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara:2004. s.269.

¹¹⁶ DOĞAN. “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli.”, s. 281.

Aynı okul çatısı altındaki farklı kültürlerin, adetlerin ve örflerin bir biri üzerine gelmesi ile ortaya çıkan gerilimler bakımından, çelişkilerin çözümü için – dinler arası yaklaşımla bakılırsa – ilgili kutsal kitapların temelinde gelişen ve aynı zamanda da bireysel, kişiler arası ve toplumsal görüşleri düzene koyan imkânlar üzerinde çalışılmalı ve öneriler getirilmelidir.¹¹⁷

Farklı kökenlerden gelen kız ve erkek öğrencilerin bir arada bulunmalarının sağladığı uygulamalardan yararlanarak, bazı düzenlemeler yapılması gereklidir. Kültürler arası pedagoji teori ve pratikte buradan yola çıkarak, başka dinî gelenekleri kendi bireysel kültürünü zenginleştirme vesilesi olarak gören bir oluşumun temellerini atmıştır.¹¹⁸ Dinler arası eğitim, öğrencilerin sosyokültürel ve dinî çevrelerindeki görüş açıları, sabit fikirler ve geleneklerin çokluğu kadar, onların dinî alana yansımalarını da dikkate alan din eğitiminin bir şekli olarak tarif edilir.¹¹⁹

Dinî sosyalleşmenin derinliği ve devamı açısından bakıldığında şöyle bir sonuca varılabilir: İlk yıllarda çocuklara kendi dinî gelenekleri öğretilir. Bundan dolayı belirli deneyimleri anlamaları ve kendi dinî geleneklerini uygulamaları veya en azından bu geleneklerin minimal içeriğini canlı tutmaları önemlidir. Başlangıç noktası olarak düşünülen böyle bir minimal içerik, dinler arası diyalog için önceden olması gereken bir durumdur. İçerik, dinler arası karşılaşma süresinde gelişebilir. Bunun sonucunda, dinler arası okulun birimleri, farklı dinî dünya görüşlerinin meydana getirdiği akımlardan oluşur. Aynı zamanda öğrenciler, okul içinde ve dışında dinî geleneklerin çoğulculuğunu ve başlangıçta kendi kendilerine bu konuyla ilgilenmeyi öğrenmelidirler.¹²⁰

Dinlerarası öğrenmenin esasları olarak dünya dinleri öğretisi üzerinde durulmaktadır. Dünya dinleri öğretisinin esasları olarak şunlar sıralanmaktadır.

¹¹⁷ Reinhard KISTE. “Almanya’da Dinî Çoğulculuk ve Okullarda Dinler Arası öğretim önerileri.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara:2004. s.123.

¹¹⁸ KISTE. “Almanya’da Dinî Çoğulculuk ve Okullarda Dinler Arası öğretim Önerileri.”, s.121.

¹¹⁹ Sieberen MIEDEMA. “Dinlerarası Öğretim İhtiyacı.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara:2004. s.238.

¹²⁰ MIEDEMA. “Dinlerarası Öğretim İhtiyacı.”, s.247.

Dünya dinleri öğretisinin anlamı: Bazı dinî geleneklerin her biri mensupları tarafından öylesine açıklığa kavuşturulmalıdır ki, modern ve çoğulcu dünya tarafından rahatlıkla anlaşılabilir. Geleneksel öğretileri tekrarlamak ve ezbere öğrenmek yeterli değildir. Bu öğretiler kız ve erkek öğrencilerin yaşantıları ve deneyimleri ile ilişkilendirilmelidirler.

-Dünya dinleri öğretisinin anlamı: Yalnızca kendi ülkesindeki durumu göz önünde bulundurmak değil, dinlerin ve kültürlerin dünya çapında bir birleri ile ne kadar yakın olduklarını ve bir birlerini karşılıklı olarak ne ölçüde sorgulayıp, tetikleyebildiklerini de kavramaktır.

- Dünya dinleri öğretisi sadece belli bir branşın alt bir kolu gibi değil, aksine din dersinin yanında, - örneğin Tarih ve Coğrafya derslerinde olduğu gibi - farklı branşlarda da yerini almalıdır. Bu derslerde yerini alırken de dinler tarihi, hem dinlerin diyalogundaki sorunlu örneklerde (savaşlar ve karşılıklı mağduriyetler), hem de İspanya'daki İslam ortaçağında olduğu gibi, karşılıklı kültürel alışverişlerde ciddi ve bilimsel temellere oturtulmuş olarak işlenmelidir.

- Dünya dinleri öğretisi, bir dinin başka bir dinin geleneksel bakış açısı tarafından yargıya maruz kalmaması için, ilgili dinin “merkezinin” sorgulanmasını gerektirir. Bu nedenledir ki Hristiyan inancının temelinde, dünyanın ve insanın yaratıcısı olan, sevgisini insanlara özel bir şekilde İsa'nın bedeninde sunan ve kutsal ruh anlamında dünyada daima yeni olan Tanrı inancı bulunmaktadır. Öyle sanıyorum ki, Hazreti Muhammet'in bildirdiği gibi, İslamiyet'te Kuran'ın elçiliğinin Tanrının adaletinin rehberliğini yapması bakımından, insanlar için özel bir anlamı vardır.

- Dünya dinleri öğretisi demek, başka dinlerin mensuplarını diyalog muhatabı olarak kabul etmek demektir. Şu soru daima gündemde olmalıdır: Acaba başkaları, kendilerini kendi inançlarında, bizim algıladığımız şekliyle mi görmektedirler?

- Dünya dinleri öğretisi, sadece dinler hakkındaki bilgilerin paylaşılması demek değildir. Dünya dinleri öğretisi, diğer dinlerin mensupları ve onların dinî yaşantılarıyla da kişisel olarak diyaloga girmeyi hedefler.

- Dünya dinleri öğretisi, öğrencilerin dinî düşüncelerinin çeşitliliği içinde kendi bulundukları yerin tespit edilmesine ve bu yolla da kendi inancını daha iyi ve daha derinden anlamasına yardımcı olur.

- Dünya dinleri öğretisi her şeyden önce, insan değerinin bağlayıcı inançları, mevcut dünya ve egoist olmayan bir davranış biçimi üzerinde çalışılmasını gerektirmektedir. Dünya ahlâkının oluşturulması (Hans Küng) konusundaki çabalar, bir dinin öğrenilmesi bakımından, ciddi bir görevi yerine getirmektedir.¹²¹

Dinlerarası din eğitimi modelinde iki yaklaşım benimsenebilir. Bunlardan birincisi, kendi dinini veya mezhebini öğretirken diğer dinleri, özellikle de birlikte yaşamak durumunda olan insanların dinlerini öğretime konu yapmak şeklinde gerçekleştirilebilir. İkincisi ise, “dinlerarası din dersi” şeklindeki bir düzenleme yapılarak ayrı bir program geliştirilebilir. Bu derste, başta o toplumda yaşayan dinler olmak üzere, bütün dinler öğretime konu yapılır. Bunu için, öğrencilerin kendi din ve mezheplerine ilişkin bilgileri birlikte konuşmalarına imkân sağlanır. Ancak böyle bir din eğitimi için, öncelikle öğrencilerin kendi dinlerinde ders almaları gerektiği düşünülmelidir. Çünkü öğrenciler için birinci derecede önemli olan kendi dinleridir.¹²²

1.4.4. Fenomonolojik Yaklaşım

Fenomenolojik din dersi, farklı dinlere bağlı insanların bir arada yaşaması olgusunun yarattığı ihtiyaçları karşılama amacı ile ortaya konulmuş bir çalışmadır. Farklılıklar yargılanmadan anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılır ve bunların hepsinin yan yana, barış içinde nasıl yaşayacağı öğretim konusu yapılır. Fenomenolojik din dersine bütün öğrenciler birlikte girerler, mezheplerin ve dinlerin hepsi ayrı ayrı öğretim konusu yapılır, her öğrenci kendi dininin işlenmesine katkıda bulunur.¹²³

Bu yaklaşımın öncülüğünü 1960’ların sonunda ve 1970’lerde Lancaster’da Profesör Ninian Smart ve arkadaşları yapmıştır. Bu yaklaşımın iki anahtar ögesi,

¹²¹ Johannes LÄHNEMANN. “Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004. s.481-482.

¹²² Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* s. 136.

¹²³ Beyza Bilgin. “Mezhepler ve Dinler arası Eğitim ve İşbirliği”, *“Kültürel Çeşitlilik ve Din,”* Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.s.132.

paranteze alma ve empatidir. “*Paranteze alma*” ile kastedilen şey, kişinin kendi inançlarını mümkün olduğunca erteleme -onları, konuşacağı zaman parantez içine koyması- ve böylece bu inançların, kişinin başka dinlere karşı bakış açısına aleyhte tesir etmemesi, doğru anlaşılmayı ve doğru öğretimi engellememesidir. Örneğin; böylelikle, Hristiyanlar artık Yahudi kutsal metinleri için, küçük düşürücü bir Hristiyan sıfatı olan “Eski Ahit”i kullanmayı değil, “İbranice İncil”i veya Yahudi terimi olan “Tanah”ı kullanmayı tercih edeceklerdir. Hristiyan önyargılarından kaçınmak için Museviliği, Yahudi perspektifinden öğretmeye çalışacaklardır. Aynı şekilde, Hz Muhammed’i otomatik olarak Hz İsa’dan daha aşağı olarak tasvir etmek yerine –yine, yaygın Hristiyan önyargılarından kaçınmak için- İslam’ın bu merkezi olgusunu Müslüman perspektifinden öğretmeye çalışacaklardır. Aynı durum, bir dizi başka dinler için de geçerlidir. Diğerlerine ait inançların doğru anlaşılması ve öğretilmesi olasılığının artırılması için kişinin kendi inanç ve görüşleri tarafsız kılınır.

‘Empati’ egzersizi de paranteze alma süreciyle ilişkilidir. Bilinçli yaklaşım, sadece diğer dinlerin doktrinlerini, ritüellerini v.b... tarafsız bir şekilde anlatabilmek değil; Müslüman olarak Hacca gitmenin veya Yahudi olarak Kudüs’teki Batı Duvarında (Ağlama Duvarı) dua etmenin, veya Roma Katolik’i olarak Roma’yı ya da diğer kutsal merkezlerden birini ziyaret etmenin nasıl hissettiriyor olabileceği anlayışını öğrencilere kazandırmak ve bu konuda onlarla iletişim kurmaktır.

Bu çeşit doktriner olmayan bir yaklaşımı izlemeye çalışmanın avantajları açıktır. Örneğin; geleneksel Hristiyan doktriner yaklaşım, Hz. Muhammed’in ve İslam’ın aleyhinde bir anlayışa yönlendirme eğilimindedir. Doktriner olmayan yaklaşımlar, bu çeşit bir aleyhte taraf tutmayı elimine etmeye çalışır ve böyle yaparak diğer insanların dinlerine saygı gösterirler. Dinî açıdan çoğulcu bir toplumda (ve tabii ki dinî açıdan çoğulcu bir dünyada) – ikili erdem olarak- saygıyı arttırırken hoşgörüyü de arttırdı.

Yalnız, doktriner olmayan yaklaşımı ortaya koyarken (bu yaklaşımın açık avantajlarına rağmen), pratikte beklenmedik bir dezavantaj belirmiştir. Bu dezavantaj, paranteze alma ve empatinin fenomenolojik gerekleri üzerinde deneyimsizce yoğunlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

İkili erdem olan saygı ve hoşgörü, bu hareket ve akımlarda büyük öneme sahiptir. Belli bir dinin dışında olan insanların (dışarıda olanlar), o dini, o dinin mensuplarından (içerde olanlar) öğrenmeye istekli olmaları -içerde olanların kendi dinlerini en iyi bildiklerini farz edersek- güzel bir şeydir. Ama burada dikkat edilmesi gereken şey, doktriner olmayan yaklaşımın olumlu sonuçlarının, içerde olanların kolaylıkla ve çabucak yersiz bir içerde olma ayrıcalığına kapılabilmelerinden dolayı olumsuz bir sonuç doğurmaya başlamasıdır. Bu durum, gerçekten de haksız ve de istenmeyen sonuçlar yaratır.¹²⁴

Böylece, doktriner olmayan din eğitimi iyi niyetlerle başlasa da, içerde olana duyulan önyargının yerini dışarda olana duyulan önyargının almasıyla sonuçlanabilir. Aslında, içerde olanlar, mensubu oldukları farklı dinleri sorgudan uzak bir pozitiflikte sunma yönünde cesaretlendirilir. Sonuç basitçe gerçekdışı değil, kansız ve yatıştırıcıdır. Bu durum, ne din açısından iyi bir eğitimi, ne de çocuğun gerçek hayat için uygun hazırlanışını sağlar.¹²⁵ Bu eleştiriler dışında Fenomenolojik din eğitimine yöneltilen başka eleştiriler de söz konusudur.

Fenomenolojik din eğitimi diğer yaklaşımlarla kıyaslandığında güçlü yönleri olmakla birlikte, uygulamadaki aksaklıklar nedeniyle diğer zayıf yönleri şu şekilde ele alınmaktadır. “Din Fenomenologlarının anlama ve yorumlama konularına derin ilgileri bulunmakla birlikte onların kullandıkları yöntem bilimleri farklı kültürel bağlamların materyallerini otantik olarak o kültürlerin kendi terimleri içerisinde değerlendiren bir yaklaşımın temelini din eğitimine sağlayamamışlardır.”¹²⁶ Bu eleştirilerden hareketle yorumlayıcı yaklaşım diye adlandırılan bir başka yaklaşım üzerinde durulmaktadır.

Fenomenolojik veya başka bir şekilde dinler arası eğitim, insanların kendi dinlerini öğrenmelerinden sonra veya en azından birlikte olursa anlam taşıyacaktır.¹²⁷ Bu yöntemin uygulandığı İngiltere örneğinde İngiliz devleti, 1980’lerin başlarında,

¹²⁴ John SHEPHERD. “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi .”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Araştırmaları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara:2004. s.324-325.

¹²⁵ Shepherd. “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi .”, s.327.

¹²⁶ Ropert Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, Çev. Üzeyir Ok ve M. Ali Özkan, Dem, Yayınları, İstanbul 2005.s. 49.

¹²⁷ Tosun. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*, s. 137.

bu tür bir din eğitimi anlayışı karşısında din eğitiminin Hristiyanlık niteliğini yükseltmek için bir yasa çıkarmıştır.¹²⁸

1.4.5. Yorumlayıcı (Etnolojik)¹²⁹ Yaklaşım:

“Din hakkında” öğrenmeye getirilen, sadece dine odaklanıldığı, öğrencinin gelişimine ve pedagojik öğrenmelere özen gösterilmediği şeklindeki eleştirilerin dikkate alınarak giderilmeye çalışıldığı bir yaklaşım olarak ele alınmaktadır.

“Kendi terimleri içerisinde başkalarının dini görüşlerini anlama çabaları, bir okul dersi olarak din eğitimi için olduğu gibi yüksek öğrenimdeki akademik araştırma ve çalışma alanı olarak dinî çalışmalar için de merkezi bir öneme sahiptir.”¹³⁰ Yorumlamacı yaklaşım, sosyal bilimlerde tartışılan ancak şimdiye dek din eğitimi literatüründe pek az dikkat çekmiş olan, dinlerin ve kültürlerin doğasına dair konu ve sorunları ele almaya çalışmaktadır. Yaklaşım, aynı zamanda, din eğitimi fenomonolojik yaklaşımlar konusunda yapılmış bazı eleştirilerin de üstesinden gelmeyi amaçlamaktadır.¹³¹

Fenomenolojik yaklaşımların ayırıcı vasfı olan, dini birtakım temalara (bayramlar, ibadet, kabul ayinleri, hac, kutsal binalar vs. gibi) bölen Batılı yaklaşımın kullanımında çok dikkatli ve tedbirli olma konusunda duyarlı davranıldığı belirtilmektedir. Yorumlayıcı yaklaşımda geleneklerin kendi içindeki katagoriler ya da bölümlerin kullanılması benimsenmektedir. Ayrıca müfredat metinlerinde betimlenen, öğrencilerin, çocukların ve gençlerin dili ile deneyimleri arasındaki genel kesişim alanlarını tanımlamak için verilerin gösterdiği geniş kategoriler de kullanılmıştır.¹³²

¹²⁸ Shepherd, “İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe Bağlı Olmayan Yaklaşım)”, *Din öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.378.

¹²⁹ Hul, “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine genel Değerlendirmeler.”, s.45

¹³⁰ Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, s. 21.

¹³¹ Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, s. 184.

¹³² Jackson, *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, s. 175.

Öğrencilere yönelik metinlerle öğretmenlere yönelik materyalin derlenmesinde ve oluşturulmasında ortaya çıkacak olan temsil sorununun giderilmesine yönelik şu yaklaşımlar üzerinde durulmaktadır.¹³³

I. Dinî araştırmalar ile antropoloji ve sosyal psikoloji alanlarındaki çalışmaların ışığında “dinler”in karakteri üzerinde yeniden düşünme ve saha çalışması tecrübesini dikkate alma,

II. “Dinleri” ve “kültürleri” dinamik, değişken, üzerinde tartışılan ve bazen çekişmelere sahne olan ve içeriden ya da dışarıdan farklı kişilerce farklı şekillerde tasvir edilen bir içerik ve faaliyet alanına sahip şeyler olarak tanımak,

III. Bir dinî gelenekten diğer dinî geleneklere varsayımları aktarmaktan kaçınmak ya da bu konuda azami dikkat sarf etmek.

Yorumlayıcı yaklaşımın temel amacı bakımından bu süreçler, “ötekilerin dinî dünya görüşlerini, dinî dil ve sembollerini, duygu ve tavırlarını anlama noktasında ilerleme sağlamayı temel bir hedef olarak belirlemiş bir din eğitiminde merkezî öneme sahip görülmektedir. Bu sayede, ilave olarak farklı dinî ve kültürel geçmişlere sahip olanlar arasında iyi ilişkilerin gelişeceği de umulmaktadır. İkinci bir temel amaç da, öğrencilerin, kimi açılardan kendilerinininkinden farklı olan hayat tarzları konusundaki okuma ve incelemeleri üzerinde düşünmelerine yardımcı olmakla ilgilidir.”¹³⁴ Ayrıca bu ikinci temel amaç -ki “zihnî ve ahlakî yönden olgunlaşma (edification) olarak adlandırılmaktadır- Michael Grimmitt’in “dinden öğrenme” fikri ile de birtakım benzerlikler ve farklılıklar yönünden tartışılmaktadır.¹³⁵

Bir başkasının dünya görüşünü yorumlayabilmek, din eğitiminin tek temel amacı değildir. Yorumlamacı süreç, içeriden olanların dil ve deneyimlerinden başlayıp öğrencinin dil ve deneyimine uzanır ve sonra bu ikisi arasında salınır. Böylece bir başkasının hayat tarzını kavramak, pratikte onun ortaya çıkardığı mesele ve sorular üzerinde düşünüp taşınmaktan ayrı tutulamaz. Düşünmeye yönelik bu tür bir faaliyet öğrencinin şahsına özgüdür. Öğretmenler bu tefekkür sürecini

¹³³ Jackson, Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım, s. 172-175.

¹³⁴ Jackson, Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım, s. 177.

¹³⁵ Jackson, Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım, s. 177.

erteleyemeyecekleri gibi, bunun vuku bulacağını garanti de edemezler. Ancak düşünme için kurgulanmış fırsatlar sağlayarak bunu mümkün kılabilirler.¹³⁶

Diğer yandan yorumlamacı yaklaşıma yönelik eleştirilerin görecelilik/ızafilelik ve indirgemecilik çerçevesinde tartışıldığı görülmektedir.

1.4.6. Doktriner (Mezhebe – İnanca Dayalı) Din Eğitimi Yaklaşımı

Doktriner olmayan yaklaşımın aksine doktriner din eğitimi, öğretmenin alıcı konumundaki gençlere öğretmek istediği dinî inançlar temeline dayanır. Tek kelimeyle iyi Hristiyanlar (veya iyi Katolikler, iyi Protestanlar vb.) ya da iyi Müslümanlar, iyi Museviler v.b. yetiştirmeyi amaçlar.

Bu noktada dikkatli olmamız gerekir; çünkü “doktriner” teriminin tek bir anlamı yoktur. Doktrinercilik farklı formlarda olabilir. Biri; Vatikan öncesi 2. Roma Katolik eğitimi gibi tek bir bakış açısının öğretilmesi, at gözlüğü takmış bir doktrinerciliktir. Bir diğeri ise; Britanya’da yeni doktrinercilik diye adlandırılan, daha açık uçlu bir yaklaşımdır. Bu, Hristiyanlığın yanı sıra diğer dinleri ve dinî olmayan dünya görüşlerini ve hayat felsefelerini de içine alan, 1960’larda popüler olmuş bir yaklaşımdı. Ancak at gözlüğü takmış doktriner din eğitiminden farklı olarak, herhangi bir düşünce sisteminin esaslarını öğretmekten kasıtlı bir şekilde kaçındı; ama Hristiyan olmayan bakış açılarına, resmen kabul görmüş bakış açısının yanındaki hoşgörü gösterilmiş ekstralar olarak yaklaşmasından dolayı eleştirilir. Bu eleştirinin iki yönü vardır. Biri, diğer dinleri, hoşgörüyle yaklaşılan ekstralar olarak ele alması; diğeri ise, resmen kabul görmüş bakış açısına (Hristiyan veya Müslüman v.b) prim vermesidir.¹³⁷

Doktrinerciliğin bu formundan başka, bütün bu eleştirilerin dışında kalan bir formu daha vardır: eleştirel doktrinercilik. Belirli bir dinî görüşün değerinin arttırılmasını isterken, rakip görüşlere de adil yaklaşılmasını ister. Üstesinden gelinmesi zor olgu ve soruları ortaya atmaktan ve onlarla yüzleşmekten çekinmez ve de idealizasyon yanılığısından kaçınarak gençleri gerçek dünyaya hazırlar. Üstelik

¹³⁶ Jackson, Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım, s. 203.

¹³⁷ Jshepherd, “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi, s.331.

belirli bir inanç sisteminin esaslarını aşlamaktan açıkça kaçınır. Tabii ki geleneksel olarak, doktrinerlik bu forma uymaz; ama prensipte uymaması için bir neden göremiyorum. Doğrusu bu durum, Almanya'daki birçok çalışmayla benzerlik gösterir (Örneğin, Johannes Laehnemann ve Karl Ernst Nipkow). Geleneksel ya da “at gözlüğü takmış” doktrinerlik, yeni doktrinerlik ve eleştirel doktrinerlik. Eleştirel doktrinerliği uygulayanlar, doktriner olmayan din eğitimi uygulayan meslektaşları gibi, diğer dinlere karşı doğru bir anlayış kazanmak ve bu dinlerle iletişim kurabilmek için paranteze alma ve empatiden yararlanırlar. Bu nedenle, eleştirel doktrinerliğe fenomenolojik doktrinerlik de denebilir.¹³⁸

Doktriner bir din eğitiminin, yani Protestan, Katolik, Ortodoks ve Müslüman çocuklara özel din dersleri olmasının önemi nedir? Bunun önemi, çocukların mensubu oldukları dinleri hakkında daha esaslı bilgi sahibi olmak için kendi inanç ve geleneklerini öğrenmesidir. Ayrıca bu konu, günümüzde ailelerin çocuklarına kendi inançları hakkında yeterli bilgiyi verebilecek düzeyde olmamasından dolayı daha da önem kazanmaktadır. Eğer bir kimse kendi dini hakkında yeterli bilgiye sahipse, o din hakkındaki yanlış, tek yönlü ve hoşgöründen uzak yorumlara katılmaz ve uymaz. Ayrıca kendi dinini iyi öğrenen ve başka din ve kültürlerle bir arada yaşayan bir insan, o dinin mensuplarının da inançlarını öğrenecek ve karşılıklı anlayış ve işbirliği için çaba harcamaya hazır olacaktır.¹³⁹

Bu bilgiler ışığında din dersleri şu üç ayrı talebe yanıt vermelidir:

1. Din dersleri çocukların, kendi inanç ve gelenekleriyle barışık olmalarını sağlamalı, onların günlük yaşamlarına uygun olmalı ve kendi inançlarını yaşamlarının şekillenmesinde yardımcı bir öge olarak görmelidirler.

2. Din dersleri, çocukların diğer dinlere ve kültürlere hoşgörülü, açık bir anlayışla yaklaşmalarına olanak vermelidir. Bu nedenle Protestan, Katolik, Yahudi, Müslüman din dersi müfredatları (ahlâk dersleri de dahil) birbirleri ile uyum içinde olacak şekilde geliştirilmelidir. Derslerde işbirliği yapmak da mümkün olmalıdır.

¹³⁸Shepherd, “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi”, s.332-333.

¹³⁹Lähnemann, “Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri.”, s.480.

Örn: Yahudilikte, Hristiyanlıkta ve İslamiyet'te temel ilkeleri birbirine benzeyen “Yaradılış” gibi konularda ve derslerde, diğer dinlerin söz konusu edildiği durumlarda işbirliği mümkün olmalıdır. Bir konu işlendiğinde, Müslüman öğrenciler sınıflarında din dersi yapılan Hristiyan öğrencilerin dersine katılması sağlanabilir, ya da İslam konusu işlendiğinde Hristiyan öğrenciler Müslüman öğrencilerin din derslerine davet edilebilirler.

3. Din dersleri, dinle ilgili konuların da gündeme geldiği Tarih, Coğrafya, Sosyal Bilimler, Müzik ve Sanat Eğitimi gibi diğer branşlarla da işbirliği içinde olmalıdır. Din dersleri okuldaki yaşantı ile de iç içe olmalıdır. Örneğin, dinî bayramlara bağlı olarak okul kutlamaları, sadece sınıf bağlamında olmayan (örneğin kilise, cami, sinagog gezileri), sınıf gezileri ya da öğrencilerin ebeveynleriyle birlikte yapılan çalışmalar yürütülmelidir.¹⁴⁰

Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkelerinden hareketle bir uygulama örneği şu şekildedir.¹⁴¹

Varsayalım ki; bir grup kız ve erkek öğrenciyi, önyargı bariyerlerinden uzak olan ve daha çok birbirini sürekli dinleme ve birbirlerinden bir şeyler öğrenme yoluyla her iki tarafın da ufuklarının sınırlarının ortadan kaldırılmasına ve bu ufukların zenginleştirilmesine yol açan bir diyalog ortamına hazırlıyoruz. (Bu sırada sadece muhatabın dinsel ve kültürel köklerinin daha iyi anlaşılması değil, aynı zamanda bireyin kendi inancının da, dinsel ve kültürel köklerinin de daha iyi anlaşılması sağlanmış olmalıdır.) Aşağıdaki olay bir dersten alınmış canlı bir örnektir. Cuma namazını izlemek ve imamın hutbesini dinlemek amacıyla bir sınıfla camiye gidildiğinde, imamdaki İslamiyet'in esaslarını dinleyen Hristiyan kız ve erkek öğrencilerin kafalarında, kendi inançlarının esaslarını yeniden sorgulayan bir düşüncenin, tamamen başka bir biçimde ve çok daha bilinçli olarak su yüzüne çıktığını görürüz. Bunun bir benzerinin de bir İslam din dersinde tamamen aynı şekilde cereyan etmesi tabii ki mümkündür.

¹⁴⁰Lähnemann, “Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri.”, s.481.

¹⁴¹Lähnemann, “Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri.”, s.483-484.

Doktriner Din eğitimi/anlayışı Almanyadaki bakış açısından, özellikle gençlerin din algıları ve söylemleri üzerinden sorgulayan ve farklı dinlerin öğretiminin değerini irdeleyen yaklaşım ayrıca günümüz gençliğinin öğrenmesinde hazırbulunuşlukları bakımından dikkat çekicidir.

Günümüz Almanya'sında Türk gençleri de dahil olmak üzere çocukların dinlere ve doktrinlere yönelik söylemlerinden¹⁴² çalışmamız açısından önemli birkaçı şöyledir. Almanya'daki genç neslin dindarlıkları, post modern çağda, 30 yıl önceye göre çok daha farklı bir görünüm almıştır. Hristiyan kiliseleri artık azınlık kiliseleri konumuna dönüşmüştür. Güçlü dinî fedakarlığa sahip olan kişiler yok denecek kadar azdır. Gençlerin akıllarında, Hristiyan inancının temel kavramları, belli belirsiz olarak kalmıştır. Günah, kurtuluş, merhamet, savunma, gökyüzü, yeniden diriliş vs. gibi kavramlar sanki yabancı bir dilin şablonları haline gelmişlerdir. Onlar artık sadece anlamlarından saptırılmış olarak yaşamaktadırlar: “Bugün yine patates kızartması yiyerek günah işledim.” veya “Neden her zaman kendimi savunmak zorunda kalıyorum?” vs. gibi. Hristiyanlık dili bozularak, anlamsız bir hitabet sistemine dönüşmüştür. Artık sembollerle değil, sadece resim yazılarla yaşamaktayız. Bir çok insanın Hristiyanlık ve dindarlık anlayışları arasında büyük bir uçurum açılmıştır. Hatta kendi evlerinde Hristiyan geleneği ile ilgilenmedikleri zaman, yasallaştıramayacakları doktrin farklılıklarıyla karşı karşıya gelirler. Acaba her iki doktrinin de, yani Protestanlık ve Katolikliğin, Hristiyan inancının ortak olarak güncelleştirilmesi için çaba harcamaları daha anlamlı olmaz mıydı?

Türk gençleri arasında durum biraz daha farklı. Onların % 30 – 40 kadarı bilinçli olarak kendi İslâmi geleneklerine uygun bir şekilde yaşamaktadırlar. Onlar dinî dillerine bağlıdırlar. Arapça sözcükler bile olsalar onlar cihadın, takvanın, ramazanın ya da kismetin ne anlama geldiğini tam olarak bilmektedirler. Gerçekten

¹⁴² Bildiride bahsedilen 7 tane söylem, 14-19 yaşları arasında olan 562 kişinin dini davranışlarını ele alan deneysel araştırmalarının sonuçlarıdır: Reinhold Mokrosch: Jugend und Adoleszenz. Christliche Gewissenserziehung im Jugendalter, Weinheim: Beltz Verlag/Dt. Studienverlag 1996, 468 sayfa. Ayrıca şu kaynaklardan yararlandım: Heiner Barz: Postmoderne Religion. Jugend und Religion vol. 2, Opladen: Leske + Budrich Verlag 1992, 267 sayfa; Gerhard Schmidtchen: Ethik und Protest. Moralbilder und Wertkonflikte junger Menschen, Opladen: Leske + Budrich Verlag 1993, özel sayfalar. 155-190.313-354; Arthur Fischer u.a.: 13. Shell-Jugendstudie "Jugend 2000", Opladen: Leske + Budrich Verlag 2000, özel sayfalar. 93-156.157-180.

de geleneksel dinî hayat, artık neredeyse sadece Müslüman Türk gençleri arasında yaşanmaktadır.¹⁴³

Nihayet çok büyük bir çoğunluk, “Protestan, Katolik, Müslüman ve Yahudi öğrencilerin bir öğretim yılının yarısını ayrı ayrı ve diğer yarısını da birlikte geçirmesini ve Protestan, Katolik, Müslüman ve Yahudi din dersi öğretmenlerinin öğretmenler odasında bir zümre oluşturmalarını ve sürekli diyalog halinde olmalarını” istemektedir. Bu söz konusu edilen ders biçimi mezhep-dayanışmalı bir din dersidir. Bu yöntem Alman din dersi öğretmenlerinin çoğunluğu tarafından kabul edilmektedir.

Gençlere ait 11 söylem karşısında birlikte ders işlenmesiyle ilgili 4 tez ileri sürülmektedir. Bunlar:¹⁴⁴

1. Tez: Din dersi öğretmenleri dinî çoğulculuğu temel almalı, mezhepler ve dinler arası diyalogu sürdürmeli ve sınıfta mümkün olduğu kadar diyalog ortamı yaratmalıdırlar. Bu durumda, birleştirici ve işbirliğine dayalı bir din eğitimi, en iyi yöntem olarak kabul edilmelidir.

2.Tez: Din eğitimi teslimiyetçi bir yapıyla sunulmalı, ama bu ayrımcı bir mezhep yapısı olmamalıdır. Bundan dolayı birleştirici ve işbirliğine dayalı bir din eğitimi, en iyi olası teklif olarak görünmektedir.

3.Tez: Günümüz din dersi öğretmenin görevi sadece kendi dininin veya mezhebinin dinî açıdan öğrencilerine aktarılması değil, aynı zamanda da öğrencilerin dinî kimliklerinin oluşmasında onlara yardım etmektir. Bu da en iyi biçimde ancak farklı doktrinlere mensup kişilerin bulunduğu müsterek sınıflarda uygulanması ile olabilir.

¹⁴³ Reinhold Mokrosch, Luther Mı Yoksa Papa Mı? Protestan Ya Da Katolik Din Eğitimi Mi Ya Da Doktrinler Arası İşbirliğine Dayanan Bir Din Eğitimi Mi? Alman Bakış Açısının Anahatları.”, *Din öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara:2004. s.550-551.

¹⁴⁴ Mokrosch, Luther Mı Yoksa Papa Mı? Protestan Ya Da Katolik Din Eğitimi mi Ya Da Doktrinlerarası İşbirliğine Dayanan Bir Din Eğitimi Mi? Alman Bakış Açısının Anahatları.”, s.557.

4.Tez: *Din dersi öğretmenlerinin, öğrencilerine, dinî bilgi yetersizliklerinin giderilmesi ve yeni bir dinî lisanın oluşması amacıyla yardımcı olmaları gerekir. Bu da tek bir doktrine mensup kişilerin bulunduğu sınıflardan ziyade, farklı doktrinlere mensup kişilerin bulunduğu sınıflarda yapılabilir.*

1.4.7. Evrensel Ahlak Arayışı-Küresel Ahlak Eğitimi

Küresel nitelikli şiddet ve cinayet, intihar, dışlanmışlık ve yalnızlık, geleneksel aile yapısının bozulması, kürtaj, yabancılaşıma, adaletsizlik, çevre kirliliği, savaş ve çatışmalar gibi tüm sorun alanlarına karşı dinlerden gelecek olan katkı evrensel/küresel ahlak arayışı ve küresel ahlak eğitimi çerçevesinde tartışılmaktadır.

Evrensel/küresel ahlak kurallarına ulaşmak için dinlerden gelecek olan katkı nasıl gerçekleşecektir? Bu katkının bağlayıcı değerlerde, değişmez ölçülerde ve ahlakî davranışlarda asgari temel mutabakatla bir dünya ahlakı ile olabileceği şu gerekçelerle öne sürülmektedir.

- “Sadece kanunlar, düzenlemeler ve gelenekler yolu ile daha iyi bir dünya düzeni oluşturulamamıştır, zorlama ile de oluşturulamayacaktır;
- Barışın, adaletin ve yeryüzünün korunmasının başarılabilmesi, insanların adaletin sağlanmasında hemfikir ve işbirliği içinde olmalarına bağlıdır;
- Adaletin ve hürriyetin gerçekleşmesine katkı, bir sorumluluk ve görev bilincini gerektirir ve bunun için de insanların hem kafalarına hem kalplerine hitap edilmelidir;
- Ahlakî davranış olmaksızın hukukun devamını sağlayacak bir dayanak söz konusu olamaz ve bunun içindir ki *bir dünya ahlakı* olmadan yeni bir dünya düzeni olamayacaktır.

Dünya ahlâkı ile anlatılmak istenen şey, yeni bir dünya ideolojisi değildir, mevcut dinlerin ötesinde yeni bir birleşik dünya dinî de değildir, dinlerden birinin diğerlerine hükmetmesi hiç değildir. Dünya ahlâkından kastımız, hâlihazırdaki bağlayıcı değerler, değiştirilemez ölçütler ve şahsî tutumlar alanında temel bir

uzlaşmadır. Ahlakta bir temel muvafakat olmazsa, kaos veya bir çeşit diktatörlük, toplumları er ya da geç tehdit edecektir ve insanlar ümitsizliğe düşeceklerdir.

İnsanlığın dinî ve ahlaki geleneklerinde binlerce yıldır var olan ve korunan bir prensip, bir altın kural vardır: *Hiç kimse kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmamalıdır.* Ya da olumlu şekli ile söylenecek olursa: *Kendine yapılmasını istediğin şeyi sen de başkasına yap!* Bu kural, hayatın bütün alanları için, aileler ve toplumlar için, ırklar, milletler ve dinler için değiştirilemeyecek mutlak ölçü olmalıdır.”¹⁴⁵

Küresel ahlak eğitiminin ne olduğu ve hedeflenen temel amaçlar genel olarak aşağıdaki çerçevede ele alınmıştır.¹⁴⁶

Küresel ahlak eğitimi yeni bir disiplindir. Dünya literatürüne bakıldığında küresel ahlak eğitimi diye bir dersin olmadığı görülse de içeriğine ya da amaçlarına uygun bazı derslerin bazı ülkelerde verildiği bilinmektedir. Küresel ahlak eğitimi ortak sorunlara içerik olarak baksa da dinlerin öğretilerini dikkate almayı ihmal etmez. Dolayısıyla, küresel ahlak eğitiminin en önemli unsurunun dinlerin ortak ahlak ilkeleri olması gerektiği söylenebilir.

Küresel ahlak eğitimi çoğulcu bir anlayışa sahiptir: Geleceğin öğrencilerinin günümüzdeki kişilerden daha çoğulcu, farklı din ve kültür ortamında yaşayacaklarından, onların diğer milletlerin din ve kültürlerini konu alan, çok yönlü bir programla eğitim almaları gerekmektedir.

Küresel ahlak eğitimi pozitif alternatifler sunar: Sadece savaşın, adaletsizliğin ve çevresel suistimalin zararlarını ortaya koymak değil, barışın, adaletin ve ekolojik dengenin sağlanması yollarını öğretmektedir.

Küresel ahlak eğitiminin içeriğini küresel nitelikli sorunlar oluşturur: Ahlakın içeriği ne uygulanamayacak tarzda çok idealist ya da ütöpik ne de hâlihazırda

¹⁴⁵ Hans Küng ve Karl Josef Kuschel, *Evrensel Bir Ahlaka Doğru*, Çev. Prof. Dr. Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, Prof. Dr. Cemal Tosun, Prof. Dr. Recai Doğan. Gün Yayıncılık. Ankara 1995. s. 16,19.

¹⁴⁶ Daha geniş bilgi için Bkz. Mustafa Köylü, *Küresel ahlak eğitimi*, dem yayınları. İstanbul, 2006. s.199-206

insanların sahip olduğu dar kapsamlı bir ahlak anlayışını yansıtır. Böyle bir ahlakın içeriğı mümkün olduğunca insanların yapabilecekleri en üst düzeydeki ilkeleri kapsar. İçerik olarak mümkün olduğunca zengin olmaya önem verir, ancak bunu gerçekleştirirken de hiçbir zaman sadece bir dinin, bir kültürün ya da herhangi bir ideolojinin görüşlerini yansıtmaz.

Küresel ahlak eğitimi insani ve evrensel değerlere önem verir: Meseleye sadece bölgesel açıdan ve sadece belli bir dinin öğretilerinden bakmayı yeterli görmeyerek, tüm bireyler için adalet ve eşitliğı sağlayan insanî değerleri öğrenmeyi amaçlar.

Küresel ahlak eğitimi küresel tarih çalışmasını öngörür: Sadece bir medeniyete ağırlık vermek yerine, dünya tarihine etki etmiş belli başlı medeniyetleri inceleyerek günümüz küresel sorunlarını ve konularını anlamaya da yardımcı olmayı amaçlar.

Küresel ahlak eğitiminde din eğitimcilerinin önemli bir rolü vardır: Küresel ahlak sorunlarıyla ilgili her dinin söyleyeceğı ve önereceğı bir şeyler vardır. Tek dinin öğretilerini dikkate almaktan öte, daha kapsayıcı bir şekilde diğer dini öğretilerden de istifade etme yoluna gitmektir. Amaç rekabet hissinden ziyade, karşılaştırma ve işbirliğı olmalı, aşağılayıcı ve önemsizleştirici tavırlara girmekten uzak durulmalıdır. Her din ve öğretisi kendi ortamı, kültürü ve alanı içinde değerlendirilmelidir. Küresel ahlak eğitimi normatif ya da yargısal olmaktan öte, betimleyici ve analitiktir. Bu yüzden bu dersi veren hocaların da diğer dinlere ve kültürlerle karşı önyargılardan uzak durmaları gerekir.

Küresel ahlak eğitimi multi-disipliner bir anlayışa sahiptir: Küresel nitelikli sorunların hemen hiçbirisi tek yönlü olmayıp, genelde çok yönlü bir özellik taşımaktadır. Hepsinin de ekonomik olduğu kadar siyasi; siyasi olduğu kadar kültürel; kültürel olduğu kadar olduğu kadar dini boyutu olabilir. Dolayısıyla, küresel ahlak eğitimi, sadece dini ya da dini ahlaki değil, aynı zamanda daha pek çok bilim dalını da ilgilendirmektedir. Onun için de doğru sonuçlara ulaşabilmek, bu tür sorunların çözümünde daha etkili olabilmek için disiplinlerarası işbirliğine gitmek gerekir.

Küresel ahlak eğitimi sadece teorik boyutlu olmayıp eğitimin pratik boyutunu da içerir; Küresel ahlak eğitimi sadece sınıfın duvarlarıyla sınırlı değildir ve olmamalıdır. Etkili bir küresel ahlak eğitimi sınıfın duvarlarını aşmalı, öğretmenler bölgesel toplumu bir laboratuvar olarak kullanmalıdırlar.

Küresel ahlak eğitimi hümanistik bir anlayışa sahiptir; küresel ahlak eğitiminin temel felsefesi, tüm dünyadaki insanların “insan olduğu bilincine” vararak, bu bilincin oluşmasını engelleyen iç ve dış faktörlerin ortadan kaldırılması için yine tüm insanlık olarak çaba sarf etmektir.

Değerlendirme

Diğer dinlerin ve farklı inanç gruplarının öğretimini konu alan pedagojik yaklaşımlarla ilgili alanda yapılan tartışmalara, başvuru kavramlara ve öğrenme yaklaşımlarına baktığımızda bunların her ülkenin kendi şartları çerçevesinde işlerlik kazandığını görmekteyiz.

Farklı ülkelerde okuldaki din derslerinin niteliğini belirlerken genelde dört etken üzerinde durulmaktadır. Bunlar;

- “Din ve devlet ilişkisinin biçimi,
- O ülkenin dinî yapısı, (tek dinin yaşandığı toplumlar, birden fazla dinin bir arada bulunduğu çoğulcu toplumlar v.b.)
- Ülkenin tarihinde ve geleneğinde dinin oynadığı rol,
- Din eğitimi algısı ve din eğitiminden beklentiler.”¹⁴⁷

Pedagojik yaklaşımlarla ilgili alanda yapılan tartışmaları, başvuru kavram ve öğrenme yaklaşımlarını din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ilişkin tutumlarını anlamak ve gerekli olan kavram dünyasını elde etmek için irdelemeye çalıştık. Burda yapmaya çalıştığımız din eğitim, öğretim yöntem, model ve yaklaşımlarla ilgili karşılaştırmalı bir tasnif çalışması değildir. Zira bu konu çok farklı bir çalışmayı gerektirecektir.

¹⁴⁷ Selçuk, “Din Öğretiminde Yeni Açılımlar”, s. 169.

Zira bu tür tasniflerin mukayeseli çalışmalar için gerekli olan tam güvenilir bir temeli sunmadığı, her sistemde veya yaklaşımda ne kadar çok detay ortaya çıkarsa kolay mukayeselerin tehliklerinin de bir o kadar farkedilmesi gerektiğine özellikle dikkat çekilmektedir.¹⁴⁸

2. FARKLI İNANÇ GRUPLARININ KUR'AN'DA ELE ALINIŞ BİÇİMİ

Kur'an'ı Kerim'in farklı inanç gruplarını ele alış biçimini tespit ederken öncelikle konuyla ilgili Kur'an ayetlerini tarayarak pek çok ayetten belirgin bir şekilde ortaya çıkan anlamlara ulaşıldı. Kur'an ayetlerini tararken zihnimizde önceden oluşmuş sınıflamalar/bağlamlar yerine şu anda okuduğumuz Mushaftaki diziliş sırası esas alınarak ayetler taranarak tespit edildi. Bu ayetlerin tamamı çalışmanın sonunda ek-2 olarak yer almaktadır. Ayetleri bu şekliyle gördükten sonra Kur'an'ın farklı inanç guruplarını ele alış biçimini anlama üzerinde durulmuş ilgili ayetler aşağıdaki tabloda şematik olarak gösterilmiştir.

¹⁴⁸ Robert JACKSON. "Avrupada Kurumlar ve Din Öğretimi-Öğreniminin Kamusal Alandaki Genel Eğitime Katkısı", *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî kurumlar ve Din Eğitimi*, 17-19 Kasım 2006, Ensar Neşriyat İstanbul 2007. s. 124.

Kur'an'ın Farklı İnanç Gruplarını Ele Alış biçimi

1.Farklı İnanç Gruplarının Varlığı

5/48. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileyseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.

2.Farklı İnanç Grupları

6/137. Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileyseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!

2/62. Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.

3/64. (Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.

3.Dinlere ve İnançlara Hakikat Değeri Bıçmek

2/111. (Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.

2/113. Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

4/123. Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz.

4.Dinde Zorlamanın Olmaması

2/256. Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah iştir ve bilir.

2.1. Farklı İnanç Gruplarıyla İlgili Kur'an Ayetlerinden Ortaya Çıkan Temel Bağlamlar

Ayetlere baktığımızda Kur'an'ın farklı inanç gruplarını ele alış biçiminde;

- 1.Farklı inanç gruplarının varlığı
 - 2.Farklı inanç grupları ve onlara ilişkin Kur'an'ın Yaklaşımı
 - 3.Dinlere, inançlara hakikat değeri biçmek ve inanç grupları arasındaki ilişki biçimi,
 - 4.Dinde zorlamanın olmayışı,
- Şeklinde dört temel bağlam üzerinde durulduğunu görmekteyiz.

2.1.1. Farklı İnanç Gruplarının Varlığı

Kur'an temelde insanların farklı inanç ve kabullere sahip olmalarını Allah'ın dilemesiyle ilişkilendirir. Çünkü Allah, kendi varlığının ve insanlık için öngördüğü temel insanî ve ahlakî değerlerin insanların özgür iradeleriyle tanınmasını ve içselleştirilmesini istemektedir. Farklı inanç ve kabullere sahip olmak Allah'ın, insanı irade sahibi bir varlık olarak yaratmış olmasının doğal bir sonucudur. Bu konuda inanç grupları için konulan temel hedef onların hayırda yarışmalarıdır.¹⁴⁹ Farklı inanç gruplarının varlığını konu alan bazı ayetler Kur'an'da şu şekilde yer almaktadır.

2/115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.

2/148. Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/213. İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki

¹⁴⁹Mualla Selçuk, Halis Albayrak ve Nahide Bozkurt, *Kur'an ve Birey*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2010. s. 111.

kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.

5/48. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.

6/35. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!

6/107. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

6/149. De ki: Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.

10/99. (Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?

11/118. Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.

16/9. Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

30/32. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.

2.1.2. Farklı İnanç Grupları ve Onlara İlişkin Kur'an'ın Yaklaşımı

Kur'an'ı Kerim'de kendilerine atıfta bulunulan dinî sistemler ve dinî gruplar, Arap yarımadasında yaşayan, Müslüman topluma komşu olan dinî inançlar ve o inançlara mensup topluluklardır. Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde yaşayan, ancak o

gün için Müslümanlarla, doğrudan veya dolaylı, entelektüel ve fizikî yakınlığı bulunmayan diğer dünya dinlerine mensup gruplara açıkça herhangi bir göndermede bulunulmamıştır.¹⁵⁰

Kur'an'daki inanç grupları ile ilgili ayetler bakış açısına göre farklı sınıflamalar çerçevesinde irdelenebilir. Şöyle ki, İnananlar (Mü'minler) ve inanmayanlar (kafirler) olarak iki temel tutum çerçevesinde Kur'an'ın iki ayrı sınıflama yaptığı görülmektedir. Bir başka sınıflama ise putperestler (müşrikler) Ehl-i Kitap (Yahudiler, Hristiyanlar) Sabiiler, Mecusiler ve Ftrat dini İslam (Haniflik) olarak belirli grupların varlığı üzerinden yapılmaktadır.¹⁵¹

Bu grupların adları Kur'an'da açık bir biçimde yer alır. Bunların içinde en yoğun olarak sözü edilenler, Müşrikler ve Ehl-i kitaptır. Kur'an'da küfür kavramı çok daha genel bir anlam içeriğine sahiptir. Bu, insanların iç gerçekliklerinin yansıması olan bir tutumdur. Küfür temelde Allahın varlığını ve birliğini kabul etmeme tercihi olarak anlaşılır. İman da onun zıddı olarak Allahın varlığını ve birliğini gönülden kabul etmek demektir. Kâfirler inkar tutumunu, hakikati örtme tutumunu sergilemeleri bakımından Kur'an'da zikredilirler. Yani kâfirlik bir tutumdur.¹⁵²

2.1.2.1.Putperestler (Müşrikler)

İnanç gruplardan biri olan Putperestler (müşrikler) ve onlara yönelik Kur'an'ın yaklaşımı ayetlerde çokça şu şekilde yer alır.

4/116. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.

4/117. Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca bir takım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar.

¹⁵⁰ Orhan Atalay, *Doğu-Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, Gazateciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999. s. 223.

¹⁵¹ Ömer Özsoy ve İlhami Güler, *Konularına göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2006. s. 114 ve 139.

¹⁵² Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, *Kur'an ve Birey*, s. 111

6/136. Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?

6/137. Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!

6/140. Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.

7/199. (Resûlüm!) Sen afyolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

8/30. Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.

9/1. Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!

9/2. (Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil (ve perişan) edecektir.

9/3. Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! o kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!

9/4. Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.

9/5. Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer

tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.

9/6. Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.

9/7. Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında müşriklerin Allah ve Resûlü yanında nasıl (muteber) bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.

9/8. Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, halbuki kalpleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

9/9. Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri (dünya malını ve nefsânî istekleri) satın aldılar da (insanları) O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür!

9/10. Bir mümin hakkında ne ahit tanırırlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir.

9/11. Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.

9/12. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırırsanız) umulur ki küfre son verirler.

9/13. (Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.

9/14. Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahletsin.

9/15. Ve onların (müminlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

9/16. Yoksa, Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9/17. Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken, Allah'ın mescitlerini imar etme selâhiyetleri yoktur. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.

9/18. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.

9/19. (Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar Allah katında eşit değildir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

9/20. İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.

9/21. Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeli.

9/22. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır.

9/23. Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin kendileridir.

9/24. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

9/25. Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

9/26. Sonra Allah, Resûl'ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.

9/27. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir.

9/28. Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.

12/106. Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler.

16/20. Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar), hiçbir şey yaratamazlar. Çünkü onlar kendileri yaratılmışlardır.

16/73. (Müşrikler) Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerde ve yerde olan rızıktan hiçbir şey veremeyen ve buna asla güçleri yetmeyen şeylere (putlara) tapıyorlar.

16/74. Allah'a birtakım benzerler icat etmeyin. Çünkü Allah (her şeyi) bilir, siz ise bilemezsiniz.

22/11. İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir.

22/12. O, Allah'ı bırakıp, kendisine ne faydası, ne de zararı dokunacak olan şeylere yalvarır. Bu, (haktan) büsbütün uzak olan sapıklığın ta kendisidir.

22/13. O, zararı faydasından daha (akla) yakın olan bir varlığa yalvarır. O (yalvardığı), ne kötü bir yardımcı, ne kötü bir dosttur!

22/39. Kendileriyle savaşılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadirdir.

22/40. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol

bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç şüphesiz Allah, güçlüdür, galiptir.

22/41. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirse namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır.

22/74. Onlar, (Bu âciz putları Allah'a ortak koşmak suretiyle) Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Hiç şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, çok üstündür.

25/43. Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Resûlüm!) ona koruyucu olabilir misin?

30/44. Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhine olur. İyi işler yapanlara gelince, onlar da kendileri için (cennetteki yerlerini) hazırlamış olurlar.

30/60. (Resûlüm!) Sen şimdi sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. (Buna) iyice inanmamış olanlar, sakın seni gevşekliğe sevketmesin!

31/23. (Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizdir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir.

39/38. Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette "Allah'tır" derler. De ki: Öyleyse bana söyley misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar.

39/45. Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar. Ama Allah'tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler.

41/26. İnkâr edenler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız, dediler.

41/27. O inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız.

73/10. Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl.

73/11. Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.

109/1. Ey Muhammed! De ki: "Ey kafirler!

109/2. "Ben sizin taptıklarınıza tapmam."

109/3. "Benim taptığıma da sizler tapmazsınız."

109/4. "Ben de sizin taptığınıza tapacak dağılım."

109/5. "Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz."

109/6. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

Müşriklerle ilgili ayetlerde de fark edildiği gibi şirk ahlakî ve zihnî düzlemde bir insani zaafıdır. Tevhit inancına ulaşabilmek de bu anlamda ahlakî ve zihnî düzeyde bir cesaret ve başarıdır. Şirk bir anlamda insanın kendi kendine yabancılaşmasıdır. İnsanın kendi kudretini ve yeteneğini dışındaki bir nesneye aktararak onu yüceltmesi, sonra da ona tapınmasıdır. (25 Furkân/43) Dolayısıyla bu, insanın sınırsız bir şekilde ilah üretme yeteneği (yeteneksizliği) olduğunu gösteriyor.¹⁵³

Mekke döneminde, Kur'an'ın onca zorluklara rağmen Müslümanlar için öngördüğü tutum barışçı ve kucaklayıcıydı. Onlar sadece fikir düzleminde müşriklerle farklı düşmüşlerdi. Bu düzlemin ötesine geçmiyorlardı. Mekke döneminde müşriklerle ilişkilerde fiili çatışma söz konusu olmamıştır. Bu dönemde Mekke müşriklerinin Hz. Peygambere ve arkadaşlarına yapılan eziyetlere karşı sabredilmesi öğütlenmiştir. Müşriklerin çağrıya olumlu karşılık vermemeleri durumunda onları kendi yolları ve dinleriyle baş başa bırakmak önerilmiştir.¹⁵⁴

Müşriklerin baskıları yüzünden evlerinden ve yurtlarından ayrılarak hicret etmek zorunda kalan, gittikleri Medine'de dahi dokunulmazlıklarına saygı göstermeyen müşriklere ilişkin Kur'an'ın Müslümanlar için Medine döneminde öngördüğü yaklaşım artık farklı olmak durumundaydı.

Müşriklerin düşmanca saldırganlıklarını önlemek ve onları azgınlıklarından caydırmak gerekiyordu. Kur'an'î literatürde "fitne" olarak tanımlanan, Müslümanları öldürmek, tutuklamak, sürgün amacıyla takip etmek, Kâbeyi ziyaretlerine engel

¹⁵³ Özsoy ve Güler, Konularına göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), s. 139.

¹⁵⁴ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, *Kur'an ve Birey*, s. 118, 120.

olmak, insanların İslam'a ilişkin düşüncelerini çarpıtmak suretiyle inanç kanallarını tıkamak ve Müslüman olanları dinlerinden caydırmaya çalışmak, ihanet için her fırsatı değerlendirmek, yapılan anlaşmaları her defasında ihlal etmek şeklinde pratize edilen saldırganlık ve azgınlıkların kaynağını oluşturan olumsuz eylemler anaforunu (fitneyi) tamamen yok etmek gerekiyordu. İşte bunun için Müslümanlara, bu gücü kullanan zalimlerle savaşmak için izin verildi.¹⁵⁵

Bu savaşlar Müslümanların Arap yarımadasında var olma mücadeleleriyle ilgiliydi. Yeni oluşmuş bir sosyal ve siyasal grubun tarihte var olma mücadelesinin bir gereği idi. Dolayısıyla müşriklerle egemenlik mücadelesi yürütülmüştü. Savaş müşriklerin, Müslümanları kabullenemeyişlerinin doğal bir sonucuydu. Müşriklerle girilen savaşlar din ve inanç savaşı olmak yerine siyasî, ekonomik ve askerî nitelikteydi. Çünkü Kur'an dinlerle ve onların bağlılarıyla savaşmayı öngörmemektedir. Onlarla siyasî egemenlik talepleri çerçevesinde savaş öngörülmüştür.¹⁵⁶

İnaçları konusunda müşriklere-kâfirlere karşı benimsenen tutum ise, Kafirun Suresinde çok açık bir şekilde sergilenmektedir.

2.1.2.2.Ehl-i Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar)

Kur'an'da yer alan inanç gruplarından bir diğeri Ehl-i Kitap (Yahudiler ve Hristiyanlar) ve onlara yönelik Kur'an'ın tutumuyla ilgili pek çok ayet vardır.

2/40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.

2/41. Elinizdekini (Tevrat'ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden (benim azabımdan) korkun.

2/42. Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.

2/61. Hani siz (verilen nimetlere karşılık): Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden,

¹⁵⁵ Atalay, Doğu Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama, s.251.

¹⁵⁶ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, Kur'an ve Birey, s.120-121.

hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın, dediniz. Musa ise: Daha iyiyi daha kötü ile değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde şehre inin. Zira istedikleriniz sizin için orada var, dedi. İşte (bu hadiseden sonra) üzerlerine aşağılık ve yoksulluk damgası vuruldu. Allah'ın gazabına uğradılar. Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir.

2/62. Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.

2/75. Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa ki onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

2/76. (Münafıklar) inananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları vakit ise: Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri), Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz? Derler.

2/78. İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.

2/79. Elleriyle (bir) Kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay haline onların!

2/87. Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. (Ne var ki) gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe ona karşı büyüklük tasladınız. (Size gelen) peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz.

2/90. Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kısındıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.

2/91. Kendilerine: Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'an kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyseñiz daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? deyiver.

2/94. (Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım), de.

2/101. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir gurup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.

2/105. (Ey müminler!) Ehl-i Kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

2/109. Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/111. (Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.

2/112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler.

2/113. Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

2/115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.

2/120. Dinlerine uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

2/121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazıları) onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.

2/125. Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.

2/129. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.

2/130. İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.

2/131. Çünkü Rabbi ona: Müslüman ol, demiş, o da: Alemlerin Rabbine boyun eğdim, demişti.

2/132. Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz (dedi).

2/133. Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.

2/134. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.

2/135. (Yahudiler ve hıristiyanlar müslümanlara:) Yahudi ya da hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.

2/136. "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin.

2/137. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.

2/139. De ki: Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz olduğu halde, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlananlarız.

2/142. İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.

2/143. İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırdetmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayıf edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.

2/144. (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.

2/145. Yemin olsun ki (habibim !) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.

2/146. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanılar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler.

2/147. Gerçek olan, Rabbinden gelendir. O halde kuşkulananlardan olma!

2/148. Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/177. İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!

2/213. İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.

2/285. Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır" dediler.

3/3. (Resûlüm!) O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak indirdi, Tevrat ile İncil'i ve Furkan'ı indirmişti.

3/4. Daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Furkan'ı indirmiştir. Bilinmeli ki, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.

3/19. Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.

3/20. Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

3/23. (Resûlüm!) Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri (yahudileri) görmez misin ki, aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir gurup cayararak geri dönüyor.

3/51. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur.

3/52. İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcılarıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler.

3/53. (Havârîler:) Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler.

3/54. (Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır.

3/55. Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.

3/64. (Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz.

3/65. Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Halbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?

3/67. İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.

3/68. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.

3/69. Ehl-i kitaptan bir kısmı istediler ki, ne yapıp edip sizi saptırabilsinler. Oysa onlar sadece kendilerini saptırırlar da farkına bile varmazlar.

3/70. Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

3/71. Ey ehl-i kitap! Neden doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?

3/72. Ehl-i kitaptan bir gurup şöyle dedi: "Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler.

3/75. Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.

3/83. Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O'na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki O'na döndürüleceklerdir.

3/85. Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

3/93. Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Ya'kub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlü İsrailoğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun.

3/98. De ki: Ey ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

3/110. Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.

3/111. Onlar (ehl-i kitap) size, incitmekten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşa girecek olsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

3/112. Onlar (Yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahbine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da, onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.

3/113. Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar.

3/114. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.

3/199. Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.

4/46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı) "İşittik ve karşı geldik", "dinle, dinlemez olası", "râinâ" derler. Eğer onlar "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.

4/51. Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar!

4/91. Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.

4/123. Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz.

4/125. İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

4/162. Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve sende önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.

4/163. Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik.

4/164. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu.

4/165. (Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.

4/166. Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah kâfidir.

4/171. Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı "kün: Ol" kelimesi(nin eseri)dir, O'ndan bir ruhtur. (O'nun tarafından gönderilmiş yahut teyit edilmiş, yahut da Cebrail tarafından

üfürölmüş bir ruhtur). Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğı olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

5/5. Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceğı size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.

5/13. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değıştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

5/15. Ey ehl-i kitap! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.

5/16. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.

5/17. "Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'dir" diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir (O'na kim bir şeyle engel olabilecektir)! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.

5/18. Yahudiler ve hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder.

Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönüş de ancak O'nadır.

5/41. Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler, ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

5/43. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.

5/44. Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

5/45. Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

5/46. Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

5/47. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.

5/48. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.

5/51. Ey iman edenler! Yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.

5/57. Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz.

5/58. Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.

5/59. (Onlara) şöyle de: Ey kitap ehli! Yalnızca Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.

5/66. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). - Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümre vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

5/68. "Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, (doğru) bir şey (yol) üzerinde değilsinizdir" de. Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve azgınlığını elbette artıracaktır. Kâfirler topluluğuna üzülme.

5/69. İman edenler ile yahudiler, sâbiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.

5/70. Andolsun ki İsrailoğullarının sağlam sözünü aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin arzu etmediğini (ilâhî hükümleri) getirdi ise bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.

5/72. Andolsun ki "Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh "Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur" demişti.

5/73. Andolsun "Allah, üçün üçüncüsüdür" diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer diye geldiklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.

5/77. De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.

5/78. İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır.

5/80. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (ahiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazabetmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdır!

5/81. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

5/82. İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile, şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz hristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

5/83. Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."

5/84. "Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"

5/85. Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur.

5/116. Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, "Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.

5/117. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensın.

6/91. (Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğiniizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!

6/92. Bu (Kur'an), Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.

7/157. Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırılıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

7/159. Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır.

7/160. Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, "Asanı taş'a vur!" diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. (Onlara dedik ki) "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin. "Ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

7/161. Onlara denildi ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yeyin, "bağışlanmak istiyoruz" deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracacağız.

7/162. Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik.

9/29. Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

9/30. Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Hristiyanlar da, Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!

9/31. (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (hristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (İsa'yı) rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

10/90. Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de müslümanlardanım!" dedi.

10/94. (Resûlüm!) Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma!

13/36. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene (Kur'an'a) sevinirler. Fakat (senin aleyhinde birleşen) guruplardan onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: "Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır.

22/17. Mümin olanlar, Yahudi olanlar, sâbiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

22/78. Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'an'da) size "Müslümanlar" adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin Mevlanızdır. Ne güzel mevladır, ne güzel yardımcıdır!

26/192. Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir.

26/196. O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır.

28/51. Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye, sözü (vahyi) birbiri ardınca yetiştirmişizdir (aralıksız vahiylerimizi göndermişizdir).

28/52. Ondan (Kur'an'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.

28/53. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik, derler.

28/54. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.

29/46. İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.

29/47. (Resûlüm!) İşte böylece sana (önceki kitapları tasdik eden) bu Kitab'ı indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyorlar. Şunlardan

(Araplardan) da ona iman eden nice kimseler vardır. Âyetlerimizi, ancak kâfirler (inatları yüzünden) bile bile inkâr eder.

30/2. Rumlar, yenildi.

30/3. Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde onlar, Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.

30/4. Onların bu yenilgilerinden önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir.

35/31. Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden öncekini (semavi kitapları) doğrulayıcı olarak gelen gerçektir. Allah, kullarının (her halinden) haberdardır, görendir.

42/13. "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

43/15. İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır.

48/28. Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.

48/29. Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.

57/16. İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.

57/25. Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.

57/26. Andolsun ki biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan (insanlardan) kimi doğru yoldadır; içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/27. Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/29. Böylece kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

60/8. Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.

60/9. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.

61/6. Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed

adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.

68/35. Öyle ya, (Allah'a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç?

87/18. Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır.

87/19. İbrahim ve Musa'nın kitaplarında.

98/1. Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi.

98/2. (İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir.

98/3. En doğru hükümler vardır şu sahifelerde.

98/4. Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.

98/5. Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.

98/6. Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır.

98/7. İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.

98/8. Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir.

Kur'an'da İslam dışında hiçbir din ismiyle anılmaz. Dolayısıyla Yahudilik ve Hristiyanlık, Kur'an'ın konuları arasında yer almamaktadır. Kur'an yalnızca bu dinlerin müntesipleri ile ilgilenmektedir. Kur'an'ın doğrudan dinlerin kendileriyle değil de, bağlıları ile ilişkiye girmesi, onun bu din mensupları hakkında söyledikleri

arasında farklılıklara yol açmıştır. Bu farklılığı doğuran, mensuplarının davranış ve düşünüş biçimlerinden başkası değildir. Dolayısıyla, Kur'an'ın bu dinlerin mensupları hakkında söylediklerinin genel geçer bir yargı niteliği taşıdığı söylenemez.¹⁵⁷

Kur'an, Ehl-i Kitapla ilgili ayetlerde öncelikle onların beslendiği aynı ilahi kaynaktan geldiğini, nice peygamberlere vahyedildiği gibi Hz. Peygambere de vahyedildiğini belirterek bunda şaşkınlık oluşturacak bir durum olmadığı üzerinde bilhassa durmaktadır.

Kaynak tek olunca peygamberlerin toplumlarına ilettikleri mesajların özü ve içeriği de birbirine benzer olacaktı. Bu anlamda Kur'an'la önceki ilahi kitaplar arasında bir benzerliğin olması doğaldı. Çünkü sonuçta hepsi Allah kelimiydi. Bu benzerlik doğal olarak bir yakınlığı da celbediyordu. Bu bakımdan Kur'an, bu yakınlığı her durumda ortaya koymuştur. Rum süresinin ilk ayetleri Müslümanlarla Ehl-i Kitap arasında derin bağların olduğunu göstermektedir. Kur'an onların hüznünü müminlerin hüznü ve onların sevincini Müslümanların sevinci olarak görmüştür.¹⁵⁸

Ayetlerden¹⁵⁹ anlaşıldığına göre Kur'an önceki kitapları bir öğüt ve rehber olarak niteliyor. Onları Allah'ın kelamı olarak görüyor ve onları hakla batılı ayıran kaynaklar olarak değerlendiriyor. Bu da Allah'ın, Ehl-i Kitabın kaynaklarına yönelik her hangi bir olumsuz bakışının olmadığını gösterir.¹⁶⁰

Sadece Ehl-i Kitabın kitaplarına değil aynı zamanda âlimlerinin bilgisine de güven duyulabileceğine işaret eden ayetlerin¹⁶¹ varlığı söz konusudur. Ayrıca ayetlerde bazı bilgilerin doğruluğunu teyid etmek için Ehl-i kitaba sorulabileceği önerisi yer almaktadır. Kur'an, doğrusu bazı Ehl-i Kitap âlimlerine de güven duyulamayacağını ima etmektedir.¹⁶² Kur'an, Ehl-i Kitap bilginlerinin kendi kitaplarını keyfî olarak yorumladıklarını; bu yolla ilahi mesajı tahrif ettiklerini de söylemektedir. Bu da gösteriyor ki Ehl-i kitap âlimlerinin bir kısmına güven

¹⁵⁷ Özsoy ve Güler, Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi), s. 146

¹⁵⁸ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt Kur'an ve Birey, s.122,123.

¹⁵⁹ Kasas 28 / 43; En'am 6 /91; Enbiya 21 /48.

¹⁶⁰ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, Kur'an ve Birey, s.126

¹⁶¹ Enbiya 21/7; Hac22/54; Şuara 26 /192-197.

¹⁶² Nisa 4/46; Maide 5/13, 41.

duyulmamalıdır. Bu eleştiri ve güvensizlik Allah'ın gönderdiği kitaplara değil, o kitapları yorumlayan âlimleredir.¹⁶³ Kur'an'da iyi niyetli, güvenilir, kendini arındırmış, hakperest ehl-i kitap âlimlerinden bahsedildiği gibi kötü niyetli ve güvenilmez olanlarından da söz edilir.¹⁶⁴

Kur'an kendinin Tevrat ve İncil'i tasdik edici (5. Maide/48) yönü üzerinde durmaktadır. İncil'in Tevrat'ı tasdik ettiği (Matta 5/17) gibi. Ancak Kur'an'ın son vahyedilmiş kitap olarak öncekilerden farklı bir işlevi daha vardır. O da, onun önceki kitaplar üzerinde koruyucu oluşu, onları koruma altına alışıdır. Kur'an'da bu işlev, *müheymin*¹⁶⁵ kelimesi ile ifade edilmektedir. Kur'an'ı Kerim, önceki kitapların tevhid öğretisini aktarmasını önleyen ve önleyecek her dış müdahaleye karşı onları korumakla görevlidir. Başka bir deyişle, Kur'an önceki kitapların doğru anlaşılmasının teminatıdır.¹⁶⁶

Kur'an'da Ehl-i kitapla fikir mücadelesi¹⁶⁷ de öngörülür. Kur'an bu tartışmaların biçimi üzerinde durmuştur. Onlarla güzel bir biçimde mücadele edilmesi ve tartışma yapılması öneriliyor. Öte yandan Müslümanlar Hristiyan olan Bizansla da savaşmak durumunda kaldı. Bu çatışma ve savaşlar temelde siyasi egemenlik mücadelelerinin sonucuydu. Yahudilerle Yahudi oldukları, Hristiyanlarla da Hristiyan oldukları için savaş olmamıştı. İslam bir başka din mensubuna her hangi bir güvenlik sorunu olmadıkça savaşı öngörmez. Yine bazı ayetlerde¹⁶⁸ Yahudi ve Hristiyanların dost edinilmemesinin söylenmesindeki ana sebep inanç farklılıklarından çok farklı sosyal ve siyasi gruba mensup olmalarıdır. Bu tür bir tedbir bütünüyle güvenlik ve savunma konularıyla ilgili olup dindarlar arası bir uzaklaşmayı öngörmez.¹⁶⁹

Geçmiş dönemlerde, bazı Hristiyan ve yahudilerin apaçık gerçek karşısında gösterdikleri inat, ayak direme ve düşmanlığı ifade etmek için Kur'an'ın kullandığı

¹⁶³ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, s.127-129.

¹⁶⁴ Ra'd 13/36; Al-i İmran 3/75,113-114; Maide 5/82-85.

¹⁶⁵ Maide 5 /48.

¹⁶⁶ Mehmet Paçacı, Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz? Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000 s.126-127

¹⁶⁷ Ankebut 29/46; Al-i İmran 3/64

¹⁶⁸ Al-i İmran 3/28; Maide 5/51

¹⁶⁹ Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, Kur'an ve Birey, s.130-133.

aynı üslûp, her zamanki Yahudi ve Hristiyanlar için kullanılacak diye bir şart, bir mecburiyet olamaz. Bu tür ayetlerde sübût-u kat'îye arandığı gibi delâle-i kat'îye de aranmalıdır. Yani bu ayetlerin Kur'an ayetleri olduğu kesindir. Fakat o ayetlerin ilk günden bu yana her Yahudi ve Hristiyanı içine aldığı kesin değildir. İkinci olarak Kur'an'ın bu üslûbu, o dönemlerde kendilerinin Yahudilik ve Hristiyanlığa getirdikleri yanlış yorumlarından, daha doğrusu dinî inanç ve düşünceleri bir düşmanlık sebebi ve malzemesi yapmalarından dolayıdır.¹⁷⁰

Ehl-i kitaptan Yahudilerle ilgili Mekkî ayetlerde her hangi bir atıf bulunmadığı belirtilmektedir. O dönemde Yahudilerin yoğun olarak Medine'de oturdukları bilinmektedir. Müslümanlar Medine'ye gelince Hz. Peygamber onlarla bir antlaşma imzaladı. (Medine Sözleşmesi) Aradan bir zaman geçince Yahudiler Müslümanlarla yapılan anlaşmalarını ihlal edip Mekkeli Müşriklerle aktif işbirliğine giriştiler. Kur'an'da Yahudiler yer yer Yahudiler (yehud) yer yer de Kitap Ehli (ehlu'l-kitap) olarak anılırlar. Kur'an'da Yahudilere yapılan atıflar, çoğu zaman da, bölgede yaşayan bütün Yahudi toplulukları değil, belli bir topluluğu kastetmektedir. Bu nedenle, Kur'an'ın Yahudilerle ilgili pasajlarını anlayabilmek için, nüzûl dönemi tarihi (siyer) bilgisi eşliğinde okumak bir gereklilik teşkil etmektedir.¹⁷¹

Teolojik tartışmalarda takınmış oldukları inat ve entegrist tutumlarına rağmen, Kur'an, Yahudilere karşı en iyi ve en güzel yöntemlerle tartışmayı, onların kötülüklerine karşı sabretmeyi, onları hoşgörüp bağışlamayı ve kendilerine iyilikte bulunmayı emretmiştir.¹⁷²

Nüzûl döneminde Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki ilişkiler Yahudilerle olduğu kadar sorunlu olmamıştır. Bu durumun Kur'an'daki yansımaları gözden kaçmayacak kadar açıktır. Kur'an Hristiyanlardan bazen Kitap Ehli (ehlu'l-kitap) olarak, bazen de Hristiyanlar (Nasârâ) olarak söz eder. Teslis gibi yanlış bir itikada sahip olmaları –ki Kur'an bu yüzden onları bazen müşrik olarak niteleyecek kadar sert bir şekilde eleştirir- dışında, genel olarak dindarlıkları nedeniyle takdir ifadeleriyle anılırlar. Kur'an'da Hristiyanlarla ilgili pasajların her birinin nüzûl

¹⁷⁰ Aydın, Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog, s.64-65.

¹⁷¹ Özsoy ve Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, s. 147.

¹⁷² Maide 5 /13.

döneminde yaşayan bütün Hristiyanlara atıfta bulunduğunu düşünmek yanıltıcı olur.¹⁷³

Ehl-i kitap vahiy karşısında aynı ve tek bir tavır sergilememektedir. Bu, Kur'an'ın onların tavırlarından söz ederken “azı” (kalîl)¹⁷⁴, “çoğu”¹⁷⁵, “bir kısmı” (ferîk, tâife, ahzâb)¹⁷⁶ gibi kelimelere yer vermesinden anlaşılmaktadır. Yine Arapça’da bütünün bir kısmını ifade için kullanılan “min” edatı Ehl-i kitab’ı anlatan ayetlerde sıkça kullanılmıştır.¹⁷⁷ Öylyse Ehl-i kitap içerisinde vahye karşı olumsuz bir tutum içinde olanlar olduğu gibi, ona karşı olumlu olanların da bulunduğunu söyleyebiliriz.¹⁷⁸

2.1.2.3. Fıtrat Dini İslam (Haniflik)

Kur'an'ı Kerimde inanç grupları anlatılırken Fıtrat dini İslam (Haniflik)’a özellikle vurgu yapılır. İslam, özel anlamda Hz. Muhammed’e vahyedilen dinî gerçekliklerin ismi olduğu gibi, genel anlamda Hz. Âdemden beri vahiy yoluyla tekrar edilegelen dinin de ismidir. Evrensel İslam, tarih ve toplum içinde, peygamberlerin somut şariatlarında tebellür eden, her nebevi çağrıda tekrar edilen metafizik ve ahlaki özdür: Şirk ve küfürden uzak olarak Allah’a yönelme (Haniflik). Fakat bu özün formu (şariat), her tarihsel ve toplumsal duruma göre farklılık arz etmiştir.¹⁷⁹

2/130. İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.

2/131. Çünkü Rabbi ona: Müslüman ol, demiş, o da: Alemlerin Rabbine boyun eğdim, demişti.

¹⁷³ Özsoy ve Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, s. 158.

¹⁷⁴ Al-i İmran 3 /110; Maide 5 /59,79.

¹⁷⁵ Al-i İmran 3 /78.

¹⁷⁶ Al-i İmran 3 /69; Maide 5 /13; Ra'd 13. /36.

¹⁷⁷ Al-i İmran 3. /75, 199; Nisa 4. /46,162.

¹⁷⁸ Paçacı, *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?* s.86.

¹⁷⁹ Özsoy ve Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistematik Kur'an Fihristi)*, s. 164.

2/132. Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz (dedi).

2/133. Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.

2/135. (Yahudiler ve hristiyanlar müslümanlara:) Yahudi ya da hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.

2/136. "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin.

3/19. Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.

3/20. Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok, eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

3/51. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur.

3/52. İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcısıyız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler.

3/64. (Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyin.

3/67. İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.

3/68. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.

3/83. Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O'na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki O'na döndürüleceklerdir.

3/85. Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

3/110. Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.

4/125. İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

5/3. Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

5/44. Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde

(Ey yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

6/71. De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: "Bize gel! " diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.

6/161. De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi.

6/149. De ki: Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola letirdi.

6/161. De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi.

6/163. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.

10/22. Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak: "Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar.

10/90. Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de müslümanlardanım!" dedi.

12/101. "Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da

ahirette de benim sahibimsin. Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!"

22/78. Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'an'da) size "Müslümanlar" adını verdi. Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin Mevlanızdır. Ne güzel mevladır, ne güzel yardımcıdır!

28/52. Ondan (Kur'an'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.

28/53. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik, derler.

29/46. İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.

30/30. (Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.

30/43. Allah katından, dönüşü olmayan bir gün (kıyamet günü) gelmeden önce yönünü o gerçek dine çevir! O gün (insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır.

31/32. Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak nankör hâinler bilerek inkâr eder.

42/13. "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

61/7. İslâm'a çağırıldığı halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.

68/35. Öyle ya, (Allah'a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç?

87/18. Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır.

87/19. İbrahim ve Musa'nın kitaplarında.

98/5. Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.

107/1. Dini yalanlayanı gördün mü?

107/2. İşte o, yetimi itip kakar;

107/3. Yoksulu doyurmaya teşvik etmez;

107/4. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,

107/5. Onlar namazlarını ciddiye almazlar.

107/6. Onlar gösteriş yapanlardır,

107/7. Ve hayra da mâni olurlar.

2.1.3. Dinlere - İnançlara Hakikat Değeri Bıçmek ve İnanç Grupları Arasındaki İlişki Bıçimi

2/111. (Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahidenden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.

2/112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecir Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler.

2/113. Hepsinde kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

2/115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.

2/120. Dinlerine uymadıkça yahudiler de hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

2/134. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.

2/135. (Yahudiler ve hristiyanlar müslümanlara:) Yahudi ya da hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.

2/136. "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin.

2/137. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.

2/139. De ki: Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz olduğu halde, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlananlarız.

2/142. İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.

2/145. Yemin olsun ki (habibim !) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kıblene dönmezler. Sen de onların kıblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kıblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.

2/146. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler.

2/147. Gerçek olan, Rabbinden gelendir. O halde kuşkulananlardan olma!

2/148. Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/177. İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!

2/213. İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.

2/285. Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. "Allah'ın peygamberlerinden hiçbirisi arasında ayırım yapmayız. İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır" dediler.

3/19. Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.

3/20. Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

3/55. Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar

kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.

3/61 Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.

3/65. Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?

3/64. (Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.

3/68. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.

4/51. Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar!

4/123. Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz.

4/150. Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu;

4/151. İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

4/152. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince) işte Allah onlara bir gün mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

4/153. Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa'ya apaçık delil (ve yetki) verdik.

4/155. Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve "Kalplerimiz kılıflanmıştır" demeleri sebebiyle (onları lânetledik, türlü belâlar verdik. Onların kalpleri kılıflı değildir;) tam aksine küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur; pek azı müstesna artık iman etmezler.

4/156. Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'in üzerine büyük bir iftira atmalarından;

4/157. Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

4/158. Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

4/159. Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.

4/160. Yahudilerin yaptıkları zulümden, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden, menetmelerinden dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.

4/162. Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve senden önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfat vereceğiz.

4/166. Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah kâfidir.

4/171. Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı "kûn: Ol" kelimesi(nin eseri)dir, O'ndan bir ruhtur. (O'nun tarafından gönderilmiş, yahut teyit edilmiş, yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur). Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

5/13. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

5/15. Ey ehl-i kitap ! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.

5/16. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.

5/17. "Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'dir" diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir (O'na kim bir şeyle engel olabilecektir)! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.

5/18. Yahudiler ve hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönüş de ancak O'nadır.

5/41. Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar

durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

5/43. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.

5/44. Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

5/45. Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

5/46. Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

5/47. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.

5/48. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şerîat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şerîatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde

birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.

5/51. Ey iman edenler! Yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.

5/57. Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz.

5/58. Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.

5/59. (Onlara) şöyle de: Ey kitap ehli! Yalnızca Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.

5/66. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). - Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümre vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

5/68. "Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, (doğru) bir şey (yol) üzerinde değilsinizdir" de. Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve azgınlığını elbette artıracaktır. Kâfirler topluluğuna üzülme.

5/69. İman edenler ile yahudiler, sâbiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.

5/70. Andolsun ki İsrailoğullarının sağlam sözünü aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin arzu etmediğini (ilâhî hükümleri) getirdi ise bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.

5/72. Andolsun ki "Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh "Ey İsrailoğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur" demişti.

5/80. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (ahiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazabetmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdır!

5/81. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

5/82. İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile, şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz hristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

5/83. Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."

5/84. "Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"

5/85. Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur.

5/116. Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, "Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.

5/117. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensiz.

6/35. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirdi, o halde sakın cahillerden olma!

6/56. De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam.

6/70. Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dûçar olmaması için Kur'an ile nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaathçi. O, bütün varını fidiye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.

6/71. De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: "Bize gel! " diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.

6/91. (Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!

6/92. Bu (Kur'an), Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.

6/107. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

6/126. Bu (din), Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alacak bir kavim için âyetleri ayrıntılı olarak açıkladık.

16/9. Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi hepinizi doğru yolailetirdi.

16/125. (Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.

17/9. Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yolailetir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

21/92. Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin.

21/93. (İnsanlar) kendi aralarında (din ve devlet) işlerinin birliğini bozdular. Halbuki hepsi bize döneceklerdir.

21/94. Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz onu yazmaktayız.

22/17. Mümin olanlar, Yahudi olanlar, sabitler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

29/46. İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.

30/30. (Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.

30/32. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.

35/24. Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.

42/13. "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

43/15. İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilecek bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır.

48/28. Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.

57/26. Andolsun ki biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan (insanlardan) kimi doğru yoldadır; içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/27. Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/29. Böylece kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

61/9. Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur.

87/18. Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır.

87/19. İbrahim ve Musa'nın kitaplarında.

98/1. Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi.

98/2. (İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sayfeleri okuyan bir elçidir.

98/3. En doğru hükümler vardır şu sayfalarda.

98/4. Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.

98/5. Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.

98/6. Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır.

98/7. İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.

98/8. Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir.

109/1. Ey Muhammed! De ki: "Ey kafirler!

109/2. "Ben sizin taptıklarınıza tapmam."

109/3. "Benim taptığıma da sizler tapmazsınız."

109/4. "Ben de sizin taptığınıza tapacak dağılım."

109/5. "Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz."

109/6. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

Yukardaki ayetlerde Allah, insana ve inanç gruplarının birbirlerinin inançlarına yönelik bir yargıda bulunma, değer biçme, eleştirme, dinin temel öğelerine (Allah'ın zatı, yaratılış, melek, peygamber, kitap, ahiret gibi) ilişkin Allah adına kesin nitelermelerde bulunma yetkisini vermediğini ve Yüce yaratıcının bunu kendi üzerine aldığını görmekteyiz. Dinin temel öğelerine yeni unsurlar yerleştirmeye kalkışmak insan için haddin aşılması, zulüm, şirk ve küfür olarak nitelendirilmektedir.

Ehl-i kitabın kendi arasında ve yine Ehl-i ktapla Müslümanlar arasında kimin kurtuluşa ereceğine yönelik tartışmalar tarafların kuruntusu olarak belirtilmektedir. Bu durumlar Kur'an'da hiçbir şekilde tasvip edilmeyen tutumlar olarak ele alınmaktadır. Farklı inanç gruplarıyla ilgili bir değerlendirme ya da bir açıklama yapılacaksa ne tür bir ifade kullanılacağı ve bu ifadenin içeriği de Kur'an ayetleriyle birlikte "De ki" şeklinde dikte ettirilerek verildiği görülmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın inançlara doğrudan değer biçme hakkını insana vermediği anlaşılmaktadır. İki belirgin ayet örneğine bakıldığında bunlardan biri, Hz. İsa'nın kendi bilgisine dayanarak Allah'ın zatı ile ilgili bir inanç inşa etme hakkına sahip olmadığı¹⁸⁰ yönündedir. Diğer bir örnek ise kâfirlerin inançlarına ilişkin Hz. Muhammed'in ne söylemesi ve nasıl bir tutum belirlemesi gerektiği ile ilgili olan 109/Kafirun Sûresindeki ayetlerde ortaya çıkmaktadır.

İnanç grupları arasında insanlara bırakılan alan ise Allah'a ve ahiret gününe inanmak, salih amel işlemek ve hayırda yarışmak olarak ele alınmaktadır.¹⁸¹

2.1.4. Dinde Zorlamanın Olmaması

2/119. Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehenmemliklerden sorumlu değilsin.

2/256. Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.

9/5. Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.

10/108. De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Sadece tebliğ etmekle memurum).

¹⁸⁰ Mâide 5/116.

¹⁸¹ Mâide 5/48, 69, 82; Beyyine 98/ 7.

13/7. Kâfirler diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! (Halbuki) sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır.

16/35. Ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileseydi ne biz ne de babalarımız ondan başkasına tapardık. Onun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık." Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Peygamberlerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi?

16/36. Andolsun ki biz, "Allah'a kulluk edin ve Tâğût'tan sakının" diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur!

22/49. De ki: Ey insanlar! Ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım.

27/92. "Ve Kur'an'ı okumam (emredildi). Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: Ben sadece uyarıcılardanım.

31/23. (Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber veririm. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir.

35/23. Sen sadece bir uyarıcısın.

35/24. Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.

38/65. (Resûlüm!) De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve kahrhâr olan Allah'tan başka bir tanrı yoktur.

38/70. Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyolunuyor.

42/6. Allah'tan başka dostlar edinenleri Allah daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin.

38/48. Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse, işte o zaman insan pek nankördür!

50/45. Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver.

88/21. O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.

88/22. Onların üzerinde bir zorba değilsin.

88/23. Ancak yüz çevirir inkâr ederse,

88/24. İşte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır.

88/25. Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir.

88/26. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.

Kur'an, toplumların farklı inanç ve değerlere sahip olmalarını Allah'ın dilemesinin bir sonucu olarak gördüğü için insanların İslam'a girmeleri konusunda herhangi bir zorlamayı öngörmez.¹⁸²

Kur'an'da insanların içine düştükleri olumsuz durumlar ise takındıkları yanlış tutumlar ve işledikleri günahlar yüzünden içine düştükleri ve tattıkları sonuçlar olarak ele alınır.

3. HZ. MUHAMMED'İN FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLİŞKİ BİÇİMİ

Hız. Peygamberin farklı inanç gruplarıyla ilişki biçimini ele alırken öncelikle hayatında özellik arzeden olaylar ve karşılaşılan zorluklara ilişkin ortaya koyduğu tutum ve davranışlar rivayetlerde yer aldığı şekliyle tesbit edilmiştir. Daha sonra Hız. Peygamberin farklı inanç gruplarıyla ilişki biçiminde ortaya çıkan davranış biçimleri, kavramlar ve ilkelerin üzerinde durulmuştur.

3.1. Müşriklerle İlişkiler

Hız. Peygamber yirmi üç yıllık Peygamberlik döneminde, başta kendi kabilesi Kureyş olmak üzere en fazla müşriklerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Peygamberliğin Medine döneminde, Hudeybiye Antlaşması'ndan Mekke'nin Fethi'ne kadar yaklaşık iki yıl devam eden barış dönemi dışında Mekke müşrikleriyle ve diğer

¹⁸² Selçuk, Albayrak ve Bozkurt, Kur'an ve Birey, s.114.

müşrik Arap kabileleriyle ilişkiler genellikle mücadele ve savaş şeklinde geçmiştir. Müşriklerin uyguladıkları hakaret işkence ve boykotlar, Habeistan'a hicret eden Müslümanlar, Hz. Peygambere planlanan suikast ve Medineye hicret, müşriklere karşı her biri zorunlu nedenlere bağlı Bedir, Uhud, Hendek, Hüneyn savaşları ve pek çok seriyye Müslümanların müşrikler karşısında maruz kaldıkları ve insan sabrını oldukça zorlayabilecek olaylardır.

Ancak, Kureyş müşriklerine karşı izlediği politikada Hz. Peygamber'e yardımcı olan Huzâa'nın bazı kolları ile, Cüheyne, Damre ve Gıfâr gibi antlaşma yapılan kabileleri bundan hariç tutmak gerekir. Mekke'nin Fethi, Hüneyn zaferi ve ardından Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerinden heyetlerin Medine'ye gelip Müslüman olmalarıyla birlikte, müşriklerle ilişkilerde büyük bir yumuşama yaşanmıştır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'le müşrikler arasındaki mücadele, hicretin 9. yılı sonunda müşriklerle ilişkilerde son noktanın konulmasına kadar devam etmiştir.¹⁸³

Mekke'nin Fethi'nden sonra Kureyş'in ve daha sonra Hevâzin ve Sakîf gibi Arap Yarımadası'nın en kuvvetli kabilelerinin İslâm'a dahil olmasıyla, putperestlik büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. Ancak müşrikler hâlâ varlıklarını devam ettiriyorlar, hac ve umre için Kâbe'yi ziyarete gelebiliyorlardı. Çünkü Kâbe'yi ziyarete gelen kimselere engel olunmayacağı ve haram aylar esnasında kimsenin korku içerisinde bulunmayacağı şeklinde Hz. Peygamberle müşrikler arasında antlaşma vardı. Bu süresiz ve genel antlaşmaların yanında özel ve süreli antlaşmalar da bulunuyordu.¹⁸⁴

“H. 9 yılı sonlarına doğru, Resulullah (AS)'a çok önemli konulara değinen bazı ayetler vahy edilmiştir. Bunlar, *Berâet* ya da *Tevbe* adını taşıyan surenin 1-29. ayetleriydi. Bir önceki yıl Mekke'yi fethetmiş olan Resulullah (AS), Hac mevsimi geldiğinde, Kur'an'ın bu ayetlerini Arabistan'ın dört bir yanından gelen Hacılarla bildirmesi için damadı Ali'yi gönderdi.”¹⁸⁵

¹⁸³ İbrahim Sarıçam. *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 2. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004. s. 147.

¹⁸⁴ Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 220.

¹⁸⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, Çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2004, I, 902. (paragraf numarası)

“Araplar o yıl, Cahiliyye devrinde yaptıkları gibi hac ettiler. Kurban kesme günü gelince Ebu Talib oğlu Ali insanlar içinde kalkıp Rasûlullah (Sallallahu aleyhi ve sellem)’ın tebliğ edilmesini emrettiği ayetleri ilan edip: - Ey insanlar, bilmiş olunuz ki cennete hiçbir kâfir giremez. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac edemez. Kabe’yi çıplak olarak tavaf edemez. Rasûlullah (Sallallahu aleyhi ve sellem) ile bir anlaşması olan kimse için, o anlaşma süresi sona erinceye kadar geçerlidir. İnsanlar içinde beraatin (ihtar ve ultiatomun) ilan edildiği günden itibaren müşriklere dört ay süre verildi ki, her bir topluluk güven duydukları yerlerine veya beldelerine dönsünler. Bundan sonra artık, belli bir süreye kadar anlaşmaları olanlar hariç, hiçbir müşrikle anlaşma ve sözleşme yapılmayacaktı. Nitekim bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapmadı ve Kabe’yi çıplak olarak tavaf etmedi.”¹⁸⁶

Tevbe Suresinin 1-29. ayetlerinde değinilen temel konular, uygulamalara aşağıda anlaşıldığı çerçevede rehberlik etmiştir.

“1. Varlık nedeni aynı zamanda kendi dünya görüşünü ön plana çıkarıp yaymak olan İslam Devleti, İslami ilke ve temellere dayalı olmakla birlikte, diğer gelişmiş dinlerin mensupları lehine de önemli bir hoşgörü tanımıştır (Tevbe: 9/29). Bunlar İslam Devleti’nin tebe’ası ve vatandaşı olarak kabul edilmişlerdir. Bu inanç özgürlüğünü Yahudi, Sâbiî, Hıristiyan ve Mecûsîlere bizzat Resulullah (AS) tanımıştır. Onun sahabeleri de, Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu hoşgörünün Berberîlere, Budistlere ve Brehmenlere tanınmasında hiçbir güçlük çıkarmadılar. Eserleri bize kadar ulaşan Abbasî dönemi hukukçuları ise bu hükmü daha da yaygınlaştırarak, puta tapanların ve hatta ateistlerin de bu inanç özgürlüğünden yararlanabileceklerini belirtmişlerdir.

2. Müslümanlara, müşrik ya da putperest bütün gayrı müslimlerle yapmış oldukları barış veya ittifak anlaşmalarına titizlikle uymaları emredilmektedir.

3. Gayrı müslimlerle yapılan ittifak anlaşmaları ebedî olmak üzere imzalanmamışlardır. Şayet böyle bir anlaşma varsa bundan kurtulmak gerekir. Kur’an, belli sürelerle bağlı yeni anlaşmalar yapmaları için, gayrı müslimlere dört aylık ek bir süre tanımıştır. Resulullah (AS) da süresi en çok 10 yıla kadar varan anlaşmalar yapmıştır.

¹⁸⁶ İbni Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, çev. Arif Erkan, 2. Baskı. Dila yayıncılık. İstanbul, 2008. s.645.

4. İslam ile İslam olmayan arasında bir eşitsizlik söz konusu değildir. Ancak, bu durum, dünya işleriyle ilgili konularda, her iki sınıfa mensup insanların, yani Müslümanlarla gayrı müslimlerin, mahkemeler karşısında olduğu kadar, kamusal ve askerlikle ilgili idarî makamlar önünde de tam bir tarafsızlık içinde muamele görmelerine engel oluşturmaz. Şu anda üzerinde durduğumuz sureden hemen önce nâzil olan 5. surenin 2. ayetinde (Mâide: 5/2), Kur'an, iyilik ve yasaklardan sakınma (*birr*) konusunda gayrı müslimlerle "işbirliği" içerisinde olmayı emredecek kadar ileri gitmiştir.

5. Şu hüküm gayet net ve açıktır (Tevbe: 9/6): "Ve eğer müşriklerden biri senden emân dilerse, Allah'ın sözünü işitip dinleyinceye kadar ona eman ver, sonra (Müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı yere ulaştır."

6. Ka'be sadece Müslümanların ibadet etmelerine tahsis edilmiştir; müşriklerin orada kendi âdet ve usûllerine göre tapınmaya hakları yoktur (Tevbe: 9/28). Bir başka deyişle, Medine İslam Devleti'nin siyasal başkenti olduğu halde, Mekke sonsuza dek dinî merkez olarak seçilmiştir."¹⁸⁷

Ayrıca genel olarak Hz. Peygamberin müşriklerle ilişkilerinde Bedir esirlerine ve amcası şehid Hamza'ya hunharca davranış sergileyen Ebu Süfyan'ın karısı Hind'e karşı Mekkenin fethinde gösterdiği tutum, Rahmet Peygamberinin affediciliğinin gözden kaçırılması mümkün olmayan örnek davranışlarındandır.

3.2. Hristiyanlarla İlişkiler

İlk Vahiy ve Varaka Bin Neyfel

Hz. Peygamberin farklı inanç gruplarıyla ilgili dikkatimizi çeken ilk karşılaşması, ilk vahiy geldikten sonra Varaka bin Neyfel'le olmuştur. Vahye muhatap olma hali, Hz. Peygamberi oldukça sarsmıştır. Varaka bin Neyfelin verdiği bilgiler bu durumu anlama konusunda Hz. Peygambere ve eşi Haticeye yol göstermiştir.

¹⁸⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 902. (paragraf numarası)

Hz. Peygamberin vahiyden sonra yaşadığı olay şöyle anlatılır. "Beni sarıp örtünüz, beni sarıp örtünüz!" dedi. Korkusu gidinceye kadar vücûdunu sarıp örttüler. Ondan sonra Rasûlullah vâki' olan hâdiseyi Hadîce'ye haber vererek: "Kendimden korktum" dedi. Hadîce (R): "Öyle deme; Allah'a yemîn ederim ki, Allah hiçbir vakit seni utandırmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakire verir, kimsenin kazandıramıyacağını kazandırırın, misafiri ağırlarsın, hak yolunda zuhur eden hâdiselerde (halka) yardım edersin" dedi. Bundan sonra Hadîce, Peygamber'i birlikte alıp amcasıoğlu Varakatu'bnu Nevfel ibn Esed ibn Abdi'l-Uzzâ'ya götürdü. Bu zât, câhiliyyet zamanında Hristiyan dînine girmiş bir kimse olup İbrânîce yazı bilir ve İncil'den Allah'ın dilediği mîkdârda bâzı şeyleri İbrânîce yazardı. Varaka gözlerine körlük gelmiş bir ihtiyardı. Hadîce Varaka'ya:

- Amucam oğlu, dinle bak, kardeşinin oğlu ne söylüyor? dedi. Varaka:
- Ne var kardeşimin oğlu? diye sorunca, Rasûlullah gördüğü şeyleri kendisine haber verdi.

Bunun üzerine Varaka şöyle dedi:

"Bu gördüğün, Allah'ın Musa'ya gönderdiği Nâmûs'tur. Ah keşke senin da'vet günlerinde genç olaydım! Kavmin seni çıkaracakları zaman keşke hayâtta olsam!"

Bunun üzerine Rasûlullah:

- "Onlar beni çıkaracaklar mı ki?" diye sordu. O da:
 - Evet. Senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş (yânî vahy tebliğ etmiş) bir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramasın. Şayet senin da'vet günlerine yetişirsem, sana son derecede yardım ederim, cevâbını verdi. Ondan sonra çok geçmedi, Varaka vefat etti."¹⁸⁸
- Varaka'nın sözleri Hz. Muhammed'in içini rahatlatmıştı. Bu defa aynı tecrübenin takrarlanmasını ve kendisine gelen meleğin yeniden görünmesini istiyordu.¹⁸⁹

Habeşistan'a Hicret

Hz. Peygamber, sahâbenin karşı karşıya kaldığı sıkıntılardan dolayı üzülüyor, ancak elinden bir şey gelmiyordu. Sonunda onlara "Allah çektiğiniz sıkıntılardan

¹⁸⁸ Buhari, Vahiy 3.

¹⁸⁹ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 84.

kurtulmanız için bir yol gösterinceye kadar Habeşistan'a göç etseniz iyi olur. Zira orada, yanındakilerden hiç birine zulüm yapılmayan bir hükümdar vardır" diyerek bu ülkeye gitmelerini tavsiye etti. Bunun üzerine Müslümanlardan bir kısmı Habeşistan'a göç ettiler. Bu, İslâm'da ilk hicrettir. Kaynaklar Habeşistan'a hicretin iki kez olduğunu, birincisinin peygamberliğin 5. yılında (m. 615) ve Recep ayında, ikincisinin ise bir yıl sonra Câfer b. Ebû Tâlib'in başkanlığında seksen iki erkek ve on sekiz kadından oluşan bir grup Müslümanla gerçekleştiğini kaydederler.¹⁹⁰ Ayrıca Hz. Peygamberin Câfer b. Ebû Tâlible birlikte Necaşiye hitaben, "Sana yanında az sayıda Müslümanla birlikte amcamın oğlu Cafer'i gönderiyorum. O senin yanına geldiğinde ona konukseverlik göster."¹⁹¹ şeklinde bir mektup gönderdiği kaynaklarda yer almaktadır.

Konumuz açısından dikkat çekici olan ilk husus, Kureyş müşriklerinin hicret eden Müslümanlara iltica hakkı tanınmaması ve onları ülkesinden çıkarması için Habeşistan Hükümdarı Necâşî Ashame'ye elçi göndermeleri ve hükümdarla Müslümanları temsilen Câfer b. Ebû Tâlib'in konuşmasıdır. En-Necaşi kendisine: "Sizin bu dininiz nedir? Kavminizin dininden ayrıldınız. Yahudilik'e de, Hristiyanlık'a da girmediniz. Nasıl bir dindir bu? diye sordu. İslam'ın kendileri için ne anlam ifade ettiğini Câfer b. Ebû Tâlib şöyle ifade etmiştir. "Ey hükümdar! Biz bilgisizlik ve barbarlık içinde yaşayan câhiliye halkı idik. Putlara tapıyor, ölü eti yiyor, ahlaksızlık yapıyor, akrabalık bağlarını çiğniyor ve komşuluk haklarını tanımıyorduk. Güçlülerimiz zayıflarımızı eziyordu. Biz böyle bir yaşantı içinde iken, Allah bize, aramızdan, soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. Bu Peygamber bizi, Allah'ı bir bilmeye ve ona ibadet etmeye, bizim ve babalarımızın taptığımız taşları ve putları bırakmaya çağırdı. Bize doğru söylemeyi, emaneti sahibine vermeyi, akrabalık bağlarına saygı göstermeyi, komşuluk haklarını tanımayı, cinayetten ve kan dökmekten vazgeçmeyi emretti. Ahlaksızlık yapmayı, yalancı şahitlik etmeyi, öksüzün malını yemeyi ve namuslu kadınlara iftira etmeyi yasakladı. Bundan başka bu Peygamber bize, sadece Allah'a ibadet etmemizi ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamamızı emretti. Bize namazı, zekâtı ve orucu emretti. Biz de onu tasdik ettik ve inandık. Allah tarafından kendisine

¹⁹⁰ Sarıçam. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 100-101.

¹⁹¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 493 (paragraf numarası)

bildirilenlere uyduk. Yalnız O'na ibadet ettik. O'na hiçbir şeyi ortak koşmadık. Bize yasakladıklarını bıraktık. Helal kıldıklarını helal kabul ettik. Fakat kabilemiz bize saldırdı. Bize işkence yaptılar. Yüce Allah yerine, putlara tapmaya dönmek için bizi dinimizden ayırmaya ve daha önce serbestçe işlediğimiz kötülükleri işlemeye zorladılar. Böylece bize kahr ve zulümle baskı yapıp dinimize inanmaya engel oldukları zaman, senin ülkeneye göç ettik. Seni başkalarına tercih ettik. Senin koruyuculuğunu istedik. Yanında bize zulüm yapılmayacağını umduk". Bunun üzerine Necâşî, Câfer'e "Allah tarafından Peygamberinize indirilenlerden senin yanında var mı?" diye sormuş, Câfer ona "Evet var" cevabını vermiş. Necâşî okumasını isteyince Câfer ona Meryem Sûresini okumuştur. Sonra yanındaki piskoposlarla beraber çok etkilenen Necâşî: "şüphesiz bu söz, Musa'nın getirdiği kandilden fışkırıyor. (Müslümanlar'a hitap ederek) hak yolunuza devam edin. (Kureyş elçilerine hitap ederek) Hayır vallahi, ne onları size teslim ederim, ne de onlara bir kötülük düşünürüm"¹⁹² dedi. Bir başka kaynakta Necâşî ve yanındaki din adamlarının tepkisi şöyle anlatılır. "O sırada önlerinde İncil nüshaları olan din adamlarınca etrafı kuşatılmış bulunan Necâşî, kendileri için çok değerli ve kutsal olan bütün bu hususların hiç beklemedikleri bir biçimde ayetlerde yüceltilip ululanması karşısında, rahiplerle birlikte ağlamaya başlamıştı. Sonunda kiral şöyle dedi: "Bu ışığın kaynağı, İsa'ya gelen kutsal mesajınki ile aynıdır. Haydi şimdi esenlik ve barış içinde gidiniz; sizi bu puta tapıcılara kesinlikle teslim etmeyeceğim."¹⁹³ Ertesi gün elçiler bu defa Müslümanların Hz. İsa hakkında kötü şeyler düşündüklerini söyleyerek Necâşî'yi tahrik etmeye çalışmışlardır. Necâşî de Müslümanları tekrar çağırarak Hz. İsa hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Câfer de: "Onun hakkında biz Peygamberimizin bize getirdiklerini söyleriz. O, Allah'ın kulu, elçisi, rûhu ve Meryem'e verdiği ol emri (kelimesi) dir" demiştir. Bunun üzerine Necâşî: elini yere uzatıp yerden bir saman çöpü aldı ve "İsa b. Meryem, dediğinden bu ince çöp kadar bile farklı değildir." Dedi. Necâşî bu sözleri söyleyince, etrafındaki din adamları homurdandı. Bunun üzerine Necâşî: "Siz homurdansanız da, (Müslümanlara dönerek) vallahi gidin, siz ülkemde

¹⁹² İbn İshak, *Siyer*, Yayına hazırlayan, Muhammed Hamidullah, Çeviren, Sezai Özel, Akabe Yayınları, İstanbul 1988. s. 275.

¹⁹³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 498 (paragraf numarası)

emniyettesiniz, size dokunulmayacaktır. Size ilişen zarar görür.” dedi.¹⁹⁴ Müşriklerin elçileri kendilerine verilen görevi başaramadan Mekke'ye elleri boş olarak gelmişlerdir.

Konumuz açısından dikkat çekici olan ikinci husus Habeşistanda Müslümanlarla Necaşi arasındaki ilişkilerin çok yakın ve dostane olarak devam etmesidir. “Sığınmacılar Habeşistan’a geldikten kısa bir süre sonra Ca’fer’in bir oğlu dünyaya gelmiş ve aynı gün Necâşî de bir oğula sahip olma sevincini yaşamıştı. Ca’fer’in hanımı prense sütannelik yaptı. İki süt kardeş arasındaki dostluk ilişkisi buradan kaynaklanır. O zamanın Habeşistan’da günlük hayat hiç de sakin değildi. Çıkan iç savaş nedeniyle Ashame (Necaşi)’nin iktidarı ve aynı zamanda Müslümanların güvenliği tehlikeye düşmüştü. Tarihçilerin çoğu, savaşma çağına gelmiş Müslümanların Necâşî’nin safında yer alıp ona destek olduklarını ve savaş alanının yakınlarında onun emrini beklediklerini kaydederler. Ancak Belazurî, Zübeyr’in bu savaşa fiilen katıldığını ve Necâşî’nin, gösterdiği büyük hizmetlerin karşılığı olarak kendisine çok değerli bir mızrak hediye ettiğini ifade eder. Yazar, ayrıca Zübeyr’in dönüşünde bu mızrağı Resulullah (AS)’a armağan ettiğini ve onun da bu mızrağı bütün hayatı boyunca resmi törenlerde kullandığını belirtir.¹⁹⁵

Kaynakların ittifakla belirttiğine göre, Resulullah (AS) H. 6. yılında Hudeybiye’den dönerken, aralarında Necâşî Ashame’nin de bulunduğu komşu ülke hükümdarlarına, kendilerini İslam’a davet eden birçok mektup göndermişti. Bu mektubun orijinali son zamanlarda tekrar bulunmuştur. Necâşî cevap olarak İslam’ı kabul ettiğini belirtiyor ve Resulullah (AS)’ın arzu etmesi halinde bizzat Medine’ye gelebileceğini ekliyordu. Bu mektupta Resulullah (AS)’a gönderilen hediyelerden de söz edilmektedir. Habeşistan kralı H. 9. yılında vefat etmiştir.¹⁹⁶ Hz. Peygamber din kardeşi olarak kabul ettiği Necaşi’nin gıyaben cenazi namazını kıldırmıştır.¹⁹⁷

¹⁹⁴ İbn İshak, *Siyer*, s.276.

¹⁹⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 500-501. (paragraf numarası)

¹⁹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 511. (paragraf numarası)

¹⁹⁷ *Müslim*, Cenazeler, 62-67.; *Tirmizî*, Cenazeler, 48.

Hız. Peygamberin Necâşîye gönderdiği mektup içerik olarak dikkat çekicidir. Mektupta şu ifadeler yer almaktadır. “Allah’ın Elçisi Muhammed’den, Habeşistan hükümdarı Necâşî’ye: Kendisinden başka hiçbir tanrı olmayan gerçek Hükümdar (Melik), Mukaddes (Kuddûs), Esirgeyici (Selâm), Kurtarıcı olan Allah’a övgü (hamd) ile sözlerime başlarım. Kesinlikle onaylayıp tanıklık ederim ki Meryem oğlu İsa Allah’ın Ruhu ve Kelimesidir ve O, bu (Kelime’yi), iffetli, dokunulmamış Meryem üzerine bırakarak, tıpkı Adem’i kendi eliyle yarattığı gibi, onu kendi Ruhu ve Üflemesinin etkisiyle gebe bırakmıştır. Seni Tek ve hiçbir ortağı olmayan Allah’ın yoluna ve Ona itaat konusunda karşılıklı yardımlaşmaya davet ediyorum; beni izle ve bana gelmiş olan şeye iman et, zira ben Allah’ın elçisiyim. Öyleyse seni ve sorumluluk ve yönetimin altındakileri her şeye gücü yeten (Kâdir) ve Yüce olan Allah’a davet ediyorum. Öğüt ve önerilerimi kabul etmenizi tavsiye ederim.”¹⁹⁸

Necâşinin, Hız. Peygamberin yukardaki mektupta üzerinde durduğu konulara ve Müslümanların Hız. İsa ile ilgili söylediklerine gösterdiği “İsa b. Meryem, dediğinden bu ince çöp kadar bile farklı değildir.” şeklindeki tepkisi “hak din islam”etrafında yürütülen ilişkilerin hangi konular üzerinde sürdürüldüğü ile ilgili yol gösterici olmaktadır. Diğer yandan Hız. Peygamberin adeta aynı mescid etrafında birlikte yaşamışlar gibi dindarlığına şahadet ederek Ashame (Necâşî)’yi din kardeşi olarak görmesi ve gıyabi cenaze namazı kıldırması göz ardı edilemeyecek bir örnek olma niteliği taşımaktadır. Ayrıca "Size dokunmadıkları müddetçe siz de Habeşlere dokunmayın..."¹⁹⁹ rivayeti cizye ve zimmilik uygulamaları bakımından üzerinde düşünülmesi gereken bir rivayettir.

Bunların dışında Mekke döneminde Hristiyan Bizanslılar ile Mecusî Sâsânîler arasındaki mücadeleleri Mekke müşrikleri, Hız. Peygamber ve Müslümanlar da yakından takip etmişlerdir. Bu mücadelelerin seyri özet olarak şöyledir: Sâsânîler 611 yılında Antakya'yı, 614'te Kudüs'ü ve 619'da Mısır'ı ele geçirmişlerdi. Bunun üzerine Mekke müşrikleri kendileri gibi çok tanrılı dine sahip İranlıların hristiyan Bizanslılara galip gelmesine sevinmişler; Müslümanlar ise üzülmüşlerdi. Hatta müşrikler daha da ileri giderek ateşperest İranlıların kitap ehli

¹⁹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 496. (paragraf numarası)

¹⁹⁹ Ebu Davud, Melahim 36/10, ; Neseî, Cihâd 25/42,

olan Bizanslılara galip geldikleri gibi, kendilerinin de Müslümanlara üstün geleceklerini söylemeye başlamışlardı. Bunun üzerine Rûm Sûresi nâzil olmuş, Bizanslıların bu yenilgiden sonra bir kaç (3-9) yıl içinde galip gelecekleri bildirilmişti. Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'in bu haberine çok sevinmişler, müşrikler ise inanmamışlardı. Kısa bir müddet sonra kendini toparlayan Herakleios düzenlediği bir seferle İranlıları Fırat'ın gerisine püskürttü. 622 ila 627 yılları arasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal ederek Mezopotamya'ya girdi; Tebriz'de ateş tapınağını yıktı. Bizanslıların ilk zaferi Bedir Savaşı sıralarına, son zaferi ise Hudeybiye Antlaşması'ndan birkaç ay öncesine rastlar.

Ayrıca Hz. Peygamberin müşriklerin hilafına aşağıdaki örnekte görüleceği üzere, Ehl-i Kitabın bazı davranışlarını uyguladığına dair rivayetler söz konusudur. İbn Abbâs (R) şöyle demiştir: Peygamber (S) hakkında müsbet menfî hiçbirşey ile emr olunmayan hususlarda kitâb ehline uymayı severdi. Kitâb ehl'i olanlar saçlarını salıp sarkıtırlardı. Müşrikler ise başlarının saçlarını ortadan iki tarafa ayırırlardı. Peygamber (evvelâ kitâb ehline uyararak) saçlarını salıverdi. Sonra bunun bir müddet ardından başının saçlarını ortasından ikiye ayırdı.²⁰⁰

İbni Abbâs'dan naklen haber verdi. (Şöyle demiş) : Ehl-i kitab olanlar saçlarını salar, müşriklerse başlarını ayırırlardı. Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) kendisine emir gelmeyen hususta ehl-i kitaba uymayı seviyordu.²⁰¹

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiği sırada burada önemli sayıda Hristiyan bulunduğu görülmemektedir. Ancak Medine'de Ebû Âmir er-Rahib adında ve Hz. Peygamber'in fâsık dediği bir papazın varlığı bilinmektedir. Bu şahıs, hicretten sonra Medine'yi terkedip Mekke'ye yerleşmiştir. Orada müşriklerle işbirliği yapmış, etrafına topladığı kişilerle Uhud savaşında Müslümanlara karşı savaşmıştır.²⁰²

²⁰⁰ Buhari, Giyim-Kuşam. 70.

²⁰¹ Müslim, Faziletler, 90.

²⁰² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 237.

Mûte Savaşı (8/629)

Hız. Peygamber Hudeybiye Barış'ından sonra birçok devlet başkanına ve bu meyanda Hristiyan olan Bizans, Mısır, Habeşistan hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları göndermiştir. Hız. Peygamber Haris b. Umeyr el-Ezdî'yi bir mektupla Bizans'a bağılı Busrâ valisine göndermiştir. Elçi Mûte'ye varınca Bizans'ın bir diğery valisi Şurahbil b. Amr el-Gassânî tarafından yakalanmış ve öldürölmüştür. Hâris Hız. Peygamber'in öldürölen tek elçisidir. Bu olay Rasûlullah'ı son derece üzmüştür.

Peygamberimiz hicretin sekizinci yılı Rebiulevvel ayında içlerinde Ka'b b. Umeyr el-Gıfârî'nin bulunduğı on beş kişilik bir heyeti Belkâ'ya bir gecelik mesafedeki Zâtu Atlah'a bölge halkını İslâm'a davet için göndermişti. Ancak heyet üyeleri oka tutularak hepsi şehit edilmişler; yalnızca yaralı olarak kurtulan Ka'b Medine'ye dönebilmiştir. Bu olaya çok üzülen Hız. Peygamber onların üzerine bir ordu göndermeyi düşünmüş; ancak bölge halkının başka yere gittiklerini öğrenince bundan vazgeçmişti. Bir yandan, biraz önce bahsedilen şehit Hâris b. Umeyr'in, diğery yandan Zâtu Atlah'ta öldürölen Müslömanların maruz kaldığı hukuk ihlâlîne karşılık vermek üzere Hız. Peygamber, üç bin kişilik bir ordu hazırladı ve kumandanlığa Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Zeyd şehit düştüğü takdirde Câfer b. Ebû Tâlib'in, onun şehit olması halinde de Abdullah b. Revâhâ'nın kumandan olmasını, Abdullah da şehit olursa aralarından birini komutan seçmelerini, elçisinin şehit edildiğı yere kadar ilerlemelerini emretti. Orduyu Seniyyetü'l-Vedâ'ya kadar uğurladı. Müslömanlardan, bölge halkını İslâm'a davet etmelerini; kabul ettikleri takdirde savaşmamalarını; aksi takdirde Allah'a sığınıp onlarla savaşmalarını istedi. Ayrıca Müslömanlara sözlerinde durmalarını, aşırı gitmemelerini; çocukları, kadınları, yaşlıları ve manastırlara çekilmiş kimseleri öldürmemelerini; hurmalıklara zarar vermemelerini, ağaçları kesmemelerini ve binaları yakmamalarını tembih ve tavsiye etti.²⁰³

Savaşta Zeyd b. Hârise'nin şehit düşmesi üzerine sancağı Câfer b. Ebû Tâlib aldı. O da kahramanca çarpıştıktan sonra şehit olunca sancağı Abdullah b. Revâha sahip çıktı. O da şehit düşünce Müslömanlar sancağın Halid b. Velid'e verilmesini kararlaştırdılar. Halid sancağı alır almaz düşman üzerine saldırmaya karar verdi.

²⁰³ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 237-238.

Düşman ordusunun sayıca üstün oluşunu göz önüne alan Halid b. Velid değişik bir taktik uygulamaya karar verdi. Ordunun sağ kolundaki askerleri sola, solundakileri sağa, öndekileri arkaya ve arkadakileri öne alarak, düşmanın, Müslümanların geceleyin yardım aldıklarını sanmalarını planladı. Esasında onun asıl hedefi, düşmanın maneviyatını sarstıktan ve şiddetli bir hücum ile onları yıldırıdıktan sonra, İslâm ordusunu yok olmaktan kurtarıp emniyet içerisinde geri çekmekti. Düşman askerleri ertesi sabah karşılarında değişik askerleri görünce şaşırdılar ve maneviyatları sarsıldı. İslâm ordusu ani bir hücumdan sonra geri çekildi. Halid'in planı hedefine ulaştı. Düşman askerleri Müslümanları takip etmeye cesaret edemediler. Halid'in kendilerini çöle çekip orada savaşmak istemesinden endişe ettiler. Sonunda iki ordu birbirinden ayrıldı. İslâm ordusu Medine'ye döndü.²⁰⁴

Bizanslılar ile Müslümanlar arasında yüzyıllar boyu sürecek olan silahlı mücadeleler Mûte Savaşı ile başlamıştır. Mûte Savaşı ile Halid b. Velid ve Müslümanlar Bizans ordusunu, onların savaş taktiklerini ve silahlarını yakından tanımış oldular. Bu savaşta Müslümanlar, Hz. Peygamber'in yakınlarını, İslâm'a çok büyük hizmetleri geçmiş şahsiyetleri, Hz. Peygamber'in yakın dostu Zeyd b. Hârise'yi; amcasının oğlu ve daha bir yıl önce Habeşistan'dan dönmüş olan Cafer b. Ebû Tâlib'i ve ensarın büyük şairi Abdullah b. Revâha'yı kaybettiler. Bu kayıplar hem onları hem de Hz. Peygamber'i üzdü ve ağlattı.²⁰⁵

Tebük Seferi (9/630)

Suriye'den gelen bazı tüccarlar, Bizans İmparatorunun, Hristiyan Arap kabilelerinin de desteğini alarak Müslümanlara karşı savaş hazırlığına başladığına dair Medine'ye bazı haberler getirdiler. Bunun üzerine Peygamberimiz, Eslem, Gıfâr, Cüheyne, Eşca' ve Süleym gibi diğer Arap kabilelerinin de katıldığı otuz bin kişilik bir ordu hazırladı.²⁰⁶ O zamana dek gittiği yeri gizli tutma alışkanlığına son veren Resulullah (AS), bu kez hedefini açıkça ilan etti. Amacı, bedeviler üzerinde psikolojik bir etki uyandırmaktı: “Muhammed, Bizans İmparatoru ile savaşmaya

²⁰⁴ Sariçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 238-239.

²⁰⁵ Sariçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 239-240.

²⁰⁶ Sariçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 241.

gidiyordu!”²⁰⁷ Çünkü yol uzun, düşman güçlü ve kalabalık, hava da sıcaktı. Hurmalar olgunlaşmıştı. Halkın meyvelerin altında, ağaçların gölgesinde oturmaktan hoşlandığı bir zamandı. Bu seferin tesadüf ettiği zamana Kur'an dilinde güçlük zamanı (Sâatü'l-Usre), o nedenle de bu sefere güçlük Gazvesi' (Gazvetü'l-Usre), orduya da güçlük ordusu (Ceyşü'l-Usre) denilmiştir.²⁰⁸

Aşağıdaki âyetler sefer öncesinde bazı Müslümanların tutum ve davranışlarını yansıtmaktadır: *"Ey inananlar! Size ne oldu? "Allah yolunda savaşa çıkın" denilince yere yığılıp kaldınız. Ahiret yerine dünya hayatına mı razı oldunuz? Oysa dünya hayatının geçimliği ahirete göre pek azdır. Eğer savaşa çıkmazsanız Allah sizi elem verici bir azap ile cezalandırır ve yerinize sizden başka bir kavim getirir; siz savaşa çıkmamakla ona hiçbir zarar veremezsiniz. Allah her şeye kâdirdir. Eğer siz Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu, iki kişinin ikincisi olarak yurdundan çıkardıklarında, Allah ona yardım etmiştir. Hani o, mağarada arkadaşına "Üzülme; Allah bizimledir" diyordu. Bunun üzerine Allah ona (sükûnet sağlayan) emniyetini indirdi. Görmediğiniz askerlerle onu destekledi ve inkâr edenlerin sözünü alçalttı. Allah'ın sözü en üstündür. Allah yücedir, bilgedir. Hafifiyle, ağırla hepiniz yola koyulun ve Allah yolunda mallarınızla, canlarınızla cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır".*²⁰⁹

İslâm ordusu Medine'ye 778 km. uzaklıkta ve Sûriye yolu üzerinde bulunan Tebük'e kadar ilerledi ve orada karargâh kurdu. Herikleios o sırada Humus'ta bulunuyordu. Bu sefer esnâsında İslâm ordusu düşmanla karşılaşmadı; dolayısıyla çarpışma da meydana gelmedi. Bizans'ın Müslümanlara karşı herhangi bir ordu hazırlamadığı ve Medine'ye ulaşan haberlerin doğru olmadığı anlaşıldı.²¹⁰

Tebük seferi dolayısıyla, Ehl-i Kitapla ilişkilerde önemli yer tutan bir hususa işaret etmek yerinde olacaktır. Bu seferin hazırlıkları esnasında, sefer sırasında ve sonunda Kur'an-ı Kerim'in Tevbe (Berâe) Sûresinin bazı âyetleri nâzil oldu. Hz. Peygamber Tebük'te bulunduğu esnada kendilerine davetçiler gönderdiği Ehl-i Kitap

²⁰⁷ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 561. (paragraf numarası)

²⁰⁸ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 241.

²⁰⁹ Tevbe 9 / 38-41.

²¹⁰ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 243.

mensuplarına, bu sûrenin 29. âyetinin hükümlerini²¹¹ tatbik etmeye başladı. Buna göre Ehl-i Kitab'a dahil olan zümrelere Müslüman olmaları teklif edilir. Daveti kabul ederlerse Müslüman olurlar; şayet kabul etmeyip kendi dinlerinde kalmak isterlerse İslâm devletine cizye ödemeleri istenir. Cizye ödemeyi kabul ederlerse devletin tebaası olurlar. O takdirde canları, malları, ırz ve namusları ile din ve mabetleri İslâm devletinin himayesine alınır. Kendilerine "Zimmî" denir.²¹²

Böylece İslam'ın Bizans imparatorluğu ile ilişkilerinin tamamen barış ortamı içerisinde, hatta sempatik bir ortamda başladığı (bk. Rûm Suresi) ve bu arada Müslüman bir elçinin Bizans topraklarında öldürülmesinin İslam ile Hristiyanlık arasında gelişmesi beklenen ilişkilerde çok ciddi sonuçlar doğurduğu ve bunun etkisinin sonraki 14 yüzyıl boyunca süregeldiği görülmektedir.²¹³

Necran Hristiyanları

Necrân vadisi bereketli topraklarıyla meşhurdur. Kıtalar arası ticaret kervanlarının yolları üzerinde kurulu şehir oldukça zengindi ve gelişmiş bir dokuma ve dericilik sanayiine sahipti. Resûlullah (AS) döneminde de dokuma sanayii bu bölgede gelişmişliğini sürdürmekteydi. Yahudi Kralı Zû Nuvâs²¹⁴, Necrânlı Hristiyanlara çok büyük işkenceler yaparak büyük ateş çukurları açtırmış ve bu insanları diri diri ateşe attırmıştı. Bu olayın acıklı hatırası Kur'ân'da konu edilmiştir (bk. Ashab-ı Uhdûd).²¹⁵ Günümüzde buraları ziyaret eden kimselerin verdikleri bilgilere göre, Medinet'ul-Uhdûd (Çukurlar Şehri)'un ve Halife Ömer'in bu Hristiyanlık şehitleri anısına yaptırdığı mescidin harabeleri ibret verici anıtlar olarak ayaktaadır.²¹⁶ Bu satırlar o bölgede yaşanan olayların insanların hafızalarında kalan derin etkilerini anlama bakımından önem arz etmektedir.

²¹¹ "Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dinini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."

²¹² Sarıçam, Hz.Muhammed ve Evrensel Mesajı, s. 243-245.

²¹³ Hamidullah, İslam Peygamberi, C. I, 573. (paragraf numarası)

²¹⁴ İbni Hişam, es-Siretü'n-Nebeviyye, s.36.

²¹⁵ Bûrûç 85 / 4-8.

²¹⁶ Hamidullah, İslam Peygamberi, C. I, 1019. (paragraf numarası)

Heyetler yılı (Senetü'l-Vüfûd) diye meşhur olan 9. hicrî yılda (630-631) Necranlı Hristiyanlar, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bir mektubunun kendilerine ulaşması üzerine heyet halinde Medine'ye geldiler. Hz. Peygamber bu mektubunda onları İslâm'a davet ediyor, şayet kabul etmezlerse cizye vermelerini, onu da kabul etmezlerse kendileriyle savaşılacağını bildiriyordu. Necranlı Hristiyanlar, bu mektup üzerine ondördü ileri gelenlerinden ve idarecilerinden olmak üzere altmış kişilik bir heyeti Medine'ye gönderdiler. Necran heyeti bir ikindi vakti Medine'ye gelerek Mescid-i Nebevî'ye girdiler. Hz. Peygamber ashabı ile henüz ikindi namazını kılmıştı. Bu sırada ibadet vakitleri gelen hristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmeye hazırlandılar. Bazı sahâbiler bunlara engel olmak istediler. Fakat Hz. Peygamber onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsaade edilmesini emretti. Necran heyeti adına konuşan Ebû Hârîse ile Abdulmesîh'i İslâm'a davet etti. Onlar "Biz senden önce Müslüman olduk" diye cevap verdiler. Hz. Peygamber "Yalan söylüyorsunuz. Sizi İslâmiyeti kabulden üç şey, domuz eti yemeniz, haç'a tapmanız ve Tanrı'nın oğlu bulunduğuna inanmanız alıkoymaktadır" şeklinde karşılık verdi. Necranlılar "O halde İsa'nın babası kim?" diye sordular.

Hz. Peygamber bu soruya vahyi beklemek niyetiyle cevap vermeyip sustu. Bu arada Hz. İsa'nın şahsiyeti ve Hristiyanlık hakkında bilgilerin yer aldığı Âl-i İmran Sûresi'nin başından itibaren seksenden fazla âyet nâzil oldu. Hz. İsa hakkındaki soruya bu sûrenin 59. âyetinde Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişine Hz. Âdem'in yaratılışı örnek gösterilerek cevap verilmektedir. Hz. Peygamber Âl-i İmrân Sûresinin 59-61. âyetlerini Necran heyeti mensuplarına okuduktan sonra onları mübâheleye (karşılıklı lanetleşmeye) davet ederek "Eğer size söylediklerimi inkar ederseniz, geliniz sizinle mübâhele edeceğim" dedi. Mübâhele dinî bir konunun karşılıklı konuşmak suretiyle halledilmesi imkansız hale gelince, meseleyi çözümlmek için her iki tarafın haksız olanın Allah'ın lanetine uğraması için Allah'a dua ve niyazda bulunmalarıdır.²¹⁷ Mübâhele ayetinin meali şöyledir: " *Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi*

²¹⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 246.

kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim. "218

Hız. Peygamber yanına Hz. Fâtıma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Ali'yi alarak Necranlı hristiyanların karşısına çıktı ve kendilerini karşılıklı lanetleşmeye davet etti. Onun bu teklifi karşısında Necranlılar durumu aralarında görüşmek üzere mücadele istediler. Sonunda Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamber olduğunu bildiklerinden mübadele yapmamaya karar verdiler. Kendi dinlerinde kalmak istediklerini ve cizye vermeye razı olduklarını, kendi aralarında çıkan para ve maliye ile ilgili ihtilafları hakim sıfatıyla çözmek üzere bir Müslüman kimseyi tayin etmesini bildirdiler.

Necrânlılarla varılan anlaşmanın metninden dikat çeken bazı bölümler şöyledir:

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah’ın Adıyla!

... Allah’ın himayesi ve Resûlullah Muhammed (AS)’ın zimmeti, onların gerek malları, gerek canları ve gerekse dini inançlarını yerine getirmeleri konusunda, hazır bulunanlarını ve bulunmayanlarını, ailelerini, mabetlerini az ya da çok ellerinin altında bulunan her şeyi kapsayacak şekilde, Necrânlılar ve çevresindeki müttefikleri üzerine bir haktır. Hiç bir piskopos kendi dini görev yeri dışına, hiç bir keşiş, içinde yaşadığı manastırından başka bir yere, hiçbir papaz, görevli olduğu kilisenin dışına gönderilmeyecektir. Alınan borç paralar için hiç bir şekilde faiz söz konusu olmayıp, bu tâbi oluştan önceki Câhiliye dönemine ait kan davaları da kaldırılmıştır. Onlar hiçbir şekilde toplanıp bir araya getirilmeyecek ve öşür vergisine tâbi tutulmayacaklardır. Onların toprakları üzerine hiç bir askeri birlik ayak basmayacaktır. İçlerinden biri alacağını talep ettiğinde hakkaniyet ölçüleri içerisinde hareket edilecektir. Onlar ne zulmedenlerden, ne de kendileri zulme uğrayanlardan olacaklardır. Eğer içlerinden biri daha sonra faizli muamelere girecek olursa, benim himayemin dışında kalacaktır. Aralarından hiçbir kimse, bir başkasının işlediği suç ve yaptığı haksızlıktan sorumlu tutulmayacaktır.

²¹⁸ Âl-i İmran 3/61.

Bu durumda, Necrânîlâr iyi davranışlar sergiledikleri, üzerlerine düşen görevleri gereğince yerine getirip hiç bir zulümde bulunmadıkları sürece, Allah'ın bütün kuvvet ve kudretini göstereceği güne kadar, Allah'ın himâyesi ve Resûlullah Muhammed (AS)'ın koruyup gözetmesi bu belgenin içerdiği hususlar üzerinde olacaktır.²¹⁹ Ancak Necrandaki bazı kabilelerin antlaşmalara uymamasından dolayı üzerlerine askeri birlikler gönderildiği bilgisi kaynaklarda yer almaktadır.

Hudeybiye anlaşmasının ardından Resulullah (AS), biri de Herakliyus'a olmak üzere çeşitli mektuplar göndermiştir. Hz. Peygamberle Hristiyan ülkelerin yöneticileri arasında yapılan yazışmalardan bazılarına baktığımızda şu ifadelerle karşılaşmaktayız.

Mısırlılara: “Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla! Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den, Kıptîlerin büyük başkanı Mukavkıs'a: Allah'ın selamı hakikat yolundan gidenlerin üzerine olsun! İmdi ben sana İslam'ın daveti ile sesleniyorum. İslam'ı kabul edersen esenliğe ulaşırın ve Allah seni iki kez sevapla ödüllendirir; ama bundan kaçınırsan tüm Kıptîlerin günahını da sen üstlenmiş olursun. “Ey kendilerine Kutsal Kitap getirilen sizler! Gelin sizinle bizim aramızda ortak olan bir kelime üzerinde, “Allah'tan başkasına kulluk etmemek, ona hiçbir şeyi ortak koşmamak ve aramızda Allah'tan başka kimseyi Efendi olarak kabul etmemek konusunda” birleşelim. Artık yüz çevirip bundan kaçınacak olurlarsa şöyle deyiniz: “Siz şahit olun ki bizler kesinlikle (Allah'a) teslim olmuş (Müslümanlar) uz.”²²⁰

Bir başka mektup aşağıdaki şekildedir.

“Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla!

Allah'ın Kulu ve Elçisi Muhammed'den, Rûm'ların Başbuğu Herakliyus'a:

Allah'ın selamı, hakikat yolunu izleyen kimsenin üzerine olsun! Seni tam bir İslam daveti ile (İslam'a) çağırıyorum: İslam'a tabi olursan esenlik içinde olursun ve Allah sana iki kat ecir ve sevap verir. Ama bundan kaçınacak olursan, köylülerinin (hükümün altındaki tebeanın) günahları da senin üzerine olacaktır. “Ve (siz) “Ey kendilerine Kitap gönderilenler! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze

²¹⁹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 1023. (paragraf numarası)

²²⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 528 . (paragraf numarası)

geliniz: Allah’tan başkasına kulluk etmeyelim; O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; ve aramızdan hiç kimse çıkıp da Allah’tan başkasını tapınacak Rab (efendi) edinmesin.” Eğer tüm bunlardan sonra onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman “Siz şahit olun ki kuşkusuz biz Müslümanız (Allah’a teslim olup inananlardanız) deyiniz.”²²¹ Mühür:

Hiz. Peygamber herakliyus dışında Arap soyundan gelen, ancak daha az önemli mevkilerde bulunan Bizanslı başkanlarla da ilişki kurmaya çalışmıştır. Ancak Gassanlılardan birinin Müslüman bir elçiyi öldürmesi Mu’te denilen cezalandırma savaşına ve bu savaşta önde gelen sahabilerin şehit olmasına, ardından Gassanlıların endişe uyandırıcı savaş hazırlıkları haberi Tebuk seferinin düzenlenmesine yol açmıştı. Hiz. Peygamberin Tebuk’e geldiğinde Herakliyus’a yazdığı ikinci mektupta kendisinden İslam’ı kabul etmesini, hiç olmazsa tebeasının Müslüman olmasına karşı çıkmamasını ve onları cezalandırmamasını istemişti. Birinci mektupla kıyaslandığında bu mektuptaki üslup değişikliği dikkat çekicidir. Mektubun metni aşağıda sunulmuştur:

“Allah’ın Elçisi Muhammed’den, Rûmların Efendisine:

Seni İslam’a girmeye davet ediyorum. Eğer İslam’a girersen, Müslümanların sahip olduğu haklara sahip olur, onların görev ve sorumluluklarıyla bağlı olursun. Ama İslam’a girmeyi kabul etmezsen cizye ödersin. Gerçekten de Çok Yüce (Aziz) olan Allah şöyle diyor: “Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve Ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşınız”(Tevbe: 9/29) Aksi halde, İslam’a girmeleri ya da cizye ödemeleri konusunda kendi tebaan ile İslam arasına girme!”²²²

Bu yazışmalara bir bütün olarak bakıldığında karşımıza çıkan husus, bir meydan okuma ve savaş çağrısından ziyade Kur’an’ın kendinden öncekiler için şahit ve doğrulayıcı oluşuna ve islam vahyinin inananlar için ne anlam taşıdığına dair

²²¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 556 . (paragraf numarası)

²²² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I. 563. (paragraf numarası)

insanlık pratiğinde, bir peygamber örneğinin nasıl sergileneceği, Hz. Peygamberin tebliğ ve açıklayıcılık vasfıdır.

Görüldüğü üzere Peygamberimiz döneminde Hristiyanlarla ilişkilerin gerginleşmesine Hristiyanlar tarafından Müslüman elçinin ve davet heyetinin öldürülmesi yol açmıştır. Ayrıca Hristiyan bölgelerinden saldırı haberlerinin gelmesi Medine'de sürekli tedirginlik meydana getirmiştir. Dolayısıyla Peygamberimiz döneminde kuzeye tertiplenen seferlerin sebebi, Hristiyanlar tarafından işlenen uluslararası hukuk ihlalinin cezalandırılmasına ve Hristiyan dünyasından gelecek saldırıları önlemeye yöneliktir ve hedefleri bellidir. Nitekim Mûte seferinde ve Hz. Peygamber'in bizzat katıldığı Tebük Seferi'nde kuzeydeki Hristiyan yerleşim merkezlerine gelişigüzel saldırılarda asla bulunulmamıştır. Bu ikincisinde tam tersine birtakım yerleşim merkezleri barış yoluyla İslâm hâkimiyetine girmiştir. Hatta Hristiyanların güvenlikleri teminat altına alınmıştır. Yoksa Müslümanlar salt intikam için o bölgeye gitmiş olsalardı bölge farklı uygulamalara sahne olurdu. Sonuç olarak denilebilir ki, Hz. Peygamber'in Hristiyanlarla ilgili politikasına barış hâkimdi. Nitekim Necran Hristiyanları ile ilişkilerde de bu durum açıkça kendini göstermektedir.²²³

3.3. Yahudilerle İlişkiler

Mekke döneminde nâzil olan âyetlerde bir bütün olarak Ehl-i Kitap'tan, İbrahim ve Mûsâ'nın sahîfelerinden, ayrıca bazı âyetlerde de özellikle İsrâiloğullarından bahsedilmesinden hareketle o dönemde Mekke'de bazı Yahudilerin bulunduğu ve ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Hatta Ukâz Panayırı'nda ticârî mallarını satmak üzere Mekke'ye gelenlerin bulunduğu bilinmektedir. Bu dönemde genel olarak Ehl-i Kitap, Müslümanlara karşı olumlu tavır içinde bulunuyordu.²²⁴

Resulullah (AS) hicret ederek Medine'ye sığındığında, nüfusun neredeyse yarısı Yahudi idi.²²⁵ Tıpkı komşuları putperest Araplar gibi, Medineli bu Yahudiler de, kabilelere ayrılmış olmanın yanı sıra, birbirine muhalif bölükler ve küçük

²²³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 246-247.

²²⁴ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 221.

²²⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 933. (paragraf numarası)

gruplar halinde yaşıyorlardı. Bazı Yahudi kabileleri Arap kabileleriyle ittifak anlaşması yaparken, bazıları ise bu Yahudi kabileleriyle ittifak halindeki diğer Araplarla savaşıyorlardı. Ortak adları Benû Kayle olan Medineli Araplar iki gruba ayrılmışlardı: Bunlar Evs ve Hazrec kabileleri olup, iki erkek kardeşin soyundan gelmekteydiler. Esaslarını Resulullah (AS)'ın belirlediği Medine Şehir Devleti Anayasasında, adları belli olmayan dokuz Yahudi kabilesi zikredilmektedir (bunlar ittifak yaptıkları ya da mevlası oldukları Arap kabilelerine göre tasnif edilmişti). Ancak tarihçiler bunları üç kabile halinde bir araya getirmektedirler: Benû Kaynuka, Benu'n-Nadîr ve Benû Kurayza.²²⁶

Hiz. Peygamber, kardeşleştirme müessesesi ile Müslümanlar arasında birliği sağlamlaştırdıktan sonra şehre, Müslümanları, gayri müslim Arapları ve Yahudileri içine alan ve daha önce Medine tarihinde hiç rastlanmayan bir siyâsî-sosyal yapı getirdi. Bu yapı, etnik kökenleri ve dinleri farklı çeşitli gruplardan, federasyonlardan oluşan bir konfederasyon idi. Bu teşebbüs her şeyden evvel şehir halkının barış ve güven içinde yaşamasını sağlamak gayesini taşıyordu. Öncelikle de Medine'de Müslümanların güvenliğini sağlamak gerekiyordu. Bu, İslâm'ın ve Müslümanların geleceği bakımından son derece önemli idi. Çünkü Mekke müşrikleri Medine'ye saldırmak için fırsat kolluyorlardı. Hiz. Muhammed (s.a.s.) başlangıçta Yahudileri ve müşrik Arapları şehirden uzaklaştırmak veya onlara husûmet beslemek gibi bir tutum içine girmedi. Aksine onlarla antlaşma yapmak için teşebbüse geçti.²²⁷

Hiz. Peygamber, Müslümanların yanısıra Medine toplumunu oluşturan Yahudileri ve diğer grupları bir şehir devleti halinde teşkilatlanmaya ikna etti. Durumu müzakere etmek üzere Enes b. Mâlik'in evinde bir toplantı yaptı.²²⁸ Bu toplantıya katılanlar Medine toplumunu yeniden düzenleyen bir sistem oluşturmaya karar verdiler; birbirleriyle ve yabancılarla ilişkilerini, idârî ve adlî yapılarını, fertlerin sahip oldukları din ve vicdan hürriyetini, haklarını ve sorumluluklarını belirli esaslara bağlayan bir metin hazırladılar. Bir sosyal mukavele olarak da kabul edilebilecek bu metin, şekil açısından bugünkü anayasalarla hayli farklı olsa da bir anayasa niteliğindedir. Bu metin, ana kaynaklarımızda bütün halinde bize intikal

²²⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 935. (paragraf numarası)

²²⁷ Sarıçam, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 142-143.

²²⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 342. (paragraf numarası)

etmiş bulunmaktadır. “Kitâb”, “Sahîfe” ve “Müvâdea”, yani sulh antlaşması adını taşıyan bu vesîka zamanımızda Medine Anayasası, Medine Vesîkası, Medîne Belgesi, Medine Sözleşmesi ve Medineliler Sözleşmesi olarak anılmaktadır.²²⁹

Bu belge ilk İslam Devletinin anayasası olmasının yanı sıra, aynı zamanda yer yüzünde bir devletin ortaya koymuş olduğu ilk yazılı anayasa olma özelliğine de sahiptir.²³⁰ Kaynakların verdiği bilgiye göre Sözleşme iki farklı bölümden oluşmaktadır: 1 ila 23. paragraflar arasındaki ilk bölüm (ki aslında 25 madde içermektedir) Müslümanlarla ilgili konuları, 24 ila 47. paragraflar (27 madde içermektedir) ise Yahudilerle ilgili konuları ele almaktadır. Sözleşme Resulullah (AS)’ın Medine’ye gelişinden kısa bir süre sonra, H. 1. yılda yürürlüğe konulmuştur.²³¹

Yahudilerle ilgili konuları ele alan maddeler şunlardır:²³²

25.a. Benû Avf Yahudileri Müminlerle (İbn Hişâm’a göre *me’a* edatıyla) / Mü’mînler’den (Ebû Ubeyd’e göre *min* edatıyla) bir camia (ümme) oluştururlar. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müslümanların dinleri de kendilerinedir! *Mevlâları* için de kendileri için de aynı durum söz konusudur.

25.b. Kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

26. Benû’n-Neccâr Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

27. Benû’l-Hâris Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

28. Benû Sâ’ide Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

29. Benû Cuşem Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır.

²²⁹ Sariçam, *Hizmeti Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 143.

²³⁰ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 342. (paragraf numarası)

²³¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 343. (paragraf numarası)

²³² Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 358. (paragraf numarası)

30. Benû'l-Evs Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardı

31. Benû Sa'lebe Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Ancak kim bir başkasına haksızlık eder ya da bir suç işlerse sadece kendisine ve kendi aile bireylerine zarar vermiş olacaktır.

32. Cefne ailesi Sa'lebe'nin bir koludur. Dolayısıyla Sa'lebeler için geçerli olan şeyler onlar için de söz konusudur.

33. Benû's-Şuteybe de Yahudileri de Benû Avf Yahudileriyle aynı haklara sahip olacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

34. Salebe'nin *mevlâ*ları da bizzat Sa'lebeler gibi kabul edileceklerdir.

35. Yahudiler arasında bulunan kimseler de (*Bitâne*) bizzat Yahudiler gibi kabul edileceklerdir.

36.a. Bunlardan (Yahudilerden) hiçbir kimse Muhammed'in izni olmaksızın, Müslümanlarla birlikte askerî bir sefere çıkamayacaktır.

36.b. Bir yaralamanın intikamını almak yasaklanmayacaktır. Ancak kim birini öldürürse sonuçta kendisini ve ailesini sorumluluk altına sokacaktır. Aksi takdirde bu haksızlık olur (yani bu kurala uymayan kimse haksızlıkla suçlanacaktır).

37.a. (Bir savaş durumunda) Yahudilerin masrafları kendilerine, Müslümanların masrafları da kendilerine aittir. Kuşkusuz bu sahifede (belgede) hedef gösterilen kimselerle savaşanlar kendi aralarında yardımlaşacaklardır. Kurallara tam olarak uyulacak ve aykırı bir davranışta bulunulmayacaktır.

37.b. Hiç kimse müttefikinin aleyhine bir suç işlemeye kalkışamaz. Kuşkusuz zulmedilene yardım edilecektir.

38. Yahudiler, Müslümanlarla birlikte savaştıkları sürece savunma harcamalarına katılacaklardır.

39. Bu sahifenin (belgenin) gösterdiği kimse lehine Yesrib vadisi dahili (cevf) haram (kutsal, hakların gözetilmesi gereken) bir yer olacaktır.

40. Himaye altındaki kimse (*câr*) kendisini himaye eden kimse ile aynı konumdadır. Ne kendisine zulmedilecek ne de kendisinin bir zulüm yapmasına izin verilecektir.

41. Ancak, himaye verme hakkına sahip kimsenin izni dışında, himaye edilen kişi bir başkasına himaye hakkı veremez.

42. Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında ortaya çıkmasından korkulan her türlü öldürme ya da tartışma olaylarının Allah'a ve Allah'ın Resûlü Muhammed'e götürülmesi gerekir. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerin güvencesi olacaktır.

43. Ne Kureyşliler ne de onlara yardım edecek olanlar himaye altına alınmayacaklardır.

44. Onlar (Müslümanlarla Yahudiler) arasında, Yesrib'e saldıran kimselere karşı yardımlaşma olacaktır.

45.a. Eğer (Yahudiler) (Müslümanlar tarafından) bir barış anlaşması yapmaya ya da böyle bir anlaşmaya katılmaya davet edilecek olurlarsa, bunu yapacak ya da katılacaklardır. Eğer (Müslümanları) aynı şeye çağırırlarsa, Müslümanlarla aynı yükümlülükleri paylaşacaklardır. Ancak, din uğruna savaş yapılması hali müstesnadır.

45.b. (Savunma ve diğer harcamalar konusunda) herkes kendisine ait bölgeden sorumludur.

46. Bu sahifede (belgede) belirtilen kimseler için öne sürülen koşullar hem mevlâları hem de kendileri olmak üzere bütün Evs Yahudilerine bu sahifenin (belgenin) ilgili maddelerinde gösterilen kimselerce sıkı sıkıya uygulanır. Kurallara tam olarak uyulması ve aykırı bir davranışta bulunulmaması gerekir. Ve haksız yere bir kazanç sağlayanlar ancak kendi kendilerine zarar vermiş olurlar. Allah bu sahifeye (belgeye) en sıkı ve en titiz bir biçimde riayet edenlerle beraberdir.

47. Bu belge, haksız bir fiil ya da suç işleyen kişi ile onun cezası arasına engel olarak giremez. (Cihad amacıyla evinden) çıkan kişi emniyettedir ve yine aynı şekilde şehirde (Yesrib'de) kalan kişi de emniyettedir. Ancak haksız bir fiil ya da suç işlenmesi durumu müstesnadır. Allah ve Muhammed (AS), bu sahifede gösterilen maddelere tam bir sadakat ve titizlikle uyan kimselerin yardımcısıdır.

Hicretten sonraki günlerde Peygamberimiz Yahudilere hoşgörülü davranmış, Medine Sözleşmesi'nde onları ümmetin bir parçası olarak kabul etmiş ve antlaşmaya dahil etmiştir. Onun bu olumlu tutumu karşısında daha hicretin birinci yılında

Kaynukâ' Yahudilerinden Abdullah b. Selâm, ailesiyle birlikte Müslüman olmuştur. Daha sonraları çeşitli zamanlarda İslâm'a giren Yahudiler de mevcuttur.²³³

Peygamberimiz Yahudilerle uyum içinde yaşama çerçevesinde Ehl-i Kitab'ı ve bu meyanda Yahudileri, Kur'an'ın emriyle "(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız! deyiniz."²³⁴ şeklinde aralarında ortak olan bir söze (kelime) çağırıştır. Başlangıçta namazlarda onların kıblesi olan Beytü'l-Makdis'e yönelmiştir.²³⁵ Müslümanların onların kestiklerini yemelerine ve iffetli kadınlarıyla evlenmelerine müsaade etmiştir. Benî İsrâîl kıssalarını anlatmış ve bunları anlatmada sakınca görmemiştir. Yahudi cenazelerine saygı gösterip ayağa kalkmıştır.²³⁶ Müşriklere girmeyi yasakladığı mescide Ehl-i Kitap olarak Yahudilerin girmesine müsaade etmiştir.²³⁷

Yahudilerin Hz. Peygamber'le alay ettikleri de oluyordu. Zeyd b. Lusayt adındaki Yahudi, onun devesi kaybolduğunda "Muhammed gökten haber aldığını iddia ediyor, fakat devesinin nerede olduğunu bilmiyor" şeklinde sözler sarfetmiştir.²³⁸ Yahudiler Evs ve Hazrec'e eski düşmanlıklarını hatırlatarak Müslümanlar arasında huzursuzluk çıkarmak istemişlerdir.²³⁹

Bütün bu sebeplerle Yahudilerle Müslümanlar arasında bir dizi mücadele yaşanmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, bütün bu genel olumsuz havaya rağmen, Yahudilerle Müslümanlar arasında meydana gelen sıcak çatışmalardan herbirinin, Müslümanlar açısından ayrıca ciddi ve haklı sebepleri vardır. Üstelik Hz. Peygamber, Yahudilerle yapılan antlaşmanın bozulmaması için her türlü çabayı da sarfetmiştir.²⁴⁰

²³³ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 221-222.

²³⁴ 3 Âl-i İmran 64.

²³⁵ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s. 336-337.

²³⁶ Müslim, *Cenazeler*, 78-81.

²³⁷ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 222.

²³⁸ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.328.

²³⁹ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.340.

²⁴⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 223.

Kaynukâoğulları'nın Medine'den Çıkarılması (2/624)

Müslümanlarla yaptıkları antlaşmayı ilk bozan Yahudi kabilesi Kaynukâoğullarıdır.²⁴¹ Onlar Hazreclilerin müttefiki idiler. Bedir Savaşı'ndan sonra taşkınlık yapmaya başladılar. Peygamberimiz bu tutumdan endişelenmeye başladı.

Peygamberimiz Kaynukâ'oğullarını kendi pazar yerlerinde toplayarak Kureyş'in Bedir'de uğradığı yenilgiyi hatırlatıp kendilerini ikaz etti. Fakat Yahudiler, Kureyş'in savaş tekniğini bilmediğini, kendilerinin ise usta savaşçı olduklarını yineleyerek Hz. Peygamber'i tehdit ettiler.²⁴² ve antlaşmayı bozdular.

Müslüman bir kadının Kaynukâ' pazarında hakarete uğraması bu kabile ile Müslümanlar arasında bardağı taşıran son damla olmuştur.²⁴³

Peygamberimiz onların Medine'yi terketmelerini emretti.²⁴⁴ Kaynukaoğulları ailelerini yanlarına alarak Medine'yi terk ettiler.

Nadîroğullarının Medine'den Çıkarılması (4/625)

Kaynukaoğullarından sonra medineden ıkarılan bir diğer Yahudi topluluğu Nadîroğullarıdır. Nadîroğulları Uhud Savaşı'nda müşrik ordusunun karargâhına gelerek onları Müslümanlara karşı kışkırtmışlardı. Bunun dışında Müslümanları bir kaç defa düelloya davet etmişler, hatta suikast tertiplemişler, ancak bu planlarını uygulamaya muvaffak olamamışlardı. Hz. Peygamber onları ikaz etti. Hatta Hz. Peygambere suikast dahi düzenlemeye kalkıştılar. Peygamberimiz Müslümanlara Nadîroğullarının kendisini öldürmek istediklerini bildirerek, onların üzerine yürümek üzere hazırlanmalarını söyledi. Muhammed b. Mesleme'yi onlara elçi olarak göndererek, hainlik ve vefasızlıklarını hatırlattı ve on gün içinde Medine'yi terketmelerini emretti. Bunun üzerine Nadîroğulları göç hazırlığına başladılar. Ancak Huyey b. Ahtab, gelecek olan yardım vaadlerine inanarak direnmeye karar verdi ve

²⁴¹ İbni İshak. *Siyer*, s.368.

²⁴² İbni İshak. *Siyer*, s.368.

²⁴³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 358. (paragraf numarası)

²⁴⁴ Sarıçam. *Hazretti Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 224.

Hız. Peygamber'e "Biz yurdumuzdan çıkmıyoruz, istediğini yap" şeklinde haber gönderdi.²⁴⁵

18 Rebûlevvel 4/29 Haziran 625'te Nadîroğulları üzerine yürüyen Peygamberimiz onları kuşatarak önce antlaşmaya davet etti. Fakat Yahudiler buna yanaşmadıkları gibi, Müslümanlara ok ve taş atmaya başladılar.²⁴⁶

15 gün süren kuşatmadan sonra vadedilen yardımın gelmemesi ve Kurayza'nın da kendilerine silah ve asker yardımında bulunmaması üzerine Nadîroğulları Medine'den çıkmaya razı oldular. Yapılan antlaşma gereğince savaş malzemeleri hariç develere yükleyebildikleri menkul mallarını, hanımlarını ve çocuklarını yanlarına alarak altı yüz deveden oluşan bir kafilde Medine'den ayrıldılar. Huyey b. Ahtab ailesini Hayber'e bıraktıktan sonra, Kureyş müşriklerini Hız. Peygamber'e karşı tahrik etmek üzere Mekke'ye gitti. Hendek kuşatması onların faaliyetleri sonucunda gerçekleşti. [436]²⁴⁷

Kurayzaoğulları Olayı (5/627)

Benî Kaynukâ' ve Beni Nadîr'in Medine'den çıkarılmasıyla, Hendek savaşı sonuna kadar şehirde sadece Beni Kurayza kalmıştı. Beni Kurayza, Hendek savaşında, biraz önce adı geçen Beni Nadîr'den Huyey b. Ahtab'ın tahrikiyle Müslümanları arkadan vurmaya karar vermişti. Kurayzaoğulları bu hareketleriyle Müslümanların helakına yol açacak bir davranışta bulunmuş oluyorlardı. Hız. Peygamber, Kurayzaoğullarının haberini alınca durumu incelemek ve engel olmak üzere, içlerinde Evs'in reisi Sa'd b. Muaz ile Hazrec'in reisi Sa'd b. Ubâde'nin de bulunduğu dört kişilik bir heyeti Kurayza yurduna göndermişti. Bunlar, Kurayza'nın reisi Ka'b b. Esed'le görüşerek ihanetten vazgeçmelerini istemişler, şayet ihanet ederlerse sonucun Kurayza için iyi olmayacağını bildirmişlerdi. Fakat Ka'b b. Esed İslâm heyeti ile alay etmiş, kaba ve sert davranmış ve uyarılara kulak asmamıştı.²⁴⁸

Beni Kurayza daha önce de Nadîroğulları kuşatması esnasında Müslümanları arkadan vurmak üzere hazırlığa girişmiş, Hız. Peygamber bu nedenle Benî Nadîr

²⁴⁵ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 225.

²⁴⁶ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 226.

²⁴⁷ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.476-477.

²⁴⁸ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 227.

kuşatmasını kaldırıp Benî Kurayza üzerine yürümek zorunda kalmıştı. Sonunda Benî Kurayza barış teklif etmiş, Nadîroğullarına yardım etmemek şartıyla barış teklifleri kabul edilmişti. Bu defa Hendek kuşatmasında savaş suçu işlemeleri, kendilerine savaş ilan etmek için yeterli bir sebepti. Çünkü güvenilirliklerini tamamen kaybetmişlerdi. "Kurayza'nın Medine'de kalması sürekli bir tehlike arz ediyordu. Medine'den gitmelerine izin vermekse, Hayber'deki İslâm karşıtı entrika yuvasını güçlendirmekten başka bir işe yaramayacaktı."²⁴⁹

Hendek kuşatmacılarının Medine'den ayrılmalarından bir gün sonra Peygamberimiz Kurayzaoğulları üzerine yürümeye karar verdi.²⁵⁰ Peygamberimiz Kurayza'yı İslâm'a davet etti. Onların bunu kabul etmemesi üzerine çarpışmayı başlattı.

Kaynaklarımızda, Sa'd b. Muaz'ın hakem tayin edildiği belirtilmektedir. Sa'd, bülûğ çağına girmiş erkeklerin öldürülmesine, kadınların ve çocukların esir alınmasına, malların ise ganimet statüsüne tabi tutulmasına karar verdi. Ana kaynaklarımızda Sa'd b. Muaz'ın neye göre, sözgelimi örfe göre mi, Tevrat'a göre mi veya Kur'an'a göre mi karar verdiği konusunda Hz. Peygamber'in hakeme "Allah ve Resûlünün hükmüyle karar verdiğini söylediği" kaydedilmekle birlikte, Muhammed Hamidullah, Sa'd b. Muaz'ın "Yahudilerin mukaddes kitabı olan Tevrat'ın mağlup düşman karşısında Yahudilere tanımış olduğu hakları aynen Müslümanlara tanıdığını" belirterek Tevrat'ın ilgili hükmü ile Sa'd'ın kararı arasında isabetli bir bağlantı kurmaktadır.²⁵¹ Tevrat'a bakıldığında mağlup düşman karşısında Yahudilere aynı hakların tanındığı görülecektir.²⁵² Kurayza kabilesinin eski müttefiki olan Sa'd, muhtemelen Tevrat'ın bu hükmünü biliyordu. Sonunda karar infaz edildi.²⁵³

“Resulullah (AS) vaktiyle Benu’n-Nadîrlere hoşgörüyle davranmış, ancak onlar buna korkunç Hendek kuşatmasıyla karşılık vermişlerdir. Aynı af ve hoşgörüğü şimdi Benî Kurayza’ya göstermek, çok büyük tehlikeleri göze almak anlamına

²⁴⁹ Maxime Rodinson, Hz. Muhammed (s.a.s.), Çeviren, Attila Tokatlı, İstanbul 1994. s.165’den naklen: Sarıçam. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 227.

²⁵⁰ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.500.

²⁵¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 956 ve 957. (paragraf numarası)

²⁵² Tesniye, 20/13-14.

²⁵³ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s. 505, 507.

gelecekti.” Eğer Benû Kurayza, kayıtsız şartsız teslim olmayı kabul etseydi, Resulullah’ın onları Medine’den uzaklaştırmakla yetineceğini düşünebilirdik. Zira Benu’n-Nadîr Yahudileri, bizzat onun hayatına kastetmiş oldukları halde onlara böyle davranmıştı. Ancak, İbn Hişâm’ın bize açıkça bildirdiğine göre, onlar müttefiklerinden Evsli bir Müslüman olan Sa’d ibn Mu’âz’ın hakemliğini Resulullah (AS)’ın kabul etmesi koşuluyla görüşmeleri kabul etmişlerdi.²⁵⁴ Böylece Resulullah (AS) hem hakeme yeni bir teklifte bulunamazken, hem de verilen kararın tekrar gözden geçirilmesi konusunda da eli kolu bağılı kaldı. Hakemden böyle sert bir kararın çıkacağını beklemediği için, şöyle mırıldandı:

“Allah’ın, yedi kat göğün yüceliklerinden onlar için takdir ettiği kader meğer bu imiş.” Ama değişik biçimlerde içindeki merhamet ve bağışlayıcılığını açıkça ortaya koymaktan çekinmemiş farklı gerekçelerle affettiği pek çok kişi olmuştur.²⁵⁵

Hayberin Fethi (7/628)

Benî Kaynukâ ve Benî Nadîr ile işbirliği içinde bulunan pekçok Yahudi, Hayber’de bulunuyordu. Hayber Yahudileri daha sonra buranın bir yıllık hurma mahsulü karşılığında Gatafanlıları kendileriyle birlikte Hz. Peygamber’le savaşmaya davet ettiler. Gatafanlılar dört bin askerle kendilerine destek olacaklardı. Diğer yandan Suriye ve Irak bölgelerinden gelen ticaret yolu Hayber üzerinden Medine’ye ulaştığından, Müslümanların ticaret yolu tehlikedeydi; Hayber Yahudileri kervanlar için tehlike oluşturunuyordu. Peygamberimiz Hudeybiye Seferi’nden dönüp Medine’de bir ay kaldıktan sonra Müslümanların Hayber’in fethi için hazırlanmalarını emretti.²⁵⁶

Gece vakti Hayber’e gelen Peygamberimiz, hücum için sabah olmasını bekledi. Çünkü o, prensip olarak geceleyin bir yere ansızın baskın yapmazdı.²⁵⁷

²⁵⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 956. (paragraf numarası)

²⁵⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, C. I, 956 ve 957 . (paragraf numarası)

²⁵⁶ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 229-230.

²⁵⁷ İbni Hişam, *es-Siretü’n-Nebeviyye*, s.549.

Hayber’de Yahudiler, aralarında Hz. Peygamber’i zehirlemeye kalkan Zeyneb’in babası Haris, Merhab, Üseyr, Yâsir, Âmir, Kinâne b. Ebû'l-Hukayk’ın da bulunduğu doksan üç ölü, Müslümanlar ise on beş şehit verdiler.²⁵⁸

Hayber’in Fethi’nden sonra burada birkaç gün kalan Hz. Peygamber’i, Yahudi liderlerinden Sellâm b. Mişkem’in karısı Zeyneb bint Hâris zehirlemeye teşebbüs etti. Hz. Peygamber Hayber’in fethinde Yahudi liderlerinden Huyey b. Ahtab’ın kızı Safiye’yi (asıl adı Zeyneb) başkomutan hakkı olarak kendisi aldı. Onu İslâm’ı kabul edip kendisine eş olmak ile, dininde kalıp akrabalarının yanına dönmek hususunda serbest bıraktı. Safiye İslâm’ı tercih ederek Hz. Peygamber’in zevceleri arasında yer aldı.²⁵⁹

Peygamberimiz, Yahudileri ne pahasına olursa olsun Müslümanlarla birarada yaşayamayacak bir kitle olarak asla görmemiştir. Onun hedefi Yahudileri tamamen imha etmek veya İslâm hakimiyeti altındaki toprakların dışına göndermek de değildi. Şayet öyle olsaydı Hayber ve çevresindeki Yahudileri ortadan kaldırır veya onları İslâm hakimiyeti altında bulunan toprakların tamamen dışına sevkederdi. Halbuki böyle hareket etmemiş, Müslümanların güçlü olduğu bir dönemde adı geçen Yahudileri yerlerinde bırakmıştır. Yedinci hicrî yılın başında gerçekleşen Hayber’in fethinden, kendisinin vefat tarihi olan onbirinci hicrî yıla kadar dört yılı aşkın bir süre zarfında Müslümanlarla Yahudiler birarada yaşama tecrübesinin güzel örneğini vermişlerdir. Üstelik yarımadanın daha başka yerlerinde, mesela Yemen’de ve hatta Medine’de bile antlaşmalı olan, Müslümanların zimmeti ve himayesi altında Yahudiler yaşamaktaydı. Kurayza Gazvesi’nden on beş ay kadar sonra gerçekleşen Hayber’in fethine giderken Hz. Peygamber’in yanında Medine Yahudilerinden on kişi bulunuyordu. Sürgün veya imha edilen Yahudiler de antlaşmayı bozuncaya kadar Medine içinde Müslümanlarla birlikte yaşıyorlardı. Fakat Medine’nin içindeki Yahudileri, Müslümanların güçlü düşmanları olan müşriklerle işbirliği yaptıkları, tehdit unsuru haline geldikleri, devlet otoritesini ve sosyal barışı hiçe saydıkları için şehirden çıkarmış veya ortadan kaldırmıştır. Hemen yanbaşında kendisinin can, mal ve namus güvenliğini tehdit eden birer kitle haline geldikleri için bir arada yaşamak

²⁵⁸ Sarıçam, s. 231.

²⁵⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 233.

artık imkansız hale gelmiştir. Şayet antlaşmayı bozmasalardı, müşriklerle işbirliği yapmasalardı, savaş suçu işlemeselerdi ve Müslümanların can güvenliğini tehdit eden birer unsur haline gelmeselerdi belki Medine'deki Yahudi kabileleri de yerlerinde bırakılabilirlerdi.²⁶⁰

3.4. Değerlendirme

Hız. Peygamberin diğer inanç gruplarıyla yaşadığı ilişki biçimini anlamak için o coğrafyada insanların hafızalarında derin izler bırakmış olayları anlamak gerekmektedir. Fil vakasında cereyan eden Mabetleri yıkma teşebbüsü, Hız. İsa örneğinde olduğu üzere peygamberleri çarmıha gererek öldürme girişimi, Şuayb, Zekeriyya ve Yahya gibi pek çok peygamberin öldürülmesi,²⁶¹ Hız. Peygambere müşrikler ve inanç gruplarınca düzenlenen onlarca suikastler tarihsel ortamın niteliği hakkında oldukça fikir vermektedir. İnançlarından dolayı Hristiyan Necranlıların Yahudi Zu Nuvas tarafından ateş kuyularında yakılması inanç grupları arasındaki gerginliği hep canlı tutmuştur. Böyle bir coğrafyada Hız. Peygamberin kurmaya çalıştığı güvenilir bir ortam, antlaşmalara dayalı bir ilişki, en Güzel İsimde birleşme ümidi karşısında, karşılaştığı geleneklerin o coğrafyada henüz buna fırsat verecek kavrayışa ulaşmadığı ortaya çıkmaktadır.

Hız. peygamber bireysel hayatında her zaman güvenilir olmayı başardığı gibi toplumsal yaşamda özellikle kabileler, milletler ve devletler arasında, kan davaları, çatışma ve sürtüşmenin hüküm sürdüğü ortamda insanı ve ona ait değerleri de güvence ve selamet altına almak için her türlü adımı atmış ve bu mücadelenin nasıl yapılacağı konusunda da örnek olmuştur. Ondan hakem isteyenlere yardım ettiği gibi onu öldürme teşebbüsünde bulunanlara da Tanrı Peygamberinin ne demek olduğunu öğretmiştir. Dolayısıyla Hız. Peygamberin farklı inanç gruplarıyla ilişkilerinin çok yönlü bir çerçevede yürüdüğünü algılamak gerekmektedir.

En genel anlamda Hız. Peygamberin iki kimliği ön plana çıkmaktadır. Siyasi ve Peygamber olarak manevi/ ruhani kimliği. Onun Medine'deki Peygamberlik

²⁶⁰ Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 235-236.

²⁶¹ Bakara 2/87. Beni İsrail'e alçaklık ve yoksulluk damgasının vurulmasına sebep olarak hakkı inkar etmeleri ve onu söyleyen peygamberleri acımasızca öldürmeleri gösterilmiştir. Şuayb, Zekeriyya ve Yahya gibi pek çok peygamberi öldürmüşlerdir.

görevi çağrıyla sınırlı değildir. Bu dönemde onun peygamberliği, yöneticiliği, yani siyasi bir kimliği de içine alan bir genişleme yaşamıştır. Onun peygamber kimliğindeki içerik zenginleşmesini sağlayan kuşkusuz Allah'tı. Medine döneminde, bir taraftan Mekke döneminde olduğu gibi tevhid (Allah'ı birleme)'in, ahiret ve nübüvvet inancının pekiştirilmesini amaçlayan ayetler inerken öte yandan siyasi ve hukuki kararları içeren ayetler de iniyordu. Bu bakımdan bu dönemde bir çok ayette Allah ve Resulü'ne itaatin öngörülmesiyle Hz. Muhammed'in peygamber olarak misyon alanının genişlemesi arasında bir ilişki kurmak zor görünmemektedir. Siyasal itaate ilişkin atıf yapılan ifadeler genel anlamda şu başlıklar altında yer almaktadır.

- a) Güvenlik,
- b) Savaş (Allah yolunda cihad, ganimetlerin dağıtımında çıkan sorunlar, savaşa katılmama konusunda direnmeler),
- c) Hukuki düzenlemeler (Mirasla ilgili),
- ç) Münafıkların toplumsal yapıya zarar verecek tutumları,
- d) Toplumda yerleşik alışkanlıkların değiştirilmesi (şarap içmenin ve kumar oynamanın yasaklanması),
- e) Ekonomik faaliyetlere ilişkin düzenlemeler (ribanın yasaklanması).

Sıralanan bu konular dinî/manevi otorite olan Allah ve Resulü'ne itaat eksenli dile getirilse de özünde siyasal atıfları barındırmaktadır.²⁶²

Bu konunun en belirgin örneğini, yani onun iki kimliğinin uygulamadaki yansımaları Necranlı Hristiyanlarla olan ilişkisinde görmekteyiz. Necranlı Hristiyanlara bir taraftan mescidde ibadet için Hz. Peygamber tarafından izin verilirken diğer yandan zimmet anlaşması yapılarak can, mal, inanç gibi her alanda onlara siyasi olarak güvenli bir ortam sağlanmıştır. Necranlıların isteği üzerine aralarında hakemlik yapması için de bir sahabe Necran bölgesine gönderilmiştir. Böylece dinde zorlama yapılmamasının ne anlama geldiği, fitnenin ortadan kaldırılması, fitneye yol açacak her türlü etkenin de bertaraf edilmesi için verilecek olan mücadelenin şekli ortaya çıkmaktadır.

²⁶² Selçuk, Albayrak ve Bozkurt. *Kur'an ve Birey*, s. 37-38,40-41.

Fitneye karşı mücadele tüm peygamberlerin ilahi görevi ve mücadele ettikleri temel alanlardan biridir. Ayrıca Allah'ın izni ile kendilerine itaat edilmesi de bütün peygamberlerin çağrılarında her zaman yer almıştır.²⁶³ Çünkü insanlık için esas olan ve Allah'ın yeryüzünde murad ettiği barıştır. Bu anlamda Hz. Peygambere insaların fitratının korunması ve ona yönlendirilmeleri emredilmiştir.²⁶⁴ Bundan dolayı inananlara hitaben hep birden barışa girmeleri,²⁶⁵ savaş ve çatışma anında bile düşmanların barışa yanaşmaları durumunda Hz. Peygamberin de barışa yanaşması,²⁶⁶ Allah yolunda savaşa çıkıldığında iyi anlayıp doğru kararlar verilmesi, inananlara selam vereni başka menfaatler için reddetmemeleri emredilmektedir.²⁶⁷ Fitne barışı tehdit ettiği, fitratı bozduğu ve tüm çekişmelerin, savaşların kaynağı olduğu için de sürekli mücadele alanı olarak görülmüştür.

Barış, sevgi ve rahmet peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.s.), esasında savaştan ve savaşmaktan hoşlanmamış, İslâm'ın Mekke döneminde kendisine ve Müslümanlara düşmanlık yapan, işkence eden ve şiddet uygulayanlara aynı yolla karşı çıkmamış, onlardan intikam alma yoluna gitmemiştir. Hem Mekke ve hem de Medine döneminde insanları öğütlerle, delille, ikna yoluyla ve Kur'an okuyarak İslâm'a davet etmiştir. Dolayısıyla onun etrafında oluşan topluluk, zor kullanılarak bir araya getirilen insanlardan değil, bunun aksine tatlı dille, ikna yoluyla Allah'a çağrılmaları sonucu hür iradeleriyle İslâm'ı seçen kimselerden oluşmuştur.²⁶⁸

Hz. Peygamberin fitne karşısında verdiği mücadele ve sonuçta hedeflediği güven ve barış ortamı Medine'ye gelip Müslüman olan Adiy b. Hâtim'e söylediği şu hadislerle çok daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. “Allah'a andolsun ki, çok sürmez bir kadının Kâdisiye'den devesinin üzerinde yalnız başına çıkıp Kabe'yi ziyaret edinceye kadar Allah korkusundan başka hiç bir korku duymayacağını işiteceksin”²⁶⁹

²⁶³ Nisa 4/ 61-65.

²⁶⁴ Rûm 30/30.

²⁶⁵ Bakara 2/ 208.

²⁶⁶ Enfâl 8/ 60-61.

²⁶⁷ Nisa 4/94.

²⁶⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, s. 147.

²⁶⁹ İbni Hişam, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s.659.

4. ÇAĞDAŞ İSLAM İLAHİYATINDA DİĞER DİNLERE VE DİN MENSUPLARINA İLİŞKİN BAZI YAKLAŞIMLAR

İslam düşüncesinde diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin ön plana çıkan tutumların hangi kavramlar etrafında ele alındığını, tartışıldığını ve ne tür tutumların benimsendiğini göz ardı etmek, öğretmenlerin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlarını, bu yolda başvurdukları düşünce ve temel kavramlarını anlama konusunda hiç şüphesiz büyük bir eksiklik doğuracaktır. Bu düşünceden hareketle, “Çağdaş İslam İlahiyatında diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlar” başlığı altında konumuz açısından özellik arzeden ve İslam düşüncesini genel anlamda yansıtan yaklaşımlara ve düşüncelere olabildiğince betimleyici bir tarzda yer verdik.

Genel olarak İslam düşüncesine bakıldığında Müslümanların, tarih boyunca Hakikat’in ne olduğu ve Hakikat’in Bilgisi’ne nasıl ulaşılabileceğini tartışırken, çoklu ya da çoğulcu bir düşünce geliştirdikleri, bu bakımdan İslam düşüncesinin tekil ve monoletik değil, çoklu veya çoğulcu ve farklılığa dayalı bir çeşitlilik içerdiği dikkat çekmektedir. İbn Arabî ile İbn Teymiye, Gazali ile İbn Rüşd arasındaki felsefî ve irfanî ihtilaflar okunduğunda bunun açıkça görülebileceği ileri sürülmektedir.²⁷⁰ Diğer yandan İslam inancına dayalı yapılanma içerisinde zaman zaman kendisini diğer anlayış, düşünce, ekol ve mezheplerden daha üstün ve kurtarıcı gören tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Bu, kimi zaman kurtulmuş fırka ya da mezhep şeklinde de formüle edilmekte ve hatta bu anlayış İslam peygamberine dayandırılmaktadır.²⁷¹

İtikadi, ameli ve tasavvufi oluşumların, aralarındaki farklılığa ilişkin geliştirdikleri içe yönelik tutumlarda olduğu gibi İslam düşüncesinde diğer dinlere ilişkin düşünce ve yaklaşımlarda da tek bir tutumdan söz etmek mümkün değildir.

İslam düşüncesinde dinlerin çeşitliliğine ve farklı inanç gruplarına ilişkin yer alan tutumlar irdelenirken, tutumlar, dile getirilen alan bakımından kendine özgü bir anlayış içerisinde olabildiğince yorumlanmadan yansıtılmaya çakışılacaktır.

²⁷⁰ ARICAN, *Dinî Tekelcilik*, s. 189-190.

²⁷¹ ARICAN, *Dinî Tekelcilik*, s.190.

İslam düşüncesinde oluşan tutumları anlamak için, yaptığımız taramalar ve okumalar sonucunda farklı tutumları yansıttığını gördüğümüz tipik çalışmalara/metinlere yer vererek bu metinler üzerinden, oluşan tutumları tespit etmeye, tutumların hangi düşünce etrafında tartışıldığını ve hangi kavramlarla açıklandığını görmeye çalıştık. Diğer dinler ve farklı inanç gruplarıyla ilgili başlı başına detaylı ve ayrıntılı bir çalışma yapılabilir. Ancak böyle bir yaklaşım çalışmanın sınırlarını aşacaktır.²⁷²

Öncelikle çağdaş İslam ilahiyatında hem teolojik hem de sosyokültürel olarak dışlayıcı olmayan, ileri sürdükleri düşünce yapısıyla kapsayıcı olarak nitelendirilebilecek tutumları belirgin olarak yansıtan bir çalışmaya yer verilecektir.

“İslam dini, özünde tüm insanları kapsayan bir dindir. İslam dininin kapsayıcılığı, doğrudan doğruya kutsal kitabına dayanır. Hâlbuki diğer dinlerin kapsayıcılığı konusu, o dinlerin ilahiyatçıların yorumlarında kendini gösterir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar oluşan bütün din ve inançlar orijinal halleri ile "İslam" kabul edilir.” Çünkü Kur'anıkerim, geçmiş her millete uyarıcı, elçi ve yol gösteren gönderildiğini bildirir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim, her millete kendi dilinde peygamber gönderildiğini,²⁷³ İnsanların akletmeleri için de Kur'an'ın Arapça indirildiğim vurgular. Kur'an-ı Kerim'de; Allah: "Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve din olarak İslam'a razı oldum"³ buyurarak, son dinin İslam dini olduğunu gösterir ve İslam'dan başka din güdeninkinin de kabul edilmeyeceğini belirtir.²⁷⁴ Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, Allah'ın, elçi göndermedikçe

²⁷² İslam düşüncesinde diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlarla ilgili detaylı bilgiler için çalışmalardan bazıları için bkz: M. Kazım, Arıcan, *Dinî Tekelcilik, (Din felsefesi Açısından Bir Çözümleme)*, Otto Yayınları, Ankara 2009, ; Mustafa Öztürk, “Kur'an'a Göre “Öteki”nin Konumu”, *Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007, ss. 129-178., Hanifi Özcan, *Mâturîdî'de Dînî Çoğulculuk*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999., Süleyman Ateş, “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı. 1. 1989., Talât Kocyigit, “Cennet Müminlerin Tekelindedir”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı. 3. 1989., Süleyman Ateş, “Cennet Tekelcisi mi?”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı. 1. 1990., Adnan Aslan, “Dinî Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı. 1. 1990., Cafer Sadık Yaran, “İbn Arabî, Mevlana, Yunus Emre'ye Göre Ötekinin Durumu”, *İslam ve Öteki (Dinlerin Doğruluk, Kurtarıcılık ve Bir Arada Yaşama Sorunu)*, editör; C. Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001.

²⁷³ İbrahim Suresi 14/ 4. (Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir.

²⁷⁴ Al-i İmran Suresi 3/85. Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

azap etmeyeceği de insanlara bildirilmektedir. *Dolayısıyla, tüm toplulukların inançlarının içinde İslam vahyi korunabildiği ölçüde vardır.*”²⁷⁵

“Kur'an-ı Kerim'den belirttiğimiz ayetlerin ışığında, İslam'ın kapsayıcılığını şu şekilde izah etmeye devam edebiliriz. Allah, her kavme, kendi diliyle peygamber göndermiştir. Allah'ın gönderdiği peygamberler, sadece Kur'an'da adı geçen peygamberler değildir. Bu hususu, bizzat Kur'an-ı Kerim vurgulamaktadır. Kur'an'da, Hz. Muhammed'e hitaben Allah; "Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını da sana anlatmadık..."²⁷⁶ buyurmaktadır. Bir hadiste de 124 bin peygamber gönderildiğinden bahsedilmektedir. İslam dinine göre, peygamberler arasında "peygamber" olarak fark bulunmasa da yerine getirdikleri görev ve konum açısından büyük farklılıklar vardır. Bazı peygamberlere kitap verilmiş, ondan sonra gelen peygamberler onların getirdiği ilkeleri devam ettirmiştir. Bazı peygamberler, bazılarının yardımcısı konumundadır. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de farklı vahiy şekillerinden bahsedilmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz açıklamalara dayanarak biz, Hz. Muhammed'den önce, bulundukları bölgede, insanları doğruluğa, ahlaklı olmaya, salih amel işlemeye çağıran insanlardan birçoğunun peygamber olabileceğini söyleyebiliriz. Bunu söylediğimizde, Kur'an-ı Kerim'in niçin sadece Arapların bildiği olaylardan bahsettiğinin, Hz. Muhammed döneminde, dünyada çok sayıda mensubu bulunan Budizm'den, Hinduizm'den, Konfüçyanizm'den, Taoizm'den niçin bahsetmediğinin izahını da yapabiliriz. Allah, Kur'an-ı Kerim'i "anlayabilmeleri için Arapça gönderdiğine" göre, Arapların bilmediği olaylardan niçin bahsetmediği sorusunu da sormayız.

İslam dini; her doğan çocuğun İslam fitratı üzere doğduğunu, daha sonra onun annesi babası Yahudi ise Yahudi, Hristiyan ise Hristiyan, Mecusi ise Mecusi yaptığını kabul eder. İslam dininin bu kabulünün, insanların sosyolojik, psikolojik, kültürel olarak çevrelenmiş olmalarından dolayı İslam fitratı üzere doğdukları halde İslam dinini kabul etmeyecekleri anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu husus insanın doğal

²⁷⁵ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Kapsayıcılık Açısından İslam’ın diğer Dinlere Bakışı”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2004, s.328.

²⁷⁶ Nisa 4 / 164.

yapısını ortaya koymaktadır. Çünkü günümüz dünyasında, dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan insanların iletişim araçlarından edindiği İslam imajının hiç de iyi olmadığını kabul etmek gerekir. Bu şartlar altında, İslam dinini duyduğu halde kabul etmeyen insanların bulunması tabiidir. Bu durumda olan insanları Müslümanlar nasıl algılayacaktır? Onlara yaklaşımları nasıl olacaktır? Bu konular üzerinde de yoğunlaşmak gerekmektedir.”²⁷⁷

“İnanç bazında Müslümanların, diğer din mensupları ile ilişkilerinde üzerinde durmaları gereken en önemli konu, Tanrı'nın birliği konusudur. Çünkü Tanrı konusunda, insanlar için en kolay anlaşılan ilke, Tanrı'nın bir olması ilkesidir. Dinler arası diyalogda, dinlerin birbirlerinden bir şeyler alabileceğini düşünen insanlar, Tanrı'nın bir olması ilkesinin en berrak bir biçimde İslam dininde olduğunu kabul etmektedirler. Hristiyanlar, -filyok ekinin 1014 yılında resmen kabul edildiğini göz önüne alırsak- Teslis, üçlü birlik inancını yaklaşık on asır tartışmışlardır. Buna rağmen ben Hristiyanım diyenlerden çok sayıda insanın bile üçlü birlik anlayışını kabul etmekte ne kadar zorlandıkları görülmektedir. Avrupa ülkelerinde, "Hristiyanlar" ile Kiliselerin Tanrı konusundaki fikirlerinin birbiri ile uyuşmadığını yapılan anketler açıkça ortaya koymaktadır. Daha yalın bir şekilde ifade edersek Avrupa halkları, kültürel olarak Hristiyanlığı devam ettirmelerine rağmen Kilise'nin belirlediği dogmalara tam olarak inanmamaktadırlar. Hristiyanlar arasında, İsa'nın Tanrı ve Tanrı'nın oğlu olduğuna inananların sayısı, onun Tanrı ve Tanrı'nın oğlu olduğuna inanmayanlardan daha fazla değildir. Örneğin, Fransa'da, vaftiz olmuş Hristiyanlar arasında yapılan bir ankette, Allah'ın varlığına inananların oranı % 75 olmasına rağmen, onların % 36'sı İsa'nın Tanrılığına, % 32'sinin ise İsa'nın normal hayat sahibi olduğuna inandığını belirtilmektedir. Bu sonuç bize; % 84'ü Katolik olan Fransa'nın üçte ikisinin aslında Katolik öğretiyi, Kilise'nin öğrettiği şekilde inanmadığını göstermektedir.

Tevhid inancı hangi dinden olursa olsun tüm insanları kendine çeken bir inançtır. Budizm gibi, sisteminde Tanrı'ya yer vermediği öne sürülen bir dinin mensupları ile konuşulduğunda, onların birçoğunun da bir Tanrı'ya inandığı

²⁷⁷ Ahmet Hikmet Eroğlu, “Kapsayıcılık Açısından İslam’ın diğer Dinlere Bakışı”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*. Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2004, s.328-329.

gözlemlenmektedir. Ayrıca, Budistlerin, fitratları gereği Tanrı arayışı içerisinde olmaları ve bu eksikliği gidermek ihtiyacıyla Buda'yı Tanrı konumuna getirdiklerini görmek de zor değildir.”²⁷⁸ Bu düşüncede üzerinde durulan bir başka konu; “diğer dinlere yaklaşımda "kurtuluş" merkezli bir yaklaşımın izlenmesidir. Çünkü her ne kadar felaha ereceklerin kimler olduğu ile ilgili olarak Kur'an'da birçok ayet bulunsa da, insanlardan kimin cennete gideceği konusunda belirleme yetkisini Kur'an kimseye vermemiştir.”²⁷⁹

Kapsayıcı tutum açısından İslam kavramının içerdiği anlam ve kurtuluşa ermek ve cennete ulaşmak için gerekli olan şartların çerçevesi kısaca şöyle belirlenmektedir. “Kur'ân-ı Kerîm, evrensel bir mesaj getirmiş, âhiret saadetine erip cennete girmek için gerekli şartları açıklamıştır. Bunlar: Allâh'a şirksiz, âhirete şeksiz inanmak ve sâlih amel (dünyâya ve âhirete yararlı güzel işler) yapmaktır. Kur'ân'a göre İslâm, yalnız Allâh'a tapmak, ibâdeti yalnız O'na özgü kılmaktır. Bu anlamıyla bütün peygamberler İslâmı getirmiştir. Kur'ân'da İslâm kelimesi, yalnız Hz.Muhammed (s.a.v.) in getirdiği din için değil, bütün peygamberlerin getirdiği din için kullanılmıştır. Çünkü peygamberlere verilen mesajın mâhiyeti aynıdır. Hepsi insanları tek Allâh'a kulluğa, âhirete îmâna ve sâlih amele çağırmıştır, bu bakımdan misyonları aynı olan peygamberler arasında bir ayırım yapılamaz.”²⁸⁰

Günümüz çağdaş İslam ilahiyatında, İslam düşüncesinde kapsayıcı bir görünüm arzeden tutumlardan çoğulcu bir tutuma doğru değişim gösteren yaklaşımların şu düşünceler etrafında şekillendiğini görmekteyiz.

“Çoğulcu düşünce, günümüz dünyasında Müslümanlar için artık dikkate alınması ve üzerinde ciddi biçimde düşünülerek ona yanıt verilmesi gereken bir vaziyet almış durumdadır. Çünkü dinlerarası diyalogun ve dinsel çoğulculuğun olgusal bir gerçeklik olduğu günümüz dünyasında Müslümanlar da, tıpkı geleneksel Hristiyan inancında olduğu gibi kendi inançlarını merkeze yerleştirip diğer insanların sahip oldukları inançların bu merkezin çevresinde yer aldığını ileri

²⁷⁸ Eroğlu, “Kapsayıcılık Açısından İslam’ın diğer Dinlere Bakışı”, s.329-330.

²⁷⁹ Eroğlu, “Kapsayıcılık Açısından İslam’ın diğer Dinlere Bakışı”, s.331.

²⁸⁰ Süleyman Ateş, “Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1. 1989, s. 7.

sürmektedirler. Yani tıpkı geleneksel Hristiyan inancının Hristiyanlığı, İsa'yı veya Kilise'yi merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri ve onların dinî figürlerini bu merkeze bağlılıkları veya yakınlıklarına nisbetle değerlendirmeleri gibi Müslümanlar da kurumsal İslam'ı, dahası ulemanın şekillendirdiği şeriat İslamını merkeze koyup diğer insanları bu öğretiye bağlılıkları veya yakınlıkları nispetinde değerlendirmeye çalışmakta ve böylece hem dinsel çoğulculuk modelinin temel argümanlarıyla hem de dinlerarası diyalogun gerekleriyle çatışmaktadırlar. Ayrıca kanaatimize göre bu tarz bir dışlayıcı anlayış Kur'an'ın temel öğretisine de ters düşmektedir. Zira, Bakara suresi ayet 111, 112 ve 113'de²⁸¹, Allah tarafından kabul edilebilir olmanın ve dolayısıyla da cennete girmenin kuru iddia ile değil, gerçek bir iman ve salih amelle mümkün olacağına vurgu yapılarak kendi dinlerinin biricikliği ve üstünlüğü hakkında iddialarda bulunan Yahudi ve Hristiyanlar kınanırken, aynı şekilde Müslümanlar da kendi dinleri hakkında benzer iddialarda bulunmamaları konusunda uyarılmaktadır.”²⁸² “Kısaca, Kur'an, hangi dinsel geleneğe mensup olursa olsun tüm insanları, esaslı her çeşit puta tapıcılığı yani şirki reddetmek ve kişinin tüm benliğiyle âlemlerin Rabbi'nin iradesine teslim ve itaat olan Hz. İbrahim'in dinine uymaya çağırmaktadır.”²⁸³

“Hz. İbrahim'in dininin ne olduğu sorusuna cevap vermek için kanaatimizce Eski-Ahid ve Kur'an beraber mütalaa edilmeli ve her ikisindeki ortak noktalar onun dini olarak görülmelidir. Buna göre Hz. İbrahim'in dininin temelde biri inançsal (Allah'ın varlığı ve birliğine iman ve O'na tam teslimiyet); diğeri ahlakî (salih amel işlemek ve adaletli olmak); ve öteki de ritüel (sünnet) olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğunu söyleyebiliriz.”²⁸⁴

²⁸¹ Bakara 2 /111. (Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de. 112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecir Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler. 113. Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

²⁸² Mahmut Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara, 2004. s.316.

²⁸³ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.317.

²⁸⁴ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.317-318.

“Hal böyle olunca, yani Hz. Muhammed yeni bir dinin kurucusu olmayıp tıpkı kendinden önceki peygamberler gibi Hz. İbrahim'in dininin bir uygulayıcısı ve tamamlayıcısı olunca ve Kur'an da gerçek bir imanla Allah'a teslim olma ve iyi ve güzel işler yapmak yerine kuru iddialara dayanan her çeşit üstünlüğü reddedince haklı olarak şu sorular zihnimizi kurcalamaya başlamaktadır... *Plüralist bir dinler teolojisi oluşturmak için Müslümanlar, geleneksel olarak savuna geldikleri ve kapsayıcı bir görünüm arz eden tutumlarının ötesine geçip, çoğulcu bir bakış açısına sahip olabilirler mi?* Çünkü hem dışlayıcılık hem de kapsayıcılık şu iki önemli teolojik çıkmaz içindedir. Bir taraftan Tanrı, insanlığa yönelik onların kurtuluşu ermeleri için evrensel bir ilgi ve alakaya sahip olacak, diğer taraftan da kendini sadece tek bir topluluğa tam ve mükemmel olarak vahyederek sadece o topluluğun kurtuluşu ermesini isteyecek..!”²⁸⁵ Esasen bu iki anlayış açıkça birbiriyle çelişmektedir. Zira, eğer Tanrı, tüm insanlığın kurtuluşu ile ilgilenerek çeşitli peygamberler ve onların vasıtasıyla da çeşitli mesajlar gönderdiyse, o zaman O'nun kendini sadece belirli bir topluma tam ve mutlak olarak açması, diğerlerini ise cahillik ve karanlıklar içine terk etmesi düşünülemez. Zaten böyle bir davranış Allah'ın adalet ve merhametiyle bağdaşmaz. Bu nedenle Müslümanlar olarak bugün dünya dinlerine ve onların taraftarlarına yönelik daha açık ve olumlu bir tutum içine girmemiz gerekmektedir.²⁸⁶

“Bunun için tıpkı geleneksel Hristiyanların, Hristiyanlığı veya İsa'yı ya da Kiliseyi merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri bunlara yakınlıkları nispetinde değerlendirdikleri gibi biz de Kurumsal İslam'ı merkeze koyup diğer dinsel gelenekleri hâlen müntesibi bulunduğumuz müesses İslam'a yakınlıkları veya uzaklıklarına göre değerlendirmek yerine, Allah'ı ve O'nun iradesine ve buyruklarına teslim olmayı kısaca tevhidi merkeze koyup diğer dinsel geleneklerin taraftarlarını Allah'a ve O'nun iradesine teslim olmaları veya olmamalarına göre değerlendirmeye tabi tutmalıyız.”²⁸⁷

“Bu noktada şöyle bir itirazla karşılaşabiliriz. Bu tarz bir hakikat anlayışı kaçınılmaz olarak kişinin kendi dinine bağlılığına zarar vermez mi? Yani, bir

²⁸⁵ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.318.

²⁸⁶ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.318.

²⁸⁷ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.319.

Müslüman'ın bu tarz bir hakikat anlayışını benimsemesi kaçınılmaz olarak onun Müslümanlığına hanel getirmez mi? Kanaatimizce, bu haklı bir itiraz değildir. Zira, kişi hem iyi bir Müslüman olarak kendi İslamî inancına bağlılığını sürdürebilir hem de diğer dinsel geleneklere pekala açık olabilir. Bu noktada Paul Knitter'in kullandığı evlilik analojisinin konuyu daha iyi anlamamıza ve bu tarz itirazları bertaraf etmemize yardımcı olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu analojide Knitter, kişinin kendi eşine bağlılığını ifade ederken onun hakkında evrensel iddialarda bulunmadığını ileri sürer. O şöyle der: "Bir kimse bu dünyada eşit derecede iyi, akıllı ve güzel kişilerin olduğunu bilmesine rağmen kendi eşinin eşsiz ve biricik olduğunu söyleyerek ona tam ve güçlü bir şekilde bağlanabilir. Hatta bunu yaparken de söz konusu kişilerle arkadaşlık ve dostluk kurmaktan da hoşlanır. Herhangi bir bağlılıkta davranış veya uygulamadaki aşırılık iddiaları ne dürüstçe ne de sağlıklıdır".²⁸⁸ Knitter ayrıca, kişinin eşine olan bağlılığı ne kadar derinse o evliliğin o kadar sağlam olacağını ve kişinin bir diğer kişiye ait güzelliikleri o kadar fazla takdir edeceğini ileri sürmektedir. Benzer şekilde biz de bir Müslümanın kendi dinine ne kadar bağlı olursa, diğer dinsel inançlara da o kadar açık olabileceğini düşünmekteyiz. Örneğin, dinlerin teorigine değil de pratiğine önem veren İslam mutasavvıflarının ve çeşitli dinsel geleneklere mensup mistiklerin "öteki" ile ilgili dinî tutum ve davranışlarına baktığımızda, bunun daha doğru bir yol olduğunu kolayca görebiliriz.²⁸⁹

"Dinsel çoğulculuk modeli, Müslümanlar olarak bizleri bir taraftan diğer dinsel geleneklerde bulunan iyi ve güzel hususları takdir edip onların geçerliliklerini tanımaya çağırırken diğer taraftan da İslam'm eşsizliğini ve biricikliğini tasdik etmeye onları muktedir kılmaktadır. İşte bunun içindir ki kapsayıcı bir İslamî anlayış bunu sağlayamadığından dolayı terk edilmelidir. Bu bağlamda mensubu olduğumuz kurumsal İslam da tek mutlak doğru din değil de Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla insanlığa gönderdiği hakiki ve doğru inançlardan biri olarak görülmelidir. Şayet bu şekilde Müslümanlar kendilerini mutlak ve evrensel hakikate sahip oldukları şeklindeki mutlaklık iddialarından kurtarabilirlerse, o zaman Müslümanların diğer

²⁸⁸ Paul F. Knitter. *No Other Name? A Critical Survey of Christian Attitudes Towards the World Religions*, London, SCM Press, 1985, s. 201. Aydın, "Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam" içinde. s. 320

²⁸⁹ Aydın, "Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam", s. 320.

dini geleneklerin mensuplarıyla diyalogunda yeni ve radikal bir sayfa açılmış olur ki, biz de böyle bir sayfanın açılmasının son derece gerekli olduğu kanaatindeyiz.”²⁹⁰

İslam düşüncesinde çoğulcu teolojik tutumu benimsyen yaklaşım kendini üzerinde tartıştığı temel sorular etrafında şöyle yapılanmdırmaktadır.

“Kurumsal İslam (Hz. Muhammed'in öğretisine dayanan İslam) insanları Allah'a götüren tek ve mutlak yol değil de o yollardan biri ise, bu takdirde böyle bir anlayışın Kur'an vahyinin eşsizliği ve Hz. Muhammed'in son peygamber oluşu gibi hususlarla ilgili ne gibi mantıksal imaları olacaktır? Eğer kurumsal İslam'ın dışında başka kurtuluş yolları varsa o zaman Müslümanlar Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin konumunu nasıl anlayacaklardır? Tıpkı Hristiyanların Hristiyan dışlayıcılığından uzaklaşmak ve diyalog sürecinde diğer dinsel gelenek mensuplarına teolojik olarak eşit yer vermek için İsa'yı Tann'nın biricik oğlu ve mutlak vahyi olarak gören geleneksel Hristiyan inancını tekrar gözden geçirerek İsa'nın konumunu yeniden belirlemeye çalıştıkları gibi, acaba Müslümanlar da Kur'an'ın konumu ile ilgili geleneksel/sabit anlayışlarını tekrar gözden geçirebilirler mi?

Kanaatimizce, bu ve benzeri sorulara eğer "hayır" cevabı verirsek o zaman bu durum dünyanın dinsel açıdan çoğulcu karakterinin meydan okumalarını yeterince dikkate almadığımız ve diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla ilişkilerimizde her türlü dışlayıcı hakikat iddiasını bir kenara bırakmayı salık veren Kur'an'ın diyalog yaklaşımını göz ardı ettiğimiz anlamına gelir. Bununla birlikte, söz konusu sorulara Müslümanların diğer din mensuplarıyla diyalogunu kolaylaştırmak için "evet" yanıtını verirsek, bu defa da Kur'an'ın Allah'ın eşsiz ve mutlak vahyi olduğu ve Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu noktasında bizi ötekilerden ayırt eden inançlarımızı ihmal ve ihlal etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmamız söz konusu olur. İşte hem "hayır" hem de "evet" yanıtlarının içlerinde barındırdığı bu tehlikeler ve çıkmazlardan dolayı burada orta bir yol izleyerek dinsel çoğulculuk modeli bağlamında Müslümanların Allah'ın Hz. Muhammed'e vahyi olan Kur'an'ı Tanrı'nın "mutlak hakikatin yegâne ifadesi" olarak değil, "hakikatin bir versiyonu" olarak

²⁹⁰ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s. 320-321.

görmeleri için şu argümanı ileri sürülebilir. Kur'ân, Tanrı'nın insanlığa "tam, mutlak (nihai) ve eşi benzeri olmayan" değil, "evrensel, belirleyici ve gerekli" bir mesajdır.

Tanrı'nın Hz. Muhammed vasıtasıyla Kur'an da Müslümanlara ilettiği mesajı/vahyi "tam, mutlak (nihai) ve eşi benzeri olmayan değildir. Bu argümanı açtığımızda onun şu üç hususu ifade ettiğini görürüz. (1) Müslümanlar, Kur'an'da kendilerine bildirilen hakikatin Tann'nın insanlığa bildirmesi gerekli tüm hakikati içinde barındırdığını ve dolayısıyla da tükettiğini iddia etmemelidirler. Çünkü Müslümanların Kur'ân vasıtasıyla Tanrı hakkında elde ettikleri bilgi, O'nun hakkında bilinmesi gereken tüm bilgileri ihtiva etmemektedir. Zira Kur'an'da Müslümanlara Tanrı'nın bilgisi tam olarak değil kısmi olarak vahyedilmiştir. "De ki: 'Rabbimin sözleri(ni yazmak) için denizler mürekkep olsa -ayrıca deniz üstüne deniz katsak- yine de Rabbimin sözleri bitmeden denizler tükenirdi".²⁹¹ (2) Sanki Kur'ân dışında ilahi hakikat için başka normlar yokmuş gibi Müslümanlar Kur'an'ı Allah'ın yegâne mutlak sözü olarak mütalaa etmemelidirler. Kur'ân elbetteki Allah'ın sözüdür. Ancak onun Allah'ın sözü olması demek onu dışında Allah'ın başka sözlerinin de olmayacağı anlamına gelmez. (3) Müslümanlar Kur'an'da kendilerine bildirilen Allah'ın vahyinin, başka yollarla/vasıtalarla Allah'ın kendini insanlığa bildirmediği veya bildiremeyeceği anlamında eşsiz ve biricik olarak görmemelidirler. Eğer Müslümanlar, Kur'an'da kendilerine bildirilen Allah'ın vahyi dışında başka vahiylerin olabileceği ihtimaline izin vermeyecek şekilde onun Allah'ın tüm hakikatini/bilgisini ihtiva ettiğine inanırlarsa onların bu inançları Maide suresi 48. ayette ifade edilen Allah'ın insanlığı tek bir topluluk olarak değil de farklı topluluklar halinde yarattığı ve kendilerine hayırlı işlerde/iyi amellerde birbirleriyle yarışmaları için farklı yasalar ve yaşam tarzları verildiği şeklindeki Kur'anî dünya görüşüyle açıkça tezat teşkil eder. Bu nedenle Müslümanların Allah'ın vahyini ve hakikatini kendi tekellerine almaya yönelik her türlü mutlaklık iddiasından özenle kaçınmaları gerekmektedir.

Allah 'ın Hz. Muhammed vasıtasıyla Kur'anda Müslümanlara ilettiği mesajı/vahyi evrensel, belirleyici ve gereklidir. Bu argümanı açtığımızda şu üç hususu ihtiva ettiğini görürüz. (1) Müslümanlar, Allah'ın evrensel bir vahyi ve mesajı olarak Kur'an'ı sadece kendileri için değil, aynı zamanda tüm insanlar ve tüm

²⁹¹ Kehf 18 /109.

zamanlar için Allah'ın bir çağrısı olarak tüm dünyaya ilan etmelidirler. Çünkü eğer Kur'ân kendisini benimseyenlere, hayatlarını nasıl yaşayacaklarını ve Allah'ın rızasını nasıl elde edeceklerini bildirmek suretiyle onlara Allah tarafından kabul edilebilir olmanın yolunu gösteriyorsa -ki gösteriyor- o zaman bu bilginin sadece Müslümanlarla sınırlı tutulmayıp tüm insanlara ulaştırılması gerekir. Yani Kur'an'ın kendisine inanıp öğretisini bilfiil takip edenlere yönelik katkısından, diğer bütün insanlar da nasiplendirilmelidir. Çünkü Tanrı'nın Kur'an vasıtasıyla insanlığa sunduğu mesajı, herhangi bir sınırlama olmaksızın herkes için gerekli bir mesajdır. (2) Müslümanlar kendilerine Kur'an vasıtasıyla bahsedilen vahyin bağlayıcı olduğunu kabul ederek onu herkese sunmaya çalışmalıdır. Çünkü insanlar bu vahyin sunduğu mesajı kabul ettiklerinde, o mesaj onları ben-merkezlilikten uzaklaştırıp Tanrı-merkezliliğe yönelterek yaşamlarında önemli bir değişim-dönüşüm meydana getirir. Bu şekilde evrensel ve bağlayıcı olan Kur'an vahyinin sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda tüm insanlar için de normatif olması gerekir. Bu argümanı ileri sürerken çoğulcu modelin yukarıda ifade ettiğimiz argümanlarıyla çelişkiye düşmemek için Knitter'in şu açıklamasını dikkate almamız gerekir:

Eğer benim benimsediğim bir norm bağlayıcı ise ve beni de yaşamımla ilgili bir karar vermeye ve verdiğim bu karar doğrultusunda eylemde bulunmaya çağırıyorsa, onun, benim orijinal kararım ile tezat teşkil etmemesine rağmen ondan oldukça farklı olan başka kararlara ve anlayışlara da varabileceğim ihtimalini hiçbir şekilde dışlamaması gerekir. Diğer bir deyişle, bağlayıcı bir norm bazı normları dışlayabilir ancak tüm normları hiçbir şekilde dışlamamalıdır. O bağlayıcıdır, fakat mutlak, eşsiz ve benzersiz değildir.²⁹²

(3) Kur'ân'ın mesajı, kendisini izleyenlere yaşamlarında etki edip önemli bir dönüşüm sağladığı ve bundan dolayı sadece Müslümanlar için değil, aynı zamanda herkes için bağlayıcı ve normatif olduğu gerçeğinden hareketle Müslümanlar, onu, tıpkı kendi yaşamlarını zenginleştirdiği ve dönüştürdüğü gibi diğerlerinin yaşamlarını da aynı şekilde dönüştüreceği anlamında vazgeçilmez bir mesaj olarak ilan etmeye devam etmelidirler. Kur'an vahyinin konumuyla ilgili ana hatlarıyla açıklamasını yaptığımız bu argümanla biz Kur'an'ın ötekine yönelik diyalojik

²⁹² Aydın, "Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam" s. 323.

yaklaşımını ve Kur'an'ın konumuyla ilgili yerleşik inançlarımızı ihlal etmeden Kur'an vahyinin eşsizliğini ne mutlaklaştıran ve ne de onun değerini düşüren orta bir yol bulmaya çalıştık. Bu argümanımıza göre Kur'an, Allah tarafından kabul edilebilir olmak ve böylece cennete girmeye hak kazanmak için onun öğretisini ve Hz. Muhammed'in yolunu benimseyenler için kesin olarak Allah'ın eşsiz/biricik, bağlayıcı ve normatif vahyidir. Aynı gayeye ulaşmak için diğer yolları izleyenler için ise, Kur'an, evrensel ve manevi hayatı zenginleştiren otantik bir ilâhî mesajdır. Kanaatimizce, bu tarz bir anlayışın dinlerarası diyalog sürecinde Müslümanlara diğer yaklaşımlardan daha çok yardımcı olması ve onların önünü açması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu yaklaşım bir taraftan Müslümanları Kur'an'ı Allah'ın eşsiz, bağlayıcı ve normatif vahyi ve kurtuluşa ulaşmanın bir aracı olarak kabul etmeye teşvik ederken, diğer taraftan onları diğer dinsel geleneklerin ve onların dinsel figürlerinin de Allah'ın rahmetine vesile olabilecekleri ihtimalini kabul etmeye açık hâle getirmektedir.

Şüphesiz ki böyle bir açıklık, Allah hakkında daha fazla/şümüllü bilgi edinmek ve böylece maneviyatlarını daha da artırmak için Müslümanları diğer dinsel geleneklere ve onların manevi kaynaklarına daha bir açıklıkla yaklaşmalarına sebebiyet verecektir. Ayrıca kanaatimize göre Müslümanların, hoşgörü göstermek suretiyle kendilerini hakiki ve içtenlikli bir şekilde diğerlerine açmadıkça Kur'an'ın mesajını ve Hz. Muhammed'in öğretisini tüm milletlere sunma görevini hakkıyla ifa etmeleri de pek mümkün gözükmemektedir.”²⁹³

İslam düşüncesinde dinî tekellülüğü(dışlayıcılığı), batıdaki anlamda, bir sistem ya da model olarak savunan herhangi bir anlayışı bulmak oldukça zordur.²⁹⁴ Ancak epistemolojik ve teolojik olarak dışlayıcı bir görünüm arzeden, diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin geliştirilen dinî çoğulculuk ve dinlerin aşkın birliği düşüncelerini de eleştiren, ancak sosyokültürel olarak dışlayıcı olmayan bir diğer çalışmadaki düşünce ve yaklaşımlar şu ifadelerle yer almaktadır.

²⁹³ Aydın, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, s.321-324.

²⁹⁴ ARICAN, *Dinî Tekellülük*, s. 221.

Elbette dinin kaynağı Allah'tır ve Allah indinde tek bir din vardır; fakat Allah indindeki bu tek din, gelenekselcilerin anladığı anlamda dinlerin metafizik ve mistik bir gelenek değil, tarihe de yansıyan olgusal tek bir dindir. Kur'an'da Allah bu aşkın ve içkin tek dinin İslam olduğunu çeşitli vesilelerle açık ve seçik olarak ve üstelik "İslam" şeklinde ismini de kendi koyarak belirtmektedir. Bunun için Kur'an Hz. Adem'den Hz. Muhammed'e bütün peygamberlere Allah'ın indirdiği vahye ve dine İslam, bu peygamberlere uyanlara da Müslüman demiştir.²⁹⁵ Bu anlayışta, diğer dinlerle ilişkilerde öncelikle Kur'an'da Ehl-i kitab'a yüklenen anlamla ilgili anlama biçimleri, vahiy, kutsal kitap ve peygamber kavramları üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir.

Özellikle Hristiyanlarla ilişkilerde "İslam'daki vahiy, kitap ve peygamber kavramlarının anlamlarını belirleyen esas ilke, tevhid'tir; Hristiyanlıkta ise aynı kavramları belirleyen esas teslistir. Dışlayıcı tutumda Tevhid ile teslis arasında fark neyse, her iki dindeki bu kavramlar arasındaki fark da odur."²⁹⁶ yaklaşımı benimsenmektedir.²⁹⁷ Bu çerçevede hristiyanlıktaki vahiy kavramıyla ilgili yapılan saptamalar şöyledir.

İlk Hristiyan teoloji yazılarında vahyin Allah'ın insanlara ve peygamberlere ve burada Hz. İsa'ya sözlü konuşması anlamında kullanımı olmakla birlikte, 2-4. Yüzyıllarda vahiy, Kutsal Ruh'un peygamberler aracılığıyla konuşması anlamında tanımlanmıştır. Ancak bu kaynaklarda geçen peygamber kavramı, bizim anladığımız anlamdaki peygamberlere işaret etmemektedir. Örneğin kutsal metin yazarları Hristiyanlara göre peygamberdir; onlar kutsal yazılarını Kutsal Ruh'un onlara konuşmasıyla yazmışlardır.²⁹⁸ Bazı günümüz teologlarına göre ise vahiy, İsa'nın kendisinin tanrı olarak görünmesidir. Buna göre Allah, Hz. İsa'ya sözlü ve sesli bir vahiy göndermemiştir. İsa'nın erkarnasyon yoluyla tanrı olarak görünmesi, yani

²⁹⁵ Mehmet Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*. Ankara Okulu Yayınları, Ankara:2007. s.266-267.

²⁹⁶ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s. 233-234.

²⁹⁷ Ayrıca İslam'daki vahiy, kitap ve peygamber kavramlarıyla Hristiyanlıktaki anlamları arasında bir Hristiyan Teolog bakış açısıyla yapılan karşılatırmalar için bkz: *Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Yanıtıyor*. Christiyen W. Troll, Türkçesi: Robert Kaya, Ohan Matbaacılık, İstanbul s. 10-22.

²⁹⁸ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.235-236.

İsa'nın kendi bedensel varlığı vahiydir.²⁹⁹ Hristiyanlara göre vahiy süreklidir, yani Kutsal Ruh sürekli olarak Hristiyanlara, Papa'ya ve azizlere bu gün de vahyettmektedir. Bizde olduğu gibi vahyin Peygamberler ile sınırlılığı yoktur.³⁰⁰

“Kur'an ve dolayısıyla Müslümanlara göre Allah'ın din anlamında vahiy göndermek üzere seçtiği insanlar peygamber (resül)'dir. Teslisci Hristiyanlıkta tamamen farklı bir peygamber anlayışı vardır. Onlara göre, Hz. İsa, bir peygamber değil tanrı olduğundan, peygamber (prophet) Hristiyanlarca aziz (veli) kabul edilen kimsedir; onlara göre genel olarak havariler, kutsal metin yazarları Matta, Markos, Luka, Yuhanna ve Pavlus gibi kimselerin her birisi bir peygamberdir.”³⁰¹

Kitaplar konusundaki anlayış farkı ise şöyle ifade edilmektedir. “İslam'a göre, bildiğimiz gibi, Allah'ın Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed gibi seçtiği peygamberlere gönderdiği sözlü vahyin Tevrat, İncil ve Kur'an gibi isimlerle yazılı hale getirilmiş şekli Kitap'tır. Dolayısıyla Kitap, harfen ve anlamca Allah'ın kelimidir. Teslisçi Hristiyanlara göre ise, kutsal kitap Hz. İsa hakkında yukarıdaki anlamıyla peygamber kabul edilen Hristiyanların yazdıkları veya Kutsal Ruh'un onlara yazdırdığı eserlerdir. Dolayısıyla bizim Kur'an'dan mülhem olarak İncil dediğimiz tek bir kitap yoktur. Bu anlamıyla Hristiyanlar kutsal kitapların özü bakımından Tanrı'ya veya Kutsal Ruh'a ait olduğunu söylerse de, harfler ve hatta manalandırma olarak yazım şeklinin ve ifadelerin kutsal kitap yazarlarına ait olduğunu kabul ederler.”³⁰²

Kur'an Allah kelamı olan asli Tevrat ve İncil'i çeşitli nedenlerle kaybeden Yahudiler ve Hristiyanların, onların yerine kendi bilgilerince kutsal metin oluşturma ve inşa etmek olan tarihi olaya tahrif demektedir...Fakat bu, bugün eldeki tahrif edilmiş Tevrat ve İncil metinlerinde, Hz. Musa ve Hz. İsa'ya vahyedilen asli Tevrat'tan ve İncil'den hiçbir şey yoktur anlamına da gelmez. Örneğin asli Tevrat'ta var olan kısas cezasının, bu günkü Tevrat'ta da olması gibi, on iki emrin var olması

²⁹⁹ Tomas Michel, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. Ohan Basımevi, İstanbul: 1992. s. 18-20.

³⁰⁰ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s. 236.

³⁰¹ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.236-237.

³⁰² Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.237-238.

gibi. Hz. Musa veya Hz. İsa'ya ait olduğu kesin olan ifadelerin her bir kutsal metindeki oranı %18 veya % 20 civarındadır.³⁰³

Ehl-i Kitab kavramı ise şu şekilde anlaşılmaktadır. “Ehl-i Kitab kavramı, Allah'ın insanları ve milletleri toplum-kitap ölçütüne göre sınıflamasından belirli bir sınıfın adıdır. Yani Yahudi-Hristiyan milletlerine verilen ortak isimdir. Dolayısıyla Ehl-i Kitab kavramı bizzat belirli müsbet veya menfi değer yargıları içeren bir kavram değil, Yahudi-Hristiyan toplumunu çok yönlü olarak tasvir eden bir kavramdır. Kur'an'da dokuz farklı surede 31 ayette geçen bir kavramdır...Bütün bu ayetlerde geçen Ehl-i Kitab kavramı tahlil edildiğinde Al-i İmran suresinin 110., 113-115. ve 199. ayetlerinde beyan edildiği üzere onlardan bir ümmetin ve bazılarının Allah'a ve ahiret gününe dosdoğru inanarak, Allah'ın ayetlerini okuyarak mümin olanları hariç –ki bunların İslam'ı kabul eden Ehl-i Kitab'tan kimseler olduğu anlaşılıyor- Ehl-i Kitab'ın kafirler ve ebedi cehennemlikler olduğu, hatta aynı Surenin 64. ayetinde onlara karşı yapılan “...Ey Ehl-i Kitab! Allah'a hiçbir şeyi şeyi şirk koştumayalım...” mealindeki teklifi ifadede de aynı zamanda onların müşrikler olduğu zimnen ifade edilmektedir. Dolayısıyla Ehl-i Kitab, Yahudilerin ve Hristiyanların inanç açısından küfrüne işaret eden bir kavramdır. Bununla Allah insanlara imanın ve risaletin, yani Hak Dinin nasıl tahrif edildiğini ve aynı zamanda tahrif edilmemesi gerektiğini öğretmektedir.”³⁰⁴

“Böyle bir kavram bugün bizim için ne anlam ifade eder? İman açısından kâfir ve hatta müşrik fakat ahlak, sosyolojik ve psikolojik açıdan müsbet ve menfi yönleri olan iki özel toplulukla karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Hz. Peygamberin “Ehl-i Kitab'ı ne tasdik ediniz ne de yalanlayınız”³⁰⁵ mealindeki hadisi ve benzer diğer hadisler tam da bizim demek istediğimiz şeyi çok güzel bir biçimde anlatmaktadır. Günümüzde Batı'da ortaya atılan dinlerarası Diyalog, dinî çoğulculuk, dinlerin birliği, ilahi “mesajın” birliği gibi düşüncelere kapılan Müslümanlar, birey ve cemaat olarak bunun meşruiyeti için, tevhidi teslisin vaftiz suyuna batıracak kadar bir yanlış değerlendirmeye Ehl-i Kitab kavramına sığınmaktadırlar. Yukardaki hadisin birinci kısmında “ne onları tasdik ediniz” derken, bize onların da kitapları

³⁰³ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s. 245, 247.

³⁰⁴ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.239-240.

³⁰⁵ Buhari, İ'tisâm 25,

var, onların da dini vardır gibi gerekçelerle onları tasdik edici söz ve tavırlarla ilişkiye girmeyiniz demek istemiştir. Çünkü Hz. Peygamber, Allah'ın "sen onların milletine (dini geleneklerine) tabi olmadıkça Yahudiler ve Hristiyanlar senden hoşnut olmazlar"³⁰⁶ ayetinin ne anlama geldiğini biliyordu. " Ne de onları yalanlayınız" derken de bize onları tarihi ve sosyal bir gerçeklik kabul ederek, gerektiğinde onları sosyal ve hukuki zeminde muhatap alarak ilişkiler kurabileceğimizi söylemektedir.³⁰⁷

Diğer din mensuplarıyla ilgili olarak hem Kur'an'da yer alan hem de İslam teolojisinde çokca tartışılan konulardan bir diğeri de, farklı inanç gruplarından bir kısmının Allah katında mükâfata erişeceği ve cennetlik olup olamayacağı yönünde olmaktadır. İslam düşüncesinde yukardaki tutumu benimseyenlerin bu konudaki yaklaşımlarını anlamak için aşağıdaki düşüncelerine yer vermek istiyoruz.

"Bize göre yanlış yorumlanan başka bir ayet sınıfı da Bakara Suresinin 62. ayeti³⁰⁸ ile lafız ve manâ bakımından aynı olan Mâide Suresinin 69. ayetidir.³⁰⁹ Bu ayetleri temel alarak, örneğin Süleyman Ateş "Cennet Kimsenin Tekelinde Değildir" adlı makalesinde Hz. Muhammed'e ve İslam'a inanmasa da, Allah'ın varlığına ve birliğine, ahiret gününe inanan, salih amel işleyen başta Hristiyanlar olmak üzere herkesin cennete gireceğini söylüyor; zira ona göre sözkonusu ayetin anlamı mutlaklıktır. Ateş'e göre mutlaklığın sebebi, ayette Peygambere ve Kitaba iman etme gereği ayrıca zikredilmemiştir. Ateş gibi kimseleri kanaatimizce yanıltan husus; bunların ayette ayrıca zikredilmemiş olmasıdır; bu da S. Ateş'e "cennet tekeli" kaldırmak için ayetin anlamının mutlaklığını, Allah'a ve ahiret gününe imanla ve Salih amelle sınırlı görmelerine neden olmuştur. Aslında ayette mutlaklık yoktur. Çünkü ayet, inananlardan (Müslümanlardan), Hristiyanlardan, Yahudilerden, Sabîîlerden kim Allah'a iman eder, ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse kurtuluşa erer şeklinde bir beyanda bulunurken, bu "kimin" her hangi bir kim değil, Müslümanlardan, Hristiyanlardan, Yahudilerden veya Sabîîlerden bir kimse

³⁰⁶ Bakara 2/ 120.

³⁰⁷ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.241-242.

³⁰⁸ Bakara 2/62; "Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir".

³⁰⁹ Mâide 5/69; "İman edenler ile yahudiler, sâbiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir".

olduğunu şartlı olarak ifade ediyor. Dolayısıyla açıkça zikredilmese de bu dinlerin kitabına ve peygamberine zımnen atıf vardır; zira örneğin Yahudi kimse, ancak Hz. Musa ve Tevrat’a imanla Yahudi olur ve bu inançla diğerlerinden ayrılır. Eğer ayet hiçbir din mensubu olmaksızın “Kim Allah ve ahiret gününe inanır, Salih amel işlerse kurtuluşa erer” şeklinde olsaydı, Ateş ve benzerleri gibi düşünerek böyle bir kimsenin ayrıca Kur’an’a ve Hz. Peygambere inanması gerekmez diyebilirdik. Ancak ayette zikredilen Hristiyan veya Yahudi kimse, bugünkü herhangi bir Hristiyan veya Yahudi kimse değil, gerçek hristiyanlığa veya Yahudiliğe inanan kimesdir. Ayette peygamber’e (Hz. Muhammed’e) ve Kitaba (Kur’an) imanının gerekliliğinin açıkça zikredilmemiş olması Hz. Peygambere ve Kur’an’a inanmayı dışlamaz. Kaldı ki ayetlerden S. Ateş’in de kendisinin anladığı gibi, sözgelimi Hristiyanlardan Allah’a ve ahiret gününe inanır ve Salih amel işlerse o kimse cennete gider diye anlarsak, o kimse artık geleneksel tanımıyla Hristiyan olmaz ki! Yani o kimse artık Hristiyan değildir. Çünkü bu ayette dile getirilen “Allah’a iman”, ahirete iman” ve Salih amel” kavramları, Hristiyanlık kavramları olamaz, bunlar islamî kavramlardır; aksi iddia edilemez, zira Kur’an Hristiyan inancını küfür saymaktadır.”³¹⁰

“Meseleye daha pratik olarak bakacak olursak, Allah, örneğin Hz. İsa’yı peygamber seçtiği ve ona İncil’i vahyettiği zaman o günün insanlarına ve Yahudilere, Hz. İsa’ya ve İncil’e inanmasanız da olur mu? demiştir yoksa onları dine mi davet etmiştir? Bilindiği gibi Kur’an’da İslam’ın zuhuru esnasında Ehl-i Kitaptan az da olsa doğru imana sahip olan bazı kimselerin veya bir kavmin olduğu bildiriliyor. Aynı zamanda bu kimselerin kendi kitapları yanında Kur’an’ı Kerim’i de tasdik ederek okudukları ve Hz. Peygamber’i kabul ettikleri bildiriliyor.³¹¹ Allah’a ve ahiret gününe dosdoğru inanan ve Salih amel işleyen bir kimse olur da, bu kimse Hz.

³¹⁰ Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s. 254-255.

³¹¹ Âl-i İmran 3/ 110; “Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız: Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.” 113. “Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okurlar.” 114. “Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardır.” 199. “Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah’a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah’a boyun eğerek iman ederler. Allah’ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.”

Peygamber'den ve Kur'an'dan hiç haberdar olmamış ise, veya bir duyumu olsa da fırsat bulup öğrenme imkanı elde edememişse, ancak bu ve böyle kimselerin kurtuluşu, Hz. Peygamber'i ve Kur'an'ı bilmeksizin söz konusu olabilir. Böyle sadece tek bir ayete dayanarak, özellikle iman gibi bir konuda, genel ve mutlak kabul edilen bir ayetten özel bir hüküm çıkarmak yanlış olur diyoruz; çünkü Kur'an'ın imanla ilgili genel olan birçok ayeti Hz. Peygamber'in peygamberliğine inanmayı emrediyor.³¹²

İslam düşüncesinin ve Müslüman toplumların diğer dinlere ve farklı inanç gruplarına ilişkin tutumlarının, Hristiyan teoloji geleneğinden gelen ve İslam düşüncesi üzerinde çalışan kişiler tarafından nasıl algılandığını anlamak için de konuyla ilgili bazı metinlere baktığımızda şu ifadelerle karşılaşmaktayız.

Müslümanların çoğunluğu İslam dininin son din olduğunu, dolayısıyla günümüzden kıyamet kopuncaya kadar bütün insanlığın ihtiyaç duyduğu tüm temel dinî ve ahlakî hakikatlerin Kur'an ve sünnette bulunduğunu iddia ederler. Bu kimseler, İslam'ın, ilk ortaya çıkışından itibaren ilk üç yüz yıl içerisinde ulema olarak bilinen, iyi yetişmiş nitelikli din bilginleri tarafından ayrıntılı bir şekilde işlendiğini kabul etmekle birlikte, bütün hakikatin ilk dönemde mevcut olduğuna inanırlar.³¹³

İlk dönem Müslüman topluluğun, İslam'ın son din olduğu iddiası, çok daha sıkı ilişki içinde olduğu iki din olan Yahudilik ve Hristiyanlık hakkındaki iddialarla desteklenir. Kur'an'da Hz. Musa ve Hz. İsa'nın sırasıyla Yahudilik ve Hristiyanlığı kuran peygamberler olduğunu kabul eden ayetler vardır. Sözelimi Maide 44. ayette söz konusu peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahiylerin temelde Kur'an'ın öğretisiyle özdeş olduğu ve onun tarafından teyit edildiği kabul edilmektedir.³¹⁴ Ancak bunun yanında Nisa 46. ayetlerde olduğu üzere Yahudi ve Hristiyanların bazı metin ve ifadeleri tahrif ettiği suçlaması da yöneltilmektedir.³¹⁵ Buradan hareketle bazıları, öteki dinî geleneklerin tahrif edilmiş olduğunu düşünmeleri dolayısıyla,

³¹² Bayraktar, *Bir Hristiyan Dogması Teslis*, s.256.

³¹³ W. Montgomery WATT, *İslami Hareketler ve Modernlik*, Çev. Turan Koç, İz Yayıncılık, İstanbul. 1997. s. 26.

³¹⁴ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 27.

³¹⁵ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 28.

Kur'an geldikten sonra artık onlara bağlanmanın akıl dışı olduğunu söylemektedirler.³¹⁶ Zira İslâm, daima kendisini nihai ve kendi kendisine yeterli olarak sunmuştur.³¹⁷

İslam, tüm insanlık için gerekli olan ahlakî ve dinî hakikatler bütününe sahip olduğunu ileri sürer. İddia, insan toplumunun asli herhangi bir gelişme gösterebileceği beklentisi taşımayan geleneksel Müslümanlar için daha ikna edici görünmektedir.³¹⁸

Nihailik iddiası Kur'an tarafından da desteklenir.³¹⁹ Hz. Muhammed, Peygamberlerin sonuncusu (*hâtemü'n-nebiyyîn*) olarak gösterilir. Bu ifade hem Hz. Muhammed'in önceki peygamberlerin doğruluğunu onaylayan bir mühür, hem de O'nun peygamberlerin sonuncusu olduğu anlamına gelmektedir.³²⁰

Değerlendirme

Çağdaş İslam ilahiyatında diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin geliştirilen yaklaşımları irdelediğimizde genel olarak karşımıza şu hususlar çıkmaktadır.

Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin teolojik anlamda kapsayıcı, çoğulcu ve dışlayıcı olarak nitelendirilebilecek üç farklı yaklaşım benimsenirken sosyokültürel yaklaşımların ise dışlayıcı olmayan kapsayıcı – çoğulcu bir yapı içinde olduğu görülmektedir.

Çağdaş İslam ilahiyatında benimsenen her bir farklı yaklaşımın bir Kur'an ayetine ve Hz. Peygamberin örnekliğine dayandığı doğru olsa da ortaya çıkan sonuç Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin genel yaklaşımı olduğu şeklinde bir sonuca gitmek yanıltıcı olur. Kur'an ve Hz. Peygamberdeki örneklikte, farklı inanç gruplarına ilişkin topyekün bir yaklaşım yerine şartlara ve ilkelere göre değişen bir yapı görülür. Oysa İslam düşüncesindeki yaklaşımlarda oluşan farklılaşma ise biraz daha zihniyet

³¹⁶ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 29.

³¹⁷ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 36.

³¹⁸ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 27.

³¹⁹ Ahzap 33 /40.

³²⁰ Watt, *İslami Hareketler ve Modernlik*, s. 27.

farkı gibi gözükmektedir. Hatta Kur'an ve Hz. Peygamber anlayışının da bu zihniyet farkına göre yapılandığı dikkat çekmektedir.

Zihniyet farkının dini, inanma biçimlerini, dindarlığı ve ötekini anlamada belirleyici etkisi üzerinde başlı başına özgün çalışmalara gitmek gerekmektedir. Çalışmamız çerçevesinde kısaca belirtecek olursak, ortaya çıkan zihnî yapı içinde, İslam düşüncesinde farklı dinlere mensup inanç gruplarının kurtuluşuyla ilgili yaklaşımlarda, aidiyet-mensubiyet paradigmasının etkili olduğu görülmektedir. İnsanın kurtuluşa ermesi ve tanrı inancı üzerinde yapılan değerlendirmeler, bir dine ve inanca mensubiyete göre mi yoksa onun Rabbi karşısındaki bireysel tavrıyla başlayan ve dinsel yapıyla da desteklenen bir süreçte göre mi olacağı sorusu, zihniyet yapısının iki temel ayrışma noktası olarak gözükmektedir. Oysa Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin diğer farklı inanç gruplarına ilişkin yaklaşımında bireyin aidiyeti-mensubiyeti değil onun Allah karşısındaki tavrı dikkat çekmektedir.

İslam düşüncesinin ve Müslüman toplumların diğer dinlere ve farklı inanç gruplarına ilişkin yaklaşımlarının Hristiyan teoloji geleneği içinden algılanışında daha çok İslam düşüncesindeki tekerci/dışlayıcı yaklaşımın esas alındığı, kapsayıcı ya da çoğulcu anlayışın dayandığı ayetler ve Hz. Peygamber uygulamalarına yer verilmediği görülmektedir.

III. BÖLÜM

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ / DİN DERSİ ÖĞRETMENLERİNİN DİĞER DİNLERE VE DİN MENSUPLARINA İLİŞKİN YAKLAŞIMLARI (BULGULAR VE YORUM)

Din kültürü ve ahlak bilgisi/din dersi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımları ve bu yaklaşımların din öğretimine yansıması yurtdışında görevli, ülkemizdeki resmi ve özel eğitim kurumları; özel azınlık okulları, özel yabancı okulları ile özel uluslar arası okullarında çalışan Din kültürü ve Ahlak Bilgisi/Din Dersi Öğretmenleri ile yapılan görüşmelerin analizinden bulgular elde edilmiştir.

1. YURTDIŞINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN BULGULAR

1.1. İngiltere’de Görevli Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG1)

Görüşmeye dair:

Görüşme Milli Eğitim Bakanlığınca İngiltere’ye gönderilen ve halen yurtdışında görevine devam eden öğretmen ile yılbaşı tatilinde MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde 04.01.2010 tarihinde yapılmıştır.

1.1.1. Mesleki Deneyim:

AG1; daha önceki yıllarda İlköğretim okulunda, Lise ve İmam Hatip lisesinde, Suudi Arabistan’da Türk okulunda görev yapmıştır. Şu anda ise Londra’da “devlet okullarında” hafta içi okul saatlerinde ya da okul saatleri dışında “Türkçe ve Türk Kültürü dersleri”ne girmekte, “hafta sonu dernek okulları” diye adlandırılan okullarda da hafta sonlarında görev yapmaktadır.

24 yıllık öğretmen olan AG1, düz ortaokulu, İmam Hatip Lisesini ve 9 Eylül İlahiyat Fakültesini bitirmiştir. Kelam ve Din Eğitimi anabilim dallarında yüksek lisan ders dönemlerini bitirmiş tez aşamasını tamamlamamıştır.

Öğretmenlik yıllarında pek çok hizmetiçi eğitim faaliyetine katılmış, Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün 2001 yılında düzenlediği Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyumu sekreteryasında yer almış, şu anda ise dini müzik dışında destek almak istediği herhangi bir hizmetiçi eğitim konusu olduğunu düşünmemektedir.

Din eğitimi alanındaki İnternet sitelerini takip etmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığının ve İlahiyat fakültelerinin çıkardığı ilmi dergileri mesleki alandaki gelişmeleri takip etmek için okuduğunu belirtmektedir.

AG1 İngiltere’de din ve din eğitimi alanında üniversitelerin ve özel kuruluşların düzenledikleri sempozyum, seminer, panel ve konferans gibi bilimsel çalışmaları izlediğini söylemektedir.

AG1’in Türkiye’den Suudi Arabistan’a, oradan da İngiltere’ye çok farklı uygulamaları gözlemlene imkanı olmuştur. Bu anlamda meslek hayatına dair geriye dönük özdeğerlendirmelere girmektedir. Özellikle din öğretimi alanında İngiltere’de gözlemlediği fenomonoljik yaklaşımın İngiliz Öğretmenler tarafından öğrenme ortamlarında nasıl uygulandığını ve bu uygulamaların farklı dinlere mensup öğrenciler, veliler ve toplum üzerinde nasıl bir etki bıraktığını çok yakından deneyimleme imkânı bulduğunu dile getirmektedir. Bu konuda AG1 şunları ifade etmektedir.

“Biraz da dersin içeriğinden bahsedeyim isterseniz. Oradaki evrakları da benim görme tanıma fırsatım oldu. Mesela İslam dini nasıl öğretiliyor diye? Benim şu ana kadar Türkiye’de karşılaştığım, yaptığım öğretmenlik süresinde karşılaşmadığım eğitim öğretim materyali var. Bi kere İslam’la ilgili özellikle Hac farızası çocuklara çok görsel, çok güncel olarak hep aktarılıyor. Bunlar öğrencilere İnternet marifeti ile, CD ler marifeti ile kasetler dolu dolaplarında, öğretmenler bunları temin ediyor, bunları alıyor. Mesela benim çalıştığım okulun bir tanesi Honzigör Scul yani Honzi Atatürk Okulu bizim Türk vatandaşlarımız da Atatürk Okulu demişler hafta sonu da biz orda bir Atatürk Okulu adı altında biz çalışıyorduk. Bu okulun mesela sınıflarını biliyorum ben. O sınıflarda tüm bu materyaller var ve okulun girişinde de şey yazılı; matematik ve din okulu diye yazılı. Yani bu okul bir lise düzeyinde sadece kız okulu (kısa ara 3. ses kaydı). Sınıflarda ders işlenirken hangi dinle ilgili konu işleniyorsa onunla ilgili çok materyal var ve hepsi güncel işe

yaramaz materyaller değil. CD, DVD, kaset ve son teknoloji akıllı tahtalarda projeksiyon eşliğinde bu dersler işleniyor. Sınıfta Yahudiler, Hristiyanlar, Müslümanlar, Sihler yani duruma göre o mahallede o çevrede oturan, okula gelenlerden değişik değişik çocuklar var. Bunlar o dersi dinliyorlar.”

AG1 İngilteredeki fenomenolojik din eğitiminin toplumda farklı dinlere ve inançlara mensup kişilerin tanışmaları, aralarında saygı ve hoşgörü oluşmasındaki etkisinin belirleyici olduğunu, okullardaki bu uygulamanın ayrımcılık karşıtı yasalarla da desteklenerek toplumda inanç gurupları arasında çatışma zemininin yok olmasına aksine saygı zemini oluşmasına yol açtığını dile getirmektedir.

1.1.2. Sosyokültürel Yaklaşımlar

AG1 özellikle yurtdışı tecrübesinden sonra diğer dinler ve mensupları hakkında daha doğru ve daha fazla bilgi edindiğini dile getirmektedir.

AG1 bu konuda şunları ifade etmiştir. “Türkiye’de iken işte sadece okullarda gördüğümüz, derste ilgilendiğimiz konular kadar diğer din mensuplarını tanıyabilirdik ama orda bir hayli çeşidini tanıma fırsatımız oldu. Ve ben hemen küçük bir kanaatimi paylaşayım. Yahudilerin Müslümanlara giysi, davranış, yiyecek, içeceklerle ilgili çok benzediğini gördüm. Bu çok özel bir örnek değil, yani biz burada, Türkiye’de onlarla ilgili kanaatimiz çok farklı, onlarla ilgili duyduklarımız, bildiklerimiz çok farklıydı, çok farklı okumuştuk. Ama orada Yahudilerin, Müslümanların inançları ile daha yakın olduğunu birebir görmüş olduk. Dolayısı ile Hristiyanlar ve Yahudiler hakkındaki kanaatimiz buradakinden daha farklılaştı. Bire bir farklılaştı. Ben Türkiye’de iken Yahudilerin İslam’dan Müslümanlardan daha fazla sapmış, sapık bir gurup bir din anlayışına sahip olduklarını düşünüyordum. Oraya vardığımda bu kanaatim yüzde yüz değişti. Yahudilerin davranışlarının ibadet şekillerinin, giysilerinin, yeme içmelerinin, yeme içme şartlarının, Müslümanların şartlarına çok benzediğini birebir görme imkanına sahip oldum. Dolayısı ile onları orda daha yakinen görme imkanım oldu.”

AG1 lisans döneminde almış olduğu derslerden hareketle diğer dinler ve mensupları hakkındaki içeriğin ve anlatım biçiminin kesinlikle yeterli olmadığını söylemektedir.

AR³²¹ tarafından kendisine yöneltilen “**Peki diğer din mensuplarının da aynı şekilde sizin inancınızın günlük yaşama yansımaları doğru bildiğini düşünüyor musunuz?**” sorusuna ilişkin şunları dile getirmiştir. “Onlar da aynı, yani İngiltere genelinde söyleyecek olursak, belki Londra özelinde söyleyecek olursak bir Müslüman’ın, bir Müslüman öğrencinin bir Sih’e karşı, bir Yahudi’ye, Hristiyan’a karşı taşıdığı tavrı kanaati onlar da bir Müslüman öğrenciye taşıyorlar. Yani öğrencilerde böyle bir tolerans böyle bir anlayış oluşmuş, yani ancak şu son zamanlarda yaşadığımız islama fobi, Müslümanların suçlanması, teröre bulaştırılması, terörle birlikte anılması, ya bu gibi durumlar anladığım kadarı ile biraz konjonktürel ve kesinlikle herkese şamil edilmeyecek bir durum. Çünkü orda ben öğrencilerde hatta insanlarda büyüklerde insanların birbirine karşı çok toleranslı olduğunu gördüm. Çok toleranslı, oldukça eşitçe herkes birbirine saygı gösteriyor. İngiltere genelinde değil de bu tür tartışmaları izlediğinizde ben de o kanaattem ki diğer dinlere mensup insanlar Müslümanlar hakkında doğru kanaate sahip değildir. **Benim burada Yahudiler hakkındaki doğru bilgiye, doğru kanaate sahip olmadığım gibi onlar da Müslümanlarla ilgili bilgi eksikliği var. Kanaat eksikliği var. Doğru olmayan bir kanaat eksikliği var.** Eğer İslam’ı, Müslümanları gerçek anlamda yerinde, kutsal metinlere dayalı olarak değerlendirmiş olsalar, onların peygamberlerine göre değerlendirmiş olsalar, onların belki davranışlarına göre değerlendirmiş olsalar daha doğru olurdu ama böyle bir imkan olmamış. Olmadığı için de onların Müslümanlara karşı kanatları çok ta olumlu değil. Ama bu birazda işte dediğim gibi konjonktürel bir durum yani.”

Ayrıca AG1 İngiltere’de farklı dinlere mensup kişilerin dini pratiklerini yerine getirme talepleri ile ilgili olarak çok kolaylaştırıcı bir ortam olduğunu şu ifadelerle dile getirmektedir. “Yani namaz kılmak istediğinizde, oruç tutmak istediğinizde, camiye ulaşmak istediğinizde, zekat vermek istediğinizde veya dinin ibadetleri ile ilgili veya örfü ile ilgili, gelenekleri ile ilgili bir davranışta bulunmanız gerektiğinde bunları yapamazsınız, edemezsiniz veya böyle hiçbir imkansızlıklarla karşılaşmadım. Aksine devletin tüm organları bu tür şeyleri geliştirici bir şekilde düzenlemiş, devlet herkes örfünü, geleneğini, dinini, inancını sonuna kadar yaşayabilsin diye düşünüyor. Bunun için de yollar açıyor. Hatta yardım için finanssal

³²¹ Kısaltma görüşme yapan araştırmacıyı ifade etmektedir.

destek sağlıyor. Yani bir Müslüman için cami yapımına önem veriyor, bir Sih için bir Budist için ibadet yeri ayarlamaya çalışıyor, bir Hristiyan için kilise ayarlamaya çalışıyor, Yahudilerin kendi kütüphaneleri kendi sinagogları var, ama illa da kendi anlayışlarına en ince teferruatına kadar uygun olmayabilir ama şartlarına göre herkesin talebini karşılamaya ve ibadet mekânı hazırlamaya gidiyor.”

AR’nin “Peki aldığınız eğitim açısından bakarsak bir problemle ilgili Yahudi, Hristiyan ve bir Agnostik öğretmenin olduğu ortamda bizden de bir öğretmen çalışacak, sizce aldığı eğitim yeterli mi?” Sorusuna yönelik AG1 şunları ifade etmiştir. “Değil bana göre yeterli değil. Yani buradaki bizim aldığımız lisans eğitiminde ister dinlerle ilgili ister kültürlerle ilgili, isterse de dille ilgili sorun yaşayacağını düşünüyorum. Dil konusu büyük bir problem. Bir kere burada bu tür çalışmalarda en büyük problem zaten dil, ardından da yani bahsettiğimiz o konularla ilgili de yeterli donanımına sahip olduğunu düşünmüyorum. Ancak lisans eğitiminden sonra ancak o konuda ihtisas yapmışsa uzmanlık olarak yüksek lisans gibi bir çalışması falan olduysa böyle bir şey olabilir.”

AG1 Diğer dinlere mensup kişilerle çok yakından kurdukları arkadaşlıklar ve diyaloglarla ilgili olarak şunları anlatmaktadır. “Benim bir arkadaşım yine ilahiyat alanında çalışan arkadaşım, mesela evinin yanındaki bir kilisenin papazı ile yaklaşık iki yıl her Perşembe günleri bir hafta o gidiyor, bir hafta da o geliyordu evimize, onunla ilahiyat konularını tartışıyorlardı. Yani Hristiyanlıkta Allah inancı, melekler, peygamberler, bizim Peygamberimiz, Hz. İsa, bunlarla ilgili gayet seviyeli hem de akademik sayılabilecek konular oluyordu. Ben zaman zaman sadece konuşmalarına katılıyordum. Yani bu gelinceye kadar da devam etti. **Yani bunun hiçbir şeyi yok, ama ilk önce onların da şöyle bir kanaati vardı. Onlarda onu sezinliyorum. Ben bunu, Hristiyanlığı bu arkadaşlara anlatırda Hristiyan yapabilir miyim? Diyor. Yani o amaçla başlıyor. Sizi de yani beni Müslüman mı yapacak diye düşünüyor. Dolayısı ile böyle bir kaygı ile başlıyor ama daha sonra bu kaygı bitiyor, bir bilgi alışverişine dönüyor. Ama arkadaşımın kanaatini de söylemiş olayım. Yani diyor mesela bizim Peygamberimiz Hz. Muhammed’e yani insan diye bakmıyor diyor. Yani onu adam yerine koymuyorlar, Hz. İsa’yı da bir tanrı, tanrının gölgesi gibi anlatıyorlar. Onu da işte sevgi sözcüğü ile ifade ediyorlar. Bunu bir din adamı açısından söylüyor.**

Bir papaz hatta bu papaz doktora yapmış bir papaz. Yani biz inancımızla ilgili bu aşağılayıcı tavra eğer razı olamasak bu işi götüremiyoruz, ama biz de bu anlayışı, onların bu anlayışını kabul ediyoruz.”

Peki bu din adamı diğer dinlere saygıyı da içeren fenomenolojik din eğitimi dersini almamış mı diye sorduğumuzda ise **AG1** şu açıklamalarda bulunmaktadır. “Tabi konu bir kültür aktarımı değil, bir tartışma ve bir taraf olduğu için. Bunu bizdeki bir cami imamı gibi düşünün, bir vaiz gibi düşünün. Yani bu kendi dinini en iyi şekilde karşı tarafa bir Hristiyan bir Yahudi’ye anlatıyor diye düşünün. O da bu şekilde anlatıyor. Kendi dininin daha doğru olduğunu ve işte dediğim gibi işte, Hz. Aişe ile ilgili, Hz. Fatıma ile ilgili, sahabelerle ilgili yani çok da öyle hoş karşılamayacağımız kanaatlere sahipler ve bunları söylüyorlar. E tabi biz o kanaate sahip olmadığımız için bu konuşmalarımızın devam etmesi açısından yani nedir Hristiyan öğretisi, bizimle ilgili kendileri ile ilgili buna katlanıyoruz ve devam ettiriyoruz. **İlerleyen aşamalarda tabi birbirinizi tanıyorsunuz. Daha söyleyemediğini ilerleyen aşamalarda söyleyebiliyor. Hatta böyle bir papazın bizim başka bir arkadaşımıza evet bakın ben sizin dediğinize inanıyorum ama ben bunu söyleyemem dediğini duymuştum.** Onlar da sonuçta Yahova şahidi veya bizim tebliğ cemaatleri gibi dinlerini diğer insanlara aktarma konusunda çeşitli aktrasyon yapıyorlar.”

AG1’e yöneltilen “**bir de yaklaşım olarak, yani bunlar da bizim gibi Allah’a inanıyorlar gibi bir değişiklik oluyor mu**” şeklindeki soruya ilişkin şunları söylemiştir.

“Oluyor. Tabi, tabi. Özellikle Yahudilikle ilgili oldu bu. Hristiyanlarla ilgili çok fazla olmadı ama Sihlerle ilgili oldu mesela. Biz mesela dinler tarihinde veya çevremizde program yaparken dinleri işte ilahi dinler ilahi olmayan dinler diye ayırıyoruz. Veya işte sadece ilahi dinler olarak alıp Yahudiliği, Hristiyanlığı, Müslümanlığı tanıtırız. Ama orda gerçekten çok önemli nüfusa sahip yerel inançları dinleri bile değil inançları okutuyorlar, Sihler bunlardan birisi hem de hayatın içinde çok etkinler. Dolayısı ile onlarla ilgili kanaatimiz de değişiyor. Var olmayan bir kanaat oluşuyor. Doğru bir kanaat oluşuyor. Var olan aksi kanaatlerimiz daha da doğru hale geliyor yani ben onu yaşadım. Bu şuna benziyor ben Suudi Arabistan’da görev yaparken fıkıh dersini okurken hac konusunu anlatırken Kabe’yi, Arafat’ı,

Müzdelife'yi anlatırken defalarca anlatmamıza rağmen oraya vardığımızda zihnimizdeki mekanlarla karşılaştığımız mekanlar çok farklı. Bu algılama ile ilgili bir iş galiba bir sorun. Dolayısı ile burada da benzer durum. Burada Hristiyanlarla ilgili, Yahudilerle ilgili Sihlerle ilgili, Budistlerle ilgili kanaatimiz oraya vardığımızda değişebiliyor. Ben en büyük şoku diyeyim Yahudilerle ilgili yaşadım çünkü onlarla ilgili kanaatim çok farklı idi, Çok aksi idi, yani burada anladığım kadarı ile bir değerlendirme yapmak istersek İsrail'in tutumundan kaynaklanıyormuş anladığım kadarı ile. Biz oraya vardığımızda bunun böyle olmadığını belki de İslam'a en yakın bir gurup olduğunu görme şansım oldu. Örneğin giysileri baş örtülü, hanımlarının hepsi örtülü, hepsinin de giydiği etek, etek boyu ve üzerlerindeki elbise kadınların döbiyes dediğimiz mesela bizim hanımların giydiği elbise ile aynı birebir ayrıca onlar bizim helal diye adlandırdığımız yiyecek içecekleri için onlar da Koşer demişler. Tüm dükkanları, tüm marketleri, evleri, iş yerleri aynen bizdeki gibi helal et diye adlandıracağımız onlar da bizim gibi Allah'ın adına kesilmemiş etleri yemiyorlar. Allah adına kesilmemiş etleri satmıyorlar, biz ne kadar domuz eti yemiyorsak Kur'an'ı Kerimde yazdığı için onlar da yemiyorlar. Bunları bulundurmuyorlar. Dolayısı ile onlar hakkındaki kanaatimin tamamen yanlış olduğunu düşünüyorum. Demek ki Yahudilerle aslında biz bilmeden birçok konuda anlaşabileceğimiz anlaşamamaz hale geliyor. Bu bilmemekten kaynaklanıyor. Belki iyi bir diyalog kurmuş olsak onlarla da anlaşabileceğimizi düşünüyorum.”

AG1 “Sizce bütün insanlığı tehdit eden, farklı kültür ve gelenekler arasında işbirliğini zorunlu kılacak olan problemler söz konusu mudur? Varsa örnekler verir misiniz? Şeklindeki soruya yönelik olarak; savaşların, global ısınmanın, iklim değişikliklerinin ve açlık - sefaletin hem Müslümanları, hem Hristiyanları hem de Yahudileri çok yakından ilgilendirdiğini, hatta işbirliğinin isteğe bağlı değil zorunlu olması gerektiğini, bunu yaparken yardıma muhtaç insanlara dini açıdan değil de insani açıdan bakılmalı, hatta bütün dinlerin özünde düşküne, yolda kalmışa, yardım etmek olduğu halde din mensuplarının bu konuda bir araya gelemediklerini ve mevcut çalışmalarının da kesinlikle yetersiz olduğunu belirtmiştir.

Kendi dininiz ile diğer dinler arasında ortak yanlar buluyor musunuz? En belirgin ortak olan hususlara örnekler verir misiniz? Şeklindeki bir diğer

soruya **AG1** kendi ifadesi ile şöyle cevap vermiştir. “Var çok. Mesela giyinme yani Yahudilerle çok ortak giyinme şeklimiz var. Yiyeceklerin niteliği ile ilgili örnekler var. Yahudilikte onu gördüm. Ondan sonra ahlaklı yaşama, azla yetinme ile ilgili Budistlerle bizim aramızda bir benzerlik var. Ondan sonra bilim araştırma, onlarla ilgili Hıristiyanlarla ilgili çok ortak şeyimiz var. Yahudilerden ziyade Hıristiyanlar hakikaten araştırmaya bilime daha fazla önem vermişler. Yani ben bu konuda onlarla daha fazla benzer olduğunuzu düşünüyorum. Ama Yahudilerle de dediğim gibi yeme içme gibi ortaklığımız var. Giyinme, ibadetlerde ahlak ta çok yön var. **Bunları orda da görüyorsunuz size mutluluk veriyor tabi.”**

1.1.3. Teolojik Yaklaşımlar

Bu bölümde **AG1’e** Din Dersi Öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımları ve bu yaklaşımların oluşmasında etkili olan durumları yordayacak sorular yöneltilerek görüşmeye devam edildi.

AG1. İngiltere’de **diğer dinlere mensup insanlarla bir arada olmaktan ve diğer dinlerin varlığından rahatsız olmadığını, aynı mekânı kullanabileceğini, yeme içme konusunda karşılıklı saygı olması halinde hiçbir sıkıntı yaşamayacağını,** katı, zorlayıcı; şunu şöyle yapmalısın, etmelisin gibi bir tavır olmadıkça kendi ifadesi ile “aksine onlarla beraber yaşamaktan mutlu oluyorum” demektedir.

AG1’e bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın sizce her hangi bir etkisi var mıdır? Sorusunu yönelterek düşüncelerini sorduk.

AG1 bu konuda şunları dile getirmektedir. “Belki tanıma açısından değil de diğer dinlerin varlığını bizzat müşahade etmesi kişiyi daha dindar kılabilir. Ama bir Müslüman olarak Yahudiler hakkında bilgi sahibi olmak, bir Hıristiyan hakkında bilgi sahibi olmak kişiyi daha fazla dindar edeceği kanısında değilim. Ancak bir Müslüman açısından karşıda bir Hıristiyan’ın bir Yahudi’nin var olması, bunların da dininin, örflerinin, geleneklerinin, göreneklerinin olması, Tanrı anlayışının olması, ahrete inanmış olmaları gibi birtakım ahlak, ibadetlere sahip olmaları kişinin dindar olmasını etkiliyor. Sadece varlıkları etkiliyor. Yani diğer dinleri inceleyerek, diğer dinlerdeki durumlara bakarak imanını yüceltmesi, itikadını daha fazlalaştırması çok

olanaklı bir şey değil. Ama orayı gördükten sonra, bir Müslüman başka birisini, başka biri dini, inançlı bir kimseyi gördüğünde, onun varlığını gördüğünde, böyle bir şey varmış, ha böyle bir anlayış varmış, böyle bir dini kuvvetlenme, böyle bir imanı kuvvetlenme, vicdani kuvvetlenme olur. Bu anlamda oluyor. Ama bizim dinimizde şu var onların dinlerinde şu var öyle ise bizim dinimiz daha kuvvetli gibi bir kıyaslama suretiyle bilmiyorum yani olacağını pek tahmin etmiyorum. Çünkü onlarda, kendileri de dini, kendi inançlarının daha doğru olduğuna inanıyorlar. Biz Hristiyanlarla konuştuğumuzda diyoruz ki biz Hz. İsa'ya da inanıyoruz. Hz. İsa'da bizim peygamberimiz gibi bir peygamber. Ama onlar, Hristiyanlar, bizim peygamberimiz Hz. Muhammed'i hiç kabul etmiyorlar, ona bir insan gözü ile bile bakmıyorlar. Dolayısı ile arada şey yerine, imanın güçlenmesi yerine daha da azalma olabiliyor.” Bu bağlamda kendisine yönelttiğimiz Başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak Müslüman bir bireyin inancına zarar verir mi? Sorusuna ilişkin “Vermez, niye versin” diyerek, ilahiyatçı arkadaşı ile birlikte bir Papazla iki yıl boyunca teoloji konusunda yaptıkları konuşmaları dile getirerek çevrelerinden aldıkları “işte o sizi Hristiyan yapacak” şeklindeki tepkileri yadırgadığını belirtmiş, “onlarla bu konuları konuşmak bence seviyesini tutturmak şartı ile faydalı olur diye düşünüyorum. Kesinlikle inancına zarar vermez.” demiştir. Ayrıca diğer dinlere ait kutsal kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilebileceğini belirtmiştir.

AG1 diğer din mensuplarının İngiltere genelinde İslam'a ve Müslümanlara şahıs şahıs değil ama genel anlamda düşünüldüğünde herkes, her din mensubu Yahudilere, Hristiyanlara, Müslümanlara, Sihler'e yani herkesin birbirine saygılı ve hoş görülmesi olduğunu, ancak tek tek karşı karşıya kalındığında karşı tarafı ötekileştirebildiğini, içten içe veya bazı uç insanların birbirleri hakkındaki doğru kanaati yıktıklarını da dile getirmektedir. Bu durumun devletin ayrımcı tutumu cezalandırıcı yaptırımlara gittiği için genel anlamda bir hoş görü ortamının sağlanmasından kaynaklandığını belirtmektedir.

Karşılıklı yaklaşım ve davranışların oluşmasında dini metinlerin etkisi sorulduğunda ise **AG1** bu durumun dini metinlerden kaynaklanmadığını, hem konjonktürel olduğunu hem de İngiltere'nin kendine özgü yapısından kaynaklandığını, çok farklı kültür ve inançlara mensup insanların aynı sınıfta, günlük yaşamda çatışmadan kavgasız gürültüsüz birlikte yaşamaya adeta mecbur

olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Hatta kutsal kitapların herkes için, Müslümanlar için de, Yahudiler için de zamana ve zemine göre yorumlandığını belirtmiştir.

AG1’e diğer dinler ve mensupları ile ilgili zihninizde en çok yer eden ve onlara ilişkin yaklaşım ve davranışlarınıza yön veren bir Kur’an ayeti ve Peygamberimizin sünnetinden bir örnek belirtmek isterseniz neler söylersiniz? Diye sorduğumuzda şunları dile getirmiştir. “Komşulukla ilgili ayet geliyor benim ilk önce. Onlarla bir eşleşme yapacaksam. Yani Hz. Peygamberin söylediği bir hadisi şerif var ayrıca. Mesela öyle zannettim ki; komşunun komşuya miras olacağını zannettim, Cebail’in getirdiği haberlere baktığımda diyor peygamberimiz. Dolayısı ile siz bir Yahudi komşu ile yaşıyorsanız veya Hristiyan bir komşu ile, Budist komşu ile yaşıyorsanız onlarla ilgili hukukunuz kendi Müslüman kardeşinizin hukuku ile aynı. Dolayısı ile orda da aklıma onları bir komşu olarak düşünüyorum. Bu komşularla ilişkilerim nasıl olmalı? Yiyecek, içecek, konuşma, münasebetler, eşimin, benim, çocuklarımin münasebetleri nasıl olacak? Aklıma bu geliyor. Dolayısı ile o yön verebilir diye düşünüyorum. Öyle ise komşuma karşı iyi davranmalıyım. Benim daha önceki bilgilerimde din sizin oluncaya kadar onlarla savaşın ayetinin böyle göz ardı edildiği demeyelim ama çok fazla dikkate alınmadığını düşünüyorum. Yani bizde tebliğ; dini anlatmanın boyutunun işte bilgiye dayalı ve kavgacı bir üsluptan azade bir şekilde **o insanlarla Müslüman oluncaya kadar İslam’a davet etmek gibi bir emrinin göz ardı edildiğini düşünüyorum. Yani bu yapılmalı. Çünkü Hristiyanlar da bunu sıklıkla yapıyorlar ülkelerinde.** Demek istediğim şu ki; yani bir Müslüman olarak bizim mevcut olan ayetlerin hepsine sadece bir kısmına değil aynı derecede önem vermemiz gerektiği ve İslam dinini çok fazla anlatamıyoruz yabancılara, Hristiyanlara ve Yahudilere anlatamıyoruz diye düşünüyorum. İngiltere genelinde ki orda da tabi çekinmeden biraz korkumuzdan belki bilgimize güvenemediğimizden bunları yapamıyoruz diye düşünüyorum. Ama yaparsak herhalde başarılı olabiliriz.”

Ar. “Günümüzde diğer dinlere ilişkin Müslümanların yaygın olan yaklaşımları nasıldır? Kur’an ve sünnetin tutum ve yaklaşımı ile Müslümanların yaklaşımlarını karşılaştırdığınızda neler söylersiniz? Yani Müslümanlar diğer dinlere nasıl bakıyor? Hoş görülüyor mü? Yoksa çok katı mı ?”

AG1. “Ben örtüşmediği kanaatindeyim. Yani Müslümanlar bu tür bilgilerden uzak olduğu için belki Hristiyan özelinde belki Yahudilik özelinde Kur’an’la aynı tutuma sahip değiller. Belki Kur’an bilgisi Hadis bilgisi doğru olsa tam olsa, şümullü olsa tutum ve davranışlar değişik olacak. Çünkü Kur’an’ı Kerimdeki birçok Hristiyanlarla Yahudilerle ilgili ayetleri ben biliyorum, Yahudilerin lanetli, nankör, bir millet olduğu, Hristiyanların işte aynı şekilde çok ihanet ettikleri Hz. İsa’ya. Onlarla ilgili bilgi varken bunların çoğunu göz ardı ediyoruz açıkçası. Bunu şöyle yapıyoruz. Hoşgörü adına, yani bu sadece kendilerinden kaynaklanan farklı bir durum oluşturuyor yani.”

AR. “Peki Kur’an’ın yaklaşımını nasıl tanımlıyorsunuz, sizce Kur’an’ın tutumu nasıldır?”

AG1- “Kur’an’ı Kerimin Yahudilerle, Hristiyanlarla ilgili ayetleri doğru yorumlanmıyor veya göz ardı ediliyor bu ayetler. (az önceki ayetler) Mesela işte bu konumda olan birçok vaiz, anlatıcı, bir çok tefsir, Kur’an tefsiri yapan lider, önder din büyüğü, veya mutasavvıf diye bildiğimiz insanların büyük çoğunluğu Yahudi ve Hristiyanlarla ilgili ayetlerde çok fazla konuşmuyorlar. Bunlarla ilgili ayetlerin ben göz ardı edildiğini düşünüyorum. Bu da konjonktürel bir durum. Yani halka olumsuzluklar, kavga nedenlerini anlatmak yerine olumlu yönleri ile bakmak.”

AR. “Burada Kur’an’ı Kerimin diğer dinlerle ilgili yaklaşımı biraz daha farklı diyorsunuz. Peki hangi yönde Kur’an’ı Kerimin diğer dinlere ilişkin yaklaşımını belirgin birkaç sözcükle ifade edersek”

AG1. “Mesela Hristiyanları dost edinmeyin, yani onlar, siz onlardan olmadığınız sürece onlar sizi kabul etmezler ayetinin çok anlamlı çok değerli olduğunu düşünüyorum. Ama hep bunun göz ardı edildiğini düşünüyorum.”

AR. “Peki bunu İngiltere’deki pratikle ilişkilendirdiğiniz zaman hakikaten dost edinildiğinde bir problem çıkıyor mu? Bunu kıyasladığınızda?”

AG1.- “Ben onları dost edindiğinizde bir imanî bir sorun olduğunu düşünmüyorum açıkçası. Yani onları dost edinebilirsiniz ama bir genel düşündüğünüzde biliniz ki öyle olsa bile onlar sizin dostlarınız değildir. Biz her hangi bir ayete ne kadar ehemmiyet atfediyorsak buna da aynı derecede ehemmiyet atfetmemiz lazım. Dolayısı ile biz bunu böyle bilmemiz lazım. Yani biz gittik orda Hristiyanlarla, papazlarla oturduk konuştuk, onlarda konuşuyor, sadece Hristiyanlar

değil, Yahudilerle de konuşuyoruz, biz bu hoşgörüyü onlara gösteriyoruz. Bu onlarla dost olduğumuz, olabileceğimiz anlamında değil, onlarla birlikte beraber yaşayacağımız, yaşayabileceğimiz anlamında oluşuyor. Yani söylediğim gibi biz onlarla bir komşuluk yapıyoruz. Komşuluk hukukunu da peygamberimiz çizmiş, komşunuz Hristiyan olabilir, Yahudi olabilir, Sih olabilir, yani onlarla komşuluk ilişkisini insani olarak devam ettireceksiniz. Ama öbür tarafta da ayet var. Yani hiçbir şekilde inanmayın ki onların dedikleri doğru değildir. Bir kere Yahudiler şöyle lanetli, şöyle nankör, Hristiyanlar şöyle nankör millettir. Kaldı ki zaten Kur'an'ı kerim son kitap ve din de son din. Hz. Peygamber de Hatemü'l-Enbiya, yani bizim peygamberimize insan olarak bile bakmayan, öyle düşünen bir dine yani bir Müslüman olarak bu işin sahibi olarak bir insan olarak nasıl kabul edebiliriz. Yani biz bunu böyle düşünerek bir hoşgörü demeyelim ona belki ama böyle bir anlayışla bir ön kabulle gidip onlarla diyalog kuruyorsunuz. Belki diyalogunuzun, komşuluğunuzun beraber yaşamınıza faydalı olacak ümidi ile buna katlanıyorsanız ama gerçek böyle değil çünkü bizim dinimiz son din, kitabımız son kitap, peygamberimiz son peygamber ve onların peygamberini de kabul ediyoruz ve onlar da başka peygamberleri kabul etmiyorlar. Yani öyle bir sıkıntı var.”

AG1, diğer din mensupları ile yaşanan tarihsel tecrübelerin günümüzdeki ilişkileri nasıl etkilediği ile ilgili olarak hala kanlı gömlek biçimi hikayelerin anlatılmasına sebep olacak tarihte yaşanmış çok acı olayların olmasına rağmen kendi kanaatini şu şekilde ifade etmektedir. “Şahsi kanaatimi soracak olursanız ben bu kadar acı, ıstırap, sıkıntı çekmiş olmamıza rağmen milletlerin arasındaki bu tür sıkıntıların bu günde çok fazla söz konusu edilmemesi taraftarıyım. Çünkü eğer bizi, insanlığın tümünü iyiye götürecekse bunları unutmamız lazım. Doğru yapılan da bu. Ona bir şey demiyorum. Ama bir imani mesele, bir Kur'an'i mesele, İslam'a bakış, İslamî bir yorum, kitabı bir yorum diye düşünecek olursak ortada belli ayetler var. Yani onlara karşı tutum ve davranışlarımızın nasıl olması gerektiği ile ilgili, emirler var, öğütler var.”

AR-. Mesela ne gibi?

AG1.- “Onlarca ayet var. Az önce söylediğim gibi, onların hiç birisi konuşulmuyor, bu dediğim kaygıdan dolayı. Bana sorarsanız ben bunu sadece bir komşuluk ilişkisi, beraber yaşamak durumunda kaldığım için böyle düşünmek

zorundayım. Onları anlamak zorundayım, onlar beni öldürmediği sürece, bana zarar vermediği sürece ben de onlara zarar vermeden beraber yaşamak durumundayım ama; işin hakikati nedir diye sorduğunda, Kur'an'ı Kerimde böyle ayetler var bunlarla ilgili kanaati bu demek durumundayım. Bunu göz ardı edemeyiz.”

AR. O zaman diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlarımızı belirlerken Kur'an mı belirleyici oluyor yoksa onlar mı, onlar bize şöyle davranıyor biz de onlara şöyle davranalım mı belirleyici oluyor?

AG1. “Bunlar hep konjontürel geliyor. Müslümanlar açısından düşündüğünüzde hadisler ve Kur'an'a çok baktığımızı söyleyemeyiz. Ben söyleyemem yani ayetler zamana zemine göre yorumlanıyor, hadisler zaman, zemine göre yorumlanıyor, çok rahatlıkla yorumlanabilecek ayetler ve hadisler konjonktürel olarak o yerele uygun tarzda yorumlanarak uygulanabiliyor zaman ve zemine.”

AR-. Yani günlük durumlara göre mi belirleniyor diyorsunuz?

AG1.- Evet, Kur'an'a göre sünnete göre belirlenmiyor.

Bu çerçeveyi biraz daha netleştirmek için yönelttiğimiz soruda AG1 Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutum ve davranışlarını belirleyen en önemli olgu/olay/ durumla ilgili şöyle demiştir.

“Yani eğer siz çalışmalarınız, kazancınız istikbaliniz yabancılarla diğer din mensupları ile birlikte olmak durumunda ise onlara bakış açınız işte dediğim gibi yiyip içme, onlarla beraber oturma, onların yeme içme mekânlarını kullanma, onların ibadet ettikleri yerlerin temininin sizin ibadet ettiğiniz yerlerin teminine uygun olup olmadığı, destekleyip desteklemediğine dikkat etme, ailevi veya çocuklarınızın, okulların resmi okulların tutum davranışları beni yönlendirir, işin doğrusu onlarla ilişkilerimde.”

Dinler arası ilişkiler, diyalog, saygı ve hoş görü gibi konuların sağlıklı bir zeminde (doğru bilgiye ve iletişime dayalı) geliştiği ve yürüdüğü konusunda neler söylersiniz şeklindeki soru ile ilgili olarak AG1; diyalog taraftarı olduğunu, insanlar arasındaki iletişim koparıldığında hiçbir sorunun çözülemeyeceğini, diyalogun her koşulda sürdürülmesi gerektiğini, bu çerçevede her tarafın doğru bilgiyi kendi kaynaklarına göre oluşturduğunu, diğerleri hakkındaki yanlış bilginin bize göre yanlış onlar için doğru kabul edildiğini, diyalogun da zaten bu nokta da

yapılması, bu durumun zaten diyalogun doğasında olan bir durum olduğunu belirtmiştir. AG1 bu diyalog anlayışını şu örnekle açıklamaktadır.

“Siz örneğin bir Hristiyan’la diyalog kurarken onların ilk önce Hz. Muhammed’le ilgili kanaatlerine bakarak, ya siz önce şu kanaatinizi düzeltin, Peygamberi adam yerine bile koymuyorsunuz, onu insan yerine bile koymuyorsunuz diyerek girerseniz bu diyalog zaten bitmiş olur.”

AR. “Bu durumda Peygamberimizle ilgili yanlış bir bilgiye mi sahip olmuş oluyorlar?” Şeklindeki sorumuza;

AG1. “Evet sahipler. Bizim de onlarla ilgili yanlış bilgilerimiz var. Ama, şimdi onu yanlış bilgi olarak kişi kendisi kabul etmiyor. Bizim tarafımızdan isimlendirilen bir şey bu. Yani onların bilgilerinin yanlış olduğunu söylüyoruz, onlar yanlış olduğunu kabul etmiyor. Dolayısı ile Müslümanlarda Hristiyanlarda kendi bilgilerini doğru olarak biliyor aslında. Kur’an bilgisi bu gün diyaloga katılan, bu tür bir faaliyete katılan bizim bilim adamlarımız veya kişiler, hepsi Kur’ani bilgiye sahipler, doğrusunu çok iyi biliyorlar ama diyalog yapma adına onları hoş görme durumundalar. Diyalog bunu içeriyor zaten. Başka türlü diyaloga giremezsin. Ha bunun dini sorumluluğu ayrı bir konudur. Yani sonucu ayrı bir konudur, ayrı tartışılabilir. Böyle davrandığımız zaman neler oluyor, neler bitiyor? Bu bir vebal midir? Nasıl bir vebaldir? Büyük bir vebal midir? Yani bunu sonucu yapıp ettiklerimizden imanı etkilenen insanlarda aksi yönde bir değişiklik oldu mu? İyi yönde değişiklik oldu mu? Bunların hepsi çok tartışılabilen konular, tartışmaya değen de konular. Ama diyalog bunu gerektiriyor. Benim kanaatime göre diyalog olması lazım ama seviyesinin çok çok iyi belirlenmesi lazım yoksa bundan kişiye imani açıdan da zarar verebilir veya istediği faydayı elde etmeyebilir. İşin tabiatı diyalog da lazım, diyalog için mutlaka karşı tarafın kusurlarını eksiklerini görmemek lazım.”

AG1’e **“diyalog sürecinde diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için kurulacak iletişimi tıkayan ve sizi güvensizliğe iten olaylar hatırlıyor musunuz? Örnekler verir misiniz?”** Şeklindeki sorumuza yine diyaloga yüklediği anlam çerçevesinde AG1, içinde birtakım inkarı, doğruları veya hakikati nakzetmeyi barındırdığı için diyalogun kendisinde güvensizlik oluşturduğunu, diyalogun nötr bir şey olduğunu, iletişim kurmak için bir araç olduğunu belirterek şöyle devam

etmektedir. “Fakat bu aracı kullanırken, alt yapısını oluştururken birtakım inkarı beraberinde getiriyor. İşin doğrusu, bu inkarlar beni çok rahatsız ediyor. Bir süre sonra Müslümanların genel yaşayışını etkileyen durumlar oluşmaya başlıyor. Hristiyanlar açısından da öyle.”

AG1. Dinlerarası diyalog konusunda lehte ya da aleyhte yapılan çalışmaları kuramsal düzeyden çok günlük pratikte yürütülen faaliyetler çerçevesinde izlediğini belirtmektedir.

Dinler arası diyalog çalışmalarına Müslümanların katılması hususunda AG1 şunları söylemiştir. “Kesinlikle katılmalılar. Hem Türkiye’de, hem yurtdışında bağlı bulunduğu ortamlarda katılmalılar bence. Çünkü bu bir kanal bu kanal açılmazsa diyalog kuramazsınız. Hepimizin bildiği gibi yani biz Müslüman olmadan önce, Hristiyan olmadan Yahudi olmadan önce insanız ve herkes bir kere insani ihtiyaçlarını ortaklaşa yaşayabilir, yaşayabilmeli bunun için de ortak bir zemin bulabilmeli. Bunu da ön şartı diyalogtur, iletişimidir. Ve bu iletişim kurulurken mutlaka iletişimin sonunda neler olabileceğini bilmeli ve tahmin edebilmeli. Karşıdaki kimse ile yönlendiricilik içerisine girilmemeli. Bilmeli böyle bir sonucun olacağını bilmeli. Günah sevap açısından da böyle, vebal açısından da böyle bilmeli, ekonomik sonuçlarını da bilmeli.

“Çatışma dinlerin problemi midir? Başka bir ifade ile “Savaş ve çatışmaların başlıca tetikleyicisi dinsel inanç farklılıklarıdır.” görüşünü nasıl değerlendirir siz?” sorusuna AG1. Günlük pratiğin önemini vurgulayan şu ifadeleriyle cevap vermiştir.

“Aslında çatışmaların, savaşların kaynağı sadece din değil, sadece ekonomik te değil, belki bir başkası ekonomiye bağlar, insanların ekmeğine bağlar, kazancına bağlar, dinden’de kaynaklanabilir, ekonomik olabilir, dinden daha çok kaynaklandığını düşünüyorum. **Yani insanlar inanç farklılıklarından dolayı çatışmalar var, ama bu tahmin ediyorum birlikte yaşamama tecrübesinden de kaynaklanıyor.** Eğer farklı dine mensup insanlar birbiriyle beraber yaşamış olsalar, bu tecrübeyi atlatmış olsalar, sanıyorum bu kavga olmayacak. Ben o kanaatteyim. Ama savaşların nedenini sadece dine bağlamak, sadece ekonomiye bağlamak, sadece hırslara bağlamak doğru değil. Dine bağlamak ta doğru değil.”

“Dinlerin kendilerini koruma ve yayma çabalarıyla, hoşgörü ve diyalog arayışları sizce izah edilebilir mi?” Şeklindeki bir soruya ilişkin AG1 karşı tarafı bir iman eğitime, bir yaptırıma, zorlayıcı tarzda değil de, onu anlamaya yönelik olduğu sürece bu iki durumun izah edilebilir bir durum olduğunu söylemiştir.

AG1’e yönelttiğimiz diğer din mensuplarının kendi dinlerini serbestçe yaşaması / yayması konusundaki soruya ilişkin şöyle demiştir.

AG1.- “Yani biz kendimize bu hakkı ne kadar tanıyorsak onlara da tanımamız lazım. Bunun ölçüsünü benim kanaatime göre Allah yapacaktır. Herkese yapıp ettiğinden soracaktır. Onlar da O’na inanıyorsa inanacaktır, ama biz bunu İslam’ı, Müslümanlığı tebliğ içinde kullanmış olabiliriz. Yani biz dinimizi en azından anlatma fırsatı bulmuş oluruz. Bu açıdan da faydalı olabilir. Diğer dinler de bir İslam ülkesinde dinlerini yaşamalı, yaymalı yani anlatabilmeli belki yöntemde sertliğe yer vermeksizin bu işi yapabilmeli yani.”

Diğer din mensuplarının camilere girip ziyaret etmelerinden rahatsız olur musunuz? Farklı dinlerin ibadet yerlerine saygı duyar, imkan olması hâlinde ziyaret eder misiniz? Şeklindeki birbirini bütünleyen iki farklı soruya **AG1.** Kendi ifadesi ile şöyle cevap vermiştir. “Aksine ben çok seviyorum. Bir kiliseyi görmek, bir Hristiyan’ın camiye görmesi orda bununla çok karşılaşıyorum. Camiyi gelip görüyor Hristiyanlar. Okullarda bu fenomenolojik din eğitiminde Hristiyan çocukların din dersi öğretmenini ile bir camide gidip bir namazın nasıl kılındığını, bir imamın ne yaptığını, o imamın arkasındaki cemaatin nasıl davrandığını, onlarda oturuyor orda, kimisi örtülü kimisi örtüsüz, kimisi mini etekle kimisi kısa çorapla o şekilde dersler öyle işleniyor. Yani bir Sih nelere ibadet ediyor, bir Budist nerde ibadet ediyor? Müslüman gidip onları görüyor, bir mahsuru yok görmesi lazım. Galiba işte diyalog böyle bir şey olması lazım. Bunun dışındaki diyaloglarda hem kişi kendi imanı sorumluluğunu zor karşılar vebalini zor karşılar. Diye düşünüyorum. Hem de doğruya ulaşamayabilir.”

AG1 Kiliseye yaptığı ziyaretle ilgili olarak bilişsel ve duyuşsal düzeyde yaşadığı farkındalığı şu cümlelerle anlatmaya çalışmıştır. “Elbette insan camiye gittiği zamanki gibi bir Müslüman olarak duyduğunuz huzuru orda duymuyorsunuz.

Ama orda bir dini atmosfer var. Dini birtakım şeylerin ritüellerin yapıldığını, **orda bir sessizliğin, sükunetin bir iç denetimin yapıldığını fark ediyorsunuz.** Yani ben zaman zaman zaten küçük çapellere veya büyük Kilislere yani işte Avrupa'nın en büyük kilisesi, en görkemli kilisesi, içerisinde müzenin olduğu Kiliseler onların pek çoğuna gittim. Tabi Müslüman olmamız hasebi ile kendi dininizde olup bitenler kadar etkilenmiyorsunuz ama çok ta daha **anlamlandırabiliyorsunuz.** Yani çok daha kolay anlıyorsunuz. Yani onlar ellerini nasıl açıyorlar siz nasıl secde ediyorsunuz? Onlar nasıl rüküye gidiyorlar siz nasıl gidiyorsunuz, onların da böyle ibadetleri var mı? Nasıl **birtakım insanlara anlamsız gelen bu şekiller size orda daha anlamlı gelebiliyor.** Yani siz şimdi Yahudilikte sizde bir sünnet var Yahudilikte de sünnetin olduğunu duyduğunuzda ha diyorsunuz bunun bir anlamı var yani buna ilerde birçok yorum yaparak anlamlandırabiliyorsunuz. İnsanlar niye sünnet olmalı niye sünnet olur. Veya işte etlere yiyeceklere helal haram diye ayrıldığında onlarda da bunu gördüğünüzde nasıl böyle onu daha iyi anlamlandırabiliyorsanız ibadet yerlerine de girdiğinizde onların yapıp ettiklerinin niye yapıldığını, nasıl anlamlandırıldığını daha kolay görüyorsunuz.”

AG1 diğer din mensupları ile evlenme konusunda “Peygamberimizin söylediğine uymak lazım” dedikten sonra İngiltere’de farklı dinlere mensup insanların evlilikleri ile ilgili gözlemlerinden hareketle düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir. “Ama bir Müslüman bir Hristiyan’la evlenmemeli bence. Ben bu evlilikleri çok gördüm orda. Bunun psikolojik, sosyolojik çok mahsurlarının olduğunu defaatle yaşamış insanları çok gördüm. Bunlara miks evlilik diyorlar, karışık evlilik. Baba Müslüman, anne Hristiyan, veya tersi anne Müslüman baba Hristiyan. Bir çocuk olmuş, bu çocuğun ilerde tüm yaşantısı allak bullak, yani evliliğin sonucu allak bullak. Böyle çok bölünmüş aile gördüm. Bölünmüş çocuk gördüm. Kendilerinin hayatta tutunabilmesi normal bir insan olarak bir ömür boyu devam ettirebilmeleri çok zor. Ayrıca bu iki insana da çok zor. Bir seksen sene birbirine katlanan aileleri pek görmedim. 20 sinde 30 unda evlenip 40 ında tamamen ayrılmışlar çoğu erkek ayrı yaşıyor, kadın ayrı yaşıyor. Tabi bunun nedeni sadece farklı dinlere mensup olmalara bağlamamak lazım ama nedenlerden bir tanesi de bu. Çünkü bu tür ailelerde bir doyuma ulaştıktan sonra artık çocuğu bir dünya rehabilitesine sokalım diye bir kaygı başlıyor tabi ne oluyor, bunlar bu sefer dini öğretilere sarılıyorlar, sonra fark

ediyorlar ki birisi Hristiyan birisi Müslüman, birisi Yahudi ve bunlar çok belirleyici oluyor. Dolayısı ile bu bir anlaşılamazlık nedeni oluyor boşanıyorlar. Dolayısı ile **evlenebilir** ama bunun iyi oturtulması lazım. **Ama şunu söyleyeyim, farklı dinlere mensup olanlarla değil de yabancı insanlarla evlenmenin zorluğu farklı dinlerle evlenmenin zorluğu kadar yani onun gibi.”**

Diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceği, Allah'ın sevgisini kazanıp cennete gidebilecekler mi? İyilik yapan fakat Müslüman olmayan bir kimse cennete girebilir mi? Bu konuda temel ilke ne olmalıdır? Şeklindeki sorulara ilişkin AG1. Şunları söylemiştir. “Benim kanaatime göre Allah’a inanmış bir kimse yani Hristiyan veya Yahudi veya başka bir isimde olsun tanrıya inanıyorsa bu mutlaka cenneti görecek. Ama mevcut bu günü konuşursak ben bu günkü Hristiyanların, bu günkü Yahudilerin ne kitaplarının ne öğretilerinin ne söylemlerinin hiçbirisinin Allah’ça kabul edilebilir bir din, bir inanç bir kitap olduğunu düşünmüyorum. Kur’an’ı Kerim bize bu gün size dininizi tamamladım, kitap olarak Kur’an’ı gönderdim. Peygamber olarak gönderdim diye son ayeti söylüyor. Ondan sonra kabul edilmeyecek sizden başka diyor. Dolayısı ile mevcutlarının gerçek bir Yahudi gerçek bir Hristiyan, gerçek bir Budist, Budist demeyelim, çünkü ilahi din değil olduğunu düşünmüyorum. İslam dininden başka bir dinin Allah katında kabul edileceğini düşünmüyorum. **Ama birisi ben tanrıya inanıyorum, kötülük te etmiyorum, ondan sonra yarın O’nunla da karşılaşacağım diyorsa, bu inancını taşıyorsa Allah muhtemelen bunu yani cennetine koyacaktır. Yani cehennemine kor mu? Tabi bilemeyiz veya ne yapar.,**

Kur’an-ı Kerim’in diğer din mensupları için getirdiği eleştirilerin (uyarıların) sadece onlar için mi, yoksa bu uyarılar Kur’an’da Müslümanlar dahil her dine mensup insanların tarihte düşebilecekleri hatalar olarak mı dikkate sunulmaktadır? Şeklindeki soruya ilişkin AG1; “O eleştiri (konuşmanın akışında teslis inancından hareketle Hristiyanlara getirilen eleştiriler örneğinden, açıklayıcı konuşmalar yapılmıştı) sadece Hristiyanlara aittir. Yani Müslümanların teslis inancına benzer bir var mı? Olmuş mu? Zaten öyle bir şey oluşmuş sa tabi ki onlar için de geçerli olabilir. Yani ben oluşmayacağından hareketle onlar muhatap

değildir diyorum. Ama biz Kur'an'da müşrikleri nasıl tarif ediyoruz. Allah'a ortak koşanlar diye tarif ediyoruz. Hatta biz bazı Müslümanların bazı davranışlarından dolayı müşrik olabileceğini söylemiyor muyuz? Söylüyoruz. Ha bu anlamda bir Müslüman bir münafıkça davranış yaparsa, müşrikçe bir davranış yaparsa ona sen müşriklik yapıyorsun, münafıklık yapıyorsun deriz ve eğer teslis inancına benzer bir inancı bir Müslüman eğer söylüyorsa elbetteki bu onlar için de geçerli, ama ben şu an böyle bir ön kabulden, Müslüman'ın bir teslis inancına hiçbir zaman düşmeyeceğini düşünerek söylüyorum.”

AG1’e Diğer dinlere ilişkin yaklaşımların (Dışlayıcı, kapsayıcı, çoğulcu) nasıl olduğunu, Ya da diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımların sadece bu üç çerçevede değerlendirilmesi konusunda ne düşündüğünü sorduk. (Yaklaşımlarla ilgili kavramların alandaki anlamlarına yönelik açıklama yapıldı.)

Kendi ifadesi ile verecek olursak **AG1** bu konuda şunları söylemiştir. “Aslında işin doğrusu kategoriye biraz daha **fazlalaştırmak gerekir. Yani sadece bu üç kategoride düşünmemek gerekir.** İşin dorusu mesela ben kendimi ikinci tutumdan görüyorum. Davranış, görüş itibari ile. Kapsayıcı bir anlayışım var. Yani bir insan tanrıya inanır, kötülük yapmaz sa Allah onu cennetine kor. Bu Yahudi ülkesinde de doğar, bir Hristiyan bir Budist’te olabilir. Allah onu cennete kor, koyabilir. Böyle bir ihtimal var benim kanaatim. Öbür taraftan inanıyorum ki ona da dışlayıcı dedin sen,”

AR.- “Yani bu kategoriye doğru buluyor musun?”

AG1.- “Ben bu kategoriye doğru bulmuyorum. Bir kere inancım şu ki; Allah'ın kabul ettiği, Müslümanlar açısından bizim açımızdan, tek din İslam. Kitap Kur'an'ı Kerim Hz. Peygamber de son peygamber. Ama ne Yahudiler ne de Hristiyanlar, ne de Budistler bunu böyle kabul etmiyor. Ama bize son din olarak son peygamber olarak gönderilmiş. Dolayısı ile yani bunu kapsayıcı olarak veya dışlayıcı olarak söyleyemem ben. Orda dışlayıcı olarak tabir ediliyor ama, dışlayıcı değil bu bir doğru. Benim doğrum, ama ben aynı zamanda böyle insanların çok kötülük yapmadıkları sürece, insanlığa hizmet ettikleri sürece, tanrıya da inandıkları sürece, çünkü bizim dinimize göre de üç şey çok önemlidir. Allah, yani tevhid inancı,

Nübüvvet yani peygamberlik inancı ve ahiret, öldükten sonra dirilmek. Bu üç inanç varsa bir insanda bir kişide, bu adam yani Müslüman'dır, öyle diyeyim, yani iman sahibidir. Bu kimse Allah katında iyi insandır. Yani tanrıya inanıyor. Onun gönderdiği elçilere inanıyor ve öldükten sonra dirileceğine inanıyor. Bizim dinimizde de böyle tarif ediliyor zaten. Tafsili iman denen (sanırım icmali kastediliyor) şey budur. Ben de o kanaatteyim. Yani eğer buna inanıyorsa Allah bir gün onu istediği zaman cennetine kor. **Yani cehenneme girmek mümkün değil ama bunu da işte kapsayıcı diye söylememek lazım, ötekini de dışlayıcı söylememek lazım.”**

AR.- “Sadece bu üç kategori diyorsunuz yeterli gelmeyebilir.”

AG1.- “Yani işte oradaki duruma göre hem kapsayıcıyım hem dışlayıcıyım.”

Herhangi bir din mensubunun bir başka din için “Allah katında haktır-batıldır” veya bir din mensubu için “Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır” gibi bir hüküm vermeye hakkı var mıdır? Bu konuda doğru olan tutum sizce ne olmalıdır? Şeklindeki bir soruya ilişkin **AG1;** “Yok kişi olarak ta Müslüman olarak ta bizim kimse hakkında yani Allah bunu cehenneme kor, cennete kor gibi bir kanaatimiz olamaz. Kişilerle ilgili. Ama genel bilgi, görgü açısından böyle kimselerin cennete gideceği, böyle kimselerin cehenneme gideceği ile ilgili bir kanaatimiz var. Bu kanaatimizi Kur'an'ı Kerim ve Hadisle oluşturmuşuz. Yoksa bizim bir kişinin şahsı ile ilgili yada din hakkında şöyledir,,,”

AR.- Haktır, batıldır. Mesela eskiden vardı kitaplarda hak dinler batıl dinler. Böyle bir tasnif etme hakkı var mı bizde?

AG1.- “Hayır yok. Ben bu konuda çok netim, yani insanları Allah'ın yargılayacağı bir şekilde yargılamanın sahibi olarak görmüyorum kendimi, doğru değil bu.”

Bu çerçevede **“diğer dinlere mensup insanlarla ilgili yaklaşımlarınızı belirlerken neleri dikkate alırsınız? Dini metinleri mi? Oluşan teolojiyi ya da bireylerin davranış ve yaşayışlarını mı?”** şeklindeki soruya ilişkin **AG1;** “Ben genelde Kur'an'ı Kerim'i dikkate alırım. Hadisi dikkate alırım. Onların kendi kitaplarını yani ön kabul olarak zaten doğru olarak kabul etmediğimiz için ölçü

olarak doğru olan, vahye en yakın, daha doğrusu vahye yakın Kur'an ve Hadislere bakmam gerektiğini düşünürüm. Çünkü inancım o ki; Hristiyanların ve Yahudilerin yazılı eserleri doğru olarak yazdırılmış ve bu güne kadar gelmiş değil, dolayısı ile ona bağlamış olsak yanlış bir kanaat olur. Ama ben bizim doğrularımızla yargılamayı düşünüyorum.

AR.- Ölçütümüz bizim doğrularımız olsun, ama burada onların nesine bakarız?

AG1.- Onların davranışlarına bakarım.

AR.- Kutsal kitaplarına ya da kilisenin teolojisine değil, davranışlarına diyorsunuz. Ölçüt Kur'an'ı Kerim'dir ama...?

AG1.- Onların kutsal metinleri değil, onların veya peygamberlerinin söyledikleri değil, onların insanların bazılarının söyledikleri değil, onların yaşadıklarına bakarım ben.

AR.- İyi düzgün bir insan ise Allah katında kurtuluşa ermiştir?

AG1.- Mesela ben, yani hanımlar bizim Müslüman hanımlar nasıl yaşıyor, yaşamalı Kur'an'ı Kerimde veya işte yiyecek içeceklerde bizim hangisi helal- haram konusu onlarda nasıl işleniyor, nasıl davranıyorlar bununla ilgili, buna yakınsa o zaman o kanaatim oluşur yani.”

1.1.4. Pedagojik Yaklaşımlar

Ders işlenişlerinde kendinizi daha istekli, verimli ve yeterli hissettiğiniz alanlar / konular nelerdir? (Örneğin: inanç, ibadet, ahlak, din ve kültür, farklı inançlar / dinler vb.) Belirtir misiniz. Şeklindeki soruya ilişkin **AG1;** öncelikle İngiltere’de İslam ile ilgili, Müslümanlarla ilgili sorulara cevap vermenin, onların yanlış kanaatlerini değiştirmenin daha çok hoşuna gittiğini, din insan ilişkileri, dinin gerçek mahiyeti, dinin ahlakla ilgili konularında ders vermenin ilgisini çektiğini belirtmiştir.

AG1. Kendi insanımızdan Türkiyeli, Hristiyan, Ermeni, Müslüman, alevi olan çok farklı öğrencilerle çalıştığını, farklı inançlara sahip öğrencilerle diyalogunun kırıcı ve ötekileştirici olmadığını, hem Alevi öğrencilerin hem de Hristiyan olan öğrencilerin İslam kanaati, kendi dinleri ile ilgili kanaatlerinin

çoğunu burada hurafe diye adlandırılan davranışlar olarak gördüğünü, ancak bütün bu konuların orda çok rahat tartışıldığını, sınıf ortamında veya dışarıda çok rahat çok güzel konuşulduğunu, hiç kimsenin hiç kimseyi kırmadan, bir şey demeden tartıştığını, yani Türkiye’de teknik olarak, dini olarak kavga eden insanların orda çok yekinen birbirleriyle işbirliği kurduğunu belirtmiştir.

AG1. Toplumda din eğitim ve öğretimi ile ilgili talepler konusunda İngiltere’deki Türk vatandaşların ilk başlangıçta din dersi almak istemediklerini, sonra kendisini din eğitimi konusunda yüksek lisans yapmış birisi olarak tanıttığını, Türkiye’de Atatürk tarafından İlahiyat fakültesi ve İmam Hatip liselerinin kurulduğunu, dolayısı ile din eğitiminin bir resmi proje olduğunu söyledikten sonra bu insanların artık kendini bırakmadıklarını, bize işte böyle öğretmen lazım, böyle din eğitimi veren insanlar lazım, biz imaj olarak işte göbeğine kadar sakalı olan insanları din eğitimi veren insanlar olarak görmek istemiyoruz dediklerini ve bu talebi dile getirenler içinde Türk ama Hristiyan olmuş kişilerin de olduğunu belirtmiştir.

AG1. Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıma konusunda din/Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki konular ve işleniş şekilleri ile ilgili olarak öneride bulunmuş, bu çerçevede İngiltere’de gördüğü Fenomonolojik yaklaşımın en iyi yöntem olduğunu, bu yöntem açısından bakıldığında diğer dinler ve mensupları ile ilgili konuların dkab’de yeterli olamayacağını, hatta dkab dersine yapılan itirazlara bakılınca Fenomonolojik yaklaşımın Türkiye için çok daha uygun olacağını, ancak mevcut yaklaşım açısından bakıldığında ise konuların normal olduğunu, ayrıca dünyada sadece Hristiyanlar, Yahudiler ve Müslümanların yaşamadığını, Çin’de, Asya’da Budistlerin ve Hinduların nüfus olarak çok fazla olduklarını, bütün dünya dinlerini sayısal çoğunluğuna bakarak önem atfedip sunmanın, dinleri ilahi olan olmayan şeklinde ayırmak yerine inançlar biçiminde sunmanın daha doğru olacağını söylemiştir.

AG1. DKAB öğretmenlerinin farklı dinleri ve onların mensupları ile ilgili konuları öğretme konusunda hizmet öncesinde ve hizmet içinde diğer dinleri öğretme konusunda özellikle muhteva açısından yeterli olmadıklarını, din

dendiğinde sadece Hristiyanlık ve Yahudilikten hareket edildiğini, Oysa dünyada Yahudi ve Hristiyanlardan daha fazla başka kesimlerin (Asya dinleri) var olduğunu ve bu durumun alan bilgisi açısından bir yetersizlik oluşturduğunu belirtmiştir.

AG1. Aynı şekilde diğer dinleri ve mensuplarını tanıtmaya ve öğretme hususunda ders araç gereçleri (ders ve öğretmen kitapları, görsel materyaller vb.) ile ilgili olarak alt yapının yeterli olduğunu, ancak sunum konusunda problem olduğunu, hazırlanan kitapların fazla ama bu ilgili öğrencilere, ilgili kimselere aynı oranda ulaştırılamadığını dile getirmiştir.

Diğer dinlere müfredatta yer verilirken benimsenmesi gereken yaklaşımla ilgili olarak AG1. Önerilerde bulunmuş ve İmam Hatip Lisesi gibi din eğitimi veren okullarda ilahi olsun olmasın dinlerle ilgili detaylı ve doğru bilgilerin doğru bir dille verilmesi, Müslüman bir öğretmenin Hristiyanlık hakkındaki kanaati biçiminde verilmemesi gerektiğini, din eğitimi verilmeyen liselerde, örgün eğitim kurumlarında, fenomenolojik şekilde ortak alanlar şeklinde, karşılaştırmalı biçiminde olması gerektiğini, bu yaklaşımın daha öğretici, daha kalıcı, dünya barışına ve diyaloga daha da yatkın olacağını belirtmiştir. Yani bir öğrenci Hristiyanlıktaki aile nasıldır? Müslümanlıktaki, Yahudilikteki, Budizm'deki aile nasıldır? Konusunu karşılaştırmalı olarak gördüğünde daha kolay öğreneceğini söylemiştir. Bu yaklaşımın hem öğrenme açısından daha iyi kolay olacağını, hem de birbirini anlama açısından, empati kurma açısından daha iyi olacağını dile getirmiştir. Bu çerçevede **AG1.** Fenomenolojik din eğitiminden; diğer dinlere mensup kişilerin kendilerini tanımlama biçiminden hareketle olumlu olumsuz bir nitelermeye gidilmeden bir dinin ve mensuplarının eğitime konu edilmesini anlamaktadır.

AG1. dinler arası ilişkileri etkilemesi bakımından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinin ve öğretmenlerinin etkisi ile ilgili olarak;...16 milyon öğrenci sayısı ile hitap edilen kitlenin çok oluşu ve konunun özelliği nedeni ile diyalogun gelişmesinde büyük katkı sağlayacağını, bu öğrencilerin hepsine ulaşıldığında toplumun etkilenmesinin de o ölçüde olacağını, ancak önemi ölçüsünde ülkemizde

gerekli özenin bu anlamda ne kitaplarda, ne de programlarda gösterilmediğini düşünmektedir.

Diğer dinleri anlatırken, öğretirken diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara ilişkin tutumları etkili oluyor mu? Hristiyanlığı, Yahudiliği öğretirken onların bazı hoşgörülü olmayan davranışları sizde bir ön yargı oluşturur mu? Bu konuda ne söylersiniz? Şeklindeki soruya AG1. Kendi ifadeleri ile şöyle cevap vermiştir. “Dediğim gibi eğer siz yöntem olarak fenomenolojik bir tarzı benimserseniz hiçbir şey olmuyor. Eğer sizin kanaatiniz, niyetiniz o insanlara iman eğitimi vermek ise mutlaka bir şey oluşturur, işte bir ayrımcılık sonucu doğurabilir. Yani bu sizin tutumunuza bağlı. Yani mesela ben bu konular konuşulmadan 1996 da bir gün sınıfa İncil götürdüm. Dersin şeyi konusu şu, kutsal kitabımız Kur’an’ı Kerim, şimdi konu Kur’an’ı Kerim ama bizim öğrencilerimiz Kur’an’ı bilmiyor. Bir kısmı biliyor, evde duruyor bir kısmı açmamış, annesi biliyor, dedesi biliyor, işte Kur’an’ı Kerimde Kıssalar diye bir bölüm geçiyor. Kur’an’ı Kerim’i getirdim işte o kıssanın olduğu kısmı açtım ordan okudum, bir ders sonra İncil getirdim. Dedim bu da işte İncil, bu da işte Hristiyanların kutsal kitabıdır. Bunda da işte böyle böyle şeyler yazıyor. Yani içinde görmeyen varsa görsün. Kur’an’ı Kerim’i görmeyen varsa görsün İncil’i görmeyen varsa görsün. Bu kaç sene oldu mesela, 14 sene oldu, yani bu o zaman çok beğeni kazandırmıştı, a Kur’an buymuş, İncil buymuş, bu bana iki şey kazandırmıştı. Bir, benim Kur’an’ı Kerim’i sınıfa getirme meşruiyetimi kazandırdı. Yani ben Kur’an’ı Kerim’i sınıfa rahatlıkla getirip gösterebildim. Ama ben sadece Kur’an’ı Kerim’i getirip gösterebilseydim bu sefer de velilerde büyük bir reaksiyon olabilirdi. Yani niye Kur’an’ı Kerimi getiriyorsun diye, halbuki pedagojik olarak orda çok doğru bir şey yapıyorum. Konu Kur’an’ı Kerim’i tanıyalım. Kur’an’ı Kerim’in içeriği ile ilgili bir şeyler var orda, sayfasını ebadını tanımak değil, ama onunla birlikte çocuklara yani bir ilahi kitabın ne olduğunu, nasıl olduğunu çeşitli ilahi kitaplardan örnekler vererek hem benim için meşrulaştırdım, hem de dersimi bu şekilde anlattım öğrencilerde bir kanal oluştu, yani onlarla diyalogumuz fazlaştı.”

AG1. gözlemlerine dayanarak öğrencilerin diğer dinlerle ilgili karşılaştıkları zorluklara ilişkin olarak şunları dile getirmiştir

AG1.- Türkiye’de bu konu çok zor bir konu büyük çoğunluğu %98 i Müslümanlardan oluştuğu için yani bu konudaki hoşgörü ve diyalog yolları çok fazla açık olmayacak şekilde eğitim gördüğümüz için diğer dinlere karşı tutum ve davranışlarımız, yapıp ettiklerimiz çok farklı algılanıyor. Bu algılama da devam ediyor. ama bir Avrupa ülkesinde, İngiltere’de öyle değil. İngiltere’de Londra bunu aşmış durumunda, hem sınıfta 5-6 ayrı gurup var, hem de parklarda, yollarda otobüslerde, lokantalarda 3-5 ayrı farklı dini gurup var, ve bunlar arasındaki ilişki de işte zaman içerisinde bir çok olaylardan sonra çok stabil hale gelmiş insanlar yaşıyorlar. Eğer bu hoşgörüyü bozacak bir durum olduğu zaman adına ayrımcılık demiş ki, hükümet yasa çıkartmış ve cezalandırıyor. Dolayısı ile insanlar ya kendiliğinden ya da zorunlu olarak birbiri ile iyi komşuluk iyi ahlak, iyi dostluk ilişkisi kurabilmiştir. Ama Türkiye’de bunun iyi örneklerini gösterebileceğimiz pek bir şey tanımıyorum doğrusu, bu da neden belli, bir çok insan Türkiye’de ben din dersi verilmesini istemiyorum diyor. Niye istemiyor? Çünkü kendisine dayatılıyor. Yani yöntem olarak dayatılıyor. Bu yöntemin dayatılmasından dolayı onlar da kendi inancının hor görüldüğünü düşünüyor. Ona inanıyor, dolayısı ile çok ta iyi örnekler çıkmıyor işte.

Ar.- Yani öğrenciler diğer dinlerle ilgili derste zorluklar çekiyorlar. Konu olarak ta ele alabiliriz. Diyelim ki Hristiyanlıkla ilgili konuları anlatırken öğrencilerin zorluk yaşadığı, diğer dinleri anlama konusunda zorluk yaşadığı anlamında düşünürsek...

AG1.- Yok pek yaşanmıyor. Zaten biz böyle bir şey anlatmadık hiç. İşin doğrusu.

AR.- Yani çocuğun inancında, çocukta şöyle bir gerilim, kaygı ben işte şimdiye kadar bir şeyler öğrendim ama şimdi de karşımda farklı dinler farklı inançlar var, bunu öğrendiğimde bir sıkıntı olurumu? Bu anlamda bir problem gördünüz mü öğrencilerinizde?

AG1.- Yani bu tür bir eğitim vermediğim için karşılaşmadım.

AR.- Az önceki örneğinizde Kur'an'ı Kerim'i tanıma konusunda sınıfa İncil getirme örneğinde bir sıkıntı gözlemediniz. Bu anlamda öğrencilerde bir tedirginlik anlamında diyorum. Müslüman öğrenci Hristiyanlık konusunda gerçekten çok rahat mı yoksa zorluklar yaşıyor mu anlamında. Burda yurtdışı gözlemlerinizi de hareket edebilirsiniz.

AG1.- Tamam anladım. Belki şöyle demek lazım. Eğer siz yöntemi iyi belirlerseniz, insanların ilgi, yetenek, kapasitelerine göre, ihtiyaçlarına göre söylüyorsanız, dersinizi buna göre anlatıyorsanız, sanıyorum problem çıkmaz. Yani o benim örneğimde de ona benzer bir şey var. Ama eğer siz öğrencinin ihtiyacı dışında, öğrencinin ilgisi dışında, istidadı dışında, anlatıyorsanız dersi, hakikaten orda dediğiniz gibi aksi sıkıntılar çıkabilir.

AR.- Örneğin bu anlamda zihninize takılan bir konu var mı? Şu konuda şöyle bir zorluk yaşandı gibi somut olarak.

AG1.- Mesela Cidde'de yaşadım ben nasıl bir şey, çocuklar orda da din dersinde genelde Türk anne babaları gibi evde duydukları hurafeleri batıl inançları çok konuşuyor çocuklar. Ve konuşulan çok büyük meselelerden bir tanesi de bizim Brahmanizm'e benzeyen insanların öldükten sonra ruhlarının başka bir insana hani geçiyor, tenasüh, reenkarnasyon. Bir gün derste öğrencinin bir tanesi ısrarla hocam bu konuya ne diyorsunuz dedi. Yani benim teyzemin oğlu var dedi. Teyzemin oğlu önce dayımmış dedi. Sonra bu hale gelmiş dedi. Kafam attı dedim ki, bu mesele sadece Hataylılarda mı var dedim. Bu dedim niye Tokat'ta yok dedim. Bu mesele niye Giresun'da yok. Hep dedim Hataylılar dedim konuşuyor bu işi. Çünkü orda söylediği bir şey, benim açımdan çok doğru bir şey ama öğrenci açısından şöyle doğru. Şimdi benim açımdan nasıl doğru. Bu konunun konuşulduğu yer sadece Hatay. Yani bu tenasüh, reenkarnasyon sadece Hataylı öğrenciler arasında konuşuluyor. Ben eskiden teyzemdim şimdi de Hatice oldum. Ben dayımdım şöyle oldum böyle oldum. Her derste işte ben şurada yaşıyordum böyle oldum. Konuşuyorum soruyorum Hataylı. Haliyle ben de bu işin doğru olmadığını anlatmak için ya bu iş Hatay'dan başka bir yerde olmuyor mu dedim. Bir gün sonra bana velinin bir tanesi geldi çok ta iyi tanıdığım Hataylı bir veli, yani işte o inanca sahip, Nusayri inanca sahip bir veli, ya dedi sen Hataylılara laf atmışsın, ne lafı atmışım dedim. Sen dedi Hataylılarda şöyle şöyle işler var demişsin. Yok dedim böyle olay,

yani benim açımdan böyle, çocuk şöyle düşünüyor. Yanlış düşünüyoruz şöyle gavuruz, böyle gavuruz. Çocuk böyle algılıyor. Ona aksederken kendi ailesine öyle aksediyor. Benim demek istediğim de o değil. Demek istediğim reenkarnasyon, ruhlar ordan oraya gitmez bir ruhlar alemi vardır. Orda duruyor. İnsan oğlu doğduğunda Allah ona ruhunu gönderir, öldükten sonra da onu tekrar geri alır. Ruhlar alemine götürür, sistem böyledir. Kur'an'ı kerim böyle der. Demek istiyorum. Yüz defa anlatıyorum derslerde. Ben de işte daha kısa kesmek için bu iş sadece Hatay'da mı var? dedim. Basında da var bu mesele. Sor ya Adanalıdır ya Hataylıdır. Hataylıdır ama Adana'ya göçmüştür. Çünkü o oraya has bir olay. Bu bir yani işte Ruh göçü, reenkarnasyon, falan bir şey değil, daha farklı bir şey, uzunca anlatabileceğim bir şey. Şimdi demek istediğim şu, yani bizim tutum ve davranışlarımızdan dolayı öğrencilerden birtakım yanlış tepkiler, veya doğru tepkiler alabiliriz, bu mümkün. Yöntem sizi veya konunuzu anlatmanıza en iyi yardım eden şeylerden birisidir. Onun için yöntemi iyi değerlendirmek ve belirlemek gerekiyor. Dışlayıcıdan ziyade hoşgörölü, kapsayıcı, ötelemeyici, bir yöntem belirlemekte fayda var. yani bardağın işte boş tarafını değil, dolu tarafından tarif etmenin faydası gibi bir şey bu.”

Öğrencilerinizin diğer dinler ve mensupları ile ilgili sordukları ve sizin de önemli bulduğunuz sorular var mı? Mümkün olduğunca bir kaç örnek verebilir misiniz? Şeklindeki bir başka soru üzerinde AG1 ile görüşmemiz aşağıdaki şekli ile devam etmiştir.

AG1. “Valla işin doğrusu benim öğretmenlik yaptığım süre içerisinde çok fazla dinle öğrencilerin ilgili olduğunu görmedim. Ne Türkiye’de ne de yurtdışında. Öğrenciler çok fazla ilgili değiller aslında. Okullarda din dersinin, okullarda din eğitiminin düzenlenmiş olması, örgün eğitimin içine sokulmuş olması devletlerin kaygısı, ailelerin, annelerin, babaların kaygısı. Tabi bundan sonra başlıyor. öğrenciler diğer dinleri işin doğrusu çok ta doğrusu merak etmiyor. Kendileri zaten dine çok fazla önem vermedikleri için çok fazla da böyle dinle ilgili sorular sormuyorlar. Çünkü okul program düzenlemiş ona göre program gidiyor, öğretmen giriyor ders anlatıyor. Anne baba diyor ki din eğitimi alsın ilerde diyor bu dindar olacak, dindar olması gerekiyor, tanrıya inanması gerekiyor. Bizim Türkiye’de de böyle. Belli bir yaştan sonra öyle ya da böyle ailede aldığınız bir din eğitiminden sonra okullardaki

bu sistematik din eğitiminden sonra insanda bir dini duygu gelişmeye başlıyor. ondan sonra sormaya başlıyor. daha fazla sorular anladığım kadarı ile liselerden ziyade üniversitelerde soruluyor. Benim kanaatim o. İlköğretimde, hatta lisede çok fazla hem kendi hem de diğer dinlerle ilgili çok fazla öğrencinin merakı ile karşılaşmadım. Hem diğer dinler hakkında hem bizim dinimizle ilgili. Ama bunu ona bağlıyorum. Yani din eğitimi, din dersleri ister kültür aktarma ister din eğitimi olsun bunlar aslında öğrencinin direkt olarak istediği ilgi kabiliyetine göre verilmesine inanılarak konulmuş dersler değil. Bunlar devletlerin, yani annelerin babaların kaygılarından dolayı konulmuş dersler. Yani bir resim gibi değil. Bir matematik gibi değil. Bir tarih gibi değil. Öğrenci mesela bakarsın bir enstürmana ilgisi var alır üfler, çalar. Bir resmi yapar, matematiğe işte ilgi duyar, çarpar, böler. Konuşmaya İlgi duyar, şiir yazar. Din dersi de çok fazla da böyle öğrenilerek yani örgün biçimde yapılabilecek gibi algılanmıyor öğrenciler tarafından. Benim kanaatim o.

AR.- Peki burada sorun şu mu? Dediniz ya pedagojik kaygılarla değil daha çok velilerin, devletin isteği. Peki acaba burada bir yöntem seçiminde bir eksiklik mi var ki çocukların ilgisini çekmiyor. Çünkü bazen çocuklara bakıyorsunuz belli konularda çok talepkâr da. işte cin konusu, ruh konusu gibi bazen çok enteresan ilk etapta aklımıza gelen, ölüm, bir yakını ölmüşse, dinsel objeler dediğimiz konularda bakıyorsunuz çok ilgili de olabiliyorlar. Burada acaba problem nedir?

AG1.- Kesinlikle yöntem.

AR.- Yani çocuklar dinle ilgili değildirler gibi bir sonuç mu?

AG1.- Hayır o anlamda demiyorum. Çocuklar mutlaka dinle ilgili, çok ilgili, çocuğun yapısında böyle gözükmeyene, ondan sonra, flu olana, hislerine hitap eden şeylere daha meraklılar. Ama onu bulmak için onu öğrenmek için çok çok yöntemleri yok. Bunu bilmiyor. Ne yapıyor. Çocuğu anne baba yönlendiriyor. Yani yemesinde, içmesinde, üşümesinde işte ısınmasında her şeyinde anne baba yönlendiriyor. Yeme içme gibi inançla ilgili şeylerde anne babası tarafından yönlendiriliyor ama anne baba onu nasıl yönlendireceğini bilmediği için, yani üç yaşında nasıl davranmalı ki, çocuk o duygusunu geliştirsın. Bunu bilmediği için anne baba, o yaşta da örgün eğitimin içinde değil. Örgün eğitime gidiyor, o dersi veren öğretmen, din dersi öğretmeni 4 yaş gurubunun soru sorma özelliğini bilmeyince, işte 7 yaş gurubunun, 8

yaş gurubunun ergenlik öncesi çocukluğun son devresi olduğunu ve şu gereksinimleri olduğunu bilmeyince çocukta hiçbir ilgi uyanmıyor. Yok yani böyle bir şey yok. Yani Hristiyanlıkta böyleymiş, Yahudilikte böyleymiş, bizim dinimizde böyleymiş gibi çocuğun ilgisini çekmiyor. İlgisini çekmeyince de biz Maslow'un şeyini, öğrenme hiyerarşisi diye. 7 şey var diyor Maslow. Öğrenme şu şeyle olur. Onlardan bir tanesi ihtiyaçlar hiyerarşisidir. Yani eğer kişi bir şeyi ihtiyaç olarak biliyorsa öğreniyor. İhtiyaç olarak bilmiyorsa öğrenmiyor. Orda bir sürü şey varda onlardan bir tanesi ihtiyaç. Yani siz şimdi eti niye yersiniz, sebze niye yersiniz? Balı niye yersiniz? Mide bunları istiyor. Beyinde merkezleri var. merkezler uyanık duruyor. Din konusunda da beyindeki merkez faal değil, siz onu faal hale getirecek bir yöntemi bulamadıysanız öyle sönük olarak kalıyor. Oysa onu orda çözecek, o merkezi harekete geçirecek bir muharrik olması lazım. İşte onu evde anne yapıyor, baba yapıyor, çevre yapıyor. Okula geliyor okul yapıyor. E okuldaki yöntemler de kötü olunca çocukta bu uyanmıyor. Okuldaki bir çocuğa Hristiyanlığın, Yahudiliğin bir önemi yok. Hatta İslam'ın bir önemi yok. Siz çocuğa yeme içmeyi öğretiyorsunuz. Koku sürmeyi öğretmişsiniz. Film seyretmeyi öğretmişsiniz veya başka bir ihtiyacını öğretmişsiniz. Ama bu ihtiyacını öğretmemişsiniz. Hiç çocuk böyle bir etkileşimde bulunmamış. Dolayısı ile çocukta ortaokulda lisede çok fazla ilgilenmiyor. Ha ne oluyor? Ergen oluyor, bu sefer annesinden babasından, okul ortamından ayrıldığı ortamlarda bu tür şeylerle karşılaşılıyor, sorgulamaya başlıyor. birinci neden bu, ikinci neden zaten din, tanrı, belki din demeyelim, tanrı, Allah, melekler bunlar somut kavramlar değil, yani insanlar için bırak çocuklar için, insanlar için bile soyut. Belki biz yaş itibari ile şu yaşta tanrı kavramına ulaşıyoruz. Bir çok insan elli yaşına kadar ulaşamıyor, belki yetmiş yaşına kadar ulaşamıyor. Çünkü algı meselesi. Dolayısı ile konunun zorluğu da var. bundan dolayı çocuğa bunu öğretemiyorsun. Şimdi bir insana on saat balı anlatmak, işte arılar şöyle gidiyor çiçekten alıyor, getiriyor, kovanın içerisine koyuyor. Şöyle oluyor, bunu adı bal diyorsun. Bu insana balın yapılışını anlatıyorsun ama balı anlamıyor. Ama ona o şişenin içerisinden bir parmak bal alıp ta verirseniz al sana bal diye, ha bal buymuş der. Din böyle bir şey değil, çok soyut, çocuğa onun ne olduğunu anlatamıyorsun. Anlatmak çok zor. Hele algılaması da farklı yanlış oldu ise dolayısı ile siz düşünün ki 3 yaşında yeni yürümeye başlamış, yeni yeni yemek yemeye başlamış çocuğa işte

Allah seni asacak kesecek, cehenneme koyacak dersin iki şey söylüyorsun, öldükten sonra dirileceksin ama azap çekeceksin, bir de Allah seni kesecek. E şimdi çocuğa Allah'ı sevmeyi öğretemezsiniz. O çocuk nefreti öğreniyor. Allah itikatını öğretiyorsunuz ama orda yanlış öğretiyorsunuz. Oysa Allah seni koruyacak, sevecek, cennetine koyacak tarzda yöntem belirlemiş olsak daha da ilgi çeker.

AR.- Peki bu pedagojik anlamda Avrupa ülkeleri daha gelişmiş durumda. Oradaki ilgi nasıl? Öğretme yöntemidir, öğretmen yeterliğidir biraz daha ileri olduğunu söylüyoruz. Peki orda ilgi var mı?

AG1.- Dediğim gibi, benzer sıkıntılar orda da var. öğrenciler okula geldiğinde işte dua ile başlıyor, Hristiyanların yaptığı, din okullarında da Hristiyan öğretilerini görüyor. Diğer okullarda da fenomenolojik olarak görüyor. Bu okulun, devletin programı, bir annenin, babanın isteği dileği değil. Çocuk din dersi alıyor, ben diyor bir agnostikim diyor, tanrı diyor benim için anlamsızdır diyor. Öbür taraftan tanrı diyor çok iyi bu ağaçlar onun yüzünden var, sular onun yüzünden diyor, öyle diyen de var. sınıfta 15 tanesinden 5 i boş ver diyor, tanrı diye bir şey yok. Halbuki bu çocuk Yahudi. Bu çocuk Hristiyan anne babadan doğmuş, agnostik, John Şepirtı dinlemiştim ben, diyor ki benim yedi tane çocuğum var, bir tanesi Yahudi, iki tanesi Hristiyan, bir tanesinin dinle alakası yok dedi. Gene şeyden gelen, Norveç'ten gelen bir bayan vardı, yedi tane çocuğu varmış. Kendisi Hristiyan, çocuklarının üç tanesi Yahudi imiş. Yani bu büyük ihtimalle tutum davranışlardan kaynaklanmış olabilir, dediğim gibi dinin doğasının zorluğundan kaynaklanabilir. Yani bununla ilgili çok şey eğitim yapmak lazım. Bu Avrupa ülkesi, Arabistan, Türkiye diye dinlemiyor. Düşünün İngiltere'de binlerce agnostik var, 60 milyon ülke ve kökeni Hristiyanlardan oluşuyor, 3.5 – 4 milyon kadar Müslüman var ve Hristiyanlardan sonra en büyük kesim agnostik. 25 milyon.

AR.- Artık Agnostizm de bir din olarak ders konusu haline gelmiş mi?

AG1.- Yo onlar bunu sıradan bir şey olarak agnostik diyorlar. Müslümanlar onlar için nasıl bir dinse, Hristiyanlık nasıl bir dinse, agnostizme de bir anlayış.

AR.- İslam'ı derste anlatım konusu yapıyorlar, bunu da yapıyorlar mı? Yani ders konusu yapılıyor mu?

AG1.- Yok agnostikleri görmedim.

AR.- Henüz kurumsal bir kimlik kazanmadı o zaman.

AG1.- Galiba öyle söylenebilir, resmi kitaplarda programlarda falan ama agnostisler pek yok, böyle basında yayında şurada burada çok konuşulan bir konu. Derslerde değil de.”

AG1. İslam dini dışındaki dinlerin öğretimine derslerde yeterli zaman ayırma ve diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortamına yeterince taşıma konusunda; kendilerine verilen süre açısından gerekli zamanı ayırdıklarını, ancak ayrılan zamanı yeterli görmediğini, Türkiye’deki nüfus oranına bakıldığında da bu sürenin genele oranla normal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca diğer dinlerle ilgili konuları sınıfa taşıma konusunda eskiden öğrenciler tarafından zaman zaman tepki aldıklarını, ancak son zamanlarda bu tutumun değiştiğini, bu değişikliğin öğretmenin derse bakış açısına bağlı olduğunu, kendi deyimi ile “biz bakış açımız değiştirirsek, nasıl verelim konusunda istikametimiz öğrenciler tarafından bilinirse sorun olmuyor, olmaz. Ama biz bakış açımızı öğrencilere anlatamamışsak sorun olabilir. Öğrenciler bunu farklı algılayabilirler.”

1.2. Almanya’da Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG2)

Görüşmeye dair:

Görüşme, Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesini bitirdikten sonra kendi imkanları ile Almanya’ya giden ve orda yüksek lisans bitiren ve Alman hükümetinin atadığı öğretmen olarak halen görevini yürüten öğretmen ile MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde ve ilahiyat fakültesinin kantininde 07.04.2010 tarihinde yapılmıştır.

1.2.1. Mesleki Deneyim

2003’te göreve başlayan **AG2**, Almanya’da Kuzey Ren-Westfalya Eğitim Bakanlığına bağlı ve bu bakanlığın yürüttüğü İslam Din Dersi projesinde 7 yıldır İslam Din bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır. **AG2** iki tane ilkokul ve bir tane de öğrenme engeli olan öğrencilerin gittiği, Almanca ismiyle Sonderschule diye isimlendirilen özel okul olmak üzere üç ayrı okulda derslere girmektedir.

AG2 Normal eski sistemdeki ortaokul ve Endüstri Meslek Lisesinin ağaç işlerini ve 1997’de Ankara İlahiyat fakültesini bitirmiştir. 1998 de Almanya ya

giderek Bonn Üniversitesi İslam Bilimleri, din bilimleri ve Türkoloji Orta Asya Türkoloji kombinasyonu ile mastır projesine dahil olarak 2003'ün yaz sezonunda mastırını "Haçlı seferleri döneminde Hristiyanlarla Müslümanlar arasındaki ilişkiler" konulu bir çalışma ile bitirmiştir.

AG2 Almanya'da hizmetiçi eğitim konusunda; öğretmenliğe başladığı ilk yıl itibari ile öğretmenlik bölümü okuyanlardan farklı bir program mezunu gibi mülakatla sözleşmeli olarak öğretmenliğe alındığını, dolayısı ile bir yıl boyunca haftada bir gün belli bir merkezde, öğretmenlik nasıl yapılır? Okuldaki sistem nasıl? Genel öğretmenlik formasyonu bilgileri, eyalet sisteminin nasıl çalıştığı, Alman eğitim sistemi, eğitim sisteminin nasıl çalıştığı, okulda notlandırmanın nasıl olduğu ve notların hangisinin nasıl geçerli olduğu gibi teknik dersler görerek sertifika aldığını belirtmiştir.

İlk yıldan sonra hizmetiçi eğitim olarak sistem içinde sürekli desteklendiklerini, günü birlik davetler şeklinde senede üç defa, dört defa Almanya'da din derslerini Kiliseler verdiği için Katolik kilisesinin, Evangelik kilisesinin İslam din dersi öğretmenlerini de davet ettiğini, Matematik için de başka bir kurumun bunu yaptığını belirterek, iki üç gün yatılı bir seminer şeklinde, yeni teknikleri, yeni gelişmeleri öğretmenlere aktaran çalışmalar yaptıklarını belirtmiştir.

Bu seminerlerde en son yaptıkları çalışmayı şöyle anlatmaktadır. "Sınıfta Allah. Bu başlıkta alt başlıklar var. Allah tasavvuru, çocuklarda Allah tasavvurunun gelişimi, yaşlara göre, kültüre göre filan. Bir tane referençe geliyor, genel konu başlığını bir sunumla size sunuyor. Ondan sonra tartışma işte kişisel tecrübelerimiz işte ne bileyim, tavsiyeler, özel tecrübeler bunlar paylaşıyor diğer öğretmenlerle. Karşılıklı olarak bir paylaşım oluyor. Mesela, Kur'an-ı Kerim, aynı şekilde Kur'an ders materyali olarak Mushaf şeklinin öğrencilere dağıtılarak ders yapılabilir mi? Nasıl işte ayet bulalım, ayet okuyalım gibi. Dolayısıyla bu tür şeyleri diğer arkadaşlarla paylaşıyoruz. Bunun gibi diğer örnekleri de diğer arkadaşlardan dinliyoruz. Her konuyu masaya yatırıyoruz. Rahatlıkla konuşuluyor. Bu bakımdan hem zihnimiz canlanıyor. Monotonlaşmıyoruz. Belirli bir zaman sonra insan işte

kendini yenilemede zorlanıyor. Dışarıdan bir etki olmayınca acabalar, soru işaretleri beliriyor.”

AG2 Kendini iyileştirmek istediği çalışma konuları ya da alanları konusunda şunları dile getirmiştir. “Birden çok. Yani isim isim olarak belki bir tane diyebilirim. Özellikle Müslüman Hristiyan ilişkileri. Özellikle Müslümanlığın azınlıkta olduğu nevi şahsına münhasır belki ilk tecrübesi diyebileceğimiz, Müslümanların azınlıkta olduğu ve şu an yani yaygın bir ifade olduğu için kullanmakta da bir sakınca yok, İslam’ın entegrasyonu, Entegratif İslam ilahiyatı, henüz adı var. Yani acaba İslam ne kadar yabancı bir toplumda kendinden daha büyük, belirleyici bir toplumun altında yaşamak durumunda kaldı ve bunun tecrübeleri nelerdi. Almanya, bunu batı tecrübesinde belki ilk defa görüyoruz. Bu bakımdan bazı noktalarda mesela bizatihi pratiğe ait ibadet konularında, çocuk yaşlardaki çocukların oruç meselesi çok defa sıkıntı oluyor, okul idareleri izin vermek istemiyorlar. Performansları düştüğü için, acaba gerçekten İslam ilahiyatında, İslam hukukunda oruç yaşı, ergenlik yaşı tartışılabilir mi, tartışılmaz mı, bu konular benim için ilginç. Acaba yeni durumlara cevaplarımız, yeni cevaplarımız ne olmalıdır? Bu bakımdan pratiğe dayalı bir sürü alanlar ortaya çıkıyor. Mesela tesettür konusu, çok tartışılıyor. Yüzme, haremlik yani mahremiyet meselesi, bunlar acaba bütün ortamlarını bizim belirlediğimiz, İslam’ın belirlediği, kültürümüzün belirlediği ortamlardaki kıstaslarımızla hükümlerimizle öyle yeni durumlardaki kıstaslar ve hükümler nasıl olmalıdır? Yeni bir kapı var mı? Mecelle’deki “Zamanın değişmesiyle hükümlerin değişmesi” konusu aklıma geliyor. Acaba bunlar kendi kendime sorduğum sorular ama bunlar çoğu defa da bize sorulan sorular. Yani tamamdır, saygı duyuyoruz, işte şöyledir, tavsiye edilmezdir oruç ama çocukların halini görüyorsunuz. Almanya’da günler uzun ne bileyim işte yazlar sıcak olur filan boğucu oluyor bu çocukların oruca teşvik edilmesi ne kadar pedagojik açıdan sağlıklı filan bunların sorular sorulmadan da kendi kendime sorduğum sorular. Yani bunlar bizatihi pratikteki konular. **Ki öyle zannediyorum ki teoride tartışacağımız, ya da düşünmeye başlayacağımız bir çok meseleye gelinceye kadar pratikteki meseleler bizi yoruyor dolayısıyla acaba teoride neler olmalıdır?** Pratikten zamanımız olmuyor. Mesela bir örnek vereyim size. Bu yeni yani şimdiyle ilgili yeni durum. Şu an için çalışan din dersi öğretmenlerinin içerisinde beş kişi ilahiyat mezunu. Yani Türkiye’den ilahiyat kökenli. Bir kişi

Mısır'dan bunların dışındakiler eski Türkçe öğretmenlerinden devşirme öğretmenler. Yani bu şekilde bir kurs verilerek öğretmenlik yaptırılan kişiler. Bu hem bizim eyalette hem diğer eyaletlerde baskın olarak böyle. İlahiyat kökenli olmayan öğretmenler İslam dersi veriyorlar. Şimdi bakanlık bunu genişletmek istiyor ama elinde yeterli öğretmen yok. **İşte ilahiyatçı, dili yeterli ne bileyim bir şekilde tecrübesi olan elemanları yok.** Dolayısıyla şu an ilkokullarda ve orta okullarda çalışan diğer branşlara giren öğretmenleri de aynı Türkçe öğretmenleri gibi ana dil öğretmenlerine uygulamış olduğu süreci bunlara uygulayıp bunlara İslam din dersi verebilir sertifikası vermek istiyorlar. Dolayısıyla bunların da meslek içi yetiştirilmeleri gerekiyor. Bir sene içerisinde 320 saat mesleki bilgi derslerine tabi tutulacaklar ve sertifika alacaklar. Yedi öğretmen belirlendi. Bu yedi öğretmen içerisinde ben de varım. **Dedik ki, milletin elinde tutabileceği bir şey dağıtalım. Genel konularla, İslam hukuku ne bileyim işte usulü fıkıh ne bileyim kalam, hadis, tefsir en azından bunların ne anlama geldiği bunların tarihiyle ilgili bir şeyler verilir. Yazılı, üniversite düzeyinden herhangi bir kaynağımız yok. Kendimiz yazmamız lazım. Özel şahısların yazdığı kendi anlayışlarına göre yazdığı eserler var ama bunlardan daha objektif yani herkesin üzerinde mutabık kalacağı ortak metinler yok. Şimdi onların oluşturulması çabasıdayız. Ne biliyor musunuz? Daha işin sıfır noktasındayız. Bu bakımdan şu an atılacak bütün adımlar orada bulunan öğretmenler tarafından atılacak.”**

AG2 Almanya'da alanı ile ilgili materyal de yükleyebileceği, genel dünya dinleri içerisinde bir İslam bölümünün de olduğu forteacher.com ve Avusturya'da islamunterricht diye bilinen internet sayfalarını alanı ile ilgili takip ettiğini belirtmektedir.

AG2 Yazılı yayın olarak ise Spiegel dergisinin Bildung eğitim sayısını takip ettiğini belirtmektedir. Bu dergide daha çok genel konuları, özellikle Almanya'daki pisa araştırmalarını, okul sistemini tartışan politologların ya da eğitim bilimcilerinin yazılarını bazen takip ettiğini söylemiştir.

Yayınları takip etme konusunda **AG2** duyarlı olduğunu şöyle ifade etmektedir. “Çünkü bu şekilde sürecin içerisindeyiz. Belki bir değişim yaşayacak

yakın zamanda bu hem mesleki açıdan bu değişime hazır olma açısından önümüzdeki süreçte neler planlıyor bu insanlar, bunu görme açısından hem de bir şekilde belki kendi çalıştığınız ortamda bu tür yeni bilgilerle yeni düşüncelerle daha aktif olabilirsiniz. Böyle düşünüyorum. Şahsi kazanım olarak düşünüyorum bunu”

İslam din dersi vb. konuların bu yayınlarda gündeme taşınması hususunda ise **AG2** şu ifadelerle yer vermiştir. “Özellikle politikacılar da dillendiriyor İslam din dersinin gerekliliğini. Sağdan soldan bütün partiler hemfikir. Verilmeli diyorlar, Almanca verilmelidir. Zira entegrasyon tartışması en popüler tartışmalardan bir tanesi. En sıcak konulardan bir tanesi. Bu kelimenin geçtiği her metinde İslam ve İslam’ın eğitimi, İslam’ın öğretimi konu ediliyor. Haber olsun ne bileyim makale olsun, ne olursa olsun. Bu bakımdan İslam eğitiminin bizatihi Almanların kontrolünde, Alman eğitim sisteminin içerisinde Almanca verilmesini vurguluyorlar.”

AG2 Almanya’da öğretmenlik dışında eğitimle ilgili olarak bulunduğu bölgedeki öğretmenlerin başında olan, öğretmenlerin atanmasından ve hangi okulda kime ders verilecek gibi uygulamalardan sorumlu olan Protestan kilisesinden yetkili olan kişinin o şehirde tek din dersi öğretmeni olması nedeni ile kendisine ulaşması sonucu birliktelikte Protestan öğretmenlerin derste İslam’la ilgili kullanacakları ve Müslümanların günlük hayattan ibadet hayatına kullandıkları eşyalar, araç gereçler ve materyalleri bir araya toplayan birkaç proje hazırladıklarını belirtmiştir. İlerleyen zamanlarda aynı kilise tarafından geniş katılımlı bir panele davet edildiğini, bu çalışmalardan sonra Protestan öğretmenlerin hem kendini ve hem de İslam din dersini daha yakından tanıdığını ve bundan sonra 2003 ten bu yana İslam din dersi veren bir kişiden 5 kişiye çıktıklarını belirtmiştir.

1.2.2.Sosyokültürel Yaklaşım

AG2 farklılıklarla karşılaşma pratiği bölümünü duyunca **farklılık kavramı üzerinde** durma ihtiyacını hissederek yaşadığı pratiklerden hareketle bu kavrama açıklık getirmeye çalıştı ve şu ifadelerle yer verdi. “Şimdi hocam. Farklılık derken farklılık da kendi başına tanımlanmaya muhtaç aslında. Ne farklıdır acaba. Yani zaman içerisinde ilk başta farklı gördüğünüz şeylere sizden ya da size benzer olduğu

için size benzer görüyorsunuz ve farklı hissetmiyorsunuz. **Yani mesela o beraber çalıştığımız iki arkadaşın böyle vecd haliyle yalvardığını, Allah’a yalvardığını ben hiçbir şekilde Hristiyan ibadeti olarak görmüyorum. Mümin ibadeti olarak görüyorum. Yani gözünden yaş gelen ve bir şekilde Allah’a yalvaran bir insanın Müslümanın yalvarışının arasında insani olarak yani hiçbir noktada farkı yok. Daha onun gibi derin, o kadar samimi, o kadar gönülden. Şimdi ben o ibadeti ya da o duayı farklı görmüyorum. Bu bakımdan farklılıklar da ilk başta sembollerle işaretlenmişler. Ama arka planında o farklılıkların bir yani büyük bir bölümünün sizden olduğu ya da size benzediğini görüyorsunuz. Dolayısıyla ona yüzde yetmiş, yüzde atmış size benzeyen şeyi farklı olarak tanımlayamıyorsunuz. Buna rağmen farklılıklar yok değil. Farklılıkları daha çok ben Hristiyan, Yahudi, İslam din pratiğinde göremiyorum artık. Farklılıklar bu üçünün dışında din dışı pratikler. İbadet gibi görünen, İdoller, ne bileyim ibadet gibi yapılan bazı hareketler, davranışlar, tutumlar. İnsanların yani din dışı ama din yerine ikame ettikleri şeyler bana farklı geldi. Ama yani Allah’a bir şekilde inanan insanların farklılıkları o kategorideki farklılıklar değil.”**

AR - “Peki buradaki o kişinin Allah’a yönelişinde işte hani bir vecd halinde dediniz, gözlemlerinizi belirttiniz orada hani Hristiyanlığa getirilen temel bir eleştiri var. Baba, oğul, kutsal ruh. O figürler ne kadar yer alıyor. Orası size farklı geliyor mu? Burayı yoksa o kişi aşmış mı? Eğitsel düzeyde bir şey mi, kurumsal düzeyde bir şey mi? Kiliseye baktığınızda farklılıklar hala çok net mi belirgin mi duruyor. Bireysel bir şey mi?”

AG2 - “Bir tecrübemi aktarabilirim. Yani eğer o pratik dünyayı ikonlarla eşdeş ya da bir şekilde iç içe geçmiş görürseniz dolayısıyla o ikonlar belirleyici olur. Nedir Haç, Hz. İsa’nın resmidir, Hz. Meryem’in resmidir. Bunların önünde eğilme, tapınma. Bunlar hemen o ibadetin içini boşaltıyor ve sembol daha ön plana geliyor. Dolayısıyla siz eskiyi, az önce söylediğim nüansı göremiyorsunuz. Artık o nüans kapanıyor. Ama kilise dışında yapılan özel ibadetler, kişisel ibadetlerde bunu görüyorum çoğunlukla. Mesela bir öğretmen arkadaşın eşi kanser hastasıydı. Bu da benim okulumda çalışmayan yine bu kilisedeki çalışmalardan tanıdığım 45-50

yaşlarında bir bayan. Eşini çok seviyor. Eşini de tanıma fırsatım oldu ki Almanlar bu işleri çoğu zaman ayrı tutarlar. Mesleki hayatı, eşimi tanımasına gerek yok gibi. Beni davet etti evine. İkramda bulundu. Çok da özen gösterdi. Bunda alkol yoktur, bunda domuz eti yoktur bunda şü yoktur vb. İstersen arkasını aç bak, burada kendini evinde hissedebilirsin dedi. Almanlara has bir şey değil bu, Almanlara yabancı bir tutum bu, Kültür olarak. Din olarak düşünmüyorum. Bu adamcağız kanser oldu. Öğretmen arkadaşın eşi kanser oldu. Dini hayatını yoğun yaşayan bir kişiydi. Benim bir Müslüman olduğumu dini pratiklerimi yaptığımı bilen birisi. Yani böyle karşılaşmış olmakla kurulan bir yakınlık ötesinde beni herhalde yani bir şekilde dinini bir şekilde pratize eden bir insan olarak görüyor. **Yani dindar bir insanın yakınlığını bende hissettiğini hissettim.** Ama bunu görmek istiyordum. Acaba gerçekten böyle mi kendi kendime soruyordum. Acaba yani Doretya nasıl düşünüyor bunu. Neden beni davet etti. Acaba burada yalnız olmamdan mı? Diye düşünüyor. Hastalık ilerledikçe ben onu teskin etmek için işte bu işlerin sabır gerektirdiğini, tedavinin uzun süreceğini söyledim ve benden dua istemeye başladı. Dua eder misin dedi. Tabii ki dua ederim dedim, Yani Allah'ın rahmeti herkesi kuşatır. Allah'ın rahmeti din kategorisi tanımaz. Herkesi kuşatır, ben Volfang'a dua edeceğim. Dua edip etmediğimi bana sordu. Ve bu süreç sonrasında bir defa kilisede Kur'an-ı Kerim okumuştum. Benden Volfang'ın başında Kur'an-ı Kerim okumamı istedi. Evde, çocukları da orada. Ben tabi yani klasik bildik, Türkiye'den getirdiğim şeyle acaba Müslüman mı olacaklar heyecanı ile beklentilerimi çeşitlendirmeye çalıştım ama son derece samimi Hristiyanlar. Allah'a inanan insanlar ama nasıl inandıkları noktasında çok da önemsemeyenler yani. Hz. İsa ondan sonra ne bileyim Hz. Meryem, Cebail, Ruhulkudüs, üçlemeyi ne bileyim onun inanış şeklini hiçbir şekilde onlarda görmedim. Samimi bir inanç yani bir şekilde ya üçlü ya tekli ya birli ya ikili ama güçlü bir kudretin hakimiyetinde olduklarını, bütün kaderlerinin onun elinde olduğu hissini bende uyandırdı. Dolayısıyla ben de gönülden Kur'an-ı Kerim okudum onlara, gönülden dua ettim. Mümin kardeşime nasıl dua edeceğem onlara da öyle dua ettim. Vefat etti eşi ve hala peşinden dua ediyoruz arada sırada. Mesela geçtiğimiz yılbaşında, yılbaşı derken Weinachten dedikleri kutsal gecede birlikte otururlar ailece. Çok isterdim burada birlikte olmayı dedi. Benim mazeretim vardı. Keşke hep beraber aynı masa başında otursaydık. Sana İslam'a göre sofr

hazırlayacaktım. Gelen misafirlere senin gibi bir insan tanıtacaktım, dedi. Dolayısıyla yani ben inanıyorum ki bu tür örnekler bir ve ikiler değil. Yani inanan kesim Hristiyan, Yahudi, Müslüman neyse zamanın getirdiği bir noktada artık o üçleme nüansını, ne bileyim İslam'daki onlara göre farklı görme şeyini ön planda tutmuyorlar. Allah'a inancının zaman içerisinde çok daha güçlü yer edindiği, ama bunun nasıllığını, işte ne zamanlığının Allah'a duanın şeklini filan artık önemini kaybettiğini hissediyorum.” **AG2** çevresindeki bu Hristiyan arkadaşlarının aynı zamanda haftalık ibadetlerini yaptıklarını ve kiliseye de bağlı olduklarını belirtmiştir.

AG2 Diğer dinleri ve mensuplarını tanıma konusunda Almanya'da uzun süre bulunması nedeni ile bir Hristiyan teolog gibi olmasa da Hristiyanlığı yeterince tanıdığını düşünmektedir.

AG2 diğer dinler ve mensupları hakkında yeterince bilgi sahibi olma konusunda dinlerin özünde olanla, kitabi olanla zamanla dinin tolere ettiği hususları karıştırmamak gerektiğini, pratikteki bu uygulamalara bakarak (Hristiyan çevredeki cadılar bayramı ve İslam dünyasında bazı durumlardaki muta nikahı örneklerinde olduğu gibi) bir dini yargılamanın kişiyi doğru bilgiye götürmeyeceğini de belirtmiştir.

AG2 lisans döneminde ilahiyat fakültesinde okurken de diğer dinlerle ilgili öğrendiği bilgiler konusunda şu ifadelerde bulunmuştur.

“Sağolsunlar hocalarımız yani kitabi bilgiyi verdiler...Benim kastettiğim dersin şekli yani. Hristiyan tarihi ya da kilise tarihi belki üç beş derslik bir derstir. Görülür biter. Detaylı olarak bizim bir şey bilmemize gerek yok. Bilinmesi gereken şey daha şümüllü, genel din dünyasını bilmiyoruz biz. Mesela Hristiyan dünyası derken şablonlarımız var, Batı dünyası. Ben bugün Almanya'nın yüzde ellisinin Hristiyan olmadığına şahidim diyorum. Agnostik ya da Ateist yapılar var. Sisteme girmiş yapılar var. Yani yüzyıllardır gelen Laisizm süreci bir şekilde toplumları din dışına itmiş. Dolayısıyla kiliseler, din kurumları küçük adacıklar halinde ama hala güçlüler. Yani güçlerini tarihten alıyorlar. Yoksa şu anki pratikte o gücü bin kişilik bir cemaati olan bir cemiyet de sahip bu güce. Bir Katolik kilisesi de Efrangeliş kilisesi de o güce sahip. Ama genelde sistemin dinlere verdiği önemden dolayı o

güce sahipler. Yoksa özelde biz Hristiyanız, Hristiyanlığı güçlendirmeliyiz, devlet politikası politikacılarımızın ağzından bazı dini terimlerin oradaki politikacıların ağzından kesinlikle çıkmayacağını biliyorum yani. Yani bizde bizatihi devlet desteği vardır işin içinde. Yani ama orada devlet elini çekmiş her şeyden fakat bu kurumların işte Hristiyan, Yahudi, Moan yada başka bir tarikat olmasının önemi yok, Yahova Şahitleri topyekun hepsine bir şekilde önem veriyor. Çünkü sivil örgüt olarak görüyor bunları. Sivil örgütler ister din ister din dışı orada saygı görüyorlar. Ama genelde din dışı bir yaşamın, hayatın hakim olduğu bir dünya. Kesinlikle biz Hristiyan dünyası diye dünya var mı bilmiyorum. Ben bu soruyu sorarım kendime. Kültür havzaları muhafaza edilmeye çalışılıyor. Yani bir şekilde Hristiyanlığın belirlediği bir kültür havzası ama biz Hristiyanlık derken okulda gördüğümüz dersten hareketle biz inancı pratiğe dökülen inancı kastederek ya da bireyleri kastederek o insanları öğrendik. Dolayısıyla biz zannettik ki Angela Merkel öyle bir Hristiyan. Değil aslında. Angela Merkel o anlamda böyle bir Hristiyan değil bizim öğrendiğimiz gibi. Dolayısıyla onun davranışları bir Hristiyan davranışı değil. Herhangi bir nötr insan davranışı olarak görmek lazım. Yani bir din kategorisinde değerlendirip o insanın davranışını, Hristiyan davranışı olarak görmek yanlış.

AR - Hristiyan Demokrat Partisi gibi isimlerin kullanılması...

AG2 - Bunlar da tamamen şekilci şeyler. Hiçbir şekilde Hristiyan Demokrat derken ben rölatif görüyorum.

AR - Hristiyan söylemi belirleyici oluyor mu?

AG2 - Hiç değil. Yani ben tabi orada dini değil kültür havzasının kastedildiğini düşünüyorum. Din bizim anladığımız, din adamı olarak, teolog olarak, din havzasıyla, din kültürüyle, dinin belirlediği bir kültürle, dinin kendisiyle bizatihi pratik olarak yaşanan dini yaşamayı aynı tutmuyorum. Yani bizde de örnekler var. Mesela dinin belirlediği bazı davranışlar var ama bizatihi ne ibadettir ne ibadet değildir. Bir şekilde gayrı dini insan bile Selamun Aleyküm diyor yani. Değil mi yani. Ya da ne bileyim daha farklı uygulamalar var. Bizatihi kendi yaşamımızda gördüğümüz. Belki dinin belirlediği zaman içerisinde dinin etkisiyle oluşan bir kültür, bir davranış biçimi zaman içerisinde o köklerinden sıyrılmış tamamen nötr,

yani bağımsız, dinden bağımsız bir davranış haline gelmiştir. Ama biz onu dini davranış olarak göremeyiz artık.”

AG2- Diğer din mensuplarının İslam dinini yeterince tanımaları konusundaki gözlemlerini şu ifadelerle anlatmıştır. “Kesinlikle değil. Maalesef bunu söylerken genele bakmak lazım. Toplumun geneline bakarak bütün tabakalarıyla, zenginiyle fakiriyle ne bileyim eğitimlisiyle eğitimsiziyle meslek erbabıyla farklı gruplarıyla. Söyleyebileceğim şey maalesef ne biz onları tanıyoruz ne de onlar bizi tanıyor. Onların tanıdıkları, yine bizim yani onların bizi tanması bizim onları tanımamızdan daha ileri düzeyde diyebilirim. Çünkü günlük basından, yayından İslam dünyasından yapılan haberleri okuyan kesimler. Onlar da tabi slogan şeyler. Manşetlere çıkan şeyleri, spot haberlerin altını okuyarak sağlıklı bilgilenme değil ama bir şekilde bilgi. Ama bizim Türkiye’den baktığımızda Hristiyanlar bizi bizden iyi tanıyor deriz. Akademik çevre bunu çok sık söylüyor. Bu çok dar alanda oryantalistlerin bilgisi kastedilir. Zannedilir ki sıradan bir Avrupalının da bir oryantalist gibi İslam hakkında bilgi sahip olduğu kastedilir. Bu yanlış bir genelleme. Özellikle geçmiş jenerasyonlar bunu daha iyi biliyorlardı belki, bizim hakkımızda daha fazla bilgi sahibiydiler ama şimdi merak dediğimiz o motivasyon kaynağı kayboldu. Mesela kültürler arası değişimde, mesela işte yemek tariflerinden tut da kılık kıyafet, özellikle kadınlar arası interaktif değişimler. Bunlar ilk giden nesil arasında çok yoğun yaşanmış. Bir yerde bir Türk ailesi varsa onlardan her şey öğrenilmeye çalışılmış. Merakla sorulmuş. İlk giden neslin şahit olduğu ortamda İslam hakkında bizim insanımızdan yeterince bilgilenmeye çalışmış. Şimdi bu merak sıfır düzeyinde. İki sebebi var. Birincisi yani bu işi biliyoruz gibi geç tarzından. Bu klasik yukarıdan bakma. Yani böyle bir ülfet var genel anlamda toplumda. Bir de yeni iletişim araçları var. Ona soracağıma internete bakarım. Dolayısıyla birebir yani bilgiyi yerinde bulmak yerine daha değişik araçlara başvuruyorlar. Yani bilgilenmenin insani yönü ortadan kalkmış.”

AR - Diğer dinler ve mensuplarıyla tanışmadan önceki ve sonraki davranışlarınızda bir değişiklik oldu mu? İşte Hristiyanlık ya da diğer dinler hakkındaki düşüncelerinizde, onlar arasında bulunduktan sonra bir değişme oldu mu?

AG2 - Yani ben önyargısızım diyen herkes yalan söyler. Önyargı insani bir şeydir. İlk önce genel bir hüküm vereceksin. Bu budur diyeceksin. Sonra istisnalarını bulacaksın. Ve nihayi kanaatine varacaksın... Hristiyanlarda da genel bir şablon var. Hristiyanlar şöyledir. Toplumun ürettiği, İslami geleneğin ürettiği filan. İlk başlarda çok sarsıldığım şeyler oldu. Digmarden diye bir arkadaş var papaz. Yani hala onda böyle sarsılıyorum. Onun tavırlarında, davranışlarında olamaz, bu kadar olamaz diyorum gibi.

AR-Yani hangi anlamda?

AG2 - Mesela bana kardeş diye hitap etmesi. Kesinlikle bir Alman'dan beklemediğim bir şey. Nereden duymuşsa Müslümanlar birbirine kardeş diye hitap eder. Lieber Bruder, Yani sevgili kardeşim Mustafa filan. Niye aramıyorsun gibi kızmalar. Neden telefon açmıyorsun. Bu bir kilisenin papazı. Bizim mesela mahallede kaldığım okullar, çalıştığım okulların mahallesinde Proenerve Dedikleri ırkçı grubun gösterisi olacaktı. Bu Duisburg Polman'daki büyük cami onun önünde de gösteri yaptılar. Camilerin önünde her hafta gösteri yapıyorlar. Yani Avrupa'nın İslamlaşmasına engel olmaya çalışıyoruz gibisinden. Digma sen gidecek misin o toplantıya dedi. Yok ben Türkiye'ye uçuyorum dedim. Geçtiğimiz Paskalya bayramı başlamadan. Bir sürü hazırlıklar yapıldı. Namazdan sonra işte bizim papazlar gidecekleri için imamlar mahallemizin olduğu için mahallemizin kilisesi diyorum. O kadar benimsedik yani. Birlikte program yapacaklardı. Dedim ne yapacaksınız? Bizim camiler de kiliselerle birlikte karşı bir gösteri, mahallemizin okullarının da dahil olduğu bir gösteri düzenleyecekler. Gösteriden ziyade Cuma geliyor. Cuma günü hep orada olalım. Müslümanlar namazlarını kılsınlar. Cuma sonrası hep birlikte dua edelim bahçesinde. Geniş bir bahçesi var. Karşı aksiyon olsun. Reaksiyon olsun. Bu duaya papazlar da katılacaklar yani. Digma da katılıyor. Benim arkadaş da gidecek. Sen niye gelmiyorsun. Dedim, sen varsın ben niye gideyim, beni temsil edersin orada filan. Bunu çok doğal buluyor. Yani tabii ki olur filan da ben zannettim ki sen de katılırsın. Ben Türkiye'ye gidiyorum dedim, ne yapacaksınız dedim. Dedi; bizim burada kiliseye gelen bir grup dedi ki biz de bir şey yapalım. Orada gidip amin diyeceğimize farklı bir şey olsun. Gül alalım camiye gidenlere gül verelim. Bu kadar tatlı bir şey olabilir mi? Şimdi bu insan, kadınlar organize etti camiye gidecek olan

yaşlı amcalarımız belki gülü alırken elin kafiri bana gül verdi, belki amca böyle düşünecek yani. Bu incelik var. Geniş kesimlerde var aslında. Yani tek Almanya, ya da tek batı yani iki tarafta da karşı çıkan. İşte diyorsunuz Köln camisine karşı çıkan bir kesim var ama bir tarafta da Müslümanların bu camisine sahip çıkan kesim de var. Ha bire sarsılıyorum. Yani benim bu ön kabullerim, ön yargılarım yani her zaman için sarsılıyorum. Mesela o cemaat en son benim ön yargımı sarsan bir harekette bulundu.

AG2 ortak problem alanları ortak zemin konusunda ahlaki, sosyal, ekonomik pek çok ortak problemle karşı karşıya olduğumuzu, gözüken şekilsel ritüellerin altında duygu ve algı dünyasında mümin bireylerin çok fazla ortak yönler yakalayabileceklerini söylemiştir. Bu anlamda yönlendirilen diyalog ilişkilerinden çok doğal akışı içerisinde insanların karşılıklı anlayış ve yardımlaşma, tanışma yolunda olmalarının daha sağlıklı bir gelişme olduğunu belirtmiştir.

1.2.3. Teolojik Yaklaşım

AR - “Burada şöyle bir alt sorumuz var. **Bir kişinin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili bilgi sahibi olmasının sizce bir etkisi var mıdır?** Yani bir insan bir Müslüman diyelim ya da bir Hristiyan öncelikle bir Müslüman iyi bir dindar olması için namazını, abdestini, zekatını veriyor, hacca gidiyor, ehli takva bir insan. Bir insanın dindarlığı diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmasıyla artar mı yoksa azalır mı?”

AG2 - “Artar diye düşünüyorum. Şimdi bir örnek vereyim. Belki bu örnek daha açıklayıcı olur. Benim evim kiliseyle duvar duvara. Kiliseye duvar olmaz ama Türkçe’de öyle tabir edilir duvar duvara diye. Hemen yolun karşısında Katolik kilisesi sabahları Almanya’da güneş geç doğuyor 8’de doğuyor. Kilisenin çanı saat başı çalıyor, ve dolayısıyla tam ben sabah namazını kılarken bazen kilisenin çanı çaldığı oluyor ve haliyle konsantrasyonumun bir parçası oraya gidiyor. İlk başlarda gerçekten böyle biraz konsantrasyonumu bozucuydu. Ama şimdi destekleyici bir şey. Yani şunu düşünüyorum, yani Allahsızlaştırılan bir dünyada bunlar şekli nasıl olursa olsun bir şekilde Allah’ın adının anıldığı küçük kuleler haline dönüştüler yani. Kiliseyi o anlamda, öyle görüyorum. Çok büyük misyonlar da yüklemiyorum. Bir

şekilde yani artık daha ne bileyim bir elimiz yağda bir elimiz balda değil dini yaşam anlamında. Görüyoruz bakıyoruz ki kiliseler cami yapımına destek oluyorlar. Az önce caminin yapımı oradaki bir papazın inisiyatifiyle gerçekleşti. İşte benim müdirem. Protestan kilisesinin çok büyük bir risk ama orada yani kim vurduya da gidebilir insan. Bu işlerin içinde büyük paralar da dönüyor. Adam başını hem kariyer anlamında sıkıntıya sokabilir hem her açıdan ama çok iyi bir inisiyatif olarak caminin yapımına sebep olmuş. Görüyoruz başörtüsü sıkıntılarında kiliseler bunu çok doğal buluyorlar, olması gerekir diyorlar. Müslüman'ın ibadet hayatıdır değmemeniz gerekir. Görüyoruz ki birbirimizi destekleyeceğimiz alanlar gittikçe artmaya başlıyor. Alanımız daralıyor. Çünkü pratize edilen dini yaşam çok daha dar alanlara hapsedildi. Bu bakımdan dirsek dirseğe geldi. Ve artık onları çoğusu böyle rakip görebiliyor. Ben artık rakip görmüyorum. Bu anlamda onların hakkında bilgilenme onların da benim inancımın çok büyük paralellikler kurabilmesi. Mesela dersimden bir örnek verebilirim. Yani bu yaşadığım süreci çocukların da yaşamasını istiyorum. Diyorum ki çocuklar da Hz. İsa'ya yani af buyur küfretmesinler, çocuklar Jesus isminin Hz. İsa'ya ait olduğunu bilmiyorlar. Peygamber olduğunu bilmiyor. Çocuklar bizim Müslüman çocuklar çoğu defa çirkin şeyler söyleyebiliyorlar Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında bilgisizlikten. Bir örnek dedim.”

AR - Kendi İslam inancı içerisinde de mi bilmiyorlar bizim çocuklar?

AG2 - Bilmiyorlar. Hz. İsa olduğunu bilmiyorlar.

AR - Jesus isminin Hz. İsa olduğunu bilmiyorlar diyorsunuz

AG2 -Bilmiyorlar. Yani.

AR - Ama Hz. İsa'yı biliyorlar.

AG2 - Hz. İsa'yı biliyorlar. Bilmeyenler de var çoğu defa. Hz. Peygamberi de bilmeyen Müslüman birçok çocuk var. Hz. Peygamber'in Allah mı olduğu, yoksa insan mı olduğu, hala yaşıyor olduğunu bilenler var. Anekdote içerisinde anekdot anlatıyorum. Bir defa Hz. Peygambere en güzel sms'i kim yazacak dedim, benimkisi gitmedi diyorlar, bir numara verdim o numara da böyle bir numaraydı. Sms

gitmeyecek bir numaraydı. Benimkisi geri geldi herhalde kabul etmedi diyorlar. Yani hala Hz. Peygamber'in yaşadığına inananlar vardı. Örnek neydi evet. Hz. Yusuf'un hikayesi, Firavun'un rüyası, Hz. Yusuf'un rüyası yani biliyoruz eski ahitte hikaye çok küçük nüanslarla Kur'an-ı Kerim'dekinin aynısı. Bunlar Hristiyan derslerinde de işleniyor. Hz. Yusuf'un hikayesi etkileyici hikaye. Kuyuya atılıyor. Kardeşlerin kıskançlığı meselesi. Büyük kardeş küçük kardeş kıskançlığı gibi. Kendilerini olay içerisinde buluyorlar. Kimisi mesela küçük bir film gibi bir şey vardı. İki çocuğun ağladığını gördüm. Hz. Yusuf'a tabi olayları biraz daha dramatize ediyoruz. Yazılı metin soğukluğundan çıkarıp biraz daha canlı hale getirmek için göbeğimizi çatlatıyoruz açıkçası. Yani zor oluyor ama oluyor. Hikayeyi nereden aldığımı altına yazdım. Oraya da İncil yazdım. Baktım çocukların reaksiyonu ne olacak.

AR - Kur'an da yazdınız...

AG2 - Kur'an yazmadım. İncil yazdım. Reaksiyonu ölçeceğim. Nereden alınmış bu yazı nerede yazıyor diye sorunca İncil. Aaa böyle şey olur mu? Bize neden İncil'den getirdin ama güzel hikayeymiş diyenler de oluyor.

AR - Kaçınıcı sınıf öğrencileri bunlar. Bakın nereden alındığını soruyorlar

AG2 - Dördüncü sınıf öğrencileri. Yazdım oraya incil'den. İncil'den alınmadır filan. Böyle büyük bir reaksiyon görünce benim amacım Hz. Yusuf'un hikayesi değil aynı hikayenin Kur'an-ı Kerim'de de olduğu, her ikisinin de ilahi menşeli oluşu. Yani İncil'e küfretmemelerini istedim. İkinci hafta aynı hikaye çoğusu dersi yapmadı. Biz bunu geçen hafta yaptık. Niye unuttun da bize aynı kağıdı verdin diye itiraz ettiler. Dedim yok yapacaksınız, yapmayana şu, eksi vereceğim gibi tehdit ettim çocukları yaptılar. Alttaki ifade gözlerinden kaçmış. Bu da Kur'an-ı Kerim'den. Dedim şimdi geçen haftaki kağıdı da açın onun yardımıyla yapın, dedim. Bir hafta önceki çalışma kağıdının aynısı bulmacasıyla, sorularıyla işte Firavun rüyasında ne gördü 7 tane semiz inek 7 tane zayıf inek filan...

AR - Kur'an-ı Kerim'deki kıssayı da aynen aldınız...

AG2 - Aynen aldım. Nüansı orada duruyor. Nil'den gelmeleri filan. İncil'de daha detaylı. Bunu görünce eee sen bunu karıştırmışsın. Ya ondan olacak ya bundan olacak. Hikaye ikisinde de aynı. Bakın dedim. Sorular da aynı cevaplar da aynı. Birisinde Kur'an'da böyle yazıyor birisinde böyle yazıyor. Sırayla okutturdum. Şimdi ne düşünüyorsunuz İncil hakkında. Yani çocuklar onu hemen kurgulayamıyorlar. Ki yani Almanca diyorlar Sie haben alpeggukt yani onlar bizden kopya çekti. Diyorum ki İncil daha önce gelmiş. Hz. İsa Hz. Peygamber'den daha yaşlı. Bu birisi işte beş sene daha önce yaşadı. Hangisi yaşamış olabilir. Hz. Peygamber diyorlar daha önce yaşamış. Hz. İsa dedim. Nihayetinde bu tartışmanın getirdiği şey İncil ile bazı peygamber hikayeleri, eski ahitteki peygamber hikayeleri İncil derken pardon Tevrat'taki diye düzeltelim Bibyle diye hep İncil bildikleri için Tevrat ismi geçmiyor. Dolayısıyla çocuklar böyle bir hayret içinde Hristiyanlar böyle mi inanıyorlar? Hristiyanlar da mı böyle inanıyor? Tabii diyorum onların da peygamberi var. Onlar da öyle inanıyor. Ortak noktaları vurguladıkça çocuklardaki bu bakışlar onların mesela hiç de düşündükleri gibi işte okulumuzun bir binasının başka bir okuldan aldık. Okulumuz genişledi. Katolik okuluydu. Duvarlarda haçlar vardı. Çocuklar sınıfa girmiyordu. Yani biz oraya girmeyiz. Orada şeytan var, orada cin var. Yani haçtan dolayı. Yani bu tür suni korkular, ev destekli suni korkular. Bu tür bilgisizlikler. Kur'an'da ve Tevrat'ta veya İncil'de çok benzer ifadeler, ilahi menşeli ifadelerin ortak olduğu onlara bu anlamda o bilginin benim imanımı desteklemesi, çocuğun bilgisini desteklemesi, en azından öyle ya da böyle kendi inancına yakın yani bir brahman dinine ya da ne bileyim işte daha modern dinler ne bileyim Saynsoloji filan bunlara göre çok daha İslami olan bu inançlara en azından saygıyı muhafaza açısından, küfretmemeleri, yanlış şeyler söylememeleri, bunları da güç alarak ki güç alınacağını, inançlarını zayıflatacağı değil inançlarını güçlendireceği bizatihi soru öyleydi o inançları sadece benim Kur'an-ı Kerim değil Cenab-ı Hak ta o zamanlardan diğer insanlara da ayan beyan vahyetmiş. Dolayısıyla bunlar benim imanımı güçlendirir.

AR - Sadece Hristiyanlık olarak değil, uzak doğu dinleri olabilir. Fark ne olursa olsun bilmek dindarlığımıza zarar getirmez aksine fayda getirir mi?

AG2 - Özelde Müslümanların Yahudilerle, Hristiyanlarla ilişkilerinde onlarla ilgili bilgileri hem İslami bilgilerini endirekt artırır çünkü bizim magazi kitaplarımızdan tutunda peygamberler tarihi bilgilerimizin çoğu Tevrat kaynaklı bilgilerdir. Bunlar da bir şekilde gelenekte örtülmüş, tartılmıştır, gayrı İslami görülmediği için İslami görülmüştür, kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu yandan ama diğer yandan zaten burada ancak teorisini söyleyebilirim. Acaba işte ne bileyim bazı insanların dağları kutsal görmesi, hayvanları kutsal görmesi, onlara kutsallık atfetmesi bizim inancımızı şöyle kuvvetlendirebilir. Bizim inancımızın daha soyut olması diğerleriyle karşılaştırma noktasında bizimkisiyle daha çok sahip çıkılması hususunda, kişinin bizatihi kendi içine dönük olarak kendini destekleyici bilgiler, çünkü belki çok acımasız söylenmiş olacak ama batılları gördükçe hakkın aydınlığı bu anlamda Müslümanda daha da baskın olabilir. Güven, özellikle inanç dünyasının topyekün sarsıldığı Darwin teorisinden tutun da bir sürü teorilerle sarsıldığı bir dünyada hala inanan insanların varlığı bana güç verir. Ama bir yandan da şunu görüyorum. Yani bu inanç beni ayakta tutabilmeli. Ben onu değil o beni çekmeli, sürüklemeli. Uzak doğu dinlerinde öyle. İnsanlar o dini sürüklerler, bir yere getirmeye çalışırlar. Ama Elhamdülillah bizim dinimizde de bizi adam eden bizim dinimizdir.

AR - Yani diğer kutsal kitaplarda da yararlı bilgiler...

AG2 - En azından ilahi kaynaklı oluşu. Benzer ifade kalıpları.

AR - Var diyorsunuz. Ama çok farklı gelen şeyler de gözünüze takıldığı oluyor mu?

AG2 - Kendi şahsi açımdan tabi ki oluyor. Mesela Tevrat'ta da var İncil'de de var. Hemen gözümüze batıyor. Acaba kimin kaleminden çıktı gibi. Acaba hangi kalem buraya etki etti gibi aklıma gelmiyor değil."

Diğer din mensuplarının İslam'a ve Müslümanlara saygılı ve hoşgörülü davrandığını düşünüyor musunuz? Şeklindeki bir soruya AG2 şöyle cevap vermiştir. **"Dinini bilenlerin, kendi dinini bilenlerin, dinini gerçekten anlayanların İslam'ı da anladıkları ve saygı duyduklarına eminim.**

AR - Bu anlamda yeni Papa'nın konuşmasını nasıl buluyorsunuz?

AG2 – “Çok doğru. Papa'nın bu sözlerinin Hristiyan camiası tarafından paylaşılmadığını düşünüyorum. Papa da bunu böyle düşündüğünü, düşündüğünü söylediğine inanmıyorum. Papa'nın çok bağınaz olduğunu söylüyorlar. Ve Papa maalesef tabanı görme imkanı yok. Tabanı göremiyor. Yani realiteyi tabanda görebilirsin. Yıllardır kilise hiyerarşisi içerisinde böyle yanlış düşünüyor olabilir. Yanlış düşünceye öyle sahip olabilir. Bir de Hristiyanlığı aktif hale getirebilecek rakipler yok. Bu rakipleri Müslümanlar üzerinden yaratmaya çalışıyor. Papalık çok akıllı bir şekilde de asıl kendisini yok etmeye çalışan, bilim dünyasına cephe alamıyor. Bundan korkuyor. Oradan gelen eleştiriler Müslümanlardan gelen eleştirilere göre çok daha insafsız. Daha sert, yani onlarla alay etme. Müslümanlar Papa'yı eleştirebilirler eleştiriyorlar da ama hiçbir şekilde onu karikatürize etme, onu maymunlaştırma yapmıyorlar. Saygı duyuyorlar. Ölçü koyuyorlar. Dolayısıyla Papa bu anlamda kendini besleyecek rakip gücün yumuşak olması anlamında İslam'a bir şekilde yani saldırıyor. Ya da bir şekilde onu hedef gösteriyor. Kendisine rakip görüyor. Ama pek ala biliyor ki Hristiyanlığın zayıflaması İslam kanalıyla olmamıştır. Hristiyanlığın zayıflaması çok korktukları bilim dünyasına, teknik dünyasına karşı verdikleri kapitülasyonlar, bunlar onları zayıflattı. Ama öyle bir noktaya geldi ki Papa kılıç çekemiyor şeye karşı. Mesela ne bileyim cinsel korunma en temel tabularından birisiydi. Çocuk aldırma. Bunlarda artık ara sözler, ara ifadeler bulmaya çalışıyorlar. En sağlam durdukları noktada dahi söz söyleyemiyorlar. Çünkü gerçekten yani şu anki Agnostik ve Ateist dünya topyekün dinlerin bu tür genel ifadelerine her türlü hakareti yapıyorlar. Bu bakımdan Papa zayıf rakip seçiyor. Bu anlamda dolayısıyla o düşüncesi değil, bizatihi politik bir adımdır. Teolojik bir ifade değil politik bir ifade.”

AR - Yani genel anlamda Müslümanlara saygılı ve hoşgörülü davranıldığını söyleyebilir miyiz?

AG2 – “Papalığı o anlamda söyleyemeyiz. Ama Papalık derken Papalık Hristiyanlığın bir kesimi. Bundan önceki Almanya'nın başında olan Wuber yani Hristiyan Protestanların başında olan Wuber ölçülüydü, eleştirileri olumluydu.”

AG2 diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara yönelik tutum ve tavırlarının kendilerinden mi yoksa dini metinlerden mi kaynaklanıyor? Şeklindeki soruya yönelik olarak klasik metinler yerine toplumdan gelen, insana dair kazanımların daha belirleyici olduğunu belirtmiştir.

AG2 diğer dinlere ve mensuplarına yönelik yaklaşımlarına zihninde yön veren bir Kur’an ayetine veya Hz. Peygamber’in sözlerinden, davranışlarından örneklere ilişkin şunları söylemiştir. “Mesela şöyle genel bir hüküm hatırlıyorum. Hristiyanları ve Yahudileri dost edinmeyin. Genel prensiptir ve öyle kalacaktır. Ama bunu sınırlayan ki benim bütün anlattıklarımın yer veren, imkan veren ayeti kerime de Tegabun Suresinde bildiğim kadarıyla. İşte Allah olur ki gönüllerinizden Hristiyanlara ve Yahudilere bir “mevedde” -kavram öyle geçiyor Kur’an-ı Kerim’de- Allah onu inşa eder. Din hususunda bizatihi din meselesinde böyle. Mesela benim Hz. İsa’yı onların inandığı gibi kabul etmem, Hz. Meryem’i onların inandığı gibi kabul etmem, Cenab-ı Hakk’ı onların inandığı gibi kabul etmem noktasında dostluk, muhabbet olursa bu bana yasak olan. Dolayısıyla ben hürriyetimi bu arada bulduğum için yani o Tegabun Suresinde o istisna ayetinde bu genel hükmü istisna eden ayeti kendime rehber edindim yani. Bu ilişkilerin dizaynını rehber edindim. Bir de ben Hz. Peygamberin bir hadisini hatırlayabilirim. Çok hadisi şerifi var bu konuda ama. Ben eylemini daha önemli buluyorum. Mesela Taif’ten taşlandığı vakit ona üzüm ikram eden şahsın davranışını ben belki bu asırda Hz. Peygambere o dönem için o ikramın tecellisi olarak onun devamı, o inancın devamı olan bu insanlara da bu anlamda merhamet gözüyle bakmayı kendime insani olarak vazife addediyorum.”

Günümüzde diğer dinlere ve onların inananlarına karşı Müslümanların yaygın olan tutumları nasıldır sizce? Müslümanların tutumları Hristiyanlara karşı. Aslında bu tutumu Kur’an’ın ve sünnetin tutumuyla karşılaştırdığınızda nasıl bir değerlendirme yaparsınız? Şeklindeki bir soruya AG2 şöyle cevap vermiştir.

“İlk bakışta şöyle. Zannedilir ki bizler Kur’an’a ve sünnete rağmen Hristiyanlara ve Yahudilere toleranslıyız, onlara daha yakınız. Halbuki biz bunun

çok gerisindeyiz. Öyle düşünüyorum. Hristiyanlara, Yahudilere ya da diğer insanlara düşman olarak yani kayıtsız olarak düşman olarak görüyoruz, din düşmanı olarak görüyoruz. Bu çok yaygın olmasa bile potansiyel olarak içimizde var. Dolayısıyla bu bence Kur'an-ı Kerim'in ve sünnetin bize vermiş olduğu hürriyet yani o insanlara karşı ilişkilerimizdeki hürriyetin çok geriye götürüldüğü, bizim bu konuyu çok daha bağnazlaştırdığımızı düşünüyorum. Bu bir bakıma hem bizi çok zayıf düşürüyor hem elimizi kolumuzu bağlıyor. Hem de endirekt olarak inancımıza olan güvenimizin zayıflığını gösteriyor. Ben şahsen o insanlarla ilişkide olduğum vakit hiçbir zaman inancımın zayıfladığını hiçbir zaman inancımda bir şekilde kaymaya sebep ya da vesile olduğunu hissetmiyorum. Tam aksine inancımın güçlendiğini hissediyorum. Tek sıkıntım şu. Yani bu tür çalışmalar değil de yani özellikle kiliselerle olan çalışmalarımızda değil de çünkü orada çok özgür bir şekilde istediğimizi söyleyebiliyoruz. Ama işin ilahi kanunların, ilahi söylemlerin yasak değil de yerinin olmadığı devlet mekanizmalarının artık dilim değişiyor, şahsiyetim değişiyor şahsen. Dolayısıyla daha böyle yuvarlak, zorlama bir takım güzellmeler bulmaya çalışıyor insan. Ama kilise ortamlarında hiçbir zaman ne kendi şahsıma, ne kültürüme, ne milliyetime, ne de dinim aleyhinde onu haksız bir biçimde yargılama gereksinimi duymuyorum. Ama o ilahi atmosferin olmadığı yerlerde maalesef bunlar oluyor.

AR - Bunaltıcı mı oluyor?

AG2 - Daha bunaltıcı, daraltıcı oluyor. İfade zorluğu çekiyoruz. ...Kur'an-ı Kerim ve sünnetin karşılaşma artı tanışma iken bizdeki karşılaşma artı çatışmaya dönüşmüş. Müslümanların tutumu karşılaşma artı çatışma iken İslam'ın tutumu ve Müslümanların tutumu Kur'an'ın tutumu bu anlamda farklı.

AG2 günümüzde Müslümanların yaygın yaklaşımlarının oluşmasında tarihi olaylarla ilgili olarak şu noktaları vurgulamıştır.

“Şu anki durumun, şu anki realitenin kökleri de var. Bin yıllık kodlar var. İşte Luter'in Türk kuşatmasına işte Türk imajına karşı yazmış olduğu hararetli tartışmalar var. Ta oralardan da şu anki varsa pozitif ayırım, pozitif çatışma kültürleri karşılıklı ta bin yıllık kodlarını başlatılabilir. Yani insan faktörü. İnsan faktörü işin içine girince

yani hazırda olan kelim, Allah kelamıyla bizatihi Peygamber vaazları bir şekilde Müslümanların uygulamasında asıl muradın ötesine taşıyor. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de diğer din örnekleri Cenab-ı Hak istisnalarda müthiş hürriyet veriyor onlarla münasebet kurmada...Bizi reaksiyonel hale getiren aksiyonlar daha çok tekil şeyler. Küçük grupların işleri. Topyekün Hristiyan aleminin planlı bir şekilde saldırısı değil. Ben Vatikan'ın ne bileyim diğer Hristiyan grupların karikatür olayını planladığını boş ver, sağlıklı bulduğunu da zannetmiyorum. Tabii bu konuda demeçler de var. Hristiyan büyükleri tarafından bu işin yanlışlığı konusunda. En çok acısını çekenler de onlar. Hz. İsa'nın karikatürü ile ilgili. Bunu biliyorlar. Bir olay, bir şahsı karikatürize etmek demek o şahsı akabinde yok etmek demektir. Yahudilerin başına gelenlerin söylediğine bakılınca Naziler sürekli o toplumun karikatürlerini gösteriyorlardı. Bir bilinç haline getiriyorlardı. Bu bakımdan tehlikeli bir yol. Dolayısıyla bunu Hristiyan alemi biliyor genelde. Bu bakımdan bunlar bireysel hareketlerdir. Bizimkiler toplucu, bizim şiirlerimizde var ya "Toplu vurdukça yürekler onu top sindiremez" bu bizim mayamızda var. Bir de karşıyı maalesef tek görme. Halbuki çok farklılık var. Bizim tarafımızda olan ki şu anda Almanya'da en büyük sıkıntı da o. Başımıza bir hal geldiği zaman biz topyekün vuruyoruz, hepsini atıyoruz halbuki yanı başımızdaki komşumuz bizim iyiliğimiz için çalışıyor ya da bir başkası bizim için mücadele ediyor. Onu da bir kalemde siliyoruz. Dostlarımızı, kazandıklarımızı veya bizden teşekkür bekleyen insanları hayal kırıklığına uğratiyoruz. Bunları biraz öğrenmemiz lazım. Bunları böyle nasıl derler biraz detaylı, biraz esnek düşünmek lazım daha parçalı düşünmek lazım."

AR - Peki ... hocam, diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşım ve düşüncelerinizi belirlerken daha çok ne etkili oluyor? Yani Kur'an-ı Kerim ve sünnete göre mi biz diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin bir yaklaşım sergilemeliyiz yoksa onların bize tutumları hangi noktaya bizi getirdiyse biz o noktadan mı hareket etmeliyiz ya da ediyoruz?

AG2 - Benim şahsi tecrübemi söylüyorum. Yani başka insanın davranışının oluşmasındaki süreç nedir onu bilemem. Ama biliyorum ki yani temel bilgiler İslam konusunda Allah'ın kelamında, hadis-i şeriflerde öğrendiğimiz nasıl davranmamız gerektiği nasıl bir insan olmamız hususunda az çok bir kimlik oluşur. Dolayısıyla

Müslüman derken ben kendi şahsımda Müslümanım derken illa açıkta her hadisede Kur'an-ı Kerim'de bu yaptığının karşılığı nedir diye araştırmak yerine böyle olmuşum diyorum. Bunu ben derken ben işte eğitim aldım bundan oldu değil bu Hz. Peygamber'den itibaren başlar. Bu tarihi böyle ne bileyim mekanik görmüyorum. Organik bir yapı. Bir ayetin sebebi miydi benim böyle yapmam değil miydi, ama benim ninem dedem öyle yapmışlar. Yani Müslüman cemiyeti içinde, dolayısıyla o terbiyeden geçmiştiz. Dolayısıyla bu kimlik varken diyorum ki Müslüman olarak ben, bu anlamda hadisin, ayetin hilafına açık açık bir şey yapmam. Hatalar ya da çakışan şeyler var mıdır vardır yok değil. Motomot Kur'an insanı ya da hadis insanı olma çabasında değilim. Müslüman kültürü içinde yani o kültürü belirleyen iki tane çok önemli model beni birey olarak ortaya çıkarıyor. Dolayısıyla ben kendimi referans almak istemem birisiyle karşılaştırmak yerine yani bu oluşmuş olan kimliğime önceden ben doğmadan önce oluşmuş olan kimliğime güveniyorum. Bu güvenle kendimi konumlandırıyorum. Bazen sınırlandırıyorum, bazen genişletiyorum ilişkiler bazında Hristiyanlarla. Daha değişik şeylerde ama yine belirleyici ben oluyorum bunu böyle söylemek lazım çünkü bir adımın üç karış ileri iki karış geri olmasını belirleyen birinci derecede bireyin kendisi. Ha onun nasıl olduğu konusunda biraz etkisi olabilir karşı tarafın. Mesela günlük ibadetimizle ilgili çok basit olarak bir örnek vermek istiyorum. Beş vakit namazı vaktinde kılmak imkanı olmuyor. Müdürüme bakıyorum, dindar bir insan diyorum ki bu meseleyi açsam mı açmasam mı ta ilk başlarda o da öğle namazı vakti geçiyor bazen ikindi vakti girmeden öğle namazını kılabilir miyim yukarıda imkan var, önce bu imkanı araştırıyorum. Gerçekten müdür şu oda var ya da bu oda var diyebilecek durumda mı? Araştırdım var. Ama açmadım. Bir sene oldu açmadım iki sene oldu açmadım ve müdürü takip ediyorum böyle bir talep karşısında tepkisi ne olur? Şimdi o zamana kadar ister mesleki olarak kazanımlarım ister birey olarak kazanımlarım kaybolmasın istiyorum. Bir talepten a sende mi onlardansın demesinler. Ama bu süre zarfında namazlarımı ya kaza ediyorum ya da kılmıyorum. Bu bir geri adımdır ama sonuçta ben irade olarak kararı alan benim. Müdür ters olabilir üç sene sonra Cuma günü konusunu açtım. Dedim ki camilere gitmek gerekir. Müslümanlar beni camide görmek istiyorlar çocuklarının öğretmenini olarak. Bunu neden daha önce söylemedin, deyince bu ilişkiden cesaret alarak öğle

namazlarını da kıldım. Planı, programı ona göre yaptılar. Dolayısıyla bu şekilde belli bir yere kadar ben kendim sınırladım ondan sonra da onların belki hürriyet alanından bir parça kendim aldım. Bu da nedir belli bir saatte belli bir odaya benden başkası giremez.

AR - Peki ... hocam diğer dinler ve mensuplarına ilişkin bakışınızı, yaklaşımınızı etkileyen en önemli üç etken nedir? Yani bir niteleme yaparken en önemli üç etken, olgu, olay?

AG2 – “Birebir olay yerine birinci derecede bütün olaya daha değişken bakmamın birinci nedeni önceki öğrendiklerimin topyekûn gözden geçirilmesi gerektiği. Allah’ın kitabı hariç, tüm hadise bakışım, öğretileri hepsini tekrar yeniden gözden geçirmem gerektiğini kendime söyledim. Dedim ki bu bilgiler sorgulanmalı kendi kendime bu bana şey yaptı...”

AR - Peki neden böyle bir sorgulama ihtiyacı duydunuz?

AG2 - Çünkü sürekli ikilemde kalmaya başladım. Çünkü öğrendiğim şeylerin karşılığını orada göremedim. Farklı bir ortam vardı. Nedir bu işte temel insani değerlerin hakikaten savunulduğu yerlerde, ortamlarda baktım ki kendi toplumum ondan uzak. Dolayısıyla Müslüman olarak, bir birey olarak beni bir hayli sarstı. Adam, hiçbir referans olmaksızın Müslüman, Türk, Arap, Acemi, hiçbir referansı ihtiyaç olarak duymaksızın sana, senin kimliğine değer veriyor. Bana hakaret edecek insan ama bu bizim toplumumuzda biraz zor görünüyor, beni acımasızca eleştiriyor ama dostane ayrılıyor. Şunu öğrendim, insanların düşünce dünyası, insanların inanç dünyasını düşman edinebiliriz. Ama insanların bizzat kendilerini, enelerini ondan ayırmayı başarmak lazım. Tartıştığım bir insanı, Ahmet Yemeniciyle tartışırken onun düşüncesiyle tartışıyor bizatihi kendisiyle değil. Dolayısıyla inancını, düşüncesini, algılarını kimliğinin birinci derecede parçaları olarak görmek bence yanlış. O kimlik çok daha karmaşık bir şey. Bu bakımdan, o inançlar değişebilir. Dolayısıyla o opsiyonu orada tutmak gerekir. İnsanları politik, dini, örfi tutum ve davranışlarından soyutlayıp ayrıca sevmeyi, tanımayı öğrenmek gerekiyor. Biraz kimlikle, şahsiyetle insanla, düşünce dünyalarını çünkü Marks’ın düşünce dünyasını savunan adam Marks’ın kendisi değil, o düşünce, onun içerisinde dünya kadar insanın emeği var.

Birisiyle, dinde de böyle, Yahudilikte de böyle, Hristiyanlıkta da böyle, İslam'da da böyle yani onunla çatışırken, o düşünceyle çatışırken, karşıdaki insanı incitmek lazım, onu ayrı tutmak lazım. ... Dolayısıyla herkeste iyi bir tarafın olduğunu, onu tespit edip onun üzerine düşüncelerin inşa edilmesi gerektiğini anladım böylelikle.”

Dinler arası diyalog, dinler arası ilişkilerin bireysel anlamda veya kurumsal anlamda doğru bir zeminde yürüdüğünü düşünüyor musunuz? Doğru bilgiye, ön yargılara dayanmadan hakikaten taraflar birbirlerini doğru bir zeminde mi tanıyorlar yoksa biraz hani yaygın şekliyle, nasıl görüyorsunuz çok yapmacık mı gidiyor, zemin sağlam mı? Şeklindeki bir soruya **AG2** şöyle cevap vermiştir.

AG2 “bir defa net bir şey yok. Taraf kim? Bizden taraf kim? Onlardan taraf kim? Bu belli değil...Bir şeyler yapanlar var. Mesela bir kilisede bir programa katılıp orada kentin sorunlarını konuşmak diyalog çalışması mıdır? Ya da papazlarla imamların maç yapması çok sık yapılan bir şey diyalog çalışması mıdır? Ne bileyim daha farklı aksiyonlar bunlar diyalog çalışması mıdır? Yani bunları rafine etmek zor, diyalogun kendisini rafine etmek zor. Bu bakımdan ama topyekun neyin kastedildiği de anlaşılıyor aşağı yukarı yani Müslümanlarla Hristiyanların ya da değişik din gruplarının bir araya gelip bir bakıma kendilerini, birbirlerine tanıtmaya, birbirlerini anlamaya çalışma, çabaları, diyalog, konuşmalar, bir araya gelmeler diyalog. Ama öyle görünüyor ki bizden taraf, Müslümanlardan taraf sıkıntılar var. Sıkıntı derken pozitif sıkıntı olarak görüyorum. Şöyle diyelim Müslümanların diyalogdan kastı tek amaçları nedir? Bir şekilde onları dinimize kazandırmak ya da tehlikeleri arız olacak ne bileyim bir takım şeylere önceden tedbir almak. Nedir bu? Caminin idamesi için belediyeyle iyi geçinmek adına belediye başkanını çağırma, kilisede çağırma, onlara iftar verme, kilisenin aktivitelerine katılma dolayısıyla biz burada bakın, biz burada çok iyiyiz, toplumun bir parçasıyız demeye getirme. Yani olası tehlikelere önceden tedbir alma. Sedd-i Zerafi gibi bir şey. Bu amacı da taşıyor. Ama bir bakıma bu işin aktivistleri görünen insanlar burada kastettiğim hangi grup olduğunu da biliyorsunuz. Bunlar tek bir amaç güdüyorlar. Onları İslam'a nasıl kazanabiliriz.

AR - Aynı şey karşı taraf için de geçerli mi?

AG2 “Şimdi onu şöyle yorumluyorum. Yani onların Hristiyan olsunlar, Müslümanlar gelmezler onların diyalogu araç olarak kullandıklarına inanmıyorum. Biz onu araç olarak kullanıyoruz. Şimdi onlar peki niye diyalogdan yanalar. Çünkü onların diyalog geçmişleri var. Hatta diyalog bir bakıma Hristiyanlıktaki o iki mezhep arasında şimdi Ortodoksluk da eklendi buna bir tür yeni teoloji, bir tür yeni bir dini anlayış, sosyal bir proje olarak takdim edildi. Protestanlar Katoliklerden evlenmiyorlardı, şöyle oluyordu, böyle oluyordu, iki tane büyük kilise yan yana ikisini de dolduramıyorlardı. Yani bunlar, maddi zayıflık filan, ondan sonra fabrikalar mezhebe göre işçi alıyorlar, kaliteye bakmıyorlar. Bütün bunlar sanayi toplumuna sıkıntı katıyordu. Dolayısıyla tek merkezden proje olarak diyalog projesi getirdi. Nedir bu ilk önce Protestanlarla Katolikler bir araya geldi. Dolayısıyla böyle tarihlerinden tanıdıkları bir şey. Bu bakımdan ne Katolikler Protestanları Katolik yapmak için ne de onlar diğerlerini. Çünkü onlar birbirlerini ayrı din olarak kabul ediyorlar. Burada mezhep olarak görüyoruz topyekun olarak görüyoruz. Ama onlar birbirlerini ayrı din olarak görüyorlar. Aralarında keskin bir ayrım olarak görüyorlar. Şimdi alanlar daraldığı için birbirlerine daha yakın hissediyorlar Müslümanları da şimdilik gayri dinilere göre daha yakın hissediyorlar, en azından Allah inancı var filan. Ya da sapık bir Hristiyan mezhep diye bakıyorlar. Bu bakımdan onların bakışları tarihteki sosyal bir projeydi diyalog. Onu şimdi Protestan, Katolik tecrübesinden Ortodoksluğa taşıdılar ondan sonra da II. Vatikan Konsili sonra çok net olarak da Müslümanların bu sürece katılmaları gerektiğini. Önce kıta Avrupa sının ondan sonra Amerika ile birlikte ortak dini temeller, ortak inanç temelleri oluşturma ondan sonra bunu Doğu Avrupa’ya Ortodoksluğun üzerine aşma ondan sonra da bütün dünyaya...”

AR - Peki ... hocam dinler arası diyalog konusunda eserlerini beğendiğiniz, okuduğunuz, şahıslar kitaplar var mı?

AG2 – “Mesela Thomas Michel’in makaleleri çok tipik gelenekçi bir diyalogçu. Neyi nasıl istediği, bütün teolojik geçmişi, bütün tarihi arka planı bir kenara atıp insanı insan olarak havaalanında kucaklayan gittiğiniz yerde ne güzel dindarsınız secde ediyorsunuz, bir de benim için dua edin diye yani meseleyi tamamen insani ilişkilere indirgeyen. Vatikan tarafında çok iyi bir diyalogcu.

Müslümanlardan ise meseleye şekilci yaklaşanlar var mesela ...’i o anlamda görüyorum. Bizatihi bu enstrümanı kullanan ama ne amaçla kullanılıyor daha çok ne kadar Müslüman kazanabiliriz, nitekim “Diyalogun meyveleri” diye bir cd vardı, meyvesi de Müslüman olan Hristiyanlar ya da gayri dini dinsiz olan insanların İslam’ı seçmesi yani diyalogun meyveleri cd’nin ismi.”

AR - Şimdi hani böyle farklı bir eser ismi aklınıza geliyor mu?

AG2 – “Fuad Kandil’den okumuştum bir iki makalesini, Mısırlı bir ilahiyatçı, din bilimci, sosyal bilimci özellikle entegrasyon için kafayı yoran, bütün dünya milletlerinin entegrasyonu için kafayı yoran Amerika’da üretilen ayrıştırmacı tezlere karşı işte onun dinler arası diyalogun entegrasyona ne kadar faydası olabileceği.”

AR - Almanca bir eser mi?

AG2 –“Evet Almanca. Başlarda zannedersem bunu Dinlerin Entegrasyondaki Rolü mü öyle bir şey. Tam olarak hatırlamıyorum. Bir de Thomas Renche diye birisi var. İslam’ın Entegrasyonu, orada da bu diyalog çalışmalarının, diyalog konularının ta 1970’lerde çok önem vermiş, ta o zamanlardan meseleyi görmüş bir akademisyen. Thomas, tabi ki Hans Küng gibi çok bilinen bir isim. Sonuçta dinler arası diyaloga filan yani cihanşümül bakan, sadece Hristiyanlar için değil meseleye cihanşümül bakan bir insan. Ama teorisinin oluşmadığı, bunun da nedeni var o da şu. Diyalogdan neyi anladığımız noktasında hem o taraftan hem bu taraftan belirli olarak ortada, temsilciler ortada. Ne de o temsilciler diyalog kavramını benzer ya da aynı şekilde tanımlamışlar. Bu bakımdan hem tanım ortada müşterek değil hem de taraflar belli değil.”

AR - O zaman sağlıklı bir zeminde çok da fazla işliyor mu, süreç yürümüyor mu?

AG2 – “Ben bu işin fazla proje olmasına da karşıyım. Sağlıklı olmasını istemek, devamlı olmasını istemek bu işin bir şekilde projeye dönüşmesini istemek demektir ki projeye dönüştürdüğünüz zaman onu sınırlarsınız. Ama bırakın insanlar

nasıl diyalog kuracaklarsa öyle kursunlar. Kim kiminle neyi **mesela ben papaz olan bir arkadaşımın Müslüman olmasını beklemem. Onun dindarlığına saygı duyarım. Çünkü onun o haliyle olmasını da Hz. Peygamber bir sürü insana öyle gelince söylemiştir yani onlara müsamaha göstermiştir. Mesela, Samiriler Yahudilerle birlikte gittikleri zaman Hz. Peygambere, Samiriler’e sizin imanınız yeter bir imandır diye geri göndermiştir. Ama Yahudilerin ve Hristiyanların Müslüman olmalarını istemiştir. Demek ki burada nüanslar var yani inanç bazında. O insanın Müslümanlığını, ben bir sürü Müslüman’ım diyen insandan daha Müslüman olarak görürüm. Dolayısıyla tebliğ enerjimi ya da diyalog anlamındaki tebliğ enerjimi o insana vereceğime kendi insanımdan dini kaybetmek üzere olan insana veririm daha iyi. Dolayısıyla bu da büyük bir çoğulcu bir ortam, bunu şekillendirmeye çalışmak, kalıplandırmaya çalışmak teori haline, kalıp haline sokmak insanları sınırlamaktır. Bırakın insanları istediği gibi, inandığı gibi, yapabildiği gibi diyalogcu olsunlar, tebliğci olsunlar, tanışmacı olsunlar adını ne koyarsak koyalım özgür ortam olması lazım.”**

AR - Bu anlamda diğer dinlerle ve mensuplarıyla ilişkiler kurulmasında size güven veren, geleceğe umutla bakmanıza vesile olabilecek somut olaylar söyleyebilirsiniz?

AG – “Benim gördüğüm, ama içinde olmadığım ama güven duyduğum mesela politikacıların, özellikle hem sağdan hem soldan, Yeşillerden ister bu sağcı damarın güçlenmesinin önüne geçmek için belki o kabilde, isterse gerçekten gönülden söyledikleri Müslümanların o toplumun bir parçası olduğu yönündeki sözleri, ifadeleri politikalarını partilerinin kendilerini bağlayan ifadeleri Cem Özdemir gibi şahsiyetler Alman politikasında var olabilmesi bunlar bana güven veriyor. Bu şekilde dini bir referans da yok ama şunu gösteriyor ister şöyle olsun ister böyle olsun politikacılar ona bir kimlik veriyorlar, dini bir kimlik veriyorlar Müslüman Türk diyorlar. Bu haliyle büyük bir partinin eş başkanı olabiliyor. Avrupa parlamentosuna seçilebiliyor. Dolayısıyla yakın bir geçmişte artık eski gayri yani liberal ya da anarşist, anarşist derken böyle fukonun anarşisti tarzında politika yapan eski solcularımız bunlar artık Almanya toplumunda, Almanya’daki Müslüman toplumun temsilcileri olmadığını gördüler. Yavaş yavaş yerel düzeyde, muhafazakar

camii yönetimlerinden gelmiş insanlara yol açıyorlar. Mesela yine bir sonuçta camii eğitiminden geçmiş Bülent Uçar yakından tanıdığım kurucu profesör olarak üniversitenin bölüm başkanlığına getirdiler. Yani mülakatın birinci bölümünde de söylemiştim. Devlet bizatihi halkın tutumlarının önünde, politikalarını halkın çok çok ilerisinde Müslümanların lehine politikalar yapıyorlar, çıkarıyorlar belki gizli ajandaları vardır yoktur ama tezahürde gördüğüm, benim şahit olduğum olaylar bizatihi bu insanların, Müslümanların toplumun bir parçası olduklarını, bunların geleceklerine yönelik hizmetlerin devlet enstrümanı içerisinde yer bulması gerektiğini bunlar camii hizmeti olsun, din hizmeti olsun, yaşlılar hizmeti olsun, hapisane hizmeti olsun filan sosyal damarlara da bunları bir şekilde mobilize, kanallize edilmesi gerektiğini söylüyorlar ve yapıyorlar. Bunlar bana güven veriyor. Onun için de diyorum ki benim mezarım Almanya’da olsun. Çok Almanya güzel olduğundan filan değil bu anlamda Almanya’nın geleceğinden çok ümitliyim. Müslümanların geleceği açısından çok ümitliyim. Bu bakımdan kendimi de orada defnedilmeye hakkı olan bir insan olarak görüyorum. Çünkü hizmetimi o topluma veriyorum. Ve orada da bir toprağın benim hakkım olduğuna inanıyorum.”

AG2 Dinler arası anlamda veya genel anlamda baktığınızda karşılıklı ilişkileri olumsuz etkileyecek, sizi olumsuzluğa, güvensizliğe itebilecek olumsuz olaylar, durumlar söz konusu mu? Şeklindeki sorumuzla ilgili olarak; “Olmuyor değil mesela hiç beklemediğiniz bir insandan bir söz ya da bir parti temsilcisi işte sosyal demokrat partinin yönetim kadrosundan olan birisi bizleri, Türkleri ya da Müslümanları tembel olarak tanımlıyor ondan sonra hala bu partide kalabiliyor. Bunlar ilk bakışta böyle bunu da saklıyorlarsa demek ki topyekûn bunlar böyledir demeye gelebiliyor. Ama insan şunu da bilmesi gerekiyor partiler içerisinde müthiş çoğulculuk var. Türkiye’deki gibi bir partinin tüzüğüne ters bir şey söylediğinde ertesi gün ihracı istenmiyor, atamıyorsun kolay kolay. Dolayısıyla o çoğulculuk içerisinde, o zenginlik içerisindeki avantajlarımızın kıymetini, bardağın dolu tarafını görüyoruz. O dolu tarafından da boş tarafını görmüyorum açıkçası. Yani yok değil moral bozucu şeyler. Onların dünyanın her tarafında olabileceğini ben Türkiye’de orada yaşadığım olumsuz örneklerle eşdeğer olumsuz örnekleri pekala burada görebileceğimi biliyorum.” Şeklinde cevaplamıştır. (Yorum: güven yıkıcı unsur daha

çok karşıdaki politik çevreden geliyor, dini çevrelerden gelmiyor şeklinde algılanması dikkat çekici bir husus olarak değerlendirilebilir.)

AR - Peki ... hocam, çatışmalar söz konusu, tarihte ve günümüzde oluyor. Belki sözlü ve politik düzeyde, medya aracılığıyla karşılıklı. Bütün bu genel anlamda bu **çatışmalar dinlerin problemi midir? yoksa başka nedenler var, yani çatışmaların altında yatan şey inanç farklılıklarıdır görüşü doğru bir görüş müdür sizce?**

AG2 – “Yanlış, topyekun yanlış bir şey. Çünkü din bu çatışmaları realize edebilmek için kullanılabilecek en ideal enstrüman ve çatışma dediğimiz şey diğer insanları mobilize etmek lazım, sloganlar üretmek lazım bu sloganları da din üzerinden çok rahat bulabiliyorsunuz. Biz de bulabiliyoruz onlar da bulabiliyorlar. Dolayısıyla maalesef dinlerin çok ortak yanlarının, hedeflerinin aynı olmasına rağmen On emiri aşağı yukarı birlikte zikrederiz öyle düşünmemiz lazım. Bu kadar birbirimize karşı sorumlu kılan dinler varken bunları çatışma aracı haline nasıl getirebiliyoruz. Ben onu aradığım şey politik amaçlar Hz. Peygamber’in savaşlarını sorgulayalım diyelim. O zaman Hz. Peygamber de savaş yaptı. şartlarına bakıyoruz ölüm kalım savaşı. Cenab-ı Hak diğerlerine saldırmaya izin vermiyor eğer böyle bir saldırı olursa o şekilde saldırabiliriz, kendimizi korumak için koruma savaşı anlamında dolayısıyla bizde reaksiyon vardır aksiyon yoktur savaş anlamında. Aksiyon bizim için haram gibi bir şey. İnsanlar size saldırmadıkça insanlara saldıramazsınız. O bakımdan Hristiyanlığın bu olaya nasıl baktığı bir yana öncelikle bizim kendi kendimizi nasıl konumlandırmalıyız ona bakmalıyız. Çünkü biz bizim davranışımızdan sorumluyuz. Bu bakımdan dinlerin birbirlerini tanımaları dinlere inanan insanların birbirlerini iyi tanımaları, ortak hedeflerin belirlenmesi ki bir sürü ortak hedef var. Artık daha ne bileyim, bu dünya bu insan yükünü kaldıramaz hale geliyor coğrafi yani bu iklim değişikliği, iklim şartlarının zorladığı doğum oranlarının yüksekliği Afrika ülkeleri gibi sorunlu bölgeler artık orada lokalize kalmıyor bize de geliyor nasıl olarak göç olarak. Bunları yerinde çözmek ancak birbirimizi desteklemekle birbirimize yardımcı olmakla imkanı olan insanlara aynı duyguyu aynı hissi paylaşarak bir şekilde problemlerin üzerine ortak bir projelerle giderek bunlar da ancak konuşarak, insana değer vererek gerçekleştirilebilir yoksa

biz bizi yok etmeye çalışırsak, birbirimizi zayıflatırız. Bizim dışımızda bir başkası gelir ikimizi de götürür.”

AR - Asıl çatışmayı çıkartan politik ya da hırs gibi şeyler diyorsunuz dinler ortadan kalkar...

AG2 - Şöyle mesela bahsetmiştim. Polis bir olaydan bahsetti de gelecekte polisin işi daha da zorlaşacak dedi. Doğru dedi. Ben sebebini şöyle buluyorum dedim. Dinin etkisi aile içi eğitimde, aile içi kontrolde, otokontrolde zayıfladıkça artık geriye daha mekanik kanunlar geliyor. Artık Baba oğlunu şikayet etmeye başlıyor. Neden dolayı, afedersin defol dedi diye bunu hakaret sayıyor. Hakaret davası açıyor babasına. Ama dinin içerisine, aile içi eğitimde aile içi sorunlar polisiye olmadan çözülebiliyor. Etik, dini değerler, moral değerler kanalıyla çözülüyor bunlar polise yansımadan. Ama o değerlerin gücü zayıfladıkça aile içi görev paylaşımından tut da ne diyelim statüden, ne bileyim bir takım ortak vazife bunları telkin eden dinler. Adı ne olursa olsun.”

AR - Peki ... hocam dinler arası ilişkileri en çok etkileyen etkenleri sıralarsak neler söylersiniz eğitim mi, din adamlarının vaazları mı, medya mı?

AG2 - Ben şunu diyorum. Dünyada üretilen bir ekmeğin paylaşımı, yani gırtlak, boğaz, ekonomi. En büyük neden bu. Bunun ötesindeki diğerleri de ondan ortaya çıkan olaylara kendilerini konumlandırıyorlar. Din adamlarının ifadeleri de işte bu birinci sebepten dolayı kendisini konumlandırıyor eğitim de bu anlamda. Mesela Avrupa birliği komisyonlarında işte tarih kitaplarının yeniden yazılması için komisyon oluşturuldu. Ne, işte Napolyon çıkartılacak, filanca çıkartılacak, savaşlar çıkartılacak ortada hiçbir şey kalmayacak. Niye bu savaş, ne bileyim kötü geçmişi bir anda elemine etmek, ortaya suni bir tarih çıkarmak. Bunu yaparken ne için savaşıldı. Toprak almak için. Toprak ne için alınır. Ekim yapılacak, zenginleşilecek. Ekonomik nedenlerden çıkan çatışmalar bir şekilde eğitim yoluyla tamir edilmeye çalışılıyor. Ekonominin açmış olduğu yaralar eğitimle tamir edilmeye çalışılıyor. Din adamları 11 Eylül'den sonra işte İslam barıştır şöyledir, böyledir. Sürekli bunu dillendirmeye çalışıyorlar. Niye, ekonominin açmış olduğu yarayı din adamları tamir etmeye çalışıyor. Dolayısıyla bu diğer etmenler bu ana etmene göre konum alıyorlar. Yani

petrol, altın kaynakları, sürekli dolaşan para, parayı nasıl alabiliriz, bir ülkenin bir coğrafyasını güvenilmez hale getirip orada yatırımları durdurmak, başka tarafı güvenilir hale getirip oraya parayı kanallize etmek gibi.”

Farklı din mensupları arasında sağlıklı bir iletişim geliştirilmesi ile din anlayışları arasında bir ilişki var mıdır sizce. Diyelim ki klasik tanımlamalar vardır ya modernist din anlayışına sahiptir, gelenekçi din anlayışına sahiptir, ya da liberal. Dinler arası ilişkilerle insanların din anlayışları arasında birebir bir ilişki var mı? Şeklindeki sorumuza **AG2** “Benim dinimi kendim liberal yorumlamam onu karşı taraftan da aşağı yukarı liberal İslam’ı satmam gibi olur. Adam liberal değilse yani zihinsel olarak liberal değilse tutucuysa benim fikrimi az çok kabul eder ama benim tarzımı benimsemez. Çünkü kendi dini anlayış biçiminin de karşı tarafta hangisi olursa olsun şablonun aynı olmasını istiyor. **Yani tutucu bir Hristiyan’ın da karşı taraftan tutuculuğu istediğine inanıyorum..**” Diyerek benzer din anlayışına sahip tarafların birbirlerini daha iyi anladıklarını belirtmiştir.

Dinlerin kendilerini koruma ve yayma çabaları ile hoşgörü ve diyalog arayışları ne kadar bağdaşır ya da bağdaşır mı? Şeklindeki sorumuza **AG2** dinlerin artık kendilerini yaymaktan çok koruma aşamasında olduklarını, var olan yayılma çabalarından da gocunmamak gerektiğini, Thomas Lukman’dan “modern dünyada dinin artık pazarcı anlayışa sahip olduğunu, din pazarlığı herkes bir şey satmaya çalışıyor, herkes bir ahlak öğretisi satmaya çalışıyor, dolayısıyla alanını genişletmeye, sayısını genişletmeye çalışıyor belki haklıydılar bir yere kadar.” Şeklinde de atıfta bulunmuştur.

Diğer din mensuplarının camilere gelip ziyaret etmeleri konusunda neler düşünüyorsunuz? Yani bir Hristiyan veya Yahudi’nin camiye gelmesi, ziyaret etmesini nasıl değerlendirirsiniz? Şeklindeki bir soru ile ilgili olarak **AG2** aynen şu ifadelerde bulunmuştur. “Çok doğal. Kimisi sanat eseri olarak geliyor, kimisi merakından geliyor. Bilgilenme yoludur. Pratikte orada zaten camiye gelirken a burası ne güzelmiş, şuradaki sıva ne güzelmiş gibi değil. Geliyorlar politik, imani, sosyal eğitim gibi konularda sorular soruyorlar oradaki imamlara, oradaki rehberlere onlar da cevap veriyorlar. Bence çok iyi bir şey. Keşke Müslümanlar da kiliselere

gitse de orada gerçekten Hristiyanların neyi istediğini, neye nasıl inandıklarını öğrenseler. Ama bizim Müslümanların bu tür kiliselere gitmeleri büyük bir tabu. Çocukları okuldan götüremedim. Yok biz oraya girmeyiz, orada şeytan var, orada benim babam koymuyor, benim annem koymuyor filan. Buna gerek yok yani. Ha bazı aileler var özellikle onlar da işi biraz kontrolsüz yapıyorlar, gidiyorlar öyle sınırsız bir hoşgörüyü filan her şeye amin deyip elini kaldırıp onlar gibi hareket ederek ki çocuk algısı öyle detaylı algı değildir, topyekun algıdır. Onu da bir dini ve doğru bilir öbürünü de dini ve doğru bilir. Dolayısıyla Kilisenin oradaki ritüellerini pekâlâ doğru kabul eder. Bu bakımdan o riski düşünemiyor anne baba. Çocuğunu o tür risklere atıyor kendisini orada göstermekle. Bu konulara biraz dikkat etmek lazım. Yani mesela ortak programlar oluyor işte yılsonu, veda duaları filan. Ya okulda yapılıyor ya da kilisede yapılıyor. Bana sormuşlardı nasıl yapacağız davet ediyorlar, gidemiyoruz, çocuklarımızı işte orada belli seramoniye dahil etmek istiyorlar, işin bir tarafında ya da mumlar ritüellere alışıyorlar ondan sonra da bunları doğru bir inanç parçası haline getiriyorlar. Bunun önüne nasıl geçebiliriz. Benim tavsiyem oydu. Onu yapan insan eğer mecburen gittiyse. Çok açık ayan beyan istavroz çıkarmadır, Meryem ananın önünde diz çökmedir, Hz. İsa'nın önünde diz çökmedir, o Latince veya Almanca ilahileri ezberlemektir bunlar olmadığı müddetçe katılırsın, görürsün, bakarsın, edersin ama eve gelince çocuğun yanında namaz kılarırsın. Yani asıl olanın sende olduğunu, senin hareketini çocuk daha çok önemsiyor, dikkate alıyor. Eğer sen kalkar da onlarla birlikte aynı şeyleri yaparsan benim annemin ya da babamın yaptığı şey doğrudur der. Yani dimdirek olarak kendisi benimser.”

AG2 Diğer din mensuplarıyla evlenme konusunda; “Ben ruhsatı azamet olarak görüyorum hocam. Yani İslam hukukunun çok temel bir esası. Yani keyfi olarak kalkıp da bir Hristiyanla evlenmek, bir Yahudiyle evlenmek doğru bir hareket değil. Belki ne bileyim şeklen caiz olabilir ama sonuçta her şeyin hikmetine, her şeyin illetine göre değil bazen hikmetlerine göre de hüküm vermek gerekiyor. Benim orada gördüğüm o tür evlilikler risk evlilikler”

AR- Bu tür evlilikler yürüyor mu acaba?

AG - Yürüdükleri var, yürümedikleri var. Yani evliliğin temel o tür evliliklerin temel çıkış noktası zevk arayışıdır. İslami anlamda olayı öyle görmememiz lazım. Zevk paylaşımı değil. Evlilik sorumluluk paylaşımıdır, daha fazla farklı şeyler vardır, neslin muhafazasıdır, malın muhafazasıdır. Bunlar ancak monogan bir bizim bize evliliklerde muhafaza edilir.”

Diğer din mensuplarının bir Yahudi, bir Hristiyan, bir Budist yaptıkları iyilikler Allah katında nasıl değerlendirilir, onlar da Allah katında yaptıkları bu iyiliklerin karşılığını görüp cennete gidebilecekler mi yoksa yani bu konuda ne düşünürsünüz? Şeklindeki bir soru ile ilgili olarak **AG2** çok geniş bir şekilde şu ifadelerde bulunmuştur. “Şahsen Allah’a inanıp Hz. Peygamberin peygamberliğini hakkını verecek derecede duymuş da ondan sonra hala inkar ediyorsa o insanın yeri cennet olmamalıdır. Benim bu dünyadaki çektiğim, Müslümanlığımdan dolayı çektiğim sıkıntılar karşılığı bu olmamalıdır. Ben cennete gitsem de yanımda öyle bir insan istemem. Çok açık söylüyorum. Bunlar benim dünyada çok yakın belki arkadaşlarım olabilir, dostlarım olabilir.”

AR - Mesela çok yakın bir dost, bir papaz Hz. Peygamber’e inanmadığını söylüyor ama caminizi destekliyor, etkinliklerinize şefkat, hoşgörü, saygı gösteriyor. **Bu insan bu iyilikleri Allah katında sizce nasıl değerlendirilir?**

AG2 - Cenab-ı Hakk’ın çizmiş olduğu bir sınırdır ben onun ötesine geçemem. Yani iman esasının kaidesidir bu. Dolayısıyla onun da cennete gidebileceği ihtimalini söylemek benim iddiamın çok da haksız olduğunu, Müslüman olmamın altını oyarım, eşelerim böylelikle.

AR - Peki cennette görmek ister misin yanında, orada komşu olmak ister misin? **Az önceki cümlelerinize istinaden.**

AG2 - İsterim şöyle isterim. İstemekle birlikte şunu söyleyebilirim. Cehennemde yeterince hırpalanmasını isterim. Gerisini Allah bilir. Benim bütün kriterlerim bu dünyayla sınırlı aslında. Onu şöyle düzeltiyim. Bütün yani Hristiyan, ehl-i kitap olan olmayan bütün kriterlerim bu dünyayla sınırlı. Gerisi Allah’ın işi. Yani benim birilerini cennete veya cehenneme gönderme işim yok ama gönlümün bir

tarafından geçeni söylüyorum. Bu dünyada hakkıyla Hz. Peygamber'in adını duymuş, mesajını almış Kur'an'ın mesajını almış bir insanın hala reddedişinin orada cezasını bulmasını istiyorum.

AR - Peki hakkıyla almıştır ya da almamıştır diyebilir miyiz?

AG2 - Onun kararını ben vermediğim için zaten öteye karışmıyorum ki. Cenab-ı Hakk'ın ahrette ona ne yapacağını ben zaten isteyemiyorum, diyemiyorum ki yanımda olsun, cennette olsun ya da cehennemde olsun. Bunu dünya için söylüyorum. Hakkıyla mesajı binbir zahmetle geldi mesaj, bu mesaj harp meydanlarından kurtuldu geldi. Bu mesaj Bedir meydanından kurtuldu geldi. Bütün o insanların kanını düşünerek ben buradaki yumuşak döşegimi düşünerek konuşmuyorum. Ben bu mesajı bana getiren o yüce tarihin vebalinin bir şekilde bugüne kadar ulaşmış olan bu insanlar tarafından ödenmesi gerekiyor. Bir bedeli olması lazım bu işin, ben inanıyorsam, bu sıkıntıyı çekmişsem, belki ben çekmedim ama çekenlerin niye çektiğinin bir karşılığı olması lazım. Yoksa ben bir Hristiyanın da bu şekilde düşünmesini istiyorum. Çünkü o zaman iddiası omurgasız olur. Ben bu dünya için sınırlı tutuyorum. Diyorum ki eğer bu dünya için iyi bir şey isteyeceksen ki mesela Wolftangın üzerine Kur'an-ı Kerim okumak Wolftanga değil bizatihi Dorateye okuyorum ki inşallahu Teâlâ belki bir şey olur.

AR - Müslüman olur.

AG2 - Pek tabi ki. Onun da benim, bundan daha güzel bir şey olabilir mi? Bir insanın güzel düşüncesinin, inancının başkası tarafından paylaşılması ve ben Doratenin de aynı şeyi istemesini istiyorum. Sen Müslüman olarak kal, ben de Hristiyan olarak kalayım demesinden ziyade Mustafa keşke Hristiyan olsan demesini daha çok önemişiyorum. Çünkü taşıdığı değer, içine sinmiş olan bir inancın paylaşılmasından mutluluk duyacak çünkü onu seviyor. Ve sevilen bir şeyin paylaşılmasını istiyor. Bu hediye alıp vermek gibi bir şey. Bunu ben böyle düşünüyorum. Haliyle İslam da ben diyorum ki benim hediyem senin hediyeinden daha iyiyse sen benim hediyemden al. Düşün, ikimiz de sigara tiryakisiyiz. İlla sen benimkinden al diyorsun ben haşa sigara ile yani dini böyle karşılaştırmam yani özel bir şeyin var sen ısrar ediyorsun sen benden ye, o ısrar ediyor sen benden ye. Güzel

bir şey değil midir? Bu anlamda bir paylaşımın yani birbirimize satmamız gerektiğini ki çalışalım yani en iyisi hangisiyse o ortaya çıksın.

AR - Yani hayırda yarışın.

AG2 - Bu anlamda öyle düşünüyorum.

AR - Ama cennet konusu, cennete gidip gitmeyecekleri konusu için.

AG2 - Benim ötemde bir konu. Ama şunu diyorum. Ama benim ötemde olmayan bir şey var. Onun sınırını da Kur'an-ı Kerim çiziyor. Yani nihayetinde Allah'ın mesajının yeterince ulaşıldığı insan hala inkar ediyorsa ki müşriklerin tavrını sergileyen herkesin de yani bu mesajın buraya kadar, bu tarihe kadar gelmesinde ödenen bedellerin karşılığının verilmesi gerektiğini düşünüyorum.

AR - Peki bu anlamda Kur'an'ın çizdiği diğer dinlere ilişkin tutumla Müslümanların tutumu arasında bunu daha önce konuşmuştuk bu soru üzerine ama Kur'an'ın tutumu bu anlamda onların cehenneme yani Allah'a inanıp Hz. Muhammed'e inanmayanları cehenneme gideceğini mi söylüyor?

AG2 - Kur'an-ı Kerim bize göre daha esnek bu konuda. Daha esnek bir tutumu var. Bazı külli ayetler var. Yani insan Allah'tan ümidini kesmesin. Bakara 62. Ayet. Daha buna benzer bir sürü ayet-i kerime var. Eğer Kur'an cihanşümul diyorsak belki o anki şartların Hristiyanlarına, Yahudilerine verilen böyle bir şey. Belki günümüzde de dünyanın bin bir türlü hali var. Kabileler yeni keşfediliyor. Daha yeni keşfediliyor. İnsanlar var hiçbir şekilde ihtiyari ya da gayri ihtiyari şimdi biz diyemeyiz ki Kanada'da filanca vatandaş internet üzerinden gelsin İslam'ı, Hz. Peygamber'i öğrensin diyemeyiz. Senin götürmen lazım. Senin yeterince tebliğ etmen lazım. Bunu yapamadıktan sonra ben Müslüman olarak onu kalkıp topyekun sorumsuz olarak cehenneme gönderme hakkım yok. Sınırı ben öyle çiziyorum. Yeterince Hz. Peygamber'in mesajını yeterince duymuş Allah'ın mesajını duymuş buna rağmen bilinçli olarak inkar etmişse onun cezasını çekmesi lazım. Onların iyileri de var. Buna rağmen çok iyi yaşamış insanlar herhalde kalkıp da Ebu Leheb gibi Ebu Cehil gibi cezalandırılacak değil. Bizatihi İslam'ı yok etmek için çırpınan

insanlar. Ama insanlar var ne bileyim yani imanı dışında bütün ameli Müslüman insanlar var. Bu insanları kalkıp da onlarla eşit tutmak yanlış. Dereceler vardır. Allahu Alem deyip kenara çekilmek lazım.”

AR – Dini ilişkilerde yaklaşımlar var dışlayıcı, çoğulcu, ya da kapsayıcı yaklaşım. Kendi yaklaşımınızı nasıl değerlendiriyorsunuz?

AG2 – “Ben çoğulcuyum. Yani çoğulculuktan yanayım. Hristiyanlık değerlerinin Avrupa’da silinip gitmesine de karşıyım. Olması gerekli diye düşünüyorum. Belki İslam’ın bir şekilde ulaştıramayacağı mesajları belki Hristiyanlar ulaştırabilirler. Onların belki dili, belki o anlamda retorikçi daha uygundur onların olması lazım, onların yetişemediği yerde yine Allah inancına ait başkaları olsun. Onların da olmadığı yerde insanlara zarar vermeyen Budistler olsun ne bileyim Hindular olsun. Bir şekilde İslam’ın yani dinimizin temel hedeflerinden işte insanların barış içerisinde huzur içerisinde birbirlerini yırtmadan, öldürmeden yaşamalarına imkan tanıyan, onları o yönde geliştiren prensiplerin varlığına ben taraftarım. Bu da çoğulculukla mümkün. Ama istiyorum ki bütün dünya Müslüman olsun. O ayrı bir şey. Ama realite var. Realiteyle de ancak böyle düşünüyorum.

AR - Çoğulculuktan anladığınız şey, çoğulculuğu nasıl tanımlıyorsunuz?

AG - Çoğulculuğu şöyle tanımlıyorum. Herkesin var olma hakkının temel hak olduğu ve bunun da azınlık çoğunluk aranmadan bir kişiye bir yani ona diyorlar adaleti uzma mı diyorlar dı adaleti uzma herhalde yani asıl adalet. Yani bir kişi için bir gemi batırılamaz. Yani bir kişi orada masumdur. Doksan dokuzu suçludur. Geminin batırılmaması lazım o masumun hakkı için. Dolayısıyla azlık çokluk aranmadan herkesin dini düşüncesi, tutumu, siyasi düşüncesi herkesin eşit derecede var olma hakkına sahip olduğunu düşünüyorum.

AR - Çoğulculuk literatürde biraz da şöyle tanımlanıyor. Her din haklı. Her dinin inananı Allah katında kurtuluşa erer.

AG2 - Teolojik anlamda, öyle düşünmüyorum. çoğulculuk o anlamda değil. Yani diyemem ki hepsi hidayet yollarıdır işte birisine binen selamete çıkar

demiyorum, o anlamda değil. Bu sosyal anlamda saygı göstermek, multikulti dedikleri işte toplu, yani farklı farklı ayrı varlıkların aynı anda bir yerde olması, varlığını sürdürmesi anlamında.”

AR - Kur'an-ı Kerim'de ehl-i kitaba getirilen veya diğer dinlere getirilen eleştiriler var. Bu eleştiriler sadece o dinlere ait bir eleştiri midir? Aynı eleştiriler Müslümanlar için de geçerli midir? Tarihte o eleştirileri belli bir din mensubu yapmıştır. Kur'an'ın buna bir eleştirisi vardır. Örneğin Hristiyanlığın teslis inancı eleştirilmiştir, belli tahrifatların yapılması eleştirilmiştir. Bu eleştiriler sadece Hristiyanlar için mi geçerlidir?

AG2 – “Ben öyle görmüyorum hocam. Hristiyan eleştirisi ya da Yahudi eleştirisi olarak görmüyorum. Pardon Hristiyanlık ya da Yahudilik eleştirisi olarak görmüyorum Hristiyan ya da Yahudi eleştirisi olarak görüyorum. Yani bireyin o davranışın eleştirisini görüyorum. Yoksa din mensubunun değil. Dolayısıyla aynı paralellikte işler yapan, kendi aralarında haksızlığı yayan, haklılara zulmeden topluluklar da ister bir din adı olsun ister olmasın aşağı yukarı hepsi Hristiyanların şahsında ya da Yahudilerin şahsında aynı eleştiriye muhataptırlar. Müslümanlar'da aynen. Yani niye Hristiyanların adı verilerek o davranış kötülenir. Orada bizatihi İslami kimikleştirilmesi, Kur'an-ı Kerimle başlıyor. Yani Müslümanların kimlik kazanması diğerlerinin elemine olması ve eleştirilmesiyle başlıyor. **Bu bağlamda o isimler zikrediliyor. Asıl orda tard edilen davranışın kendisi. Şahıslar değil.**”

AR - Peki, bir din hakkında veya mensubu hakkında bu din haktır ya da batıldır ya da bu kişi cennete gider ya da gitmez şeklinde bir yargı verme hakkımız var mı?

AG2 – “Bireyleri düşünmek lazım. Ben acizane şöyle düşünüyorum. Yine Kanada'dan örnek vermek istiyorum. Kanada'da bir köyde yaşayan, ağaç işiyle uğraşan benim anamın haberi olduğu kadar onun da internetten gazeteden haberi olan yaşlı bir kadın kalkmış köyünde Hristiyan dışında hiçbir din görmemiş. Allah inancı noktasında anlatılanlar dışında bir şey görmemiş. Melaike gibi bir insan, kimseye bir zararı olmamış bir insanın gideceği yer cennettir diye düşünüyorum. Arzu ediyorum ki Cenab-ı Hakk onu yani cehenneme atmasın istiyorum. Benim muradım o. Yani bir

yerden asıl tebliğe muhatap olup da reddedenin cezalandırılmasını isterken diğer taraftan da tebliğe hiçbir şekilde irtibatı olmamış, ismini cismini dahi duymamış yani bizim şu an için Mançor? dininden ne kadar haberimiz varsa onun da adını bile duymamış İslam'ın. Böyle insanlar yok değildir vardır. Dolayısıyla bu insanlar masumdur diye düşünüyorum. Bu bakımdan bu insanların da topyekûn bilinçli inkar edenler kategorisinde olmadıkları için bunların cehennemde yeri inşallah olmaz, yoktur diye düşünüyorum yeterince. Çünkü Kur'an'ın temel esaslarından "La yükellifullahu" yani kabiliyetine, bilgiye ulaşmak da bir kabiliyettir. Bu bakımdan biz bugün için her şeyin ulaşıldığını varsayarak diyoruz."

1.2.4. Pedagojik Yaklaşım

AG2 diğer dinlerin öğretimi ile ilgili olarak kendi uygulamalarından da hareketle şu açıklamalarda bulunmuştur.

"Şimdi iki uygulama var. Sonuçlarını da söyleyeyim. Çok yoğun olarak uygulamaya koyduğum özellikle bu yılbaşı, Noel vaktinde ve bu paskalya bayramı öncesinde bir uygulama başlattım. Önceden aynen İslam'ın gözüyle Hristiyanlığı, Hristiyanlık değil de Hz. İsa'yı, kilise yaşamını, Hristiyan yaşamını onların ibadetleri filan Müslüman gözüyle anlatıyordum çocuklara. Ama bizim ders İslamkünde, inançlardan bağımsız tarih dersi, coğrafya dersi gibi bir şey olmalı, objektif olmalı, dolayısıyla benim başka dini benim gözümle İslam gözüyle anlatmak aslında müfredata çok da ters değil ama beklenti nötr bir biçimde bir tutum içerisinde olmak. İlk iki sene böyle yaptım. Sonra baktım ki Hristiyan din dersi öğretmenleri ortak bir şey yapmanın hevesindeler ama biraz da kaygıları var. O da şu: Yani bu işin konseptini oluştururken onlar mı dominant olacak ben mi dominant olacağım. Kaygılarını açık açık söylettirdim onlara o imkanı verdim. O görüşmeden şöyle bir izlenim edindim. Bizi bize biz anlatalım sizi size sen anlat...Böyle bir imkan olsun. Ortak bir proje işte ama yine bizim öğrencilerimiz varken biz yani benim sınıfıma geldiğim zaman sen misafir öğretmen olarak oturacaksın beni dinleyeceksin, ben gelince seni dinleyeceğim. Bundan şu kastediliyor; Hz. İbrahim metni hazırlanıyor ortak metin. Bunu sadece ben anlatmayacağım onlar da anlatacak. İkimizin bir arada anlatması yerine teklif edilen şey şu: mesela ikinci sınıfların iki tane sınıf var. Birinci

sınıfta birinci şeyden Hristiyan öğrenciler normal din dersinden ayrıldıkları için benim gittiğimde oraya sadece İslam’da da böyle diye oturacağım onların anlattıklarını teyit edeceğim. Ben anlatmayacağım. O anlatacak. Normal ders işleyecek. Yanında mutabık olduğumuz metin, ben de benim sınıfıma geldikleri zaman Müslüman öğrencilerin sınıfına geldikleri zaman öğretmen arkadaş orada oturacak benim ders işlediğim metni teyit edecek oradaki varlığıyla. Bu daha çok sembolik mesaj çocuklara. Bunu ortak hazırladık. Niye bu kadar böyle detaylı düşündüler bilmiyorum. Yani icabında tersi de olabilir. Ben giderdim Hristiyan çocukların sınıfında aynı metinle ders yapardım o da gelir benim sınıfımda ders yapardı.”

AR - Böyle bir öneri getirdiniz,

AG2 - “Benden korkuyorlar. Ama bir adım öteye gittim. Dedim ki arkadaş bu böyle olmaz. Hristiyanlık, Osten, Paskalya ve Noel tatilleri öncesi geleceksiniz Hz. İsa’nın doğumunu Hristiyan dininde benim öğrencilerime anlatacaksınız ben anlatamam. Ben anlatamam sizin dininizi, yani sizin dininizi bu çocuklara benim gözümle anlatamam hakkım yok. Siz gelin ben de Hz. Peygamber’in doğumunu anlatacağım onlara. Bu adımdan dolayı bir imkan doğdu. Hristiyan çocuklara Hz. Peygamber’in doğumunu anlattım. Benimkisi çok daha etkili oldu çünkü çok insani Hz. Peygamber’in yetim oluşu, yetim doğuşu, yarım yetim doğuşu, tam yetim oluşu ondan sonra amcasının dedesinin yanında kalışı, süt anneye verilmesi oradaki zorluklar, yalnızlık annesini küçük yaşta kaybetmesi müthiş dram oldu çocuklara. Ondan sonra ne kadar büyük bir insan olduğu, insanların saygı duyduğu bir insan olduğu bütün bu büyüklüğüne rağmen çok mütevazı oluşu, çalmayışı, fakir olmasına rağmen çalmayışı müthiş etki yaptı. Şimdi bu sene teklif ettim gelmediler. Dedim gelmesinler sağ olsunlar. Rezerv koydular. Dediler bizim çocuklar çok dini oluyor. Din dersi çok dini oluyor diyorlar.”

AR - Kendi çocukları için mi?

AG2 - Yani kendi çocukları için çok dini oluyor diyorlar. Benim anlattığım çok dini oluyor. Ne olacak ne bileyim çok ahlaki, ahlaki dediğin budur, çocuğun damarına gireceksin ki çocuk onu bir daha unutmasın. Yani Hz. Yusuf’un kuyuya

atılması ya da Hz. Musa'nın bebekken sahile bırakılmasına o çizgi filmlere benim çocuklar hüngür hüngür ağlıyorlar. Yani o anılar tükenmiyor, bitmiyor ta beş sene sonra aynı film seyreden çocuk yani hissediyorum yani o canlı olayların iz bıraktığını. Dolayısıyla dedim Didmar sen geleceksin diğer papaz arkadaşla sen geleceksin. Diğer öğretmen arkadaşlar gelmediler. Dediler senin çocuklar anladılar bizi. Bizim çocuklara da çok dini oluyor senin dersin. Dolayısıyla gelmediler gelmeyince dedim ki ben bu geleneğe devam edeceğim. Dışarıdan ekstren adam getirdim o kadar papaz arkadaş var ki geliyorlar zaten onlar da pedagoglar çok güzel ders işliyorlar şimdi. Onu da yoruyorlar, fırçalıyorlar. Ya Olur mu Allah çocuk sahibi olur mu, adam mı ki, insan değil, Ein Mensch Doch böyle filan diyorlar. Didmar da böyle babacan çok iyi bir atmosfer oldu. Okul idaresi bu işi müthiş sevdi. Dışarıdan bir papazın gelip benim dersime girmesini. Bu bakanlık düzeyinde dile getirildi. Böyle bir uygulama diğer İslam din dersi öğretmenlerine model olsun diye. Kaybedecek bir şeyimiz yok. O kadar güçlüyüz ki gücümüzün farkında değiliz. Korkuyoruz aman çocuklar bir şeyler öğrenir diye. Bu çocuklar saf değil.

AR - Peki pedagojik olarak hangisinin daha faydalı olduğunu düşünüyorsunuz?

AG2 - İkincisinin, zaten ben İslam din dersi öğretmeni olarak Hristiyan inancına göre Hristiyanlığı ya da Hz. İsa'yı anlatmam yanlış... Bunlar üçüncü sınıftan itibaren olması lazım. Sınıf seviyesi önemli.

AR - Din dersleri, din bilgisi, din eğitimi olabilir, bunların dinler arası ilişkileri etkilemesi bakımından önemi var mı sizce? Bunların etki gücü var mı? Dinler arası ilişkileri etkileyecek güce sahip mi? Öğretmenleriyle, öğrencileriyle, programlarıyla kitaplarıyla.

AG2 – “Zaman içerisinde olacağına inanıyorum. Kesinlikle bilgi olacak ki etkileşime faydası olsun. Yani bilgiler de ta nüve halinde çocukken başlıyor. Mesela belli bir yaştan sonra insanlara verilen bilgi artık dengelenemiyor, sindirilemiyor dolayısıyla fanatize ediliyor, köşelere çekiliyor. 30 yaşından sonra Müslüman olan bir Hristiyanın, bir Almanın Müslümanlığı dengeli bir Müslümanlık olmuyor. Yani çocuklarda da erken yaşta bilgiler sindirile sindirile kodlana kodlana yukarı taşınması

lazım ve ilerisinde bu bilgi, geriye dönüşümlü olarak çağırıldığı vakit insana ileriki yaşlarda bir denge bir kontrol vazifesi görecektir. Öyle inanıyorum. Çocukların şu anda din dersini böyle almaları öğrenmeleri, kendi dinleri başka dinler üzerinde bilgi sahibi olmaları ilerisinde hiç beklenmedik ortamlarda işlerine yarar.”

AR - Peki çocukların zorlandıkları, diğer dinlerin öğretiminde konular oluyor mu sizin gözlemlediğiniz?

AG2 – “Genelde soyut varlıkların tasavvuru büyük sorun. İkinci ve üçüncü sınıfta diğer dinler işte ahlak sistemleri. Ama ben Didmar’dan, tecrübemden biliyorum. İlkokul 4. Sınıf öğrencilerim az çok soyut, güç, insani olmayan, yemeyen, içmeyen melekler filan bunları Didmar’ın anlatışında bir şekilde Hz. İsa’nın şahsında insanileştiği için anlaşılabilir oluyor. Bu üçlemeyi çocuklar bilinçli ya da bilinçsiz gayri mantiki buluyorlar. Olmaz diyorlar.”

AR - Bu anlamda çocukların sordukları sizin de çok önemli bulduğunuz sorular? Böyle birkaç soru örneği hatırlıyor musunuz? Neler söyleyebilirsiniz?

AG2 - Ekseriyetle domuzun kutsal olup olmadığı, bizde haram ya. Bizde haram olan onlarda kesin kutsal olmalıdır diye böyle bir izdüşüm var. Çocukların böyle kategorik bir algısı var. Bizde iyi olanların onlarda kesinlikle kötü, onlarda iyi olanların bizde kötü olabileceği düşüncesi var. Böyle yaygın bir kanı var. Yani Hristiyanlara, Yahudilere benzemeyin benzememek için şeklinizi değiştirin. Hz. Peygamber’in tavsiyeleri şimdiki Almanya’daki popülasyonda böyle yansıyor.

AR - Bunlar ailelerden mi kaynaklanıyor?

AG2 - “Tabi ki ailelerin işte onlara benzemeyin ya da Hristiyanlar gibi yapmayın ya da özellikle kendi kimliklerini yeme içme konusundaki yasaklar üzerinde yaptıkları için filan bu çok daha yaygın. Mesela Hz. İsa’nın o haçın uğursuzluk getirip getirmeyeceği, aynı ortamda bulunmanın hastalık getirip getirmeyeceği, ondan sonra gömülürken nasıl gömülüyorlar, tabutla gömülüyorlar, çürümüyorlar bunlar. Çürümedikleri için öyle kalıyorlar ilaçlanıyorlar dolayısıyla bunlar doğru değil. Ölmüyorlar yarım ölüyorlar. Ya da yakılanların akıbetini

soruyorlar. Bunlar ne olacak. Bu yakılanların hali ne olacak. Noel'in kutlanıp kutlanamayacağı, caiz olup olmadığı mesela davet ediyorlar, Silvesterle Noel'i karıştıranlar oluyor. 24-26 Aralıkta yılbaşının aynı manayı taşıyıp taşımadığı. Onu kutlamak haram mı diye soruyorlar, ondan sonra domuz eti yiyen bir Müslüman'ın artık Müslüman olup olmadığını soruyorlar. Buna benzer sorular.”

AR - Peki diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortalamasına oranladığınız zaman yüzde kaç diğer dinlerle ilgili konular müfredatta?

AG2 – “Müfredatta yüzde yirmiyi geçmez. Yani diğer dinlerin de konseptte alınacağı, ders içinde onların da isminin de ya da konusunun geçeceği konular yüzde yirmiyi geçmiyor.”

AR - Yeterince zaman ayırabiliyor musunuz?

AG2 “-Tabi ki. Fakat isteğe bağlı. Hz. Peygamber'in hayatını işlerken peygamberliği işlemeye başlıyoruz. Peygamberleri sayarken Hz. İsa'yı da işliyoruz. Bir bakıma Hz. İsa'nın adı orada geçtiği için müfredatta olmasa bile uygulamada bir şekilde bir ilişki kurmuş oluyoruz. Ya da camiye işlerken bunun benzeri kilisenin ya da havranın olduğu.”

1.3. İsviçre’de Görevli Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (AG3)

Görüşmeye dair:

Görüşme, Milli Eğitim Bakanlığınca İsviçre’ye görevli olarak gönderilen, 5 yıl görevden sonra Türkiye’ye dönen ve şu anda bir üniversitede yardımcı docent olarak öğretim üyeliği yapan öğretmenle 26.01.2012 tarihinde İstanbul Üsküdar’da bir derneğin lokalinde yapılmıştır. Görüşme yaklaşık 3 saat sürmüştür.

1.3.1. Mesleki Deneyim

AG3 27 yıllık devlet memuru olduğunu, 5 yılı İsviçre’de olmak üzere toplam 15 yıl öğretmenlik yaptığını, diğer 12 yılın da 3 yılını üniversitede yardımcı docent, 9

yılını da Başbakanlık'ta uzman olarak çalıştığını belirtmiştir. Ayrıca **AG3** doktorasını kelam alanında “İslam'da Nübüvvet” konulu tezle yapmıştır.

Türkiye’de ağırlıklı olarak İlköğretim ve sadece 1 yıl lisede, İsviçre’de ise aynı bizim köy okullarında birleştirilmiş sınıflar gibi veya akşamüzeri camiye giden çocuklardaki gibi yaş farkının büyük olduğu ilkokul 2’den 8’e yine ağırlıklı olarak ilköğretim öğrencilerine görev yaptını dile getirmiştir.

Öğretmenliğinin 5 ile 10. yılları arasında **AG3** il ve Türkiye düzeyinde en az 5 hizmet içi eğitime katılmıştır. İsviçre’de ağırlıklı olarak Alman kantonunda, biraz da Fransız kantonunda çalıştığını, Fransızcasını geliştirmek, o ortamları tanımak için bir kısmı birkaç saatlik, bir kısmı birkaç günlük, bir tanesi de dört aylık olan İsviçre hükümetinin, milli eğitiminin, belediyelerinin hizmet içi eğitimlerine çok ca katılmıştır. Bunlardan biri “Sorunlu Gençleri Topluma Kazandırma Semineri” dir. **AG3** daha sonra bu seminerde 1 yıl da görev yapmıştır.

AG3 gerek kendisinin ve gerek se tanıştığı öğretmenlerin farklı dinlerin sınıf ortamında öğretime yönelik her hangi bir hizmetiçi eğitim faaliyetine katılmadığını, gerek toplumun ve gerekse öğretmenlerin bu anlamda yeterli donanıma sahip olmadığını, dolayısıyla bu tür seminer çalışmalarının çok gerekli olduğunu, belirtmiştir.

1.3.2. Sosyokültürel Yaklaşım

AG3 “Sorunlu Gençleri Topluma Kazandırma Semineri”nde Fransızca aracı tercüman olarak, Türk çocuklarıyla oranın resmi yetkilileri, okul idaresi, belediye, hükümetle arasındaki sorunlarda Türk tercüman olarak, yani Türk toplumunun sıradan bir dil tercümanı değil, bir kültür elçisi, bir aracı tercüman, ıslah edici ve arabulucu olarak da bir yıl görev yaptığını önemli bir deneyim olarak aktarmıştır.

AG3 bir başka deneyimini şöyle aktarmıştır. “Bulunduğum Farklı şehirde normal şartlarda diyanet personeli her ay dinler arası “diyalog” toplantılarına katılacaklar. Bir kilise, bir cami, bir havra ya da başka bir din merkezi ve bunu rapor edecekler. Bizim oradaki din görevlisi arkadaşımız da yabancı dil bilmediği için benimle katılıyordu. Hatta bir toplantıya o hiç katılmadı. Ben kendiliğimden bir yıl

ya da iki yıl unuttum, ayda bir olan dinler arası diyalog yani farklı din temsilcilerinin katıldığı diyalog toplantısına katıldım.”

Avrupa’daki okulların derslerine ilk gün ağırlıklı olarak kilisede başladıklarını belirterek farklılıklarla karşılaşma pratiğinin doğru bir zeminde yürümesi önündeki engellerle ilgili olarak AG3 şöyle devam etmektedir. “Yani kültürel anlamda bir dindarlık var orada yani kilise. Hatta uzun süre yanımda taşdım. Bir oğlum orada okudu, çocuklarım. Orada bir veli toplantısına katıldım. Okul müdürü şöyle diyordu: Okulun hedefi işte çocuğun eğitiminde aileye yardım etmektir. Ailenin hedefi okula yardım etmektir, demiyor. Tam tersi bizdekinin. Bir de şöyle diyordu: Hristiyan geleneklerine ve demokratik teamüllere uygun gençler yetiştirmek bizim hedefimiz, diyordu. Bu bana ilginç gelmişti. Ve orada kilisede başlıyor, demiştim ya ben tabi onlarla, ben çocuklarımla İsviçreli Hristiyanlarla din derslerine katılmasına müsaade ettim çocuğumun, çocuklarımla. Bunu tabi oradaki öğretmenler çok farklı, tuhaf karşıladılar. Tuhaf derken ilginç buldular. Dediler ki, Türk vatandaşları buna müsaade etmiyor. Siz nasıl müsaade ediyorsunuz? Ben de dedim ki, siz orada Hz. İsa’yı anlatacaksınız. İsa bizim de peygamberimiz. Onun ahlakı bizim için de örnektir diyerek onlara çok şaşırtıcı gelecek şeyler söylemişim. Yani bizim Türk vatandaşları asla aman bizim çocuklarımız Hristiyan olmasın anlamında.”

AR-“Güvensizlik anlamında mı?”

AG3 - “Tabi güvensizlik. Hak da veriyorum netice itibariyle. Biz donanımlıyız Allah’a şükür. Benim çocuğum da Hz. İsa’yı Allah’ın elçisi olarak bilir. Ama Allah’ın oğlu derse gerekli cevabı da verebilecek bu çocuk. Evet, bunlara ben katıldım ama bizim Türk toplumu bundan çok çok korkuyorlar. Öğretmenlerimiz de sanki yeterli şeye sahip değiller. Gerçi yine sizin de bildiğiniz gibi ilahiyat fakültelerinde mukayeseli dinler tarihi diye bir ders var. Biz farklı dinleri de öğrendik. Tanıyoruz. Ama böyle bir ortamda nasıl davranılır? Teorik bir tarih öğreniyoruz ama uygulamada çok çok farklı. Yani günlük hayatta yaşanan Hristiyanlık işte bunun eğitim öğretimi, okula yansması konusunda bilgi eksikliği.

... Bir Türk yazar Almanya'ya gitmiş. Bir vatandaşın evine misafir olmuş. Bir hanım yazar. Kapıdan çıkmış işte Alman komşuyu görmüş. Merhaba, demiş. O Alman demiş ki bu Türk yazara. Ben 15 yıldır sizin evinde oturduğunuz Türk vatandaşıyla komşuyuz. Bize bir gün merhaba demedi, demiş ve şikayet etmiş. görür görmez. Biz bu manada böyle gereksiz bir tutuculuk, bir korkaklık, kendine güvensizlik. Niye? Kişi bilmediğinin düşmanıdır. Aman, çocuklarım onlarla görüşmesin ki Hristiyan olmasın vs gibi. Bu belki iki taraflı hani hem kendi dinini bilmemekten bir güvensizlik bir taraftan karşı taraf da tabi güven duymuyor netice itibariyle. Karşılıklı yani bu diyalogu bugün hatırlattığı şeyler itibariyle değil ama kelime anlamıyla ben diyalogdan yanayım. Ben hep fayda gördüm bundan.”

AG3 İsviçre'deki bir başka deneyimini şöyle anlatmıştır. “Nitekim ben dinler arası diyalog çerçevesinde Nöşetel ilahiyat fakültesinde bir sömestr ders de verdim.

İşte Nöşetel ilahiyata gitmiştim. Merhaba dedim. Ben işte burada çalışmak, bir projeye katılmak istiyorum. Araştırma yapmak istiyorum. Dekan da bir Almanmış. İsviçre Almanı değil bizzat Almanya Almanı. Ne araştırması dedi. Siz burada ders verin lütfen dedi. Tezimin özetini götürmüştüm Fransızca olarak. Benim de doktora tezim dedi Tevrat'ta Nübüvvet dedi. Birlikte ders verelim, dedi. Tabi çok çekindim o anda çünkü yabancı dilim iyi değildi. İyi dil bilen birisiyle gitmiştim. Gittim 6 ay yoğun dil kurslarına katıldım. 6 ay sonra ben hazırım, dedim. Birlikte program yaptık. Tabi Fransızca olarak. Bir sömestr. Ben Kur'an'da, o Tevrat'ta ve İncil'de Nübüvvet'i anlatıyordu. O anlatıyordu bir ders ben müzakere ediyordum. Ben anlatıyordum, ders veriyordum. Öğrencilerimiz Hristiyanı. Yani gerek din öğretmeni olacaklar, İşte Protestan'dı...Bir kere Musa'dan önce peygamber yok onların anlayışında. Nuh bile eh, Allah'ın iyi kulu. Adem de öyle. Ama peygamber olduğunu benden duydu. Adem de mi peygamber sizde diye böyle hayretini dile getirdi. Daha sonra bir kitap yazmış. Kur'an'a bir atıf yapmış, referans. Sayenizde diyor bu referansta sizin rolünüz var, diye bana da bir nüsha vermişti. Ve çok çekinerek dinlediler. Derse çok katılmadılar. İtiraf ediyorum. Ve dersin sonunda, Filip diye bir öğrenciyle yolda karşılaştım. Nasıl buldunuz, dedim. İtiraf etmeliyim. İlk kez bir Müslümanla karşılaştık. Bugüne kadar İslam dersini bize dediler Budist birisi verdi, dediler. Ya da Hindistanlı Hindu birisi verdi, dediler. Yani ilk kez bir

Müslüman... Ben işte dersimi yapabildim. Tabi derste Fransızcam ne kadar kıvrak olabilir? Takrir metoduyla anlattım. Dilimin döndüğünce sorulara da cevap verdim. Hatta diğer hocalardan daha rahat cevap verdiğimi, öyle düşünüyorum Ben o dersi vermeden o öğrencilerin arasına katıldım bir sömestr. Sessiz öğrenci olarak, dinleyici öğrenci olarak derse katıldım. Onlar bilmiyor. Ben de bir vatandaş. Bir dünya vatandaşı olarak arkada dinliyorum. Ne oluyor? Hoca talebe ilişkileri. İyi bir tecrübe oldu. Bir Hıristiyan teolojisine giriş bir de Yahudi teolojisine giriş dersi aldım. Bilmiyorum kilisede görevi var mıydı? Prof, çok ağır bir hocanın dersine katıldım. Soru soruyorlardı. Cevap olarak şöyle diyordu ağırlıklı olarak. Bu böyle işte. Evet Bu böyle işte yorumsuz. Öğrenciler birbirlerini çimdikliyorlardı. Gülüyorlardı. Bunlar din adamı olacaklar. O da din adamı yetiştiriyordu. Ve tatmin edici bir cevaba ben hiç rastlamadım dönem boyunca. Tabi İslam hep üstündür. (el-İslamu ya'lû velâ yu'lâ) hadisi var. Allah'a şükür o eksiklik benim dilimdendi ama Kur'an ayetlerini okuyunca...Her hafta ders bitiyor. Herkes ayağa kalkıyor. Böyle son derece eski deyimle samimi bir kalp, bir tebessüm, bir teşekkür. Haftaya görüşmek temennileriyle ayrılıyorduk. Hz. İsa'yı anlattığım gün herkes ayağa kalktı. Bir ses bombası atılmış gibi hiç kimse konuşmadı ve herkes çekti gitti. Hiç unutmam ben bunu, bu olayı. 2002 yılıydı. Bakın. 10 sene oldu. Çünkü onların Allah'ın oğlu, ortağı, biz Allah'ın kulu ve elçisi olarak anlatmıştık. Hatta hatta Kur'an'da Hz. İsa ile ilgili 25 ayet vardır. Ben 24 tanesini okudum. Bir tanesini okumadım. Allah üçlünün üçünsüdür, diyenler kafir olmuşlardır, ayetini de okumadım. Burada bir politika izledim adeta. Onların dikkatini çekti. Kur'an işte İsa'yı, İsa işte ne İsa ne Meryem Allah'ın kulu olmaktan çekinmezler, anlamında (esselamu aleyye yevme vulidtü ve yevme.....) ayetini de işte onun namazından, onun orucundan. Israrla şunu vurguladım. (La nüferriku) Bir başka ayet var. Nisa Suresi 150-151. Orada şöyle buyuruyor Allah: "Allah'ı ve peygamberlerini inkar edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayanlar, Allah'ı inanıp peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar kafirlerin ta kendileridir." Biz müminler işte (La nüferriku.....) ayetini her gün bir vird edinmişizdir. Yani bir kişi bütün peygamberlere inansa, İsa'ya şöyle bir Onu hafife alıcı bir ifade kullansa Hz. Muhammed'i de inkar etmiş olur. Allah'ı da inkar etmiş olur. Bunu ısrarla vurguladık. Tabi hakikat karşısında ne diyecekler? Delilleri yoktu onların. Evimize

iki tane delikanlı geldi bir gün. Kapılar orada kapalıdır. Küçük oğlan açınca çıktılar. Propagandaya gelmişler Kanada'dan. Bize 40 dakika zaman ayır dediler. Size Normon'un mesajını iletceğiz. İncil'i de bırakmışlar. Normon'un mesajı. Dedim ki, kapıyı çocuk açtı aldım Tanrı misafiri. 40 dakika zamanım yok. Soru soracağım. Cevap verin. Bize öyle demediler, dediler. Biz konuşacağız ve gideceğiz. Biz tartışmaya gelmedik filan dediler. Sonra olmaz dedim. Benim o kadar zamanım yok. Peki o halde dediler. Baktılar çaresiz. Ben onlara sorular sordum onlardan önce. Onlar bana bir şeyler söylediler. Onlara kitap vermek istedim. Bize dediler asla hani oradan da kaynaklanan bir tutuculuk var ya karşı taraftan. Başka hiçbir şey okumayacaksınız. Mesajı verip gideceksiniz, dediler. Ben onlara Kur'an meali vermek istedim. 100 franktı. Bugün 200 tl. almadılar. Ama küçük bir broşürü yanımda götürdüm. Onu zorla hediye ettim onlara. Yani bilmiyorlar. Allah Resulünün Ya Rabbi benim kavmim bilmiyor. Bilseler böyle yapmazlar, sözünü ben hep hatırladım. Onlar bilmiyorlar. Ben böyle düşünüyorum.”

AR- Ama oradaki toplum da çok farklı, size ders vermeyi öneren, ama aynı zamanda gelip konuşmaktan kaçınan...

AG3- “Kesinlikle. Her yerde çok ılımlı, çok açık insanlar var çok kaba insanlar da var. Diyalog çok önemli dedik ya. Bir evde kiracı olduk. Hanımla gidiyorum, kıyafetiyle. Bizi tanışınlar böyle versinler diye evi verecek olan. Kadın kocaman bir haç, haça çirkin demiyorum ama o kadar kocaman ki dikkat çekiyor filan. Biz de evi beğenmemiştik. Size bu evi veremem, dedi. Yönetici, apartman yöneticisi yaşlı bir kadın, niye dedim. Çünkü ben sizin bu kıyafetinize katlanamam, dedi. Ama ben size katlanırım, dedim. O ne demek, dedi. Sizin sözünüzün karşılığı o dedim. Bakın sizin de kocaman haçınız var. Biz haç kullanmayız ama size katlanırsınız, dedim. Derken bir 10 dakika sohbet ettik. 10 dakika sonunda, beyefendi rica etsem lütfen bu evi tutar mısınız? Sizinle komşu olmak isterdim, dedi.”

AR - Bu anlamda öğretmenlerimizin yaşadığı en büyük zorluk yani zorluğu tarif ederseniz neler söylersiniz yurt dışındaki?

AG3 - Orada öğretmenlerin çoğu diğer öğretmenlerle aynı saatlerde ders vermiyorlar. Türk çocukları Türk Okulu saatinde ders veriyorlar. Dolayısıyla bir

problemleri olmuyor. Şunu söyleyebiliriz. Türk öğretmenlerin Türk çocuklarına ders verirken yaşadığı sorunları. Dini hiç bilmiyorlar, dili bilmiyorlar. Ben öyle diyorum. İsviçreli çocuk bizim Türk çocuğu. Bir köyünün Türkçesini biliyor bir de İsviçre'nin sokak Almancasını ya da İngilizcesini biliyor. Ama bizim Türk toplumu çocuklarıyla ilgilenmiyor. Hristiyanlıktan “Gavur” kelimesini kullanarak uzak durmak istiyor. Bir kilise ziyaretine çocuklarını asla göndermiyor. Günah anlayışıyla. Bizim önce kendi olmamız, kendimizi bilmemiz. Kitabımızı bilmiyoruz. Bizim kitabımız dışarıdakilere mesela şu ayeti çok az insan bilir. bizim kendimizi bilip uzman doktor hanıma (vela udvane alez'z-zalimin) ayetinin mealini söylemiştim. Lütfen bunu yazayım, tekrar edin, demişti. Yani ne diyordu orası? (Zalimlerden başkasına kaba kuvvet, düşmanlık yok) Bakın Kur'an-ı Kerim bu. Yani Yahudilere ölüm, böyle bir ayetimiz yok. Hristiyanlara ölüm, Müşriklere ölüm bile yok. Müşrikleri kötüleyen ayetler var. O anlaşmasını bozmuş hain müşrikler onlar. Tek başına Allah'a ortak koşuyor diye ölümü hak etmiyor. Zalim olması. Bu zalim Hristiyan da olabilir. Yahudi de olabilir. Müslüman da olabilir. Müslüman da olursa onun zulmünü engellememiz gerekiyor. Bunu biz de bilmiyoruz. Bunu söylemeyi belki zül de sayıyoruz...O bakımdan diyalogumuz böyle korkak insanların diyalogu gibi geçiyor.”

“Yurt dışına gitmeden önce mutlaka bir Hristiyan algısı vardı. Gittikten sonra bu değişti mi? Yani tanıdıktan sonra öncesiyle bir kıyaslama yaparsanız şeklindeki bir soruya” Arapça, İngilizce ve Fransızca'yı iyi bildiği için dünyayı takip ettiğini, ancak iyi komşuluk ilişkileriyle karşı tarafın kendilerini tanımlarından ötürü değişiklik olduğunu belirterek İsviçreli komşularının şu ifadelerine yer vermiştir. “Çok iyi bir insanmışsınız, dedi. Bu apartmana geldiğinizi fark ettirdiniz. Her şeyinizle dedi. Temizliğinizle, çocuklarınızın terbiyesiyle. Birçok apartmanda biz bu binada eski Yugoslavlar, Kosovalı şu bu Türkler oturamaz diye şeylerle karşılaştık biz.” Komşuluk konusunda AG3 şöyle devam etmiştir. “Binaya vardığımızda biz bayramlarımızla Kurban, Ramazan. Yıllarca yaşadık. Komşularımıza hediyeler götürüyorduk. Bu nedir, diyorlardı. Bu işte bizim bayramımız diyorduk. Onlar da bize işte Krismısında farklı bayramlarında, dini günlerinde bize bir şeyler getiriyorlardı. Yani biz İsviçreli komşularımızla oturmaya gidip geliyorduk. Onlar da geliyordu. Bundan ne zarar gelir. Yani karşı inancı kabul etmiyorsunuz. Olduğu gibi kabul ediyorsunuz.”

“Dinler arasındaki ortak yönler, ortak problemlerimizi çözmekte bize neler hissettirir?” şeklindeki soruya yönelik AG3 şöyle cevap vermiştir. Kur’an bu manada ehl-i kitabı, aramızdaki bir tek kelimeye gelin, Allah’ı bırakıp da birbirimizi, insanları Allah dışındaki varlıkları Rab edinmeyin, der. Bu temel ilke. İdeal olan bu. Ama böyle de olmuyor. Ama tekrar dediğim gibi hani iman değil de insaf. İnsaf ölçüsünde olduğu gibi kabul etme. Olduğu gibi kabul etme ilkesinde farklılık içinde birlikte yaşama ilkesinde birlikte yaşanabilir. Her inancın içinde fanatikler, bağnazlar olabilir. Bence aramızdaki bağnazlara karşı metodumuzu yumuşatma, kibarlaştırma.

1.3.3. Teolojik Yaklaşım

Bireyin iyi bir dindar olmasında başka dinleri tanımanın ve onlar hakkında bilgi sahibi olmanın yeri var mıdır yoksa iyi bir dindar olmak bireyin sadece kendi dinini öğrenmesinden mi geçer? Şeklindeki soruyla ilgili AG3 şu ifadelerde bulunmuştur. “Yani evet de denebilir. Hayır da denebilir. Hayır olmasından başlarsak bir kişi başka bir dinden bir insanı yani dünyada bir Müslüman olarak yaşamanın birinci hedefi işte Allah’ın rızasını kazanmak, sınavı kazanmak, cenneti kazanmak, rızayı kazanmak. Bir kişi herhangi bir yerde başka dinden bir insanı tanımadan da bunu sağlayabilir...Şimdi o zaman bilgimizin kaynağı bizim varlık sebebimiz Allah. Allah ile iletişimimizi sağlayan şey Kur’an. Kur’an-ı Kerim’e baktığımızda en çok hakkında hayatı, mücadelesi, toplumu hakkında bilgi verilen peygamber Hz. Musa ve bu İsrail oğullarına birinci derecede gelmiş bir peygamber. Şimdi Allah bahsedecek ve bir Müslüman bundan bilgisiz olacak. Yani mümkün değil. Zaten ben öğretmenlik yaptığım zamanlar sınıfa derslerde Kur’an meali de götürüyordum. İşte İncil, Tevrat’tan oluşan Kitab-ı Mukaddes de götürüyordum. Hatta hocam günah değil mi İncil okumak. Hayır, kızım sevap diyordum. Onu tanıdıkça yani kendi kitabınızın da kıymetini daha iyi bilmiş olursunuz. Bu manada ben öğretmenliğimde de hep bunu sağladım. Çocuklara mutlaka teneffüste bıraktım Kur’an’ı, İncil’i, Tevrat’ı. Onlar okusunlar diye. Bunda zenginlik vardır. Bunda fayda vardır. Yani adeta böyle bir monoton bir bakış açısından kurtulmuş olur insan. Bizim Türkiye’de belki hala şu kadar internet, şu kadar globalleşme, teknoloji ortamında İsa Hristiyanların, Musa Yahudilerin, Muhammed de Müslümanların peygamberidir diye bilen, sanan milyonla insan

vardır. Ama bu farklılıkları, bunun böyle olmadığını bilen hangi seviyeye ulaşacaktır. İsa da, Musa da, Harun da, Davut da Allah'ın elçisidir. (La nüferriku beyne...) Biz hiçbirini arasında ayırım yapmayız. Yani bilmekte kesinlikle fayda var farklı peygamberleri.”

Hatta AG3 isterse bu kişi bugün beşeri bir din olsun, Mormon olsun veya Buda'yı tanımak olsun veya Konfüçyüs'ün ilkelerini bilmek ve tanımanın dahi faydalı olacağını, “hikmet müminin yitiğidir” hadisine atıf yaparak şöyle demiştir. “Yani bir şey İslam’a aykırı değilse o İslami’dir diye bizim bir yani bir şey insani ise fitri ise o aynı zamanda İslami’dir diye de biz inanıyoruz. Bilmekte fayda var kesinlikle. Yeter ki siz önce doğruları bilin.” İslam’da La ilahe illallah vardır. Önce yanlışları atarsınız. Kur’an öyle yapmıştır. Mekke’de yanlış sahte ilahları reddetmiştir. Medine’de de o tek olan ilahın istediği toplum düzeni oluşturulmuştur. Yeter ki siz doğruyu bilin. Şöyle bir ayet yok mu: “Siz hidayet üzere olursanız batıllar, yanlış üzere olanlar size asla zarar veremezler. Başka dinlerden başka toplumlardan korkan insanlar, başka inançlardan kendi inançlarını iyi bilmiyorlar, demektir. Hele bu Müslümanlar için çok geçerli bir şeydir.”

AG3’e yönelttiğimiz “Farklı dinlerle ilgili Kur’an-ı Kerim’de bir ayet, ilk etapta aklınıza hangisi geliyor?” şeklindeki soruya ilişkin şu ifadeler yer almıştır.

“Yani şöyle söyleyeyim. Bir itirafta bulunayım. Bunlar benim okuyarak, kendimi geliştirerek ulaştığım fikirler. Ama kültür olarak öyle bir etki altındayız ki, ne İslam’ı yumuşatmak ne de katı göstermek gibi bir eğilim içinde olmayıp olduğu gibi tanımak. İslam’ın Allah’ı, Tevhid’i, teslisi götürenlere bir azarının, şiddetli bir bakış açısı olduğunu bilmek. Ama Hristiyanlar içinde de mesela şöyle bir ayet aklıma gelebiliyor. Kültürel olarak şöyle bir etki altındayız. Şiddeti çağrıştıran ayetler aklımıza geliyor ilk planda. Türk olarak biz böyle bir yapıda yetiştik. Neden? Mesela (velen terdâ anke’l-yehudu.....) Düşünmeden ilk planda bu geliyor. Bakın ben bu kadar okumuş, tahsilini yapmış, bu kadar insanlarla diyalog halinde bulunmuş olarak nedir o? Yahudiler ve Hristiyanlar siz onların dinine girmedikçe onlar sizi sevmez. Allah’ı bırakıp da Hristiyanları, Yahudileri sırdaş edinmeyin, dost edinmeyin. Ama şu ayetin de varlığını bilmek lazım, düşünmek

lazım. Nedir o? Müminlere en yakın olarak ‘ben Hristiyanım’ diyenleri bulursun. Müminlere en şiddetli olarak müşrikleri ve Yahudileri bulursun, ayeti de var. (leysu sevâen) ayeti de var. Onların hepsi bir değildir. Onlar içinde gözyaşı döken, Allah korkusuyla gözyaşı dökenleri de var, ayeti de var. Ama Allah üçlünün üçüncüsüdür diyenler kafir olmuşlardır, diyen ayet de var. Ama biraz önce söylediğimiz (velâ udvane) herhalde en kapsayıcı ayet olsa gerek. Yani bir müminin ana ilkesi bu olsa gerek. Nedir o manası? Zalimlerden başka ister Müslüman ister Ateist ister Yahudi ister Hristiyan zalimden başkasına kaba kuvvetli bir karşı koyma yoktur ayeti bizim en büyük prensibimiz olmak durumunda.”

Peygamberimiz (s.a.v)’in diğer dinlerle ilişkilerinde ise ilk etapta **AG3 zihnine çağrışım yapan şu örnekler üzerinde durmuştur.** “Bir gün Yahudi cenazesi kalktığında, geçtiğinde ayağa kalkıp ona bir insan olması hasebiyle ayağa kalkıp tazimde bulunmasını ben hatırlayabiliyorum. Onun Mekke’den Medine’ye gelince Yahudilerle, bir taraftan saldırmazlık anlaşması, paktı bir taraftan farklılık içinde bir arada yaşama, zulmetmemek üzere birlikte yaşama işte Medine Sözleşmesi dediğimiz anlaşmasını yaptığını biliyoruz.”

AG3 Müslümanların diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin bugünkü yaygın yaklaşımıyla Kur’an’ın yaklaşımını şöyle karşılaştırmıştır.

“Müslümanların gayri Müslimlere bakışı Kur’an’a göre değil, asla değil. Hiçbir şeyleri sanki Kur’an’a göre değil gibi geliyor bana. Namazları bile Kur’an’a göre değil gibi. En uzak oldukları konu da başka dinlere karşı tutumlarıdır. Kur’an’a uzaklıkları bakımından. Yani ne zaman Peygamberimiz Medine’de Yahudilere karşı kaba kuvvet kullandı. İşte bir Müslüman hanımın örtüsüne işte Kaynuka Yahudilerinin saldırısından sonra. Onun dışında bakın zulmetti (udvan) karşı koyma başladı. Yoksa Yahudi olduğu için değil zalim olduğu için.”

AG3 diğer dinler ve mensuplarıyla ilişkileri etkileyen tarihi olaylar içinde Haçlı Seferlerini, son 100-150 yılın olayları olarak da işte Kurtuluş Savaşını, Yunan Savaşını, Osmanlı-Rus Savaşını ve kendi ifadesiyle yedi düvele karşı verilmiş olan I. Dünya Savaşını etkileri bakımından önemli görmektedir. Ancak bu gün ve gelecek için kavgayı sürdürmenin bundan sonraki dünyanın gidişatına katkısı

olmayacağı için bunun asıl olmaması gerektiğini belirtmiştir. Taif örneğini vererek müslünlar içi dünya ölçeğinde şöyle bir amaç üzerinde durmaktadır. “(Velekad ketebna fi’z-zeburi.....) Yeryüzü basit dünya değil yeryüzü, arz müminlere emanet edilmiş bir yer küredir. Dolayısıyla Müslüman yeryüzünde hakim olmalıdır. Kafiri de, mümini de, ateisti de birlikte yaşamalıdır. Yani dünyanın gidişatına katkı yapmak istiyorsak barışı slm köküne yeniden sarılmamız gerekiyor. Hepiniz Allah’ın ipine toptan sarılın, diyor. Onlar bilmiyorlar. İşin özü bu.” ancak AG3 200 bine yakın insanın yararlandığı Avrupa Birliği projelerinde ve Şu anda Almanya’da üç buçuk milyon, tüm Avrupa’da 5 milyon ve bir de diğer Müslümanların bu karşılaşma deneyiminde İslam’ı temsil kabiliyetinde olmalarının barış adına ne kadar umut verici olacağını, ancak bundan çok uzakta olduğunu 2001-2002 yıllarında 2 günlüğüne Paris’e gittiğinde yaşadığı deneyiminde şöyle anlatmıştır.

“Bir arkadaş bizi gezdiriyor. Çok acı bir şeyimiz oldu. Gezdik gezdik biraz da arka sokakları tanıyalım, dedik. Dedi ki arkadaşımız Zafer bey. Hocam dedi, burası bir ülke adı söyledi şimdi söylemeyeyim. Şimdi dedi ... mahallesindeyiz. Ceplerinize dikkat edin lütfen dedi. 10 yıl oldu anlatıyorum bunu. Hristiyan, gavur mahallesinden çıktık güven içerisinde. Müslüman mahallesine girdik. Ceplerinize dikkat edin. Bu ne kadar acı bir şey. İşte buyurun bir Müslüman izlenimi. Oraya gidip şu bozulan yanlış izlenimi nasıl düzelteceksiniz? İslam ahlakını yansıtmaktan uzağız yani. Yani çok üzücü bir şekilde, siz gerçekten Türk müsünüz diye çok soruyla karşılaşıyoruz. Yani Türk sizin gibi olmaz. Yani kural çiğner. Çamaşır gününde başkasının çamaşırını makineden çıkarır.”

Dinler arası diyalog, hoşgörü bunların sağlıklı bir zeminde yürüdüğünü düşünüyor musunuz? Yoksa hani biraz göstermelik mi oluyor? Ya da biraz mecburiyetten mi oluyor? Şeklindeki soruya ilişkin AG3 düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

“İnsanları niyetleriyle sorgulayamayız. Bu işi yürütenler. Bunlar samimi, şunlar değil, diyemeyiz. Ama sanki daha samimi olsa, daha programlı, daha içten olsa, daha tabi olsa bu faaliyetler. Herhalde şu anki halimizden daha iyi bir halde

olurduk, diye ben düşünüyorum...Dil bilmiyoruz, dış bilmiyoruz, üslup bilmiyoruz, tavır bilmiyoruz. Yani Kitabımızın bilgisinden uzağız. Yani sanki yeterli değil gibi. Bakın orada din görevlilerinin resmi diyalog görevi var. Ama din görevlilerimiz dil bilmiyorlar. Ben gittim orada o toplantılara katıldım. İşte ben orada kültürler arası aracı tercüman belgesini İl Milli Eğitim Müdüründen aldım. Düşünün. İl Milli Eğitim Müdürünün elinden. Ben ayrılırken dedi ki lütfen dedi, benim istihdam etme imkanım yok. Kendinize bir iş bulun bu ülkede. Sizinle birlikte çalışalım. Türkleri temsilen sizinle görüşelim, dedi.”

AG3 Dinler arası diyalog ve farklılıklar konusunda Muhammed Hamidullah’ın Avrupalı Müslümanlar için yazdığı İslam’a Giriş kitabını beğendiğini, bu konuda çok ciddi kaynak eksikliği olduğunu belirtmiştir.

Çatışmaların kaynağında din vardır diye bir görüş için ne dersiniz? Şeklindeki soruya: AG3 “Asla yanlış din algısı vardır. İncil’den, Tevrat’tan böyle ayetler çıkartılabiliyor. Ama bugün hiçbir Hristiyan’ın işte benim dinim böyle emrediyor diye Müslüman kestiğine şahsen ihtimal vermiyorum. Tamamen din algısındaki yanlışlıktan kaynaklanıyor.” demiştir.

Diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katındaki durumu hakkında AG3; “Kur’an-ı Kerim, onların hepsi bir değil, diyor. Bu ayete ben yeniden sarılmak durumundayım. Evet o konu çok derin bir konu. Hala o konuda kafalar net değil. İşte bu Kur’an-ı Kerim’de Bakara 62, Maide 69. Ayetler var. İşte iman eden, müminlerden, Hristiyanlardan, Yahudilerden, Sabiilerden iman edip salih amel işleyenler, Allah’a ve ahiret gününe iman edip salih amel işleyenler üzülmeceklerdir ve korku yoktur, diyor. Bir kısmı bu ayetleri Kur’an’ın bütünsel yaklaşımından bağımsız olarak bu iki ayeti ele alıp Allah böyle diyorsa Allah diyor biz daha ne deriz, diyorlar. O manada onların hepsi bir değildir, diyor. Ama sanki Kur’an’ın bütününe baktığımızda şu ayetleri de görüyoruz. Bunları da yani hoş görünmek adına bu ayetleri görmezden gelemeyiz. Allah üçlünün üçüncüsüdür diyenler kafir olmuşlardır, diyor. Bakın o Nisa Suresi 150-151. Peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmına inanmayanlar kafirlerin ta kendileridir, diyor. Kafir de demiyor. Peki şimdi hepsine inanıyor bir adam Zülkifl’e inanmıyor. Hiçbir mümini,

tebası olmayan bir peygambere inanmıyor ama onun peygamber olduğu bildirilmiş. Bu kişi kafir oluyor da Muhammed'e inanmadan nasıl olunmuyor? Bu gerçeği de görmemiz lazım. Başka bir ayet (fein eslemu.....) Bu da ezber sayfalarımızdan birisidir. Bizzat İsrailoğullarından bahsediyor. (Eslemu) derken hani silahları bırakıp teslim olmak demiyor. Tamamen Müslüman olmak, Müslüman olurlarsa kurtulurlar diyor. Yok burada Müslüman olmak anlamında eslim, teslim sözündeki gibi. Ey İsrailoğulları size elçimiz geldi diyor. Size sohbet etmeyi mi, ne yapmaya geldi? Mesela başka bir şey. De ki ey insanlar, ben sizin hepinize bakın size de demiyor sizin hepinize. Ey Araplar demiyor, ey insanlar sizin hepinize geldim, diyor. Bu ayetler varken biz şirin gözükmeye adına Kur'an'ı da İslam'ı da tahrif edemeyiz. Ama onlar cehenneme gidecekler diye iki sebeple onlara kötü davranamayız. Bir, ölünceye, son nefesini verinceye kadar tövbe imkanı var. İki, dünyada onların nereye gideceğini bilmiyoruz tövbe imkanı var. Belki gizli mümindir. Zalim olmadıkça birlikte yaşamak gibi Peygamberimiz bilmiyor muydu? Bu ayetler ona gelmişken o Yahudilerle birlikte yaşamaya, bir sözleşme imzalamamış mıydı? Onların cenazesine kalkmamış mıydı? Yani ayağa kalkmamış mıydı? Dolayısıyla ne şirin gözükmeye çalışmak ne de onları (keen lem yekün) yok saymak, dengeli bir şekilde yaşamak. Hatta hani tasavvufi bir deyimdir ya, kâl ile değil hâl ile tebliğe adeta devam etmek gerekir gibi. Yani birlikte yaşamak mümkün.”

Cennete gitmek, kurtuluşa ermek konusunda AG3 “Onu ben, biz açamayız. Onu Allah'a bırakmak durumundayız.” Demiştir. Ayrıca AG3 “Kur'an'daki kurtuluş veya Muhammedsiz Kurtuluş” konulu bir makale çalışması yaptığını da belirtmiştir.

AR “Peki, Kur'an-ı Kerim'in Hristiyanlara, Yahudilere diğer dinlere getirdiği eleştiriler sadece onlara yönelik bir şey midir? Yoksa onların şahsında örneklem olarak acaba tüm insanlara mı yöneliktir? Bu konuda ne dersiniz?”

AG3 “Alemlere bir öğüttür, diyor. İnsanlara bir öğüttür, diyor. İnsanlara, ey insanlar, ben hepinize geldim, diyor. İsrailoğulları o gün çokça muhatap olunan insanlar diye onlardan bahsediyor. Bütün insanlara gelmiş oluyor. Öteden beri

diyordum ki cehennem kâfirler için. Biz kurtardık. Ama çok dikkat çekici ayetlere rastladım. Mesela namaz kılmayana, oruç tutmayana çok ciddi tevbihler var ama açık azap ayetleri insanlar arası ilişkilerde zulmeden, insanlara haksızlık eden, fesat çıkaran bozgunculara...Dünyada mümin, kafir birbirlerine saldırmadan, özgür ortamda yaşamalılar. Hak da batıl da ortaya çıkmalı. (liyehtike.....) Cehenneme gidecek olan da, cennete gidecek olan da bir beyyine üzerine, bir delil, bir kanıt üzere. Bunun için sağlıklı bir ortama ihtiyaç var. Bu sağlıklı ortamın sağlanması da Müslümanların dinlerini iyi bilmeleri, adaletle davranmalarıyla mümkündür.

AG3 diğer dinlere ilişkin yaklaşımını şöyle açıklamıştır. “Ben biraz önceki dönmüş olurum. Bütün sözlerim arasında çelişki çıkması hoş olmaz. Yani (Fein eslemû fekadihdev) Bu Allah’ın ayeti. Müslüman olurlarsa kurtulurlar. Bizim iki boyutumuz var. Bir, cenneti kazanmaya dönük bir faaliyetimiz, iki, böyle bir derdi böyle bir hedefi olmayan insanlarla olan münasebetimiz nasıl olmalı? Ben ahlaki ilişkiler bakımından tekrar ediyorum, zalim olmadıkça ben her inançtan insanla birlikte yaşayabilirim. Ama birisi Bakara 62, Al-i İmran 69 gibi düşünürse, Allah’a ve ahiret gününe inanır ve salih amel işlerse, iyi, faydalı. Salihin de iki anlamı var ana hatlarıyla, bir, Kitaba uygun, iki, yararlı, yararlı şeyler yapanlar anlamında düşüneni de ben kınayamam. Çünkü bu da mezhebi bir görüş. Bu da farklı bir görüş. Bu tek doğrudur da diyemem. Ben böyle anlıyorum.”

AG3’e yönelttiğimiz “Diğer din mensuplarının kurtuluşa erişmeleriyle ilgili değerlendirme yaparken onların teolojisine bakarak mı yoksa günlük yaşantısına gazetelerine, teolojisine, yazıp çizdiklerine mi bakmak gerekiyor?” şeklindeki soruya şöyle demiştir. Kurtuluş iman ve amel değil sadece. İman, amel, hakkı, iyiyi, doğruyu tavsiye ve başa gelecek sıkıntılara karşı sabrı tavsiye. Hz. Ömer’in Müslümanlığı bizim için çok önemli bir ölçü olsa gerek. Hz. Muhammed’i öldürmeye cesaret edecek kadar kendini en güçlü, en cesur bir kafir müşrik olarak gördü ve atıldı. Ama biraz sonra Peygamberimizi devesine bindirip yularından da bir hizmetçisi, kölesi gibi tutup dönecek bir insan oldu. En güçlü mümin olarak döndü...Keşke insanlar kiliseye gitse..Bugün bir kilise yapılırsa ben taş taşırım, yardım ederim, para yardımı yaparım. Çünkü orada Allah denecek. Orada insanlar

tefekkür edecek. Oradan bir doğruya ulaşacaklar, diye düşünüyorum...Kitabına bakıp bu da onun gibi düşünüyor, demem. Tek tek olmaya çalışırım. Hep bu yönde olmaya gayret ederim ben. % 100 böyleyim diyemem.

1.3.4. Pedagojik Yaklaşım

Programlardaki konuların diğer dinleri öğrenme ve tanıma konusunda ne ölçüde yeterli olduğuna ilişkin soruya AG3 “Sanki o alanda bir dengesizlik var gibi. Yaşlarına bağlı olarak Lise 1 Din Kültürü kitabında biz adeta, din kültürü değil dinler tarihi kitabı gibi.” demiştir.(Eski program çağrışım yapmış, diğer dinler yeni programda 12. Sınıfta yer almaktadır.)

Ders araç gereçleri, materyaller ve ders kitaplarıyla ilgili olarak ise AG3 şöyle demiştir. “Hala bizim Din Kültürü öğretmenlerimizin çoğu bir kitapla yetiniyorlar. O kitabımız da yani bu din benim değil, diye bir kitap vardı. Yani Kur’an’dan, sünnetten uzak işin kaynağı. Böyle işte yazarın yorumundan adeta oluşmuştu. Ve eskiden kitaplar da renksiz olurdu. En sevimsiz kitaplar işte Din Kültürü kitapları olurdu. Son dönemde ciddi, nisbi bir gelişme söz konusu. Kur’an ayetleri çokça. Olabildiğince görselleştirmek, filmlerle mesela o Kur’andaki büyükleri, örnek insanları boşu boşuna anlatmıyor. İşte İbrahim’in, Nuh’un, Musa’nın, İsa’nın mücadelelerini sağlıklı bir biçimde seviyelerine göre indirip anlatmak. Bende bir kitap var bilmiyorum belki birisine verdim şimdi. İsviçre’de almıştım haraç mezat yani şey ikinci el kitap olarak. Orada İncil ve Tevrat’ı çocukların seviyesine indirmişti. Tabi buna cesaret etmek pek bir zor Kur’an ifadelerini sanki çocuk meali yapmak gibi. Tabi onlar için İncil, Tevrat Allah’ın kitabıdır demedikleri için şunu pekâlâ söylüyorlar. Müjde Yayınevi. Bu İnciller diyor İsa’dan 60 yıl sonra Havariler ve onların arkadaşları tarafından kaleme alınmıştır. Böyle bir iddia olunca bunu çocuk seviyesine indirmek. Ama biz böyle değil ama Ondaki mülhem hikayeler yani o olayları gerçek hikayelerle zenginleştirmek. Hep görsel, görsel, görsel”

Diğer dinleri ve mensuplarıyla ilgili konuları öğretime nasıl konu edeceğimiz hususunda AG3 şöyle demiştir

Yani bir kere bir Müslüman olarak Kur'an'ı harfiyen tahrif olmamış bir kitap olarak biliyoruz. Meallerde belki tahrif olabiliyor. Belki farklı anlama. Doğru bir mealden, doğru bir hülasa bir tefsirden Kur'an merkezli anlatmak durumundayız. Kur'an böyle bakar. Ama onlar da kendilerini şöyle anlatırlar. Olduğu gibi. Kur'an böyle der, onlar böyle der. Yani adeta hatta anlatırken gülmeden hafife almadan Kur'an böyle böyle der. Kur'an böyle bir zamanda geldi. O zamanda çocuklar da vardı. Kur'an böyle böyle der. Onlar şöyle şöyle der. Yorum yapmasak bile herkes gerçeği anlayacaktır. Hani nasıl bir Yahudi veya Hıristiyan bizi dinliyormuş edasıyla, üslubuyla söylersek.”

AG3 Diğer dinleri tanımak açısından din kültürü derslerinin bu anlamdaki yeri ve önemiyle ilgil olarak şunları dile getirmiştir. “Potansiyel evet ama ders saatleri yetersiz. İki, hocalarımız bunları bilmekten uzaklar. Yani ben kendini geliştiren Din Kültürü öğretmeninin az olduğunu düşünüyorum. Genç nesil biraz daha şey. Ama bu arada Dkab bölümü çıktı. Bu bölümde yani İlahiyatta daha çok din, ilahiyat teolojisi ağırlıklıydı ama Dkab da o da yok. Yani biz bugün Dikab bölümünde Vedduha’dan aşağıyı ezberletip mealini bile öğretmiyoruz. Ama ilahiyatta Yasin’i, Tebareke’si, Rahman’ı, Hucurat’ı bunlar ezberletiliyor, öğretiliyor, tefsirleri yapılıyor. Ama Dekab’da yani Vedduha’dan aşağısının mealini bile öğretilmiyor. Yani bu çocuklar Ayete’l-Kürsi’nin mealini dördüncü sınıfta 80 öğrencimiz var İstanbul Üniversitesi’nde 10 tanesi söyleyemez. Günde beş defa okuduğunu var sayalım. Bir ayet beş satırlık bir ayeti 80 kişi bunlar din öğretmeni olacaklar. Önder, rehber olacaklar. Ayete’l-Kürsinin mealini veremezler. Amene’r-rasulünün manasını yine 80 kişiden 10 kişi veremez. Fatiha’nın tefsirini şöyle 10 dakika Fatiha üzerinde 10 kişi konuşamaz. Bu çocuk nasıl bunu başkasına anlatacak? Çok ciddi bir donanım zaafımız söz konusu. Avrupalılar az şey öğretiyorlar. Öğrettiklerini derinlemesine öğretiyorlar. Tarih dersinde ilk hafta, ilk ünite köylerinin tarihi, ikinci ünite ilçelerinin, üçüncü ünite illerinin, dördüncü ünite bölge, ülke ve dünyaya gidiyorlar. Merkezden muhite doğru.”

“Öğrencilerinizin diğer dinlere dair soruları” diye sorduğumuzda "Benim tabi öğretmenlik yaptığım zamanlarda teknoloji işte bugünkü kadar değildi. Çok bir bilgileri de yoktu ama sanki biz teknoloji bilgi çokluğunda, bilgi bolluğunda hani

enformasyon çağında dezenformasyon yaşıyoruz ya. Bu manada hani bilen soru sorar. Ya da bilmek isteyen. Meraklı öğrencimiz de az. Çok az sayıda öğrencimiz işte kendisini Galatasaray, Odtü'yü kazanmaya şartlandırmış ya da iyi liselere sonra üniversiteye. Çoğunluğumuz oyunda oynaşta devam ediyor.”

AR - İlgilerini?

AG3 - “Çok da çekmiyor başka dinler. Siz anlatırsanız a öyle miydi? Vs diyorlar.

AR - Peki bunun dışında hani o toplumun içinde yaşayan Müslüman çocukları gibi diğerleri de?

AG3 - “Onlar da yani şöyle söyleyeyim. Onlar da çok merak etmiyorlardı. Bu aile ortamı çok önemli, yetişme ortamı. Çünkü evdekilerin böyle bir derdi yok. Dil bilmiyorlar ki nasıl merak etsinler, nasıl tanısınlar? Çocuklar da hangi dili biliyor? Dediğim gibi. Şöyle dediğini hatırlıyorum bir çocuğun, hocam benim sağnarsta terminim var, sağnas dış doktoru temrin de randevu. Kullandığı Almanca bu. Dış doktorunda randevusunu böyle söylüyordu bizim çocuğumuz. Bu çok acı bir şey. Ve bu çocukların % 1 Gymnasiuma gidiyor. % 1'i inanın. Yani böyle bir mesafeli...Bu globalleşmenin böyle yetersizliği de, kalitesizliği de, basitliği de globalleştirdiğini ben düşünüyorum. İyilikler de kötülükler de böyle yaygınlık kazanıyor. Ben oradaki çocukların da çok ilgi duymadığını biliyorum. Ben onların dikkatini çekiyordum. Bakın siz şöyle bir Hristiyan ülkede yaşıyorsunuz. İşte Hristiyan kelime anlamı Chirist İsa demek, İsacı. İsa bizim de onlarla konuşursanız. Sakın onlara bunlar Hristiyan gavur, biz Müslümanız biz büyüğüz filan böyle düşünmeyin. İşin aslı şu ki İsa da Allah'ın bir peygamberidir. İsa Hristiyanların Muhammed Müslümanların peygamberi değildir. Hepsi de insanlığa gelmiş Allah'ın elçileri, kılavuzlarıdır. İsa da aslında Allah'ın elçisidir, filan diyerek onlara olumsuz yaklaşmayın, onlara olumlu bir yaklaşım sergileyin. Aranızdaki ilişkiler daha da güçlenir diye bunu her zaman, ben motive ederek onlara yani neyi merak edeceklerini bilmiyor. İlgi bilgi doğurur.”

AR - Siz merak ettirdikten yani yönlendirdikten sonra...?

AG3 Tabi ki yani nasıl söyleyeyim? Şuna neden böyle inanıyorlar? Yine de onlara söylemeye cesaret edemiyorlar tabi. Şuna niye böyle inanıyorlar? Evet inanç konularında, niye böyle inanıyorlar? Niye domuz eti yiyorlar? Filan gibi.”

2. TÜRKİYE’DEKİ DEVLET OKULLARINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN BULGULAR

2.1. Ankara Sincan İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG1)

Görüşmeye dair:

Görüşme Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ankara Sincan İlçesinde bir ilköğretim okulunda Din Kültürü ve ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 03 Mart 2010 tarihinde Din Öğretimi Genel Müdürlüğünde ve araştırmacının aracında yapılmıştır.

2.1.1. Mesleki Deneyim

11 yıllık öğretmen olan **TG1** önceki yıllar lisede, ilköğretim okulunda ve Bakanlığın komisyon çalışmalarında görev almıştır. Şu anda ise bir ilköğretim okulunda çalışmaktadır.

TG1 İmam Hatip Lisesini, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiş ve Hadis ana bilim dalında “Ehl-i Hadisin Akıl, Kıyas ve Reye Bakışı” adlı konuda yüksek lisans yapmıştır.

Şu ana kadar başvuru yapmasına rağmen herhangi bir hizmet içi eğitim faaliyetine veya herhangi bir eğitim çalıştayına katılamadığını belirtmiştir. **TG1** Özellikle dinler arası diyalog konularının ilgisini çektiğini, bu konuları hocalardan dinlemek istediğini, yurt dışı görevi veya herhangi bir yurt dışı seyahatinin olmadığını belirtmiştir.

TG1 takip ettiği yayın olarak derslerde kullandığı, başvurduğu dindersi.com vb. internet sitelerini, Diyanetin çocuk, aylık ilmi dergilerini ayrıca Genç Beyin, kişisel gelişim vb. insanları motive eden dergileri takip etmeye çalıştığını söylemiştir.

Çok az da olsa haberdar olduğunda konferanslara, ilmi sempozyumlara katılmaya çalıştığını, örneğin Keçiören’de bulunan İlamer (İlahiyat Araştırmaları Merkezi)’de düzenli konferanslar olduğunu ve bunlara katıldığını ifade etmiştir.

Okul dışında öğretmen arkadaşlarıyla Kur’an’ı anlama noktasında oturumları olduğunu, Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı Diyanetin Kur’an Yolu adlı tefsiri okuduklarını ve üzerinde konuştuklarını belirtmiştir.

2.1.2. Sosyokültürel Yaklaşım

Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıdığınızı düşünüyor musunuz? şeklindeki soruya yönelik **TG1** üniversitede okuduklarından ve öğrendiklerinden hareketle bazı bilgilere sahip olduğunu ama bizzat onlarla birlikte aynı apartmanda ve aynı mahallede yaşama pratiğinin olmadığını, bu yüzden onları yeterince tanımadığını, bilgilerinin sadece teorik düzeyde olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda **TG1** lisans döneminde alınan bilgilerin de teorik olduğu için zamanla unutulduğunu ifade ederek, “fazla bilmediğimizi düşünüyoruz. Neyi ne kadar bildiğimizi test edemiyoruz.” demiştir.

TG1 aynı şekilde diğer din mensuplarının da çok farklı olmadığını, özel bir durum olmadığı sürece bizim dinimizi araştırma ve bizleri tanıma gibi bir durumun olmadığı yönündeki düşüncesini iletmiştir.

TG1 farklı dinlere mensup kişilerle şu ana kadar aynı ortamda çalışma fırsatı ve imkanı olmadığını, şayet böyle bir fırsat oluşmasında kendinizi alan bilgisi açısından nasıl değerlendirirsiniz? Sorusuna ilişkin **TG1** “çok yetersiz olduğumu da düşünmüyorum. Çok bilgili olduğumu da düşünmüyorum. Böyle bir şey olsa güzel olurdu. Hem onları anlama...O yüzden yani aynı ortamda bulunabilsek belki birçok şey ortaya çıkabilir...onlar hakkında birçok şeyi bildiğimizi düşünüyoruz. Ama bunu pratik anlamda yaşarsak ancak fark edebileceğiz..”

TG1 lisede görev yaptığı dönemde Müslüman bir ailenin çocuğu olmasına rağmen Hristiyanlığı benimsediğini söyleyen bir öğrencisi olduğunu, öğrenciyle biraz ilgilenmeye çalıştığını, telkinleri olduğunu, neden Hristiyan olduğunu, neden

böyle bir seçim yaptığını anlamaya çalıştığını ve Hristiyanlığa olan yönelişinin daha çok kendisine gösterilen ilgiden kaynaklandığını belirtmiştir.

Sizce bütün insanlığı tehdit eden farklı kültür ve inanışlar arasında iş birliğini zorunlu kılacak problemler söz konusu mudur? Bu soruya ilişkin **TG1** “Kaynakları paylaşma problemi var. İnsanlığı tehdit ediyor. Nükleer bomba yapımı meselesi var...İşbirliği kesinlikle gerekiyor. Güç dengeleri var. İnançların kültürlerin ötesinde güç dengeleri var. İnsanlığı tehdit ediyor. İnsanlığın geleceğini tehdit ediyor. Güçlü olan sözünü yaptırmaya çalışıyor...Dünyayı tehdit eden sera gazları salınımı konusu var. Atmosferin, ozon tabakasının delinmesi, insanlığı tehdit ediyor. Yani mutlaka işbirliği şart. Ama bu anlaşmaları kabul edenler var kabul etmeyenler var.” demiştir.

AR – “Kendi dinimizle diğer dinler arasında ortak yanlar buluyor musunuz? En belirgin örnek olarak neler söylersiniz?

TG1 – “Ehl-i kitab diyoruz. Hepsi Allah’ın gönderdiği dinler. Hristiyanlık için Yahudilik için Allah’ın gönderdiği kitaplar ve bizim inandığımız peygamberler. Ortak yön çok. Aynı peygamberlere inanıyoruz. Hz. İsa, Hz. Musa. Tevrat’ta İncil’de geçen birçok şey, yanlışlığı konusunda bir şey söyleyemeyiz, çünkü doğru şeyler. Teoloji alanında ortak yönler çok.” Ayrıca **TG1** işbirliğinin gerekli olduğunu, ancak yapılanları yeterli görmediğini dile getirmiştir.

2.1.3. Teolojik Yaklaşım

AR – “Peki İslam dini dışındaki dinlerin ve inanışların varlığı sizde hangi duygu ve düşünceleri uyandırıyor? Yani sizi rahatsız ediyor mu?”

TG1 – “Beni rahatsız etmiyor. Olmalı. Çünkü her şey zıddıyla kaimdir gibi bir söz vardı. Farklılıklar olacak ki seçenekler olacak ki farklar anlaşılsın. Tek olduğu zaman sıkıcı oluyor. Diğer din ve mensupları olacak ki insanlar bazı şeyleri fark edebilsinler. Beni rahatsız etmiyor böyle de olmalı.”

Farklı dinlere mensup kişilerle ortak mekanları birlikte kullanmak, onlarla komşu olmak, verdikleri yiyecekleri yemek gibi konularda düşüncelerini

TG1şöyle açıklamıştır. “Düşüncelerimizi bilgilerimizle örtüştürmeye çalışıyoruz. Ehl-i kitabın Hristiyanların ve Yahudilerin yemeklerini yemek, ikramlarını kabul etmek konusunda bize haram kılınmamış şeyler varsa bunlarda bir sakınca yok, diyebiliyoruz.” Ayrıca **TG1 farklı dinlere mensup kişilerle ortak bir proje etrafında çalışmaktan** da rahatsızlık duymayacağını, en azından öyle bir önyargısının olmadığını ve imkân olması halinde diğer din mensuplarıyla samimi ilişkiler kurabileceğini düşündüğünü belirtmiştir.

AR – “Peki başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak insanın inancına zarar verir mi?”

TG1 – “İnancını kuvvetlendirmeli diye düşünüyorum. Ama öyle bir bakış açısı da var. Yani diğer dinler hakkında fazla okumak, Kur’an’dan önce İncil okumak inancına zarar verir, kafam karışır diye düşünenler de var. Böyle bir düşünce yapısı da var. Ama ben inancını kuvvetlendireceğini düşünüyorum. En azından bilgilenebilir olur...İnancına katkı sağlar, zarar vermez diye düşünüyorum.” Ayrıca **TG1 diğer dinlerle ilgili kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilir mi?** sorusuna “kesinlikle öğrenilir.” şeklinde cevap vermiştir.

Diğer din mensuplarının Müslümanlara saygılı ve hoşgörülü davrandıklarını düşünüyor musunuz? şeklindeki bir soruyla ilgili olarak **TG1** şunları söylemiştir. “Yaşadığımız güncel bir hayat var. Basın, yayın ve medyadan bize ulaşan haberler var. Olumsuz örnekleri duyuyoruz. Olumlu örnekler yani Müslümanların rahatça yaşadığı ülkeler var içlerinde. Olumsuz örnekler de var. En son minare konusu İsviçre’deki minare oylaması. Diğer dinlere hoşgöründen bahseden, böyle olması gerektiğini savunan bir ülkede minareye onay çıkmadı. Bizim kendi kültürümüzde bu ibadethanelerin yan yana hizmet verdiği, bugün hala İstanbul ve çeşitli yerlerde örnekleri var. Ama Avrupa’da böyle bir şeye izin verilmemesi. En son Cihat adındaki bir çocuğun dış hekimi tarafından muayene edilmemesi. Almanya’da olmuştu. Bunlar hoşgörülü genelde yıllar öncesine gidersek daha olumsuz örnekler var. Bosna savaşı. Dün akşam izledim. İslamafobiden söz ediyordu Sırp lider. Olumlu örnekler de var olumsuz örnekler de var. Şu an hala yaşıyor Müslümanlar oralarda.”

AR – “Genel anlamda baktığımızda hoşgörölü tutum mu ağırlık kazanıyor yoksa biraz daha...”

TG1 – “Hoşgörölü bir tutum var. Ama zaman zaman sanki içten içe daha olumsuz şeyler var da bazı şeylerle gün yüzüne çıkıyor gibi de bir düşünceye kapılıyoruz.

AR – “Burada din adamlarının etkisini nasıl değerdendirirsiniz?

TG1 – “...Şimdi mutlaka onların da bir etkisi olsa gerek diye düşünüyorum. Ama şu da var. Yani kilisenin yaptığı bir açıklamayı da duymadık. Lehte veya aleyhte bir açıklama duymadık. Biz Hristiyan dünyası olarak ya da kilise olarak Müslümanların minare yapmalarını anlayışla karşılıyor, gibi bir açıklama da duymadık.”

AR – “Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara ilişkin tutum ve davranışları o dinin temel metinlerinden mi yoksa mensuplarının kendi tutumlarından mı kaynaklanıyor?”

TG1 – “Temel metinlerinin etkisi olabilir. Bu metinlerin tahrif edildiğine inanıyoruz, böyle öğrendik. Ama tarih boyunca Müslümanlarla Hristiyanlar arasında her ne kadar Yahudilerle ilgili olumsuz ifadeler daha ağırlıklı ise de Hristiyanlarla ilgili daha çok savaş, haçlı seferleri gibi daha çok savaş yapılmış. Böyle olduğu için bunun günümüze yansması az önce söylediğimiz Cihad ismindeki çocuğun tedavi edilmeyişi konusunda gördüğümüz gibi oluyor. Bu kişisel yani Hristiyan insanların bireysel davranışlarına da yansıyan bir şeyler ortaya çıkıyor...Bu ikisi arasındaki dengeyi de çok fazla kurabilmiş değilim aslında. Çünkü Tevrat’tan da geçen gün biraz baktım. Çok aşırı ifadeler kesmek, öldürmek gibi şeyler yazıyor. İsrail’in tutumları zaten herkes tarafından, tüm dünya tarafından biliniyor. Bunun Tevrat ile bir bağlantısı var kesinlikle. Çünkü orada yazan ifadelere yaptıkları çok uyuyor. Ama Hristiyanlar boyutunda şimdi Hristiyanlıktaki İncil’de böyle asma, kesme gibi şeyler yok.... Bir oranlama yapmak zor görünüyor bana.”

Diğer din mensuplarıyla ilgili TG1 zihninde en çok yer eden Kur’an ayeti ve Hz. Peygambere ait örnek olarak: “Onlar kendi aralarında dostturlar, onların dinlerine girmedığınız sürece sizi kabul etmezler, onları dost kabul edinmeyin. Bu ayetlerin yorumunu tefsir alimleri onlarla günlük ilişkiler kurabilirsiniz ama onları

birinci planda dost kabul etmeyin şeklinde yorumlamışlar. Bana da çok mantıklı geliyor çok anlaşılır bir yorum. Şimdi Peygamberimizin hem Yahudilerle hem de Hristiyanlarla görüşmeleri var. Necran Hristiyanları gibi. Onları İslam’a davet etmiş. Son dine davet etmiş...Şimdi Avrupa birliği ile ilgili ilişkilerde izliyoruz. Türkiye’ye uygulanan kriterler diğer ülkelere uygulanmamış. Türkiye için işler zorlaştırılıyor. Bu durum “onları dost edinmeyin” ayetlerini doğrulayan şeyler gibi görünüyor bize.” Demıştır.

Günümüzde Müslümanların diğer dinlere karşı yaygın olan yaklaşımları nasıldır? Müslümanların diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarıyla Kur’an’ın ve Hz. Peygamber’in farklı inanç gruplarına ilişkin tutumları karşılaştırıldığında neler söylenir? şeklindeki bir başka soruyla ilgili olarak TG1 şu ifadelere yer vermiştir. “Kur’an ve sünnet benim anladığım bir mesafe, bir denge içerisinde onlarla ilişki kurmayı öneriyor. Hz. Peygamber’in hayatındaki tutum ve davranışları bunu destekliyor. Günümüzde bire bir onların hayatlarını örnek almak, işte en çok görülen örnekler bu yılbaşı kutlamaları gibi. Onlara karşı bir özentisi gibi.” Kendini dindar olarak tanımlayanlar açısından ise şu ifadelere yer vermiştir. “Onlar biraz daha uzak duruyorlar. Ama günlük hayatta ilişkiler anlamında, örneğin Türkiye’ye çok sayıda turist geliyor. Bunların büyük bir bölümü Hristiyan. Bu sektörde çalışan tanıdıklarımız var. Onlara karşı gayet hoşgörülüler... Müslümanlar Hz. Peygamber’in ortaya koyduğu tutumu, gözettiği dengeyi çok fazla bugün yansıtamıyorlar bence. Onların lehine bir durum söz konusu. Onların ağır basması gibi.”

Diğer din mensuplarıyla yaşanan tarihi tecrübelerin günümüzdeki ilişkileri etkilemesi konusunda TG1 günümüzde karşılaştığımız pek çok kritik olayın aslında geçmişte farklı din mensupları arasında yaşananların aradan yüzyıllar geçse de yansımaları olduğunu, örneğin Bosna savaşının Osmanlı döneminde Sırplarla yapılan savaşlara kadar uzandığını, aslında tarihteki olumlu örneklerle rağmen daha ziyade olumsuz tecrübeler üzerinde durulduğunu belirterek kendi ifadesiyle “olumsuzları dinlemekten, konuşmaktan olumluları neredeyse unuttur olduk. demıştır.

Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutum ve düşüncelerinizi belirlemede onların inançlarınıza karşı tutum ve düşünceleri mi yoksa Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in tutum ve davranışları mı etkili oluyor? TG1 bu soruya ilişkin şunları ifade etmiştir. “İstiyoruz ki Hz. Peygamber ve uygulamaları etkili olmalı ve öyle olsun istiyoruz. Ama uluslar arası ilişkilerde, devletlerarası ilişkilerde, insanlar arası ilişkilerde insanlar bizzat yaşadıklarından etkileniyorlar. Avrupa'ya giden akrabalarımız veya arkadaşlarımız bu dinlere örneğin Hristiyanlığa inanan insanlar arasında yaşıyorlar. Belirli bir süre de olsa...Oralara gidip yaşayanlar onların dürüstlüklerinden söz ediyorlar. İşlerini temiz ve düzgün yapmalarından bahsediyorlar. Bir taraftan bunları dinliyoruz, diğer taraftan Hz. Peygamberin uygulamaları, eleştirilen yönler var bu inançlar ve davranışları yönünden. Aslında biraz kafalar da karışıyor.”

AR - Peki diğer dinlere ve mensuplarına bakışınızda sizi etkileyen en önemli üç etken nedir? Olay ya da olgu belirtmek isterseniz neler söylersiniz?

TG1 – “Birincisi hoşgörü olmalı, karşılıklı olmalı, saygı olmalı...Hristiyanlar teslise inanıyorlar. Bu dinlerarası diyaloglara katılan hocalarımız onlar için teslis inanışının önemli olduğunu vurguluyorlar. Bu inanış onlara bakışımızı etkileyen bir unsur. Baba oğul ve kutsal ruha inanıyorlar. Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu olarak değerlendiriyorlar. Onlara baktığımız zaman Kur'an ayetlerinden de Hz. Peygamber'i kabul etmiyorlar. Bunlar onlara karşı inançları noktasında çok olumlu bakmamızı engelliyor. Şu an aklıma gelen bunlar.”

Dinler arası diyalog ve hoşgörü gibi konuların sağlıklı bir zeminde doğru bilgiye ve iyi bir iletişime dayanarak yürüdüğünü söyleyebilir misiniz? Bu soruya ilişkin **TG1** şunları dile getirmiştir. “En son karikatür krizi. Oranın başbakanı şu anda Nato genel sekreteri. Bu konuda özür bile dilemediği için övünmüştü. Doğru bilgilendirme ve iletişime dayalı bir şey olsa bunun yanlışlığı açıkça söylenebilirdi. Daha önce konuştuğumuz kilisenin herhangi bir açıklama yapmaması. Böyle bir şey yaşanmıştır. Ama biz kilise olarak onaylamıyoruz. Biz olaya şöyle bakıyoruz. Biz duymadık ya da varsa da bilgimiz yok.”

TG1 Dinlerarası diyalog konusunda Mehmet Bayraktar'ın Bir Hristiyan Dogması: Teslis adlı eserini ve MEB. Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün Mart 2001 de Din öğretiminde yeni yöntem arayışları uluslararası sempozyum bildiri ve tartışmalarını dile getirmiştir.

Diğer dinlerle diyalog ve hoşgörölü ilişkiler kurulmasında size güven veren örnekler hatırlıyor musunuz? Örnek verebilir misiniz? Sorusuna ilişkin

TG1 “aslında bizler, Türkiye’de yaşayan insanlar genelde yapıcı bakıyoruz. Sıcak kanlı insanlarız. Bize karşı olumlu bir adım atılırsa genelde olumlu cevap veren insanlarız. Bu aralar olumlu bir örnek hatırlayamıyorum. Olumlu örnekler hiç mi konuşulmuyor nedir.” demiştir. Güven kırıcı olumsuz örneklere ilişkin ise: “Şimdi siyasi konular, devlet başkanlarının yaklaşımları. Şu an yaşanan bir savaş var Irak’ta, İsrail’de bir tarafı Hristiyanlarla, bir tarafı Yahudilerle ilgili boyutu var. Yani bunlar derinden etkiliyor veya Afganistan’da yaşananlar. Burada yaşananlar, Müslümanlara karşı takınılan tutum ve davranışlar ön plana çıkıyor. Kendi tarihimizle karşılaştırıyoruz. Atalarımızın benzer durumlardaki tavırlarıyla günümüzde yani 2000li yıllarda yaşananlar arasında karşılaştırma yapıyoruz. Çok fazla ilgi kuramıyoruz. Burada yaşananlar bu olumsuzlukları yapanlar sonuçta Hristiyan veya Yahudi. Bizi etkiliyor. Güvensizliğe itiyor.” demiştir.

TG1 Farklı dinlere mensup insanlar arasındaki çatışmalar, kavgalar ve savaşların dinlerden, dinsel inanç farklılıklarından mı kaynaklanıyor yoksa çatışmaların asıl çıkış sebebi başka şeyler diyebilir miyiz? sorusuyla ilgili olarak düşüncelerini şöyle blirtmiştir. “Burada da inançlarla ilgili bir önceki Amerikan başkanı Haçlı seferi olarak nitelendirmişti Irak savaşını. Daha sonra bunu dil sürçmesi olarak diye açıklamayla geçıştirdiler. Ama ekonomik konular, dinlerin dışında ön plana çıkıyor, petrol gibi.”

AR – “Dinler arası ilişkileri en çok etkileyen hususları belirlersek ne söylersiniz. İşte eğitim mi, öğretim mi yoksa dini kurumlar mı diyelim ki kiliseler gibi bizdeki cemaatler, diyanet, televizyon, sinema. Aklınıza gelebilecek etkenler olarak sıralama yaparsanız neler söylersiniz?”

TG1 – “Her biri çok önemli. Televizyon, sinema, yazılı, görsel medya ön plana çıkıyor. Bunlar çünkü, buralarda verilen mesajlar kitleleri daha çok ulaşıyor. Daha çok etkiliyor. Eğitim, öğretim de önemli, dini vaaz ve sohbetler bunlar da önemli. İnsanları yönlendirme, bilgilendirme açısından etkili.”

Dinlerarası diyalog çalışmalarına Müslümanların katılmaları konusunda neler düşünüyorsunuz? Müslümanlar katılmalı mı, katılmamalı mı? Bu soruya yönelik **TG1** şunları söylemiştir. “Diyalog olmalı, şimdi televizyon, görsel medya var. İslamafobi gibi bir kavram ortaya çıktı. Bu da insanların bireysel tutum ve davranışlarına etki ediyor. Sağlıklı bir iletişim geliştirilmesi din anlayışları arasında bir ilişki var.”

AR – “Din anlayışlarıyla diğer dinlere ilişkin yaklaşımlar arasında bir ilişki var mı?”

TG1 – “Cemaatler daha çok içe kapanık, içe dönük çalışıyorlar. Yani cemaatlerin diğer dinlerle Türkiye’de yaşayan cemaatlerin diğer dinlerle ilişkileri nedir, birlikte yaptıkları bir şeyler var mıdır, bilemiyorum...Kesinlikle vardır diye düşünüyorum. Örneğin, her yıl Konya’da yapılan Şeb-i Arus törenleri. Dünyanın farklı ülkelerinden farklı inançlarından gelen insanlar var. Büyük katılım oluyor. Mevlananın Mesnevi’sinin okuyarak etkilendiği bilinen bir şey. Sağlıklı bir iletişim var. İnsanlar buna ilgi gösteriyor. İletişimin ötesinde etkileniyor. Din anlayışını da etkiliyor diye düşünüyorum... Ön yargılar varsa ilerlemek mümkün değil.”

Dinlerin kendilerini yayma ve tanıtmaya çabasıyla hoşgörü, diyalog arayışı bağdaşır mı? Sonuçta her din kendisini yaymak, kabul ettirmek ister. Ama bir taraftan da hoşgörü diyoruz, diyalog diyoruz. Bu ikisi bağdaşacak şeyler mi yoksa zıt şeyler mi? **TG1** bu soruya ilişkin “Burada denge varsa güç kuvvet dengesi varsa ikisi arasında belki bu cümle bir anlam kazanır. Ama denge yoksa bir tarafın baskınlığı fazlaysa güç olarak. Tarihte yaşanan da bu... İkisi bir arada nasıl olur. Şu anda Türkiye’de konuşulan konulardan biri. Misyonerlik faaliyetleri. Türkiye’de Müslümanlar var, misyonerlik yapanlar var. Müslümanlar çocuklarını bunlardan korumaya çalışıyorlar. Bir taraftan hoşgörü ve diyalog var. Hepsi bir arada ama sonuçlarını zaman gösterecek. Zamanla göreceğiz. Günümüzde belki de hoşgörü

anlamında herkes inancının tanıtımını yapmalı ve dileyen bunların değerlendirmesini yaparak bir seçim yapmalı. En azından farklılıklar ön plana çıkacaktır.” demiştir.

AR – “Diğer din mensuplarının kendi dinlerini yaşamaları ve serbestçe yaymaları konusunda neler söylersiniz?”

TG1 - “Dinlerini serbestçe yaşamaları konusunda bir problem yok zaten. Türkiye’de bulunan azınlıklar bu konuda yeterli haklara sahipler. Yayma konusunda zaten Yahudilerin öyle bir derdi yok. Hristiyanların ise uzun bir süreç, Misyonerlik ise dünyada en çok bilinen konulardan biri. Ama onda da doğru şeyler oluyor mu en azından kendi inançlarına kabul ettiremeseler de uygulamanın bu yönde olduğu söyleniyor, kafaları karıştırmak, kendi inançları konusunda şüpheye düşürmek şeklinde olduğu söyleniyor. Böyle bir şeyle karşılaşmadım. Duyduğumuz şeyler daha çok. Yani belki yapılmalı ama nereye kadar bunun sınırı nedir bilemiyorum.”

Ayrıca **TG1 diğer din mensuplarının camilere gidip ziyaret etmelerinden** rahatsızlık duymadığını, üniversite yıllarında izlemek için Ankara kalesindeki kiliseye arkadaşlarıyla bir Pazar ayinine gittiğini, bunun farklı bir deneyim olduğunu, onlara karşı saygı duyduğunu ancak onlardan da saygı beklediğini, orda papazla konuştuğunu, ancak içerde kesif bir duman kokusu olduğunu, çok aydınlık olmadığını, içerde biraz sıkıldığını, farklı geldiği için kendini garip hissettiğini ama kendileri için çok yararlı olduğunu ifade etmiştir.

Diğer din mensuplarıyla evlenme konusunda TG1 putperestlerle zaten evlenilemeyeceği, Müslüman bir bayanın Hristiyan veya Yahudi bir erkekle evlenemeyeceği ve evlenmesi durumunda etki altında kalacağı, yani dinini koruyamayacağı yönünde açıklama yapıldığını, bu sınırlar çerçevesinde evlenme olabileceğini, kendi ifadesiyle “uygulama konusunda benim bu yanıştır değişmesi gerekir gibi bir şey söylemem mümkün değil” demiştir.

Diğer dinlere mensup kişilerin yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceğini düşünüyorsunuz? Yani bir Hristiyan, Yahudinin yaptığı iyilik Allah’ın sevgisini kazanıp cennete girmelerine sebep olabilir mi? Veya iyilik yapan Müslüman olmayan bir kimse cennete girebilir mi? Bu konuda

temel ilke ne olmalı? TG1 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Temel ilke Kur’an olmalı. Kur’an’ın söylediği, Peygamberin söylediği olmalı. İşte konuşmanın başında söylediğimiz Süleyman Ateş ve Talat Koçyiğit arasındaki meşhur tartışma. Bakara 62. Ayet tam meali aklıma gelmedi ama “onlardan kim güzel işler yaparsa cennete girecektir” gibi. Şimdi bu ayetten yola çıkarak Süleyman Ateş Hristiyanlardan bu şartları taşıyanların cennete girebileceğini söylüyor. Talat hocada “cennet müminlerin iman edenlerin tekelindedir, Hristiyanlar giremez” diyor. En son şimdi böyle farklı görüşler var. Mehmet Bayraktar hoca diyalog ile ilgili çalışmalar yapan. Hristiyanların hep teslise inandıklarını bu nedenle Kur’an’ın onları kafir olarak nitelendirdiği, onların Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu kabul etmekle şirk koştuklarını ve şirk koşanların da cennete girmelerinin mümkün olmadığını belirtiyor. Ama yapılan tartışmalarda içlerinden böyleleri varsa deniyor. Böyleleri kimdir, kaç kişidir onu da bilemiyoruz. İlke Allah’a iman etmek, peygamberi kabul etmek, Allah’a ortak koşmamaksa yani bu şartları taşıyanların gireceği taşımayanların giremeyeceği zaten bu hayatta yaptıklarının karşılığını görüyorlar. Burada bu yönde bir şey var. Tabi biz cennete kimin girip kimin girmeyeceğine karar verme konumunda değiliz. İman eden, Salih amel işleyen. Farklı görüşler var bunun sonucunu göreceğiz.”

AR – “Kur’an’ın diğer dinlere getirdiği eleştiriler var. Sizce bu eleştiriler onlar için mi geçerli yoksa Müslümanlar dahil her din mensubunun düşebilecekleri hatalar olarak mı zikrediliyor?”

TG1 – “Bu ikincisi, çünkü Kur’an’da kıssalar diye bildiğimiz daha önce yaşamış kavimler ve din mensupları. Onların yaşadıklarından ders almamız gerektiği söyleniyor... Bütün örnekler için söyleyemeyiz ama bir çoğunda yani kızım sana söylüyorum gelinim sen anla gibi değerlendirmek gerekir. Zaten tefsir kitapları da öyle yorumlamış.”

“Diğer dinlere karşı tutumunuzu nasıl tanımlarsınız. Dışlayıcı, kapsayıcı mı, çoğulcu mu? bu konuda TG1 “Ben daha çok anlamaya çalışıyorum. Dışlamak, kapsamak buradaki kelimeler...Biz kapsayıcıya giriyoruz. Belirli şartları taşıdıklarında insanlar...Kapsayıcıya daha yakınız herhalde.

AR - diğer dinlere karşı tutumunuzu sadece bu üç çerçevede belirlemek, kendimizi yargı konumunda görebilir miyiz?

TG1 – “Cemaatler arasında, dindar insanlar arasında vurgulanan bir konu. Müslümansan bir kazanımı olacak. Bu konuşulan bir konu...Ama ben daha çok anlamaya çalışıyorum. Ben bazen kapsamıyoruz bazen o gruplar arasında gidip geldiğimiz konular, *konu merkezli bakacak olursak dışlayıcı da olabilir bazen. Kapsayıcı daha çok gibi.*”

Herhangi bir din için Allah katında haktır, batıldır veya bir din mensubu için Allah katında kurtulmuştur veya hüsrana uğramıştır gibi bir hüküm vermeye hakkı var mıdır? Bu konuda doğru olan tutum ne olmalıdır? Böyle bir şey söylemeye hakkı var mı insanların? TG1 bu konuda şöyle demiştir. “İnsanların hakkı yok ama insanlar öğrendiklerinden yola çıkarak bir şeyler söylüyorlar. Fatiha suresinin tefsirinde son bölümdeki ayetler için Peygamberimizin dalaletle düşenler, sapkınlar Hristiyanlar ve Yahudiler olduğu kaynaklarımızda yazıyor. Bunları okuyan insanlar olarak ister istemez aynı şeyleri tekrar etmek durumundayız.”

AR – “Bir önceki soruda geçen dalaletle düşmek sadece Hristiyanlara mı mahsus bir şey midir yoksa belli davranışlara yönelik bir şey midir?”

TG1 – “Orada tanımlanan davranışlara Hristiyanlar ve Yahudiler örnek verildiği için inançları bazında, böyle bir olay da var. Onu da dışarıda tutamıyorsunuz. Ama yine de onları kapsamaya çalışıyoruz. Onların inançlarını da anlamaya çalışıyoruz. Onlar da sana yaklaşırsa tabi bunlar matematik gibi konular olmadığı için iki kere iki dört eder diyemiyorsunuz.”

AR – “Evet, onların kurtuluşa erip eremeyecekleri konusu...?”

TG1 – “Kurtuluşa ermeye hakları var, doğruysa doğru olduğuna inanıyoruz. Kur'an, sünnet ve bunların tarih boyunca yapılan yorumlarına bakıldığında kurtuluşa erebilirler böyle bir engel yok. İnanmamaları için bir engel yok. Ama belli şeylere bağlı... Karar verme hakkı bize düşmüyor ama böyle bir bilgi de bize verilmiş”

Diğer dinlere karşı tutumumuzu belirlerken kurtuluşa ermiştir ya da ermemiştir gibi bir değerlendirme yaparken onların kutsal kitaplarına bakarak mı yoksa bugünkü teolojilerine ya da yaşayışlarına bakarak mı karar veriyoruz? TG1 bu konuda “Daha çok kutsal metinleri de ön planda. Günümüzdeki yaşayışları da onun yani değişen kitaplarının paralelinde olduğu kabul ediliyor. Bizzat ben görmedim...Bugün Yahudileri izledik derste, bire bir Tevrat ile uyumlu yapmaya çalışıyorlar. Cumartesi çalışmıyorlar, evlilikleri öyle, okulları kız erkek ayırıyorlar. Her evde on on iki çocuk var. Tevrat’ın emri olarak kabul ediyorlar. Teolojileri ile yaşantıları arasında bir paralellik var. Hepsini dikkate alıyoruz. Düşünüyoruz. Ama sonucu bilmiyoruz..” demiştir.

2.1.4. Pedagojik Yaklaşım

Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensuplarına ilişkin bilgi sahibi olmasının sizce etkisi var mı? Yani İyi bir dindar olmak için diğer dinler hakkında da bilgi sahibi olmak gerekir mi? TG1 şunları dile getirmiştir. “Diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmanın gerekli olduğunu düşünürüm. Aldığımız eğitim İslamiyet ve diğer bütün dinler. İslam’ın son din oluşu, Hz. Peygamber ve onun hayatı yani şimdi Müslüman olmak bu dini seçmek sonuçta diğer dinler ve mensupları hakkında da sizin bilgi sahibi olmanızı gerektiren bir şey. Çünkü bizim inandığımız peygamber de son peygamber ama ilk peygamber değil. Daha önce gönderilen peygamberler var. Onlara inanan insanlar da bugün hala yaşıyorlar. Sayıları oldukça çok ve dünyanın farklı ülkelerinde yaşıyorlar. Yani insan karşılaştırma illa ki yapıyor. Kendi inancının daha doğru, mükemmel olduğu kanısına diğer dinlere bakarak da bazen varabiliyor. ...örneğin Hindistan’da yaşanan Hinduizm’i gösterdiğimiz zaman oradaki sosyal hayat, yaşam tarzı inançlar, ineklerin kutsal kabul edilmesi gibi. Öğrencilerimiz bunları izlediklerinde bazen komik ve anlamsız buluyorlar. İyi ki Müslümanız gibi ifadeler kullandıkları oluyor. Orada hemen kendi inanışlarıyla karşılaştırma yapıp Müslümanlığın daha güzel olduğu sonucuna varıyorlar.”

Ayrıca TG1 diğer dinlerle ilgili kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilir mi? sorusuna “kesinlikle öğrenilir.” Şeklinde cevap vermiştir. Ben

derslerde İncil'den bazen pasajlar okuyorum. Çok da beğeniyorlar. Yani çok da güzel şeyler var. Çocuklarda bilmedikleri için başta bir önyargı oluyor ama okununca bazen çocuklara da okutuyorum. Beğeniyorlar.

Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek hangi düzeyde ilginizi çekiyor. TG1 bu konuda şunları dile getirmiştir. “İlgimizi çok çekiyor. Bu konular üzerinde duruyoruz. Öğrencilerin de dikkatini çekiyor. Kendileri Müslüman çevrede oldukları için farklılıklar dikkatlerini çekiyor... Merak ediyorlar. Daha çok bilmedikleri için merak ediyorlar. Bizim de ilgimizi çekiyor... İnsanlar farklılıkları merak ediyorlar. Bu durum hem bizim için geçerli hem de öğrencilerimiz için geçerli. Farklı olan daha çok dikkat çekiyor. Çünkü hep benzerlerimizi gördüğümüz zaman bizim için sıradanlaşıyor. Farklı olduğu zaman ilgimizi çekiyor tabi..”

AR – “Diğer dinlerin öğretimine bu kadar yer vermeye gerek var mı? Çocuklar önce kendi dinlerini öğrensinler gibi yaklaşımlar da var. Çocuklar zaten ilgi duymuyorlar gibi yaklaşımlar da var?”

TG1 – “İlköğretim düzeyinde 8. Sınıfta diğer dinlerden söz ediliyor. Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm, Budizm vb. konular. Bu konular daha çok ilgi çekiyor. Onları gördükleri zaman özellikle günümüzde yapılan gezi, belgesel programları var. Ayna programı gibi. İnternet sitelerinden sınıftaki imkanları da kullanarak açıp gösteriyoruz ve müthiş bir ilgi topluyor. Canlı, bizzat gördükleri zaman olup biteni çok ilgilerini çekiyor.”

TG1 derslerinde İslam dini dışında bir öğrencisi olduğunu ancak çok yoğun bir diyalogu olmadığını belirtmiştir.

TG1 diğer dinlerle ilgili konuların öğretimine ilişkin toplumda her hangi bir talep gözlemlemediğini, İslam dini dışındaki dinlerin Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersinde anlatılması ve tanıtılması konusunda hem Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersinin formatı gereği hem de kendi ifadesiyle “diğer dinleri tanıtmalıyız. Tanıdığı zaman karşılaştırma gibi bir duruma gidiyor. Bu gerekli.” diyerek farklı dinlerin ve mensuplarının öğretime konu edilmesinin gerektiği üzerinde durmuştur.

AR – “Diğer dinleri tanıma konusunda Din Kültürü Ahlak Bilgisi derslerindeki konular yeterli mi sizce?”

TG1 - Yeterli değil, çünkü zaman problemi var.

AR – Zaman diyelim ki yeterli olsaydı. Müfredattaki konular yeterli mi?

TG1 - Yeterli ama öğretmene bağlı. O kazanımı veremeye de bilir, daha fazlasını da verebilir. Tamamen öğretmene bağlı... Dersin şeklini öğretmen veriyor. Sadece kitaptan kalırsanız, kitaptaki bilgilerin öğretimi şeklinde kalırsa tabi yetersiz oluyor. Farklı görseller, onların yaşam tarzları ile ilgili. Böyle yapabilirsiniz daha farklı oluyor. Derse giren öğretmene göre değişiyor.

Öğretmenlerimiz diğer dinleri öğretme konusunda üniversitede, hizmet içinde çağın gerektirdiği bilgi ve yeterliliği sahipler mi? bu soruya ilişkin **TG1** şu açıklamalarda bulunmuştur. “Diğer dinlerin öğretilmesi, dinler tarihi gördük. Ama hep teoride kalıyor. Yabancı dil öğretiminde olduğu gibi. Güncel hayatta karşılaşmadığınız için bu bilgiler teoride kalıyor. Dersten derse hatırlanan, konudan konuya hatırlanan şeyler oluyor. Çağın gerektirdiği bilgi ve donanım tam olarak neyi ifade ediyor? Onu da bilemiyorum... Tabi tam yeterli değiliz. Materyal var ama tam anlamıyla o konuları vermek başka...Sen dışarıdasın. O insanların gerçek dünyalarını dışarıdan yapılan tespitlerle biliyorsun. İçlerinde yaşamadığın için. Bilgi eksikimiz var.”

TG1 Ders araç gereçlerini düşünürsek, diğer dinleri ve mensuplarını tanıtmada konusunda yeterli mi? sorusuna ilişkin: “Çok fazla materyal yok. Temel konulara değinmiş ama görsel materyal yok. Onları biz buluyoruz. Kitap içinde format gereği bir şeyler konulmuş ama zenginleştirmek öğretmenlere düşen bir şey.” demiştir.

AR - Diğer dinleri müfredatta anlatırken nasıl bir tutum belirlemeliyiz. Kendi inancımızdan hareketle mi diğer dinleri öğrencilere anlatmalıyız, Hristiyanlar Kur'an'a göre şöyledir, sünnete göre şöyledir gibi mi? Yoksa onların kendi inancından hareketle mi hani onların kendilerini anlatma

biçimleri var ona göre mi. Üçüncü bir şey var herhangi bir olumlu ya da olumsuz niteleme yapmadan kutsal kitabı şudur gibi tasvir edici, betimleyici şekilde mi anlatılmalı. Sizce hangisi faydalı olur?

TG1 – “Yaptığımız şey, o dini kendi içinden hareketle anlatma yöntemini pek yapmıyoruz. Mesela en son yaptığımız şeylerden bir tanesi derste Hz. İsa’nın babasız dünyaya gelmesi, Kur’an’dan ayetler, Hristiyanlara verilen cevaplar var, çarmıha gerilmemiştir Hz. İsa, ona benzeyen birisini çarmıha germişlerdir gibi. Kutsal kitabımızdan hareketle onların inanışları bunun değerlendirmesini yaparken de biz bunun doğru olduğuna inanıyoruz, Hristiyanlar da böyle söylüyor.”

AR - Hangisini yaparsak daha iyi olur?

TG1 – “Onu tam bilemiyorum. Yine biz Kur’an’dan hareketle, hadislerden hareketle söylüyoruz. Bazen eleştirel yaklaşıma kaçıyor. Onları kendi inanışlarından göstererek ya da üçüncü yaklaşımda olduğu gibi bu budur, şu şöyledir gibi söyleyip çocuğa bırakmak yani denemek lazım aslında bunu. Ancak denenerek görülebilir.”

TG1 şu anki programımızda benimsenen yaklaşımın kendi ifadesiyle “tanıtmak şeklinde. Olumlu ya da olumsuz nitelemiyor. Betimleyici” olduğunu söylemiştir.

Dinler arası ilişkileri etkileme açısından din Kültürü Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin gücünü, etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz? Bu soruya ilişkin TG1: “Bizim derslerine girdiğimiz çocuklar. 10-14 yaş arası grup öğrencilerin derslerine giriyoruz. Bilgilerinin şekillendiği dönem. Yani öğretmenler kesinlikle – seviyorlarsa- olumlu da olabilir, olumsuz da olabilir. Etki kesinlikle var.” demiştir.

TG1 Diğer dinler ve mensuplarıyla yaşanan olumsuz örnekler sizin derslerinize etki ediyor mu? sorusuna ilişkin kendi ifadesiyle “objektif olmaya çalışsak da bazen duygusal oluyoruz. Yani yapılanlardan rahatsız oluyoruz. Bunu ister istemez öğrencilerimize de yansıtıyoruz.” demiştir.

Öğrencilerin diğer dinlere ilişkin konularda karşılaştıkları zorluklarla ilgili TG1 onlarda böyle bir durum gözlemlemediğini ancak diğer dinlerle ilgili

özellikle Hz. İsa'nın babasız oluşuyla ve neden birden fazla İncil olduğu konusuyla ilgili öğrencilerden sorular geldiğini belirtmiştir.

Diğer dinlere yeterince zaman ayırabiliyor musunuz? sorusuna ilişkin **TG1** “Bu konuları yazılılarda da soruyoruz. 6. Sınıflarda güzel bir derleme de yapılmış. Hristiyanlık, Yahudilik vb. dinler hakkında, Tevrat, Zebur, İncil hakkında. Bu konuları da geçelim demiyoruz zaman ayırmaya çalışıyoruz.” demiştir. Ayrıca diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortamına taşıma konusunda da şunları dile getirmiştir. “Ben kişisel olarak taşımaya çalışıyorum bu konuları. Konuya göre eğer o konuyla ilgili uygunsa diğer dinlerden örnek vermeye çalışıyorum.”

2.2. Ankara Mamak İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG2)

Görüşmeye Dair

Görüşme Ankara Mamak ilçesinde bir ilköğretim okulunda hem idareci hem de Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 09.04.2011 tarihinde çalıştığı okul ortamında yapılmıştır.

2.2.1. Meslekî Deneyim

TG2 öğretmenliğinin 18. Yılında olduğunu, bu sürenin büyük bir kısmını ilköğretim okullarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni, son birkaç yılını da idareci olarak çalıştığını, Ancak daha önce bazı yıllarda farklı tür liselerde ek ders görevi olarak ta derslere girdiğini, dolayısıyla lise deneyimi de olduğunu söylemiştir.

İmam Hatip Lisesi mezunu olan **TG2**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tamamladıktan sonra akademik çalışma olarak Kur'an-Sünnet ilişkisine yönelik ‘Varise vasiyet yoktur’ hadisinin incelenmesiyle hadis alanında yüksek lisansını bitirerek fıkıh-hadis bağlamında Hanefi fıkıh âlimlerinden İsa b. Eban'ın hayatı ve hadis-sünnet anlayışıyla ilgili doktora tez çalışmasına devam etmektedir.

TG2 Hem idareci hem de öğretmen olarak en son çıkan Din Kültürü müfredatıyla ilgili olarak tanıtım seminerleri gibi değişik hizmetiçi eğitim

faaliyetlerine katıldığını, bireysel anlamda değişik çalışmaları olmakla beraber tüm öğretmenleri kapsayan bir sistem dâhilinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi konularını derste sunum konusunda, hangi konunun hangi tarz bir metodla verildiğinde daha faydalı olabileceği yönünde, teknolojiyi alanımızda kullanabilmek için bilgisayar veya teknoloji konusunda, sınıf ortamını, yani sınıf yönetimi konusunda daha kullanışlı, daha bilimsel veya daha etkili olan yöntemler konusunda hizmetiçi eğitim almak istediğini belirtmiştir.

TG2 Suriye-Şam ve umre ziyareti dışında herhangi bir yurtdışı deneyimi olmadığını, Milli eğitimin ilköğretim kademesinde olan yurt dışı Erasmus kapsamında okul olarak onay bekleyen bir çalışmalarının olduğunu dile getirmiştir.

Takip ettiği yayın, makale, olarak **TG2** zaman zaman akademik çalışma dolayısıyla bazı eserler okuduğunu, mesleğini ilgilendirdiği düşüncesiyle Nurullah Altaş'ın velilerin Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersiyle ilgili tutumları nelerdir? Konulu makaleyi okuduğunu, din eğitimiyle ilgili internette, sanal ortamdaki yazıları ve dersin, konuların işlenişiyile ilgili olarak teknolojinin derslerde kullanımıyla ilgili olarak yapılan çalışmaları takip etmeye, onlarla forum anlamında karşılıklı görüş alışverişinde bulunmaya çalıştığını belirtmiştir.

TG2 Çankaya, Yenimahalle, Mamak ve Altındağ gibi çok farklı bölgelerde çalışmış olması nedeniyle İslam'ın farklı yorum ve anlayış biçimlerine mensup öğrencilerle karşılaşma imkânı yakaladığını ve bunu kendisi için bir şans olarak gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca TG2 sınıf ortamındaki öğrencilerin farklı düşünceleriyle ilgili şunları söylemiştir. **“Ben sınıfta her söylediğimi dinleyecek, kafa sallayacak veya aynı görüşteyiz diyenlerden daha çok benim fikrime farklı ya da kendi fikrini söyleyebilecek öğrencilerden daha çok hoşlanmışımdır ve daha çok onları derse katmak ve onlarla ikili diyalog yaparak aslında diğer öğrencilere de kendi düşüncemi veya ders ve konuyla ilgili bilgileri verme yoluna gitmişimdir...Ve bu benim kendimi en çok yani iyi yaptığım yönlerden bir tanesidir. O öğrenciler beni hala ararlar”**

TG2 bu anlamda sınıftaki tartışmalarda öğretmen olarak zorluk çektiği konuları kendi ifadesiyle şöyle dile getirmiştir. **“Siyasi işte ülkemizin son 50-100 yılı**

içinde bazen meydana gelen siyasi olaylarda dini de ön plana çıkarabiliyorlar. Yani filancalar şöyleydi işte şöyle eziyet gördüler. Onların inancı buydu. Onların inancından dolayı böyle oldu, gibi. Veya o niye o cezayı gördü. Niye eleştirildi, niye dışlandı gibi şeyler oluyordu. O konularda daha detaylı bilginiz olmayabiliyordu. Bir de farklı inançların diyelim ki çok bizde kültürel anlamda veyahut da ilmi kitaplarda, kayıtlarda geçen şekliyle biliyoruz. Diyelim ki mesela falan mezhebin kurucusu şudur, temel inançları şudur, efendim ne bileyim ibadetleri şudur. Ama bir de yaşayan şey var. Pratikteki bazen uymuyor. Pratikte bir uygulama var. Soruyor bu nedir diye ya da bu nereden kaynaklanıyor diye. Biz şöyle yapıyoruz veya onlar şöyle yapmıyorlar. O eksikliğimiz var. Yani mezhepler anlamında da kendi mezhebimizle ilgili çok detaylı olmasa bile en azından çok bilginiz var ama diğerlerinde çok yüzeysel geçiliyor. O konuda da bu yeni eğitim düzeninde, ülkemizin demokratikleşme süreci içinde veya bu derslerin seçmeli olması bakımından veya yeni müfredatın değiştirilmesi, farklı inançların o konulara eklenmesiyle beraber belki bu anlamda da öğretmenlere birer seminer verilmesinde yarar var. Bilgi anlamında da olabilir. Ya da işte nasıl bir tutum veya ders verilirken ne şekilde verileceği ile ilgili de bir seminer olabilir. Sadece bu inançlarla ilgili değil. Genel anlamda bir öğretmen daha hoşgörülü, daha evrensel düşünebilmesi lazım. Evet ben kişisel olarak belki bazen kendi inancımızı, kendi düşüncemizi savunuruz. Normal sivil ortamda belki bire bir olsa daha farklı davrandığımız olur. Ama okulda çocukların olduğu ve bu çocukların farklı çevrelerden geldikleri ne bileyim farklı düşüncelere sahip olabildiklerini, belki inancını gizleyen de olabilir. Çünkü hepsini bilemiyoruz. Onun için öğretmenin çok şartlı değil, dışlayıcı, bir grubu veya bir inancı tümünden niteleyici değil de genel anlamda konuşmayı prensip ediniyorum. Daha ilkesel şeylerden konuşuyorum. Belki bireysel olarak konuşsak daha farklı şekilde olabilir ama orada her çocuğun anlama kapasitesi, bireysel yapısı, çevresi farklı olduğu için yanlış anlaşılmalara yer vermemek için ya da bir çocuğun diyelim ki bir tutum belirliyorsun, bir çocuğun sorusunu eleştiriyorsun veya da yanıltır diyorsun veya şöyledir diyorsun. Öbür çocuk anlamayabilir. O çocuk ben bir görüşünü eleştirirken, o çocuk benim onun tüm görüşlerini ya da ne derse eleştirdiğimi anlayabilir, kavrayabilir, hissedebilir veya öyle zannedebilir ve onu

hepten dışlayabilir diye de onun için ne yapıyorum? O şekil yanlış anlaşılmalara sebep vermemek için de daha bilinçli ya da daha dikkatli davranıyoruz derslerde.”

2.2.2. Sosyokültürel Yaklaşım

Öğretmenler sizce diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıyor mu? bu soruya ilişkin TG2 özel bir gayreti, isteği de yoksa ve araştırma veyahut da ilgi alanına girmiyorsa çok yeterli olduğunu düşünmediğini, öğrenim hayatında zaten farklı dinlere ilişkin yüzeysel, bilimsel anlamda peygamberi, inançları, temel kitapları gibi bilgiler aldıklarını, Fakat bir İstanbul veya bir Mardin, Hatay gibi farklı inançtaki insanlarımızın, vatandaşlarımızın yaşadığı bölgelerdeki meslektaşlarımızın karşılaşma ihtimalinin daha fazla olabileceğini, ama diğerlerinin televizyondan gördükleriyle yetindiklerini, bunun da çoğu zaman ön kabullerle şekillendiğini, kendi ifadesiyle **“Belki normal hayatta karşılaşmış olsaydık birey olarak, onlar hakkında düşündüğümüz pek çok şeyin özellikle davranış konusunda en azından hiç de öyle olmadığını bilecekti. Sadece inançta diyecektik onlar işte Tanrı anlamında şudur. Onlar da zaten bir hilaf yok. Bireysel olarak, davranış olarak karşılaşılsaydık, birebir yaşayanlar en azından daha iyi olduğunu zannediyorum.”** demiştir.

AR – “Peki karşı tarafın yani farklı dinlere mensup diyelim ki farklı din mensuplarının İslamiyet’i tanıdığını düşünüyor musunuz? Bu konudaki düşünceniz nedir?”

TG2 – “O konuda zannetmiyorum çünkü belki tanıyanlar olur, bilgi edinenler olur mutlaka. Bizden de olur, onlardan da olur. Onlarda az çok insancıl, bu işi bir insan hakkı olarak gören, din ve vicdan hürriyetini kabul eden, demokrasi ve insan haklarına inanan birisi farklı inançların olabileceğini düşünebilir. Ama dünya ölçeğinde genellikle işte bu ülkeler arasındaki bir ön kabul var. İşte Müslüman ülke, Hristiyan ülkeler bilmiyorum ama ya da bu benim görüşüm. Bunu söylerken de belki benim onlara karşı tutumumu da ifade ediyor. Biz de onlara belki bize ön şartlı baktığını, farklı gözle baktığını, bizi saldırgan, terörist, gerici, bilimden uzak gördüklerini düşünüyoruz. Belki de bu bizim düşüncemiz, biz onlar hakkında, ‘onlar bize böyle bakıyor’ ha onlar bize öyle bakınca biz de onlara o şekilde bakıyor

olabiliriz. Ama belki öyle bakmıyorlardır. Ama siyasi anlamda ülkeler arasında böyle şeyler olabilir. Ha şunu da biraz biliyoruz tabi. Oradaki formasyon eğitimi, öğretmenlerin eğitim durumu, aldıkları eğitim işte maddi imkanları yahut da deneyimleri veya tecrübelerinin bizden daha iyi olduğunu söylüyorlar. Araştırmalar böyle söylüyor. Oradaki öğretmen daha donanımlı, daha eğitilmiş. Bizden daha çok okudukları kesin. Ders yükleri belki biraz az olduğu için kendilerini yetiştirmeleri daha farklı.”

TG2 diğer dinlere mensup öğretmenlerle ya da insanlarla bir arada bulunma ortamı olmadığını, fakat böyle bir imkân olsaydı en çok zorlanacağı alan konusunda davranış olarak, ahlak olarak, bireysel-insani ilişkiler bakımından herhangi bir zorluk çekmeyeceğini, herkesle karşılıklı anlaşabileceğine inandığını, yabancı dil olarak zayıf olduğunu, dil konusunda zorluk çekebileceğini, bir de inanç konularında, felsefi anlamda şahsen sıkıntı duyabileceğini, çünkü inanç konusu dili ağır olan bir konu olduğunu, bir de teolojik farklılıklar devreye girdiğinde üzerinde konuşulacak bir çerçeve olup olmayacağı konusunda yeterli olup olmadığını bilmediğini, bu konuda kendini değerlendirme şansı olmadığını, fakat genel anlamda bu konuda zorluk yaşanabileceğini dile getirmiştir.

Farklı bir dine mensup meslektaşınızla birlikte çalışmak, bir sorunun etrafında, bir proje çerçevesinde bir araya gelmek rahatsız edici mi olur? TG2 bu konuda şunları söylemiştir. “Ben bu farklı şeylerden her zaman için çok daha orijinal şeylerin ortaya çıkacağına inanıyorum. Dolayısıyla keşke olsa, farklı deneyimlerden bir bakış açısı, farklı bir yaklaşım bizim göremediğimiz, anlayamadığımız başka bir şey bize bir ufuk açabilir. Öyle bir projede çalışmak doğrusu isterim.” Ayrıca farklı deneyimleri, farklı tecrübeleri çok önemli bulduğunu, bir dinin insanın yaşamını etkileyen en önemli unsurlardan bir tanesi olduğunu, insanların dinde ya da hilkatte kardeş olduklarını, netice itibarıyla insan olması bakımından her insanla çalışabilmemiz gerektiğini belirtmiştir. Özellikle öğretmenlerin bu konuda örnek olmaları gerektiğini, din kültürü öğretmenlerinin AB projelerine eğer yabancı dili iyiye ya da lider konumundaysa ya da organize edebilme yeteneği varsa yer alabildiklerini, bunu yapmaları gerektiğini vurgulamıştır.

TG2 ayrıca farklı dinlere mensup bireylerle aynı mekânı paylaşabileceğini, onlarla oturup yemek yiyebileceğini, kendi ifadesiyle: “Dinimizin açık ve net hükmü olan şeylerde dikkat ederim doğrusu. Ne diyelim dinsiz, ateist, Allah’ı tanımaz bir insanın kestiği dinimize göre haram. Bunu bilirim ya da onu yememeye çalışırım, yemem yani. Yemek istemem yani. Ama ne bileyim Hristiyan biriye yemeğe davet ediyorsa, evine davet ediyorsa, çay içmeye, çorba içmeye davet ediyorsa, bir sohbete, oturmaya davet ediyorsa ondan asla gocunmam, çekinmem. Benim için fark etmez yani. Burada önemli olan karşılıklı saygıdır. Yani insan olarak saygı ve sevgi olduktan sonra –ne derler- toplumsal ilişkiler uygun olduktan sonra, sosyal iletişim uygun olduktan sonra ha Hristiyan olmuş, ha ateist olmuş fark etmez. Mesela herkes için konuşabilecek, paylaşabilecek şeyler olur. Ama dediğim gibi dinimizin açık haram kıldığı şeylerin dışında onlara uymak isterim doğrusu. Yani şimdi bir Hristiyan ya da başka bir inançtan bir arkadaşımla oturup sohbet etmek isterim ama o arkadaşım darılacak, kırılacak diye de inancıma göre haram olan bir şeyi mesela bir içkiyi sunacak olursa içmem. Bunu açık bir şekilde söylerim yani. O içiyor diye de sen içki içiyorsun, seninle arkadaşlık kurmam, seninle oturmam, senle sohbet etmem demem. O inancına göre serbest olduysa ona bir şey yapmam.” demiştir.

Ortak problem alanları, ortak zemin diye temel soru alanımız var. Burada bütün insanlığı tehdit eden farklı kültür ve medeniyetleri de etkileyen sorunlar var mı? Bunların giderilmesi için neler yapılabilir birlikte? Farklı kültürler, inançlar yani hepimizi etkileyen sorunlara sahip miyiz? Ortak sorunlarımız var mı gerçekten? Yoksa herkes kendi sorununu mu yaşıyor? Farklı kültürler arasında ortak bir zemin var mı?

TG2 “şu yaşadığımız ortamda herkes kendi sorunuyla, derdiyle baş başa değil. Artık sorunlar herkesi ilgilendiriyor. Gerek ekonomik, siyasi, coğrafi, iklimsel sorunlar birbirimizi etkiliyor. Aynı zamanda dini de etkiliyor. Şimdi ne bileyim artık insanlar da bazen zaman zaman çok hassaslaşıyorlar. Günümüzde siyasi olaylara baktığımız zaman örneğin Suriye’de çatışma var. Biz burada ne diyoruz? Farklı bir din olmamakla beraber yine mezhepsel bir şey ortaya çıkıyor. Şu mezhep şu mezhebe baskı yapıyor. Veya Mısır’da çıkan olaylarda işte Hristiyan Kıptilere

kilisede şöyle yaptı. Dünyanın diğer bölgelerinde işte Hristiyanlara orada baskı var...*Netice itibariyle bu şey karşılıklı yanlış anlama, ya da düşünmeden fevri davranma ya da olayların künhüne, özüne vakıf olmadan yüzeysel bakıp bir eylem, bir davranış geliştirme tutumu aslında yanlış. Ülkeler bazında da aslında siyasal açıdan da bunun böyle yapılması lazım. Fertler anlamında da bu uygulama ya da bu bilinç verilmesi lazım. Hani dinimizde ne var? Fasık birisi bir haber getirdiği zaman araştırın, inceleyin. Bize neyi emrediyor? Araştırıp, inceleyip olayın özünü öğrendikten sonra hüküm verin. Yani biz öyle en basit bir olayı yüzeysel olarak görüp genelleme yaparak bir suçlama ya da bir şeye kalkmamak lazım. Her din için böyle”* diyerek en temel ortak sorunun “yanlış algılama ya da öyle demeyelim de doğruyu araştırmama eksikliği yani. Böyle bir alışkanlığın olmaması yani. Kritik analitik, düşünme yapmamak” olduğunu belirtmiştir.

TG2 kendi dininizle diğer dinler arasında ortak bulduğunuz yanlar var mı? sorusuna yönelik olarak; zaten ilahi dinlerin çok fazla ortak özellikleri olduğunu örneğin bir olmasa bile insanın kutsal bir varlığa tapınma, ona sığınma ya da ondan çekinme ya da onun için bir şeyler yapabilme, adayabilme duygusu yani Tanrı inanışlarının hemen hemen bütün dinlerde var olduğunu, ibadet etme duygusu, ahlaki değerlerin, erdemli davranışların her insan için, her din için bir değer taşıyor olmasının ortak bir durum olduğunu, insanların insan olma bakımından sahip oldukları yaşam hürriyeti, mal edinme hürriyetinin bütün dinlerde ortak olduğunu, ölüm sonrası bir hayata, bir varlığa karşı sorumlu olma duygusunun ortak bir değer olduğunu, belirtmiştir. Ortak yönlerin işlerlik kazanmasının da tarafların bu ortak değerlerin farkına varmasından geçtiğini şöyle dile getirmiştir. “Zaten bu değerler herkeste olsa bakacak ki aslında ne kadar çok ortak yönümüz var. Kur’an’da var ya Hristiyanlara, gelin aramızdaki ortak değerlerde buluşalım. Allahu Teala, Hristiyanlara, Yahudilere çağrıda bulunuyor. Ama biz maalesef hep farklı olanı bulup ön planda tutmaya çalışıyoruz. Yani bir ön şart olmayacak. Ne derler, kalıplaşmış ya da şartlanmışlık olmayacak. Anlamaya çalışmak, empati kurmaya çalışmak *kendini zorla kabul ettirme değil de tanıtmaya veya ne bileyim kendini anlatma yönüne gitmek lazım...”*

2.2.3. Teolojik Yaklaşım

İslam dini dışındaki farklı din ve mensuplarının varlığı sizde hangi duygu ve düşünceleri uyandırıyor? Bu soruya ilişkin TG2 şöyle demiştir. “Netice itibariyle, beni rahatsız etmiyor artı şöyle bir sorumluluk yüklüyor. İslam dini ya da inancımı anlatabileceğim, aktarabileceğim bir alan, bir potansiyel olarak görüyorum...Keşke onlar da –çünkü ben inandığım şeyin doğru olduğunu, gerçek olduğunu, bu dünyanın, hayatın sadece dünya ile değil bunun ebedi bir hayatı da olduğunu, onların bu anlamda öbür hayatta eza ve cefa görmemeleri için keşke onlar da benim inandığım gibi hak ve gerçek hidayeti bulsalar, diyorum.”

AR - Öbür dünyada eza ve cefa çekecekler mi? Böyle bir anlama mı geliyor?

TG2 - Normal çekecekler şöyle yüzde yüz çekecekler değil, inancımıza göre Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan, Allah’ı inkar eden, ahiret hayatını kabul etmeyen birisi inancımıza göre neticede öyle. Ama bunlar şu anda inanmıyor, her inanmayan yüzde yüz çekecek değil neticede bunun kararını, hükmünü verecek olan Allah’tır.

AR - Hepsini birlikte düşündüğümüzde olumsuz bir duygu oluşuyor, diyorsunuz. Keşke onlar da benim sahip olduğum güzelliklere sahip olsalar diyorsunuz.

TG2 – “Yani bu benim inandığım dinin güzel olduğunu ben aslında onun için kötülük hissetmiyorum. Yani onların iyiliğini istiyorum çünkü ben bunun iyi olduğunu düşünüyorum. Belki onlar da tabi aynı şeyi bizim için düşünüyorlar. Çünkü her din, eğer onlar o dine inanmasalar o zaman bizim dinimize inanacaklardı. Kendi dininin doğru olduğunu, hak ve gerçek olduğuna inanır. Her şeyin en iyisini bilen Allah’tır. **Ama netice itibariyle onların da var olmuş olması, farklı düşüncelerin, farklı insanların olması doğaldır. Yaşamın bir gerçeğidir. Ve hayata canlılık getiriyor, farklılık getiriyor, yeni bir şey getiriyor. Herkes aynı olsa her şey aynı olur, bir şey olmaz.** Farklı olacak ki bir şeyler üretsın, bir şeyler meydana gelsin. Kadın erkek bile farklı değil mi? Farklı olunca farklı bir şey ortaya çıkıyor. **Aynı şeyden farklı bir şey olmuyor yani. Farklı bir şeyden üçüncü bir şey çıkar.**”

Diğer dinlere ait kutsal kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler elde edilir mi? Bu soruya ilişkin TG2 şunları dile getirmiştir. “Ben şahsen şöyle söyleyeyim. Branş olarak, Din kültürü öğretmeni olarak İncil’i okuduğum zaman veya Tevrat’tan çok fazla elimize geçmiyor. İncil daha çok yayılmacı olduğu için; Tevrat, Hindu dinlerinin Veda’lardan veya Zerdüşt’ün kitaplarından. Şöyle bakıyorum yani bir kültür, bir toplumun inancı ne bileyim bir medeniyetin kaynağı olarak yani bunlar dinimize aykırıdır, bunlar toptan yanlışdır değil. Çünkü inanç ve kutsal kitaplar o toplumun şekillenmesine etki eden önemli unsurlardır. O toplumda bir insan bunu niye yaşıyor. Bir Hristiyan bunu niye yapıyor? İncil’i okuduğum zaman demek ki bundan alıyor inancını. Ya da kökeni burada. Bir kaynak. Dolayısıyla onlardan her zaman için faydalanılacak yerler vardır. Biraz önce de söyledim ben kendi inancımın temel değerlerini bildikten sonra, gerçekten inandıktan sonra, ben dinimin doğruluğunu kabul ettikten sonra onun dışında farklı olan bir şeyi okuyup bu da çok güzelmiş, ben bunu alayım demek diyelim ki İncil’den bir pasajı beğenmek insanı Hristiyan yapmaz. Dinden de çıkarmaz... Dolayısıyla bu kutsal kitapları okumak, kutsal bir kitap değil de bir Hristiyan yazarın kitabını ya da dini bir metnini okumak her zaman için insana kazandırır, kaybettirmez yani.”

Diğer din mensuplarının İslam’a, Müslümanlara hoşgörülü, saygılı davrandıklarını düşünüyor musunuz? sorusuna ilişkin çok genelleme yapmanın doğru olmayacağını, halk olarak belki birey olarak normal bir Hristiyan vatandaşın İslam’la alıp veremeyeceği bir şeyin olmadığını, belki en fazla bizim hakkımızda yanlış yoldadırlar, zavallılar gibi nitelemeye bulunabileceklerini, fakat daha çok okumuş veya siyasi bir kesimin, oradaki aşırı uçtaki bazı mezheplerin bizde de olduğu gibi İslam’ı kökten kendisine düşman olarak gördüğünü, Müslümanlara olumsuz baktığını, Avrupa’nın bazı bölgelerinde ortaya çıkan gerek karikatür krizi olsun gerek işte camilerin basılması olsun onların düşmanca bir tavır içinde olduğunu, intihar saldırısı, Afganistan’da Budistlerin heykellerinin ortadan kaldırılması, bazı ülkelerin siyasi anlamda yaptıkları uygulamalar gibi bazı İslam coğrafyasında meydana gelen olumsuz olayların da İslam’a ve Müslümanlara karşı olumsuz bir algı oluşturduğunu, ama olayların gerçek yüzünün geniş kitlelerce

araştırılarak bu olumsuz tutumların ortadan kalkabileceğini düşündüğünü belirtmiştir.

AR - Olumlu veya olumsuz, olumsuz tutumlar bağlamında ifade edecek olursak onların kendilerinden mi kaynaklanıyor? Yoksa temel dini metinlerinden mi kaynaklanıyor? Dini metinlerinden hareketle mi Müslümanlara karşı tavır alıyorlar ya da bireysel tutumlarından hareketle mi? Buradaki durumu nasıl değerlendirebiliriz?

TG2 – “Şöyle söyleyeyim temel metinlerini çok net bilmediğim için şu anda temel metinlerinden kaynaklanıyor diyemeyeceğim. Bu konuda biraz bilgi eksikliğim var. Ama nasıl söyleyelim bütün dinler İslam’dan önce gelmiştir. Onlar daha sonra gelecek bir İslam’ı isim vererek suçladıklarını veya dışladıklarını mantıken doğru bulamıyorum... Dolayısıyla bu temel dini metinlerinden kaynaklandığını zannetmiyorum. Ya da dini metinleri yorumlamaktan kaynaklanıyor veya mezheplerinden olabiliyor. Bence İslam’a karşı tavırları Haçlı seferlerinden başlamak üzere ki bu da her ne kadar görünüşte dini bir savaş ise de aslında arkasında siyasi güç, devlet erki ya da güç gösterisi olduğundan dolayı o zamandan itibaren kilise, rahipler ya da devlet, krallar, padişahlar kimse dini ön plana çıkararak düşmanlık gibi bir ön kabul ortaya çıkarmışlardır...Tabi bu bir yaşam süreci. Devletin yaptığı var. Dinlerinin yaptığı da var. Bin yıldır süren bir gelenek. İnsanların bireysel yaşantılarından da damlaya damlaya yavaş yavaş birike birike sonradan olabiliyor. Ortaya bir ürün çıkabiliyor yani.”

Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin zihninizde ilk beliren, ilk aklınıza gelen bir ayet olarak ne söylersiniz? Bu soruya ilişkin **TG2** “Kur’an-ı Kerim’in bütün insanları Hucurat Suresi olsa gerek (Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve kadından yarattık. Tanışasınız diye sizleri kabilelere ayırdık. Sizin Allah katında en üstününüz takva sahibi olanınızdır)” anlamındaki ayeti belirtmiştir.

Peygamberimizin hayatından, O’nun uygulamalarından ilk akla gelen örnek olarak; “Peygamber Efendimizin bireysel olarak sünnetine baktığımızda okuduğumuz bildiğimiz kadarıyla hiçbir zaman bir insanı inancından dolayı dışlamadığı, Yahudi bile olsa, Hristiyan bile olsa, Putperest bile olsa onu doğru yola,

hak yola çağırmak için defalarca gittiği var bir. Bu bir peygamberlik görevi olarak gitmiştir ama komşuluk olarak da onlarla beraber oturmuş, onların cenazesine katılmış, hasta olduklarında geçmiş olsuna gitmiş, onlarla paylaşmış, onlardan gelen grupların hediyelerini kabul ettiği rivayetlerde, tarih kitaplarında var.” Açıklamalarında bulunmuştur.

AR – “Kur’an’ın tutumuyla bugünkü Müslümanların tutumu arasında...”

TG2 – “Peygamberimizin tutumu aslında Kur’an’ın bir yansımasıydı. Çünkü Peygamber Kur’an’ı en iyi anlayan ve algılayan bir insandı. Örnek olarak gönderilmişti. Günümüzdeki Müslümanların tutumu yine de –genelleme yapmayacağız ama- genel anlamda Kur’an’a ve sünnete uygundur. Dışarıdan baktığın zaman Müslümanların uygulaması şudur, İslamidir, Kur’an’a uyuyor diyemiyoruz. Ben öyle görüyorum. Zaten de öyle. Eleştiriliyorsa, kınanıyorsa, ayıplanıyorsa bence aslında İslam’da kınanacak, ayıplanacak, eleştirilecek bir şey yoktur. Varsa Müslüman’da olan bir yanlışdır. İslam’ın hatası değil. Peygamberimizin hatası değil. Bunu uygulayan, anlayan Müslüman’ın hatası... Müslümanlar, Yahudilik ve Hristiyanlığa ya da diğer dinlere karşı hep olumsuz. Yani böyle bir bakış tarzı var. Böyle bir yaklaşım var. Yani bir kavga şeklinde gözüküyor. Halbuki kavga değil.”

AR - Orada Müslümanların tipik davranışı nasıl kabul ediliyor?

TG2 – “Söyleyeyim. Kıran, dökten. Zora geldiği zaman ne yapar? Kavga eden denir yani en ağırı nedir? Öldüren, terörist bir de ne okumayan, cahil gibi... Dışlayan, mesafe koyan, ara koyan. Bir Müslüman kucaklayan değil. Biz eleştiriyoruz ama bir Hristiyan daha çok bir Müslüman ile yakın olmak mı ister? Ya da ayrılmak mı ister? Bence onlar daha çok iletişim kurmak ister. Daha çok beraber olmak isterler. Daha çok konuşmak isterler. Bir Müslüman, Müslümanlar daha çok beraber olmayalım, bir selam sabah gibi öyle sanki.”

Tarihte yaşanan olaylar konusunda ne dersiniz? Yani tarihte yaşanan ve günümüzde hala etkisini devam ettiren olaylara ilişkin örnek verecek olursanız?

TG2 bu çerçevede şunları dile getirmiştir. “Mesela İslam veya biz Türkler olarak.

Diyelim ki Türklerin İslam medeniyetinin yayılmasında farklı bir durumları olduğu için özellikle askeri anlamda Türkler ön plana çıktığı için ve Avrupa’da Hristiyanlar da İslam denince hemen hemen Türkleri ön planda görüyorlar. Haçlı seferlerinden başlamak üzere daha önceden Kudüs’ün fethiyle ilgili olarak Selahaddin Eyyubi’den başlayarak, o dönemlerden beri aslında siyasi olan ülkeler arasındaki mücadele dinin de işin içine katılmasıyla birlikte artık daha çok siyasiden çıkıp dini bir hüviyet kazanmış oldu. Dolayısıyla haçlı seferlerinden itibaren İslam dünyasıyla Hristiyan dünya arasında bir mücadele söz konusu. Dolayısıyla bir düşmanlık, olumsuz bir tutum var. Tarih kitaplarında var işte. Biz haçlı seferlerini gördüğümüzde, anlatıldığında oradan Hristiyanlar, rahipler, papazlar kalkıp değil mi din adına İslam’a saldırmışlar, Müslümanlara saldırmışlar. Müslümanlar kendilerini korumak için ya da bazen de saldırmak için çeşitli dönemler olmuştur mutlaka bu uzun süreç içerisinde. Tabi bu tarihi süreç içerisinde meydana gelen bu olaylar da insanların arasında, zihinlerinde bir yer ediniyor. Bunlar daha çok –çok iyi de bilmediğim için- bizim tarih kitaplarımızda bu bilgiler yer aldığı için yapılan bu savaşların dini amaçlı olduğu için, tarihi biz tekrar tekrar en küçük yaştan itibaren çocuklarımıza verdiğimiz için bu da aslında olumsuz bir tutum edinmemize sebep oluyor.”

Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutum ve düşüncelerinizi belirlemede onların size ve inançlarınıza karşı olan tutum ve düşünceleri mi, yoksa Kur’an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin uygulamaları mı etkili olmaktadır? Bu soruya ilişkin TG2 “Kur’an-ı Kerim’in İslam dışında farklı dinlerde olan kişilerle olan ilişkilerimizde, iletişimlerimizde onlara mutlaka gidilmesi, onların muhatap alınması ne bileyim komşuluk kurulabilmesi. Sadece belirli sınırlar var, onlar da çok cüzi. Birkaç tane yasak getiriliyor. Ama bunun dışında bir düşmanlık ne bileyim bir kin (yok) sadece şu var ‘Onlar bir millet siz bir milletsiniz. Siz onlarla aynı olmadığınız sürece sizin dostunuz olmayacaklar’ diye bir yargı var. Bu aslında önemli bir şey aslında. Belki en etkili unsurlardan birisidir. İslam’ın dışındaki millet size dost olmayacaklar. Buradaki dostluktan kasıt Müslüman değil de aslında İslam’a dost olmayacaklar. Allah’ın diniyle dost olmayacaklar. Zaten ne diyor, siz onlardan olursanız onlar sizin dostunuz olur. Yani normalde inancınızı değiştirdikten sonra fert olarak, bireysel olarak düşman olmazlar. Ama onlar sizin dininize dost olmayacaklar. Olumsuz bir tavırla en azından bir mesafe koyma açısından bu ayetin

Kur'an'ın bazı öğretilerinin, bazı ayetlerinin etkisi mutlaka var. Bunun da aslında olması doğaldır. Çünkü zaten aynı olmaz o zaman. Dolayısıyla aynı olmadığı için Kur'an-ı Kerim'deki bu tabi gayri Müslimlerle arada belli bir mesafenin korunması var. Peygamber efendimizin İslam'a düşman olmadıktan sonra böyle bir mesafe koymuyor ama anlaşmalar yapılıyor, karşılıklı sözleşmeler var. Karşılıklı sevgi ve saygıya dayanmayan durumlarda Peygamber efendimizin yine böyle bir sınırlaması var. *Ama işte bunlar temelde küçük olan veya belli bir sınırı olan, çerçevesi çizilmiş olan bu olaylar ya da bu sınırlamalar ya da bu karşı duruşlar zamanla insanların uygulamalarıyla, devletlerin uygulamalarıyla tarihsel olayların birikimleriyle üst üste gelmesiyle beraber o sınırı çokça aşmıştır. Çünkü günümüzde temel sebep yani Kur'an ve Sünnet değil, Kur'an ve Sünnetin uygulanmasından ortaya çıkan yanlış davranışlar bence insanlar daha etkili. Müslümanların tutumları daha çok etkili oluyor.*

AR – “Dinler arası ilişkilerde saygı, hoşgörü, dostluk bunlar sağlıklı bir zeminde mi gidiyor yoksa sağlıklı bir zemin yok mu?”

TG2 - “Bunu şöyle söyleyeyim. Diyalog çalışmaları günümüzde de var. Eskiden de vardı. Belki ileride zaten olacak. İnsanoğlu var olduğu sürece iletişim kuracaktır...Dolayısıyla mutlaka diyalog olacak. Ama diyalogun şartları ne olacak? Ama diyalogada şart koştüğunuz zaman, belli şartlarda diyalog bazen olmuyor. Şartlarla diyalog olmuyor sanki. Diyaloglarda şart olmaması lazım. Ön kabul olmaması lazım. Sanki öyle bir şey oluyor. Dolayısıyla belirli amaçlarla diyalog kurulduğu zaman aslında bir diyalog değil de bir amaç, bir hedef, arkada bir düşünce söz konusu oluyor. Orada belki sağlıklı olmayabiliyor...Şartlı olmaması gerektiğini, yapılan bu diyalogların da sanki böyle bazen insan soru işareti koyuyor. Acaba niye gibi oluyor. Hele hele diyalog bir noktadaysa bir kişi ya da bir gruptaysa o zaman diğerleri o şey hakkında olumsuz düşünebiliyor. Karşı tarafın niyeti iyiye bile, samimi olsa bile hakikaten karşılıklı bir anlayışa dayanıyor ise onun dışındaki kalanlar bunu farklı algılayabiliyorlar. Ve bunun altında başka şeyler arayabiliyorlar. Başta doğru, iyi bir amaç için yapılan bir şey bu sefer olumsuz bir etki meydana getirebiliyor.”

Diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için iyi ilişkiler kurulmasında güven veren somut olaylar olarak TG2, her inancın, her dinin kendi inancını, kendi değerlerini kendi içerisinde yaşama serbestisi olan Hz. Peygamberin Medine Sözleşmesini, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonraki uygulamalarını olumlu somut örnekler olarak gördüğünü, ancak güçlü olduğumuz dönemlerde İslam'ın hoşgörüsüyle beraber farklı inaçları ve grupları da hoş gördüğümüzü, fakat zayıf düştüğümüzde beraber yaşadığımız farklı gruplardan aynı hoş görüyü görmediğimizi, tam tersi gelişmelerin olduğunu, son zamanlardaki bu olumsuz tecrübelerin kalıcı güvensizlikler ve çatışmlar getirdiğini ve bu etkilerin halâ devam ettiğini dile getirmiştir. Üzerinde durulması gereken asıl konunun normal şartlarda hoş görü, saygı ve eşitlik gibi anlayışların kanunlarda, mevzuatta söylem düzeyinde kalmadan günlük yaşamın pratiğinde **mahallede, sokakta, apartmanda ya da iki kişi kendi arasında ne kadar eşit olabileceği konusu olduğunu belirtmiştir.**

Diğer dinlerle ve mensuplarıyla ilişkileri etkilemesi bakımından sohbetler, televizyon, sinema, eğitim ya da görsel medya anlamında etki gücü en fazla olan hangisidir? TG2 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Bir eğitimci olarak söyleyecek olursak yani bizim ders kitaplarımızda veyahut da temel eğitimimizde yani aile eğitimimizden aslında başlıyor biraz bu. Yani aile, okul sanki biraz temelini atıyor, tohumunu atıyor gibi. Aslında küçük bir şey gibi atıyor. Ama daha sonra bu nasıl ki tohumu toprağa atarsın, sularsın, gübrelersin, güneşlendirirsin, havalandırırısın. O bir süre sonra gürleşir. Yani aile ve okulda bizim tarih kitaplarımızda ya da dini kitaplarımızın, temel metinlerimizde bu ayrışma, en azından bu farklılık, düşmanca bir tavır olmasa bile farklı olma yani ötekileştirme olduğu için oradan başlıyor. Daha sonra medyası, televizyonu filan hepsini içine alabiliriz. Bir de en bariz etki eden bence, bütün bunları en çok canlı tutan ya da hepsini bir anda görmemizi sağlayan şey siyasi bazı olaylar yani tarihsel ve siyasi değişime yol açan, acılara sebep olan temel bazı olaylar bunları hep canlı tutuyor yani.”

AR - İnananlar arasında sağlıklı bir iletişim geliştirmeyele din anlayışları arasında herhangi bir ilişki var mı?

TG2 – “İlk bakışta baktığımızda şöyle cevap verilebilir buna. Dini tutumlar, muhafazakârlık ne kadar artarsa başka dine karşı olan tutum o kadar sertleşir gibi. Ne kadar tutucu ise o kadar itici –bu iyi oldu- Ne kadar dini tutuyorsa diğerini o kadar itiyor. Ama esas problem şu tutucu derken, tutucu ne demek, dinini tutmak demek, dinin böyle görsel anlamda, uygulamadaki bir şeyi tutmak, şekilsel veya davranışsal bir şeyi mi tutmaktır yoksa dinin genel anlayışını, dinin genel öğretisini, evrensel bakışını mı tutmak yani tutucudur ama bir şeye tutunmuştur. Oysa dinin pek çok şeyi var. Onları dışarıda bırakmış oluyorsun. Ha dinin hepsini tutan bir insan aslında diyaloga daha açıktır. Öyle olması lazım. Ama diğer açıdan, bir kişi dininde ne kadar zayıf ise, dinde ne kadar lakayt ise veya ne kadar serbestse problem değil onun için yani o ha Hristiyan olmuş ha Yahudi olmuş...Din çünkü bu konuda bir yasaklaması yok. Hani eğer din bir yasaklama getirmiş olsaydı bir insan ne kadar dinine bağlı olursa o kadar yasak koyması gerekecekti. Ama böyle bir şey yok aslında...”

Her din kendisini korumak ve yaymak ister. Bir de dinler arası hoşgörü ve diyalog diyoruz. Bu ikisi birbiriyle bağdaşır şeyler mi yoksa çelişkili şeyler mi? TG2 bu konuda; “Her din mutlaka dinini yayacak. Niye çünkü o dine inanan insan o dinin doğru olduğunu, hak olduğunu, gerçek olduğunu savunur. ...Benim dinimi başkasına anlatmaktan amacım o kişi yüzde yüz bunu yapsın, kabullensin değildir. Ben böyle inanıyorum. Bence doğru budur. Doğru bildiğim bir şeyi ona anlatıyorum. Dolayısıyla o kabul ederse eder. Karşılıklı anlayışla. O da anlatacak ben de anlatacağım. Zorlama olmayacak. Baskı olmayacak. Ön şart söz konusu olmayacak. Ayrıca anlatırım, öğretirim kabul eder etmez. Netice itibariyle kabul etmese bile aynı ortamda yaşayabilmeyi kabul etmemiz lazım. Karşılıklı saygı sevgi olacak. Zorlama, baskı, hile, para yani insanların zayıf noktalarını kullanarak yani böyle bir para vererek, makam-mevki vererek, farklı şeyler vererek bu şekilde olmazsa bunu kabul etmiyorum derken tasvip etmiyorum..” demiştir.

TG2 diğer din mensuplarının camilere gidip ziyaret etmeleri konusunda; “kesinlikle gelsinler, görsünler ne kadar güzel olur. Ama bir cami bir müze gibi de değil. Bir otel değil, bir spor salonu değil. Onun kuralları var. Belli kurallara uyulduktan sonra gelmesinde bir sakınca yok. Zaten dinimizde bir Harem bölgesinde girme yasağı var. Diğerlerine girilebilir.” Demiştir. Ayrıca imkân olması halinde

kilise gibi farklı inançların mabedlerini ziyaret edebileceğini, Ankara Batıkentte bir arkadaşının mağaza açılışına Kur'an okumak ve dua etmek için gittiğinde hemen yan tarafta aynı gün küçük bir kilisenin açılışına şahit olduğunu, ordaki ikramlara da katıldığını, kilise ve elçilikten gelen yetkililerle tanıştığını, özellikle tarihi niteliği olan kiliselerin manevi hava verdiğini, buraya nice insanların geldiğini, burada nice dualar yakarışlar yaptıklarını düşündüğünü belirtmiştir.

TG2 diğer din mensuplarıyla evlenme konusunun fıkhi bir durum olduğunu, dinin izin verdiği çerçevede bir beis olmadığını, hatta evlendikten sonra illa kadın Müslüman olacak diye bir kural da olmadığını, kendisinin böyle bir eşinin olmasından rahatsızlık duymayacağını, ama evliliğin biraz da gönül işi olduğunu, Müslüman bir kadının Hristiyan ya da gayri Müslim birisiyle evlenmesinin ise dinimizin hükümleri açısından çok cevaz verilen bir konu olmadığını, baskı görerek dinini değiştirme zorunda kalması ihtimalinin kabul edilebilecek bir şey olmadığını dile getirmiştir.

AR - diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katındaki durumu, bu konuda ne söyleyebilirsiniz? Onların yaptıkları iyilikler Allah katında makbul, onlar da hidayete erebilirler mi? Cennete gitme konusundaki düşünceniz?

TG2 – “Yaptıkları sevap mıdır? İyilikleri sevap olur mu? Bu sorularla karşılaştık. Çocuklar da sordular. En çok merak edilen sorulardan birisi de bu. Yani özellikle dinleri işlerken ya da helal ve haramı işlerken veya sevap ve günahı işlerken en çok mesela Hristiyan, gayri Müslim birisi yaptığı davranıştan sevap almayacak mı? *Yani iyilik dine göre mi değişiyor? Ben yaparsam sevap, aynı şeyi başkası yaparsa günah mı gibi.* Tabi bu sevap ve günah dini bir kavram...O bakımdan dini bir terim olduğu için dinin hükmüne göre Müslüman olan sevap...Gayri Müslim birisi yaptığı iyi bir davranıştan sevap almaz...Bu insan iyi davranış yaptığı zaman insanlar katında iyi olur. Bu iyi olunca belki iyi bir insanın duasını alıp o insan da iyi olabilir. Veya ne olur? İyilik yapar. Allahu Teala neticede onu hidayete erdirir. O da iyilerden olur iyilik yapmış olduğu için.”

AR – “Bu insanlar bu iyiliklerinden dolayı farklı dine mensup bir insan cennetlik mi olur?”

TG2 – “Şöyle söyleyeyim. O insan davranışını kendi inancına göre yapıyorsa cennetlik olacak.”

AR – “Bu bir fetva anlamında değil de yani ne olur...Bizim bu konudaki tutumumuz hangi çerçevede olmalı, nasıl tartışmalıyız bunu?”

TG2 – “Doğru belki fıkhi anlamda sorulsa, sorulmaz ama evet, cennete gitmez denilir ama nasıl olmasını istersiniz desek onların da cennete gitmesini isteriz. Niye istemeyelim. Güzel bir davranış yapıyor, iyi bir davranış yapıyor. Bu şekildeki bir bilgiyi de vermek inanmayan bir insanın da, evet bir dine inanmayabilir. Ama iyilik yapmanın, güzellik yapmanın her zaman için iyi bir... Allah katındaki durumuyla ilgili biz onu yargılayamıyoruz zaten. Allahu Teala eğer inancımıza göre demişse, iman ettikten sonra ameli salih veya niyet biz bu çok güzel yaptı işte bunu da al, bu da iyi, bu da güzel deme şansımız yok. Ama bir insan olarak iyi yapan bir insana iman edip kötü bir davranış yapan insandan herhalde önde tutmak lazım. Yani tercih edilir. Dolayısıyla o insanların yapmış oldukları güzel davranışları överiz. Şöyle deriz yani belki o kişi cennete gider. Mesela Edison elektriği buldu. Güzel bir iş yaptı. Peki Edison cennete gider demeyiz ama elektriği bulmak ne hayırlı iş. Böyle hayırlı bir işi yapan mutlaka cennete gider. Biz Edison’u oradan alırız ama bu işi yapan. Dolayısıyla biz buradaki iyiliği, güzelliği, yapılan işi ön plana çıkarırsak o şekilde belki bir çözüm bulunmuş olur.”

AR – “Peki Kur’an-ı Kerim’in diğer din mensuplarına getirdiği eleştiriler var. Mesela bu eleştiriler sadece onlara yönelik eleştiriler midir yoksa onlardan hareketle bir örnek midir? Hristiyanlar zaten hep bunu yapar diye getirilen eleştiriler mi bunlar? Yani bu konudaki düşünceniz nedir?”

TG2 – “Teşekkür ediyorum. Gerçekten benim için de faydalı oluyor. İnsandaki bazı şeylerin ortaya çıkması için yönlendirmek lazım. Soru da önemli. Düşünemediğimiz ya da o şekilde hiç düşünmediğimiz de olabiliyor. Hristiyanlıkla ilgili eleştirileri, o kişilere değil o davranışı yapan kişilere değil. O

anda o davranışı yapan odur. Belki onun ismi geçiyordur. Esas kötülünen o kişi değil şahsın zımnında, bağlamında yapılan davranıştır. Mesela Yahudiler peygamberlerine eziyet etmeleri, peygamberlerini hemen yüzüstü bırakmaları işte ne bileyim dünya menfaatine dalmaları veya ne bileyim çeşitli örnekler var. Bunlar hep eleştiriliyor. Eleştirilen noktalar sizin de dediğiniz gibi Yahudiler değil, Yahudilerin yaptığı bu davranış. Bu örnekleri Allahu Teala bize verirken Yahudiler böyledir, bu davranış böyle yaparlar, onlar kötüdür, onlar kötü olduğu için bunu yapıyor değil bu davranış kötüdür. Bu davranışı yaptıkları için onlar da kötüdür. Siz de aynı davranışı yaparsanız siz de kötü olursunuz... Evet bizim için de bir örnektir... Örneğin Hristiyanlar Allahu Teala'ya üç diyorlar, İsa Allah'ın oğludur, diyorlar. Mesela Allahu Teala'nın en büyük eleştirilerinden birisi odur. Bu davranış kötü olandır. Bize de Müslüman olarak diyor ki siz de inancınıza şirk katmayın. Siz de inancınızda Allah'a ortak koşmayın. Siz de inancınızda Allah'ı birleyin, tekleyin diye... Aynı davranışı Müslüman da yapsa o da aynı cezaya ya da aynı eleştiriye muhatap olacaktır.”

Diğer dinlerle ilgili tutumunuzu nasıl tanımlıyorsunuz? TG2 bu konuda şunları dile getirmiştir. Şöyle söyleyebiliriz. Yani genel anlamda öyle kesin çizgilerle beraber dışlayıcı, ötekileştirici değil diyalogdan daha doğrusu beraber olmaktan, birlikte olmaktan veya onları anlamaktan yanayım...Dini tutum anlamında birinci bölümden olabileceğimi söyleyebilirim. Öğrendiğimiz bilgilere göre netice itibariyle eğer cennet ve cehennem kavramı; helal, haram, sevap, günah bunlar dini kavram olduğuna göre, dini terimlere, kavramlara göre işte mümin ya da münafık. Allah'a iman eden mümin, inanmayan kafir. Allah'a inanmayan kafir olduktan sonra, Kur'an'a göre kafirler ebediyen cehennemlik. Cennete girmeyecekler. Yani bu dinin kesin emri olduğu için o anlamda öyle. Ama, oh iyi oldu, hak ediyorlar zaten, ben zaten onlarla beraber cennete gitmem, demem. Onlar cennete gelse ben gitmem de demiyorum. Netice itibariyle Allahu Teala dilerse onları cennetine alır. Dilerse almaz. Ama Kitabın yazdığına göre alınmayacak. Belki şöyle de olabilir. Yani o tür bir davranış yapan cennete gitmez. Yani Allah'ı inkar eden...”

AR – “Yani bir din mensubiyeti değil de bir davranış...”

TG2 – “Yani biz daha çok şekil üzerinden hareket ediyoruz. Ölçümüz ne? Allah’a iman. Allah’ın varlığına ve birliğine inanıyor mu? Peygamber Efendimizin peygamber olduğuna inanıyor mu? Kelime-i Şehadete inanıyor mu yani? Peygamberimizi Peygamber olarak kabul etmek de var. O da peygamber ama benimki de peygamber. Mesela bizim inandığımız gibi. Hz. İsa peygamber, Hz. Musa da peygamberimiz. İmanımızın şartlarından. *Şimdi bir Yahudi dese ki Hz. Musa benim peygamberim ama Hz. Muhammed de peygamber ona inanıyorum. Allah’a inanıyorum. Yehova da Allah. Ne yapacağım şimdi? Bir ölçü yok ki tartamıyorum ki. Acaba benim inandığım gibi mi inanıyor? Ya da ben hakikaten inanmam gerektiği gibi mi inanıyorum? Biz şekilsel bakıyoruz yani.*”

Bir kimse başka bir din için haktır veya batıldır gibi nitelendirmelerde bulunma hakkına sahip midir? TG2 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Batıldır veya değildir bana göre diğer dinler batıldır. Diğer dinler bana göre batıldır. Ama ben şunu iyice biliyorum ki o adama göre o batıl değildir. Ona göre doğrudur. Benim dinim de ona göre batıldır. Zaten o kendi dininin doğru olmadığına, yanlış olduğunu bilseydi ona inanmazdı. Ona göre doğrudur. Ha ben onun inancına saygı gösteriyorum. Yani o doğru olarak biliyor bunu. Doğru inanıyor. Kendince mutlu ve huzurluysa o kendi dünyasında onu yaşıyor. Bana bir zararı yoksa, bana bir düşmanlığı yoksa, insanlığa genel anlamda bir zararı yoksa sorun yok. Ha Allah ile olan ilişkisine onu Allah bilir... Biz aslında bir Hristiyanlığa batıl, Budizm’e batıl dememiz ya da sapık dememiz esasında bizim bireysel olarak bizden kaynaklanan bir şey değil gibi yani bana göre batıldır, demiyorum. Bana göre batıldır, derken ben de inancıma göre kıyaslayarak batıldır diyorum. Allahu Teala Kur’an-ı Kerim’de hak din İslam’dır. Onun dışındaki diğer dinler kabul edilmeyecektir, diyor. Bu batıldır demek Allah’a göre batıldır ama saçmadır, yanlıştır, haksızdır ne bileyim doğru değildir, akıl dışıdır. Bunu belki bir insan söylemeyebilir. Sana göre akıl dışı olabilir. Ama ona göre doğrudur. Ha bilimsel olarak belki tartışma olabilir. Yani bana göre bu doğru olmayabilir. Şöyle olsa olmaz mı denebilir. Ama kökten şey yapmak belki çok uygun olmayabilir. Ama bilimsel olarak bir tartışma yapıldığı zaman söylenebilir.”

AR - Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin bir niteleme yaparken nelere bakarak bir sonuca varıyorsunuz? Hak yoldadırlar, doğru yoldadırlar,

hidayettedirler ya da batıl yoldadırdar derken günlük hayattaki yaşayışlarına mı, ürettikleri teolojiye bakarak mı ya da tek tek onlara bakarak mı yani neye göre biz bir tutum belirleyeceğiz?

TG2 - Herhalde öncelikle ilmi anlamda kitaplardan, dinin temel bakışından, bizim onlar hakkında kitaplarda, kaynaklarda geçen yorumlardır. mesela Avrupa'daki vatandaşlarımızın onlara bakış tarzıyla bizimki biraz daha farklı. Biz kitaplar üzerinden veya anlatılanlar üzerinden bir tutum sergiliyoruz. Ama bire bir karşılıklı yaşamış olsaydık bu sefer o kişi üzerinden, davranışlarından, uygulamalarından hareketle yola çıkacaktık... Ama şahsım adına soruyorsan bu tutum tüm Hristiyanlığı ya da İslam dışı dinler hakkında genel bir tutumumuz oluyor. Ama bireysel olarak birisi geldiği zaman yani bir bireyle gayri Müslim birisiyle karşılaştığımız zaman o Hristiyanlar hakkında bildiğimiz bütün şeyleri ben kişiye indirgemiyorum. Şahsa iniyorum bu defa. Birey olarak görüyorum. Ama sadece aklımda ne var. Hristiyan bir kişi, onun tanrı inancı ya da şu inancı benden farklıdır. O kendisinin bileceği bir iş. ***Ama ikili ilişkilerde, toplumsal ilişkilerde bireysel olarak tutumu öne çıkıyor yani. O zaman o bireyin davranışları yön verir.***

AR – “Yani kurtuluşa erer, ermez ya da Allah katında...?”

TG2 – “O beni çok ilgilendirmiyor. Benim kurtuluşa ereceğim ne malum. Ben Müslüman’ım diye kesin cennetlik miyim? Hayır. Ben Allahu Teâlâ bu yolda gider ve bu yolda bitirirseniz cennete gidebileceğinizi vaat ediyor ama yüzde yüz ben bunu yaptım ya Rabbi, bana cennetini ver, deme hakkım da yok. Sadece Allahu Teala’nın biz vaadine güveniyoruz. Allahu Teala’nın rahmetine güveniyoruz.”

2.2.4. Pedagojik Yaklaşım

Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın herhangi bir etkisi var mı? bu soruyla ilgili olarak **TG2** şunları dile getirmiştir. “Şöyle söyleyeyim. Beyaz olmadan ya da siyah olmadan beyazı insan anlayamaz. Zıtlıklar aslında inandığımız şeyin ya da bir başka şeyin varlığını ortaya koyar. Ters bir şey aslında o şeyin varlığını gösteriyor. Dolayısıyla farklı inançları bilmek, farklı inançları öğrenmek kendi inancımızı kendi dinimizi

daha iyi öğrenmemize sebep olması, vesile olması lazım ki öyledir. Eğer zaten bir insan, bir kişi ben diğer dinleri öğrenmeyeyim sonra kafam karışır. Ben dinimden saparım, saptırırım, derse zaten o kendi dinini bilmiyor demektir. Yani kendi inancında zayıflığı var, kesin bilmiyor. Şüpheli olduğun bir şeyi zaten nasıl inanacaksın? O konuda çok eksikliğimiz var. Yani inanmak, inanç çok önemli. Kendi dinini iyice bileceksin. Eğer sen zaten –o tür insanlar da bağnaz olur, tutucu olurlar, tartışmaya girmez, fikrini söylemez, şiddet kullanır. Niye? Korkar ki ben şimdi tartışsam bu adam kendi dinini anlatacak, şöyle delil getirecek. Benim kafam karışır. İmandıklarım da güme gider. En iyisi ben bunla tartışmayayım, öğrenmeyeyim. Ben kendi dinimi bileyim. O ben şahsen benimsediğim ve onayladığım bir tutum değil. Bence her insan kendi inancını tabi bilecek. Öğrenecek. Ama farklı dinleri de öğrenmek onun kendi dininin güzelliğini gösterir. Eğer gerçekten inanıyorsa zaten eğer diğer taraf doğruysa İslam açısından konuşacaksak İslam akıl ve mantık dinidir. Doğruluğu emreden. Ben kendi dinimden şüphe etmiyorum ki başka bir dine inanmaktan çekineyim. Ben kendime güveniyorum. Kendi dinime güveniyorum. Farklı dinleri öğrenmek bana kendi dinimin ne kadar güzel olduğunu gösterir... Ama belli bir şeyden sonra. Diyelim ilköğretim çağındaki bir çocuğa bunları detaylı olarak anlatılması uygun değil. Ama şunu söyleyelim şimdi aklıma geldi. Çocuklar bunu çok sorarlar. Hani iman, cennet, cehennem, ölüm sonrası hayat anlatılırken, öğretmenim bir Hristiyan, falancalar şeye gitmeyecek mi? Cennete. Adam ne kadar hayır yaptı, ne kadar iyilik yaptı veya çok başarılı. O da Allah’a inanıyor. O da kendi dinini en iyi yapıyor. Bak bu çok önemli. Çocuk şunu görüyor. O dine inanıyor, dininin inancının gereklerini yerine getiriyor. Yerine getirdiğine göre o dürüst, doğru bir insandır. O da girecektir. Ben inanıyorum, biz inanıyoruz veya falanca inanıyor ama o gereğini yerine getirmiyor. O getirmeyen cennete girecek de öbürü inanıyor, dürüst davranıyor, yapıyorsa o niye gitmesin ki? Çocuk bunu soruyor. Çünkü çocuk kötülük düşünmez. Çünkü çocuklar safiyane oldukları için onlar için güzel yönünü düşündükleri için böyle bir soru normaldir. Çocuklar bunu, her ne kadar biz desek ki, farklı inançları vermeyelim. Hele hele günümüzde televizyonu var, interneti var, gazetesi var. Özellikle bu yabancı futbolcular geldiği için onlardan özellikle erkek çocuklar, sanatçılardan bunların olumsuz yönleri olmakla beraber bu anlamda yaşamsal anlamda Oradan karşılaştırma

yapıyorlar yani. O anlamda çocuklar belki çok yeterli olmazlarsa bilgi konusunda. Bazen karışabilir.”

AR – “Sizce yer verilmeli mi diğer dinlere?”

TG2 – “Müfredatta yer verilmeli. Çünkü şöyle din bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç sadece İslam’la değil yani farklı inançlarda olan insanlar da var. Ülkemiz yani bulunmuş olduğumuz konum itibariyle bu dinlerin geçiş noktası yani her dinden insan da var ülkemizde, her dinden ülke de var çevremizde. O bakımdan bilmekte yarar var. Bilmek lazım yani.”

AR – “Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin konular ilginizi çekiyor mu? Derste bunları işlemek öğrencilerin ilgisini canlı tutuyor mu?”

TG2 – “Diğer dinleri işlerken daha çok bu evrensel ya da ilahi dinler üzerinde örneğin Yahudilik ve Hristiyanlık dini üzerinde daha çok duruyoruz. Bu uzak doğu dinleri çok bilinmediğinden dolayı ya da şahsen bizim de çok bilgimiz olmadığından dolayı onlar üzerinde çok durmuyoruz. Ünite kapsamı içinde olan bilgileri veriyoruz ama bu her zaman böyle değil. Mesela farklı şubelere derse giriyoruz. Bazen şube şube değişebiliyor. Konu bazen denk geliyor. Güzel bir örnek geliyor. Televizyonda bir olay görüyor. Ne bileyim filmdeki bir uygulamayı görüyor. O gün meydana gelen güncel bir olay oluyor. Uzak doğuda deprem oluyor. Güncel bir şey de varsa bu konu olarak anlatılıyor. Ama şunu genelde yapıyorum unutmadığım sürece. Dinleri anlatırken, toplumlar üzerinde konuşurken o toplumların yaşam tarzları mesela yiyorlar, içiyorlar. Çinliler şunu yiyor ya da Japonlar şunu yiyorlar, şöyle yapıyorlar gibi bunların temelinde dini inançlarının olduğu kültürleri, medeniyetleri etkileyen en önemli unsurun din olduğu ve hiçbir dinin ne kadar basit, ne kadar batıl, ne kadar ilkel olsa bile insanları gerilime, kavgaya, gürültüye sevk etmediği, aslında her dinin insanları tekamül seviyesi içerisinde geliştirmeye çalıştığını vurgulamaya çalışıyorum. Bunlarla beraber İslam’ı kıyaslayarak, dinimizin güzelliklerini vurgulamaya çalışıyorum doğrusu. Bazen de çok detaylı bilgi olmadığı için bu konularda çok ayrıntılı veremiyorsun. Tanrı inançları şöyle veya niye öyle inanıyor, ibadetleri nasıl? İbadet yaparlar diyorum. Ama nasıl yaparlar? Onu anlatamıyorum. Veya şu orucu tutarlar. Şunu şunu verirler. Niye veriyor? Hangi gün verir? Bizim

kendi dinimizdeki detay gibi veremiyoruz. Ama onu da şöyle yapıyorum. Performans ve proje kapsamı içinde verdiğim ödevlerde, dinleri araştıralım diye çoğu zaman verdiğim ödevlerde kendi dinimizi vermiyorum. Onu seçmeyin diyorum. Onu az çok biliyoruz, görüyoruz. Bizim yaşamadığımız, görmediğimiz diğer dinleri araştırmalarını daha çok tavsiye ediyorum. O şekilde bilgi edinmeleri ve onları sınıfta paylaşımlarını sağlıyorum.”

Kitaplarda anlatılanlar yeterli mi? Müfredattaki ağırlığı sizce nasıl? Diğer dinlere ilişkin bilgi eksikliği söz konusu mu? TG2 bu soruya ilişkin derste belki bazı eksiklikler olsa bile bunların telafi edilemeyecek boyutta olmadığını, daha fazlasını çocuk isterse performans ödeviyle ya da araştırmak istiyorsa kendisinin araştırıp bulabileceğini sınıfta çok ta ayrıntıya girme imkânının olmadığını, zaten bilgilerin teorik düzeyde olduğunu, bire bir karşılaşma durumu olsaydı o zaman belki daha farklı bir durumun ortaya çıkacağını, verilen bilgilerin öğrencilerin ileriki yaşamlarında az da olsa onlara belirli oranda rehberlik edebileceğini, ancak bu konunun çoğu kez öğretmene bağlı olduğunu belirtmiştir. **TG2 diğer dinlerle ilgili eksik gördüğü ve ödev olarak verdiği konuları ve amacını şöyle belirtmiştir.** “Amacımız çocuklar farklı dinleri de öğrensinler. Yani bilinçli olsunlar bir din hakkında. Hristiyanlığın Tanrı anlayışı veya Yahudilikteki On Emir ve bunun Kur’an ile karşılaştırılması. İslam’da karşılıkları nelerdir, diye. Budizm ile ilgili de Konfüçyüs’ün ahlaki öğretileri hakkında genel bilgiler gibi. Veya bazen de görsel anlamda Budistlerin veya diğer dinlerin kilise, katedral gibi dini yapıları nelerdir? Onlar yani. O şekilde bir afiş, pano veyahut da resim gibi o tür ödevler veriyoruz yani.”

TG2 diğer dinlerin öğretime konu edilmesinde, hatta farklı yönelime sahip çok küçük gibi gözükse ancak sanal ortamda çok yaygın olan inanç guruplarının bile gerektiğinde derste konu edilmesinin artık söz konusu olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir. “Mutlaka öğretilmeli çünkü artık herkesin her şeyden haberi var. Sen öğretmezsen mutlaka bir yerde bununla karşılaşıyor. İsmi unuttum, illimünati var. Bizim oğlan geliyor illimünati şöyle diyor. İllimünatiler şöyle yapıyor. İllimünati kim dedim. İnternet sitesi var veya grubu var. Demem şu

sen vermiyorsan bir şekilde alıyor. Zaten şimdi internet şu bu, televizyon falan filan çok yaygın. Sağlıklı bir şekilde vermek iyi olur yani.”

AR – “Daha, çocukların gündeminde yokken gündemlerine almak...?”

TG2 – “Onu diyecektim. Bazıları açısından belki bilmeyecek olan var. Bunu vermiş oluyorsun. Gündemde tutuyorsun. Bak böyle bir şey var. Araştırabilir, bakabilir. Bu internet dediğimiz hepsi güvenli ortam değil yani. İslam konusunda bile bazen bir ödev veriyorum. Gidip İslam düşmanı bir siteden yazarak getiriyor. Çünkü oraya bakmıyor. İlk çıkan neyse yazıp getiriyor. Okumuyor bile. Dolayısıyla gündemlerinde olmazken gündemlerine koyma da olabiliyor. Çocukları yanlış yönlendirme de olabiliyor. Ama şöyle bir uygulama yapılabilir. Öğretmen derste sorar. Bildikleriniz, duyduklarınız var mı diye. Veya o gün güncel bir olay vardır. Radyoda, televizyonda, basında yer almıştır. O konuda öğretmen öğrencilere verebilir. Çünkü çok fazla var artık. Forum grupları gibi şeyler çıkıyor. Dinlerin eskiden bir ağırlığı olurdu. Peygamberi şu bu. Tarihi süreçten gelen birikim olurdu, gelenek olurdu. Bazen öyle oluyor ki basit bir müzik grubu anlayışı ne bileyim bölgesel bir siyasi anlayış veya bir yazarın, çizerin dünya görüşü etrafında toplanıyorlar. Din gibi lanse ediliyor. Onların da hepsini teker teker anlatmak, vermek zaten kaynağı yok. Neyini vereceksin. O da biraz zor tabi. Ama belki farklı şeylerin olabileceği de verilir. Ama öncelikle kendi dini değerlerini iyice vermesi lazım ki çocuk diğer şeylere karşı bilinçli olabilsin.”

TG2 Derslerde işlemekten keyf aldığı ve kendini daha başarılı bulduğu konularla ilgili olarak; “zevkle anlattığım konular, Hz. Peygamber’in hayatı daha rahat, daha kolay ne bileyim çocuklara daha güzel anlattığımı düşünüyorum. İbadet konularında uygulamalı olan şeylerde de orada da kolay oluyor, öğretici oluyor. Ama daha çok inanç konularında, soyut konularda anlatırken orada biraz daha zorlandığımı ya da en azından diğerlerine göre daha sıkılarak veya daha dikkatli, acaba anladılar mı, anlaşıldı mı, kavradılar mı gibi soruları kendi kendime soruyorum. İtikat, inanç konularını anlatırken tedirginlik var. Yanlış kavratma olabilir mi, eksik söyletme olabilir mi? O tedirginlik var.” demiştir.

Diğer dinlerin öğretimiyle ilgili toplumda bir talep gözlemliyor musunuz? sorusuna yönelik TG2 çalıştığı ortamlarda farklı dinlere ilişkin şu konular niçin öğretilmiyor? diye bir talep gelmediğini, ancak din eğitiminin eleştirildiği ortamlarda bazı veliler tarafından din eğitimi olarak sadece İslam dininin verildiğinin ifade edildiğini, kendilerinin de diğer dinlere ilişkin pek çok konuya yer verildiğini söylediklerini belirtmiştir.

Öğretmenler diğer dinleri öğretme konusunda hizmet öncesinde ve hizmetiçinde çağın gerektirdiği bilgi ve yeterliliği kazanabiliyor mu? Sizin gözleminiz ne bu yönde? TG2 bu soruya ilişkin şunları dile getirmiştir. “Zannetmiyorum eğer özel olarak araştırmadıktan sonra aldığımız temel dini bilgiler yeterli değil. Güncel de çok değişiyor aslında. Yani yenilenmek, güncellenmek lazım. Biraz da sorun edinmek lazım. Yani bu Müslüman olarak da bizim bir eksikliğimizdir. Genel anlamda her Müslüman kendi dinini bildiği gibi diğer dinler hakkında da en azından Kur’an’ın bildirdiği kadarıyla bilse aslında epey bir şey bilir yani. Yeterlidir diyemem yani.”

AR – “Ders araç gereçleri konusunda düşünürsek, görsel materyaller muhteva ve tasarım bakımından diğer dinler ve mensuplarını anlatmada yeterli mi?”

TG2 – “Yani şöyle söyleyeyim. İlköğretimde çalıştığımız için belki orada verilen bilgiler yeterli olabilir ama tabi tamam bunlar yeter demiyoruz. Mesela resimler kilise, katedralle ilgili birer tane, Budistlerin bir sembolü falan var. Ama biz onları farklı şeylerle zenginleştiriyoruz. Görsel olabilir, film olabilir ne bileyim power point sunumları olabilir. İnternette olabilir. Biraz önce söylediğim gibi verdiğimiz performans ve proje ödevleriyle sözlü olan kısma işte dini semboller Hristiyanlıktaki, ve onların anlamları ve bazen de onların mimari yapıya yansımaları da bazen aklımıza geliyor. Onlardan da anlatıyoruz. Mesela bir kilisede bu niye var. Camide bu ne anlama geliyor gibi. Veya bayraklardaki semboller. Onlar üzerinde vurgulanmaya çalışılıyor. Yayınevine göre değişiyor ama kitapların bazılarında dinlerin sembolleri biraz fazla oluyor, öbüründe az oluyor. Ama o bize bir hatırlatıcı oluyor. Bizim çalıştığımız Altındağ’da Ulus bölgesinde vardı. Çıkrıkçılar yokuşunda

oralarda kiliseler var. Oralarda çocuklara kiliseye gitmelerini tavsiye ederdik. Öğrencilerle gittiğimiz de olmuştur. Öbür öğretmen arkadaş götürmüştü. Veya sadece diğer dinlerle ilgili değil bizim dini mabetlerimizle ilgili nasıl bizim camimiz varsa onların da kiliselerinin olduğunu zaman zaman vurguluyoruz. Ama şunu da söyleyelim. Bu yine o günkü performansa veya sınıfın durumuna göre değişiyor.”

Diğer dinlere müfredatta yer verilirken nasıl bir tutum benimsemeliyiz? Kendi inançlarımızdan hareketle mi öğretmeliyiz? Yoksa Hristiyanlığı anlatırken kendi içlerinden bakarak mı onların dinlerini çocuklarımıza öğretmeliyiz? Yoksa herhangi bir niteleme yapmadan Hristiyanlık şudur, inançları şudur gibi mi?

TG2 bu soruya ilişkin düşüncelerini şöyle belirtmiştir. “Son söylediğiniz, bir yönlendirmeye veyahut da bir sınıflandırmaya gitmeden anlatalım desek günümüzde laik, demokratik ve hukuk devletindeyiz. Bizim gibi bu ülkenin vatandaşı olan gayri Müslim insanlar da var.”

AR – “Bireysel anlamda yani çocuklara nasıl verilmeli sizce?”

TG2 – “Karşımdaki çocuk açısından diyorsanız eğer karşımdaki herkes Müslüman ise yani Müslüman ailelerin çocukları ise o zaman belki eleştirel yani İslami bir bakış açısıyla anlatabilirim, yani anlatırım. Hristiyanlığı anlatırken onların inançları şudur. İslam inancı budur. İslam onların şu inancını şu şekilde eleştiriyor. Onlar şunlara şunlara inanıyorlar. Biz şuna inanıyoruz. Örneğin onlar Teslis inancına inanıyorlar. İslam’da tevhit inancı vardır. Allahu Teala onların bu inancını şu şu yönlerden eleştiriyor gibi. Yani anlatılır ama karşıdaki grup Hristiyan veya başka bir dinden de olabileceğini düşündüğün zaman o şekilde değil de nötr olarak yani Hristiyan inancı budur. İslam inancı budur. Muhataba göre de en azından öğretmenin bir tavır sergilemesinin daha sağlıklı olacağını düşünüyorum ama normal anlamda belki bir Müslüman olarak bütün herkes Müslüman olduktan sonra bu inanç böyle isteyen bunu alır, isteyen de bunu alır gibi bir tercih yaptırma da doğrusu olmayabilir yani. O kadar da öyle rahat olsun diyemem yani. Karşıdaki muhatabın durumuna göre değişebilir yani. Yani sınıfınızda Hristiyan varken, Hristiyanlığı anlatırken bir Müslüman bakış açısıyla anlattığın zaman onlar hep üzülecekler,

kırılacaklar. Benim bir öğretmen olarak böyle bir hakkım yok. Yani benim bilgi anlamında öğrettiğimden dolayı yorum yapma, eleştirme, değerlendirme hakkım yok. Onlar neye inanıyorsa bilgi olarak vermem lazım. Nötr olmam lazım. Şu inanç şudur. Onlar şu şu davranışları yaparlar. O bilgiyi verirsin. Bunu kalkıp eleştirmem yani öğretmen olarak çok doğru olmuyor. Öyle bir görevim yok benim. Ama öyle bir eğitime hakkı olsaydı o başka. Bunlar Hristiyan, al bunları Müslüman yapacaksın, denmiş olsa o zaman belki o şekilde yapılabilirdi.”

AR – “Bu anlamda bizim çocuklarımıza farklı dinden birisi bir Hristiyan hoca gelse Hristiyanlığı anlatsa?”

TG2 – “Bu konu zor bir konu. Şöyle zor bir konu. Günümüzde eğitimde de tartışılıyor ya. Bir çocuğa din eğitimi ne zaman vereceğiz. Çocuk o anda soyut şeyleri kabul eder mi, algılayabilir mi? Biz tabi belli bir dönem bilgi veriyoruz aslında. Sonra da çocuk onu değerlendirir. Kendisi bir çıkarım yapar...Dolayısıyla o konuda biraz çekincemiz var yani. Çok rahatız, olur, gelsin, versin diyemiyoruz. Belki benim anlatamadığım, söyleyemediğim, gerçekten benim inancımı kavrayamadığım, kavratamadığım durumlar oluyor. Veremediğim için. Bu da nereden kaynaklanıyor? Ben aslında kendime güvenemediğimden dolayı. Ben eğer sağlam vermiş olsam o anlatsa da olmayacak. Belki gözetimimizde olurken şöyle söyleyeyim mesela bir konuyu işlerken Hristiyanlık dinini işlerken şöyle bir şey yapabilirim. Hristiyan birisini getirip Hristiyan inancının temel değerleri, *sadece kendisini anlatma, kendi inancını, kendi değerlerini anlatma konusunda doğrusu sıkıntı çıkarmayabilirim. Yani bunu isterim. Bunun güzel ve faydalı olacağına kanaatindeyim* ama mesela şuna çok rahat izin verebilir miyim, olsun diyebilir miyim acaba? Mesela çocuklarla birebir tartışması ve kendi fikrini örneğin Teslis inancı şudur, şöyle şöyle, sizinki yanlıştır veya sizinki öyle değildir. Ona çok hazırım, diyemem doğrusu. Ama kendi inancını, kendi değerlerini, kendi din anlayışını, kendi tarihini anlatması konusunda bunun faydalı olacağını düşünüyorum.

Dinler arası ilişkileri etkilemesi açısından din dersinin ve öğretmenlerinin potansiyel anlamda etki gücü konusunda TG2 “Potansiyel anlamda evet büyük bir etkendir. En azından şöyle söyleyeyim. Din Kültürü Ahlak

Bilgisi dersinin olması bizim ülkemiz açısından bu ders söz konusu olduğunda İslam dini genellikle anlatılıyor. O zaman en azından ne deniyor? Din dersi var. İslam dersi var. İslam dini dersi var. İslam dini öğretiliyor. Doğru olan bu ya da benimsenen bu. En azından bir de bunun dışındaki dinler var yani. Din dersinin olması diğer dinlere karşı bir tutum oluşturur. Ayrıca bir de öğretmenin tutumu ve dersteki müfredatı işlemesi. Ayrıca onun da bir etkisi var. Ayrıca öğretmenler çocukların eğitiminde etkili kişilerdir. Gerçekten etkili bir din kültürü öğretmeni her şey yapabilir bazen.” demiştir.

AR – “Meslek hayatınızda çok gözleminiz oldu. Öğrencilerinizin böyle diğer dinlerle ilgili konularda en çok zorlandıkları bir sorun, bir problem hatırlıyor musunuz?”

TG2 – “Yaptıkları sevap mıdır? İyilikleri sevap olur mu? Bu sorularla karşılaştık. Çocuklar da sordular. En çok merak edilen sorulardan birisi de bu. Yani özellikle dinleri işlerken ya da helal ve haramı işlerken veya sevap ve günahı işlerken en çok mesela Hristiyan, gayri Müslim birisi yaptığı davranıştan sevap almayacak mı? Yani iyilik dine göre mi değişiyor? Ben yaparsam sevap, aynı şeyi başkası yaparsa günah mı gibi. Örneğin Yahudilik’te on emir var. Orada işte adam öldürmeyeceksin, yalan söylemeyeceksin, hırsızlık yapmayacaksın diye söylediğinde. Bunlar bizde de var, diyor çocuk. Bu aynı. Az önceki soruyu soruyor. Bunlar da aynı. O zaman onlar niye cehenneme gidiyorlar. Ya da dışlanıyor gibi. Ya da ne bileyim. Bazı temel değerler var. Onları da çocuk öğrendiği zaman, soruyor, sorguluyor. Ne diyoruz o zaman. Bütün dinlerin kökeninin tek olduğu, ilahi kaynaklı olduğu özellikle bu semavi dinlerin yani bir dinin bizim dışımızda olması demek her şeyiyle bizim dışımızda olması demek olmadığını, ortak değerlerimizin olduğu, ortak inançlarımızın olduğunu çocuk görebiliyor, görüyor, sorgulayabiliyor. Veya ne bileyim onların inançlarına göre, ülkelerin davranışları ya da yeme içme üzerine içki olsun ya da domuz eti gibi mesela veya diğerleri. Onlar niye yiyor? Biz neden yemiyoruz? Onların dinlerinde o haram yoksa dinine göre helal olduğu için onu yiyor. Anlayamadıkları çok çocuksu ve masumane olarak düşündükleri neydi? İşte cennet, cehennem konusunda. En azından iyi bir insan iyilik yaptıktan sonra niye cennete gitmesin? Bir de kendi yaşlılarına karşı da bir hassasiyetleri var. Yani bu

çocuklar mesela anne babası bunları Hristiyan ya da Yahudi veya başka bir dinden oluyor bu çocuk. Bilemiyor, dönemiyor. Bunun günahı ne? Hele hele çocuk yaşta ölmüşse onu çok soruyorlar ama biz de ne diyoruz. İnancımıza göre belli bir mükellef yaşına ulaşmadıktan sonra bütün çocukların masum olduğu, onların cennete gideceği işte onların masum ve sizin gibi olduğunu söylüyoruz. Bir de şunu kavrayamıyorlar. Hristiyanlığı da Allah gönderdi. Yahudilik de semavi din. Bu ayrıcalık niye, bu farklılık niye? Yani o da Allah'ın gönderdiği bir din, o da Allah'ın gönderdiği bir din. İslam da Allah'ın gönderdiği bir din. Yani isteyen istediği bir dine inansa olmaz mı? Üçünü de madem Allah gönderdi. Veya bazısı da şöyle diyor. Hristiyanlık vardı, Yahudilik vardı. İslam niye geldi? İslam gelecekti, Hristiyanlık niye geldi? Niye Allah durmadan değiştiriyor gibi soruları masumane bir şekilde soruyorlar. Biz de diyoruz ki, Allah dini değiştirmemiştir. İnsanlar dinlerini değiştirmişlerdir. Zaten Hz. Adem'den bizim dinimize kadar gelen dinler aynıydı. Sadece ibadetlerinde farklılık vardı. İbadetlerdeki farklılık, şekilde farklılık. Yoksa kullukta bir farklılık yok. Allah'a secde etmek, kulluk etmek bütün dinlerde var. Birisinde böyle ayakta durarak ibadet ediliyor. Öbüründe diyelim ki yan durarak veya eğilerek ama neticede öz olarak ne? Allah'a karşı saygı. Dolayısıyla bütün dinlerde var. Bu dinlerdeki değişikliği insanlar yaptı. Esas insanlar dini değiştirdi. Ama şöyle Tanrı inancı, Hristiyanlıkta Allah'ın gönderdiği ilk dinle beraber yani gönderdiği din şekli üzerinde kalsaydı o da Tek Tanrı inancıdır. Hristiyanlık tahrif olununca bütün insanlar da tahrif olmuş değillerdir yani. Dolayısıyla belki o bölgedeki Hristiyanların içinde Tek Tanrı inancında olanlar var. Mesela günümüzde bu İncil üzerinde tartışmalar var. Hani Barnabas İncil'inden söz ediliyor. Orada Peygamber Efendimizin adı bahsediliyor. Orijinal Hristiyanlığa, Hz. İsa'nın öğretilerine daha yakın olduğu bahsediliyor. Dolayısıyla farklı bölgelerde Hristiyan olmakla beraber yani Tek Tanrı inancı yahut Allah'ın gönderdiği şekilde yaşayanlar olmuş olabilirdi. Yahut Yahudilikte de olabilir. Netice itibarıyla bu dinlerin özü Tek Tanrı inancı yani semavi bir din. İslam'la aynı olan bir din. Yani Hristiyan olup Allah'a inanan, tek olan Allah'a inanan olabilir mi? Olur özü zaten doğrusu oydu. Yanlış olan öbürü aslında. Dolayısıyla olabilir yani. Ha onlar Tek Tanrı dinine inandıktan sonra eğer o Tek Tanrıya inanıyorsa, Allah'a inanıyorsa, Allahu Teala'nın yeni gönderdiği peygambere de zaten onlar iman ettiler yani.”

AR – “Kabul etmeyip devam ederlerse...”

TG2 - Etmeyip devam etmezlerse diye bir şey yok. Ederlerse o zaman son gelen din eğer biz inanıyorsak bu son gelen din gerçek dindir. Yani onların Hanif dini aynıysa zaten orijinal dinse öbürü de aynıdır. Yani İslam dini de aynı. Farkı yok ki. Uygulamada farklılık var. O dine inanan bizim inancımıza göre biz biliyoruz ki Allahu Teala bir önceki peygamberine bir sonraki peygamberin geleceğini haber vermiştir. Müjdelemiştir. Hatta bazı müfessirler diyor ki, Peygamber Efendimizi bütün peygamberler önce kendilerinden sonraki peygamberini bir de ahir zaman peygamberini haber vermişlerdir. Dolayısıyla o Hanif dini üzerine ya da bir önceki dinin gerçek o dinin üzerinde olanlar kendi dinlerine inanıyorlarsa, kendilerinden sonra gelen peygambere madem peygamberleri haber vermişse ona gelince inanır. Dolayısıyla doğrudan ona inanmış olması gerekir. Orada bir problem olmaz. Ama yok ben kabul etmiyorum, derse o zaman o da dininin emretmiş olduğu bir şeyi yapmamış olur.”

TG2 diğer dinlerin öğretime konu edilmesinin çocukların ilgisini çektiğini şöyle dile getirmiştir. “Mesela şöyle söyleyeyim. Budist rahiplerin o turuncu giymeleri, saçlarını kestirmeleri ne bileyim belki bazen görürlerse o Yahudilerin kılık kıyafeti özellikle mesela onlara çok farklı gelebiliyor. Daha çok haberlerden. Öyle çok fazla şey değil. İlginç olan mesela bir Hinduizm’de ineğe tapmak ne bileyim Budist rahiplerin günümüzde meditasyon yapmaları gibi. Hristiyanların özellikle bu içki konusunda mesela o dikkatlerini çekiyor. Orada var da bizde niye yok gibi böyle bir acaba olur mu, olmaz mı gibi. Biz mi yasakladık? O da bir din değil mi? O dinde serbest de bizim dinimizde niye yasak? Gibi bazen farklı sorular.”

2.3.Ankara Yenimahalle İlçesinde Devlete Bağlı Bir Lisede Çalışan Öğretmenin yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG3)

Görüşmeye dair: Görüşme Ankara Yenimahalle İlçesinde bir lisede Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 10.04.2012 ve 15.04.2012 tarihinde özel bir dernekte iki farklı oturumda yapılmıştır.

2.3.1. Mesleki Deneyim

18 yıl Milli eğitimde 3 yıl da milli eğitim dışında 21 yıllık öğretmen olan **TG3** hem ilköğretim hem de farklı tür liselerde görev yapmıştır. 2004 yılı Temmuz ayından itibaren de Ankara Yenimahalle Mimar Sinan lisesinde göreve devam etmektedir.

TG3 Kastamonu Taşköprü İmam Hatip Lisesini ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiş, akademik olarak din eğitimi alanından yüksek lisans ders dönemini tamamlamış ancak tez döneminde bırakmıştır.

TG3 Hizmet içi eğitim kapsamında bilgisayar eğitimi ve iki defa Din Kültürü Ahlak bilgisi öğretmenliği tecrübeleriyle ilgili seminerlere katıldığını belirtmiştir.

TG3 Öğretmenlerin almasında fayda gördüğü hizmetiçi eğitim konusunda mesleğe dönük alınan formasyon derslerinin mesleğe uygulanmasının tamamen öğretmenin kendi kişisel kabiliyetine kaldığını, örneğin, Allah’a iman konusunun lise ve ilköğretim seviyesinde hangi düzeyde ve ne tür yöntem ve metodlarla verilmesi gerektiği, eğitime giriş, eğitim psikolojisi, özel eğitim teknikleri vb. dersler alındığını fakat pratiğe uygulanmasını içeren dersler konusunda çok ciddi eksiklikler olduğunu, öğretmenin tamamen bilgi ve becerisine kaldığını kendi ifadesiyle “Bu kapsamda özellikle ünite ünite, mesela şu üniteye ya da şu ünitenin şu konusu şu şekilde örnek olarak anlatılabilir, tarzında hizmet içi eğitim kursları düzenlenmeli...Dolayısıyla öncelikle öğretmen arkadaşlarımızın konuları anlatırken anlatmakta zorluk çektikleri konular nelerdir diye istatistiki bir veri çalışması yapılmalı. Bu bilimsel veri ışığında o konuların örnek anlatımlarını içeren hizmet içi eğitim kursları düzenlenmeli diye düşünüyorum.” demiştir.

AR - Size böyle bir anket gelmiş olsa istediğiniz konular neler olabilir?

TG3 – “Birincisi Allah’a iman. Allah ile ilgili sorular. İkincisi Melekler ve görülmeyen varlıklara iman. Üçüncüsü ahirete iman. Dördüncüsü kaza ve kader inancı. Beşincisi ibadetin felsefi temelleri. Niçin ibadet ederiz? Allah’ın bizim

ibadetimize ihtiyacı mı var? Bunun temellerinin oturtulması ve özellikle tasavvufi bağlamda ilahiyatçılara anlatılmasının sağlanması lazım.”

TG3 ayrıca mezheplerle ilgili hizmet içi eğitim mutlaka olması gerektiğini şu ifadelerle dile getirmiştir. “Farklı mezhepteki insanlara mezhep konusu nasıl anlatılmalı? İslam düşüncesinde yorumlar ünitesi nasıl işlenmeli? Bununla ilgili yaşadığımız olumsuz örnekler var. Olumlu örnekler var. bizden önceki öğretmenlerin düştükleri pozisyonlar var. Bazı öğretmen arkadaşların bazı mezhep mensuplarıyla kavgaya varacak şeylere girmiş olmalarını duyuyoruz, şahit oluyoruz... Hem bilgi eksikliği hem de üslup. İkisi de var. Bu konuda çatışma yaşayanlar bir hayli var.”

TG3 ayrıca eğitimde sevgi ve duygu boyutu üzerinde durulması gerektiğini ve bunun öğrencilerde daha kalıcı öğrenmeler gerçekleştireceğini şöyle dile getirmiştir. “Ankara İlahiyatta bize verilen eğitim hep akılı ön plana çıkaran, akıl, düşünmek işte Kur'an-ı Kerim'deki düşünmekle ilgili ayetler gözümüzün önüne serdedildi. Tamam bu gerekli bir şey. Akıl ile öğrencilerin mantıki sorularına cevap verilecek. Fakat bize şu ihmal edilmiş. İşin hiç sevgi tarafı, psikolojik tarafı, kalp yönü adeta silinmiş ilahiyat fakültesinde. Gözümüzün önünden kaçırılmış. Halbuki işin pratiğine girdiğiniz zaman bir ilköğretim okulunda dini öğretirken, bir lisede dini öğretirken veya yaygın eğitimde benim haftada beş akşam bir yerlerde sohbet, seminerle geçiyor. İşin duygusal boyutuna girebildiğiniz zaman kalıcı etki yaptığını görüyorsunuz. Etki yapabildiğinizi, tesir edebildiğinizi görüyorsunuz. Ben bunu şeye benzetiyorum. İnsandan Allah'a giden yolda iki tane araç var. Birincisi akıl, ikincisi kalp. Bu Türkiye'den Amerika'ya gitmeye benziyor. Türkiye'den kalkıp Portekiz'e kadar arabayla gidebilirsiniz. Ama Portekiz'den sonra ya gemiye binmeniz lazım ya da uçağa binmeniz lazım Amerika'ya ulaşmak istiyorsanız. Burada araba benzetmesiyle akılı kastediyorum. Uçak ve gemi benzetmesiyle de kalbi kastediyorum. İşin içine mutlaka kalp, sevgi girmesi lazım. Dolayısıyla burada sevgi boyutunu bir şekilde vermek gerekiyor. Şu anki eğitim sistemimizde bu eksik diye düşünüyorum. Bunu içeren hizmet içi eğitim seminerlerinin düzenlenmesinin faydalı olacağını düşünüyorum.”

TG3 ayrıca müfredat olarak “özellikle öğrencilerden çok soru gelen görünmeyen varlıkla ilgili konuların meleklerle imanla birlikte işlenmesinin uygun olacağını düşünüyorum. Bunu siz konu olarak koymasanız da toplumdan edindiği bilgiye dayalı olarak öğrenci size soruyor. Öğrenciye verdiğiniz cevap sizi müfredatta olmadığı için sizi sıkıntıya sokabiliyor. Veya öğretmen kendi toplumdan edindiği bilgiyi kitaptan edindiği bilgiye dayanarak cevap verdiği zaman öğrenciyi yanlış bir yola yönlendirmiş olabiliyor. Bu konuda mutlaka bir akademik çalışma yapılmalı ve Din Kültürü öğretmenlerine hizmet içi seminerleri şeklinde verilip bir birliktelik sağlanmalı.” önerisinde bulunmuştur.

TG3 ders dışı faaliyetler olarak kendini okuma alanında da beğendiğini, tefsir kitaplarından hadis kitaplarına; islam hukukundan İslam felsefesine varıncaya kadar özellikle e-ortamdaki yayınları ve konferansları takip etmeye çalıştığını, ilgi duyduklarını temin edip okuduğunu belirtmiştir. Ayrıca eğitimdeki son gelişmeleri de takip etmeye çalıştığını, 6 ay süren bir kişisel gelişim –NLP- kursu, uygulamalı kritik-analitik düşünce eğitimi ve proje hazırlama eğitimi aldığını, özellikle de bu kişisel gelişim alanında aldığı eğitimin kendi ifadesiyle “bizim mezun olduğumuzdan sonra ortaya çıkan pedagojideki yenilikleri tanımama vesile oldu. Bu altı şapkalı eğitim tekniğinden tutun işte çok şeylerine kadar” pek çok faydasını gördüğünü, yabancı yazarlardan mesela Edward de Bono gibi eğitimle ilgili çalışma yapanları takip ettiğini, mesleki anlamda eskimemeye, kendini yenilemeye çalıştığını belirtmiştir.

2.3.2. Sosyokültürel Yaklaşım

TG3 ilk defa Müslüman olmayan kişilere İlahiyat fakültesine Vatikan’dan gelen hocalarla tanık olduğunu, ancak bu anlamda en ciddi tanışıklığının ve ilk diyalogunun üniversiteyi bitirdiği yıl yabancı dil eğitimi için Tömer’e 4 ay İngilizce kursuna gittiğinde pratik konuşma için Manchester Üniversitesinden Robert Bulldog isimli bir İngilizle İngilizce dersinde olduğunu belirtmiştir. **TG3** İngiliz öğretmenle dini konular dâhil pek çok konuda hem İngilizce pratik yaptığını hemde paylaşımlarda bulunduğunu, inanç konusunda teslis inancından dolayı öğretmenin zihninde bir karışıklık gözlemlediğini ve “İslam çok genç bir din. Gelecekte ben

İslam'ın tekrar dünyayı yöneten bir din olacağına inanıyorum” ifadesini kullandığını ve TG3 bu ifadeyi hiç unutamadığını belirtmiştir.

TG3 Avrupa ülkelerindeki dini durumları gözlemlediğini ve ilginç bulduğu bir araştırmayı ve 15 günlük Almanya tecrübesini şöyle dile getirmiştir. “İngiltere’de 110 papaz arasında yapılan bir araştırmada 93 papazın Adem ve Havva’ya inanmadıkları yönünde istatistiki bir sonuç. Arşivime koydum. Bazen sınıfta çocuklara gösteririm bunu.” Ayrıca TG3 teslis inancında Katoliklerle Protestanlar arasında yaşanan tartışmaların 30 yıl savaşlarıyla çok büyük katliamlara dönüştüğünü, Batıda tevhit inancının yaygın olmasını arzu ettiğini, böylece insanlar arasında anlaşmak ve uzlaşmanın çok daha kolay olacağını, böyle bir anlayış olduğunda insanları İslam’da buluşturmak, İslam’ın mantığıyla onların mantığını bir araya getirmenin çok daha kolay olacağını belirtmiştir.

Diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığını bilme konusunda bilgilerinizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu anlamda lisans eğitiminde diğer dinlerle ilgili verilen bilgileri ve eğitimi yeterli buluyor musunuz? TG3 bu soruya yönelik bilgileriyle ilgili şunları dile getirmiştir. “Diğer dinlerle ilgili bilgilerimin öncelikle İslam dünyası tarafından verilmiş bilgiler olduğunu görüyorum. İşte Kur’an’ın diğer dinlere bakış açısı var. Mesela Tevbe Suresi’nde Allahu Teala diyor ki; “O Hristiyanlar ve Yahudiler papazlarını rab edindiler” Ne yaparak rab edindiler? Günah çıkartıp, günah bağışlama yetkisini yani Allah’ta olan bir yetkiyi bir insana, bir rahibe vererek rahiplerini, hahamlarını rab edindiler, tanrı edindiler. Kur’an okuyan insanlar olarak Hristiyanlara ve Yahudilere yani İslam’ın dışındaki dinlere ilk bakışı buradan alıyoruz. Yani temel kaynağımız buradan geliyor. Sonra İslam tarihindeki, hadislerdeki Peygamber efendimizin Yahudi komşusu vardı, müşrik şöyle oldu. Oradan bir gayri Müslime bir bakış açısı kazanıyoruz. Yani Müslüman’dan gayri Müslim’e giden bir bakış açısı elde ediyoruz. Bu da doğal galiba.”

AR – Peki bir Hristiyan’ın kaynağından Hristiyanlığı öğrenme, Yahudi’nin kaynağından Yahudiliği öğrenme girişiminiz oldu mu? Böyle bir şey var mı ülkemizde?

TG3 - Böyle bir şey yok. Halihazırda da olduğunu çok düşünmüyorum. Bununla ilgili benim bir tecrübem şu oldu. Sanırım 96 yılıydı. Zafer çarşısında bir kitap fuarı açılmıştı. Kitap fuarında bir stantta İncil satıldığını hatta isteyenlere ücretsiz İncil dağıtıldığını falan gördüm. Oradaki adamla işte bir İncil aldım elime, inceliyorum falan. Tanışmak istiyorum, diyaloga girmek istiyorum falan. İşte teke sakallı bir adam. Özellikle belli tipteki adamlara kendi çağırıp veriyor. Ama bana sen al demiyor. Bu dikkatimi çekti. Kalın bir İncil aldım özellikle bakıyorum falan. Küçükünü alıyorum. Sen niye bakıyorsun. Al sana vereyim demiyor. Fakat oradan geçen özellikle küçük çocuklara çağırıp ücretsiz veriyor. Baktım, inceledim. Orada sohbetlerine dikkat ediyorum. Sonra beyefendi bakar mısınız? Dedim. Konuşmayı açtım. Ben öğretmenim dedim. Hem de din dersi öğretmeniyim dedim. Çocuklarıma derste Hristiyanlığı öğretiyorum. Ve bizim bakış açımızla öğretiyorum, dedim. Çocuklarıma taraflı öğretmemek için, çocuklara derste gösterebilmek için sizden bir İncil istiyorum, dedim. Adam müthiş tereddüt etti. Düşündü düşündü versem mi vermesem mi? Dakikalarca düşündü. Galiba hayatında ilk defa karşılaştığı bir şeydi. Ben bekliyorum. Adam düşünüyor. Olur da diyemedi. Olmaz da diyemedi. Bakın dedim, aslında bu size bir hizmet. Siz benden isteseydiniz ben size 10 tane verirdim, dedim. Adam tamam al dedi. Tevrat, Zebur, İncil üçü bir arada bulunan Kitab-ı Mukaddes diyorlar. Papazların elinde bulunan kalın tipten. Verdi ve hala okulda dolabımda durur. Ben kitaplara iman konusu geldiğinde onu götürürüm.”

Bütün insanlığı tehdit eden farklı kültür, gelenek, inançlar arasında iş birliğini zorunlu kılan ortak problemler konusunda **TG3** “Örneğin ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma, bütün dünyayı, insanlığı ilgilendiren dolayısıyla bütün dinlerin ortak üzerinde kafa yorması, çaba sarf etmesi ve çözüm üretmesi gereken konular olduğunu, erozyondan tutun dünyayı tehdit eden her konuda Müslüman’ı, Hristiyan’ı, Konfüçyüst’ü, Taoist’i, ilkel banku dinlerine kadar bütün insanlar kafa yormalı. Ortak akıl ile çözüm üretmeli diye düşünüyorum. Benim

de yapacağım en ufak bir katkı varsa dünyadaki her insanla çalışmaya hazırım.”
Demıştır.

**AR - Bu anlamda bunun yolunu açabilecek ya da öyle de olmayabilir
yani inandığımız dinle diğer dinler arasında ortak yönler buluyor musunuz?**

TG3 - Şu anki dünyadaki bütün dinler, ilkel dinler dahil geçmişte Allah’ın bir peygamberle insanlara gönderdiği gerçek dinin binlerce, milyonlarca yıl içinde değişmiş, tahrif olmuş halinden başka bir şey değildir. Sadece ilahi dinler değil. Belki ilahi dinler bunun en sonuncusuydu. Benim düşünceme göre Konfüçyüsçülük de, Taoizm de, Budizm de, Hinduizm de, Brahmanizm de geçmişte Allah’ın peygamberle gönderdiği gerçek dinin zaman içerisinde değişmiş, tahrif olmuş halinden başka bir şey değildir... Dolayısıyla eğer bütün bu dinler Allah’ın geçmişte gönderdiği gerçek bir dinin değişmiş haliyse bütün bu dinlerde değişmekle beraber hala aslını koruyan, doğruluğunu koruyan bazı yönler vardır. O halde her dinin yüzde yüz yanlıştır, verdiği her bilgi yüzde yüz yanlıştır gibi bir mantığa sahip değilim. O dinlerdeki kurallar mesela her dinin ahlak kuralları hemen hemen aynıdır. Ufak tefek değişikliklerle beraber. Ortak şeylerdir. Her dinde ibadet vardır. Hemen her dinde büyüklere saygı, küçüklere sevgi vardır. Hemen her dinde bir inanç boyutu vardır. Dolayısıyla birçok ortak yönü vardır.

Bu anlamda bir işbirliği yeterli mi sizce? Yani din mensupları arasında yeterli bir işbirliği, yardımlaşma gerçekten var mı? Yoksa buna engel olarak neler ön plana çıkıyor? Nasıl değerlendirirsiniz? Bu soru çerçevesinde **TG3** “Bahsettiğim bu problemlere çözüm ararken sen sadece Müslüman’ı koruyacağım diye çözüm aramazsın. Sen sadece kendi insanımı koruyacağım diye çözüm aramazsın. Bazen insanlık adına hareket etmen gerekir. Çünkü inancı ne olursa olsun her insanın canı kutsaldır. O halde bütün insanlarla beraber ortak hareket edilmeli. Ancak ben insanlığın henüz bu noktaya geldiğini görmüyorum. İnsanlığın bu noktaya gelebilmesinde en ciddi engel şu anda dünyayı yöneten, dünyaya yön veren otorite. Biz dindar insanlar ne kadar iyi niyetli olursak olalım bazı şeyleri çözmek için iyi niyet yetmiyor, güç gerekiyor. *İşte bunun için henüz insanlığın ciddi problemlerine*

oturup her dinden insanla beraber ortak çözüm arayabilme ve çözüm bulabilme noktasında, yeterli noktada değiliz diye düşünüyorum.”

2.3.3. Teolojik Yaklaşım

Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın sizce her hangi bir etkisi var mıdır? TG3 bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Bir kişi dinini tanıyor, iyi öğrenmiş ve kendi dini mantıken onda tatmin sağlamışsa, benim dinim dünyadaki en doğru, en mantıklı, insanın ihtiyacına en uygun dindir ve tek doğru dindir kanaati kişide oluşmuşsa diğer dinleri öğrenmesi onun inancını, itikadını sarsmaz. Tam tersine dinine daha çok bağlanmasına neden olur. Diğer dinlerin yanlışlığını fark ettikçe kendi dininin ne derece doğru olduğunu şey yapar ve bu onu kuvvetlendirir. Ancak kendi dini hakkında bilgi eksikliği varsa, inancında şüpheler, tereddütler, soru işaretleri varsa başka dini öğrenmek onda şüpheleri, tereddütleri daha çok artırabilir ve inancını sarsabilir diye düşünüyorum...Dolayısıyla bir kimse kişisel olarak kendi inancını benimsemiş, içselleştirmiş, kafasında soru işareti kalmamışsa diğer dinlerden insanlarla karşılaştığında bu onun inancının güçlenmesine sebep olur. Tereddüt etmesine sebep vermez ama inancı oturmamışsa kendi içerisinde, tereddütler-gelgitler yaşayabilir. Bir ara kafanın bulanmasına sebep olabilir. Kendini farklı bir dine götürmesine de sebep olabilir.”

AR – Peki böyle bir şey mümkün mü? Diğer dinlere kendini tamamen kapatıp, durun ben kendi dinimi öğreteyim ne kadar diyebiliriz?

TG3 – Dünya küçük bir köy haline geldi. Gerek internetten, gerek televizyondan, gerek iletişim araçlarıyla rahat birbirini tanıyabiliyorsun. Propagandalara maruz kalabiliyorsun. Sen onu yapabiliyorsun. Bunun neticesinde de kim çalışırsa o kazanıyor. Dolayısıyla burada yapılması gereken şey arkadaş sen Hristiyan’san dur misyonerlik yapma ben anlatayım diye sıraya girme olayı değil burada bizim yapmamız gereken kendi insanımıza sen dur da ben anlatayım demeyi beklemeden ona fırsat vermeden önce kendi ailesi içinde anne babası sonra eğitim kurumlarında, okullarda devletin şeyiyle çocuğunun zihnini ve gönlünü dini inanç ve

inancını pratiğe geçirme noktasında tatmin etmektir yapılması gereken. Türkiye’de bunun yapıldığını düşünüyorum.”

İslam Dini dışındaki diğer dinlerin varlığı sizi rahatsız ediyor mu? Bu soruya ilişkin TG3 “Rahatsız etmiyor. Çünkü biliyorum ki kıyamete kadar iman da küfür de olacak. Diğer din olmasın sadece İslam dini olmalı, herkes Müslüman olmalı, herkes cennete gitmeli anlayışı olsaydı bende diğer dinlerin mensuplarını yok etme gibi, onlardan rahatsız olma gibi bir çaba içerisinde olurduk. Dinimizin verdiği bu bilgi, Allahu Teala’nın Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber’e ‘Sen insanları hidayete erdiremezsin. Hidayet benim nasip edeceğim bir şeydir’ demesi sadece İslam’a davet etme, çağrı, tebliğ görevini vermesi, bizim de bunu yaptığımızda kendimizi rahatlamış hissetmemiz, görevini yapmış huzurunu duymamız bizi tatmin ediyor. Dolayısıyla dünyada bir Hristiyanın olması, bir Yahudinin olması, öbür dinden birisinin olması bana bir rahatsızlık vermiyor. Ama gönül iyi niyetle şunu arzu ediyor. Keşke onlar da iman nasip olsa, Müslüman olsalar da onlar da cennete gitse istiyor. Fakat Allahu Teala isteseydi bütün insanları Müslüman yapabilirdi. Bunda bir hayır var. İyi olan bu olmalı ki herkesi Müslüman yapmadı. Özgürlüğün olabilmesi için doğruyu seçen kadar yanlış seçenin de olması lazım.” demiştir.

AR - Peki diğer din mensuplarından onların kutsal kitaplarından da faydalı bilgiler öğrenilebilir mi?

TG3 - Elbette! Fakat şu var. Bir kimse insanlara hitap edeceği bir metinde 10 cümle varsa bu 10 cümlelerin tamamında da yanlış bilgiler verirse ona hiç kimse güvenmez, itimat etmez, inanmaz. İnanırlığı yok olur. İtibar edilmez. Kaldırılır atılır çöpe gider. Eğer inanılan, güvenilen, itimat edilen bir metin olmasını istiyorsanız orada 7 tane yanlış bilgi varsa en azından araya 3 tane doğru bilgi koymanız lazım. 5 tane yanlış varsa 5 tane doğru koymak zorunda kalırsınız. 8 tane doğru varsa 2 tane yanlış koyarsınız. Ki o doğrunun yanında yanlış da kabul edilir. Doğruya itibar edilir. Ve böylece güvenilirlik kazanılır. Şu anki diğer dinlerin kutsal metinlerindeki durum böyledir, diye görüyorum ben. Dolayısıyla bu metinleri benim okuduğumda mutlaka içinde doğru olan bir şeyler olacaktır. Hatta biz Müslümanların inancına göre şu anki İncil % 100 insanların sözlerinden oluşan değil. Bir kısmı insan sözüyse bir kısmı da

Hz. İsa'nın getirdiği gerçek İncil'den alınma. Alıntılar mutlaka vardır. O yüzden biz Hristiyanlarla hiçbir zaman İncil hakkında tartışmayız. Dinimiz tartışmayı şey yapmaz. Sözüne itiraz ederken bilmeden Allah'ın sözüne de yanlış diyebilirsiniz. Bu da bizi inanç açısından tehlikeli bir duruma düşürür. Onun için biz İncil ve Tevrat konusunda onlarla bir tartışmaya girmeyiz. Deriz ki Kur'an gelmiştir. Bunlar mensuh olmuştur. Hükmü kalkmıştır. Dolayısıyla bizim böyle inanıyor olmamızın sebebi onun içerisinde Allah'tan gelen gerçek ayet olma ihtimalidir. Biz, İncil'in hepsi saçma sapan, hepsi yalan yanlış insanların uydurduğu bir kitaptır gibi bir inanca mı sahibiz? Böyle bir inanca sahip değiliz. Dolayısıyla bir insan İncil'i okuduğunda, Tevrat'ı okuduğunda, diğer bir dinin kutsal kitabını okuduğunda mutlaka onun içinde de az da olsa doğru bir şey olacaktır.”

Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara saygılı ve hoş görülü davrandığını düşünüyor musunuz? Bu konuda **TG3** diğer dinlerin ve fert olarak mensuplarının İslam’a karşı bir garazları, bir kötülükleri, Müslümanlara karşı bir tehlike görmelerinin söz konusu olmadığını, fakat dünyayı yöneten hakim güçlerin, idarecilerin İslam’ı tehlike olarak algılamalarından kaynaklanan, topluma lanse ettikleri yani devlet olarak topluma enjekte etmeye çalıştıkları İslam tehlikedir mesajı olduğunu, yoksa bireylerin, fertlerin İslam tehlikedir diye bir algılamalarının söz konusu olmadığını belirtmiştir. Hatta **TG3** Avrupa ülkelerine yaptığı bir gezideki gözleme dayanarak Almanya’da yüzbine yakın Almanın Müslüman olduğunu, bunun daha çok evlilik yoluyla, aile yapısı ve dindar aile ortamındaki sıcaklık, evde ailenin pişen bir yemeğin etrafında bir birine kenetlenmiş olarak, bölük pörçük bir durumdaki Avrupalı ailelere karşı sergiledikleri mutluluk örnekleriyle olduğunu, bu durumun normal vatandaşları rahatsız etmediğini, taktir gördüğünü, ancak güç odaklarını rahatsız ettiğini belirtmiştir.

AR - Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara ilişkin davranışları sizce o dinin temel metinlerinden mi yoksa mensuplarının kendi tutumlarından mı kaynaklanmaktadır?

TG3 – “Yahudilerin dini metinlerinden kaynaklanıyor. Hristiyanlarda dini metinlerden kaynaklanmıyor. Hristiyanlarda Amerikalının dünyayı yönetme,

yönlendirme çabasının bir uzantısı politik. İlkel din mensuplarında İslam’a karşı bir tepki var mı? Açıkçası bunu gözlemleme şansım olmadı. Hindularda, onlarda bu ineğe saygıdan kaynaklanan şeyler var. Kurban bayramında bazı Hindular birkaç camiyi basıp tararlar. Bu tutum dini metinlerden mi kaynaklanıyor? İneğin kutsal olması dini kaynaklarında var mı? Kafamdaki sorulardan biri ama cevap bulabildiğim bir soru değil.”

Diğer dinlerle ilişkiler konusunda ilk anda aklınıza gelen bir ayet dense hangi ayeti söylersiniz? Bu soruyla ilgili TG3 şunları söylemiştir. “İlk söylediğim ayet ‘onlarla arkadaş olabilirsiniz ama dost edinmeyin’ veli ifadesi geçiyor. Onlara karşı tutumumu yönlendiren ve ilk aklıma gelen ayet o oluyor. Ondan sonra Tevbe Suresindeki ayetler. Hristiyan ve Yahudilerle Müslüman erkeklerin evlenebileceği, müşriklerle evlenemeyeceği. Düşünsem bir çok ayet bulurum ama en bariz, ön plana çıkan ‘arkadaş, komşu olabilirsiniz ama sırrınızı paylaştığınız dostunuz olmasın’”

Peygamberimizden hatırladığı örneklerle ilgili olarak ise TG3 şunları dile getirmiştir. “Peygamber Efendimiz başlangıçta tamamı Müslüman olmayan bir toplumda yaşıyordu. Sabırla ve inatla onları hep İslam’a davet etti. Ve davet ederken de incitmeden, kırmadan, zulmetmeden, suçlamadan sabırla davet etti. Kazanan oldu. Hicret edip Medine’de bir devlet başkanı olduğunda da Medine’de Müslümanların yanında müşrik bir toplum vardı Evs ve Hazreç kabilelerinden, Yahudiler vardı. Gerek müşrik Araplara gerek Yahudilere hiçbir şekilde haksızlık, adaletsizlik yapmayıp onlara insan olduğunu hissettirip değer vermesi, onlara karşı bir cazibe merkezi haline gelip etrafındaki şeyleri kendisine doğru çeken bir etki oluşturmaya sebep oldu... Mesela ilk aklıma geleni söyleyeyim. Peygamber Efendimiz hicret ederken onu toplumda en güvenilir hissettikleri için, Mekkeli müşriklerin en ileri gelenleri, en zenginleri o dönemde banka olmadığı için, o dönemde kasa olmadığı için en değerli mücevherini, eşyasını, parasını en güvenilir insan olan Hz. Muhammed’e teslim ediyorlar. Peygamberimizin en parasız olduğu dönemde, zırhını bir Yahudiye gönderiyor şunu Yahudi komşuma götür. Zırhımı ona ver. Parasını versin yani satın almış olsun. Sonra o zırhın parasıyla günlerce aç kalmış Müslümanları doyuruyor. Yahudi de ben almam, bana lazım değil demiyor. Peygamberimizin hatırını saydığı için, ihtiyaç olduğunu bildiği için o zırhı alıyor.

Parasını ödüyor. Sonra da gelip Ya Rasulallah bu senin zırhın bu sana yakışır, diye hediye ediyor.”

TG3 diğer din mensuplarıyla yaşanan tarihsel tecrübelerin günümüzdeki ilişkileri etkisi konusunda şunları dile getirmiştir. “Hz. Ömer Kudüs’ü fethettiğinde oradaki Yahudi, Hristiyan diğer din mensuplarına verilen ve Ömer Emanı diye bilinen bir örnek. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethettiğinde kiliseye sığınan insanlara, papazlara dininizi istediğiniz gibi yaşayabilirsiniz güvencesini vermesi. Aynı Fatih Sultan Mehmet’in Bosna’daki bir Hristiyan mezhebine gönderdiği şeyde bunlara benim tebamdan hiç kimse dokunmayacak, inancına karışmayacak, benim güvencem altındadır diye bir ferman yazmış olması. *Ve daha bir sürü örnek. Bugün diğer din mensuplarına karşı saldırgan ve hoşgörüsüz tavır sergileyecek kişilerin önünde ciddi bir engel oluşturuyor. Güzel örnekler oluşturuyor. Ve kendisinin de nasıl davranması gerektiğine dair bir model oluşturuyor.* Haçlı seferleri Türklerin, Müslümanların, Arapların Hristiyanlaştırılması için yapılmadı. Ekonomik sebeplerle yapıldı. Doğunun zenginliğine sahip olmak için yapıldı. Yani temel sebep ekonomik. Bunun herkes farkında olduğu için *haçlı seferleri bugün bir Müslümanın bir Hristiyanı nasıl davranması gerektiğini, bir Hristiyanın bir Müslümana nasıl davranması gerektiğini etkileyen bir durumda değil.* Demin söylediğimiz örnekler bir Müslümanın Müslüman olmayan bir kimseye nasıl davranması gerektiğine yönelik Fatih’in İstanbul’u fethettiğindeki davranışı, Hz. Ömer’in Kudüs’ü fethettiğindeki davranışı birey olarak da bize bir örnek, model oluşturuyor. Dolayısıyla haçlı seferleri gibi vb. örnekler bugün bizim bir Hristiyanı nasıl davranmamız gerektiğini etkileyen bir şey olduğunu düşünmüyorum... Yani manevi sebep eklediğiniz sürece madde için hiç kimse ölümü göze almaz. Bu yüzden de temeli madde olan, ekonomi olan her savaşın mana olarak gösterilen bir yüzü vardır. Haçlı seferi de öyle olmuştur. Herkes biliyor ki savaşlar bu tür şeylerden dolayı olmuştur... Hristiyanlık, Amerika’ya gel Irak’ı işgal et, dememiştir. Bu Hristiyanlıktan kaynaklanan bir şey değildir. Dolayısıyla ben gideyim bir Hristiyan’ı öldüreyim, ben gideyim bir Hristiyan’a zarar vereyim mantığının Müslüman kişide oluştuğunu düşünmüyorum. Diğer dinlerin mensuplarında da İslam’a karşı böyle bir şey olduğunu sanmıyorum.”

AR - Günümüzde Müslümanların tutumu var. Kur'an'ın ve Peygamberimizin de bir tutumu var. Kıyasladığımızda Kur'an'ın ve Peygamberin tutumuyla Müslümanların tutumu nasıl sizce?

TG3 – “Benzeşiyor. Fakat Kur'an'daki ve Peygamberin tutumu daha üst düzey, örnek ve ideal düzeyde. Nasıl ki biz Kur'an'ın ve Sünneti seniyyenin arzu ettiği kadar ibadetlerimizi yapamıyorsak, dinen diğer ahlaki, manevi ve hukuki boyutunu ideal anlamda yaşayamıyorsak diğer dinin mensuplarına karşı da ideali yakalayamadığımız için arada bir fark oluşuyor. Fakat bu farkın diğer din mensuplarını endişe ettirecek kadar önemli olmadığını düşünüyorum. Bizim toplumumuzdaki bir insan rahatlıkla başka bir din mensubuna aşık olabiliyor, sevebiliyor, evlenebiliyor, evine gelin getirebiliyor. Burada bir sorun olduğunu görmüyorum. Dolayısıyla sorumuza dönecek olursak çok aşırı bir fark olduğunu düşünmüyorum. Fakat hani bizim insanımız dinin genelini ne kadar biliyorsa yabancılara karşı dinimizin tavır ve tutumlarını da o kadar biliyor. Dinimizin bütün kurallarını tam bilse yabancılara karşı tutumu da tam bilmiş olacak. Bu da Peygamber Efendimizin yaşantısı gibi bir sonuç ortaya çıkaracak. Çok daha ideal, arzu edilen olur.”

AR - “Kur'an-ı Kerim'in tutumu diğerlerine göre daha sert mi?

TG3 – Kur'an-ı Kerim'in tutumu şu savaş olmadığı sürece o senin toplumunun bir parçasıdır. Bir Müslüman'ın sahip olduğu haklara o da sahiptir. Müslüman devlet ondan cizye alır. Cizyesini ödediği sürece bir devlet memurunun sahip olduğu can güvenliği, mal güvenliği, saygı görme her şeyi ona göstermen gerekir. Bunların hepsine sahiptir. Dinimiz onlara bu hakları veriyor. Ama Müslümanlara karşı geldiğinde veya savaştığında da gözünün yaşına bakmaz. İslam'ı karalamak isteyenler Kur'an'daki savaş durumunda uygulanacak şeyleri sanki normal barış durumunda uygulanacakmış gibi lanse edip karalamaya çalışıyorlar. Bu zokayı Müslümanların yememesi gerekiyor diye düşünüyorum.”

TG3 ayrıca diğer din mensuplarıyla Müslüman bir kadının evlenmesinin dinen yasak olduğunu, o yüzden evlenen bayanların erkeğe sünnet olma ve Müslüman olma şartını koşduğunu, ancak bunun daha çok geleneksel düzeyde

olduğunu, çok güçlü bir uygulama olduğunu, bu konunun dindeki yerini çok ta bilmediklerini düşündüğünü dile getirmiştir.

AR - Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutum ve düşüncelerinizi belirlemede onların size ve inançlarınıza karşı olan tutum ve düşünceleri mi, yoksa Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin uygulamaları mı etkili olmaktadır?

TG3 – “Bu konuda benim gönül haritamız diye isimlendirdiğim bir bakış açım var. Bir gün bir kitap ya da makale yazacak olursam kaleme alacağım bir şey. Her şeyden önce biz bir eşyaya bile bir sevgi besleriz. Şu sehpayı ortasından kırılmış bir şekilde görsek yahu tüh ne güzel bir sehpaymış, bir insanın bir işine yarardı diye acırız. Bir eşya oysa ki canlı değil. Yolda araba çarpmış bir kuş görsek onun da bizimle aynı canı taşıdığını, canının yandığını hissederiz, empati yaparız ve belki iki üç gün moralimiz bozulur. Bu bir insan olsa dilini bilmediğimiz, dinini bilmediğimiz yabancı bir insan ama araba çarpmış bacağını tutan, anlamadığımız seslerle bağırان birisi ama bir insan olduğumuz için yardım istediğini anlarız. Canının yandığını anlarız. Dilini bilmesek de gider yardım ederiz...Dolayısıyla Müslüman olmayan bir kimse de bir insandır. Dilini anlamasam da benimle aynı canı taşıyor. Onunla ortak bir yönüm var. Benimle aynı inancı paylaşan kimseyle ortak yönüm daha fazladır. ... Bir insanın benimle aynı inancı paylaşmaması, benim o insana acımamamı gerektirmez. O insana düşman olmamı gerektirmez. O insanla ortak yönlerimi bitirmez. Ama benim bir insanla ortak noktam ne kadar çoksa benim o kişiye diğerlerine göre daha çok sevgi beslememe neden olur...Dolayısıyla benim bir Müslüman'ı bir Hristiyan'dan daha çok sevmemin sebebi budur. Benim Müslüman olmayanı Müslüman kadar sevmiyor olmamın sebebi budur. Ama onun inancı ona düşman olmama, gidip ona vurmama, zarar vermeme, hakaret etmeme sebep olmaz diye düşünüyorum.”

AR - Burada bir çatışma da yok diyorsunuz...

TG3 – “Bir çatışma da yok. Diyelim ki günlük yaşantı içerisinde ben bir Hristiyan'dan yanlış bir davranış görsem aynı yanlış davranışı bir Müslüman'dan da görüyorum. *Bu onun inancından kaynaklanıyor diye düşünmüyorum. Bu onun ahlaki zayıflığı diye düşünürüm.*”

AR - Dinler arası diyalog, sevgi, hoşgörü gibi faaliyetlerin doğru ve sağlıklı bir zeminde yürüdüğünü düşünüyor musunuz? TG3 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Dinler arası diyalog faaliyetlerinin, çalışmalarının bir defa ortaya çıkış noktasını çok sağlıklı buluyorum. Bize dinler arası diyalog diye lanse ediliyor. Bizim gündemimize öyle geliyor. Fakat ben bunun temelde çıkış noktasının misyonerliğin bir devamı olduğunu düşünüyorum. Sağlıklı bir zeminde yürüdüğünü de düşünmüyorum. Neden misyonerliğin bir uzantısı? Onu söyleyeyim. Bu konu eğer dinler arası diyalogsa diyalog kuracak her iki toplum tarafından gündeme getirilmeli. Yani her iki taraftan da talep ve istek olmalı. Fakat bu böyle olmadı. Bu Batı toplumunun İslam dünyasından talebi ve biraz da zorlamasıyla ortaya çıkan bir faaliyet oldu dinler arası diyalog. Dinler arası diyalog Vatikan’ın bir projesi olarak Hristiyan dünyanın ve Batının desteğiyle ortaya çıkan bir proje olarak ortaya çıktı. Ve dünyayı yönetmedeki ekonomik güçlerinden kaynaklanan etkiyi kullanarak, İslam dünyasını da biraz dürtükleyerek, baskı yaparak kendilerine partner bulmak, bu projeyi yürütme çabası içine girdiler ve şu anda o zemin üzerine yürüyor. Bu zemin üzerinde yürüdüğü için sağlıklı bir zemin üzerinde yürüdüğünü düşünmüyorum. Yanlış bir noktada yürüyor.

AR - Bu konuda eserlerini beğendiğiniz, okuduğunuz, takip ettiğiniz var mı?

TG3 - Açıkçası dinler arası diyalogla ilgili bir eser okumayı hiç düşünmedim. Yani bu konuda benim gündemime aldığım, ben bu konuda bilgi sahibi olmalıyım, uzmanlaşmalıyım diye projektörümü yönelttiğim bir konu olmadı. Bu konuyla ilgili bilgilerim tamamen tecrübelerimden kaynaklanan, gazetelerden okuduğum, görsel medyadan izlediğim izlenimlere dayalı bir de özellikle bu Almanya’ya gittiğimde oradaki Müslüman Türklerden, Papaz geliyor Ramazan veya Kurban bayramında hutbeye çıkıyor. Onların izlenimlerini paylaşmış olmam. Bire bir, birinci ağızdan dinlemiş olmam...”

AR - Oradakiler rahatsız mı bundan...?

TG3 - Evet rahatsızlar. Şöyle büyük çoğunluk rahatsızlar. Ne gibi? Diyorlar ki elin sünnetsiz, gusül abdestsiz, cünüp adamını camiye getirip hutbeye çıkarıyorlar.

Gusül abdestsiz camiye girilir mi? Tepkisini veriyorlar. Bir rahatsızlık var. Cemaat memnun değil. Tepki var. Belli bir kesimde, belli yönlendirmelerle hoş bakanlar da var. Büyük çoğunluğu da tepkili. Benim gördüğüm kadarıyla öyle.”

AR - Bu anlamda farklı inançtaki insanlar da hayırlı, güzel şeyler yapabilir.

TG3 – “Hayatın normal akışı içerisinde doğal olan her şey doğrudur. Hayatın akışında doğal seyreden bir şeye dışarıdan bir müdahale doğallığı yok eder. Müslümanlarla Hristiyanlar, Müslümanlarla Yahudiler, Müslümanlarla Hindular (daha) dün, bugün komşu değiller, aynı ülkede, şehirde birlikte yaşamıyorlar. (Aksine) İslam’ın doğduğu günden beri iç içe yaşıyoruz. Komşuyuz, zaman zaman devlet olarak savaştık. 1400 yıldır beraber yaşıyoruz. Komşuyuz, konuşuyoruz, sohbet ediyoruz, evine gidiyoruz, evimize geliyor, düğününe gidiyoruz, cenazesine katılıyoruz. Yaşam devam ediyor. Doğal olan bu. Doğal olmayan, dışarıdan müdahale bir devletin ya da devletlerin, bir kurumun insanları zaten normal irtibatı doğal olarak seyreden insanların gündemine gidip dinler arası diyalog diye bir şeyi getirmesi, doğal seyrin içerisinde anormal irtibatları, konuşmalar, faaliyetler sokması doğal değil ve doğallığı bozuyor. Dolayısıyla bu arı kovanına çomak sokmak gibi bir şey.”

AR - Peki bu çatışmalar, bazen şöyle söyleniyor. Dinler hep çatışma getiriyor insan”lığa diye. Çatışmaların kaynağı inanç farklılıkları mıdır?

TG3 - Dinleri tanımamaktan kaynaklanır. Doğru değildir. Belki Yahudilik için böyle bir şey iddia edilse doğru olabilir. Çünkü Yahudilikte İbrani ırkını üstün görme, İbrani ırkı dışındaki bütün ırkları kendisini efendi onları köle olarak görme anlayışından yola çıkarak, Yahudilik için öyle bir şey saldırganlık söylenebilir. Ama Hristiyanlık için böyle bir şey söylenemez. İslam için böyle bir şey söylenemez. Diğer dinler için de söylenebilir mi? İnceleyip bakmak lazım diye düşünüyorum.”

Dinler arası ilişkileri etkileyen kurumlar sıralamasında bu alanda çalışan birisi olarak dersinizin gücünü nereye koyarsınız? TG3 bu konuda “Benim dersimi kendi dinimi öğretme açısından değerlendirirsek çok etkili olduğunu

düşünmüyorum. Bırakın diğer dinleri. Haftada 45 dakikalık bir ders. Onun da yoklamadır, yazılı yaptım bilmem ne derken sana 30 dakikasını ya kalıyor ya kalmıyor. Haftada 30 dakikada dinin neresini anlatırsınız? İnancını mı, ibadetini mi, psikolojisini mi, pratiğini mi, ahlakını mı, hukukunu mu anlatırsınız? Yani mümkün olmuyor. Kaldı ki sizin bir üniteye, birkaç derste Hristiyanlıkla, Yahudilikle ilgili söylediğiniz şeyin diğer dinleri öğrenme, anlama, tanıma açısından çok da etkili olduğunu düşünmüyorum. Etkileyici değil bence. *İnsanların insani deneyimleri bu konuda en etkileyici olmalıdır. Bundan sonra medya ikinci etkileyici olmalıdır. Sonra bu akademik çalışmalar etkileyicidir.*” Demıştır.

AR - Müslümanlar dinler arası diyalog çalışmalarına katılmalı mı?

TG3 - Bence katılmamalılar. Burada şu açıklamayı getireyim. Dinler arası diyaloga katılmamalı. Dindarlar 1400 yıldır zaten diyalog içerisinde. Müslüman dindarı da, Hristiyan dindarı da diğer dinlerin dindarı da irtibat halinde. Doğal hayat içerisinde irtibat devam etmeli. Bir kurumun, bir devletin müdahalesiyle diyalog olmamalı. Şunun için söylüyorum. Şimdi Müslümanlığın dinini en çok tasvip etmiş, dininin kurallarını ideal bir şekilde yaşamaya çalışan imamını, müftüsünü Hristiyanlığın dinini en ideal şekilde yaşamaya çalışan, en ideal şekilde benimsemiş Papazıyla konuşmasının, anlaşmaya çalışmasının ne Papaza bir yarar sağlayacağını, ne de imama, müftüye yarar sağlayacağını düşünüyorum. Sadece yapmacık, göstermelik bir hoş geldin, safa geldin, şöyle iyisiniz, böyle iyisiniz ifadelerine sebep olacağını düşünüyorum.”

AR - Yani fabrikada iki farklı dine mensup insan konuşabilir ama diyelim ki Avrupa’da görevlilerimiz var. İki din adamının konuşması...?

TG3 – “Rahatlıkla, bu gayet normal. Kilisenin yanından geçerken selam verir, halini hatırını sorar. O gelir caminin avlusunda beraber otururlar. Bunlar insani ilişkiler açısından gayet doğal. Ama birilerinin planladığı, programladığı bir çalışma gereği imamın kiliseye ziyarete gitmesi, papazın camiye ziyarete gelmesi, kendi içinde insani olarak değil tepeden biri ona emir verdiği için, bir program dahilinde, görev gereği gelmesi doğru değil.”

Diğer dinlere ilişkin tutumlarla din anlayışları arasındaki ilişki konusunda TG3 şunları dile getirmiştir. “Doğrudan bir ilişki var. Mesela benim modernist insanlar diğer dinden insanları dost edinmiş insanlar. Ama anlamaya çalışırken en büyük endişeleri ben bunu Nöldeke’ye, Thomas Michel’e nasıl anlatırım? Böyle bir endişeleri olduğu için her şeyi akılla izah etmeye çalışıyorlar. Yani tek kanıt olarak akılı kullanmaya çalışıyorlar. Halbuki İslam dininin temel iki kaynağı vardır. Vahiy ve akıl. Allah’tan gelen bilgi, mesaj ve akıl. İşte modernizm ile klasik ehli sünnet inancı arasındaki temel ayrılık buradan ortaya çıkıyor... Burada anlatmak istediğim şey şu bu diyalog ve irtibat içerisinde olanlar, oturup beraber yiyip içenler, yemenin içmenin ötesinde birbirine çok güvenen kişilerin zaman içerisinde ben bunu falanca arkadaşşıma, Con’a nasıl anlatırım, Elizabet’e nasıl anlatırım, mantığı geliyor. Anlatamayacağın İslam’ın metafizik yönü var. Kehf Suresi, Cin Suresi var. Hadi akılla nasıl anlatacaksın? Peygamber efendimizin hadislerinde bir sürü metafizik şeyler var. Bunu nasıl anlatacaksın? Anlatamam. Anlatamıyorsam bunu dinden sileyim, bu akla uygun değil, mantığı var. İşte bu mantık, modernist mantık.”

AR - her din kendini serbestçe anlatmalı mı?

TG3 - Dünyadaki herkese, her din serbestçe, açıkça kendini anlatabilmeli. Müslüman da, Hristiyan da, Budist de anlatabilmeli. Her din anlatabilmeli. Burada sorun yok. Ama anlatmanın ötesine geçip baskıyla işte bu 25. Kare gibi ve benzeri etkileyici, şuur altını etkileyen işte parayla etkileyen, fasikülün arasına 10 dolar koyup bunu okuyup gelerseniz size 100 dolar vereceğiz gibi tuzaklarla yapılması tasvip edilemez. Ama Hristiyan kurduğu televizyondan, konferansından, gazetesinden, yayınından kendi dinini anlatmalı. Biz şuna inanıyoruz, gelin siz de şuna inanın diyebilmeli. Müslüman bunu yapabilmeli... İslam’da tebliğ var biliyorsunuz, gidersin anlatırsın, ikna etmeye çalışırsın, mantık şeyini kullanırsın. Ama lâ ikrahe fi’ d-din. Din seçiminde zorlama yoktur. Zorlama derken illa alına silah dayaman gerekmez. Parayla kandırmak da zorlamadır. Zorlayıcı hiçbir etken kullanılmamalı. Kişinin seçiminde kesinlikle özgürlüğünü etkileyecek hiçbir tutuma girişilmemeli diye düşünüyorum.”

Diğer din mensuplarının camilere girip ziyaret etmeleri konusunda TG4

“bu konuda ben Peygamber Efendimiz dönemindeki Mescid-i Nebi’nin durumu göz önünde bulundurularak üç bölümden oluşuyordu biliyorsunuz. Bir bölümü namaz kılınan mescit bölümü, orta bölümü diğer elçileri de ağırladığı devlet yönetim merkezi olarak kullandığı bölüm idi, diğer bölüm de suffe olarak kullanılıyordu. Bu orta bölümde gayri Müslimler de ağırlanmıştır. Oralara girebilmiştir. Ama namaz kılınan mescit bölümüne onların alınmadığını biliyoruz. Bu konuda Müslüman olmayan kimseler Müslümanların namaz kıldığı yeri geriden görebilecekleri bir yere alınmalı ama o bölüme kendileri girmemeli diye düşünüyorum.” Demiştir. **TG3** ayrıca Hz Peygamberin Necranlı Hristiyanların mescitte ibadet etmeleri örneğinden hareketle “Şimdi öncelikle dünyadaki bütün mekanlar Allah’ın yarattığı ve Allah’ın mekanıdır. Bir Müslüman ibadet edecek bir yer bulamadığı zaman kiliseye de gidip ibadet edebilir. Bir Hristiyan veya başka bir din mensubu, başka ibadet edecek uygun bir yer bulamadığı zaman Müslüman’ın ibadet etmediği bir zamanda gelip camide de ibadet etse ibadet etmelidir, buna izin verilmelidir. Ama Müslüman ibadet ederken, namaz kılarken o orada olmamalı. Yani o mekanı benim ibadet etmediği zaman da ona tahsis edebiliriz. Ama ben namaz kılarken de olmamalı. O ibadet ederken de ben orada namaz kılmamalıyım. Yani ben ona rahatsızlık vermemeliyim. O da bana rahatsızlık vermemeli. Karşılıklı saygı çerçevesinde gerekirse mekanı uygun zamanlarda kullanabilirsiniz. Bunda bir beis görmüyorum.” demiştir.

Farklı dinlerin ibadet yerlerine saygı duyup imkan olması halinde ziyaret etmeyi arzu eder misiniz? Bu sizde hangi duyguları çağırıştırır? TG3 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Ben özellikle merak ettiğim için bizzat gidip gördüm, ziyaret ettim. İlk defa İzmir Selçuk’ta. Meryem Ana Kilisesi denen, hacı olduklarına inandıkları meşhur yeri gidip gördüm. Bizzat ziyaret ettim. Hatta oradaki papazla sohbet etme girişiminde bulundum. Ondan sonra Almanya’ya gittiğimde orada bizi misafir eden arkadaşlara özellikle bir kiliseyi görmek istediğimi belirttim. Fakat şunu gördüm. Bir kiliseyi ziyaret ettiğimde aslında dünyada en çok ibadet eden insanlar Müslümanlarmış. Onu anladım. O düşünceye kapılmama da şu sebep oldu. Bir cumartesi sabahı 9-10 gibi kiliseye gittik. Ne papaz var, ne bir tane Hristiyan var. Bomboş mekan duruyor. İmkan buldukça da başka yerlerde bu tür ziyaretleri

yapmayı isterim. Mesela bir sinagogu ziyaret etmeyi çok istiyorum. Ona fırsat olmadı. İmkanım olursa Budistlerin bir tapınağını görmek isterim.”

AR - Peki bir mabet olarak duygu uyandırıyor mu?

TG3 – “Açıkkası kilisenin içerisine girdiğimde binanın mimarisinden tutun, yapısına kadar, vaaz kürsüsünden tutun, oturma yerlerine kadar insan bir merakla bakıyor, inceliyor ama yapıda bir maneviyat algılamadım. Ortamda bir maneviyat algılamadım. Fakat bazen televizyonlarda da görürüz. Bir Hristiyanın diz çöküp de bir ikonun yanında yakılmış mumların önünde sessizce beklemesi hatırlar mısın diz üstü çöker, mum yanıyordur orada. Onun sessizce kendi içerisinden dua etmesi yani böyle bir manzarayı görmek bende daha manevi bir şey oluşturuyor. Ama o manevi duyguyu ben kilisede algılamadım. Yani yapıda maneviyat algılamadım. Ortamda maneviyat algılamadım. Tam tersine benim söz ettiğim kiliselerin ikisi de tarihi özelliği olan, mimari özelliği olan kiliselerdi. Oralarda da gösteriş ön plana çıkarılmış.”

Diğer din mensuplarıyla evlenme konusunda **TG3** “Benim bu konudaki düşüncem Kur’an’da Allah’ın verdiği bilgi kapsamındadır. Allahu Teala Kur’an’da diyor ki; “Ehl-i Kitap kadınlarla Müslüman erkekler evlenebilir. Ama Müslüman kadınlar Müşrik erkek ya da Ehl-i Kitap erkekle de evlenemezler.” Demiştir. Ancak evlendiğinde de “Dinden çıktı denilmez. Allah’ın emirlerinden birini çiğnemiş olur, günah işlemiş olur.” Diye ilave etmiştir.

Diğer din mensuplarının yaptıkları iyilikler Allah katında makbul müdür? Onlar cennete giderler mi? Bu nasıl değerlendirilmeli? YG3 bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir.

“Şimdi siz Allah’a inanıyorsanız Allah’ın cennetine gitmek istersiniz. Allah’a inanmayan bir kişinin Allah’ın cennetine girmek istemesi bana çok tenakuz, çelişkili geliyor. Şimdi aynı şey benim için de geçerli. Ben Hristiyan’ın tanrısına inanıyor muyum? İnanmıyorum. Peki Hristiyan’ın tanrısının beni onun cennetine koymasını bekler miyim? Beklemem. Çünkü ben kendi İslam inancımın doğru olduğunu düşünüyorum. Hristiyan da kendi inancının doğru olduğunu düşünüyor. O

halde, benim inancım yanlış Hristiyan'ın ki doğruysa ben Hristiyanların tanrısının beni cennete koymasını beklemiyorum. O halde benim inancım doğruysa İslam tanrısı Allah'ın da onu cennete koymasını beklemek hayalciliktir. Dolayısıyla bence dindar insanların birbirine saygısı şudur. Herkes kendi inancını, özgür bir şekilde inanır, inancını yaşar ve onun inancına saygı duyar. Herkes kendi inancının doğru olduğunu savunur. Benim inancıma inanan benim gibi cennete girebilir. Onun inancına inanan ona göre cennete girebilir. Ben bir Hristiyan'ın sen cehenneme gireceksin, demesinden asla ürkmüyorum. Beni tedirgin etmiyor. Bana rahatsızlık vermiyor. Benim de bir Hristiyan'a, bir Budist'e, bir Ateist'e sen cennete giremeyeceksin, demem hiçbir şekilde onu rahatsız etmemeli, ürkütmemeli, tedirgin etmemeli. Hiç kimse de benim Müslüman olmayanın cennete girebileceğini düşünmemi ve buna inanmamı beklememeli diye düşünüyorum. Ben bir Hristiyanla, bir Yahudiyle veya bir Budist ile, bir Konfüçyüs ile aynı tanrıya mı inanıyorum? Onların inandığı tanrıyla benim inandığım aynı varlık mı? Bu konudaki benim inancım ve düşüncem, hayır biz farklı tanrılara inanıyoruz. Mesela İslam dininin tanrısı Allah bir insan değildir. Erkek ya da kadın değildir. En büyüktür. Bir tanedir. Her şeyi bilir. Her şeye gücü yeter..La ilahe illallah demeyen cennete giremeyecektir. Edison bile olsa. Bütün insanlara faydası dokunmuş, ampülü keşfetmiş bile olsa. Ameller niyetlere göredir. O ampülü keşfederken niyeti neyse ona ulaşmıştır. Tabi her insanın kalbinin iç yüzünü Allah bilir. *Eğer gerçekten bir tek tanrı inancı varsa, öyle bir şeye inanıyorsa Edison da cennete girebilecektir. Ama şu anki mevcut Hristiyanların tarif ettiği tanrı inancına sahipse cennete giremeyecektir, diye düşünüyorum.*”

AR - Kur'an'ın verdiği eleştiriler sadece diğer din mensupları için midir? O hataları sadece onlar mı yapar? Biz öyle bir hataya düşmeyiz mi?

TG3 – “Kur'an'ın her bir ayeti bana gönderildi düşüncesiyle Kur'an'ı okuruz. Kur'an'daki bir ayet, ey ehl-i kitap diye başlayabilir. Ey kafirler, ey müşrikler diye hitap edebilir. Ama bizim inancımıza göre Müslüman, mümine göre manevi anlamda küfürdedir. Mümin, muttakiye göre manevi anlamda küfürdedir. Dolayısıyla bir insan Müslüman oldu, hedefe ulaşıldı diye bir şey yok Kur'an'da. İslam dininin amacı münafığı, kafiri Müslüman yapmak, Müslüman'ı mümin yapmak, mümini muttaki yapmaktır. Dolayısıyla biz Müslüman olmakla henüz birinci basamaktaki

hedefe ulaştık. Müslümanlık mümin değilsek henüz kat etmemiz gereken bir mesafe var. Dolayısıyla Kur'an'da bir kafire hitap eden ayeti okurken biz bu bilinçle okuruz. Acaba benim nefsimin de kafirle ortak bir yönü var mı? Benim de bir kafirin yaptığı hatadan terk edeceğim bir şey var mı nefsimde? Biz Kur'an'ın bütün ayetlerini bu gözle okuruz. Ve her bir ayetinden ibret alırız. Ben, Kur'an'ın şu ayetleri Hristiyanlara hitap ediyor beni ilgilendirmiyor düşüncesinde değilim.”

Diğer dinlere karşı olan tutumunu TG3 şu satırlarla ifade etmiştir. “Şimdi bu üç kategoriye göre benim düşüncem ve inancım dışlayıcıya giriyor. Fakat bir yönüyle de girmiyor. Ne açıdan? Ben öncelikle insan olarak algılıyorum herkesi. Ona bir insan olarak değer veriyor ve saygı duyuyorum. Ama benim ona değer vermem, saygı duymam onun cennete girebileceğine de inanmamı gerektirmiyor. Yani artık bu düşüncemin hangi kategoriye girdiğini siz sınıflandırın...Yani ben başlangıçta neye girdiğini söyledim. Ama her insanın şeyi de bu kadar şey olmayabilir. Mesela bazıları, cehennemlikse cehennemlik niye konuşayım gibi bir tavırda olabilir. Ama benim, evet o cennete giremez ama onun inancına göre de ben cennete giremem. O benim inancıma saygı gösterir. Ben onun inancına saygı gösteririm. Yani burada birçok kişiden ayrılıyorum herhalde. Bilmiyorum herkesle aynı mı?”

AR - Herhangi bir din mensubunun, bir başka din için Allah katında haktır, batıldır ve o dinin mensubu için Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır gibi bir hüküm vermeye bir hakkı var mı? Bu konuda doğru olan tutum nasıl olmalı?

TG3 – “Herkes kendi dinini anlatırken, inancını izah ederken diğer insanların inancının doğru olmadığını anlatırken böyle bir değerlendirme yapabilir. Ve böyle bir hakka sahiptir. Bir Budist, bir Taoist, bir Hindu kendi inancını anlatırken Müslüman'ın yanlış şeylere inandığını söylemesi, diğerleriyle beraber kendinden olmayanların arasında Müslümanların da cehenneme gideceğini söylemesi bana rahatsızlık vermez, rahatsız etmez...Ben bir yanlışlık görmüyorum. Çünkü gelip de bana, benim ülkemdeki Müslümanlara bunu kimse söylemiyor. Ben gidip bir Budist'e, bir Taoist'e siz cehenneme gideceksiniz demiyorum hiç kimseye. O bir

Budist'e Budizm'i öğretirken söylüyorsa ben Müslüman'a Müslümanlığı öğretirken söylüyorsam bu hiç kimseyi rahatsız etmez.”

AR - Ama sınıfta hem Müslüman, hem Hristiyan hem de Budist varsa ne diyeceksiniz hocam?

TG3 – “Görüşmemizin ilk bölümünde de değindiğimiz gibi benim Hristiyan öğrencim oldu. Yahudilerle muhatap oldum. İslam'ın içinde diğer mezheplerden olanlarla her zaman muhatabız. Şu ana kadar hiçbir öğrencimi anlatımımın rahatsız etmedim. Şikayetçi olmadı benden. Bunu sağlayabildim. Bunu nasıl sağladım? Açık açık benim inancıma göre Hristiyanlar cehenneme gidecek. Onun inancına göre de ben cehenneme gideceğim. Onun inancı doğruysa ben niye cehenneme gitmekten rahatsız olayım. Benim inancım doğruysa o rahatsız olmamalı, diye anlattım. Mesela şu tür örnekler veriyorum ben. Şimdi dindar insanlar aynı zamanda ahlaklı insanlardır. Bütün dinin dindarları, dine yakın olanları, Tanrıya kendini yakın hissedenleri aynı zamanda küfürden, kavgadan, hırsızlıktan, suçlardan uzak duran insanlardır. Ve Hristiyan'ın dindarı da böyledir. Müslüman'ın dindarı da böyledir. Budist'in dindarı da böyledir. Hangi din olursa olsun dinden uzaklaşanlarında ahlakın daha bozuk olduğunu görürsünüz. Ve insanları ahlaksızlık rahatsız eder. Bütün dinlerde insana saygı vardır. Dolayısıyla o papaza en çok benim saygı gösterdiğimi görürsünüz. Veya bana en çok onların saygı gösterdiğini görürsünüz. Saygısızlığı da en çok dinden uzak kalan insanlarda görürsünüz. Bunu anlattığım zaman öğrenciler hak veriyorlar. Böyle örnekler verdiğim zaman hiç kimse rahatsız olmuyor. Dolayısıyla benim Müslüman bir çocuğum Hristiyan bir okulda okuyorsa, Hristiyanlar sen Müslümansın, sen cennete gitmeyeceksin dediğinde de benim çocuğum rahatsız olmamalı. Bence Türkiye'deki bir gayri Müslim, şartlar uygunsa bir yerde çok sayıda bulunuyorsa rahatlıkla kendi dinini öğrenebilmeli. Mesela belli bir bölgede Hristiyanlar çoksa o okulunda din dersinde Hristiyanlığı öğrenebilmeli. Papaz ona ders verebilmeli. Yahudi ise bir haham ona ders anlatabilmeli. Bu onlara saygıdır. Almanya'da da benim çocuğuma belli bir yoğunluk olduğu zaman benim ders anlatmama izin verilmeli. Bunlar karşılıklı saygı çerçevesinde yapıldığı zaman ben hiçbir sorun olmayacağını düşünüyorum.”

Diğer dinlere mensup insanlarla ilgili tutumunuzu belirlerken onların kurtuluşa erişip erişemeyeceğini nelere bakarak değerlendirirsiniz? Bu çerçevede Kutsal kitaplarını, oluşan teolojii ya da günümüzdeki yaşayışlarını mı dikkate alırsınız? TG3 bu konuda şunları belirtmiştir. “Mümkün olduğunca onlarla ilgili kanaatlerimi oluştururken onların ana kaynaklarına dayanarak elde etmeye çalıştım. Tabi bir dinin kutsal kitabını okuyarak o dinin yaşayışı, pratiği hakkında tam olarak bilgi edinemeyebilirsiniz...Dolayısıyla ben onların kitabını okudum diye ha Hristiyanlık bu, tamamen budur. Halkın yaşadığı Hristiyanlık değildir, gibi bir mantığa hiçbir zaman gitmedim. Tamam kitapları bu da onlar bundan ne algılıyorlar? Onların algıladığı yani bir insanın bu kitaptan algıladığı ve yaşadığı Hristiyanlık ne? Bunu anlamaya çalıştım, çalışıyorum. Elimden geldiği kadar anlamaya çalıştım ve Hristiyanlık, Yahudilik ve diğer dinlerle ilgili edindiğim kanaatleri de bu şekilde oluşturmaya çalıştım.”

2.3.4. Pedagojik Yaklaşım

AR - Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek hangi düzeyde ilginizi çekiyor? Yani sizin ilginizi çekiyor mu?

TG3 - Öncelikle tabi ben bir Müslüman olarak öğretmenden önce Müslüman olan bir insan olarak öğrencilerime kendi dinlerini, kendi dinimi benimsetmeye çalışıyorum. Bu konuda benim subjektif olduğum, tarafsız olduğum beklenemez ve beklenmemeli. Dolayısıyla konuları öğretirken İslam’ı benimsetecek, özümsetecek tarzda işlemeye çalışıyorum. Şimdi ben bu çaba içerisinde bir kimseyken diğer dinleri öğretirken, diğer dinler hakkında öğrencimin bir fikri bulunsun, tanınsın. Tanıdığı, bildiği tek din kendi dini, inandığı dini olmasın, diğer dinler neye inanıyor? Diğer insanlar neye inanıyor? Nasıl ibadet yapıyorlar? İbadethaneleri nasıl? Ahlak anlayışları nasıl? Onların dininde neler haram, yasak? Neler serbest? Bu konuda bir fikri bulunsun. Bulunması faydalı olur diye düşünüyorum.”

Kendinizi daha istekli, verimli gördüğünüz alanlar, konulardan bahsedebilir misiniz? Öğretmenlerin sevdiği konular vardır. Böyle bir sıralama yaparsanız hangi konular yer alır? TG3 bu konuyla ilgili “öncelikle İslam dininin inanç konularını anlatırken kendimi daha yetenekli hissediyorum. Mesela 10. Sınıfta

Allah’a iman konusunu anlatırken çok detaylı bilgilere girebiliyorum. Birçok öğretmen bahsetmeye bile endişe ettiği konuları ben rahatlıkla sınıfta dile getirebiliyorum. Sorabiliyorum. Cevaplarını verebiliyorum. Mesela Allah’ı neden göremiyoruz? Allah aynı anda her yerde nasıl olabiliyor? Mesela Allah nerededir? Allah’ı kim yarattı? Gibi soruları örnekleriyle çok ikna edici bir biçimde anlatabildiğimi düşünüyorum. Hatta Çocukların sorusu kalmayınca kadar, artık sorumuz yok deyince konuyu tamamliyorum. Zaman yetmiyor. Sonra yine meleklerle iman konusunu kısa geçiyorum. Kitaplara iman, Peygamberlere iman konusunu kısa geçiyorum. Zaten Allah’a iman konusu onların temeli gibi... Ahirete iman konusunu 12. sınıfta uzun uzun anlatıyorum. Kaza ve kadere iman konusunu 11. Sınıfta uzun uzun anlatıyorum. Bu konularda daha istekli olduğumu görüyorum. Saatlerce ahlaki konulara vakit ayrılması bence zaman kaybından başka bir şey değildir diye düşünüyorum. Öğrencilerime güzel ahlaki anlatıp, kötü ahlaki anlatmaktansa kendim yaparak örnek olmaya, model olmaya çalışıyorum. O yüzden ahlaki konulara mümkün olduğu kadar kısa vakit ayırıyorum.” demiştir.

İslam dini dışındaki dinlerin derslerde anlatılması ve tanıtılması gerekli midir? Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın her hangi bir etkisi var mıdır? TG3 bu konudaki deneyimlerini ve düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “İlköğretimde hiç yoktu. Yeni konulmuş olmalı. Lise 1’deki 12. Sınıfa alındı. 12. Sınıfta hiç kimse biz bu dinleri niye öğreniyoruz, demiyor artık. Ama 9. Sınıftayken çok ciddi tepki alıyorduk. Öğrenciden de alıyorduk. Öğrenci velisinden de alıyorduk. Hocam bunu geç şunu anlat deniyordu bize. Hatta dindar, inançlı okul idarecilerinden bile hoca sen işini bilirsin, deniyordu bize. Toplumda ciddi bir tepki vardı. Ama şu an arkadaşlar işte biz size 3-4 senedir İslam’ı öğretiyoruz. Yarın uluslar arası bir şirkette çalışacaksınız, bir Hristiyan ile karşılaşacaksınız, Yahudiyle karşılaşacaksınız. Dünyada sadece Müslümanlar yok. Onlarla karşılaştığınızda onların inançları hakkında bir bilgi sahibi olun ki sudan çıkmış bir balığa dönmeyin, gibi şeyler söylediğiniz zaman. Niye denmiyor. Bunu az çok bilmeliyim diyor ve bir tepki oluşmuyor... Ben kitaplara iman konusu geldiğinde onu (Kitabı Mukaddesi) götürürüm. Bakın çocuklar Tevrat şu bölüm, Zebur Mezmurlar ismiyle geçiyor. Şu bölümü. İncil şu bölümü. Bakın işte Matta denilen işte şu kadar falan diye derste veririm. Bakarlar çocuklar. O da ilginç

bir tecrübe olur yani. Mümkün olduğunca dersimde çocuklar İncil'i görsün, en azından bir fikir edinebilsin diye böyle bir girişimde bulundum. Ama şunu söyleyeyim. Bir Hristiyan'ın gözüyle Hristiyanlığı anlatıyor muyum? Hayır. Müslüman'ın gözüyle, Kur'an'ın gözüyle, bakış açısıyla Hristiyanlığı, Yahudiliği anlatıyorum...”

AR - Diğer dinleri öğrenmek kişinin inancına zarar verir mi?

TG3 – “Bir kişi dinini tanıyor, iyi öğrenmiş ve kendi dini mantiken onda tatmin sağlamışsa, benim dinim dünyadaki en doğru, en mantıklı, insanın ihtiyacına en uygun dindir ve tek doğru dindir kanaati kişide oluşmuşsa diğer dinleri öğrenmesi onun inancını, itikadını sarsmaz. Tam tersine dinine daha çok bağlanmasına neden olur. Diğer dinlerin yanlışlığını fark ettikçe kendi dininin ne derece doğru olduğunu şey yapar ve bu onu kuvvetlendirir. Ancak kendi dini hakkında bilgi eksikliği varsa, inancında şüpheler, tereddütler, soru işaretleri varsa başka dini öğrenmek onda şüpheleri, tereddütleri daha çok artırabilir ve inancını sarsabilir diye düşünüyorum.”

AR - Diğer dinlerin eğitim ve öğretimiyle ilgili toplumda talepler gözlemliyor musunuz? Bu talepleri nasıl değerlendirirsiniz?

TG3 - Açıkçası öyle bir arzu da hissetmiyorum. Yani bu tür konuları öğrencilere anlatırken işlerken bile şunu daha detaylı öğrenelim diye bir ilgiye rastlamadım. Fakat konuyu siz açıp da özellikle mesela Tanrı anlayışı açısından dinleri karşılaştırdığınız zaman, onun tanrısı şu şu özelliklerdedir. Hristiyanlığın tanrısı baba, oğul, kutsal ruh şu şu özelliktedir. Yahudiliğin tanrısı Yehova şu şu özelliklerdedir. Budizm'deki tanrı, Buda şudur, nirvana şudur işte bu tarz karşılaştırmalı anlattığınız zaman öğrencilerden çok sayıda soruyla karşılaşıyorsunuz. Düşündürüyorsunuz öğrenciyi. Derse başlayınca da ilgi oluşuyor. Yine ibadetleri konusunda İslam dininde namaz var acaba diğer dinlerde de namaz var mı? Mesela uzak doğu dinlerinin namazı yogadır diye bir tabir kullandığınız zaman ha gerçekten öyle mi gibi bir tavır oluyor. Mesela yine bazı değerlendirmeler yapıyorsunuz. Hz. İsa'nın getirdiği gerçek Hristiyanlık İslam'ın aynısıydı diyoruz. İslam'daki namaz Hz. İsa'nın getirdiği Hristiyanlıkta var mıydı? Vardı. Oruç var

mıydı? Vardı. Kurban var mıydı? Vardı. Bunlar bugün ne hale dönüştü. Bu konuyla ilgili bilgi verdiğiniz zaman çok ilgilerini çekiyor çocukların.”

Toplumda, kamuoyunda bir talep var mı?

Din dersinde diğer dinlerin öğretilmesi ile ilgili TG3 “öğretilmeli. Bence öğretilmesinde hiçbir mahzur yok. Yeterli süre kapsamında ne fazla abartarak ne de tamamen kaldırmak doğru değil diye düşünüyorum.” Demiştir. Ayrıca **TG3 Programda yer alan diğer dinlerle ilgili konuların yeterli olduğunu, ancak kitaplara ve müfredata eklenecek konular olarak;** “Bence kitaplarına ve müfredatına şu eklenmeli. Şimdi biz diyoruz ki heykellere tapan insanlar var. Putperest diyoruz. Sonra da bir insan nasıl olur da taştan bir heykelin tanrı olduğuna inanır? Böyle saçma bir şey olabilir mi? diyoruz. Yani bunu ben demesem de, anlatmasam da birçok öğretmenin söylediğini biliyoruz, duyuyoruz, şahit oluyoruz. Hâlbuki insanlar, hiçbir kimse bir heykele bu taş tanrıdır, düşüncesiyle bakmıyor. Bu gözümüzün önünde bir taş ama bunun sembolize ettiği bir ruh, bir mana veya temsil ettiği işte yaşamış bir tanrıdır bizim tapığımız, değer verdiğimiz, kutsal saydığımız diye bakıyorlar. Yani bir heykelin ibadet edilen bir tanrıya dönüşmesi binlerce yıl içinde gelişen bir kültür olayıdır. Hiçbir insanın eliyle yaptığı taş, puta, heykele bir insanın inanacağını beklememek gerekir. Diğer bütün dinlerin böyle zaman içerisinde oluşmuş, binlerce yılı muhteva eden bir kültür olayı olduğu konusunda bilgi vermek gerekir.” demiştir.

Öğretmenlerin formasyonunu, bilgisini yeterli görüyor musunuz? İşte hizmet öncesinde, lisans döneminde aldığı eğitimle ilgili olsun ya da göreve başladıktan sonra hizmet içinde yani çağın donanım, bilgi ve yeterliliğine sahip mi öğretmenlerimiz? TG3 bu konuya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Sadece Dinler Tarihi dersi gördüğümüzü hatırlıyorum. O dinler tarihinde de verilen bilgiler işte yine İslam’ın, Kur’an’ın bize verdiği bilgiler çerçevesinde bilgilerdi. Birincisi bu. Diğer dinleri öğretirken şuna şuna dikkat edin, şu konularda hassas olun gibi bize bir pedagojik formasyon verilmedi. Yani bu konuda tabi bu sadece diğer dinlerle ilgili bir konu da değil. Bizim aldığımız pedagojik formasyon çok geniş anlamında bir formasyondur diye düşünüyorum ben. Bunun geliştirilip örnek konu anlatımları fakültedeyken anlatılabilmeliydi, sunulabilmeliydi. Bize bununla ilgili

fakültede hiçbir, konusu bile açılmadı. Mesela kader konusun okurken kötülük problemiyle ilgili öğrenciniz size şunu soracak, buna nasıl cevap vereceksin gibi bir hazırlık hissetmedik. Yani beni yeterince öğretmenliğe hazırlayan bir eğitim olmadığını düşünüyorum. Kaldı ki ben Din eğitiminden yüksek lisans yapmış olmama rağmen yetersiz olduğunu düşünüyorum..”

AR – “Ders araç ve gereçleri, muhteva açısından doyurucu mu? Diyelim ki kitaptaki resimler, diğer dinleri tanıtırken konan resimler verilen bilgiler, bunların sunuş şekli, araç-gereç bakımından, muhteva bakımından değerlendirirseniz?”

TG - 3 “En azından fikir veriyor. Çok daha iyisi olabilir. Ama bu şeyin geneliyle ilgili. Sadece diğer dinlerle ilgili bir konu değil. Diğer ünitelerdeki konularda neyse bu ünite de aynı. Biraz da çeşitlendirmek, örnekleri detaylandırmak öğretmene kalmış, öğretmen arzu ederse benim sınıfa İncil götürdüğüm gibi farklı resimler, farklı şeyler de götürüp dersi hareketlendirebilir, çeşitlendirebilir.”

AR – “Diğer dinler öğretilirken müfredat anlayışı nasıl olmalı?”

TG3 – “Ben derslerimde anlatırken bir dini anlatırken, bu dinin tanrı anlayışı şu, işte inançları şunlar, şuna şuna inanıyorlar, ibadetleri şu, şu ibadeti yaptığında şöyle olacağını düşünüyor, inanıyor diye mümkün olduğunca o dinin mensubunun gözüyle anlatmaya çalışıyorum. Bunu yapmaya çalışıyorum. Ama bunu yaparken onunla % 100 empatiyi başarabiliyor muyum? Öğrencimin % 100 empati yapmasını bekliyor muyum?”

AR – “Siz bunu yapıyorsunuz ama programın anlayışı nasıl olmalı?”

TG3 – “Ben burada müfredatın nötr olmasından tarafım. Ne Müslüman’ın gözüyle bakması lazım ne de Hristiyan’ın gözüyle bakması lazım. Kesinlikle kötülenmemeli, zaten benimsetemezsiniz de. Kötülemeniz, aşağılamanız da doğru olmaz. Bu tarzıyla doğru bir tavır diye düşünüyorum.”

AR - Peki sizce nasıl olmalı? Aslında bunlar ileriki konular ama...3 farklı model var. Birincisi bir dini kendimize göre anlatmak, karşıdakini gördüğü şekliyle. değerlendirmeye, kıyaslamaya girmeden. Kitapları şunlardır. İbadet şekilleri şunlardır gibi. Betimleyici dediğimiz yöntem. Bu yöntem çocukları ne kadar yaşadığı çağa hazırlıyor? Sizin gözlemlediğiniz sınıf ortamında, çocukların bakışlarından, tepkilerinden hareketle...

TG3 – “Bence bir Müslüman’ın başka bir dini anlatması, bundan öte de bir şey olmamalı. Daha ilerisi beklenmemeli bence. Bu konuda şöyle düşünüyorum. Fransa’daki, İngiltere’deki bir Hristiyan, okulda çocuğuna İslam’ı nasıl tanıtıyor. Ona bir bakarım. Bakmamız lazım. Yani işte tutup orada İslam’ın propagandasını mı yapıyor? Peki, burada nasıl olmalı? İslam’ı en azından kötü anlatmamasını beklerim. İslam neyse –ön yargı, şartlandırma yapmasın- en azından genel bir bilgi versin. Tutup İslam’ı öğretmesini beklemeyiz. Ama İslam’ı karalamamasını bekleriz. Değil mi? Benim de burada ölçüm. Ben Hristiyanlığı tanıtıyorum diye gerçek dışı bir bilgi veririm yarın bir öğrencim bir Hristiyanla konuşup böyle olmadığını öğrenirse bana güveni sarsılır. Hristiyanlığa yaklaştırmaya başlar. Dolayısıyla ben Hristiyanlığı ya da Yahudiliği ya da Budizm’i kısaca tanıtırken verdiğim bilgi gerçeğe uygun olmalı ama yine benim gözümde olmalı... Önceki müfredat programında diğer dinler 9. Sınıfta öğretiliyordu. 9. Sınıfta öğrencilere arkadaşlar ünitemiz şudur. Bu üniteye Yahudilik, Hristiyanlık, İslam’ı öğreneceğiz diye başladığımızda öğrencilerden çok ciddi tepki alıyordu. Öğrenciler, hocam biz daha kendi dinimizi bilmiyoruz. Hristiyanlığı ne yapacağız? Bunu öğretmeyin. Bunu geçelim. Siz bize namaz nasıl kılınır, oruç ne zaman başlar, ne zaman biter? bunları öğretin. Önceki dönemde Ramazan ayı yaza geliyor. Önceki dönemde Ramazan ayında oruçlu çocuklara siz Hristiyanlığı anlatıyorsunuz. Yani çok çelişen bir durum oluyordu. Çocuklar bize bırakın Yahudiliği orucu anlatın, diyorlardı. Siz bir öğretmen olarak yıllık planda ünite bu, konu bu demeniz lazım. Ama öğrencinin talebi, hazır oluşu, ilgisi, odaklandığı bir konu varken siz hiç ilgi duymadığı bir konuyu anlatmak öğretmen için çok büyük bir zorluk oluyordu. Bu konuların 9. sınıftan 12. sınıfa alınması çok uygun oldu. Çok doğru oldu. Şimdi şu anda en azından 9, 10, 11. Sınıflarda öğrencilere kendi diniyle ilgili bilgi verdiğiniz için çocuk bize dinimizi öğretmediniz, demiyor. 12. Sınıfa gelince arkadaşlar bu zamana kadar hep kendi

dinimizi öğrenmeye çalıştık. Öğrenmemiz de gerekiyor. Henüz size dinimizi tam olarak öğrettik de diyemeyiz. Ders saatimiz çok yetersiz falan diyoruz. Ama dünyada başka insanlar neye inanıyorlar bu konuda da bir fikrimiz olsun, bir kültürümüz olsun. Yani sadece kendi düşüncemizi değil başkalarının inançlarını, düşüncelerini bilelim. Başkaları bize hangi gözle bakıyor? Bunu anlayabilelim diye söylediğiniz zaman bu tarzda ciddi eleştiriler gelmiyor. Öğrenci de artık o konuyu öğrenme konusunda motivasyonsuzlukla karşılaşmıyor. Ancak benim şu ana kadar edindiğim tecrübeye göre Müslüman bir ülkede Hristiyanlığı, Yahudiliği, Budizm'i, Konfüçyüs'çülüğü anlatmak bir bilgi vermenin, bir kültür edinmenin ötesine geçmez, geçmemeli. Bundan başka, öte bir amacı olmamalı. Ben başkalarından da mesela Çin'de bir Konfüçyüs'çülüğün din dersinde İslam'dan bahsederken, İslam hakkında verdiği bilgiyi, dünyadaki insanları tanıma, inançları tanıma noktasını geçmesini beklemem. Böyle olmalı. Bunun ötesine geçmemeli diye düşünüyorum... Bir Hristiyanın gelip bir papazın okulda, derste, sınıfta işte Hristiyanlığı anlatması gibi bir uygulamaya dönük talepler veya bir Müslüman gidip bir Hristiyan'a İslam'ı anlatması gibi bir şey. Objektifliği sağlayabilir. Ama bundan öteye bir hedefi varsa burada dur denilmeli. Burada bence iyi niyetin ötesine geçilip çatışmaya dönüşebilecek neticeler doğurabileceğini düşünüyorum. Yani bilgiyi verme ve kültür edinme düzeyinde kaldığı sürece sorun olmayacağını düşünüyorum. Onun ötesinde bir hedefi olduğu takdirde bunun beklendiği gibi bir olumlu netice vermekten ziyade toplumları çatışma noktasına getireceğini düşünüyorum. Anlattırdığınız kişi gerçekten çok iyi bir eğitim görmüş, alanının uzmanı olan, becerikli, yetenekli birisi oldu diyelim. Varsayalım böyle anlattı diyelim. Velez ki yine bundan öteye geçmez ama anlatamayanlar da mutlaka çıkacaktır. Taraflı olarak anlatanlar da çıkacaktır. Ufak tefek kazalar yaşanacaktır. Önemli olan amacın çok iyi tespit edilmesi. Benim bu yaptığım şey asıl hedefime uygun mu diye kontrol edilmesi lazım.”

AR - Yani ders stratejimizi yalıtılmış bir ortamdaymış gibi diğer dinlerle karşılaşmasını bir tehlike olarak algılayıp dersi buna göre mi kurgulamamız, cami cemaati anlamında da bunu düşünebiliriz bir öğrenci olarak da düşünebiliriz. Ders stratejisi böyle mi olmalı? Önce insan kendi dinini bir öğrenecek.

TG3 - Din öğretimi bir süreç. Bu sürecin başında daha ilköğretimi bitirip liseye gelir gelmez diğer dinlerle karşılaşınca doğal olarak az önce bahsettiğimiz tepkiyi veriyordu. Şimdi din eğitiminin içerisinde bir yerde diğer dinlerin tanıtımı da olabilir, olmalı. Ama bu lise eğitiminin başında olduğu zaman daha ben kendi dinimi öğrenmedim, tepkisini doğuruyor. Dolayısıyla evet biz önce kendi dinimizi öğrenmeliyiz. Ama kendi dinini öğrenirken arada bir yerde dışarıdan gelen bir şey, bir Hristiyanın gelip kendi dinini tanıtması, başka din mensubunun ona kendisini tanıtması rahatsız edici değildir. Ama kendi dinini öğretmesi beklenen kurumun, öğretmenin kendi dinini öğretmeden başka bir din hakkında bilgi vermesi yanlış bir uygulamadır. Dışarıdan bir Hristiyan, bir misyoner gelip ona tanıtıyor. Mesela bizim Batıkent'teki okulun önüne Hristiyan kadınlar geliyor, elinde fasiküller. Okulun önünde dağıtmaya çalışıyor. Polise haber veriyorduk. Alıp götürüyorlardı. Demet'te ben bunu görmüyorum. Demet'teki bir okulda gelip yapmıyorlar bunu. Ama Batıkent'te yapıyor. Niye? Çünkü Batıkent'i bakir bir alan olarak görüyor. Nerede çalışma yapacağını iyi tespit ediyor. Gidip Ted kolejinin olduğu yerde yapıyordu. Protestanlar orada açmışlardı ilk defa. Gelip bir Hacı Bayram Camiinin orada yapmıyor. Yani inançlı insanların olduğu yerde değil. Ateistlerin çok olduğu yerde bu çalışmayı yapmayı tercih ediyorlar. O çünkü nereden netice alacağını biliyor, ölçüyor, tartıyor. Bizim de dışarıdan birisi bir dini benim çocuğuma tanıtabilir. Öğrencime tanıtabilir. Burada bir yanlışlık yok. Ama zaten o tanıtırken ben görevli olarak, Din dersi öğretmeni olarak ona bunu veriyorsam çocuk ne oluyor diye soruyor. Bu durum buradan kaynaklanıyor.”

Dinler arası ilişkileri etkilemesi bakımından din derslerini ve bu dersin öğretmenlerinin etki gücünü nasıl buluyorsunuz? TG3 bu konuda günümüzde insanları etkileyen ilk etkenin Din Kültürü dersleri olduğunu düşünmediğini, diğer dinlerle derslerden daha çok özellikle televizyon, sinema ve müziğin tanıştırdığını, haftalık ders saatinin de çok az olması, 45 dakika olmasının dersin etkisini azalttığını, velev ki diğer dinlerle ilgili dersler % 100 ideal olarak işlense dahi hiçbir zaman görsel medyanın önüne geçemeyeceğini düşündüğünü, dersteki bir kuru anlatımın, birkaç resim göstermenin, verilen bilginin bilince hitap ederek bilinç altını etkilemediğini, bu yönüyle bir bilgilendirme hiçbir zaman şuur altına hitap eden bir sinema senaryosunun, bir dizi senaryosunun etkisini yapamayacağını, elbette hangi

dinden olursa olsun inananların birbirleriyle münasebetlerine, ilgilerine, davranışlarına kısmen bir etkisi olsa da bunun etkisinin çok üst düzeyde olduğunu düşünmediğini, bunun % 50'nin altında bir düzeyde olduğunu düşündüğünü belirtmiştir.

AR - Dinler arası diyalog anlamında iyi örnekler olarak aklınıza neler geliyor? “Bu konuda insanların birbirlerine davranırlarken birinci öncelik olarak inancı göz önünde bulundurduklarını düşünmüyorum. Ben de dahil. Yani önce insan penceresinden baktığımızı düşünüyorum. İşin doğal olanı da budur galiba. Öncelikle inanç açısından bakmanın yapay bir şey olduğunu düşünüyorum. Hepimiz insanız. Evet, farklı dinden olabilir ama insan olma ortak yönümüz var. Duygularımız aynı ve bu yönümüzle buraya kadar ortak hareket edebiliriz ama benimle aynı inancı paylaşan, aynı dili konuşan kişi kadar ortak şey paylaşıyor muyuz? Örnekler, kötü örnekler. Bilmiyorum bu konuya örnek olur mu ama aklıma şu geliyor şimdi. Ben mesela öğrencilerime şundan bahsediyorum. Diyorum ki Papazın hiç yüzüne dikkat ettiniz mi? Bembeyazdır yüzü. Sizce niye öyledir? Soruyorum çocuklara. Genellikle, hocam papazın da yüzünde bir nur var mı demek istiyorsunuz? diyorlar çocuklar. Ben de şöyle cevap veriyorum. Papazın yüzündeki nur denilemez ama papazın yüzünde de günahsızlığın verdiği bir nur var değil mi diyorum. Yani çocukların dikkatini bir şeye çekmeye çalışıyorum. Şimdi gerçekten de bir Müslüman'ın yüzündeki nur bir Hristiyan papazda yok. Nur değil o. Ama bir papazın yüzüne de dikkat et, bir hahamın da yüzüne dikkat ettiğinizde günahsızlığın verdiği bir saflık, temizlik oluyor. Papaz adam öldürmediği için, papaz yalan söylemediği için, papaz hırsızlık yapmadığı için onun yüzünde bir temizlik var. Bu da dindar insanlar için verilebilecek iyi bir örnektir.”

AR - Peki olumsuz örnekler olarak neler gelir aklınıza?

TG3 - Hayattaki en büyük korku sevdiğini kaybetme korkusudur. Hayatta hiç korkusu olmayan insanlar hiç sevdiği olmayan insanlardır. Mesela en çok suç işleyen insanlar kimsesiz insanlardır. Seven insanlar sevdiklerini kaybetmek korkusuyla, sevdiklerini kaybetmemek için, sevdikleri uğrunda savaşabilirler. Savaşı göze alırlar. Bu yüzden dindar, inanan insanlar dünyada belki en çok savaşmış insanlardır. Buna

yönelik örneklere zaman zaman değiniyoruz. Sorular gelebiliyor. Belki de işin olumsuz yönüne ilişkin örnekler de bu verilebilir. Savaşlar, haclı seferleri, yüzyıl savaşları, işte Martin Luter King’in 30 yıl boyunca Protestanların öldürülmesi vb. gibi bir sürü inanan insan savaşları da kötü örnek olarak verilebiliyor.”

Öğrencilerinizin diğer dinlerle ilgili konuların öğretiminde anlamakta zorlandıkları, diğer dinlerle ilgili konuları işlerken zor gelen, kavramakta, anlam vermekte zorlandıkları konular var mı? TG3 bu konuya ilişkin şu husulara değinmiştir. “Diğer dinleri öğretirken öğrencilerin çok kolay zorlanabilecekleri şeylerin başında diğer kültürlerin dillerini içeren, o dillerden gelen kavramlar var. Mesela Yahudiliğin kutsal günleri Nevaşalon, Yongkipur vs. Bunlar çocukların hayatta ilk defa duydukları şeyler... Hinduizm’in ana metinleri, kitapları vb. bir sürü Hintçe kelimeler geçiyor. Her dinde kendi dilinin getirdiği kelimeler var. Ezberci bir mantıkla hareket eden bir öğretmen bunu çok rahat zorlaştırabiliyor. Tamamen öğretmenin tavrı önemli burada. Diğer dinler öğretilirken işin mantığını vermek olursa öğretmenin hedefi, o yabancı kelimelere takılıp kalmazsa, kolaylaştırıcı bir metot izlerse sorun olmaz. İkincisi de işin mantığını kavramaya çalışan öğrencinin az önce verdiğim örnekte olduğu gibi bir heykele bir insan nasıl tapar? Kendi eliyle yaptığı heykele nasıl ibadet eder? Bu mantıktan baktığı zaman karşısındaki bu dine inanan insanı anlayamaması bence işin içindeki en büyük zorluk. Bu zorluğun aşılabilmesi için de görülenin ötesindeki görünmeyeni yani her dinde manevi bir yön var. O manevi yönün anlatılabilmesini sağlayabilmek. Bunu biz öğretmenlerin çoğunlukla sağlamadığını düşünüyorum. Öğrenciler de algılayamadığı için şu anda diğer dinlerle ilgili en zor noktanın burası olduğunu düşünüyorum.”

AR - Diğer dinlerle ilgili konuları işlerken, öğrencilerin sordukları, merak ettikleri konular nelerdir?

TG3 – “Tanrı anlayışı hakkında çok soru soruyorlar. Özellikle karşılaştırmalı anlatıldığı zaman. Tanrılarını anlayabilmek için çok soru soruyorlar. Yine peygamber anlayışlarıyla ilgili çok soru soruyorlar. Bir de ibadetleriyle ilgili sorular soruyorlar. İbadetlerini televizyondan bağlantı kurarak anlatıyorsunuz. Onlar da bilgilerinden hareketle sorular soruyorlar. Diğer dinleri öğretirken öğrencilerimin beni en çok

zorlayan sorularının başında birincisi Yahudiliği öğretirken mesela Yahudilikte hulül anlayışı var, diye bir şey öğretiyoruz biz. Yani onların tanrısı Yehova insan görüntüsüne giriyor, insanların arasında yaşıyor, diye öğretiyoruz. Hocam, niye böyle bir şeye ihtiyaç duyuyor, yani böyle bir şeye inanılıyor? Diye sorular soruluyor. Ben de kendimce belki de böyle bir düşünceyle insanları kontrol ettiği, senin karşındaki herhangi bir insanın tanrı olabileceğine dair inancın inananlara yerleştirilmesine dair kendi bilgimi söylüyorum mesela. Bazen öyle sorular soruyorlar ki öğrenciler şu cevabı verdiğimi hatırlıyorum. Valla senin bu sorunu cevaplayabilmem için benim bir Yahudi olmam lazım, cevabını verdiğim oluyor. Mesela yine Yahudilikte erkekler ibadet eder. Kadınlar ibadet etmez, bilgisi var. Duymuş muydunuz böyle bir şey. Kadınlar sinagoga alınır, havraya alınır ama üstten ayrı bir bölümden izlerler. Alt kısma gelip erkeklerle beraber ibadet edemezler. Veya onlar ayrı bir yerde ibadet etmez, edemezler. Şimdi bu bilgiyi verdiğin zaman öğrencilerden gerçekten zor sorular geliyor. Ve bu tarzda sordukları sorulara da valla bu soruyu cevaplayabilmem için benim Yahudi olmam lazım gibi cevaplar veriyorum. Hatta bazen diyorum ki bir Yahudi ile karşılaştığınız zaman bunu sorun, diyorum.”

AR - Çocuklar ilgi duyuyorlar mı diğer dinlerle ilgili konulara?

TG3 - Karşılaştırmalı anlattığınız zaman ilgi duyuyorlar ve çok sayıda soru soruyorlar. Mesela biz İslam dininin tanrısı Allah’tır. Allah birdir. Allah insan değildir. Hiçbir varlığa benzemez. Görülemez. Hristiyanlığın tanrısı işte Baba, Oğul, Kutsal Ruh’tur. Belki Hristiyanlıktaki baba dedikleri bizim Allah’a denk gelen bir şey ama öbürlerini Müslüman’ın anlaması biraz zor. İslam açısından baktığınız zaman. Ama onlarda şöyle bir tanrı inancı var, falan. Yahudilikte tanrı Yehova, Yahve derler. Onlarda tanrı hulül anlayışı var falan gibi üçünü birbiriyle karşılaştırarak. Veya Hinduizm’te tanrı şöyledir, Konfüçyüsçülükte tanrı böyledir gibi karşılaştırmalı anlattığınız zaman sadece tanrı açısından anlattığınız zaman ilgilerini çekiyor çocukların. Ve size bir sürü soru soruyorlar. Anlamak için soru soruyorlar. Ama salt bir dini konu olarak anlattığınız zaman mesela sadece Hristiyanlığı anlatıyorsunuz. Tanrısı şudur, ibadet yerlerine kilise denir. Şu şu ibadetleri vardır diye anlattığınız zaman çok da ilgi duymadıklarını görüyorsunuz

çocukların. Bir de bir din ile ilgili bilgiyi verirken güncel getirebiliyorsanız konuyu, güncel örnekler verebiliyorsanız, çocuğun önceden bildiği şeylerle bağlantı kurabiliyorsanız mesela Hristiyanlığı anlatıyorsanız işte Hristiyanlıkta Katolik mezhebi vardır. Katoliklerin dini merkezi Vatikan'dır. Vatikan'daki dini lidere Papa denir. Şu andaki Papa 16. Benedik'tir. Geçen seçildi. Televizyonda duyduğu bir haberler bağlantı kurabiliyorsanız çocuk ilgilenmeye başlıyor. İlgisini çekebiliyorsunuz. Veyahut da Ortodoks Hristiyanların merkezi İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'dir gibi böyle çocuğun bildiği noktaya, hep bilmediği noktadan gelerseniz ilgi kayboluyor çocuklarda. Ama bir iki bildiği yerle bağlantı kurabiliyorsanız ilgiyi toplamış oluyorsunuz. Bildiğinden bilmediğine hareket ettiğiniz zaman ilgisini diri tutmuş oluyorsunuz. Tabi burada tamamen öğretmenin yeteneğine kalmış oluyor.”

TG3 ayrıca **diğer dinlerin öğretimine ayrılan zaman konusunda** mevcut konulara ve öğrencinin yoğun ilgisine kıyasla belirlenen zamanın yeterli olduğunu, yoksa bu göz önünde bulundurulmadan yeterlidir demenin mümkün olmadığını belirtmiştir.

2.4.Elazığ'da Devlete Bağlı Bir Fen Lisesinde Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG4)

Görüşmeye Dair:

Görüşme şu anda devlete bağlı bir Fen lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 22 Nisan 2010 tarihinde e-ortamda yazışarak gerçekleştirilmiştir.

2.4.1. Mesleki Deneyim

16 yıllık öğretmen olan **TG4** İmam Hatip Lisesi, Endüstri Meslek Lisesi gibi farklı türdeki liselerde görev yapmıştır. Son olarak ise Elazığ Kaya Karakaya Fen Lisesinde görev yapmıştır.

TG4 İmam hatip lisesini ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirmiştir. Tefsir alanında doktorasını tamamlamıştır.

TG4 Kuran Öğretiminde yeni Metotlar ve Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersiyile ilgili Öğretim metotları konulu hizmetiçi eğitim semineri aldığını belirtmiştir. Almak istediği hizmetiçi eğitim semineri olarak yeni müfredat programının uygulanmasıyla ilgili konuların faydalı olacağını söylemiştir.

TG4 İnternette haber sitelerini ve Günlük Yeni Şafak gazetesini takip ettiğini, bulunduğu ilde ilmi sempozyum ve seminer türü etkinliklerin çok nadir olduğunu, ama branşıyla ilgili seminer ve sempozyum gibi şeylerin yayınlanmış kitaplarını almaya çalıştığını söylemiştir. **TG4** ayrıca ELÇED (Elazığ çevre ve eğitim derneği) isimli bir derneğin ağaçlandırma, sohbet vb bir takım faaliyetlerine katıldığını belirtmiştir.

2.4.2. Sosyokültürel Yaklaşım

TG4 diğer dinleri ve mensuplarını bire birde yeterince tanıdığını düşünmediğini, diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığı konusunda da kendi ifadesiyle “bilgim yetersiz. O din mensuplarının dinlerini günlük yaşamlarına tam olarak aktardıkları düşüncesinde de değilim” demiştir. Ayrıca TG4 diğer din mensuplarının da aynı şekilde İslam inancının günlük yaşama yansımaları doğru bildiklerini düşünmediğini belirtmiştir.

Bir problem / proje etrafında farklı kültür ve inançlara mensup kişilerle çalışma konusunda kendinizi alan bilgisi ve iletişim açısından nasıl değerlendirirsiniz? TG4 bu konuda “Kendimi iletişim kurma konusunda yeterli olduğumu düşünüyorum.” demiştir.

TG4 Farklı dine mensup kişilerle bir arada bulunmadan önceki – sonraki tutumunda herhangi bir değişiklik olup olmadığı konusunda çok kısa süreli olduğu için tam bir cevap veremeyeceğini belirtmiştir.

TG4 bütün insanlığı tehdit eden, farklı kültür ve gelenekler arasında işbirliğini zorunlu kılacak olan problemlerin söz konusu olmadığını, bazen olsa da bunların şartlar gereği kısa vadeli olduğunu söylemiştir.

Kendi dininiz ile diğer dinler arasında ortak yanlar buluyor musunuz? sorusuna yönelik **TG4** kendi ifadesiyle “ahlaki ilkelerde, bazı günah kavramlarında, peygamber ve ahret inancı gibi bazı itikadi konularda” ortak yanlar bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca **TG4 dünyada barışın gerçekleşmesinde ve ortak sorunların giderilmesinde tüm din mensuplarının birlikte çalışabilmesinin** yerinde ve olumlu bir çalışma olacağını dile getirmiştir.

2.4.3. Teolojik Yaklaşım

Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın sizce her hangi bir etkisi var mıdır? **TG4** bu soruya ilişkin “Sahip olduğu inancını daha sağlam temellere oturtması için gereklidir.” Demiştir. Ayrıca **TG4 diğer dinlerin ve mensuplarının varlığının kendisini rahatsız etmediğini** ancak “Ama insan istiyorki herkes hak din çevresinde toparlansınlar.” diye belirtmiştir.

Farklı dinlere mensup kişilerle ortak mekânları birlikte kullanmak, onlarla komşu olmak, verdikleri yiyecekleri yemek gibi konularda neler düşünürsünüz? **TG4** ortak mekânları birlikte paylaşabileceğini, dinen haram olan domuz eti gibi ve alışık olmadığı bir şey olmadığı müddetçe verdikleri yiyecekleri yiyebileceğini dile getirmiştir.

TG4 Farklı dinlere mensup / yabancı kişilerle ortak bir problem / proje etrafında çalışmaktan rahatsızlık duymayacağını, diğer din mensuplarından kişilerle samimi ve iyi arkadaşlıklar kurabileceğini söylemiştir.

Başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak Müslüman bir bireyin inancına zarar verir mi? bu konuda **TG4** “tam tersine, olumlu katkı da sağlayacağı düşüncesindeyim.” deyerek **diğer dinlere ait kutsal kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilir mi?** sorusuna yönelik “Olabilir, ‘Şer’ü men kablena’ vardır. Onlardan da istifade edilebilir.” Şeklinde vurgulamıştır.

Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara saygılı ve hoş görülü davrandığını düşünüyor musunuz? Bu konuda **TG4** şunları belirtmiştir. “Genel

anlamda hayır. Filistin, Afganistan ve Irak örneklerinde görebiliyoruz. Geçmişte de Haçlı seferlerinde, Endülüste ve bir çok yerlerde görülmüştür.”

TG4 Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara ilişkin davranışları sizce o dinin temel metinlerinden mi yoksa mensuplarının kendi tutumlarından mı kaynaklanmaktadır? Sorusuyla ilgili “Bence değil. Dini inançlarından değilde, dini çıkarları için alet olarak kullanan kişilerden ve sistemlerden kaynaklanıyor.” demiştir.

Diğer dinler ve mensupları ile ilgili zihninizde en çok yer eden ve onlara ilişkin yaklaşımlarınıza yön veren bir Kur’an ayeti ve Peygamberimizin sünnetinden bir örnek belirtmek isterseniz neler söylersiniz? Sorusuyla ilgili olarak “‘Yahudi ve hırsıyanlardan kendilerinize sırdaş edinmeyiniz’ Ali İmran suresinde. Hz. Peygamberin hasta olan Yahudi komşusunu ziyaret etmesi. Necrandan gelen hırsıyanlar ile günlerce süren konuşmaları.” Zihninde ilk olarak hatırladığını söylemiştir.

TG4 günümüzde diğer dinlere ilişkin Müslümanların yaygın olan tutumlarının genelinde olumsuz olduğunu ve bu tutumların Kur’an ve sünnetin tutumuyla kıyaslanmasında kendi ifadesiyle “Müslümanların dini metinlerinden kaynaklanabileceği gibi, asıl olan onların Müslümanlara karşı yıllardır süren olumsuz mücadeleleri” olduğunu, her ikisi etkili olsa da inançların ve dinî nasların daha ağırlıkta olduğu üzerinde durmuştur. Ayrıca **diğer din mensuplarıyla yaşanan tarihsel tecrübeler günümüzdeki ilişkileri** olumsuz yönde etkilediğini, **zaten yaşanan örneklerin** genelinde olumsuz olduğunu, insanların bir noktadan sonra geçmişini hatırlama zorunda kaldığını belirtmiştir.

TG4 diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin bakış ve yaklaşımını etkileyen en önemli üç etken/ olay/olgu olarak; “1Şuandaki Müslüman ülkelerinde yaşanan işgal ve zulümler, 2. Avrupa ülkelerinde müslümanların terörist etiketi ile vasıflandırılmaları, 3. Filistin” gibi üç konu üzerinde durmuştur.

TG4 Dinler arası ilişkiler, diyalog, saygı ve hoş görü gibi konuların sağlıklı bir zeminde doğru bilgiye ve iletişime dayalı bir şekilde olduğunu

düşünmediğini belirtmiştir. Ayrıca **dinlerarası ilişkiler konusunda** Prf. Dr. Mustafa Köylünün **diyalogla ilgili eserlerini** beğendiğini ve okuduğunu söylemiştir.

Diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için iyi ilişkiler kurulmasında güvenslik oluşturan konular olarak TG4 kendi ifadesiyle “Avrupalıların İslam’a olumsuz bakışları ve halâ birçok Avrupa’da başörtüsü probleminin yaşanması” nı belirtmiştir.

“Savaş ve çatışmaların başlıca tetikleyicisi dinsel inanç farklılıklarıdır.” **Şeklindeki algıya ilişkin TG4** inanç farklılıklarının değil asıl sebebin siyasi çıkar ve çekişmeler olduğunu söylemiştir. Ayrıca **dinler arası ilişkileri en çok etkileyen hususlar olarak TG4** televizyon ve yazılı medyayı göstermiş ve **dinler arası diyalog çalışmalarına Müslümanların katılması konusunda da** olumsuz düşündüğünü belirtmiştir.

TG4 diğer din mensuplarının kendi dinlerini serbestçe yaşaması/yayması konusunda serbestçe yaşayabilmelidirler demiştir. Ayrıca **diğer din mensuplarının camilere girip ziyaret etmelerinden** rahatsızlık duymayacağını, **farklı dinlerin ibadet yerlerine saygı duyduğunu, imkân olması hâlinde ziyaret edebileceğini ve yaptığı ziyaretle ilgili** “Çok soğuk geldi bana. Hiç çekici değildi.” Şeklinde duygusunu ifade etmiştir.

Diğer din mensuplarıyla evlenme konusunda TG4 “şu an için gereksiz” demiştir.

Diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceğini düşünüyorsunuz? Allah’ın sevgisini kazanıp cennete gidebilecekler mi? İyilik yapan fakat Müslüman olmayan bir kimse cennete girebilir mi? bu oruya ilişkin **TG4** “Giremez. Cehennemde azabı hafifleyebilir ama cennete giremezler.” Demiştir.

Kur’an-ı Kerim’in diğer din mensupları için getirdiği eleştiriler (uyarılar) siz ce sadece onlar için mi geçerlidir? Yoksa bu uyarılar Müslümanlar dahil her dine mensup insanların tarihte düşebilecekleri hatalar olarak mı

dikkate sunulmaktadır? TG4 bu soruya ilişkin “sadece onlar için değil. O özellikleri sergileyen herkes kapsam içindedir.” Demiştir. **TG4** ayrıca “**diğer dinlere ilişkin yaklaşımını** “kapsayıcı, hiçbir zaman dışlayıcı ve ön yargılı olmadım.” Şeklinde tanımlamıştır.

Her hangi bir din mensubunun; bir başka din için “Allah katında haktır-batıldır” ve mensubu için “Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır” gibi bir hüküm vermeye hakkı var mıdır? Bu soruya ilişkin **TG4** “İslam dininde olan birisi diğer dinler için bunu söyleyebilir. Çünkü Allah bunu söylüyor.” Demiştir. **TG4 diğer dinlere mensup insanlarla ilgili yaklaşımınızı belirlerken onların kurtuluşa erişip erişemeyeceğini nelere bakarak değerlendirirsiniz? Bu çerçevede Kutsal kitaplarını, oluşan teolojiyi ya da günümüzdeki yaşayışlarını mı dikkate alırsınız?** Sorusuyla ilgili şu cevabı vermiştir. “yaşayışlarını dikkate almam. İnanç sistemlerine bakam.”

2.4.4. Pedagojik Yaklaşım

Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek hangi düzeyde ilginizi çekmektedir? Bu soruyla ilgili **TG4** “konunun içeriğine göre değişiyor. Ama o konu İslamın görüşleri ile zıt ise daha dikkat çekici oluyor. Paralel konularda ise ilahi dinlerin ortak bir kaynaktan geldiğini göstermesi açısından önemlidir.” Demiştir. Ayrıca inanç, ibadet ve ahlak gibi konuları **TG4** ders işlenişlerinde **daha istekli, verimli ve yeterli hissettiği alanlar** olarak gördüğünü belirtmiştir.

Ders saatinin artırılması şartı ile **TG4 İslam dini dışındaki dinlerin din/din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde anlatılması ve tanıtılmasının** gerekli olduğunu, diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıma konusunda din / Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki konuların yeterli olmadığını ileri sürmüştür.

TG4 Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinleri öğretme konusunda hizmet öncesinde ve hizmetiçinde çağın gerektirdiği bilgi ve yeterliliği kazanmadığını ve ders araç gereçlerinin (ders ve öğretmen kitapları,

görsel materyaller vb.) muhteva ve tasarım bakımından diğer dinleri ve mensuplarını tanıtmada yeterli düzeyde olmadığını düşünmektedir.

Diğer dinlere müfredatta yer verilirken nasıl bir yaklaşım benimsenmeli? Diğer dinler ve mensupları kendi inancımızdan hareketle eleştirel bir yaklaşımla mı verilmeli? Yoksa anlatılan dinin kendi inancından hareketle mi? Ya da sadece tanıtıcı, olumlu olumsuz her hangi bir nitelendirme yapmadan tasvir edici bir yaklaşımla mı ele alınmalı? TG4 bu konuda kısaca “tarfsız bir şekilde. İki dininde kaynaklarından istifade edilmeli” demiştir.

TG4 diğer dinlerle ve din mensuplarıyla diyalog ve hoş görüş için kurulacak iletişimde ve diğer dinlerin öğretime konu edilmesinde güvensizlik oluşturacak somut örnekler olarak “Batının Müslümanları hala potansiyel suçlu görmeleri, bir başörtüsü bile hala birçok Avrupa ülkesinde sorun olmaya devam etmesi” ni dile getirmiştir.

Öğrencilerin diğer dinlerle ilgili karşılaştıkları zorluklar ve sorularla ilgili TG4 “Onların Allah inancı, cennetlik olup olmadıkları, İman etmediği halde iyilik yapanların ne olacakları, ilahi kitaplarının çokluğu” gibi konuları belirtmiştir.

TG4 İslam dini dışındaki dinlerin öğretime yeterli zaman ayıramadığını ve diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortamına yeterince taşıyamadığını söylemiştir.

2.5.Ankara Yenimahalle İlçesinde Devlete Bağlı Bir İlköğretim Okulunda Çalışan Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (TG5)

Görüşmeye Dair

Görüşme şu anda devlete bağlı bir ilköğretim okulunda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 22 Nisan 2011 tarihinde e-ortamda yazılarak gerçekleştirilmiştir.

2.5.1. Mesleki Deneyim

18 yıllık öğretmen olan **TG5** 3 yıl imam hatip lisesinde 15 yıldır Ankara Yenimahalle’de bir ilköğretim okulunda görev yapmaya devam etmektedir.

Ortaöğretim kurumunu düz lisede okuyan **TG5** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini ve din eğitimi alanında yüksek lisansını bitirmiştir.

TG5 hizmet içi eğitim faaliyeti kapsamında 9 aylık Devlet Lisan Okulu Arapça kursuna, yapılandırmacı DKAB öğretim anlayışının tanıtıldığı ve DKAB öğretiminde güzel örnekler isimli hizmet içi eğitim seminerlerine ayrıca alan dışında da zorunlu olarak okul sağlığı isimli hizmet içi eğitim kursuna katılmıştır. **TG5 Birbirinin tekrarı gibi olan hizmetiçi eğitim kursları almak istemediğini,** kusların eğitim sisteminde ciddi olarak planlanmadığını, çok yarar göremediğini, öğretmenlerin bilinen aynı şeyleri yansıtıp okumaktan öteye gidemediklerini vurgulamıştır.

TG5 alanıyla ilgili çıkan güncel kitapları ve yine alanıyla ilgili dindersi.com, diyanet.gov.tr. gibi internet sitelerini takip ettiğini, sağlık, tasavvuf, felsefe ve kelam alanlarındaki etkinliklerin ilgisini daha çok çektiğini, ancak çalışan bir bayan olması nedeniyle ve 28 şubat döneminde yaşadığı sıkıntılı günlerin de olumsuz etkisiyle yaklaşık 16 yıldır sosyal ve kültürel faaliyetlere katılmaya imkan ve vakit bulamadığını belirtmiştir.

2.5.1. Sosyokültürel Yaklaşım

Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıdığınızı düşünüyor musunuz? **TG5** bu soruya ilişkin “lisans döneminde ve yüksek lisans döneminde Kur’an’dan, dinler tarihi, mezhepler tarihi ve dinler arası diyalog dersinde edindiğim akademik bilgiler çerçevesinde bir tanışmışlığım var ancak pratikte diğer dinlere mensup bir kişi ile tanışmışlığım ve sohbetim yok.” Demıştır. Ayrıca **diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığını bilme konusunda** bilgisinin yetersiz olduğunu belirterek düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “lisans düzeyinde daha çok dini metinlerdeki bilgisel boyut (bu da yetersiz düzeyde veriliyor.) gündelik hayatın

pratikleri ve metinlerin hayata yansıyan yönleri pek önemsenmiyor. Ve tarafgir bir havada veriliyor. Yani muharref dinin metinleri olarak özellikle tahrif edilmiş yerlerin vurgusuyla ve hayata yansıyan, insanlara düzgün ve ahlaki bir yaşama klavuzluk eden yönler sanki yok sayılarak veriliyor. Dinler tarihi dersindeki bakış açısı ile din eğitimi dersindeki bakış açısının çok farklı olduğunu hatırlıyorum.” Demiştir.

AR – “Diğer din mensuplarının da aynı şekilde sizin inancınızın günlük yaşama yansımaları doğru bildiğini düşünüyor musunuz?”

TG5 – “Sanmıyorum. Emin değilim ancak ikiz kulelerin yıkılmasından sonra Amerika ve Avrupa’da oluşan ve medyaya yansıyan (Hz. Muhammet ile ilgili olumsuz karikatürler) olumsuz haberler bağlamında düşündüğümde genelde Müslümanları ve özelde de bizi yanlış tanıdıklarını düşünüyorum. Bu olumsuz durumu kendi ülkemizdeki kendini Müslüman olarak niteleyen pek çok insanın bana ve pek çok diğer Müslümana karşı olan olumsuz ve ön yargılı bakışında da görebiliyorum.”

Bir problem/proje etrafında farklı kültür ve inançlara mensup kişilerle çalışma konusunda kendinizi alan bilgisi ve iletişim açısından nasıl değerlendirirsiniz? TG5 bu konuda şunları söylemiştir. “İletişim anlamında yabancı dil problem olabilir. Ancak teknik bir engel ve tercümanlar aracılığıyla çözülebilir. Alan bilgisi anlamında problem durumu ya da yapılacak proje çalışması benim ve hizmet verdiğim kişilerin hayatı ile ilgili ise ve bu durumda diğer dinlere mensup insanlar da benim gibi olayın diğer taraftarları ise öncelikle yeniden yapacağım çalışmalarla kendi dinimin ilkeleri bağlamında kendi görüşümü yapılandırırım ve diğer din mensuplarına ait onların bakış açısı ile ilgili de çalışma içerisine girerim ve uzlaşabileceğimiz ortak noktalarda işbirliği yapmayı düşünürüm. Problem durumu ya da yapılacak projeye göre alan bilgisi anlamında kendimi yeterli görmem de değişebilir.”

Bütün insanlığı tehdit eden, farklı kültür ve gelenekler arasında işbirliğini zorunlu kılacak olan problemler konusunda TG5 öncelikle küresel düzeyde çıkar odaklarının (dini, dili, ırkı fark etmiyor) dünya insanlığı ve

zenginliklerini kendi çıkarları uğrunda harcamaktan kaçınmamalarını, bu sömürü dolayısıyla ortaya çıkan işgalleri, savaşları, öldürmeleri, dünyanın kaynaklarının aşırı ve dengesini bozacak şekilde sömürülmesini, dünya canlıları ve diğer kaynaklarının yaratılışlarının değiştirilmesini (gdo, küresel ısınma, nesli tükenen canlılar vs) insanlık barışını tehdit ve işbirliğini gerekli kılacak eden sorunlar olarak gördüğünü belirtmiştir.

AR – “Kendi dininiz ile diğer dinler arasında ortak yanlar buluyor musunuz?

TG5 – “Kendini, hayatı ,varoluşu ve varoluş içerisinde kendinin nereye tekabül ettiğini ve bu sistem içinde nasıl davranması gerektiği ile ilgili ihtiyaç, kendince her şeyin dayandığı kutsal saydığı bir ya da çok varlığa bağlanma, bu şekilde kendine ve yaşama bir anlam verme çabası ve hayatı düzenlemede iyilik-kötülük algısı. Birbirine çok benzer ilkeler ile iyilikleri yaşama katmak ve kötülükleri ortadan kaldırmak amaçlanıyor. Ancak uygulamada insanlar kendi taraftarları için yaptıkları uygulama ile öteki gruba ya da gruplara ait olanlara ilişkin uygulamalar çok farklı. Yani iyi diye gördüğü şeyi kendi grubu hak ediyor. Diğerlerine yapması gerektiğini düşünmüyor. Ya da özellikle yapmıyor. Kötü diye düşündüğü şeyi kendi grubuna yapmıyor ama diğer gruplara yapmada bir sakınca görmüyor.”

Dünyada barışın gerçekleşmesinde ve ortak sorunların giderilmesinde tüm din mensuplarının birlikte çalışabilmesi konusunda neler düşünüyorsunuz?

TG5 bu konuda şunları dile getirmiştir. “Kesinlikle ortak çalışmak zorundalar. Hepimiz aynı gemi içindeyiz. Ve bir yerde yaşanan sıkıntı her yeri etkiliyor. Ve yaşanan sıkıntıları tek bir grubun çözmesi mümkün değil. Ve çıkan ve an be an çıkmakta olan bütün sorunları da çözmek mümkün değil. Gruplar elbirliği ve kendi içlerinde kendi kutsallarına ve yaşamı düzenleyen ilkelerine dayanarak gruplar arası konularda da asgari müştereklerle hareket ederek öncelikle problem çıkarmayacak doğru ilkelere (örneğin adalet, eşitliğe,) dayanan yaşamlar kurmayı ancak herkes için kurmayı hedef edinmelidir. Bu hedef vizyonunda her grup elini taşın altına koyup yaşanan sıkıntıların çözümlerine kendince katkı sağlamalı. Ancak şu an gruplar kendine çıkarımlı bir tavır içindeler. Bu tarihi olumsuz arka plan ile

birleştğinde Ortak hedef ortak çalışma pek de mümkün görülüyor. Gruplar arası çıkar kavgaları, ön yargılar yeni sorun kaynakları da oluşturabiliyor.”

2.5.3. Teolojik Yaklaşım

AR - “Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın sizce her hangi bir etkisi var mıdır?”

TG5 – “Etkisi olabilir. Diğer din mensupları hakkındaki bilgim üniversiteden akademik bilgi şeklinde ve medyadan (medya da ne kadar doğru aksettirdiyse tartışılır.) edindiğim bilgilerle oluştu. Bu bilgi ve izlenimlerim, dinin, yeryüzünün hemen heryerindeki farklı inançlara inanan (ehli kitap veya diğerleri) insan için hayati ve evrensel bir ihtiyaç olduğu hakkındaki kanım daha sağlamlaşıyor. Dinden gelen ve dini inançlarla desteklenen değerler; insanın bireysel (duygusal ve fiziki yaşantısında)ve toplumsal yaşantısını yaşayabilmesinde ve düzenlemede mihenk noktasını teşkil ediyor ve insanlar dini değerlerin bu desteğinden bir şekilde uzaklaştıklarında kendilerini kaybolmuş hissediyor. Popüler olan bir takım akımların etkisinde zaman geçiriyorlar ancak anlamlı ve gerçek bir yaşamı ıskaladıklarına dair büyük bir boşluk içinde kıvranıyorlar. Diğer dinlere mensup da olsa kendi dinine bağlı ve dininden anlamlı bir hayat yaşamada katkılar bulan insanları gördüğümde kendi dindarlığımın da daha kuvvetlendiğini hissediyorum.”

İslam dini dışındaki farklı dinlerin ve mensuplarının varlığı sizde hangi duygu ve düşünceleri uyandırmaktadır? Diğer dinlerin ve mensuplarının varlığı sizi rahatsız ediyor mu? TG5 bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir. “Diğer din mensuplarının varlığı beni rahatsız etmiyor. (öncelikle Hz. Muhammed’e gönderilen İslam dininin Tek ve bozulmamış olduğunu ve Allah katında geçerli dini insanlara tanıtan vahyi en doğru Kur’an’ın ulaştırdığını da ifade etmek istiyorum.) Basitçe ifade etmek istersem olayı şöyle görüyorum. Allah’a göre bizim ortak adımız insanoğlu ancak bize göre biz Ayşe, Fatma, Ahmet, Mehmet, Jorge, Michael vs yiz. Yani aslında hepimiz aynı özü taşıyan tek varlık gibiyiz. Gene Allah’a göre din tek ve adı da İslam ancak bize göre Hristiyanlık, Yahudilik, Müslümanlık. Yani olayın Allah Katından Bakıldığındaki şekli ile insanlar nezdindeki şekli farklı. İnsanlar pek çok eksiklik ve sınırlılıklarıyla beraber kültürel ve tarihi varlıklar oldukları için

Allahın gönderdiği vahyi farklı algılayıp, yorumlayıp farklı yaşıyorlar. İslam dini içindeki sayısız farklı anlayış ve mezhepler de olayın içsel boyutu gibi. Bazen biri diğerini ya da diğerlerini dinsizlikle bile nitelendirebiliyor ve mezhep çatışmaları yaşanabiliyor. Bizimkinin doğru olduğunu söyleme hakkımız var ancak en doğrusu olduğunu ve diğerlerinin geçersiz olduğunu söyleme hakkımız yok. İnsanlar kendileri ve sevdiklerinin bir tane ve çok değerli olan hayatlarını kendilerince en doğru bir şekilde yaşamak istiyorlar. Buna da hakları var. Benim ki bana ne kadar değerliyse diğerlerinin ki de onlara o kadar değerli. Konuşmak fikir alışverişinde bulunmak isteyenler ile Allah'ımızın bize gönderdiği vahyi daha doğru anlama üzerinde yardımlaşabiliriz.”

Farklı dinlere mensup kişilerle ortak mekânları birlikte kullanmak, onlarla komşu olmak, verdikleri yiyecekleri yemek gibi konularda TG5 pratikte böyle bir şey yaşamak durumunda kalmadığını, şayet böyle bir şey olursa Müslüman bir kişi olduğunda nasıl öncelikle onu tanıyarak ve kişiliğine göre davranışını yönlendiriyorsa farklı bir inanışa sahip kişiyi de önce tanımak ve daha sonra kişiliğine ve davranışlarına göre davranışını ve tutumunu ayarlayabileceğini belirtmiştir.

AR – “Farklı dinlere mensup / yabancı kişilerle ortak bir problem / proje etrafında çalışmak sizi rahatsız eder mi?”

TG5 – “Rahatsız olmam. Dünyayı birlikte paylaşmak durumundayız. Ve iyi niyetli insanlar için aklın yolu birdir diye düşünüyorum. Ortak problemler üzerinde ortak noktalarımız temelinde iş birliği yapabiliriz.”

Başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak Müslüman bir bireyin inancına zarar verir mi? TG5 bu konuda “zarar vermez. Allah katında dinin (Hz. Adem den Hz. Muhammede kadar) İslam olduğuna inanan bir Müslüman olarak diğer dinler ehli kitap her ne kadar tahrifat da olsa vahyin özünden tam olarak uzaklaşmadığını ve ehli kitap olmayanlar için ise vahiyden bir şekilde daha fazla sapsmış olsa da insanlar kendilerinin ve en sevdiklerinin hayatını düzenleme bağlamında değer verdikleri bu dini inanışları, anlayış biçimlerini hayat gereklilikleri çerçevesinde tekrar sorguluyorlar ve yaşamsal ihtiyaçlara cevap arıyorlar diye

düşünüyorum. *Bu bağlamda aynı zaman diliminde ve benzer hayat şartlarını paylaşan ve küreselleşen dünyada birbirimizden sürekli etkilenen insanlar olarak huzurlu bir yaşam ve hayatın sorunlarına dünya çapında çözümler geliştirmek için diğer dinleri de öğrenmeliyiz.*” Demiştir.

AR – “Diğer dinlere ait kutsal kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilir mi?”

TG5 – “Öğrenilebilir. Ehli kitap bağlamında tahrif olmamış bölümler ile ilgili vahyin o tarihsel dönemdeki insanlara yansıyış boyutu görülmüş olur. Tahrif olmuş boyut ile ilgili olarak da M. Sait Hatipoğlu’nun uydurma hadisler ile ilgili Tavrı aklıma geliyor. Hadisin uydurma olduğunu ifade ettikten sonra hadisi atmıyor insanlar hangi Yaşamsal durumlar ve ihtiyaçlar sebebiyle böyle bir hadis uydurdular diye tarihsel, kültürel ve sosyolojik anlamda o dönemi anlamaya ve günümüze ışık tutmaya çalışıyordu. Benzer bir tavrın bu konuda gösterilebileceğini düşünüyorum. Ayrıca derslerimde diğer dinlerle ilgili konular işlenirken sınıfa İncil ve Tevrat getirerek öğrencilerin bu metinleri imkanlar ölçüsünde hem şekilsel hem de içerik olarak tanımaları için imkan sunmaya çalışıyorum.”

Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara saygılı ve hoş görülü davrandığını düşünüyor musunuz? TG5 bu soruya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Farklı dinden bir insanla yüzyüze bir iletişimim olmadığı için onların İslama karşı tavırlarını; dinler arası diyalog dersinden, Türkiye’deki misyonerlik çalışmalarının medyaya yansıyan yada onların İslamiyet ve Müslümanlar hakkında yazdıkları bazı kitaplar ve medyadan özellikle ikiz kulelere yapılan saldırı sonrası Müslümanlara karşı takınılan olumsuz tavırdan, karikatür olayından yola çıkarak değerlendirirsem; olumsuz bir tavırları olduğunu, Müslümanları gerikalmış ve toptancı bir değerlendirmeye kendilerinden korkulacak kişiler olarak gördükleri ile ilgili bir izlenimim var. Batıda İslamı seçmiş olanların bile kendilerinin aydınlanma geçirmiş kişiler olarak biz doğululara göre İslam dinini daha doğru anladıkları şeklinde tavır içinde olduklarını duymuştum.”

AR - Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara ilişkin davranışları sizce o dinin temel metinlerinden mi yoksa mensuplarının kendi tutumlarından mı kaynaklanmaktadır?

TG5 – “Kısmen dini metinlerden de olsa büyük oranda kişilerden, tarihsel, kültürel, sosyolojik ve özellikle de ekonomik ve siyasi olaylardan kaynaklandığını düşünüyorum.

Diğer dinler ve mensupları ile ilgili zihninde en çok yer eden ve onlara ilişkin yaklaşımlarınıza yön veren bir Kur’an ayeti ve Peygamberimizin sünnetinden bir örnek olarak TG5 “Bakara 62. ‘şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.’ Ayeti ile Hz. Muhammed’in Medineye gelen sıkıntı içinde olan ehli kitaba kurban bayramında kesilen kurbanların tamamının verilmesini söylemesi, Mekkenin fethinde Kabe’nin korunması görevi kendisinde olan kişi hala İslam’ı seçmemiş olmasına rağmen tartaklanarak elinden alınan Kabe nin anahtarını kendisine vermesi ve bu işi onun ve sülalesinin iyi bilgliğini ve işleri ehline vermek gerektiğini söylemesi ve tasavvufta insana Hz. İnsan denmesi beni etkilemiştir.” örneklerini vermiştir.

AR – “Günümüzde diğer dinlere ilişkin Müslümanların yaygın olan tutumları nasıldır? Kur’an ve sünnetin tutum ve yaklaşımı ile Müslümanların tutumlarını karşılaştırdığınızda neler söylersiniz?”

TG5 - Müslümanları da farklı anlayış, farklı eğitim ve yaşam tecrübesinde olduklarından tek tip bir tavır yok diye düşünüyorum. Eğitim düzeyi düşük halk bazında düşündüğümüzde tahrif olmuş dinin mensupları olarak dışlayıcı ve “gavur” tanımlamasının da kullanılabildiği olumsuz bir bakış olabiliyor. Eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte kişilerin kendi dinleri ile ilişkileri daha azalıyor ve diğer dinlerin misyonerlik çalışmaları daha çok üniversitelerde organize olduğu için de tavırlar daha ılımlı olmaktan- diğer dine ihtida etmeye kadar değişebiliyor. Diğer dinlere mensup kişilerle yüzyüze tanışanlar da tanıdıkları kişiler ile yaşanan tecrübe üzerinden bir tutum geliyor ve bazen genelleşiyor. Kuran ve sünnet ehli kitap için

bulunduğu *bilgisel, inançsal, davranışsal ve sosyolojik boyutu ortaya koyuyor. Onlardan gelebilecek muhtemel sıkıntı, tehlikeleri ortaya koyuyor, uyarıyor. Onlarla Müslümanların uzlaşabilecekleri asgari müşterekleri ifade ediyor.*”

Diğer din mensuplarıyla yaşanan tarihsel tecrübelerin günümüzdeki ilişkileri nasıl etkilediği konusunda TG5 şu düşüncelerini belirtmiştir. Her iki taraf için de bilinçli ya da bilinçaltında olmak üzere olumsuz tecrübeler etkide bulunuyor, ön yargılar oluşturuyor. Her iki tarafın birbiriyle tanışma ve iletişime geçmede daha temkinli ve daha mesafeli olmasına ve belki uzak durmasına neden olabiliyor. *Yüzyüze tanışılma durumunda kalanlar da tanıştıkları kişinin şahsından edindikleri izlenimler üzerinden diğer din mensuplarına karşı olan tavır ve tutumlarını güncelleyebiliyorlar. TG5* ayrıca bu anlamda taraflar açısından tarihte yaşanmış olumlu olumsuz örnekler 2 yy süren Harçlı savaşlarını, İstanbulun fethi ve Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa önlerine kadar gitmesini, İspanya ve Almanyada yaşayan Yahudilerin yaşadıkları sıkıntılarda Osmanlı imparatorluğunun ve Türkiye'nin yardımcı olması, İsrailin filistinde yaptıkları, Amerika'nın Irak, Afganistan, 1. dünya savaşı sonrası sömürgeci ülkelerin Osmanlı coğrafyasında yaptıkları ve Müslüman grupları milliyetçilik akımlarıyla birbirine düşürmesi, sömürmesi gibi olayları vermiştir.

AR – “Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımınızı belirlemede onların size ve inançlarınıza karşı olan tutum ve düşünceleri mi, yoksa Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin uygulamaları mı etkili olmaktadır?”

TG5 – “Öncelikle Kur'an ve Hz. Muhammed'in uygulamaları temel bakış açısını oluşturmali ancak iletişim kurulacak kişilerin şu anki bana, dinime ve çevremdekilere olan tavırları da onlara olan tavrımı belirler. İletişim kuracağım kişi iyi niyetli, sağduyulu ve beni tanımada objektif davranabilecek biriye ben de aynı tavır sergileyebilirim. İşbirliği yapabilirim ya da işbirliği yapacak müşterekler bulamadıysak saygılı bir tavır içinde kalırım. Ancak kişi kötü niyetli, ön yargılı ve olumsuz bir tavır içerisindeyse uzak durmayı tercih ederim.” TG4 bu anlamda **diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımınızı etkileyen en önemli üç etkeni**

Kuran ayetleri, Hz. Muhammed'in uygulamaları ve diğer din mensuplarıyla yaşanmış olan tarihi ve güncel olumlu ve olumsuz tecrübeler olarak belirtmiştir.

Dinler arası ilişkiler, diyalog, saygı ve hoş görü gibi konuların sağlıklı bir zeminde (doğru bilgiye ve iletişime dayalı) geliştiği ve yürüdüğü konusunda TG5 “doğru bir şekilde yürüdüğünü zannetmiyorum. Akademik, cemaatsal ve siyasi alanda görüşme yürütecek kişiler siyasi, ekonomik saiklerin etkisinden kurtulamıyorlar. Tarihte yaşanan olumsuz tecrübeler siyasi çıkarlar sebebiyle canlı tutuluyor ve taraflar birbirini hala tehdit olarak algılıyorlar. Ve misyonerlik çalışmaları da gizli ve ajanımsı çalışmalar şeklinde karşımıza çıktığında görünüşte diyalog çalışması yürütülmeye çalışılsa da aslında taraflar birbirine karşı altta kalmamaya ve üstünlük mücadelesinde kendi payını kaybetmemeye ya da arttırmaya çalışıyor. Ancak yapılmaya çalışılıyormuş gibi gösterilen faaliyetler sıradan insanların gündemine yansıdığına içi boş da olsa kurulan diyalog, ortak sorunların çözümü, ortak hedeflerde işbirliği yapabilme gibi cümleler siyasi ya da ekonomik çıkarı olmayan insanların olaya bakışını yavaş da olsa olumlu etkileyebiliyor.” TG5 ayrıca **diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için kurulacak iletişimi tıkayan ve güvensizliğe iten** güç kazanma ve ekonomik kaygılar etkisiyle yaşanmış tarihi ve siyasi olayların oluşturduğu olumsuz ortamın farklı inanç mensuplarının bireysel ve küçük gruplar halinde yüzyüze tanışmaları ortak yaşam alanlarında birbirlerine doğru davranışlar sergilemeleriyle zaman içinde azalabileceğini söylemiştir.

AR - Çatışma dinlerin problemi midir? Başka bir ifade ile “Savaş ve çatışmaların başlıca tetikleyicisi dinsel inanç farklılıklarıdır.” görüşünü nasıl değerlendiriyorsunuz?

TG5 - Çatışmaların kaynağında insan var. İnsanın güç kazanma çabası, bu amaçla dini inancını kullanması var diye düşünüyorum. Dini metinlerde diğer dinler ile ilgili tanımlamalar, dindarların durumlarının tesbiti olabilir ancak bu çatışma ortaya çıkaracak ve iş birliğine, hoş görüye, saygıya, diyaloga engel olacak şekilde değil. Ancak güç ve kendi şahsi çıkarı peşinde olan insanlar ve bu insanların

yönlendirdikleri insan grupları hedeflerine ulaşmak amacıyla dini metinleri tarafgir ve karşıdakini düşman gösterecek şekilde yorumlayabiliyor.”

Dinler arası ilişkileri en çok etkileyen (eğitim öğretim, dini kurumlar, oluşumlar, dini vaazlar-sohbetler, televizyon-sinema yazılı görsel medya, ...) gibi hususlar konusunda **TG5 şu düşüncelere yer vermiştir.** “Öncelikle kişilerin yaşadıkları sosyal çevrenin (bu çevre içinde öncelikle aile, akrabalar, vs sonra sosyal çevre içindeki dini kurumlar ve bunlardan alınan dini bilgiler, tutumlar ve okul ortamı) diğer dinlere karşı tutumun temellerini oluşturuyor ve bu temel altyapı ile medyadan (özellikle görsel medya) edindiği verileri yorumluyor ve içselleştiriyor.

AR – “Dinler arası diyalog çalışmalarına Müslümanların katılımı hususunda neler düşünüyorsunuz?”

TG5 – “Katılmak zorundalar. Dünya gerçekten küçüldü. Bazen Müslümanlar diğer din mensuplarının çoğunlukta olduğu ülkelere bazen da onlar Müslümanların çoğunlukta olduğu yerlere değişik amaçlarla seyahat ediyor, değişik sürelerde birlikte yaşama tecrübesinde bulunuyor ve bazen de kalıcı olarak yerleşiyor. Ve en azından aynı dünyada yaşıyoruz. Ve yaşadığımız dünyayı ve canlılarını tanımalıyız ki ayakları yere sağlam basan yaşamlar düzenleyebilelim ve gerektiğinde ortak hareket edebilelim.”

Farklı din mensuplarının arasında sağlıklı bir iletişimin geliştirilmesi ile din anlayışları arasındaki ilişkiyle ilgili olarak TG5 “Sağlıklı bir iletişim için öncelikle tarafların birbirlerini objektif ve iyi tanımaları gerekiyor. Öncelikle kendi dini metinleri (Müslümanlar açısından özellikle Kur’an’ı Kerim ve Hz. Muhammed’in sünneti) içinde karşı taraf nasıl algılanıyor. Daha sonra karşı taraf kendi metinleri ve bu metinlerde yer alan hususlar dindarlar tarafından nasıl algılanıp yaşama nasıl yansıyor bilinmeli. *Kişiler, kendi din grupları içinde de diğer din mensuplarıyla da genellikle kendi tarzlarına paralel tarzlar ile ilişki kurabiliyorlar. Diğerlerine mesafeli ve ön yargılı olabiliyorlar ve iletişim pek de sağlıklı olmuyor. Gündelik yaşam alanında diğer din mensuplarıyla ilişki de daha çok hayatın karşımıza çıkardığı fırsatların etkisiyle şekilleniyor. Tarzımıza uygun kişiler ile karşılaşırırsak ilişki kurabiliyoruz. Ne kadar sağlıklı olduğu kişilere göre değişir.”*

AR - Dinlerin kendilerini koruma ve yayma çabalarıyla, hoşgörü ve diyalog arayışları sizce bağdaşır mı?

TG5 – “Bağdaşabilir ancak taraflar samimi ve şeffaf olurlar ise. Yani amacını ve çalışmalarını açık, net, şeffaf yapmak şartıyla karşı tarafı alt edilecek düşmanca rakipler görmemek şartıyla ve insanlara kendi dinini ve din anlayışının yaşama dönük yorumunu doğru olarak vermeye çalışırken tek doğrunun kendisinininki olduğunu iddia etmeden tanrılık *taslamadan kendisini diğer insanlar eşdeğerinde görerek kendisi için hak gördüğünü, diğerleri için de görerek ve diğerleri kadar kendisinin de din anlayışında hata yapabilme olasılığının bulunduğu ve bu hataları düzeltmek için farklı düşünenlerden yardım alması gerektiğini düşünmeli*, diğerlerinin tercih ettiği dinlere ve din kaynaklı ya da dışı yaşam yorumlarına saygılı olmak şartıyla hoşgörü ve diyalog çalışmaları da beraberinde yürüyebilir. Ancak siyasi ya da maddi çıkar ekseninden bu çalışmalar yürütülürse taraflar arası güven yok olur, hoşgörü ve diyalog masal olmaktan öteye gidemez.”

Diğer din mensuplarının kendi dinlerini serbestçe yaşaması / yayması konusunda TG5 şu düşüncelere yer vermiştir. “Yaşaması konusunda kendim dinimi ne kadar özgürce yaşamak istiyorsam o kadar özgür olmalılar diye düşünüyorum. Yani diğer insanların hayatını olumsuz etkilememek şartıyla istedikleri gibi yaşamalılar. Yayma konusunda ise grupların amaçları ve bu amaca dönük faaliyetleri diğerleri ve kendileri için zarar ortaya çıkarmıyorsa, açık, net ve şeffaf ise serbest rekabet (yani gruplar kendi din anlayışlarını ne kadar önemsiyor, yaymak istiyorlar ve bu konuda ne kadar çaba harcıyorlarsa o kadar yayabilmeliler.)”

AR - Diğer din mensuplarının camilere girip ziyaret etmelerinden rahatsız olur musunuz? Farklı dinlerin ibadet yerlerine saygı duyar, imkân olması hâlinde ziyaret eder misiniz?

TG5 – “Olmam. Çünkü onları daha iyi tanııp anlayabilmek için ben de onların Kilise , havra , tapınak vs lerine girmek isterim. Bu sebeple onların da bizleri tanıyabilmeleri için bizim camilerimize saygılı bir tavırla rahatça girebilmeleri gerekir. Buraların (diğer dinlerin mabetleri) onlar için ne anlam ifade ettiğini anlamak ya da kişileri dini mekânlar içindeki davranışsal ve duygusal yönleriyle

gözlemlemek onları gerçekten tanımak noktasında çok yardımcı olur. Bu sebeple imkân ve fırsat olması halinde ziyaret etmek isterim ve saygı duyarım. *Allah'ın en şerefli varlık dediği insanların farklı bir takım şeylerin etkisiyle yaptıkları seçimler farklı olsa da insan eşrefi mahlûkat ve kendi kutsalı olarak seçtiği tanrısıyla buluşma noktası olareak seçtiği yerde o insan kadar özel. Tercihi yanlış olabilir ancak Allah Dünya hayatı süresince özgür bırakmış razı olmadığı konularda bile. Allahın bıraktığı özgürlüğe saygılı olmak zorundayız razı olmasak bile.*”

AR – “Şayet ziyaret etmişseniz diğer dinlere ait ibadethanelerde neler hissettiniz?”

TG5 – “Üniversitede Beyza bilgin hocamız ve mastır grubu arkadaşlarımızla Vatikan büyükelçiliğinin kilisesini ziyaret etmiştik. Rahiplerle konuştuk. Bilgi aldık. Kilise Özenle yapılmış. Süslenmiş. Belli anlamları yansıtmaları için tarihsel simgelerle ve görsellerle dizayn edilmiş. Anlatılan ritüeller arkasında yatan anlamlar tarih yüklü ancak şu anki hayata dair katkı sağlayacak geçerlilikten uzak. Ancak Cami ile karşılaştırdığımda bana soğuk geldi. Sıralar. Herkes nizami bir şekilde sıralarda, Belli sıralar ile belli ritüeller. Şu anki yaşamdan kopuk ve tarihsel göndermeleri olan ritüeller. Cami daha sıcak kişinin kendi evi gibi ama evden daha huzurlu. Ev ortamı gibi halılar, halılarda dizdize oturan insanlar (((cemmatle kılınan namazlar dışında))) kişiler Allah ile özgürce iletişim kurabiliyorlar. Tabii kişi akıllı, yetenekleri ve bilgisini geliştirdiği ölçüde Allah ile ilişkisinde özgür ve yaşamı için tatmin edici ilişkiler kurabiliyor.”

Diğer din mensupları ile evlenme konusunda TG5 “Gelenekte kız alırsınız ancak vermeyiz anlayışı var. Bu anlayışı çifte sıtandart olarak görüyorum. Bırakın din farklılığını aynı dine inanan insanlar arasında bile farklı bölgelerin farklı kültürel şartlarında büyümüş kişiler arasında bile kültürel farklılık sebebiyle büyük problemler çıkabiliyor. Bu sebeple Cinsiyet farkı gözetmezsin kesin yasak olduğunu düşünmesem de evlilik sürecinin çok sıkıntılı olacağını düşünüyorum.”

AR – “Diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceğini düşünüyorsunuz? Allah'ın sevgisini kazanıp cennete gidebilecekler mi?”

TG5 – “Bakara 62. Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.’ Ayeti bağlamında Hristiyan, Yahudi ve Sabilerin Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işlemeleri kaydıyla cennette yaşayabileceklerine inanıyorum.”

Kur’an-ı Kerim’in diğer din mensupları için getirdiği eleştiriler (uyarılar) siz ce sadece onlar için mi geçerlidir? Yoksa bu uyarılar Müslümanlar dahil her dine mensup insanların tarihte düşebilecekleri hatalar olarak mı dikkate sunulmaktadır? TG5 bu konuda düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Kesinlikle Müslümanlar da dahil her din grubunun düşebileceği hatalar olarak düşünülmeli ve kişiler din anlayışlarını Kur’an ve sahih sünneti tekrar tekrar okuyarak ve kendilerinden farklı düşünenler ile iletişime geçerek farklı bakış açılarından faydalanarak olayları değerlendirmeli ve kendi din anlayışlarını dinamik ve esnek bir şekilde sürekli yeniden yapılandırmalıdır.”

AR - Diğer dinlere ilişkin yaklaşımınızı nasıl tanımlarsınız? Dışlayıcı kapsayıcı ya da çoğulcu?

TG5 – “Hristiyanlık ve Yahudilik açısından sanırım daha çok kapsayıcı diye düşünüyorum. Yani İslam dini en son ve Allah katında geçerli din. Diğerleri peygamberler döneminde Allahın gönderdiği gerçek din idi ancak çeşitli sebepler etkisiyle bazı yönleri ((özellikle Allah ile ilgili bilgisel ve Allah ile nasıl bir iletişim kurulması gerektiği boyutu tahrif oldu bu durum yaşam alanları ile ilgili başka tahrifatlara da yol açtı. ((Ruhban sınıfı , sınıflar ve Adaletsiz bir toplumsal hayat..vs..)) tahrif oldu. *Ancak tahrif olmayan yönler (ahlaki ilkeler gibi) ve tahrif olsa da Hala bir tanrı inancının olması ve ahlak ilkeleri gibi özellikler açısından tam anlamıyla ilahi din kapsamı dışında değil. Kuran ayetleri Yahudi ve hristiyan metinlerindeki tahrif olmuş yönleri ifade etmekle beraber dindarları değerlendirirken genelleme yapmıyor* 2/62 “Allah’a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işlemeleri kaydıyla”. Onları geçerli din kapsamı içinde değerlendiriyor ve ödüllendireceğini ifade ediyor.”

Her hangi bir din mensubunun; bir başka din için “Allah katında haktır-batıldır” ve mensubu için “Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır” gibi bir hüküm vermeye hakkı var mıdır? Bu konuyla ilgili TG5 *“İnsanlar öncelikle ve sadece kendilerinin hak mı batıl mı üzerinde olduklarına karar vermeye hakları ve yetkileri var. Biz Allah değiliz kendimizinkinden emin olmaya çalışırız ancak bunun % 100 olması imkânsız. Geleneğimizdeki ;”*bence böyle ancak Allahu alem” yada “benim ulaştığım doğru bu ancak kim bundan daha doğrusunu bulursa beninkini duvara çarpsın onu alsın uygulasin” gibi ifadeler hayati öneme sahip, insani sınırlılık ve hata yapabilme olasılığını kabul eden ve haddini bilen doğru tavırlar. *Diğer din mensuplarına ilişkin ise saygılı ve objektif değerlendirmelerde bulunabiliriz. Kur’an’ın koyduğu ilkeler çerçevesinde onlara ilişkin düşünce ve tutumumuzu şekillendirebiliriz. Yargılamaya, batıl ilan etmeye, aşağılamaya, kötü davranmaya hakkımız yok.* Hz. Muhammede Kur’an’ın tavsiye ettiği “sen sadece bir uyarıcısın”, “onlarla güzel konuş”, “senin dinin sana benim dinim bana” yada “Allahtan başka varlıklara inananların ilahlarına küfretmeyin ki onlar da kızıp sizin Allahınıza küfretmesinler” gibi ilkeler çerçevesinde onların kabul etmediğimiz yönlerini saygılı bir üslup içerisinde ele almalıyız. Ayırdığımız konuları vurgulayıp kutuplaşmak yerine Asgari müştereklerde anlaşabilmeyi önceliklemeliyiz.”

AR – “Diğer dinlere mensup insanlarla ilgili yaklaşımınızı belirlerken onların kurtuluşa erişip erişemeyeceğini nelere bakarak değerlendirirsiniz? Bu çerçevede Kutsal kitaplarını, oluşan teolojii ya da günümüzdeki yaşayışlarını mı dikkate alırsınız?”

TG5 – “Dindarları bireysel olarak ve günümüzdeki yaşayışlarını dikkate alarak Kur’an’ın 2/62. ayeti kapsamında değerlendirme yapmanın doğru olacağını düşünüyorum.”

2.5.4. Pedagojik Yaklaşım

AR - Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek hangi düzeyde ilginizi çekmektedir?

TG5 - Henüz yüzyüze bir tanışma yaşamadığım için ilgim akademik düzeyde ve din metinlerinin hayata yansıyan anlamları ve amaçları bağlamında ilgimi çekiyor.

Ders işlenişlerinde kendinizi daha istekli, verimli ve yeterli hissettiğiniz alanlar/konular nelerdir? (Örneğin: inanç, ibadet, ahlak, din ve kültür, farklı inançlar / dinler vb.) **TG5** bu konuda şunları dile getirmiştir. Kendimi istekli ve verimli hissettiğim konular sırasıyla İnanç, ahlak, din ve kültür. İbadet, farklı inançlar. (hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Hinduizm dışındakiler hakkında pek bilgim yok)

AR - Derslerinizde İslam dini dışında farklı dinlere mensup öğrencileriniz oldu mu? Varsa bu konudaki deneyimlerinizi paylaşır mısınız?

TG5 - Olmadı. Ancak ailesinde hristiyanlığı seçmiş kişilerin bulunduğu ve kendisinin de kafasının oldukça karışmış olduğunu söyleyen bir öğrencim oldu. 2 yıl boyunca inanç alanı ile ilgili konularda; Allahın varlığı, Allaha iman (neden Allah'ı kabul etmeyenlerin cehenneme gideceği bu durumun insanın özgürlüğü ile bağdaşmayacağı) Allah ile iletişimde neden ritüellerin olduğu neden özgürce kendi istediğimizce davranmadığımız. (ibadetler gerekli mi gibi sorular?) ve özellikle kader konusunda neden insan cüzi iradeli Allah neden böyle yaratmış, cüzi irade aslında özgürlüğün olmaması gibi değerlendirmeler. Kader ve özellikle hayatta yaşanan kötülükleri toplumdaki yanlış kader algısı ile birleştirip kötülük problemi üzerinden ateizm ile ilgili sorgulamalar yapıyordu.”

Diğer dinlerin eğitim ve öğretimi ile ilgili toplumdaki talepler konusunda **TG5** öğrencilerden; *diğer dinler ile ilgili bütüncül ve sistemli bir şekilde tanımaya ve anlamaya yönelik bilgiler talep edilmediğini, daha çok medya kaynaklı popüler olaylar hakkında parça parça bilgiler reenkarnasyon, ölümlerin yakılması, haç işaretinin anlamı, Hintliler neden ineğe tapıtıkları gibi yada yılbaşı noel ilişkisi ve bağlantılı olarak yılbaşı kutlamanın günah olup olmadığı gibi detaya ilişkin ve popüler konuların sorulduğunu ve velilerden herhangi bir talep gelmediğini belirtmiştir.*

AR – “İslam dini dışındaki dinlerin din / din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde anlatılması ve tanıtılması gerekli midir?”

TG5 – *“Bence gerekli. Öğrencilerin medyadan farklı bağlamlarda duydukları bilgilerin okul ortamında konu edilmesi daha sağlıklı bilgilenme açısından önem arz ediyor. Ancak 8. sınıfta 1, 1,5 aylık dönemde hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Hinduizmin anlatılması çok genel hatlarıyla olabiliyor. Süre yeterli gelmiyor”.*

Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıma konusunda din / Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki konuların yeterli olup olmadığı hususunda TG5: *bence konular 2 ünite şeklinde olabilir. İlahi dinler bir ünite ilahi olmayan dinler diğer ünite şeklinde olabilir. İbadetler işlenirken örneğin oruç islamiyetteki oruç ifade edildikten sonra Hristiyanlıkta, Yahudilikte, budizmde, hinduizmde oruç nasıl ve hangi amaçla yer alıyor verilebilir. İlgili dinlerin ibadet yerlerine geziler düzenlenebilir, din görevlileri ile öğrencilerin görüşmeleri sağlanabilir. Ahlaki konular hakkında Kur'an ayetleri ve hadisler referans gösterildikten sonra Tevrat, İncil ve Vedalardan bölümlere de yer verilebilir.”* şeklinde önerilerde bulunmuştur.

TG5 din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin diğer dinleri öğretme konusunda hizmet öncesinde ve hizmetiçinde çağın gerektirdiği bilgi ve yeterliliğe sahip olamadıklarını, kişisel merak ve kişisel çabaya göre bilgiler ve yeterliliklerin farklılık gösterdiğini, genelde bilgilenmenin yetersiz düzeyde olduğunu, öğrenme ve öğretme isteğinin de pek olmadığını dile getirmiştir.

AR - ders araç gereçleri (ders ve öğretmen kitapları, görsel materyaller vb.) muhteva ve tasarım bakımından diğer dinleri ve mensuplarını tanıtma hususunda yeterli düzeyde midir?

TG5 - Ders kitapları, öğretmen kitapları çok çok genel bilgiler veriyor, görseller yetersiz. Bilgisayar ve projeksiyonun olduğu sınıf ve okullarda öğretmen kendi araştırmalarını görsel öğelerle destekleyerek öğrencileriyle buluşturabiliyor.

Ancak gene bu konu da bireysel isteğe kalıyor. Araç-gereç olsa da diğer dinleri çok genel hatlar dışında konu edinmek pek istenmiyor diyen düşünüyorum.

AR - Diğer dinlere müfredatta yer verilirken nasıl bir yaklaşım benimsenmeli? Diğer dinler ve mensupları kendi inancımızdan hareketle eleştirel bir yaklaşımla mı verilmeli? Yoksa anlatılan dinin kendi inancından hareketle mi? Ya da sadece tanıtıcı, olumlu olumsuz her hangi bir nitelendirme yapmadan tasvir edici bir yaklaşımla mı ele alınmalı?

TG5 – “Bu konunun iki boyutu var *1. boyutta öğrencilere, din olgusunun neliği ve insanın kendisi için seçeceği ve Allah katında geçerli olan din konusunda doğru rehberlik etmek. 2. boyut ise; öğrencilere kendi seçtiği din dışında diğer dinlere mensup insanlarla sağlıklı bir diyalog ve ilişki kurabilmesine rehberlik etmek. Hoşgörü, saygı temeline dayalı, diğerini anlamak, birlikte sorunsuz yaşayabilmek ve ortak sorunlarda birlikte davranabilmek amacıyla diğerinin kabul ettiği dini ve bu din ile ilgili tutum ve düşüncelerini de öğrenmeli. Bu konuda Kur'an'ın üslubunun yol gösterici olduğunu düşünüyorum. Onları, gönderilme süreci başlangıcında ilahi din olarak ifade ediyor. Tahrif olduğu önemli noktaları tesbit ve ilan ediyor. Yaptıkları ve yaşadıkları olumsuzluklar dile getiriliyor. Ancak gene de ehli kitap olarak vasıflandırıyor. Dindarlarını, Allah'a ve ahret gününe iman etmek ve iyi davranış yapmak ölçüleriyle hareket ettiklerinde onaylıyor. Aksini onaylamadığını ifade ediyor. Bu şekilde bir tasvirden sonra örneğin Hristiyanlar için şuan yeryüzünde 2 milyar Hristiyan bulunduğu ve kendi dinlerinin hala geçerli ve doğru din olduğunu düşündükleri, durumun Yahudiler, Hindular, Budistler için de böyle olduğu ortaya koyup bu insanlarla bağlantı kurmak için empatik bir tavırla onların dinlerini onların bakışıyla öğrenmek, görmek ve onlar ile bir tecrübe yaşarken bu bağlamda hareket etmenin önemi vurgulanmalı.”*

Dinler arası ilişkileri etkilemesi bakımından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini ve öğretmenlerinin etki gücünü nasıl değerlendirirsiniz? TG5 bu konuda şöyle demiştir. “Bu etki, dersi verecek öğretmenlerin öncelikle dünyaya, hayata ve insanlığa bakışı ile, sonra da alanı ile ilgili yeterli istek, bilgi ve birikime sahip olma durumuyla doğru orantılı şekillenerek, Önemli ve olumlu bir düzeyde

olabileceği gibi ; hayata dar kalıplar ve kutuplaşmalar ile bakan ön yargılı, ve alanı ile ilgili yetersiz ve yanlış bilgiler ile ders işleyen öğretmenler de olumsuzluklara sebep olacaklardır. *Yani dersi işleyecek öğretmenin yetiştirilmesi, kendini yenilemesi ve kendi tutumunu sorgulaması belirleyici faktör. Türkiye'de yaşayan farklı din mensuplarının yoğun olduğu yerlerde önem daha da artar.*”

AR - Diğer dinlerle ve din mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için kurulacak iletişimi tıkayan ve sizi güvensizliğe iten somut örnekler hatırlıyor musunuz? Bu örnekler diğer dinleri öğretime konu edinirken sizi etkiliyor mu?

TG5 - Tarihi geçmiş ve bu güne yansımaları (haçlı zihniyeti ve bunun yansımaları olarak Avrupa Birliğinin Hristiyan birliği olarak görülmesi gibi uluslar arası politik olaylar, Bosnada, Filistinde yaşananlara bu Hristiyan birliğinin sessiz kalması , 11 eylül saldırısından sonra Amerika ve Avrupada ortaya çıkan İslam karşıtı düşmanca tavırlar, Hz. Muhammet hakkında hakaret içeren karikatürler ve Müslümanların tepkilerine rağmen bunların basın özgürlüğü adı altında ülkeler düzeyinde savunulması. Türkiye ve Müslüman ülkelerde gizli gizli yürütülen misyonerlik çalışmaları, bu çalışmalarda kendi dinlerini tanıtırken ve yayarken islamı aşağılayan yayınlar, söylemler, kitaplar vs kullanmaları ve kendi taraflarına insanları çekebilmek için maddiyatın kullanılması ve sanki insanların para yada çeşitli imkanlar kullanılarak satın alınması gibi tavırlar. Türkiye’de ve yurt dışında mezhep farklılıkları ve çatışmalarının artması konusundaki çabaları gibi olaylar Diyalog ve iletişimin önünü tıkmıyor. Bu olaylar beni olumsuz etkiliyor şöyle ki; büyük gruplar , cemaatlar bazındaki iletişim ve diyaloga, genel tutum olarak şüpheli bakıyorum daha temkinli olunması gerektiğini düşünüyorum bazen her iki taraf için karşılıklı gerçek saygı, hoşgörü ve diyalogun ancak bir hayal olduğunu, çıkarlarını daha çok düşünen grupların diğer tarafa üstünlük sağlamak, onu kontrol altında ve etkisiz halde tutmak için bir oyun oynama şeklinde bu faaliyetlere katıldığını düşünüyorum . bu konuda dinsel hedeflerden ziyade siyasi, politik çıkarlar saikiyle davrandıklarını bunun için kendi dinlerini de alet olarak kullandıklarını düşünüyorum. Ancak bireysel düzlemde insani ilişkilerin kurulmasının kaçınılmazlığı, gerekliliği ve dünyada barış ve huzurlu bir yaşamın öneminden yola

çıkarak daha sağduyulu ve bu olumsuz havadan etkilenmeden, ilkeli davranmaya devam edilmesi gerektiğini düşünüyorum.”

Meslek hayatınızdaki gözlemlerinize dayanarak öğrencilerinizin diğer dinlerle ilgili karşılaştıkları zorluklara ilişkin neler söylersiniz? Bu soruya ilişkin TG5 “öğrenciler diğer dinleri yeterli tanımıyorlar. Pek çoğu Hristiyan ve Yahudileri putperest ve gâvur olarak niteleyebiliyorlar. Hepsinin cehenneme gideceğini düşünebiliyorlar. Az olsa da bazen sosyo- ekonomik, eğitim düzeyi yüksek, gündelik yaşamda ailesinde dini vurgudan uzak, habersiz ve bazen de dine karşı olumsuz tavır içinde yaşayan öğrenciler de kendisinin Müslüman olduğunu ifade etmesine rağmen hacda Kabe’ nin (ona göre bir odanın) etrafında tavaf yapmayı anlamsız bulabilirken sosyal çevresinden, ziyaretlerinde tanıdığı yada ailesinde diğer dinleri seçmiş olan insanlardan edindiği popüler bilgiler ve tutumların etkisiyle diğer dinlerin bazı uygulamalarını övgü şeklinde dile getirebiliyor.

AR - Öğrencilerinizin diğer dinler ve mensupları ile ilgili sordukları ve sizin de önemli bulduğunuz sorular var mı? Mümkün olduğunca bir kaç örnek verebilir misiniz?

TG5 – “Reenkarnasyon nedir? Gerçekten böyle bir şey var mı? Haç ne anlama gelir? Haç işareti yapsak islamdan çıkmış olur muyuz? Neden cesetlerini yakıyorlar? Gerçekten Kur’anda da Hz. İsa’nın babasız doğduğu yazıyor mu? Günah çıkarma olayı gerçek mi yani günahlar temizlenir mi?”

AR – “Programda diğer dinlerle ilgili konular öğrencilerin ilgisini ne oranda çekiyor?”

TG5 – “Görsel medyada, filmlerde diğer dinlere ait öğeler gördükleri için bunlara ait bilgi öğrenmek ilgilerini çekiyor. Gene medyada tartışmalar şeklinde gündeme getirilen ruh göçü gibi konular ilgileri oldukça çekiyor. Farklı dinlere ait semboller yada ritüellerin arkasında yüklü anlamlar konu edildiğinde onlara duymadıkları değişik yeni şeyler olarak gelebiliyor. Bazen ilginç buluyorlar bazen de saçma sapan diyebiliyorlar. Saçma bulsalarda ilginç gelebiliyor.”

İslam dini dışındaki dinlerin öğretimine yeterli zaman ayırabilme konusunda TG5 dkab ders müfredatının oldukça yoğun olduğunu, diğer dinlerin 8. sınıfta son üniteye yer aldığını, üniteye 1-1,5 aylık bir zaman ayırabildiğini, öğrencilerin, sbs gibi sınavlara en yoğun 8. sınıfta girdikleri için okula devamın azaldığını, gelenlerin de sınıfın mevcudunun azlığıyla tatil havasına girdiklerini, bu sebeple bu konuların işlenişinde yeterli ve verimli bir dönem geçirilemediğini ancak kendisinin müfredat ve zaman el verdiğince diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortamına taşımaya çalıştığını, öğrencilerden konu ile ilgili gelen sorular ya da medyaya yansıyan popüler durumlar konusunda aydınlatıcı olmaya çalıştığını ifade etmiştir.

3. FARKLI DİNLERE MENSUP ÖĞRENCİSİ BULUNAN ÖZEL LİSELERDEKİ ÖĞRETMENLERİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN BULGULAR

3.1.İstanbul'da Özel Bir Fransız Lisesindeki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG1)

Görüşmeye dair:

Görüşme İstanbulda özel bir Fransız lisesinde Din Kültürü ve ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 29 Haziran 2010 tarihinde çalıştığı okulda yapılmıştır.

3.1.1. Mesleki Deneyim

Ayrı dinler dediniz dağların zirvesine yağan kar hep aynıdır. Nehirler farklı farklı olabilir. Hepsi aynı yerden beslenirler. Zirveye yağan karı düşündüğünüz zaman. Kar hep aynıdır. Ondan ayrılan kollar farklılıklar oluşturabilirler.

20 yıldır özel bir Fransız lisesinde Din Kültürü ve ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan **ÖG1**, orta öğretim kurumu olarak İstanbul Fatih İmam Hatip lisesini, lisans eğitimi olarak ise Marmara Üniversitesi İlahiyat fakültesini bitirmiştir.

ÖG1 özel bir okulda olduğu için Bakanlığın hizmetiçi eğitim çalışmalarına katılamadığını, İstanbul’da düzenlenen Alevilikle ilgili Cumartesi Pazar bir etkinliğe katıldığını, kurumsal anlamda bazen de modern öğretim yöntemleri hakkında dışarıdan gelen uzmanlardan hizmetiçi eğitim aldıklarını belirtmiştir. Artık öğrencilerin biz öğretmenlerin çok önünde olduğunu, İstanbul’da bu tür etkinliklerin çok fazla olduğunu iddialı öğretmenlerin bu faaliyetlerden yararlanabileceğini söylemiştir.

Müfredatımıza yeni giren Alevilik konusuyla ilgili ÖG1 “din dersi öğretmenlerine yönelik mutlaka bir program hazırlanmalı. Alevi, Bektaşî düşünce tarihi, toplumsal etkileri, Türkiye ve dünyadaki yankıları ve etkileri üzerine din dersi öğretmenlerinin mutlaka bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” demiştir.

ÖG1 yurtdışı deneyimi olmadığını ancak mutlaka olması gerektiğini, yabancılarla çalıştığı için yurt dışındakilerden, yurt dışında yapılanlardan veyahut da yurt dışındaki programlardan habersiz olmadığını, yabancı özel bir kurumda çalıştığı için zaman zaman birikimlerini ve oradaki uygulamaları konuşup tartışabildiklerini ifade etmiştir.

Yayınları takip etme konusunda ÖG1 “özellikle psikolojiyle ilgili kitaplar. Madem ki insana hitap ediyorsunuz. Ve insanın psikolojisi önemli. Günümüzdeki insanların en büyük probleminin mutluluk olduğunu düşündüğümüzde psikolojiyle ilgili kitapları çokça okurum. Ve benim hitap ettiğim öğrenci grubunun çok pozitivist olduğunu düşündüğümde yeni bin yılda Tanrı kitabının ve bakanlığın birkaç yıl önce çıkarmış olduğu “Din Eğitiminde Yeni Yaklaşımlar” kitabının din dersi öğretmenleri için çok faydalı olduğunu ve onu birkaç kez okuduğumu altlarını çizerek bazı

bölümler üzerine düşündüğümü ve notlarım içerisine aldığımı söyleyebilirim.” demiştir.

ÖG1 mesleki deneyimiyle ilgili “zorunlu olmaksızın öğretmen, eğitici bunları takip edebilmeli. Günümüz insanının problemlerini çok iyi çözebilmeli. Çünkü biz ders olarak çocukların duygularına hitap eden bir dersin öğretmeniyiz. Çocuk belki okul hayatı süresi içerisinde Tarihten, Coğrafyadan, Matematikten çok şey okuyacak ama çok şeyi unutacak. Bizim anlattıklarımız ise yaşam boyu belleğinde yer edecek. O yüzden onların kalbine, duygusuna, beynine, gönlüne hitap etmek gerekiyor. Bu da öğretmenin pek çok alanda kendini yetiştirmesiyle mümkün.” olabileceğini söylemiştir.

3.1.2. Sosyokültürel Yaklaşım

Diğer dinleri yeterince tanıma konusunda ÖG1 şunları dile getirmiştir. “Buraya gelinceye kadar hiç tanımadığımı fark ettim. Buraya geldikten sonra onlara bakışım, hayata bakışım, insana bakışım daha da farklılaştı. Biraz da belki yetişme şartlarımızdan. Sonra İmam Hatipte okuduk. Sonra İlahiyat okuduk. Hep belli bir çerçeve içerisinde. İnanan belli gelenekleri olan, farklı düşünmeyen, çok farklı yaşamayan gruplarla beraber olduk. Ayrı dinle hiç temasımız olmadı. Bu süreç içerisinde. En doğru inanç, en mükemmel, en kusursuz inanç bizimkiydi. Ama buraya geldik gördük ki herkesin inancı kendisine göre çok mükemmel çok güzel çok kusursuz o yüzden farklılıkları yaşamak farkında olmak çok önemli bir olgu. Bir kere temelde başkasının düşüncesine seninki değişmiştir, seninki sonradan yazılmıştır dediğin zaman seninki batıl benimki hak dediğin zaman hiçbir mesafe kat edemiyorsunuz. Ve her şey orada bitiyor. Ve bakıyorsunuz herkesin kendi inancı kendince mükemmel. Biz çok büyük bir tarihsel mirastan geliyoruz. Dünya üzerinde

bizlerden başka dört kitabın dördü de hak diyen başka bir inanç kesimi yok dünya üzerinde. Anadolu kültüründe dört kitabın dördü de hak demiş ve dört kitabın üzerine yemin ediyorum diyebilmiş dünya üzerinde başka bir millet yok. İnsanlık biz nasıl ki Kur'an'a inandığımız gibi Tevrat'a İncil'e inandık diyebiliyorsak onlar da biz aynı şekilde Kur'an'a inanıyoruz diyebilirse insanlık büyük bir ortak noktada buluşabilecektir. Ama bizim kültürümüzün alt yapısı farklılıkları içinde barındıran büyük bir zenginliği içinde barındırıyor zaten. Biz burada onu biraz daha canlı yaşayabildik.

ÖG1 bu anlamda din dersi öğretmenlerinin yetiştiği ilahiyat fakültelerinde verilen eğitimle ilgili olarak; “İşin burası laboratuvar gibi teoride her şey mükemmel olabiliyor ama sınıfa geldiğiniz zaman onlarla beraber olduğunuz zaman çok farklı bir şey. Mesela ben İnciller sonradan yazılmıştır dediğimde Hristiyan bir din adamı dostum dedi ki “doğrudur ama onlar yalan söylemesi mümkün olmayan azizlerin ifadesidir. Siz dedi Peygamberinizin hadisleri ondan yüzyıl sonra yazılmış olmasına rağmen nasıl ki doğruluğunda şüphe etmiyorsunuz ve sahabe dediğiniz insanların nasıl ki yalan söyleyemeyeceğine inanıyorsanız biz de aynı şekilde İsa Peygamberden yüzyıl sonra yazılan İncil’leri de sizin hadislere baktığınız gibi bakabiliyoruz.” diyebilmesi benim onu tanıyacağım diyaloglardan bir tanesi oldu diyebilirim...Dinler Tarihi alanında değişiklikler yaşanmış olabilir ama okuduğumuz yıllar itibariyle çok yeterli olduğunu söyleyemem.”

AR “Peki hocam, diğer din mensupları İslamiyeti ve Müslümanları yeterince tanıyorlar mı? Gözlemlerinizi nedir bu konuda?”

ÖG1”Bir kısmının hiç tanımadığını düşünebiliriz. Bir kısmının ön yargılarının olduğunu düşünebiliriz. Bir de televizyonda izledikleri gazetelerde

okudukları ve öğrendikleri bir İslam var. İslam coğrafyasına Amerika'dan bakıyorlar, Batı dünyasından bakıyorlar. İngiltere'den, Fransa'dan bakıyorlar. Ne görüyorlar dersiniz. Terör görüyorlar. Ne görüyorlar şiddet, insan haklarında gerilik, batı dünyası böyle bir İslam'a ilgi duymaz. Ama biz batı dünyasında İslam dinini insan haklarını ön plana çıkaran hatta insan haklarının ötesinde canlı haklarını ön plana çıkararak sunamadık ve sunamıyoruz. Batı dünyasındaki insanların algılamaları daha çok Ortadoğu çerçevesinde insan haklarıyla çatışan bir din biçiminde. Tanıdıklarını çok düşünemiyoruz bu anlamda. Sivil toplum kuruluşlarının Batı dünyasında daha etkin çalışmaları var. Ama ne derecede etkilidir bilemiyorum. Ama genel kanı çok iyi değil.”

Peki diğer din mensuplarıyla arkadaşlıklar kurma, birlikte çalışma konusunda zorluk yaşadığınız oldu mu? ÖG1 “Burada zorluk yaşamadık. Burada çok iyi diyaloglarımız oldu. En iyi dostlarımdan bir tanesi de okulda İngilizce öğretmenliği de yapan o da kilisesinde papaz- öğretmen arkadaşım. Biz onunla her sabah İngilizce çalıştık. Vapurda birlikte yolculuk yaptık. Birbirimizi de çok saygı gösterirdik. İyi bir dostumdu diyebilirim. Birazcık da belki bulunduğumuz kurum itibarıyla belli olguları aşabilmiş birbirine saygı gösteren insanlar topluluğu olduğu için biz burada o sıkıntıyı göstermedik. Yabancı bir okul olması nedeniyle özellikle bana karşı Din dersi öğretmeni olmam nedeniyle çok büyük bir saygı gösterildi. Mesela benim Cuma günleri benim burada dersim olmadı. Cuma namazına rahat gidebilmem amacıyla, dersim olduğunda da iki saatlik bir ders koyup yine namaz izni verebildiler. Bazen cami konuşmalarım olduğu zaman o günümü izinli sayabildiler. Bir öğrencimizin vefatında beni gönderebildiler. Ben öğrencimin cenaze namazını kıldırabildim. Ama burada biz okul idaresi olarak

Din dersi öğretmeni olarak çok büyük bir saygı gördük. Ve bizim inançlarımıza değerlerimizi de çok hassasiyet gösterdiler. Bu hassasiyetin ölçüsü de pek çok devlet okulunda bile yoktu.”

ÖG1 diğer dinleri tanımadan önceki ve sonraki tutumunda bir farklılık ve değişiklik olup olmadığına yönelik “kesinlikle tabi, dediğim gibi çok dar bir çevre içerisindeydik ve en mükemmel bizdik. İnsanlar tanışınca daha farklı bakabiliyorlar.” demiştir.

“İnsanlığı tehdit eden ortak problem alanlarıyla ilgili neler söylersiniz. Bu anlamda iş birliğini, dinler, kültürler, medeniyetler arası işbirliğini ama temelde dinler arası işbirliğini gerekli ve yeterli görüyor musunuz? şeklindeki soruya yönelik olarak **ÖG1** kendi ifadesiyle şöyle cevap vermiştir. “İnsanlar çatışma ortamına itiliyor. Dünya üzerinde çatışma ortamında. Bu çatışma ortamını ortadan kaldırmak. İnsanların barış içerisinde yaşamasını sağlamak, güçlendirmek gerekiyor. Bir ilahiyatçı olarak din ne kadar bu barışa katkı sağlayacak, sağlayabilir diye zaman zaman düşünebiliyoruz. Mademki bu vahiy sadece Kur'an-ı Kerim demedim, Kur'an'dan önceki vahyi de kastederek söylüyorum. Bu vahiy madem ki bizim dünyada ve sonsuz yaşamda mutluluğumuz için gönderildi. Peki neden mutlu değiliz? Ailede mutlu değiliz, ülkede mutlu değiliz. Toplumda mutlu, dünyada mutlu değiliz. Neden insanlar daha çok mutsuzlaşıyor. Demek ki bu vahyi biz bu evrensel sorunlara, evrensel mesajlar çıkartamıyoruz, sunamıyoruz. Dünyanın zenginliklerini paylaşamıyoruz. Kendimize almak istiyoruz. Ve din de bu çatışmaları ortadan kaldıramıyor...Allah'ın insanlara en büyük ödülü dünya yaşamıdır. Allah'ın bizi yaratmış olması ve dünya ile ödüllendirmiş olması büyük bir lütuftur. Peki ama biz bu dünyayı mutlu yaşamıyoruz ki dünyada sıkıntı çekiyoruz. Dünyada problem,

çatışma görüyoruz. O zaman bizim bu dünyayı cehenneme çevirmeye hakkımız yok. Bu yüzden kutsala bir dönüş gerekiyor. İnsana yeniden bir bakış gerekiyor. Sadece madde değil ruh dünyasına da bir dönüş gerekiyor diye düşünüyorum.”

ÖG1’e yönelttiğimiz “Bu anlamda kendi dinimiz ile diğer dinler arasında ortak yönlerle değinirseniz neler söyleyebilirsiniz? Sorusuna ilişkin “Çok fazla. Semavi dinleri bir tarafa bırakın semavi olmayan dinleri de alın. Bunların ortak paydaları çok fazla olduğunu görüyoruz. Ortak paydaları daha fazladır. Ayrı yönleri de vardır. Ama şöyle bir pay payda oranı yaparsak ortaklar o kadar fazla ki. Ayrılıkları bir kenara bırakıp ortak paydayı büyütme gerekir. Bir araya gelebilmek gerekiyor.”

AR – “Böyle bir yönelim. Bu problemleri aşmada bu yönelimin bir faydası olur mu?”

ÖG1 – “Zararı olmaz faydası olur. Ama dünyada adaleti tesis etmek çok önemli. Mesela hiç unutmadığım öğrencilerimden bir tanesinin sorusu. Esmail Hüsna’dan örnek verirken Allah adildir dedim ve Allah rezzaktır, yarattığı canlıların rızkını verendir, dedim. Öğrenci dedi ki, işte benim ateist olma nedenim dedi. Hem adaletli hem de rızık veriyor. İnsanlar açlıktan ölüyor dedi. Ama dedim zenginliği yaratandır paylaşımı bize bırakandır. Allah dedim yeryüzünde sadece insanların değil tüm canlıların rızkını o zenginlikle yarattı. Ama paylaşımı bize bıraktı dedim...”

3.1.3. Teolojik Yaklaşım

Burada biraz daha teolojik konular, öğretmenlerimizin bir teolojik zihin yapısı var. İster istemez öğretime yansıyor. Bu anlamda sorularımız daha çok bu çerçevede olacaktır.

AR - “Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmanın bir etkisi olur mu acaba? Bunu tartıştığınızda neler söylersiniz?”

ÖG1 - “Dindarlık çok göreceli bir kavram. Yani dindar kime denir diye tartışılır felsefî anlamda. Bir kısım insana göre namazını kılan orucunu tutan insan. Bir kısım insanlara göre kalbi çok temiz olan insan. Dindarlık çok göreceli bir kavram. Ben daha çok öğrencilerime hitap ederken insanlığın evrensel değerleri derim. Dindarlık bizim için söz konusu. Benim inanmam ve ibadetim benim ruh dünyam içindir. Benim içindir. Bana fayda sağlar. Sonra benim ruh dünyam topluma etki edebilir. Başka dinleri tanımak bir hoşgörü iklimi oluşturabilir belki. Mesela biz bu coğrafyada Fatih İstanbul’u fethettiği zaman, Osmanlı devleti aliyesinin büyük kısmı Hristiyanı zaten. Hristiyanlara hitap eden bir devlet vardı. Biz bunları beraber yaşadık. Mahallelerimizdeki çan sesinden rahatsız olmadık. İstanbul’da kiliseyle caminin yan yana olduğu yerler var. Bu bizim kültürümüze yerleşmiş. Tanışan bir kültürden geliyoruz, birbirini tanıyan bir kültürden geliyoruz zaten. İstanbul’da ezan sesi var ama aynı zamanda ezanla beraber gelen çan sesleri de var. Hristiyanlarla Müslümanlar bir mahalleyi paylaştılar, iftar sofralarını paylaştılar. Asırlardır böyle bir gelenekten geliyoruz. Bu bizim kültürümüzü oluşturur. Bireysel anlamda dindarlığa bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Ama dindarlık iç dünyamızda yaşadıklarımızla ilgili. Kendi ruh dünyama ne kadar yerleştirebildim ve başkasına ne kadar faydalı olabildim olgusunu temel almak gerekebiliyor belki de.”

Başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak kişinin inancına zarar verir mi? şeklindeki soruya **ÖG1**”Eğer başka din hakkında bilgi sahibi olmazsanız Kur’an’ı bile anlayamazsınız ki. Yani Kur’an-ı Kerim’in içerisinde Hz. İsa’ya hitap

eder, Hz. Musa'ya hitap eder. Birçok peygamberin isminden bahseder. Bu zaten bizi bilmeye ve tanımaya iter. Neden Kur'an onlardan bahseder. Çünkü Kur'an'ın indiği toplumlarda bu inançlar yaşıyor zaten. Eski peygamberler hakkında bilgi sunarken Kur'an, o coğrafyada konuşulan konulardır bunlar. Başka dinleri, kültürleri biliyor olmak Kur'an'ı anlamaya katkı sağlar. Kesinlikle bilinmelidir.” demiştir.

AR - diğer kutsal kitapları okuduğumuzda faydalı bilgiler öğrenilebilir mi?

ÖG1 – “Ortak noktalarının belli bir, önce kendi dinini iyi bilecek insanlar. Bugün Türkiye'nin en büyük problemlerinden bir tanesi modernite adına belli çevrelerde yapılan Hinduizm ve Budizm propagandalarıdır. Mesela ciddi bir İslam bilgisi, ciddi bir din bilgisi olmayan ama ruh dünyasında boşlukları yaşayan insanlar rahatlama adı altında içsel huzur adı altında ciddi anlamda Hinduizm ve Budizm'e yönlendiriliyor insanlar. Bakıyorsunuz Yoga. Bir bakıyorsunuz meditasyon. Öyle bir konuşmacı olarak bulunduğum bir salonda ben bunlardan bahsederken bir hanımefendi ben dedi Yoga öğretmeniyim ve iyi bir Müslümanım dedi. Ama dedi Yoga bir felsefedir, düşüncedir, rahatlamadır dedi. Ben de onun bir inanç ve din olduğunu söyledim. İyi bir Müslümanın buna ihtiyaç hissetmediğini söyledim. Ve ben soru olarak söyledim. Yoga'ya başlarken nasıl başlıyorsunuz, dedim. Om³²² diyerek başlıyoruz dedi. Peki, Om ne demektir, diye sorduğumda bilmediğini gördüm. Çünkü Allah adına demektir, dedim. Tanrı adına. Eğer ciddi bir dini

³²² **Om**, Hinduizm'de ve çoğu Hindistan'a özgü bazı başka inanç sistemlerinde dinsel ya da mistik etkisi olduğuna inanılan sözcüklerin (*mantra*) en kutsalı sayılan hece. Sanskrit dilinde birlikte *o* sesini veren *a* ve *u* ünlüleriyle *m* sesinden oluşur. Bu üç ses yeryüzü, gökyüzü ve gök katlarından oluşan üç dünyayı; Brahma, Vişnu ve Şiva'dan oluşan üç büyük Hindu tanrısını; *Rig*, *Yacur* ve *Sama* adlı üç kutsal veda metnini simgeler. Hindu ayinlerinde dua, ilahi ve meditasyonların başında ve sonunda söylenir.

bilgimiz ve o dini yaşamamız söz konusu değilse inanç anlamında, kültür anlamında sapmalar olabilir. Başka dinleri öğreneceğiz ama ilk önce kendi dinimizi inançlarımızı çok iyi bileceğiz. Bundan sonra öğreneceğimiz her şey belki bizim inancımızı daha güçlü kılabilir. Ama bunları çok iyi bilmeden ortak değerler adı altında yöneldiğimiz şeyler değer ve inanç kaybına yol açabilir.”

“Diğer din mensuplarının Müslümanlara ilişkin tutumları, tavırları acaba onların kendi dini metinlerinden, kaynaklarından mı geliyor? Yoksa bireysel şeyler mi?” şeklindeki soruyla ilgili ÖG1 şöyle demiştir. “...Ben siyasi olduğunu, ekonomik olduğunu düşünüyorum. Dinden kaynaklanan bir olgu olduğunu düşünmüyorum.”

AR – “Diğer dinler ve mensupları hakkında zihninizde en çok yer eden bir Kur’an ayeti veya bir hadis, onun bir uygulaması çağırıyor mu?”

ÖG1 - Özgürlük, özgürlük. Benim dinim benim, sizin dininiz sizin. Bu Kur’an diyor sizin için bir öğüttür, yol göstericidir. Yani siz isterseniz bundan faydalanırsınız istemezseniz faydalanmazsınız. Peygamber efendimiz tebliğ etmiştir ve insanları serbest bırakmıştır. Ama yaşamında model olmuştur, örnek olmuştur. Veda hutbesi, çok büyük evrensel bir mesajdır. Orada bazen Ey insanlar! demesi ve bütün insanlara hitap etmesi bazen Ey müminler! Diyerek müminlere hitap etmesi. Günümüzün en büyük problemi insan haklarıdır. Hatta canlı haklarıdır. Bunu eksik kullanıyoruz hep. Yani insan hakkı, hayvan hakkı, bitkinin hakkı, çiçeklerin hakkı. Dünyanın neresinde insan hakları, canlı hakları en ileriye dünyanın neresinde insanlar en özgür bir şekilde yaşıyorlarsa dünyanın neresinde toplumsal huzur en fazlaysa insanlar orada yaşamak isterler. Orada bulunmak isterler. Biz İslam’ın

yaşadığı coğrafyayı Peygamberimizin nitelediği bu özelliklere sahip kılsak ancak başarılı olabiliriz diye düşünüyoruz diye düşünüyorum.”

Günümüzde Müslümanların diğer dinlere ilişkin bireysel, toplumsal anlamda tutumlarıyla Kur'an'ın ve sünnetin tutumunu kıyasladığımızda örtüşüyor mu, ayrışıyor mu? şeklindeki bir soruya ÖG1 şöyle cevap vermiştir.

“Son yıllarda biraz dünyadaki olan olaylardan dolayı tahammülsüzlük başladı diyebilirim. Bu biraz da terörün getirdiği olumsuzlar, tahammülsüzlükler, katlanamamalar. Yoksa biz Müslüman olarak tarih boyunca başka insanların inançlarına saygı gösterdik. Dinlerine saygı gösterdik, kiliselerini inşa ettik, sinagoglarını inşa ettik, katkıda bulunduk. Hz. Mevlana Konya’da yanındaki Hristiyan köyüne gider. Kilise karanlık içerisindeydi. Neden diye sorar. Yağları kalmamıştır kandilleri yakmak için. Hz. Mevlana dergahına döner ve yaşamı boyunca o kilisenin kandil yağlarını karşılar. Emir buyurur. Bize bakıyorsunuz şu an okulumuzda bulunduğumuz bu bina yıllar önce bir yangın geçirdiğinde kilisesinin kurşunlarını İstanbul’un müftüsü vermiştir. Bir bakıyorsunuz İstanbul’un dört bir tarafından kilise inşa eden Müslüman hükümdarlar vardır. Bizim öyle bir problemimiz hiç olmamıştır. Yalnız tarihsel bu zenginliğimizi yeni yetişen gençlerimize bağnazlıktan ve taassuptan kurtulmak adına iyi anlatabilmek ve sunmak gerekir.”

AR – “Peki hocam, diğer dinlere ilişkin yaklaşımlarınızı belirlerken acaba Kur'an-ı Kerim ve Peygamberimizin uygulamaları mı belirleyici oluyor yoksa güncel yaşanan olaylar mı daha çok belirleyici oluyor?”

ÖG1 – “Eğer biz eğitimde ya da toplumsal eğitimde sadece okuldaki eğitimi kastetmiyorum. Peygamber Efendimizin örnek davranışlarını, Kur’an-ı Kerim’in başka dinler hakkındaki ayetlerini insanlara sunamıyorsak, anlatamıyorsak bu sefer medyanın gerginleştirdiği algılama biçimi toplumu etkileyebilir.”

AR – “Şu anda belirleyici olan daha çok olan sizce...”

ÖG1 – “Daha çok kültürümüz ağır basıyor diyebilirim. Daha henüz bugüne kadar yaşadıklarımızla toplumsal kültürümüz, beraber yaşama zenginliğimiz daha etkisini toplumda hissettiriyor. Ama bu zenginliğimiz insanlara iyi anlatmamız gerekiyor...Kur’an’a bak, İncil’e bak dört kitabın dördü de hak diyen bir düşünce Müslüman Türk toplumunda henüz çok yaygın bir düşüncedir.”

“Dinler arası ilişkiler, diyalog gibi çalışmaların sizce doğru bir zeminde, doğru bilgiye anlayışa, empatiye dayalı olarak mı yürüyor? Yoksa samimi olmayan, gösteriştten ibaret ve yanlış bilgiler üzerine mi yürüyor?” şeklindeki soruyla ilgili **ÖG1** – “Şimdi insanların niyetleri iyi ise sonuç hayırdır. Siz şimdi iyi bir niyetle yola çıkıyorsanız uğraş verebiliyorsanız sonuç hayırlıdır. Dinler arası diyalog olgusu belli bir bilgi düzeyinde yapıldığı takdirde asla olumsuzluk getirmez. Bu bizim inancımızın ve değerlerimizin Batı dünyasında en azından batıdaki aydın çevrede tartışılması, dikkate alınması demektir. Tanınması demektir. Bizim bu konuda kaybedeceğimiz ve olumsuz görebileceğimiz hiçbir şey yoktur. Tanışamayan insanlar birbirini tehdit olarak görebilirler. Hangi düşünceyle başlatılmış olursa olsun, hangi niyetle ele alınmış olursa olsun sonuç bizim için hayırlıdır. Çünkü biz eşsiz bir kitabın madem ki sözcüleriyiz. Eğer onu iyi anlatabiliyorsak biz bu söz diyalogunda mutlaka galibizdir. Bizim için dinler arası, dindarların insanların

diyalogu yani dinler arası diyalog insanların diyalogu diye de bakabiliriz. Biz bu diyalogu tarih boyunca yaşadık zaten. Böyle bir diyalogun içerisinde sadece biz bunu Batıya anlatabiliriz. Biz bunun sözcüsü olabiliriz. Bizim bu anlamda dışarıdan öğrenebileceğimiz değil öğreteceğimiz çok şey var. Bütün bir tarih var bütün bir kültür var, bütün bir coğrafya var. O yüzden bizim korktuğumuz bir alan değil, zararlı gördüğümüz bir alan da değil. Biz yaşanmış tecrübelerimizi anlatacağız. Batı dünyasında halen camideki minare tartışılıyorsa, ezan yerine ibadete mor ışıkla mı, yeşil ışıkla mı çağırsak diye tartışıyorlarsa insanlar bizim onlara diyalog adına beraber yaşama adına söyleyebileceğimiz çok şey vardır. Biz Ortaçağda çan sesinden rahatsız olmadık değil ki günümüzde rahatsız olalım. Biz bu konuda öğrenen değiliz öğreteniz. Öğreten olabiliriz. Yeter ki daha cesaretli olalım ve kendimize güvenelim. Bunlar çok olumlu ve güzel kültürümüzde olan şeyler...”

ÖG1 diyalog ve karşılıklı ilişkiler konusunda ayrıca şu ifadelerde bulunmuştur. “İnsanların bulunduğu her yerde çatışmalar olabilir, kavgalar olabilir. Bunların temelinde aslında ekonomi vardır. Ekonomi ortadoğunun petrolü olmasaydı savaşı da olmazdı, çatışması da olmazdı. Doğal zenginliklerin olduğu her yerde çatışmalar olabilir. Din bunlara alet edilir bazen. Yoksa din beraber yaşayın, barış içerisinde yaşayın der. Ben bu anlamda bir olumsuzluk düşünmüyorum. Bu çatışmaları diyaloga bağlamak yanlış olur. Dinler çatışın demez. Dinler birbirinizi kabul edin, tebliğ edin der. Ama ekonomik hedeflere, siyasal hedeflere din bazen alet edilebilir. Bir tek bu anlamda Musevilik’teki Arz-ı Mev’ud olgusunu dikkate alabiliriz. Vaad edilmiş topraklar olgusunu. Bizde böyle bir olgu söz konusu değildir.”

ÖG1’e yönelttiğimiz “Peki dinler arası ilişkileri etkilemesi açısından eğitim, medya, popüler kültür, dini oluşumlar gibi bir sıralama yaparsanız neler belirleyici olur? Şeklindeki soruya;

“Eğitim, dinler gelişi itibariyle yüksek bir medeniyet olarak gelmiştir. Bana sorarsanız en önemli göstergesi sanattır. Bu eğitimi sadece akademik anlamda düşünmemek gerekir. Siz bunu bir televizyon dizisinin içerisine de yerleştirebilirsiniz. Televizyon dizisi içerisinde farklı dinleri, inançları çatışan bir unsur olarak da gösterebilirsiniz. Ülkenin zenginliği olarak da sunabilirsiniz. Eğitim kelimesini kullanırken okullardaki eğitim olarak düşünmeyelim. Her şeyi içerisinde düşünebilirsiniz. Dinler yüksek bir medeniyetle gelmiştir.”

ÖG1 din anlayışı ile diğer dinlere ilişkin yaklaşım arasındaki bağlantıyla ilgili olarak; dinin aynı ama insanların dinden algıladıklarının farklı olabileceğini, bu farklılığın insanların bakış seviyeleri, kültürleri, şehirde yaşamaları, köyde yaşamaları, başka insanlarla temas etmelerinden kaynaklanabileceğini, bunun da başka dinlere veya başka dindarlara bakışı da etkilediğini, ancak evrensel bakabilmenin daha farklı olduğunu belirterek şu ifadeler de bulunmuştur. “Mevlana neden çok büyüktü. Çünkü o evrensel bakabiliyordu. Yunus Emre neden çok büyüktü. Çünkü o evrensel bakabiliyordu. Ama çok iyi bilebilerseniz kendi konunuzu, kendi dininizi siz o evrenselliğin içerisinde farklılıkları bulup sunabilirsiniz. Fer’iyi bilemezseniz geride kalırsınız, ezilip durursunuz. Aynı resme bakıp farklı şeyler görmek bunun güzel bir örneğidir. Herkes oradan bilgisine göre, ilgi alanına göre farklı şeyler alabilir, hissedebilir. Din aynıdır. Allah aynıdır.”

AR – “Hayati hocam, dinlerde kendini yaymak ve korumak çabası var. Hoşgörüden bahsediyoruz. Bu ikisi birbiriyle bağdaşır şeyler mi?”

ÖG1 – “Evet, Kur’an bunu çizmiş. Tebliğ demiş. Baskı yok, zorlama yok örnek olmak var. Tebliğ, başkaca bir şey söylüyor mu Kur’an yok. Başkaca bir uygulaması var mı İslam Peygamberinin yok. Tebliğ ediniz diyor. Ve konu orada bitiyor. Bizim görevimiz sadece tebliğdir. İnsanların kendi dinini, inancını yaymak istemesi, bunun hizmetinden dolayı Yaratıcı katında sevap kazanmak istemesi çok doğal bir şey. Bizim boş bıraktığımız alanları başkaları doldurur. Ben özde Müslümanlık için söyleyeyim. Eğer biz Müslümanım diyen insanlara İslam’ı iyi anlatabiliyorsak başka dinlere kayması pek mümkün değildir. Mesela Hristiyanlık anlamında söyleyeyim, bir Müslümana günah çıkartmayı anlatamazsın. Bir Müslümana Hz. İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu anlatamazsınız. Türk için böyle bir problem de yok zaten. Ama biraz evvel söyledim. Türkiye için büyük problem modern çevrelerde Budizm’dir, Hinduizm’dir. Burada insanlara, biz size ayrı bir din anlatıyoruz demiyorlar. Biz size ayrı bir inançtan bahsediyoruz, demiyorlar. Günümüzdeki insanın en büyük problemi mutluluk arayışıdır. Eskiye göre bugün daha iyi yaşıyoruz, daha lüks yaşıyoruz. Daha iyi giyiniyoruz, besleniyoruz, sağlıklı demiyorum ama daha pahalı besleniyoruz. On yıl evvel hayal olan şeyler bugün çok rahat ulaşılabilen şeyler. Ama 10-20 yıl öncesine göre insanlar daha mı mutlu. Hayır daha mutsuzlar. Daha mutlu olmamız gerekiyor. Daha zengin yaşıyoruz. İşte burada eksik olan inançlardır. İnançların zamana uyarlanmış biçimidir, anlam kazanmış şeklidir. Bunu boş bırakırsak başka inançlar ve dinler doldurmaya çalışabilir.”

ÖG1 diğer din mensuplarının (Hristiyan, Yahudi, Budist, Hindu vb.) camilere gidip ziyaret etmesi konusunda turizm açısından sanatsal değeri olan

mabetlerin çokça ziyaret edilebileceğini belirtmiştir. Ayrıca sanatsal ve tarihi değeri olan camilerin değişik yönleriyle ders kitaplarında olabildiğince yer alması ve ziyaret edilmesi gerektiğini, insanların pek çoğunun mabet olarak değil sanat eseri olarak bile bu mabetlerden uzak kaldıklarını belirtmiştir.

ÖG1 diğer dinlerin mabetlerine ziyaretle ilgili şu ifadelerde bulunmuştur. “İki kültürün, iki inancın, iki medeniyetin farklılıklarını görebiliyorsunuz orada. Sınıflı bir toplum görebiliyorsunuz. Ya da sınıfsız bir toplum görebiliyorsunuz. Orada sanat etkilerini görebiliyorsunuz. Bir kilise mimarisiyle bir cami mimarisi arasındaki farkı görebiliyorsunuz. Ya da her yerde mabetlere girişte belli bir kıyafet kuralının olabildiğini kutsala saygı anlamında bakış açılarının çok fazla değişmediğini görebiliyorsunuz. Ama mabetlerin temelinde inançların farklılıklarını görebiliyorsunuz. Onun kültür hayatına yansımış biçimlerini görebiliyorsunuz. O yüzden her yerde bir coğrafyayı bir vatan edinmek isteyen insanlar oraya mabetlerini inşa etmişlerdir. Mabetlerle orası vatan olmuştur, ülkeye ait olmuştur. Çünkü kültür onunla yayılmıştır...Camiye girdiğimiz zamanla bir kiliseye, sinagoga girdiğimiz zaman duygular farklı oluyor. Farklı olması da çok doğal bir şeydir. Mabet olma konusunda ortaktır ama camideki duygu yoğunluğunu başka bir mabette alabilmemiz mümkün değildir. Mabet olma paydası evet, ama caminin bize vermiş olduğu mesajlar daha farklıdır. İkisinin vermiş olduğu mesajlar daha farklıdır. Aynı şeyi hissetmeyiz. En azından ben hissetmiyorum. Mabet olarak ortaktır, pek çok şey vardır. Ama her din mensubuna kendi mabedinin vermiş olduğu mesajlar da daha farklıdır.”

Peki hocam diğer dinlerle evlenme konusuna nasıl bakıyorsunuz? şeklindeki bir soruya **ÖG1**şöyle cevap vermiştir. “Çok enteresan, çok güncel bir

konu. Hiçbir din, mensubunun diğer bir din mensubuyla evlenmesine hatta aynı din içerisindeki mezhebi farklılıklara bile çok sıcak bakmamış. Ekonomik farklılıklar da var. Sadece din olarak bakmayın. Yani diyor ki bu bize ekonomik olarak denk değil diyor. Bu bize sosyal olarak denk değil diyor. Yani toplumsal olarak bir kategorize etmek olabiliyor insanların kafasında. Aynı ekonomik davul dengi dengine vurur derken insanlar bir sürü kriterler koymuş. Bazen anne babalar böylelikle onların daha mutlu olabileceğini düşünmüşler. Daha bu evliliği yaparken farklı beklentiler içine girmişler. Ekonomik olabilir, sosyal olabilir ama realitede hiçbir din mensubu bir başka dinle evliliğe pek sıcak bakmamış. Belki bu konuda Musevilik çok belirleyici olmuş daha kurallar getirmiş.”

Diğer din mensuplarının ve yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceği, onların da Allah’ın rızasını kazanıp cennete gidip gitmeyecekleri konusunda ÖG1 yaklaşımını şöyle dile getirmiştir. “Allah’ın rahmeti de geniş, cenneti de geniş, cehennemi de geniş. Hepsi de bir yer bulur. Yedi kat cennet diyoruz, yedi kat cehennem diyoruz. Yani her halükarda bütün günah işleyenler aynı katta aynı cezayı görmeyeceklerdir. Yedi kat cennet, yedi kat cehennem varsa insanların biz en küçük iyiliklerini değerlendirince belki bir kısmının cehennem azabı cenneti özlemek şeklinde olabilecektir. Belki onlar sevgiliye kavuşma özlemi içerisinde bekleyen insanı düşününüz. O dakikalar geçmek bilmez ve sevgiliye büyük bir özlem duyar. Belki bir kısım insanların iyi insanların cehennem azabı da özlemle beklemek olabilir. Bunu da bilemiyoruz. Allah’ın rahmeti de, cenneti de, cehennemi de geniş. Madem ki her türlü iyiliği ve hayrı değerlendirecek. Onu Rabbimize bırakırız. O Rabbimizin bizim alanımız değil.”

AR – “Evet, zaten sorunun devamında bu konuda temel ilke ne olmalıdır vardı?”

ÖG1 – “Bu sefer sınıflandırırız, ruhbanlaştırırız dini. O Rabbimize aittir. Bizim inancımız da Allah’a aittir.”

Kur’an-ı Kerim’in zaman zaman diğer dinlere yönelik hatta kimi zaman isim vererek davranışlarını tanımlayarak getirdiği eleştirileri nasıl anlamalıyız? Bu eleştiriler sadece o döneme ait eleştiriler midir? Yoksa o örneklerin üzerinden bütün insanlığa yönelik eleştiriler midir? Yani bu konuda da farklı yaklaşımlar söz konusu. Bunu nasıl değerlendirmeliyiz? Bu soruya ilişkin **ÖG1** şu ifadelerde bulunmuştur. “Bence, bu konudaki uyarıdır İslam peygamberine ve insanlığa yani Peygamber efendimize. Yahudilere uyarı verirken Yahudileri kötülemek değildir. Bir ırkı kötülemek değildir. Ama dikkatli ol, dinler, inançlar ayırıcı olabilir. İnsanları bir merkezde toplayabilir. Mesela siz Hendek savaşı öncesi anlaşma yaptın ama tedbirini de elden bırakma tarzında bir uyarıdır. Yoksa Kur’an-ı Kerim bütün insanlar çamurdandır tek bir özendir derken bir başka ayetinde de toptan bir milleti kötülemez, yok saymaz, olumsuz görmez. O zaman kendi kendisiyle çelişir. İnsanlar özde çamursa, özde birse. Hepimiz içinde iyi, kötü, çirkin duyguları barındırabiliriz. Kur’an-ı Kerim’deki bu tür ayetler Müslümanları ve Peygamberimizi uyanık olmaya, dikkatli olmaya, tedbirli olmaya iten ayetlerdir diye düşünüyorum.”

ÖG1 diğer dinlere ilişkin yaklaşımını tanımlarken şu ifadelere yer vermiştir. “Bir ilahiyatçı olarak Kur’an’a iman eden bir insan olarak. İlahiyatçı olmam bir yana Kur’an’a inanan bir insan olarak bu konuda Kur’an’ın dışında da bir şey düşünebilmemiz veya söyleyebilmemiz mümkün değildir, derim. Bütün mesele

Kur'an-ı Kerim'deki ayetleri doğru algılayabildiğimizdir, doğru düşünebildiğimizdir. Bu konuda İlahiyat dünyasında abide isimler ve şahsiyetler zaman zaman haklılıklar ortaya koyabilmışlardır. Ancak hepsinin birleştiği bir konu vardır ki Tevhit ilkesidir, La ilahe illallah demeden eğer ki kendisine tebliğ edilmişse İslam peygamberini reddederek ve Kur'an-ı Kerim'i reddederek insanlar için cennetin olamayacağını Kur'an-ı Kerim açıkça ifade etmiştir. Ancak aynı Kur'an-ı Kerim bize siz Hz. İsa'yı da reddederseniz sizi cennetimden mahrum ederim demiştir. Aynı Kur'an bize siz Hz. Musa'nın Nuh'un ve adı geçen tüm peygamberleri reddederseniz sizi cennetimden mahrum kılarım diyebilmiştir. Bu nedenle bu konudaki inancımız, düşüncemiz, kabulümüz Kur'an'ın ayetleriyle sınırlıdır Onu ne kadar doğru algılayabildiğimiz konusudur. Bugün dünyanın pek çok yerinde kendisini başka dinden ifade etse de Allah'a bir diyen Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul eden, Kur'an-ı Kerim'i ilahi kitap olarak kabul eden insanlar da vardır. Bunları da yok sayamayız. Bu anlamda tevhide gelebiliyorlar. Bu da bir realitedir. Bilmiyorum cevap oldu mu, bu zor bir soru. Bu ilahiyat dünyasının çok tartıştığı bir konu...Biz nasıl tanıyorsak onları da tanımaya bekliyoruz. İbadetine bir şey demedim. Dünyanın dört bir tarafında kendisini başka bir dinden ifade ettiği halde ve o dinin ibadetlerini yaptığı halde Peygamber efendimize o bir peygamberdir, Kur'an o bir Allah sözüdür diyen ama sosyolojik etkilerle, toplumsal etkilerle kendi toplumda bulunan dinleri ve gelenekleri de yerine getiren insanların varlığı da bir olgudur. Belki çok ince çizgi konusunda İlahi alana müdahale etmemiz söz konusu değildir. Ama Kur'an-ı Kerim'in tevhit ilkesinde hemfikirizdir, La ilahe illallah demeyen insanlar için cennet söz konusu değildir. Peygamber Efendimiz ve Kur'an-ı Kerim kendisine tebliğ

edildiği halde –tebliğ şartı vardır- ve reddeden insanlar için de cennet söz konusu değildir.”

ÖG1 “İnsanların bir din için Allah katında haktır batıldır gibi hüküm verici bir niteleme yapma hakkı var mıdır?” şeklindeki bir diğer soruya şöyle cevap vermiştir. “Bireysel anlamda herkes dinini hak görüyor. Yani dünyanın her yerinde insanlar kendi dinlerini hak biliyorlar. O yüzden tebliğ vardır. Biz hak dediğimizi daha yüksek bir medeniyet olarak insanlara sunmakla yükümlüyüz. Bunu ne kadar yerine getirebiliyoruz. Yani ilk bölümlerde dindarlığı tartıştık. Şekil dindarlığı mı öz dindarlığı mı. Verdiğimiz mesajda eşitlik, hak, hürriyet dünyada yankı bulabiliyor mu? Yoksa bugün insan haklarının geri planında mı kalıyoruz. Bu konudaki söylemlerimizle çok ilgili bir şey. Ama herkesin kendi dünyasında inancı bir hak. Ve kendi dünyasında doğru. Hatta inançsızların bile. O kendi düşüncesine doğru ve mükemmel olduğunu düşünüyor.”

AR – “İnsanların inancına bu batıldır deme hakkı var mıdır? Diye tartışma konusunda neler söylersiniz?”

ÖG1 – “Bu anlamda söz söyleme hakkına sahip değiliz. Sadece üstün medeniyeti hak olan inancı dile getirebiliriz. Ama benimki hak seninki batıl deme hakkına insan hakları bağlamında çok sahip olamayabiliriz. Ama eğer hak olduğumuzu iddia ediyorsak hakkın evrensel değerlerini sunabilmeliyiz diye düşünüyorum.”

AR – “Bu anlamda diğer dinlere ait yaklaşımınızı belirlerken bazen belli şeyleri hani zumluyoruz ya da odaklaşıyoruz. Ya kitaplarına bakıyoruz ya davranışlarına bakıyoruz. Burada nasıl bir yol izlemeliyiz? İlişkileri belirlerken.”

ÖG1 – İnsan ilişkileri, davranışları reddedemezsiniz, dışlayamazsınız. İnsan ilişkilerinde davranışlar çok belirleyici oluyor. Yani sen ben karşımdaki insanların davranışına bakmıyorum, bu mümkün değil. Mesela bugün İslam dünyası, İslam coğrafyası insan haklarının en ileri olduğu bir coğrafya olsaydı bugün İslam coğrafyası bilimde, sanatta en gelişmiş coğrafya olsaydı, herhalde batı insanının bakışı böyle olmazdı. İnsanların davranışları, eylemleri, söylemleri, giyinişleri bizi çok etkiler. Hepsi bir mesaj veriyor karşıdaki insanlara. Sadece kitabını okudum demekle mümkün olmuyor. Neden Mevlana hazretlerini dünyanın dört bir tarafında dinleyenleri var, gönül verenleri var. Niye insanlar ona yöneliyor. Gerçi o, benim ifademle meyve, ağacın kendisi Kur'an, ama insanlar meyveye bakıyorlar ve yöneliyorlar. Söylemler, davranışlar, hitaplar çok önemli.”

3.1.3. Pedagojik Yaklaşım

ÖG1 – “**Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları anlatmak ilginizi hangi düzeyde çekiyor?**” şeklindeki soruyla ilgili şöyle demiştir. “Bu alanın biraz zenginleştirilmesi gerekiyor. Tabi yönetmelik açısından çok mümkün değil. Böyle bir okulda ya da imkanı olan okullarda büyük şehirlerde mümkündür. Hristiyanlıkla ilgili bölümü ben bir Müslüman ilahiyatçı benim anlatmam yerine bir Hristiyan din adamı gelsin anlatsın. Belki çocuklar beni yanlış bulabilir, beni objektif bulmayabilir. Bu anlamda yönetmelik olarak biraz çekindiğimiz için. Ya da bazı velilerin algılamalarını, yanlış olabileceği kaygısı ve korkusu ile böyle bir şey hiç düşünemiyoruz. Ama mesela Almanya'daki çocukların İslam dersine bir papazın girdiğini düşünsek. Müslüman bir veli olarak bundan ne kadar memnun oluruz ne kadar rahatsızlık duyabiliriz. Dinler tarihi bölümünün

imkanlar ölçüsünde biraz daha zenginleştirilmesi gerekir. Eğer imkan varsa başka din mensupları sunum şeklinde, konferans şeklinde bu alanı doldurabilmesine zemin açılabilmesi, imkan sağlanabilmesi. Ama daha ilgi çekici olabilir. Çocuklar sorularını bizzat o din mensubuna sorabilirler. O zaman biz daha objektif olabiliriz. Daha tarafsız olmuş olabiliriz. Ama biz sadece akademik anlamda anlatıp geçebiliyoruz. Çocukların da oldukça ilgisini çekebiliyor. Fakat bu din dersi programlarının çok güzel olan bu konusu Mevlevilik, Alevilik, dinler tarihi son sınıfta. Şöyle bir sıkıntı oluyor çocukların üniversite sınavına hazırlandıkları bir dönemde bu kadar güzel ilgi çekici bir programın son sınıfta gelmiş olması ders işlemeyi zorlaştırıyor. Ve çok amacına da ulaştırmıyor. Düşünce olarak çok güzel büyük bir zenginlik var, ortak paydayı ortaya koyabiliyor dinler açısından. Ama son sınıfta çocukların üniversite sınavından dolayı çok verimli olmuyor.”

ÖG1 yabancı bir okul olduğu için çok az bir oranda dahi olsa Hristiyan ve Musevi öğrencilerinin bulunduğu belirtmiştir.

ÖG1 - Peki diğer dinlerin eğitim ve öğretimi yönünde toplumda bir talep gözlemliyor musunuz? şeklindeki bir başka soruya; “Toplumda böyle bir talep hiç gözlemlemedim. Yani fakat Sen Benua’nın veli profili birazcık daha dışarıyla, farklı kültürlerle, farklı coğrafyalarla irtibatlı olabildiği için Dinler Tarihi tarzında okutulan bir ders daha çok dikkatlerini çekebiliyor. Ama toplumsal büyük bir talep olduğunu da söyleyemem. Ama toplumun kültürünü oluşturan en büyük etkenlerden birisi dinse eğer çocukların bu dinleri tarih olarak, kültür olarak bilmelerinde yarar vardır.” Demıştır.

AR – “İslam dini dışındaki diğer dinlerin anlatılması din dersinde yani gerekli mi?

ÖG1 – “Güzel bir düşünce ve gerekli. Kesin gerekli. Gerekli ve olumlu.”

AR – “Peki diğer dinleri tanıma konusunda müfredatta yer verilen bilgiler yeterli mi? Bunlarla öğrencileriniz sağlıklı bilgiler edinebilirler diyebilir miyiz?

ÖG1 – “Birazcık daha zenginleştirilebilir. Ama kötü değil, eskilerle kıyas edilmeyecek kadar iyi. Son sınıfta yoğunluğu var. Biraz önce söyledim. Yıl itibariyle biraz öğrencilerin dikkatlerinde azalma olabiliyor. Ama buna rağmen genel program içerisinde en çok dinledikleri bölüm olabilir, olabiliyor. Ve en çok çocukların soru sorduğu konuların içinde bu konu geliyor. Dinler tarihi konuları.”

AR – “Bu anlamda şu şu konular birazcık daha işlenmeliydi dediğiniz konular var mı? Şeklindeki soruyla ilgili olarak ayrıca **ÖG1** toplumda Reenkarnasyon, Hinduizm telkini olduğunu, çok farkında olunmadan reenkarnasyon inancının benimsendiğini, toplumda. Reenkarnasyon, Yoga, Meditasyon gibi anlayış ve uygulamaların öğrenciler tarafından dikkat çekici bulunduğu üzerinde durmuştur.

“Gözlemlediğinizde öğretmenlerimiz diğer dinleri anlatma konusunda yeterli donanımda mı sizce” şeklindeki soruya **ÖG1** şöyle cevap vermiştir. “Böyle bir alanda mutlaka benden çok ileri olanlar da vardır. Ama bunlara kapılarını kapatanlar da olabilir. Başka okullardan gelen öğrencilerimin ifadelerine göre din dersleri sadece sure öğrenme dersine dönüşebiliyor. Bunu topluma bir kültür olarak sunmada yetersizlikler olduğunu duyabiliyoruz. Bu konunun sonu yok. Öğretmen kendini yenilemeli, geliştirmeli.”

ÖG1 ders araç gereçleriyle ilgili görsellik ve muhteva bakımından MEB yayınlarının içeriğini “daha güzel ve dolu” bulduğunu, ders kitabı anlamında bir problem olmadığını yardımcı kaynak kitapların MEB onaylı olması konusunda

sıkıntıları olduğunu, görsel anlamda çok desteklenmediklerini, özellikle dinler tarihi, İslam kültür ve medeniyeti bölümlerinin desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Diğer dinler öğretilirken nasıl bir yaklaşım belirlenmeli? sorusuna ilişkin **ÖG1** şu ifadelerde bulunmuştur. “Öğretmenin bu konuda donanımı ve yeterliliği çok önemli. Öğrencinin gözünde eğer öğretmen bu konuları tarafsız bir şekilde anlatıyor kanaati oluşuyorsa problem yok. Ama Hristiyanlığı anlatırken Müslüman bakışıyla anlatıyorsa amacına ulaşmaz. Burada ön yargı olabilir. Bu sefer öğrencinin sorularına cevap veremez. Bizi yanıltabilir. Müslüman gözüyle anlatıyor diyebilir. Bu nedenle öğretmenin bu konuya bakışı, kullandığı metodların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Yargılamaksızın bu Hristiyanlıkta böyle bu Musevilik’te böyle diyebilmeli. Onların doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışmamalı. İşte onlar böyle ama biz daha doğru inanıyoruz gibi olgulara yani kendi dinimizi daha üstün, daha doğru, daha hak ama onlarınki böyle böyle yanlış deme yanlışlığına düşmememiz gerekiyor.” Program anlamında şöyle devam etmiştir. “Dine dayalı program, öze dayalı. Asıl bu olmalı. Çünkü yoruma geçtiği zaman değişkenlikler başlıyor, insanların algılamaları başlıyor. İnsanların algılamaları farklı bir şey din farklı bir şey. Ama büyük çoğunlukla insanlar algılamalarını din zannediyorlar. Bu Hristiyanlık için de söz konusu. Dinler tarihi için de söz konusu.”

Din dersinin dinler arası ilişkileri etkilemesi açısından önemiyle ilgili bir başka soruya ÖG1; “katkı sağlar, bu anlamda mutlaka katkı sağlar. Keşke bugün okuttuğumuz gelişmeye son derece açık olan oldukça güzel olan din dersi kitapları bu program konulduğu zaman olabilmiş olsaydı. Keşke Alevi, Bektaşî kültürüyle ilgili bilgiler 20 yıl önce konmuş olsaydı. Belli zorlamaların, taleplerin neticesinde

olmasaydı. Zannediyorum bugün çok daha farklı bir noktada olabilirdi. Ama her şeyin oyuncunun elinde olduğunu atlamamak gerektiğini unutmamalıyız.” demiştir.

ÖG1 - Öğrencilerin diğer dinlerle ilgili sordukları ve kendisinin de ilginç bulduğu sorularla ilgili şu ifadelerde bulunmuştur. “Çocukların daha çok Musevilik ile ilgili On Emir filmini pek çoğunun izlemiş olduğunu ve televizyonlardan ve sinema kültüründen gelen bir bilgiye sahip olduklarını gözlemleyebiliyoruz. Bu çok yaygın. Bu çok iyi hazırlanmış bir filmin sinema kanalıyla insanların belleklerinde yer edebileceği çok eski bir film olmasına rağmen genç nesil onu söyleyip anlatabiliyorsa bu çok önemli bir olgu. Bizde bu alanda çok boş yerine bir şey söylemek mümkün olmuyor. Ciddi bir eksiklik ama çocuklardan gelen sorular daha çok biraz önce söylediğim gibi Reenkarnasyon, Budizm, Hinduizm neden mesela Tibet’te 7 yıl filmini izleyen çocukların kafasında bir Budist telkinleri görebiliyorsunuz. Ya da kendisi Budizm’i seçen bir Amerikalı Stevan Heey? Oyuncu. O filmlerinde yer vermiş olduğu bir Budist ritüellerin çocukların kafalarında soruların oluşmasına yol açtığını gözlemleyebiliyoruz. Eğer öğretmen bu konu hakkında çok iyi bir bilgiye sahip olmazsa çocukların gerisine düşebiliyor.”

AR – “Peki yeterli zaman ayırdığınızı düşünüyor musunuz? Diğer dinlerle ilgili konulara?”

ÖG1 – “Biraz önce söyledim. Son sınıfta olması nedeniyle sıkıntılar olabiliyor. O nedenle müfredat içerisinde öne almak gibi oynamalar yaparak önemli olan konuları ön plana çekebiliyoruz. Takdim tehir yapabiliyoruz o konuda.”

AR – “Peki sınıfa taşıdığınızda sorun oluyor mu? Diğer dinleri sınıfta neden bu kadar konuşuyoruz, niye anlatıyoruz gibi öğrenciler arasında böyle bir şey söz konusu oluyor mu?”

ÖG1 – “Espriye sadece konu olabiliyor. Çocuklar bu konuda belki biraz benim daha tarafsız ve objektif anlattığım düşüncesiyle öğrencilerin espriye konu olabiliyor. Bugün hangi dindeniz diyebiliyor çocuklar. Sınavların zor olduğunu dinler tarihinin zor, dinlemesinin güzel ama ifade etmesinin zor olduğunu söylüyorlar.”

AR – “**Bir ders bunu çatışmaya da dönüştürebilir ya da buna da katkı sunabilir mi?**

ÖG1 – “Mümkündür. Bu sene Türkiye İsrail ilişkilerinin gergin olması ders konularının içerisinde Musevilikle ilgili yoğun bir bilginin olması çocukları güncel ve politikaya taşıyabiliyor. Öğretmen de ustalıkla dersini politikadan ve güncelin dışına taşıması gerekebiliyor. Bu anlamda evet, bu tür şeyler olmadığını söylemek pek mümkün değildir. Evet burada tutabiliyoruz onları. Ben Musevi öğrencilerime Museviliği anlattırırım bu okulda Hristiyan öğrencilerime Hristiyanlığı anlattırırım. Evet, Hristiyan öğrencilerimiz var burada. Derse bazen katılırlar. Hadi bakalım sen derim Hristiyanlıkla ilgili Hz. İsa’nın hayatını sen anlat bugün derim ona görev veririm, ödev veririm. Onları hem dersin içine katarız hem de kendilerinden dinlemiş oluruz.”

AR – “**Onlar İslamiyet’e ilgi duyuyorlar mı?**”

ÖG1 – “Zaten Müslüman bir coğrafyada, kültürde yaşadıkları için geleneklerimiz çok birbirine karışmış zaten..Din dersi öğretmeni, öğrencilerle iletişim kuramıyorsanız, onu dinleyemiyorsanız, ona tahammül edemiyorsanız

başarılı olmanız mümkün değildir. Bütün mesleklerin içinde öğretmenlik en güzel meslektir. Muhatabı güzeldir çünkü... Burada benim Hristiyan öğrencilerim dersime dilekçe vererek girebiliyorsa orada dışlayıcı olmadığımı düşündükleri için giriyorlardır. Eğer dışlayan biri olsaydım girmezlerdi. Ama bu okulda Hristiyan öğrencilerim sınavlardan da sorumlu olmak şartıyla yıllardır derslerime girdiler.”

3.2.İstanbul’da Özel Bir Vakıf Lisesindeki İki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG2-ÖG3)

Görüşmeye dair:

Görüşme özel bir vakıf lisesinde Din Kültürü ve ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan iki öğretmenle 30 Haziran 2010 tarihinde çalıştıkları okulda yapılmıştır.

3.2.1.Mesleki Deneyim

1998 yılında göreve başlayan **ÖG3** 12 yıldır uluslararası niteliği de olan özel bir Türk vakıf lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

2001 yılında göreve başlayan **ÖG2** ise daha önce farklı özel okullarda kısa süreli çalışmakla beraber 9 yıldır **ÖG3**’le birlikte yine aynı okulda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

ÖG3 Kırklareli İmam Hatip Lisesi’nde Ortaöğrenimini, üniversite olarak sadece üç tercihinden (Marmara İlahiyat, Ankara İlahiyat, 9 Eylül İlahiyat) birincisi olan Marmara ilahiyat fakültesini bitirmiştir.

ÖG2 Erzurum Lisesi Matematik bölümünde Ortaöğrenimini, üç dönem bir buçuk sene Buca Eğitim Fakültesi Matematik Bölümündeki bir deneyimden sonra

kendi ifadesiyle “Mehmet Aydın hocanın delaletiyle” 9 Eylül İlahiyata geçerek burayı bitirmiştir.

ÖG2 ve **ÖG3** Çalıştıkları lisede zaman zaman bazı komularda farklı bakış açılarına sahip olsalar da çok verimli ve uyumlu meslek yaşamları olduğunu belirtmişlerdir.

ÖG2 ve **ÖG3** dönemin başında, ortasında, sonunda ama mutlaka yılda bir defa hizmet içi eğitim aldıklarını, önümüzdeki Ağustos ayında Amerika Birleşik Devletleri’nden gelecek olan uzmanlardan bir hafta Farklılaştırılmış Eğitim başlığı altında bir hizmet içi eğitim alacaklarını, bu programda sınıf içinde farklı öğrenme tipleri olan öğrencilere öğretmenin nasıl ulaşabileceği ve dersini yeniden nasıl tasarlayacağı üzerinde durulacağını belirttiler. Fakat kendi alanlarıyla ilgili okulda başlı başına bir hizmetiçi eğitim faaliyeti olmadığını biraz kendi gayretiyle dışarıdan din eğitimiyle ilgili seminerlere katılmaya çalıştıklarını, bu tür özel seminer çalışmalarını faydalı bulmakla birlikte çok profesyonelce olmadığını belirttiler.

ÖG2 ve **ÖG3** Din eğitimiyle, din kültürü ahlak bilgisi dersiyle ilgili hizmetiçi eğitim ihtiyacı hissettikleri, destek almak istedikleri konulara yönelik olarak; materyal hazırlama ve materyal konusunda ciddi desteğe ihtiyaç duyduklarını, bu konuda pek çok özel okulda olduğu gibi kendi kişisel gayretleriyle okulun da konseptine göre, okulun profiline, öğrenci profiline göre ciddi çabalarla bir yere getirmeye çalıştıklarını, profesyonel anlamda böyle bir eğitim eğer yapılacaksa, ayarlanacaksa çok ciddi üzerinde düşünülmesi gerektiği, ama burada da bir çerçeve dar kalıplar içinde değil, çok farklı profilleri dikkate alan, İnsanların beklentileri bakımından veli profili, öğrenci profili çok farklı olan, farklı okul tipleri tespit

edilerek örneğin Koç özel Lisesi, Ankara TED koleji, İzmir Amerikan, Robert, Sen Benua gibi birbirine uymayacak farklı okul çeşitlerine ait farklı öğretmen ders kitabı ve materyallerinin olduğu çalışmalarla desteklenmek istediklerini belirtmişlerdir.

Hatta **ÖG3** katıldığı bir seminerle ilgili şöyle demiştir. “Ben katıldım mesela ...nın yaptıkları. İki defa gittim. Bu onların yaptıkları işi küçük görmek anlamında kesinlikle söylemiyorum. Bana çok sıradan geldi. Abarttıkları şeyler bana çok sıradan gelmişti. Ama mesela Robert’ten ve bunun gibi birkaç okuldan istekli ve gönüllü öğretmenlerin içinde bulunduğu bir çalıştay oluşturulur. Bu da belki de Allah rızası için olabilir çünkü ihtiyaç var yani.”

ÖG3 bu anlamda farklı öğrenci profili olan özel okullarda program olarak ta bazı esnek ve farklı konular olması gerektiğini dile getirmiştir.

ÖG2 ve **ÖG3** İstanbuldaki trafik yoğunluğu, okuldaki tam gün uygulaması ve haftalık 25’ten aşağı düşmeyen ders saati yükü nedeniyle çok isteseler de hafta içi olan ilmi sempozyum ve seminer türü çalışmalara pek katılamadıklarını, izin istediklerinde okul yönetiminin bu konuda oldukça anlayışlı davrandığını dile getirmiştir.

ÖG2 ve **ÖG3** her sınıfta Yahudi ya da Hristiyan yaklaşık 5 öğrenci olduğunu, okul genelinde ise yüzde 15 civarında öğrenci olabileceğini belirtmişlerdir. Bu anlamda Türk okullar içinde en çok öğrencinin bu okulda olduğunu vurgulamışlardır.

ÖG2 ve **ÖG3** tüm öğrencilerle sağlıklı bir iletişim içinde olduklarını, farklı dinlere mensup bazı öğrencilerin zorunlu olmadıkları halde din kültürü ve ahlak

bilgisi derslerini düzenli takip ettiklerini, velilerinin gelip teşekkür ettiğini belirtmişlerdir.

ÖG3 konusu Avrupa kimliği olan bir proje kapsamında Portekiz’e gittiğini, projede Romanya, İtalya, Portekiz ve Türkiye’den gelen öğrencilerin ülkelerini, kültürlerini, din ve inançlarını tanıttıklarını, Türk öğrencilerin Mevlana’dan, Sünni Müslümanlıktan söz ettiklerini, çok da ayrıntıya girmeden uluslar arası denilebilecek konulara değinildiğini, cami resimleri gösterildiğini, Türkiye’nin demokratik yapısı, nüfusu, seçim sistemi, seçim matematiği, ekonomik yapısı, futbolu gibi konularda çocukların sunumlar yaptıklarını belirtmişlerdir.

ÖG2 ise kendi imkânlarıyla 10 gün Amerika’da kaldığını belirtmiştir.

ÖG2 ve **ÖG3** çalıştıkları okulun yurt dışıyla iletişim ve gidip gelme noktasında iyi imkânlara sahip olduğunu, fakat alanlarıyla ilgili çok fazla proje yapılmadığını, bu konuda asıl problemin dil olduğunu, kendi ifadeleriyle “Yabancı dilimiz olsa projeyi biz yaratabiliriz, üretebiliriz ve AB’yı başvurabiliriz.” demişlerdir.

Ayrıca **ÖG2** ve **ÖG3** çalıştıkları özel okulun International Bakalorya diye bir programa dâhil olduğunu, bu programdaki zorunlu dersleri alan öğrencilerin bu programın diplomasını aldıklarını, kendilerinin de bu programdan Bilgi Kuramı isimli bir dersi okuttuklarını belirtmişlerdir.

3.2.2. Sosyokültürel Yaklaşım

Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıdığınızı düşünüyor musunuz? Hangi dini nasıl öğreneceğimi, nasıl bakacağımı biliyorum. İşte bu konularda öğrencilerime rehberlik yapabilirim gibi yani bu başlık altında

düşünürseniz neler söylersiniz? Şeklindeki bir soruya ilişkin **ÖG3** “kendi açımdan ilmin, bilginin sonu yok. O anlamda hani kabataslak biliyorum. Öğrenme isteğim ve aşkım daha halen var. Bu konuya ilişkin okumalar da yapıyorum. Ama daha da keşke ileri şeyler olsa.

ÖG2 ise aynı soruya ilişkin “tabi bu son on yılımız bunu tetikleyici, motive edici nedenler de var. Sürekli biz işte Hristiyanlıkla, Yahudilikle ve diğer dinlerle ilgili sürekli sorularla karşılaşıyoruz. Bunlar bizi motive etmekle beraber zorluyor da. Yani ne yapacağız. Öğreneceğiz ki bir şeyler paylaşalım çocuklarla.”

ÖG2 ve ÖG3 bu konudaki sınıf deneyimlerinden hareketle farklı dinlerin günlük hayattaki pratikleriyle, ayinleriyle ve temel dini metinlerindeki boyutuyla ilgili alanında uzman ve o dinin içinden olanların da yer aldığı kişilerce hazırlanacak bilgilere, dökümanlara özellikle ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

ÖG2 ve ÖG3 Lisans döneminde, özellikle farklı dinlerle ilgili olarak verilen eğitimi ve dersleri bu okulda çalıştıktan sonra kendilerinde oluşan intibalardan da hareketle yeterli görmediklerini, temel derslerin, İslam ilahiyatının klasik geleneksel derslerinin yanı sıra dünyadaki farklı akımları, inanç gruplarını, ortadoğuyu ve Uzakdoğudınlerini irdeleyen derslere, seminerlere de ihtiyaç olduğunu vurgulamışlardır.

Bu konudaki beklentilerin daha iyi anlaşılması için **ÖG3’ün lisans döneminde aldığı eğitimle ilgili** bazı ifadeler şöyledir. “Tabi fotokopi, ders

notlarıyla bu dersler geçti gitti. Çok farklı işlenmesi lazım. Yani ben Atlas dergisinin Dürzi sayısından daha çok şey öğrendim ilahiyatta öğrendiğimden.”

Diğer din mensuplarının İslam’ı yeterince tanıdıklarını düşünüyor musunuz? Sorusuna ilişkin **OG2** “Biz okuldaki deneyimlerimizle genel anlamdaki görüşlerimiz ve deneyimlerimiz farklı olabilir. Bu okulda işte sürekli vurguluyoruz. Bu okul Türkiye’nin geneli için bir örnek sayılmaz. Örneklem de olamaz. Çünkü o profili yansıtmıyor...Öğrencinin büyük kısmı neredeyse tamamı iyi eğitilmiş ailelerden geliyor. Ekonomik durumu çok iyi hatta belli standartların üzerindeki ailelerin çocukları. Geneli itibariyle önyargısız geliyorlar buraya.” Demiştir.

Aynı soruyla ilgili ÖG3 şu ifadelerde bulunmuştur. “bu hani diğer dinlerden mensup insanların İslam’a ilişkin bilgileri ne durumda soruyu tekrarlayacak olursam, hiç bilgisi olmayan da var bilgisi olan da var. Bizim burada okulda diğer yabancı öğretmenlerden gözlemlediğim... Adam entelektüel bir adam. Gayet bilgili sürekli okuyor. Mesela İngiltere’deki İslami hareketleri gelse onunla konuşabiliriz. Peygamberimizin hayatı mesela. Hepsini biliyor adam... Ön yargısız. Bunlar az çoğunluğu bilmiyor yani.”

ÖG2 farklı inançlara mensup pek çok arkadaşı olduğunu şöyle ifade etmiştir. “Benim Amerika’da özellikle deneyimlerim çok oldu. Hristiyan arkadaşlarım Hindu arkadaşlarım oldu. Kültürel anlamda mesela evlerinde kaldığım da oldu. Hintli bir arkadaştı. Ortak noktamız inanç bağlamında olmasa da insani anlamda İslam’ın o hoşgörüsünü temsil etmeye çalışıyoruz. Değil mi?”

“Tanımadan önceki ve sonraki bakışınız yani diğer dinleri tanımadan önceki bakışınızla sonraki bakışınızda bir değişiklik oldu mu?” sorusuna ilişkin

ÖG2 şu deneyimlerine yer vermiştir. “Yani tecrübe çok başka bir şey. Ben tecrübi bilgiye çok değer veririm. Ne bileyim bir yurt dışına gitmek bile, oradaki insanların yaşam biçimini görmek bile bir insana başka şeyler hissettiriyor. Oradaki insanları gözlemlemek. Mesela Portekiz’de kaldığım küçük kasabada üç dört gün boyunca aynı bizim kasabalarımızda, köylerimizde büyük şehirlerimizde nasıl camilerimizden ezanlar okunuyorsa o kasabada da belli saatlerde günde en az üç defa duydum da belki ara saatlerde çanlar çalıyordu. Çağrı vardı duaya. Ve böyle ihtiyar özellikle ihtiyar kadınlar gidiyordu erkeklerden pek fazla görmedim böyle siyah başörtüleriyle kıyafetleriyle kiliseye duaya gittiklerini gördüm. Tabi gittiğim ülkenin Katolik özelliğinin daha çok bozulmamış olması bu gözlemi yapabilmemde etkili oldu ama orada şeyi de gördüm okulda orta kuşak ve üstü dini daha çok yaşıyor dine bağlı ama orta kuşak ve genç kuşak bir kopuş var. Onu da gözlemledim...Tabi bu yaşanırsa bunu insan yaşadığı zaman bir şey görüyorsun farklı bir dinden de olsa o insanın bir dini inanca sahip olması onun hayatını farklı şekilde şekillendirebiliyor onu görebiliyorsun.”

Aynı soruya ilişkin ÖG2 şöyle devam etmiştir. “Hani o şey var ya insan bilmediğinin düşmanıdır diye bir atasözü var. Öğrendikçe onlardaki önyargılar da Müslümanlık nedir bilmiyor tanımıyor onun sana karşı önyargıları kırılıyor veya azalıyor bizim de onlara karşı.”

3.2.3. Teolojik Yaklaşım

Diğer dinlere ilişkin yaklaşımların konu edildiği sorulardan biri olan “**bir bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmasının bir etkisi olabilir mi?** Sorumuza ilişkin ÖG3 düşüncelerini şöyle paylaşmıştır.

“Bilmenin derecesini konuşmak lazım. Bilmeden iyi bir Müslüman olunabilir diyeceğim ama o zaman da ben kendi kendimi yanlışlamış olacağım. Yani Kur'an-ı Kerim'de açıp okuduğumuzda ehl-i kitap anlatılıyor, Yahudiler, Hristiyanlar anlatılıyor. Hz. Peygamber'in hayatına baktığımızda Yahudiler, Yahudi kabileler var anlatılıyor. Sen nasıl bilmeyeceksin ki biliyorsun. En azından Hristiyanları, Yahudileri, Mecusileri biliyorsun. Çünkü senin dininin ana kaynaklarında bunları görüyorsun. O yüzden hani bilmemek diye bir şey söz konusu değil aslında. Ama duyarım oraları fazla kurcalamadan ben dinimi yaşarım. İyi Müslüman olurum belki olunabilir. Bilmiyorum hani bu nasıl olabilir diye düşündüğümde belki kendi ninem dedem onlara bakarım anne babam tarafına bakarım. O insanlar ilkokul, ilkokul terk insanlardı. Dedem çobandı veya çiftçilikle bütün ömrünü geçirdi. İyi bir Müslüman mıydı. Kesinlikle benden iyi bir Müslümandı. Kesinlikle yolda inek arabasıyla giderken yoldaki çalıyı çırpıyı kenara çekerdi, taşı kaldırırdı. Bunları da din adına yapıyordu. Başkalarına hizmetin Hakk'a hizmet olduğunu bilen bir insandı, Müslümandı.”

ÖG2 ise aynı soruya ilişkin “Ben o noktada şunu söyleyebilirim. Bizim konumumuzda olan insanların kesinlikle bilmesi gerekir bu açık. Malumu ilandan başka bir şey olmaz. Hele hele bir din dersi öğretmeni, bu işi insanlara anlatmayı kendisine meslek edinmiş bir insan bilecek. Alanımıza hakim olmamız gerekir zaten. Bunun aslında bizim için getirisi çok yüksek. Biraz da pragmatist olursak. Ben Amerika'da kaldığım süre içerisinde Yehova Şahitleri gelirlerdi. Bunlar böyle ben bir ara şehir merkezinde yaşadım orada çok gelmezler ama uzun bir süre de şehir merkezinden daha çok küçük bir kasabada yaşadım onlar da öğreniyorlar kim gelmiş küçük olduğu için hemen 15 günde, haftada, 20 günde ziyarete gelirlerdi mutlaka.

Siz onlara ana kaynaklarımızdan Hz. İsa'yı anlattığınızda onlar şaşırıyorlardı. Çünkü doğru bilgi de var elinizde. Pragmatist açıdan bu bizim yararımıza aynı zamanda. Bu dindarlığımızı olumsuz etkilemez tam tersine doğru bilgiyi bildiğiniz için İslam tashih etmiş, Hz. Meryem ile ilgili az önce İzzet bey de söyledi. Yahudilerle, Hristiyanlarla ilgili hem hadislere baktığınızda, bir arada yaşama tecrübesi Medine Sözleşmesi, Veda Hutbesi bunları nereye koyacaksınız. Hep başımızın tacı en üste koyacağız. Merkeze almamız lazım, bilmemiz lazım. Bir de orada öz güven noktasında bazı Müslümanlar hani bir ara dinler arası diyalog ve hoşgörü platformları vardı. Bazı cemaatler bu işlere el atmıştı. İnsanlar acayip bir tepki, yersiz tepkiler de gösterildi. İlahiyatçılardan da oldu bu. Çok anlamsız. O kadar anlamsız ki sen başka dinleri bilmekle kendi dininin azizliğini, doğruluğunu görüyorsun. Hakkanîyetini görüyorsun. Karşı taraf da demek istemiyorum da gayri Müslimler için de faydalı bir şey. Doğrusunu bilersen sen de onlara anlatırsın. Yani özgüvenini, imanını artırır tam tersine.”

Diğer kutsal kitaplardan bir Müslüman faydalı şeyler öğrenebilir mi?

Sorusuna yönelik ÖG2 ve ÖG3 diğer kutsal kitaplardan da faydalı bilgiler öğrenilebileceğini, kendilerinin de zaten bu konuda öğrencilere sorular sorduklarını, Tevrat'ta da İncil'de de vahye ait güzel pırıltılar, cümlelerin okunduğunda görülebileceğini -anne babaya öf bile demeyeceksin-, bir insanı öldürmek bütün insanlığı öldürmek gibidir, buyruğunun Kur'an'da da, Tevrat'ta da olduğunu belirtmiş, hatta ÖG2 “Benim masama bakarsanız görürsünüz mutlaka Tevrat da vardır İncil de.” Demiştir.

ÖG2 ve ÖG3’e yönelttiğimiz diğer din mensuplarının dünya genelinde Müslümanlara, İslam’a, İslam’ın değerlerine hoşgörülü ve saygılı davrandıklarını söyleyebilir miyiz? Şeklindeki bir başka soruyla ilgili ÖG2 düşüncelerini şöyle paylaşmıştır. “Yani genel anlamda değil. Ben o noktada çok üzülüyorum. Bende bir karikatür var siz de görmüşsünüzdür. Gösterebilirim. Elinde kalaşnikof olan saçlı sakalı birbirine karışmış bir adam Kur’an okuyor. The Holly Kur’an tersden yazılı. Hoşuma giden bir karikatür. Yani Kur’an’ı tersden okuyor. Biraz da buna biz malzeme verdik. Müslümanlar işte hem ekonomik açıdan hem insani açıdan daha iyi durumda olsalar onların bu şekilde bizi hafife almalarına, alamazlardı yani.”

“Peki bu tutum acaba dini metinlerden mi kaynaklanıyor, yoksa kendi tutumlarından kaynaklanan bir şey mi?

ÖG3 “Dini metinlerden olduğunu zannetmiyorum. Bence Müslümanların çalışmayı, bilim üretmeyi, fikir üretmeyi bırakmış olmalarından kaynaklanıyor.”

ÖG2 “Bu noktada **ÖG3’e** birinci kısmına katılamayacağım. Dini metinlerde de ciddi sıkıntılar var tahrif edildiği için. İşte yeryüzüne hakim olun. Yeryüzünün efendisi olun başka dinleri kabul etmeyin.

ÖG3 “Evet, ben o açıdan bakmamıştım.”

ÖG2 Yani onu da nazara almak lazım, Tevrat’ın arkasına bakarsanız. Hatta mezhepten mezhebe bile İslam’a karşı bakışları bir Kilise politikasıdır.

ÖG3 “**ÖG2** beyin anlattığı doğru. Neokonlar bunu okuduk. Times, Nesweek ...ikinci dönem seçildiğinde de bunlar dosya haline getirildi. Seçim kampanyalarındaki din adamlarının vaazları, kitleleri nasıl etkilediği

anlatıldı...Armedona ciddi ciddi inanan milyonlarca insan var dünya üzerinde. Vaad edilmiş topraklardan tutun,” **ÖG2** “dini temelli çok ciddi yanlışları ve onu doğru zannederek yapıyorlar. Zaten Müslümanlara ciddi anlamda böyle antipati duymaları, alerji duymalarının nedeni bu aslında.”

“Diğer dinlere bakışınızda kriter oluşturabilecek Kur’an-ı Kerim’den bir ayet söyleyin dense hangisi aklınıza gelir ya da Peygamberimizin uygulamalarından hangi örnek aklınıza geliyor? Bu soruya yönelik olarak **ÖG2** düşüncelerini şöyle paylaşmıştır: “Ben çocuklarla da değerlendirirken bu dinler konusunu adı İslam olan “İnne’-d-dine....” Ayeti bana hep merkezdir. Ama bunu bir tutuculuk, fanatik anlamda onu İslam’ı Müslümanlık olarak da anlatmam çocuklara. İslam’ın Hz. Adem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar bütün peygamberlerin getirdikleri tevhit, nübüvvet, haşir ilkelerini getiren din olduğunu söylerim. Hz. İsa da İslam’dı. Bazıları diyorlar ki, Müslümanlar Hile-i Şer’iyye yapıyorlar. Öyle değil. Bunu Allah söylüyor. Ben söylemiyorum...Aslında telif etmeye çalışıyorum. Ama tam da asıl net bir şey de oluşmuş değil. Biraz önce somut bir şekilde verdim örneği çocuklarla da böyle konuşuyorum. Çok samimi bir şekilde. Allah katındaki dinin İslam olduğunu zaten Kur’an söylüyor. Ama bunun bizim günümüzdeki Müslümanlığı da içine alan, Hristiyanlığı da içine alan Hz. Adem’in getirdiklerini de içine alan bir şekilde. Ama bunu bir fanatizm olarak değil yani bir futbol takımı tutar gibi değil öyle de algılanmasından rahatsız olurum. Tevhit, nübüvvet, haşir ilkelerini içeren Hz. İlyas da Hz. İbrahim de hepsinin ortak mesajı.” Hz. Peygamberle ilgili olarak ta **OG2** şöyle devam etmiştir. “Çocuklara ben Peygamberimizin hep insani yönünü bir de rahmet yönünü veririm. Rahmet peygamberi oluşu. 23 yıllık peygamberlik süresince savaşların tamamını toplasanız

Hendek mesela bir savunma savaşıdır. 1-2 ayı bulmaz yani. Peygamberimizin rahmet peygamberi olmasına rağmen din eğitiminde bu kadar savaşın ön plana çıkarılıyor olması beni rahatsız ediyor. Ve ben derim ki Peygamberimiz evcil hayvanı vefat eden bir komşusunun çocuğuna taziyeye gidiyor. Kuş demiyorum çocuklar gülüşüyorlar. Bir de Yahudi cenazesinde ayağa kalkması. Bunlar benim Peygamberimiz hakkında temel aldığım iki husus. İnsana değer vermesi. Hatta ben derim insan olsun ahlaklı, erdemli tabi ki inanç çok önemli. İnsanın erdemlerinden dolayı insana yoksa kimliği, ırkı, dini şu bu onlar tabi ki önemli ama daha sonra gelmeli. Öncelikle insan olması.”

ÖG3 de aynı soruya ilişkin şöyle devam etmiştir. “Benim de ne aklıma gelir. Dinde zorlama yoktur yine biz onu yazılı sorusu olarak da sorarız. Öğrenciler de bunu sorarlar. Kur’an’da Cenab-ı Allah’ın Peygambere hitabı “Hani sen sadece uyarmakla görevlisin. Sen uyarını yap vahyi anlat ondan sonrası dileyen inanır dileyen inanmaz” bu ayet bence çalıştığım ortamda da bunu fazlasıyla hissediyorum ve görüyorum. Hani daha böyle bir çocukların üzerine gittiğimde sanki ters tepecekmiş gibi öyle bir elektrik de alıyorum. O yüzden bu ayet ilk aklıma gelen. Sonra Hz. Peygamberin yaşamından da hani böyle ona gelen soru soran herkese – konuşmanızın başında sizin de söylediğiniz gibi- onun şeyine göre meramına göre problemine göre derecesine göre hep böyle bir şeyler vermiş Hz. Peygamber...Ama diğer dinlerden insanların münasebetlerine baktığımızda Yahudi hanımı da var Hz. Peygamber’in işte mesala onu da zorlamamış dinini değiştirmesi konusunda hiçbir zorlama yapmamış. Hür bırakmış. Bunlar çok enteresan şeyler. O vahye muhatap olan örnek bir insan. Hani belki sürekli irtibat halindeydi ne olacağını biliyordu belki bir müddet sonra eşinin de dini kabul edeceğini biliyordu belki bilmiyorum. O

konulardaki davranışı mesela örnek teşkil ediyor. İnsanlara anlatmak, anlatmak, anlatmak zorlamadan lazım. Çünkü iman sırlı bir şey bence.”

Peki, günümüzdeki Müslümanların diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlarıyla Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in tutumu arasında bir paralellik söz konusu mu sizce. Uzak mı sizce. Müslümanların diğer dinlere bakışıyla Kur'an-ı Kerim'in çizdiği çerçeve, Peygamberimizin uygulamaları örtüşüyor mu sizce. Neler söyleyebilirsiniz? Bu soruya ilişkin **OG3** Bence Müslümanlar dinin ana kaynaklarını ne kadar ulaşabilirlerse kendileri doğrudan ne kadar ulaşabilirlerse hani bu konudaki problemleri o şekilde en aza indirebilirler. Doğrudan ulaşırlarsa. Günlük hayatında camiye cumadan cumaya, bayramdan bayrama gidiyorsa orada imamdan birkaç şey duyuyorsa böyle bir din yaşamı varsa adamın o zaman bence daha böyle sert tutumları olabilir. Diğer dinden insanlara karşı zaten kendi kaynağından öğrenmedi ki. Öğrense farklı olur.” Demiştir.

Aynı soruya ilişkin ÖG2 şu düşünceleri paylaşmıştır. “Ama günümüzde bunu genelleştirmenin de çok doğru olduğunu düşünmüyorum. Müslümanlar zaten ekonomik olarak hem bilimsel alanda geri kalmış durumda. Zaten ezik bir durum yaşıyorlar. Çok iyi davrandıklarını söyleyemeyiz genel anlamda. Ama gayri Müslimlerle çok iyi iletişim içinde olan topluluklar, cemaatler var. Bir takım radikal de demek istemiyorum. Müslümanın radikali, fundementali olmaz olmamalı da. Zaten Fundamental bize ait bir kavram da değil. Ama işte geneli itibariyle olumsuz ama olumlu olanlar da var demek lazım.”

Tarihte Müslümanlarla diğer din mensupları arasında yaşanan tecrübeler günümüzdeki ilişkileri etkiliyor mu? Sorusuna ilişkin ÖG2 “Kesinlikle etkiler. Ki... haclı seferlerini başlatıyoruz demişti. Yani kafaların arka planında ciddi anlamda var. Bizim kafamızın arka planında ne olduğu belki güçlenirsek ortaya çıkar ama eğer kafamızın arka planını paradigmamızı Kur’an’a göre oluşturursak ÖG3 beyin de söylediği gibi çatışmacı değil uzlaşmacı, hoşgörülü bir alan ortaya çıkacak. Bir arada yaşayabilen. Bunun tarihi kodları var kültürü var bizde.” demiştir.

ÖG3 ise aynı soruya ilişkin şöyle demiştir. “Nasıl bir tarih okuduğunla değişir bu. Birey olarak hayata nasıl baktığınla ilgisi var.”

“Dinler arası ilişkiler, dinler arası diyalog doğru bir zeminde yürüdüğünü düşünüyor musunuz, sağlıklı bir bilgiye dayalı yürüyor mu?” ÖG3 “Bence daha iyi olabilir. Şu anda yeterli görmüyorum. Şu anda ... cemaati yapıyor sanki bir tek onların üzerine kalmış gibi.” Demiştir.

ÖG2 ve ÖG3 dinler arası ilişkiler konusunda eserlerini beğendiğikleri, okudukları isimler olarak Mehmet Zeki ya da Zekeriya Özcan, Seyyid Hüseyin Nasr Garody gibi isimlerin makalelerini dile getirmişler, hatta bu tür makaleleri zaman zaman sınıfta ders konusu yaptıklarını belirtmişlerdir.

Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarla din anlayışları arasında bir ilişki var mı? Din anlayışına bağlı bir şey değil de kişiye göre değişen bir şey midir? Bu soruya yönelik olarak ÖG2 “Evet bunu tek tipleştiremezsiniz. Peygamberimiz hayatında bunun net örnekleri var. Biraz önce konuştuk. Siz de aynı kanaatesiniz. Kişiye göre bilgiyi paylaşmak. Aynı bilgiyi farklı tonda her platformda paylaşamazsınız. Bir bedevi gelmiş mescide çişini

yapmış afedersiniz onu temizletmiş ama Hz. Ömer kılıcını çekmiş filan. Yani Müslümanların da tek tipleştirilemeyeceği açık. Yapımızdan kaynaklanıyor fitratımızdan kaynaklanıyor ama en azından ideal bir standart da olmalı. O da Peygamberimizin metodu, üsvetün hasenetün o bizim için en güzel örnek. Keşke örnek alabilsek işte.” demiştir.

ÖG2 “diğer dinlerin yayılması, kendi dinlerini yaymaları konusunda sizce bir problem var mı mesela bir Hıristiyanın vb?” sorusuyla ilgili olarak şu açıklamalara yer vermişti. “Biz tarih boyunca rahatsız olmamışız ki şimdi olalım. Özellikle misyoner faaliyetlerde bir ara çok ciddi bunlar da kullanıldı, provake edildi gruplar ve cemaatler tarafından. Onları da çok da onaylamıyorum. Misyonerlik de çok da onaylanabilecek bir şey değil. Dinlerini anlatabilirler ama misyoner mantığı yanlış..”

ÖG3 – “İşin içine maddi şeyler para katarak din değiştirmeye zorlamak yanlış.”

AR - Peki yabancı dinlere mensup olan insanların camilere gelip ziyaret etmeleri bir problem teşkil eder mi?

ÖG2 – “Yok hayır. Bir noktada problem teşkil ediyor. Camilerimiz daha temiz daha düzenli olmalı. Şu on yılda çok ciddi müspet anlamda değişiklikler oldu. Çok da seviniyorum yani.”

AR – “Peki siz kiliseye gitme imkanınız oldu mu? Ne hissettiniz? Kilisede neler çağırştı zihninizde?”

ÖG3 – “Çok gittik. Portekizde gezdirdiler kiliseleri, çoğu çok karanlıktı, nemliydi, çok kötü kokuyordu. Ama aydınlık kiliseler. Aydınlık ve temiz kiliseler bende uhrevi bir hava uyandırıyor.”

Diğer din mensuplarıyla evlenme konusunda ÖG2 “Amerika’da evlenmeyi düşünüyordum bir hanımla. Ciddi ciddi düşünüyordum. Atalarımız, dedelerimiz, Peygamberimiz evlenmiş.” derken, bir Müslüman kadının Hristiyan bir erkekle evlenmesi konusunda ise; “o noktada ben Kur’an’ı esas alıyorum. Kur’an’ın izni yok biliyorsunuz. Ama yorumları okunabilir ama o muhkem bir ayet. Ehli kitap olan bir erkekle Müslüman bir hanımı evlendirmeyin diyor.” **ÖG3** ise “Zor yani. Buradan evlensin ya da evlenmesin demek kolay geliyor.”

ÖG2 – “Ama o inanç var. Onun ölçüleri var yani.”

ÖG3 - “İnsan çok önemli. İnsan şeytana mı hizmet ediyor, kendini şeytana mı bırakmış . Yoksa şeytanını terbiye mi etmiş. Bu çok önemli bir şey. Yoksa insan din değiştirebilir kendi hayatında da din değiştirebilirsin. Ateist olursun agnostik olursun ne bileyim Allah kimseye imanını kaybettirmesin ama hayat bu her şey olur.”

AR – “**Diğer din mensuplarının iyilikleri Allah katında değerlendirilip cennete gidebilecekler mi yoksa illa Müslüman olmaları mı gerekiyor. Allah katında kurtuluşa erebilmeleri için? Bu konuda biz değerlendirme yapma hakkına sahip miyiz?**

ÖG2 – “Bu soru çok gelir. Biz alkol almıyoruz ama biz meyhaneye de gitsek bu tarz sorular bize gelir. Hep sorarlar. Yani Allah’ın cenneti ve büyüklüğü tartışılmaz. Bizim hakkımız yok birilerini cennete veya cehenneme sokmaya.

Allah'ın rahmeti gazabını geçmiş. Peygamberi rahmet peygamberi. Bize ne oluyor. Kraldan çok kralcı geçinmenin alemi yok. Ben Allah değilim gibi bir ifade kullanıyorum.”

AR – “Bu anlamda bir dine hak dindir veya değildir demek gibi bir şeyimiz olabilir mi?”

ÖG2 – “Onlar sonradan ayrılmış semavi olan semavi olmayan. Hak din batıl din bunda bir nebze haklılık payı var. Dedim ya orada benim görüşlerim biraz ters düşebilir. O dinin de bizim Müslümanlığımızı kastetmediğini diğer dinlerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini unutmamak lazım. Dinlerle ilgili bir algı oluşturmadan.”

AR – “Kişilerin bu batıl dindir hak dindir deme hakları var mıdır?”

ÖG2 – “Bir kişinin kalkıp çok samimi bir Hıristiyana hatta tek Allah inancı olan biliyorsunuz onlarda mezhepten mezhebe farklılaşıyor. O insana kalkıp sen cennete giremezsin demek çok doğru bir yaklaşım değil. Peygamberimiz bir hadisi bana ölçü oluyor. Kim La ilahe illallah derse cennete girer. Ölçü budur. Kimsenin de avukatlığını savcılığını yapmak Müslümana yakışmaz bu.”

Diğer dinlere karşı yaklaşımınızı nasıl tanımlarsınız. Dışlayıcı mı, kapsayıcı mı, çoğulcu mu? Bu soruya ilişkin ÖG2 ve ÖG3 düşüncelerini şöyle dile getirmişlerdir.

ÖG3 – “Ben dışlayıcı değilim. Ben kapsayıcı mıyım. Tabi ki insanların İslam’la şereflenmesini isterim. Kendi hayatımda yaşadığım güzelliklerin onlarca da yaşanmasını temenni ederim. Ama istemiyorlarsa da yapabileceğim bir şey yok.”

ÖG2 – “*Ama ben bu üçü üzerinde çok düşündüm. Dördüncüsünün olması gerektiğini düşünenlerdenim. Bunlar bizde karşılığını bulmuyor bunlar.*”

3.2.4. Pedagojik Yaklaşım

ÖG2 farklı inançlara mensup öğrencilerle ilgili okuldaki öğrenme ortamlarında hassas davrandıkları konuları şöyle ifade etmiştir. “Bir kere şunu söyleriz. En başta öğrencilerle tanıştığımızda. Bir defa öğrenciler ilköğretimden bizi tanımıyorlarsa derse gelmezler zaten. Eğer tanıyorlarsa gelirler. Biz birbirimizin inançlarına inançsızlıklarına hatta en başta onu koyarız. Kutsallara saygı duyacağımızı, kutsalı biraz önce **ÖG3** bey de söyledi. Bırakın alay edilmesini espri konusu dahi yapılamayacağını kimin ne kutsalı olursa olsun. Sadece İslam’ı kastetmiyoruz. Bu noktada iyi bir çizgi oturttuk gibi. Bu da onların velilerinin de dikkatini çekiyor. Mesela bana, **ÖG3** beye Musevi veliler gelir teşekkür ederler. Biz sanki onların derslerine giriyormuşuz gibi. Emek vermişiz gibi. Ki emek verdiklerimiz de oluyor. Biraz önce söyledim. Bu güzel bir şey din adına. Biz bu güzellikleri yaşamışız bu coğrafyada biraz önce de konuştuk.”

ÖG2 bu konuya şöyle devam etmiştir. Tam bu noktada sözünü kestim Ahmet bey. Bizim Alevi öğrencilerimiz de çok, mezhepsel anlamda. Biz mesela ona da hep böyle toparlayıcı, kucaklaştırmacı, hoşgörü çizgisinde gittiğimiz için. Mesela geçen sene yaşadığım bir olay, bunun örneklerini başka şeylerde de söyleyebilirim ama çok net olması açısından ... diye bir öğrencimiz vardı senin de (**ÖG3**) öğrencin

olmuştur. Çok hoş, saygılı, başarılı bir öğrenci. Ben onun Alevi olduğunu bilmiyordum. Ama zaman zaman derste geçtiğinde ben sürekli paylaşımcı işte ortak paydada buluşturucu şeyler söylüyorum sürekli. Ve sene sonu geldiğinde annesi gelip bana gözleri yaşararak hocam dedi, daha önce ayrımcılığa maruz kalmışlar transfer öğrenciydi. Bizim ilkokuldan gelen bir öğrenci değildi. Ortaokulda 8. Sınıfa kadar ciddi anlamda sıkıntılar yaşamışlar. Özellikle din dersi öğretmenlerinden. Başka bir özel okuldan. Yani hem teşekkür ediyorlar. Bu da güzel bir şey. Sadece kendi açımdan değil. Bu dinimizde de böyle. Hoşgörü dini. Peygamberi bir metod. Keşke gölge yapmasak. Yapabilsek, uygulayabilsek çok daha güzel olur.”

ÖG2 okul deneyimlerine şöyle devam etmiştir. Özellikle de ÖG3 Bey acayip hoşgörüsüyle karşıladığı için bazen benim sınırlarımı da çok zorluyor bu hoşgörüsüyle. Yani zaman zaman hani öğrencilerin sorduğu, “Bir Allah aşkına” ÖG3 bey Müslüman mı. Aslında bu soru olumsuz gibi görünse de aslında çok olumlu bir soru. Öyle bir noktada ki ÖG3 her şeyi anlatıyor, çocuklara bırakıyor işte ve alın alacağınızı diyor. Aslında bu tebliğ ve temsilin ikisinin bir arada yaşandığının ve yaşatıldığının bir göstergesidir. Ben gurur duyuyorum.”

ÖG3 de ÖG2 yi onaylayarak şöyle devam etmiştir. “Ya sorun olmadıkça ben dini inancımı yansıtmıyorum. Belki sorarlarsa, merakla öğrenmek isterlerse o zaman söylüyorum. *Ve diyorum ki etki altında kalmayın, özgür bir şekilde bilgilerle karşılaşın, özgür bir şekilde araştırın ondan sonra danışacağınız bir şey varsa ben size yol gösterebilirim. Benim uzmanlık alanım bu bunun üzerine eğitim aldım bu konuda size yardımcı olabilirim, diyorum. İşte Ateistim diyenler oluyor bir iki tane çıkıyor. Nasıl ateist oldun bunun temellerini anlatır mısın bir mahzuru yoksa*

diyorum 10-15 kişilik sınıfsa diyorum arkadaşlarınla bunu paylaşır mısın? Çok özel bir konu biliyorum ama paylaşmak istersen zevkle dinleyebiliriz. Kimisi yok hocam falan diyor kimisi argümanlarını söylüyor. Sonra tartışma açılıyor. Kimisi diyor benim aklıma yatmadı diyor. Kimisi yok öyle olmaz böyle olmaz. Öyle şeyler oluyor.”

ÖG2 “çok güzel noktalara geliyor o tartışmalar. Bizim derslerimizde bir de şu özellik var. *Sen biraz önce söyledin ya. Özel okul öğretmenlerini bir noktada buluşturabilecek hatta bütün özel okulları da değil. İşte bu ve benzeri özel okullar.* Bilgi kuramı diye bir ders var. ÖG3 bey de girer o derslere.” “ÖG3 İnternational Bakalorya diye bir program var. Uluslar arası bir diploma bu. O programın içindeki zorunlu alan derslerinden bir tanesi bu. O diplomayı almak için o dersi almak lazım.”

ÖG2 Bilgi kuramı dersinin yöntemiyle din derslerini işleyiş yöntemleri arasındaki paralellik üzerinde durarak şöyle devam etmiştir. *“Tam işte bu, sorgulacı Peygamberi metod var ya, Sokrates metodu işte bu. Biz de derslerimizi öyle yapmaya çalışıyoruz.”*

ÖG3 derslerdeki yaklaşımlarını şöyle paylaşmıştır. “Genel amaçların dışına çıkmıyoruz. Mesela nasıl yapıyoruz. Bu yıl benim yaptığım şeylerden bir tanesi. Almanya’nın Bavyera eyaletinde biliyorsunuz bir Türk kadın aileden ve kültür işlerinden sorumlu bakan oldu. Ve ilk demeci Almanya’daki başörtülü öğrenciler üzerine bir demeç verdi. Okullarda dini sembol olmasın diye bir demeç verdi. Ve burada da Türk kadın (bakan) aynı zamanda Türk vatandaşı aynı zamanda Alman vatandaşı Hristiyan Demokrat Partisinden seçildi. Bu demecin ardından ilk tepkiler Hristiyan Demokratlardan oldu kendi partisinden oldu. Başbakan yardımcısı dedi ki

bu dedi demeci kendisine ait demiştir partimizi bağlamaz. Biz dini değerlerin gösterilmesinin ve işte hoşgörü ortamı içerisinde olmasının, yaşanmasının taraftarıyız. Hristiyan değerlerinin korunması taraftarıyız partimizin amaçlarından birisi de bu diye demeç verdi. Bu Radikal gazetesinden bir haberdirdi. Ben aldım bu haberi Lise 2’lerde de 12. Sınıflarda da sınıfa taşıdım. Kaynak filan linkler altta. Açıyorum ilk önce okuyoruz haberi. Sonra çocuklarla bu konuyu tartıştık.”

ÖG3 – diğer dinlerin öğretimiyle ilgili birkaç kez özellikle vurgulayarak şunları dile getirmiştir. “Mesela ben soruyorum çocuklara ne yapmak istiyorsunuz, bu derste neler işlemek istiyorsunuz diye. Sene sonunda da soruyorum. Ne iyiydi ne kötüydü diye. Benim yıllardır aldığım cevaplardan bir tanesi işte biz diğer dinleri de öğrenmek istiyoruz. Onların da ritüellerini ne bileyim inançlarını. Bu cevabı hep alıyorum. Eskiden 9. Sınıftaydı, lise 1’deydi bu diğer dinler konusu. O zaman mesela daha çok çocukluklarına, ergenlik dönemlerine geliyordu. Mesela 8’den yeni çıkmış kimisi kurtulmuş ergenlikten kimisi daha kurtulamamış dikkatlerini çekmiyordu. Şimdi de 12’ye atılmış durumda. 12. Sınıfta da bu çocuklar üniversite sınavıyla uğraşıyorlar. Şimdi kimse onun yüzüne bakmıyor bu konuların. Aslında bu konular bence 10 veya 11. Sınıfta olsa bence doğru yeri orası. 12’den 11’e çekilebilir belki. 11’de o konular işlenebilir, işlenirse belki kendi okulum için söyleyelim. Çocukların bu isteğini daha da karşılamış olabiliriz.”

ÖG2 bu tespite katılarak “Çok anlamlı bir talep çünkü bizim okulda bir sürü gayri Müslim öğrenci var. Yahudisi var, Pascalyası vb. var. Hepsini yaşıyorlar, merak ediyorlar, evlerine gidiyorlar, çok sıkı ilişkileri var ne bileyim,

hatta dini törenlerine gidiyorlar, ciddi anlamda ihtiyaç var yani...” ÖG2 ayrıca okullar arasındaki bazı doğal farkların dikkate alınması gerektiğini de şöyle ifade etmiştir. “Yani siz Erzurum’daki bir okulu da aynı anda açıp kapatırsanız Hakkari’deki bir okula da ...’a da aynı müfredatı uygularsanız burada bir sakatlık var demektir. Buradaki çocuklar biz bazen hani öğretmenliğin tiyatro yönü vardır ama bazen aşırıya kaçarak tiyatro yapmak zorunda kalıyoruz. Anadolu’da herhangi bir okuldaki öğrenci profili yok ki burada.”

ÖG2 genel anlamda din derslerinin zorunlu olmaması seçmeli olmasıyla ilgili düşüncesini şöyle ifade etmiştir. “Din Kültürü Ahlak Bilgisi dersi yerine genel anlamda dinler tarihi veya Etik dersi veya iki ders veya ikisinin birleştirilmiş hali. İçeriğini ne kadar siz soft hale getirirseniz getirin bu ders İslam dersi olarak algılanıyor. Bunu biraz daha kültür dersine çevirmek. Artı zorunlu olmayan seçmeli dersler koymak. Kur’an dersi, İslam dersi, Yahudilik dersi, Hristiyanlık dersi. Veya genel anlamda Dinler Tarihi dersi koyup bu şekilde daha sağlıklı olacağını düşünüyorum.”

“Peki öğrencilerinizin bu konularla ilgili çok merak ettikleri, sordukları veya zorlandıkları konular var mı yani aynı sınıfta farklı inançlara sahip öğrencilerin birbirleri hakkında sordukları sizin de çok önemli bulduğunuz sorular var mı?” bu soruya ilişkin ÖG3 şöyle bir gözlemini paylaşmıştır. “Benim tecrübe ettiğim Aleviliği anlamakta çok zorlanıyorlar. Her yıl soruyorlar sınıfta. Meselenin itikadi mi, siyasi mi olduğu noktasında. Nereden çıkmış nereden gelmiş. Bunun üzerine yazılmış ciddi bir literatür de daha yok oluşmadı. Olsa da onu sınıfa taşısak.”

3.3.İstanbul’da Diğer Bir Farnsız Lisesindeki Öğretmenin Yaklaşımına İlişkin Bulgular (ÖG4)

Görüşmeye dair:

Görüşme İstabbulda bir başka özel Farnsız lisesinde Din Kültürü ve ahlak Bilgisi öğretmeni olarak görev yapan öğretmenle 29 Haziran 2010 tarihinde Cevahir Alış Veriş Merkezinde yapılmıştır.

3.3.1. Mesleki Deneyim

14 yıllık öğretmen olan **ÖG4** beş yıldır bu okulda görev yapmaktadır.

ÖG4 İmam Hatip Lisesini, Uludağ İlahiyat Fakültesini ve Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Felsefe ve Din Bilimleri Dinler Tarihi bölümünde master ve doktorasını bitirmiştir. “Geçmişten günümüze Türkiye’deki Protestanlık” teziyle **ÖG4** “bugünkü durumda hangi Protestan gruplar var, teolojik yani neler yapıyorlar, işte aralarındaki farklılıklar nelerdir? Dünyadaki bağlantıları, uzantıları nelerdir?” konularını araştırmıştır.

ÖG4 Din Kültürü Ahlak Bilgisi programının tanıtımıyla ilgili Bahçeşehir’deki bir toplantıya katılmış, öğrenci profilinin seviyesi çok yüksek olması halinde hizmetiçi eğitime ihtiyaç duyabileceğini, fakat şu anki bilgilerinin kendisi için yeterli olduğunu, din kültürü öğretmenliğinin yöntem ve metod açısından bir zorluğu olsa da bilgi açısından öğrencilerin çok eksik olmaları nedeniyle kitaptaki verilenlerin dahi seviyelerinin üzerinde olduğunu, dolayısıyla hizmetiçi eğitime ihtiyaç duymayacağını düşünmektedir. Ayrıca dinler tarihine özel bir ilgisi olduğunu, kütüphanesinde her mezheple veya dinle ilgili kitapların yer aldığını, kendi çabasıyla bir şeyler yapmaya çalıştığını belirtmiştir.

Ayrıca **ÖG4** Avrupa’da Belçika, Hollanda, Fransa, Almanya ve İtalya gibi ülkelere gittiğini söylemiştir.

3.3.2. Sosyokültürel Yaklaşım

Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıdığınızı düşünüyor musunuz? Sorusuna ilişkin olarak **ÖG4** alanının da zaten bununla ilgili olduğu için her gruptan, her cemaatten sadece Protestanlardan değil Katoliklerden, Ortodokslardan, Ermeni Ortodokslardan hepsinden birçok kişiyi tanıdığını, bazılarıyla daha yakın sohbetleri olduğunu, içerden bir insan kadar olmasada münasebetlerinden dolayı diğer dinleri çevreye kıyasla tanıdığını belirtmiştir.

ÖG4 Diğer dinleri tanıma anlamında lisans döneminde verilen eğitim sizce yeterli mi? sorusuna ilişkin; “Tabi ki yeterli değil. Zaten ilahiyat dışında başka bir okulda bir eğitim yok. İlahiyatta da çok yeterli değil. Biraz hocayla ilgili. Mesela dinler tarihi hocalarının uzmanlık alanlarıyla ilgili mesela Uzak doğuyu çalışmışsa eğer o zaman Hristiyanlık, Musevilik zayıf kalabiliyor. Mesela Musevilik çalışmışsa Hristiyanlık zayıf kalabiliyor. Onunla biraz ilgili. Ama zaten bir iki saatlik ders döneminde haftada iki saat ama hiç yoktan iyidir. Bir de yani hocalarımız dediğim gibi hocalarımıza bağlı.” Demiştir.

Diğer din mensuplarının İslamiyeti ve Müslümanları yeterince tanıdığını düşünüyor musunuz? Sorusuna yönelik **ÖG4** gözlemlerini şöyle dile getirmiştir. “Düşünmüyorum, hatta ilahiyatçıları bile din adamları bile çok az bilgi sahibi. Bir de mesela bazı İslam’ı karalayan veya hani biz daha üstünüz düşüncesiyle hazırlanmış kitapları var belki onları okuyorlar. Onların bir tanesinde Kur’an-ı Kerim’den ayetler seçilmiş, cımbızlanmış işte devamı ve öncesi yazılmadan alınan alıntılar var. Onları biliyorlar ama mesela çok basit bayramla ilgili bir şey söylediğinde ya da hac konusunu onu bile bilmeyebiliyorlar. Yani bilgileri çok yetersiz. Bence İslam’ı ilahiyatçıları ve din adamları bile çok sınırlı biliyorlar ve taraflı.”

AR – “O anlamda kıyasladığımızda acaba hani Müslümanlar ilahiyatçısıyla olsun toplumuyla olsun bilme oranıyla onlarınkini kıyaslarsanız neler söylersiniz?”

ÖG4 – “Müslümanlar için de aynı şeyi söyleyeceğim. Müslümanlar da Hristiyanlığı, Museviliği tabi ki onlardan konuyu uzmanı gibi bilmeleri beklenemez. Ama yani daha çok kulaktan dolma bilgiler yani kitabi ya da kaynaklara dayanan değil de birisi bir şey söylemiş o kafada yer etmiş onu kullanıyor. Bu şekilde

genellikle bakış açılarımız birbirimize böyle maalesef. Çok iyi birbirimizi tanımıyoruz. Bu kesin. Ama şu söylenebilir belki. Onların bizi tanımaması daha fazla. Bizde tanıyanlar var ama onlarda tanıyan çok az belki. Yani ben pek rastlamadım doğrusu.”

ÖG4 diğer dinlere mensup kişilerle kurduğu ilişkilerden söyle söz etmiştir. “Tezi hazırlarken İslam hakkında çok konuşmuyorduk. Daha çok benim merak ettiğim konuları konuşuyorduk. Tabi sohbet sırasında böyle onlar da merak edebiliyorlar. Bugün mesela hac konusunu en yakın zamanda bir arkadaş dedi ki; hac ile umre arasındaki fark nedir diye sordu. Anlattım çok şaşırdı daha önce böyle bir şey bilmiyormuş. Hac kavramını Hristiyanlardaki hac ile İslam’daki, Musevilikteki hac ile İslam’daki hac birbirlerinden çok farklı birbirinden biliyorsunuz. Hristiyanlıktaki bazı mezheplerde hac diye bir şey yok biliyorsunuz. Bu tip sohbetlerimiz oluyor, merak ettikleri şeyleri soruyorlar. Ben direkt şey yapmıyorum yani onlarla aynı ortamı paylaştığımda bazıları ürkebiliyorlar yani bize propaganda mı yapıyor düşüncesiyle. Bununla ilgili bir anımı anlatabilirim. Amerikan kütüphanesinde bir Japon öğrenci vardı. Yani öğrenci derken doktora öğrencisi. Ben ona İsam’ı tavsiye ettim. İsam’dan haberin var mı diye sordum. Yok dedi. İslam Ansiklopedisinin kütüphanesi. Sonra gitmiş oraya. Birkaç gün sonra karşılaştık. Çok güzel bir kütüphane ama orada birisiyle tanıştım. Beni Müslüman yapmaya çalıştı, korktum, dedi. Direkt tanışır tanışmaz konuya girmiş arkadaş. Tabi belki itici olabiliyor o yüzden konuları ben açmaktan pek hoşlanmıyorum. O zaman hemen bir savunma pozisyonuna geçebiliyor ama o merak ettiği bir şeyi sorarsa daha iyi oluyor ve genelde de öyle oluyor.”

AR – “Diğer dinlere mensup insanlarla konuşurken iletişim kurarken zorluk çektiğiniz bir alan söz konusu mu?”

ÖG4 – “Öyle bir zorluğum olmadı çok şükür. Yalnız hani tezi hazırlarken bazı din adamlarına başvurduğumda görüşmek istediğimde belki de hani bazı kötü niyetli veya kötü niyet taşımasa bile kırıncı veya hani üslubu sert olan kişilerle belki karşılaşmışlar görüşmeyi istemeyenler oldu ama konuşabildiysem eğer o kişiyle ondan sonra çok değiştiklerini gözlemledim... Çünkü ben samimi bir şekilde

yaklaşıyorum. Hani bir art niyetim yok. Neysem oyum. O yüzden bir problem olmuyor.”

AR – “Türk demiştiniz. Hani bu Türk Protestanlar içinden mi sonradan olanlardan mı?”

ÖG4 – “Sonradan Protestan olanlardan. Türk Protestan derken önceden zaten şöyle bir durum da var. Bazıları Müslümanlıktan Hristiyanlığa dönüyorlar ya. Aslında Müslümanlıktan değil. Önce bir Ateist oluyor. Veya bir bilgi eksikliği çok fazla İslam’la bir ilgisi yok. Uzak çok uzak bir boşluk yaşıyor. Bu tip bir durumdan Hristiyanlığa çok dönen var. Ve birçoğu da dönmüyor bir çoğu da o inançsızlıkta devam ediyor. Öyle bir durum da var. Bu çok gündeme gelir. Hristiyanlık propagandası, Misyonerlik gibi. Esasında çok büyük bir tehlike var. Okullarda bakıyorsunuz yani kriterleri koyduğunuzda İslam’ın kriterlerini ortaya koyduğunuzda sınıfın belki de yarısı inanmıyor. Böyle bir durum söz konusu. Hiçbir şeye inanmıyor. Ya da sadece Tanrıya inanıyor. Allah’a inanıyor. Deist çok kişi var gençler arasında.”

AR – “Siz kendi açınızdan baktığınızda diğer din mensuplarını tanımadan önceki ve sonraki tutumlarınızda bir farklılık oldu mu?”

ÖG4 – “Hani ben çok böyle sert mizaçlı birisi değilim. İnsanlara bakışım böyle hani iyi niyetli bakarım. O yüzden çok bir değişme olmadı. Ama şu açıdan bir faydası var. Karşında olanı olduğu gibi kabul etme anlayışı. Yani bu açıdan faydası olabilir insanlara. Diğer kişilerle konuşmak, sohbet etmek, tanışmak aynı şeyler onlar için de geçerli. Bir Hristiyan Müslümanla konuşmaya korkuyor etkilenir miyim diye. Bizim Müslümanlar içerisinden de kiliseye gitmeye korkuyor. Etkilenir miyim diye. O kadar zayıf bir durum söz konusu ise o zaman her şeyden etkilenebilirsin. O gücü kendinde görmüyorsan. *Böyle bir korku var ama hani karşı tarafı tanıyınca bir hoşgörü bir insanın ufku genişliyor.*”

ÖG4 “Bütün insanlığı tehdit eden problemler söz konusu mu? Şayet söz konusuysa bunlarla ilgili farklı dinlere mensup insanlar yeterince işbirliği yapabiliyorlar mı?” sorusuna yönelik ideoloji ve inanç anlamında evrim teorisini,

Ateizm, Deizm, Marksizm'i ve dinleri dejenere etme eğilimlerini; insanların buhranını, doyumsuzluğunu, aç gözlülüğünü ve tabiata verdikleri zararları ve din mensuplarının dinlerini tanıtırken saygısızca birbirlerini kötölemelerini ortak problem alanları olarak gördüğünü, bu anlamda ciddi bir işbirliği içinde olunmadığını belirtmiştir.

ÖG4 ortak bir çalışma alanı olarak Hans Küng'ün Evrensel Ahlak arayışı çalışmalarına ilişkin ise “Esasında bu evrensel şeyler benim çok hoşuma gitmiyor. Aslında ortak çalışma diyoruz ama hani evrensel ahlak tabiri veya bu türde yapılan çalışmalar da çok hoşuma gitmiyor. Şu açıdan, sen bir dini seçtiğin zaman farklısın. Yani ayrısın. O ayrılığını koruyamıyorsun. Ortak. İşte bunlar ortak ortak ortak. Tamam ortak. Ama bunları ön plana çıkarttığınız zaman az önceki tehlike oluyor. Bak hepimiz doğruyuz aslında, hepimiz iyiyiz. Ama böyle değil yani. Yani Allah on tane din göndermemiş. Aslında ben bunları söylerken kendimle çelişiyor görünüyor olabilirim. Burada bu kadar kesin, net olarak durmak. Ama ben bunu söylerken kendinin ne olduğunu saf bir şekilde korumak için bu gerekli. Doğru olanı söyleyeceksin ama şey konusunda da esneğim. Karşımdakine hakaret etmem, kızmam, bağırıp çağırmam, aşağılamam, yani diyalog kurarım, konuşurum bu gibi şeyler benim net fikirlerim olmasını engellemez. Benim net düşüncelerim var, net inançlarım var. Ama bu inançlarım senle konuşmama engel değil.”

AR – “Peki iş birliğinin yeterli seviyede olmaması...?”

ÖG4 – “İşbirliği nasıl olur yani işte ben şunu diyorum gidip bir Müslümanla uğraşma da istiyorsan git bir Ateist ile uğraş. Orada daha kötü durumda olan –sana göre bile- ortak şey ateizm dedik. Sana göre bile daha kötü durumda olan, inanmaması daha kötü değil mi? Öyle bir insanla git uğraş. Yani ortak böyle bir şey olabilir. Ben de onunla uğraşırım, o da onunla uğraşabilir. Bu gerçekten bir problem...Bu anlamda sağlam duruş çok önemli. Dinlerin kendilerini ifade edebilmesi bu anlamda önemli. Kendilerini net bir şekilde anlatacaklar. Ve insanlar gençlik döneminde böyle buhranlar yaşıyorlar, bazı sorulara cevap arıyorlar. Sen o sırada karşısına çıkıp dejenere bir din sunuyorsun onlara. O da onları tatmin etmiyor çünkü dejenere bir din. Ama o dönemi atlattıklarında sen sağlam bir şekilde ayakta

dursan sana yönelecek o kişi. Yani o yüzden din adamlarının da, ilahiyatçıların da büyük problemleri var...Onun için ben diyorum ki hiç tavizsiz kendilerini ifade etseler daha bereketli olacak...Hadi ortak düşmanımıza karşı beraber savaşalım gerek de yok aslında. Yani herkes kendisi kendi mücadelesini versin. Problem kalmaz. Öbür türlü karışma olur.”

3.3.3. Teolojik Yaklaşım

Bireyin bu Müslüman, Hristiyan olabilir genel bir soru iyi bir dindar olmasında diğer dinler hakkında bilgi sahibi olmasının bir etkisi olabilir mi? Yani diğer dinleri bilmeden insan kendi dinini öğrenebilir mi iyi bir dindar olabilir mi. Böyle bir etkileşim söz konusu mudur. Ne dersiniz? Bu soruya ilişkin ÖG4 “Dindarlık bireysel bir tecrübe, bireysel bir durum. Kişinin iç dünyası, yapısı bu tür şeyler bence diğer inançları, dinleri doğrudan ilgilendirmiyor. Bir kişinin imanının gücü, inanması veya inancını öğrenmesi ama tabi ki *diğer dinleri kendi dinini öğrendikten sonra diğer dinleri de öğrenirse kendi dini açısından bir faydası olacağını düşünüyorum. İmanının daha da güçleneceğini. Çünkü bazı kendi dinindeki üstün tarafları daha iyi görebiliyor tabi ki o zaman.* Bir kıyas durumunda bir tanesini tercih ediyor ve ona daha çok bağlanıyor. Ama tabi birçok kişi bu durumda değil. Yani bir diğerini öğreniyor onunla yaşayıp devam ediyor. Hani karşılaştırma şart mıdır? Olmayabilir. *Aynı toplumda yaşıyorsan çevrendeki insanlar farklı dinler, mezheplerden ise tabi ki öğrenme ihtiyacı duyuyorsun. Çünkü onları daha iyi tanımak için. Onlarla daha iyi diyalog kurabilmek için. Veya onların seni daha iyi tanıması için onların dinini öğrenmen gerekebilir.* O zaman tabi ki gerekli... Ama bir bağlantısı yoksa ve olmayacaksa o zaman da gerekli olmayabilir. Senin dinini olumsuz etkileyeceğini düşünmüyorum. Ama kendi dinini iyi öğrenmişsen seni etkileyemez. *Ama eğer zayıfsan bir arayış içerisindeysen o zaman etkilenebilirsin.*”

ÖG4 diğer dinlerin varlığı karşısındaki hislerini, duygularını şu cümlelerle ifade etmiştir. “Benim esasında onlarla olan konuşmalarında, diyaloglarımda herhangi bir dini bir şeye girmiyorum kıyasa ya da etkilenme gibi bir şeye girmiyorum. O onun inancı kültürü. Bu aslında karşında olan kişiyi tanıyorsun

ve o şekilde kabul ediyorsun. Bu bu şekilde bir insan ve buna inanıyor. Uygulamayı yapıyor şeklinde değerlendiriyorum. Kendimin bu konuda bir şeyi yok niyetim zaten bir şeyler alayım da hayatımı zenginleştireyim gibi bir şeyim yok. Benim inancım dinim bana yetiyor. Ama tanımak işte **bir ülkeye gittiğinizde oranın işte meydanını, müzesini tanırırsınız benim açımdan onun gibi bir şey diğer dinler.** Onun kültürü ve inancı, yaşamı o şekilde öğreniliyor. Merak ediyorum. **Bundan ne çıkarırım, ne kazanırım gibi bir şeyim yok.** Böyle bir çabam veya düşüncem yok. Onun için şeylerimiz de hani ispatlama şeyim de yok. Siz böylesiniz ama biz böyleyiz gibi bir polemige de girmiyorum. **Kendimden eminim. O yüzden daha seviyeli oluyor. Mesela öğrenmek istediği bir şeyi beni sıkıştırmak için değil de öğrenmek için soruyor.** Benim niyetimin kötü olmadığını biliyor diyaloglarda. **Ben de aynı şekilde merak ettiğim bir şeyi niye mesela kiliseye girince örneğin Katolik kiliselerinde içeri girince ellerini bir suya batırıyorlar.** Niye bu uygulamayı soruyorum. Kitaplardan da öğrenebilirim aslında. Sorunca bir diyalog oluyor. O da anlatıyor. Bir konuşma ortamı oluyor. Bunun gibi yani.”

ÖG4 “Peki, bir Müslüman bireyin başka bir din hakkında bilgi sahibi olması dinine zarar verir mi? Sorusuna şöyle cevap vermiştir. “Bu kişinin kendinden eminliğiyle ilgili, şüpheleri varsa tabi ki etkilenebilir.

“Diğer dinlere ait kutsal kitaplar, dini metinler okunduğunda da faydalı bilgiler öğrenilebilir mi” sorusuna ilişkin ÖG4 düşüncelerini şöyle paylaşmıştır. “Olabilir tabii ki örneğin İncil’de böyle yani İslam’a uyan gerçekten ortak insanların kabul ettiği güzel şeyler var. Ve zaten Peygamber (a.s) nin bir sözü var “ne tamamen reddedin ne de tamamen kabul edin” şeklinde şeyler var. Değişen veya bozulan veya olduğu şekliyle günümüze yansımayan şeyler var. O yüzden yani ben Müslümanın bakışı ihtiyatlı ve İslam’a uymuyorsa eyvallah yani benim referansım, bir Müslümanın referansı değil. Orada da toptan reddetmek söz konusu olamaz. Orada da gerçekten İslam’a uyan güzel şeyler var... Onun için tamamen reddedilmesi yanlış. Ama kabul edeyim de değil. Bizim için bir referans değil. Ama oradaki güzel bir cümleyse güzel bir söz olarak düşünüyorum. Bir ayet olarak Allah’ın sözü olarak o konudan emin olamayız. Ama yani bugün Konfüçyüs’ten de bir sürü alıntı yapıyoruz. O şekilde.”

Diğer din mensuplarının İslam’a ve Müslümanlara saygılı davranması konusunda özellikle Türkiye’de yaşayan azınlıkların, Hristiyan azınlığın çok saygılı olduğunu, yabancılardan çok saygılı olanların da ama çok sert olanların da var olduğunu, bu tutumların kişinin yapısından ya da karşılaştığı kötü örneklerden olabileceğini, ama çok sert böyle hiç saygı duymayan kişiler de var olduğunu belirterek şöyle devam etmiştir. “Ben genel dünya açısından baktığımda Müslümanlara karşı hiçbir saygı veya hoşgörü olmadığını düşünüyorum. Hatta bilmiyorum belki diğer dinlere karşı bakışlarını uzak doğu dinlerine yumuşak baktıklarını biliyorum onlardan zarar görmedikleri için, tehlike hissetmedikleri için. Çünkü uzak doğu dinlerinin şöyle bir şeyi var. İkisi de olabilir. Sana çok fazla karışmıyor, beni de al gibi. Şimdi İslam’ı bir tehlike olarak görüyorlar kesinlikle. Ve bir kısmı hani eğer çok iyi Müslüman komşuları filan yoksa çok hoşgörsüzler gördüğüm kadarıyla. İngiltere’de özellikle 11 Eylül’den önce yabancılara bakış daha rahattı. Daha serbestti.”

AR – “Peki bu dinlerin metinlerinden mi, bilgi eksikliğinden mi yani kendilerinden kaynaklanan bir şey mi İslam’a ve Müslümanlara karşı hoşgörsüzlük ve saygı eksikliği?”

ÖG4 - Ben dini metinlerden çok kendi toplumun yönlendirilmesi olduğunu düşünüyorum daha çok. Belki o şekilde düşünen de vardır. Ben böyle düşünüyorum. Sen sonradan bir din olduğunu düşünüyorsun. Halbuki sen yanlışsın diye düşünenler de vardır. Ama genel anlamda dünyanın geneli düşünüldüğünde yanlış propagandaların bu konuda etkili olduğunu düşünüyorum. Yani bu 11 Eylül mesela şöyle bir şey. Bazıları merak edip araştırdılar belki ama merak edip araştırmayanlar Müslümanlardan çok koptular ve uzaklaştılar. Ve böyle bir kırılma noktası oldu yani. Ve önyargıları birinci olarak basın yayın medyadan kaynaklanıyor ikincisi de gördükleri yanlış örneklerden.”

ÖG4’e yönelttiğimiz “diğer dinlere ve mensuplarıyla ilgili zihninizde ön plana çıkan bir Kur’an ayeti söylemeniz hangisi ilk önce aklınıza geliyor. Peygamberimizin uygulamalarına baktığınızda öncelikle ilk etapta zihninizde çağrışan örnekler nelerdir? Hangisini söylersiniz?” sorusuna şöyle bir cevap alınmıştır. “Mesela Kafirun suresi bir ufuk açıyor, hoşgörü anlamında ‘Leküm

Diniküm Veliyedin” Belki sen benim dinime inanmayacaksın bu belli belki konuşmanın gidişatından belli, ben de sana inanmayacağım. O zaman neye istiyorsan ona inan. Aslında bu İslam’ın diğer dinlere bakışı açısından önemli bir şey. Önemli bir bize fikir veren, nasıl davranmamız gerektiğini gösteren bir şey.”

AR – “Peygamberimizin uygulamalarından biliyorsunuz çok farklı, değişik uygulamaları var. Zihninizde çağrışım yapan bir örnek var mı?”

ÖG4 – “Mesela Necran Hristiyanlarıyla olan diyalogları var aklıma gelen. Başka zaten müşriklerle sürekli karşılaşıyorlardı. Sonra Musevilerden Müslüman olan kişilerle bazı diyalogları var. Yani iyi Müslüman olan kişiler var gerçekten Musevilerden. Bilmiyorum yani özel bir şey aklıma gelmiyor.”

Günümüzdeki Müslümanların diğer din mensuplarına ilişkin tutumlarıyla Kur’an’ı Kerim’in ve Peygamberimizin tutumunu karşılaştırdığımızda bu iki tutum arasında paralellik ya da örtüşme nasıl değerlendirirsiniz? Bu soruya ilişkin **ÖG4** İslam dininin çok tavizsiz olduğunu, kriterlerinin, çizgilerinin çok net vurgulandığını, dileyenin bunu böyle kabul edebileceğini, ama günümüz Müslümanlarında bir beğendirme çabası olduğunu, kendi ifadesiyle: “Yani işte bak işte İslam dini sevgi dinidir, şöyle dindir, böyle dindir. Tamam İslam dini sevgi dinidir ama sadece bu değil. Yani Hristiyanlar bakıyoruz sevgi kelimesini çok kullanıyorlar ve propagandalarını bunun üzerine yapıyorlar. Biz de aynı şeyi alıyoruz. Buna gerek yok.” Demiştir.

Tarihte yaşanan tecrübelerin günümüzü hala etkilemesiyle ilgili olarak ÖG4, Osmanlı döneminde Hristiyanlara, Musevilere veya diğer azınlıklara karşı daha hoşgörülü bir toplum olduğumuzu, yüzyıllarca birlikte yaşadığımızı, son elli senede çoğunun göç edip gittiğini, zamanla ortaya bir hoşgörüsüzlüğün çıktığını, bunun Osmanlı’nın son döneminde dış güçlerin etkisiyle yapılan ihanetlerle bağlı olabileceğini, yerli Müslüman halkın da artık güvenini yitirdiğini, günümüzde böyle bir şey söz konusu olmasa bile bu izlenimin bilinçaltındaki etkilerinin olabileceğini söylemiştir.

ÖG4 diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutumlarınızı belirlemede onların size ve inançlarınıza karşı tutum ve düşünceleri mi yoksa Kur’an-ı

Kerim ve Peygamberin davranışları mı etkiliyor? sorusuna ilişkin: “Yani genel anlamda diyorsanız tabi ki insanların tutumları birinci dereceden gördükleri için psikolojik olarak onlara karşı bir tepki duyuyor. Bu normal bir psikolojik, insani bir tepki. Tabi ki benim kriterlerim Kur’an-ı Kerim ve hadislerde belirtilen şeyler. Onları tabi ki esas alıyoruz. Mesela Musevilere karşı bakış açısı, Kur’an’da birçok eleştiri var. Yahudi ırkıyla ilgili. Fakat şu da var. Tevrat’ta da var. Tevrat da neler neler söylüyor Yahudiler hakkında. Böyle bir durum var... Mesela Yahudilere karşı son zamanlarda yaşananlar. Belki bu olaya karşı olan, bu baskılara veya Siyonizme karşı olan çok sayıda Yahudi var. Ama insan onu pek dikkate almıyor. Kötü bir şey gördüğü zaman onu genelliyor.” demiştir.

Günümüzde dinler arasındaki diyalog, hoşgörü vb ilişkilerin sağlıklı bir zeminde doğru bilgiye, doğru iletişime dayalı olarak yapıldığını söyleyebilir miyiz? ÖG4 bu soruya ilişkin düşüncelerini şöyle ifade etmiştir. “Tabi ben bu diyalog toplantılarının iki tanesine izleyici olarak katıldım. Bana biraz çok samimi gelmedi. Samimi derken o beğendirmeye şeyi vardı ya. Bahsetmiştim. Öyle bir şey sezdim. Mesela Hz. Hacer’i bir toplantıda övüyorlar. Şimdi Hz. Hacer bir Hristiyan açısından nasıl bir değeri olabilir ki. Hz. İbrahim’in ikinci karısı. Hatta yanında çalışan kişi falan. Ama Müslüman bir ortam olduğu için onu övüyor. Bence dinler arasındaki bulunan din mensuplarını olduğu gibi kabul etsin bu yeterli. Bizim konuşabilmemiz için birbirimizi övmemiz gerekmiyor bence. O zaman öyle bir kargaşa oluyor ki oraya din kitaplarını getireceğim. Öyle ifadeler var ki ben hiçbir bilgim olmasa Hristiyan mı olsam veya uzak doğu dinlerinden birisine gireyim derim yani. Böyle bir hani karşı tarafı övme bak biz ne kadar hoşgörülüyüz bence hoşgörü değil, hoşgörü veya tolerans bu değil. Karşıdaki neyse odur. Doğrusuyla yanlışıyla onu görmek lazım. Beğendirmek, kendini beğendirmek için onun reklamını yapayım diye bir şey yapmacık bir şey bence...Karşı tarafı bence konuşmanın şartlarından biri şu değil, karşıdakini öveyim, bu değil. Sen kendini anlat. Konuşmanın şeyi bu olmalı. O şekilde birbirimizi kabul edebiliriz. Bizim toplumumuzda şöyle bir problem var. Benim gibi olmazsa ben onu sevemem. Veya benim gibi olmazsa ben onunla aynı ortamda bulunamam diye bir anlayış var. Her şeyi kendimizleştirmeye veya kendimizi başkalaştırmaya çalışıyoruz. Aynı kalıba girmeye zorluyoruz. Bu tabiata aykırı zaten. Her şey farklı. İnsanlar farklı. Yani

böyle yapmadıkça biz zorluk çektiğimiz için benzer yönler veya işte biz de onu kabul ediyoruz. Biz de Hz. İsa'yı peygamber kabul ediyoruz siz de Hz. Muhammed'i peygamber kabul etsenize. Bu çok saçma bir ifade. Çünkü biz Hz. İsa'yı peygamber kabul ediyoruz Tanrı kabul etmiyoruz. Sanki ben ortak nokta buluyorum oysaki ortak nokta değil Onun Tanrısına sen insan diyorsun veya peygamber diyorsun... Sınırlarımız belli, sen osun ben buyum. Birbirimize karışmadan zaten böyle bir çaba da var hani. Son yüzyılda hani dinleri ortak taraflarını aslında hepsi Allah'ın yoludur, Allah'a götürür. İşte Allah'a götüren farklı yollardır gibi bir anlayış da var... Yani tamam dostuz, arkadaşız ama ben onun gibi olmak zorunda değilim. Böyle bir varsayım var. Eğer dost –az önce bahsettiğim konuya tekrar dönüyorum- dost olacaksak aynı düşünmemiz lazım gibi bir şey yok.”

ÖG4 dinler arası ilişkiler konusunda akademik düzeyde, popüler düzeyde eserlerle ilgili olarak Ali İsra beyin çalışmaları gibi dinler tarihçilerinin çalışmalarının daha seviyeli olduğunu, fakat yabancı yazarların İslam'la ilgili çalışmalarında bir yabancılık olduğunu belirtterek kültürler arası çatışmalar veya kültürler arası durumla ilgili çalışmalar konusunda Bernard Levis'in güzel kitapları olduğunu söylemiştir.

Diğer dinlerle ilişki kurulmasında cesaret veren güzel örnekler bakımından ÖG4 programlardaki dini düşünce ve yorum farklılıklarıyla ilgili yapılan çalışmalara sevindiğini, bunların zorunlu olarak değil de doğal seyrinde içten gelerek yapılan şeyler olması gerektiğini, içten gelerek değil de zorunlu olarak yapılmasına üzüldüğünü söylemiştir. **ÖG4** sevindirici bulduğu diğer konuları şöyle dile getirmiştir. “İlahiyatta bazı sembolik gelişmeler var. İbranice dersine Haham gelip veriyor. Ondan sonra Latince dersi var onu Papaz gelip ders veriyor. O şekilde bir İlahiyat fakültesine bir girip çıkmış oluyor. O açıdan hem sen diyorsun bana bir şey öğretti. Böyle bir bağlantı oluyor. Bu gibi şeyler aslında daha çok olabilir. En azından misafir olarak hani gelip ders anlatabilir...Böyle şeyler olabilir yani hani biz nasıl diyoruz Din derslerinde bir propaganda yapmıyoruz. Olanı anlatıyoruz falan gibi söylüyoruz. Aynı şeyi onun için de olabilir. Bu biraz korkudan kaynaklanıyor. Biz korkuyoruz. Onun için bazı şeyleri hep bu korku yani. Yıllarca bu böyle gelmiş.

Müslümanlardan da aynı şey söz konusu. O şöyle düşünüyor bana zarar verir. Bu böyle düşünüyor bana zarar verir. Böyle bir korku var.

Çatışmaların temelinde inanç farklılıkları vardır şeklindeki yaklaşım için ÖG4 dinler arasında fıkırsel ve teolojik ayrılıkların olmasının normal olduğu savaş ve çatışmalardaki temel motivasyonların dinlerden kaynaklanmadığını, ancak bazı dinî kavramların siyasiler tarafından kullanılmış olduğunu belirtmiştir.

Eğitim-öğretim, medya, dini kurumlar, vaazlar, sohbetler, televizyon ve medya arasında dinler arası ilişkileri etkilemesi açısından bir sıralama yaparsanız neler söylersiniz? Sorusuna ilişkin ÖG4 medyanın, cemaatlerin ilk anda etkisinin çok yoğun olarak görülebileceğini, ancak eğitim ve öğretimin ise zamanla kalıcı olacağını belirtmiştir.

ÖG4 Farklı din mensuplarının arasında sağlıklı bir iletişim kurulmasıyla din anlayışları arasında bir ilişki var mı? Sorusuna yönelik “çok etkisi var. Yani o kişinin şahsiyeti de çok önemli...Yusuf İslam’ın güzel bir sözü var hoşuma gidiyor - ben iyi ki Müslümanlara bakarak Müslüman olmadım. Çünkü Müslümanlara bakarak Müslüman olduğunda Tarikatçı ile tanışırsan Tarikatçı oluyorsun o tarikata giriyorsun. Veyahut da bir cemaate bağlanıyorsun, giriyorsun veya ama böyle Kur’an ve sünnete, hadislere bakarak Müslüman olursa kendisi bir yorum sahibi oluyor. Onun için kaynaklar çok önemli ve çok etkiliyor bence.” demiştir.

Dinlerin kendilerini korumu ve yayma çabasıyla hoşgörü anlayışını birbiriyle bağdaşması konusunda, ÖG4 zorlama olmadan doğru bildiğiniz şeyi başkasıyla paylaşmak ve onun da bundan yararlanmasını istemek bir hoşgörüsüzlük olarak görülmemeli, Zaten Kur’an’ın bunu vurguladını “Sen onlar üzerinde zorlayıcı değilsin” şeklinde bunun yöntemini bize gösterdiğini belirtmiştir.

AR - Diğer dinler de kendilerini serbestçe yayması konusunda ne dersiniz?

ÖG4 – “Yayabilir yani.”

AR – “Camilere girip ziyaret etmeleri rahatsız edici bir durum mudur?”

ÖG4 – Yok değil. Bence değil Belki de çok etkilenirler ve etkileniyorlar da. Ama öyle tepkiler var. Girmesin bu adamlar camide ne işi var bu adamların.

AR – “Bu tepkileri nasıl buluyorsunuz?”

ÖG4 – “Ben doğru bulmuyorum. Ama tabi bir şey vardır adap, o adaba uyması gerekir. Bugün Sen Piyer Katedrali’ne girerken açık olan, şortu olan üstünü örtüyor. Yani adap olduktan sonra girer ne olacak. Zaten camiler benim tapulu malım değil ki yani. Ben, oraya girmesinler diyemem ki yani. Bazıları böyle diyebiliyor. Kovuyor, Müslümanları da kovabiliyor. Çocukları da kovabiliyor. Çok zararlı olabiliyor.”

AR – “Peki siz başka dinlere ait mabetlerin ya da ibadet yerlerinin de gezilmesi, görülmesinin faydalı olduğunu düşünüyor musunuz?”

ÖG4 – “Tabi ki faydalı. Ama dediğim gibi bazıları bu konuda kendinden korktuğu, güvenemiyorsa kendine kalmış. Git ibadetini seyret, mekanını incele diye bir şey söyleyemem. Kendi yani Müslümansa sıkıntı yok.”

AR – “Peki bir kiliseye girdiğinizde neler hissettiniz, neler düşündünüz? Ne çağırıştırıyor?”

ÖG4 – “Kiliseden kiliseye de farklı. Protestan kilisesi daha sade, Katolik kilisesi daha süslü. Veya heykeller, resimler. Mesela Katolik kiliselerinde şunu hissettim ilk İtalya’da. Putperestliği andıran bir hava var. Her taraf heykel. Hatta mezar kilisenin içerisinde kenarlarda bir sürü mezarlar. Heykelcilik çok etkin ve bizde mesela onu göremiyoruz. Burada kiliselere gittiğinizde o kadar aşırı değil... Sonra bir şey var hani karanlık çoğu kilisede hepsinde değil ama. Biraz daha manevi şeyleri canlandırmak için mi bilmiyorum. Biraz daha loş bir görüntü. Ondan sonra bilmiyorum bir darlık insan belki benim hissettiğim bu. Aslında kiliseler camilere göre çok büyük kiliseler var. Ama bana yani mesela orta büyüklükteki bir cami çok daha ferah ve geniş geliyor...Gerçi bu mimariyle ilgili bir şey bu. İtalya’da Rönesans mimarisi, gotikten daha farklı. İşte tabi bizden çok farklı. Mum kokuları, loşluk, farklı ama benzer şeyleri de sessizlik, dinginlik bu tip şeyler de var tabi. Ben çok

önceleri girdiğim için o anki duygularımı tam olarak hatırlayamıyorum. Şu anda da şeyi anlatamıyorum. İlk zamanda ne hissedebilirim.”

AR – “Saygı uyandırıyor mu?”

ÖG4 – “Tabi ki. Öğrencilerime bunu sürekli söylerim. Bazıları gider işte mumları yaktık, attık, çaldık falan gibi çocukça şeyler. Tabi ki ben saygı duyuyorum. Saygı duymak kabul etmek anlamına gelmez. Neden saygı duyuyorum. Birçok insanın kutsalı. Birçok insanın kutsal kabul ettiği bir şey. Zaten Hz. Peygamber’in de saygı duyulması ile ilgili bir sözü var. Yani o şekilde saygı duyuyorum. Gerçi ben Kur’an’ı yere koymam. Bu bir anlayıştır gerçi. Saygı anlayışı. Tevrat’ı da yere koymam. Çünkü bazı kişiler ben onu kutsal kabul etmiyorum belki ama bazı kişiler onu kutsal kabul ediyor.”

Özellikle Avrupa’daki insanlar açısından çok daha güncel olan diğer din mensuplarıyla evlenme konusuyla ilgili olarak ÖG4 dinler arası evliliğin zaten İslam hukukunda belli olduğunu, Hristiyanların ve Musevilerin de bunu kesin reddettiklerini, böyle bir şeyi tavsiye etmediklerini, hatta yasakladıklarını, Müslümanlıkta da buna taraftar olmadığını, çünkü muhakkak problem yaşandığını, kendi ifadesiyle “özellikle çocuk olursa, hele de dindar olursa iki taraf da dindar olursa bu gayet normal bir şey, yani ben Müslümanım ve İslam’ın sonsuz bir hayat vaat ettiğini düşünüyorum. O zaman çocuğumun bu hayattan yararlanmasını isterim tabi ki. Aynı şeyi Hristiyan da isteyebilir. Ona göre de Hz. İsa’nın göksel krallığında yer alması gerekir çocuğunun. Çünkü onu seviyor onun bir parçası. Böyle bir ikilemi çocuğa da yaşatmaya aslında hakkımız yok. O yüzden olmaması gerektiğini düşünüyorum. Ama tabi ki yabancısıdır biri diğerinin dinine geçer o zaman problem çıkmaz bazıları Hristiyan ama aslında Hristiyan da değil. Onun için bir şey olmuyor. Belki İslam’a geçerse bazı şeyleri öğreniyor bazı öyle bir şey olabilir.” Demiştir.

AR - “Diğer din mensuplarının yaptıkları iyilikler Allah katında nasıl değerlendirilecek. Yani Allah’ın sevgisini kazanıp onlar da cennete gidebilecekler mi?

ÖG4 – “O konuya ben çok girmek istemiyorum. Allah’ın takdiri.”

AR – “Sorunun devamında da var. Bu konuda temel ilke ne olmalı diye.”

ÖG4 – “Esasında ben kimsenin cennete veya cehenneme girmesiyle ilgilenmiyorum. Ben kendimi kurtarmış mıyım acaba. Kendim bu açıdan bencil düşünüyorum biraz da. Tabi herkesin cennete girmesini de isterim. Şu cehenneme gidecek, sen cehenneme gideceksin. Yani Genel şeyler vardır. Şuna inananlar cennete gidecek. Kim La ilahe illallah derse cennete girecek. Böyle hadisler var, ayetler. Ama şunu yapan nereye gider, bunu yapan bunu ben takdir etmiyorum ki. Ben de diğer insanlar gibi bir kulum. Beni de takdir edecek olan Allah. Bu tür şeylere pek girmiyorum.”

AR – “Kur’an-ı Kerim’in diğer din mensuplarına ilişkin eleştirileri söz konusu malumunuz. Bu eleştiriler sadece o dinlere mahsus eleştiriler mi o din mensuplarıyla ilgili bir durum mu? Yoksa oradan örnekleme yapılarak tüm insanlığa yapılan eleştiriler mi? Yani o hataları sadece o dine mensup kişiler mi yaparlar?

ÖG4 – “Tabi ki o bir örnek. Mesela dünyadaki gönderilen peygamberleri ele alalım. Sadece acaba Allah’ın İsrailoğullarına gönderdiği peygamberler mi var. Onlar sadece bir örnek. O millet bir örnek, peygamber bir örnek, veyahut da toplumlardaki bozuklukları sonuçta hepsi insan ve Hz. Adem ve Havva’dan geliyor Bu durumda böyle bir ayırım yok tabi ki. Veya milletler veya toplumlar birçoğu benzer zaten. Hepsi aynı hataları şeyleri yapıyor.”

AR – “Diğer dinlere karşı olan yaklaşımınızı nasıl tanımlıyorsunuz. Dışlayıcı mı, kapsayıcı mı, çoğulcu mu? Terim olarak ne anlama geldiğini biliyorsunuz diye ben açıklama yapmıyorum?”

ÖG4 – “Kapsayıcı değil, dışlayıcı da değil.”

AR – “Bu kategori doğru buluyor musunuz? Bu kategori İslam terminolojisiyle örtüşen bir şey mi?”

ÖG4 – “Evet onu diyecektim. Batılılar kendi anlayışları, kültürleri dini yaklaşımları doğrultusunda tespit eden belki dindar da değildir ama o şeyle yoğrulmuş bir kişinin yaptığı bir kategori. Onun için ben yani ne diyoruz. Laiklik İslam’a birebir uymaz. Çünkü o kültürden çıkmıştır. Onun gibi bu kategorilerin de aynı şekilde olduğunu düşünüyorum. Bir Müslümanın bakış açısı yani kendini bilecek diğeriyle de insani münasebetlerini sürdürecektir. O şekilde. Öğrenme konusu ise ihtiyacı olduğu kadar öğrenecek. Daha önce de konuştuk. Çok şart değil. Saygı duyacak. Her konuda bizim insan olarak birbirimize saygı duymak durumundayız. Din de bunların bir tanesi. Dinine, kültürüne saygı duyarsın zaten. Müslüman anlayışı farklı. Bunlar Batıdan gelen bir terminoloji diye düşünüyorum.”

“Herhangi bir din mensubunun bir din için Allah katında haktır, batıldır işte Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır deme hakkı var mıdır? Bu soruya yönelik **ÖG4** – şu düşünceleri paylaşmıştır. “İlahi dinler ne demek, ilahi dinler diye bir şey yok. Bence ilahi dinler yok. İlahi tek bir din var. İlahi kaynaklı dinler olabilir. Kaynak ilahi ama şeyi farklı. Yani devamı farklı. Şu anki durumu ilahi dinler değil. Böyle dediğin zaman çocuk diyor ki o zaman Hristiyanlığı da Allah göndermiş. Hristiyanlık diye bir din göndermemiş İslam inancına göre Allah. Hz. İsa’yı göndermesi Hristiyanlık diye bir din gönderdiği anlamına gelmiyor. Veyahut da İncil’i göndermesi İncil isminin farklı olması bunun ayrı bir din olduğunu göstermiyor. Böyle kavram kargaşaları var. Acaba bunlar kasıtlı olarak mı üretiliyor. Yoksa bilmeden nereye vardığını bilmeden. Halk içerisinde çok etkili şeyler. Aynı Allah’a inanıyoruz. Hayır efendim aynı Allah’a inanmıyoruz. Allah kelimesi problemlidir. Aynı Tanrıya, ilaha inanıyoruz bile yanlış da. Allah bir tane. Yani ve Müslümanların tek olan Tanrılarına verilen isim. Yani bu ismi Müslümanlar vermiş değil. Allah kendisi vermiş. Böyle kavram kargaşaları var. Ve bu toplumu olumsuz etkiliyor. Çocukları olumsuz etkiliyor. Ve şöyle bir inanç oluşuyor insanlarda. Net çizgiler, kesin çizgilerden çok yani böyle daha birbirine geçmiş yani o da Allah’ın yolu bu da Allah’ın yolu. Aynı Allah’a inanıyoruz. Hepsini Allah göndermiş. O zaman ha onda olmuşsun, ha bunda olmuşsun gibi bir şey ortaya çıkıyor. Tabi bu işin yüzeysel durumu böyle. Ama herkes bununla muhatap yüzeysel kısmıyla. Derinlemesine belki farkları anlayabilir. Yani bu kavramlar konusunda problem var. Bunu düşünüyorum ve kitaplarda da hep yazıyor. İlahi dinler yani onu

da Allah gönderdiyse o da ilahiyse o zaman ona da inanabilirsin. Bu İslami bir şey değil, İslami bir bakış açısı değil. Ya Allah katında tek din İslam'dır yani.”

“Diğer dinlere ilişkin bir yaklaşım belirlerken onların teolojisine mi bakarak yoksa bugünkü davranışlarına bakarak mı bir niteleme yapabilirsiniz. Burada önceliğiniz nedir? Bu soruya ilişkin ÖG4 şöyle demiştir. “Doğru olan kaynaklara bakmaktır, burada doğru olan budur. Ama tabi ki böyle bir şey gördüğünüz zaman diyorsunuz ki acaba Hristiyanlıkta böyle bir şey var mı yoksa bireysel bir şey mi bunu ben yapmaya çalışıyorum. Ama diğer insanlar tabi ki belki kaynaklara bakma imkanı olmuyordur. Daha duygusal hareket edebiliyorlar yani duyduğuna karşı bir şey geliştiriyor, gördüğüne karşı. Bu Hristiyanlıkta böyleymiş diyor, belki de değil, ki Hristiyanlık da böyleymiş ifadesi bile doğru değil. Yani hangi Hristiyanlıkta. Protestanlıkla Katoliklik arasında bir hayli fark var. İşte birisi öbürüne Putperest diyor, öbürü öbürüne sapkın diyor.”

3.3.4. Pedagojik Yaklaşım

Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek ilginizi çekiyor mu? ÖG4 bu soruya ilişkin; “Evet, ilgimi çekiyor, öğrencilerin de çok ilgisini çekiyor. Yani karşılaştırmalı olarak. Bizim okulda Frankofoni(?) haftası olur. O haftada temalar olur. Dört elementti. Ben tuttum dört kitaptaki toprak, hava, su, ateş ile ilgili Kur'an'daki sözleri çıkarttım. Çocuklardan çok benim ilgimi çekti. Yani bazı şeyler hem güzel oluyor hem de yeni bilgiler oluyor çocukların da ilgisini çekiyor. Karşılaştırmalı olması. Kitapta yazmasa bile ben karşılaştırmalar yapıyorum. Ama burada tabi ki yine burada bu şuna inanır İslam'da şuna inanır diye bir ayırım yapmıyorum. Öyle yaptığın zaman hemen bazı kişiler tarafından tepkiyle karşılanır. Propaganda yapıyorsun diye. Esasında şunu ayırmak lazım. Belki gelir o soru da. Din dersi İslam'ı anlatan bir ders olmalı. Büyük çoğunluğu Müslüman ve İslam'ı öğrenmeleri lazım. Bir de Dinler Tarihi dersi. Dinler Tarihi dersinde çok daha rahat olabilirsin. E şimdi bazıları şuna itiraz ediyor. diyorsun ki Katoliklikte böyledir, Protestanlıkta böyledir, İslam'da böyledir. Bana ne Budizm'den diyor. Ben Müslümanım ve Müslümanlığı öğrenmek istiyorum. Böyle insanlar da var. Onları da

düşünmek zorundasın. Bu durumda bu iki dersi birbirinden ayırmak lazım.”
Demıştır.

AR – “Sınıfınızda, dersinizde diğer dinlere mensup öğrencileriniz var mı?”

ÖG4 – “Özellikle benim dersimi almak isteyen –dilekçe verip girmek istiyorlar ya- böyle bu şekilde bir kişi oldu şimdiye kadar belki de. Bunun dışında dersten çıkmak istemeyenler oluyor ama onlar sınava girmiyorlar sadece dersi dinliyorlar bazıları sınıfta oturup başka bir şeyle ilgileniyor. Onlara bir şey demiyorum, illa çıkacaksınız diye bir şey söylemiyorum. Yani istemiyorsa durabilir. Hani bazısı belki ne diyor diye duruyor olabilir. Acaba hani. Benim öyle bir şeyim olmadığı için. Rahatsızlık duymuyorum. Hristiyan öğrencilerle de hala diyalogum vardır. Mesela yolda gördüğüm, karşılaştığım zaman sohbet ederim, onlar dersime girmese bile diyalogumuz var. Hatta onlar daha da saygılı.”

AR – “Peki soru soruyorlar mı, ilgileniyorlar mı?”

ÖG4 – “Bazen, hani derste ilgisini çeken bir şey olursa soruyor, bak bunu ben de bilmiyordum diyor mesela. Veya ben mesela soruyorum, diyorum ki bu konuda sen Ortodoks bir Ermenisin sen bu konuyu anlat. Veya Musevi. Bazen onlar anlatıyor. Anlatıyor derken kendileri söylüyorlar, katkıda bulunuyorlar. Öyle şeyler de olabiliyor. Bazısı diyor ki ben bilmiyorum bir şey diyor, ben de sizden öğreniyorum diyor. Öyle diyenler de var. Böyle yani. Şu ana kadar bir problem yaşamadım.”

ÖG4 okulda diğer dinlere bağlı az öğrenci olduğunu, eskiden rahibelerin yönettiği ve daha çok azınlıkların tercih ettiği bir okul olduğunu, çocuklar arasındaki diyalogla ilgili olarak bazılarının iyi olamasa da, bazılarının ise çok samimi olduğunu, iyi olamayan diyalog içerisinde olanları gördüğünde uyardığını, onlar arkadaş oldukları için çok aldırış etmediklerini, ama bilinçaltına etki edebileceğini belirtmiştir.

Diğer dinler İslamiyet'in dışındaki dinler din dersinde anlatılmalı mı? Faydasına inanıyor musunuz? sorusuna ilişkin **ÖG4** "işte dediğim gibi bu konularda bilgi verilmeli. Çünkü toplumumuzda Hristiyanlar var. Dünya iyice küçüldü. İrtibat halindeyiz. Bilgimiz olması lazım. Herkesin az çok doğru bilgisi olması lazım. Birbirinden bazı şeyleri ayırabilmesi lazım. Farkını anlaması lazım. Yani ben Müslümanım, ondan çünkü böyle bir farkım var. Bunlar önemli bence. Hani farkı gündeme getirdiğiniz zaman size bölücü diyebiliyorlar ama ben bölücülük anlamında söylemiyorum. Senin kendini tanıman açısından farkını bilmen lazım. Neyim ben? Bu açıdan bilmek lazım...Diğer dinleri de öğrenmesi lazım. Ama tabi ki ne kadar yeterli? şimdi Din kültürü dersi var. Haftada 1 saat. Bunun içinde Hristiyanlık öğretiyorsun, Musevilik öğretiyorsun, İslam'ı öğretiyorsun. Hangisini ne kadar öğretiyorsun? Hepsi yarım yamalak oluyor. Hem ders saatinin artırılması gerekir."

ÖG4 program yaklaşımları ve din öğretimine yönelik konuları ve ders saatlerini de dikkate alarak şu önerilerde bulunmuştur. (Ders konuları) Yeterli değil bence. Dediğim gibi bazı zorlama şeyler var. Yani övgüler diziyor. Ben bir tanesini okudum. Hristiyan mı olsam acaba dedim. Böyle de bir şey var yani. Şimdi şu açıdan söylüyorum. Müslümana Hristiyanlığı böyle övüyorsun. Müslüman öğrenci, Müslüman kitle, aslında birbirine geçmişlik var. Sen burada bir karar vermen lazım. Bu ders İslam dersi mi, Dinler Tarihi dersi mi? Dinler Tarihi dersi ise ben buna taraftar değilim. Adam kendi dinini öğrenmeden bütün dinleri öğrenecek. Önce bir dinini öğrenmesi lazım. Ve sen bunu Anayasaya koymuşsun. Diyorsun ki öğretecek devlet zorunlu. Ama öğretmiyorsun. Buna bilmiyorum cesaret mi edemiyorlar. Ayır bu dersleri, saatlerini daha artır. Ve herkese doğru bir bilgi ver. Yani böyle bir problem var. Şimdi bir yandan bir Müslümana Hristiyanlığı övmek ne kadar doğru. Yani bir Müslüman bakış açısıyla. Ama sen diyorsan ki bu dinler tarihi dersidir, objektiftir. O zaman burada namazın ne işi var, ne bileyim detayların abdest almanın ne işi var. Ne yapsın adam abdest mi alacak Hristiyan niye yazdın? Yani bunların birbirinden ayrılması lazım...Birincisi doğru bilgi olmalı, ikincisi de neyse onu yansıtmalı. Yani ben birisini övmek için bir şey hazırlarsam o doğru bir şey olmaz. Tamam onu da yazarsın ama genel bir çerçeve içerisinde. Yani mesela

diyorlar ki bu Hristiyanlığı aşağılıyor hemen bir şey hazırlanıyor. Bu defa da övüyor. Yani böyle bir baskı olmadan, bir şey olmadan bunu yaz.”

ÖG4 öğretmenlerimizin diğer dinlerle ilgili konuları anlatabilecek donanımına sahip olduklarını düşünüyor musunuz? sorusuna ilişkin çoğunlukla düşünmediğini, zaten bir zorlama olmadığı için, çoğu okulda Hristiyan, Musevi gibi farklı dinlere mensup öğrenci olmadığından öğretmenlerin fazla dikkatini çekmediğini, ihtiyaç hissetmediklerini, ama farklı dinlere mensup öğrencilerin daha çok olduğu yerlerde, okullarda din dersi öğretmenlerinin bu konularda daha fazla öğrenme ihtiyacı hissettiklerini, konuştukları sözlere dikkat ettiklerini, farklı bir ortam olduğu için daha fazla hoşgörünün olması gerektiğini, hoşgörülü olunmadığında problem çıkabilecek bir ortam olduğunu belirterek, kendi ifadesiyle “bazı şeyleri uygulaması lazım. İşte bilgi edinecek, hoşgörülü olacak, ağzından çıkanı kulağı duyacak bu tip şeylere dikkat edecek. Onun için böyle okullarda biraz daha zor, din öğretmeni açısından daha zor ama tabi ki daha yararlı.” olabileceğini vurgulamıştır.

Ders araç gereçlerini nasıl değerlendiriyorsunuz? Görsel anlamda olsun, bilgi anlamında olsun yeterli mi, eksik mi ya da yanlış bilgiler var mı? ÖG4 bu soruyu şöyle değerlendirmiştir. “Bence çok yüzeysel. Mesela bir Hristiyanlık diyor. İşte din adamları Papazdır, evlenmezler. Halbuki Ortodokslarda da evlenen seviyede Papazlar var. Protestanlarda hepsi evleniyor. Yani bu tip böyle genellemeler var. İşte dini günleri, bayramları yıllık Pascalya, bilmem Noel, Meryem Ana günü falan. Şimdi Meryem Ana gününü kim kutluyor. Benim bildiğim Katolikler kutluyor. Bunun gibi genel ifadeler. Zaten bahsettiğim kitapta da bu eleştiriliyor. Yani bu farklılıklar da belirtilebilir. Böyle konularda bir paragraf fazla yazarsın ama neyin ne olduğu açık ortaya çıkar yani. Sonra yeterli bilgi yok. Mesela Hristiyanlık Tarihi konusunda bir bilgi yok. Sadece günlük yaşamla ilgili Kilise, Papaz işte Noel birkaç böyle kavram. O kadar yani...Hac konusunu anlatıyor. Halbuki her mezhebin hac

anlayışı farklı. Ama tek bir şey anlatılıyor. Yani çok yüzeysel şeyler. Bunları mesela Hristiyanlıkla ilgili olan şeyi iyi bir ilahiyatçı olan Hristiyanın yazması sonradan belki bir editör gözüyle onun bakılıp belki bu sonradan gelecek ilerde belki bunun olması gerekir. Yani işi uzmanları yani ben mesela yani kitapları okuyorsun tabi sen İslam'ı öğrenmek istiyorsan bir Müslümanın yazdığı kitaptan mı İslam'ı daha iyi öğrenebilirsin yoksa bir Hristiyanın yazdığı kitaptan mı? O dışarıdan bakıyor. Ve biz Hristiyanlığı anlatıyoruz. Yani kendimiz anlatıyoruz.”

AR – “Peki, dediğiniz anlamda Müslüman öğrencinin ihtiyacı var mı?”

ÖG4 – “Bilmiyorum, gene özet bilgi ama bütün olarak verebilmelisin yani. Bir bütün yani hani bir konuyu anlatırken tarihinden bahsetmezsen mesela birçok kişi Hristiyan kelimesinin Milattan sonra 100’lerde Hristiyanların dışındaki kişiler tarafından konulduğunu bilmiyor. Zannediyor ki Allah Hristiyanlık diye bir din gönderdi. Bunu bilse bazı şeyleri daha iyi kavrayacak. Bu gelişimi bilse demek ki ilahî dinler böyle bir şey yokmuş diyecek. Bazı şeyleri ona bırakacaksın anlaması için ama bunun için de bir bilgi vermek lazım. Gelişimi kendisi değerlendirebilsin. Senin söylemene de gerek yok. Ama parça parça oluyor. Hristiyanlığın neyini anlatıyorsun. İnanç esasları, baba, oğul, kutsal ruh tamam bitti mi, bu kadar mı? Mesela şeyi de ver. Kurtuluş teolojisini de bir cümleyle yaz mesela kimler kurtuluyor. Ondan sonra ben şöyle söylediğim zaman bu ona dokunmasın. Müslümanlar cennete gidecek. Allah’ın indirdiği kitaba ve resule uyanlar cennete gidecek, dediğim zaman dokunmasın. Çünkü aynı şeyi o da benim için düşünüyor. Bana dokunmuyor. Ama çocuk bunu bilmediği için, nasıl olur? Falan diyor. Yani onlar cehenneme mi gidecek? Ve tepki gösteriyor. Ama işte bu zaten sen doğruysan diğerleri yanlıştır, şeyi öğrenmen lazım, bilmen lazım yani. Bir konuda birkaç çelişik şey aynı anda doğru olabilir mi? Bunlar direkt olarak yazılmayabilir ama en azından farklılıkları da yaz ama dediğim gibi hep şundan korkuluyor. ***Ben bunu yazarsam bu ona düşman olur. Çünkü benim gibi düşünmeyen kötüdür. Bu anlayış çok tehlikeli. Bunun kırılması lazım. Bunun için de farklılıklar belli olacak ve ben seni***

farklıyken kabul edeceğim. Sen farklı olarak senle konuşabileceğim oturacağım, arkadaş olacağım.

AR – “Peki bu anlamda nasıl bir müfredat anlayışı, yaklaşımı benimsenmeli? Farklı yaklaşımlar var din eğitiminde diğer farklılıklarla ilgili. Diyelim ki Hristiyanlığı ya da Museviliği İslam’ın bakış açısıyla, tanımıyla çocuklarımıza öğretmek. Bir başka yaklaşım. Onların bakış açısıyla yani onlar kendilerini nasıl tanımlıyorlar bunu öğretmek. Bir de programda benimsenen dinler arası açılımlı diye belki kitaplara eksik yansıyor siz de birçok şey söylediniz. İşte herhangi bir nitelendirme yapmadan farklılıklara girmeden şu şudur gibi sadece betimleyici, tasvir edici işte ibadet yerleri şudur, din adamları şudur, inançları şunlardır gibi. Sizce bunların hangisi olmalı?”

AG4 – “Aslında dersler ayrılrsa bu problem çıkmayacak. Dersler ayrılrsa İslam’ın diğer dinlere bakışını da orada yazabilirsin veya anlatabilirsin. Bu ikisi birbirine girdiği için yani ne yapacağını da bilmiyorsun. Yani ben burada Müslümanlara ders veren bir hoca mıyım yoksa Müslüman olan bir Dinler Tarihçisi miyim? Burada bir soru işareti var. Bu kitap neyi anlatıyor? İslam’ı mı anlatıyor yoksa İslam’ın gözüyle başka dinleri mi anlatıyor yoksa. Şu anki izlenim İslam’ın gözüyle diğer dinleri anlatıyor. Yani öyle bir şey var. Dediğim gibi ders saati yetersiz. Kitapta –bu sizin alanınızla ilgili mi bilmiyorum ama- çok tekrarlar var, bıktırıcı tekrarlar var. Ben Milli Eğitimin kitabını okutuyorum.”

AR- “Peki diğer dinlerin öğretimi konusunda tekrarlar var mı?”

ÖG4 – “Yok yok genel anlamda çok tekrarlar var. Bunlar soğutuyor. Sistematik bir bilgi mesela diyelim ki *Lise 1’de tarihçe vereceğim, Lise 2’de inançla ilgili esasları vereceğim, Lise 3’de günlük yaşam bugünkü Hristiyanlığı veya Yahudiliği vereceğim gibi sistematik göremiyorum şahsen.* Böyle bir şey olabilir. Sınıf sınıf farklı şeyler. *Mesela çocuklardan şöyle eleştiriler alıyorum, hep aynı şeyleri öğreniyoruz, hep aynı şeyleri öğrenmiyoruz ama böyle bir şey ortaya çıkıyor birkaç tekrar olduğu zaman genelliyor çocuklar.*

Dinler arası ilişkiler bakımından Din kültürü ahlak bilgisi dersinin ve öğretmenlerinin etki gücüyle ilgili olarak öğrenci profiline göre değişmekle birlikte genel olarak o anda etkilemiyor gibi görünse de sonradan kalıcı etkisi olduğunu, dersin bir saatine karşılık üç dört saat televizyon, 4-5 saat arkadaşlarıyla konuşmak, internet ve bir sürü etken öğrencinin dikkatini toplamasını etkileyen etkenler olduğunu, o yüzden doğrudan çok etkilemediğini ama sonradan bunun etkisinin görüldüğünü belirterek bundan dolayı din dersinin mecburi olması gerektiğini, yanlış düşünen insanların dini korkutucu, hayatı sınırlayıcı, hayatı zorlaştırıcı bir şey gibi görmeleri büyük ölçüde din dersleriyle bertaraf edilebildiğini belirtmiştir.

Peki, öğretmenliğinizde gözlemlediğiniz kadarıyla farklı dinlere mensup öğrencilerle Müslüman öğrenciler arasında ya da diğer dinleri anlatırken bu konular bakımından Müslüman öğrencilerin zorlandıkları durumlar gözlemliyor musunuz? Hani ilişkiler anlamında veya Hristiyanlığı veya diğer dinleri anlatırken öğrencilerin zorluk yaşadıkları alanlar var mı?

ÖG4 bu soruya ilişkin şunları belirtmiştir. “Çok tabi, çok soru işaretleri var çocukların kafasında Bazıları; a bu böyleymiş? Diyorlar. Bir de şeyi söyleyecektim, az önceki Din dersinin gerekliliği konusunda çok sayıda soru işareti var özellikle ilköğretim okullarında yani mesela deseniz ki haftada 5 saat din dersi yapalım ve sadece soru sorun bunu kabul ederler. Yani o kadar soru işareti var. O yüzden Din dersi gerekiyor. Bu sorular cevaplanmazsa ne olacak? Çocuk için büyük bir problem. Bunlara cevap bulması gerekiyor. Lisede, biraz daha değişiyor, ilgi alanları değişiyor. Durum biraz daha farklı. Özellikle kavramlar noktasında çok büyük problemler çıkıyor. Yani işte dediğiniz gibi önceden verdiğimiz örneklerde olduğu gibi. İşte hepimiz aynı Tanrıya inanıyoruz. Kilise de Allah’ın evi. Kilise bir Müslümana göre Allah’ın evi değil. İşte yani bunlar problem. Yani ben gittim Kilise’ye orada dua ettim orası da Allah’ın evi. Bu bir dejenerasyon bence aslında. Benim bu düşüncem Hristiyanlığa hakaret anlamı taşımıyor. Bir Hristiyana göre de cami Allah’ın evi değil. Olmamalı. Bir Hristiyan da gelip camide ibadet etmemeli. Haç çıkarmamalı. Çünkü burası Müslümanların mabedi. Ortak bir mabet değil yani. Senin Tanrın farklı üç tane Tanrıya inanıyorsun, Tanrının insan kılığına girdiğini

söylüyorsun, bir parçasının. Bense bunu temelden reddediyorum. Böyle farklılıklarımız var. Birleştirme aslında, birleştirme inancıyla kafalar karışıyor. Ve dejenerasyon oluyor.”

AR – “Ayrıştırmak da çocuklar arasında problem oluyor mu? Çocuklar buradan şöyle bir şeye gidiyorlar mı? Hani ben olayı biraz irdelemek istiyorum. Ne biçim iş bu? Din diyoruz ama birisi bir şey söylüyor öbürü başka bir şey söylüyor. Ben bunun hangisini seçeceğim. Öbürü diğerine göre tamamen yanlış, diğeri de öyle.”

ÖG4 – “Tamam o soru var. Onu soruyorlar. Hangisi doğru peki? Buna sen karar vereceksin. Yani önce bunları öğreneceksin. Farklılıkları göreceksin. Sonra bir tanesine karar vereceksin. Aslında diğeri daha tehlikeli. O zaman çocuklar şöyle söylüyor. Allah burada neden Hristiyanlara içkiyi serbest bırakmış da bize haram yapmış. Burada neden domuz etini onlara helal bize haram kılmış. O zaman diyorsun ki acaba gerçekten helal mi kılmış? Öyle bir ihtimal var mı diyor. Yani onun gerçekten olup olmadığı. Burada bir çelişki oluyor. Allah, milletlere farklı farklı şeyler mi emretti, bu millet şunu yapsın hadi bundan sonra siz bunu yapabilirsiniz. Bu bir çelişki oluşturuyor. Ama diğer türlü hani farklı olduğunu, farklı olmanın bir tehlike olmadığını anlatabilirsenez problem olmuyor. Yani hepimiz farklıyız. Hangimiz birbirimize benziyoruz. Yani hepimiz farklıyız. Farklılık kötü bir şey değil. Farklı olabilirim. Aynılaştırma, aynı olmak zorunda değiliz. Aynı düşünmek zorunda değiliz. Ben farklı şeyler düşünebilirim. Ve iyi bir insan olabilirim. Çocuklar kafalarında şey yaparlar, annem babam günahsızdır veya hayran olduğu kişinin günahsız olduğunu düşünür. Bu çünkü şey yapıyor, başkasını örnek alamam diye düşünüyor. Kusurlu bir kişiyi örnek alamam diye düşünüyor. Ondan böyle yapıyor. Farklıysa bunla ben konuşamam. O zaman aynı olmamız lazım...Aynılıkları da belirt ama farklılıkları da belirt.”

AR – “Peki diğer dinlerle ilgili konular öğrencilerin ilgisini çekiyor mu?”

ÖG4 – “Çekiyor. Hatta bazıları dediğim gibi dinle ilgilenmeyen ailelerinin dinle ilgisi olmayan kişiler şey yapıyorlar. Niye diğer dinleri öğrenmiyorsun diyorlar. Hatta ben bu konuda yeri geldiğinde karşılaştırmalar yaptığımda biz bundan

memnunuz, böyle bir din dersi işlenmesinden. İslam ağırlıklı ama farklı görüşler de var. Tabi ben onları mümkün olduğu kadar öğrendiğim, kendi kaynaklarını öğrendiğim neyse onu da belirtiyorum. İslam'ın bakış açısı budur, Hristiyanların bakış açısı budur, inanışı budur, şeklinde belirtiyorum. Yani güzel geçiyor.”

AR – “İslam’ın dışındaki diğer dinlere zaman ayırıp sınıfa taşıyabiliyor musunuz?

ÖG4 – “Dediğim gibi ben konuyu anlatırken konu içinde söylemeye çalışıyorum. Taşımaya çalışıyorum. Zaten ben bu sene şöyle bir şey geliştirdim. Tamam kitaba bağlıyız, gerektiği yerleri görüyoruz ama dediğim gibi çok tekrarlar falan da var bazı konuları seçip detaylandırıdım ben o şekilde ders işliyorum. Daha karşılaştırmalı bir şekilde daha çok ilgisini çekiyor çocukların. Ve İslam’ı da ona göre dinliyor. Karşılaştırma yapabilmek için. Böyle daha iyi oluyor.”

AR – Daha çok hangi konular ilgisini çekiyor çocukların diyelim ki ibadet yerleri..?

ÖG4 – “Dediğim gibi kutsal mekânlar konusunda materyal de getirdim, gösterdim. Mesela o çok hoşlarına gitti. Bir dersi dini mekânlara ayırdım. Tanıtmaya ayırdım, sinagogları, camileri ve kiliseleri. O tip görsel şeylerden de yararlanmaya çalışıyorum. O da hoşlarına gidiyor. Ondan sonra kutsal mekanlar, kutsal şehirler, kutsal yerler. Ondan sonra işte bu heykelcilik konusu yani İslam’ın bakışı, Museviliğin bakışı, Hristiyanlık içindeki görüş farklılıkları. Çünkü çocuklar gezen çocuklar. Avrupa’da direkt onunla muhatap oluyorlar. Onun için hemen dikkatini çekiyor. Evet diyor, böyle bir şey vardı. O tip konular ilgilerini çekiyor. İbadetle ilgili farklılıklar, benzerlikler. Mesela Süryanilikteki ibadet sırasındaki secde yani bir benzerlik. Ama Süryanilik Ortadoğu dini. Hristiyanlığı, diğer kiliselerdeki Batı Hristiyanlığı. Bu da bir soru işareti. Acaba batının bir etkisi mi oldu? Hani o secdenin kalkmasında. Çünkü Süryaniler ilk Hristiyanlardan.”

4. DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ ÖĞRETMENLERİNİN YAKLAŞIMLARINA İLİŞKİN YORUMLAR

4.1. Öğretmenlerin Mesleki Deneyimleri

	ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ DENEYİMİ											
	YURTDIŞINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLER			FARKLI DİNLERE MENSUP ÖĞRENCİSİ OLAN OKULLARDAKİ ÖĞRETMENLER				DEVLET OKULLARINDA GÖREVLİ ÖĞRETMENLER				
YORUMA ESAS KATEGORİLER	AG1 (İng.)	AG2 (Alm.)	AG3 (İsviçre)	ÖG1	ÖG2	ÖG3	ÖG4	TG1	TG2	TG3	TG4	TG5
1. Öğretmenlikteki yılı ve çalıştığı kurumlar	24 yıl İlköğretim, lise, ihl. MEB. DÖGM Yurtdışı okulları	7 yıl, Kuzey Ren-Westfalya Eğitim Bakanlığı İslam Din Projesinde İki İlkokul ve bir Sonderschule 'de öğretmenlik	27 yıllık memur 15 yıl Öğret. Farklı türdeki okullar ve 2-8. sınıfların birleştirildiği ilköğretim seviyesindeki İsviçrede bir okul,	20 yıl öğretmenlik MEB stajyerlik hariç 20 yıl sadece Fransız lisesi	9 yıllık öğretmen 9 yıldır Uluslararası niteliği olan özel Türk vakıf lisesinde	12 yıllık öğretmen 12 yıldır Uluslararası niteliği olan özel Türk vakıf lisesinde	14 yıllık öğretmen Farklı özel okullarda 9 yıl, son olarak 5 yıldır özei bir Fransız lisesi	11 yıllık öğretmen İlköğretim, lise ve Bakanlık Komisyon çalışması	18 yıllık öğretmen Çok farklı tür ve farklı sosyal çevrelerdeki okullarda görev	21 yıllık Öğrt. Farklı tür okullarda ve Lisede çalışıyor	16 yıllık Öğrt. Farklı tür okullarda ve Fen Lisesinde çalıştı.	18 yıllık Öğrt. ihl ve ilköğretimde çalıştı.
2. Mezun olduğu Fak.	9 Eylül İlahiyat Fak.	Ankara İlahiyat 97 Mez.	Marmara İlahiyat	Marmara İlahiyat	Üç dön. Buca Eğit. Mat. Böl. 9 Eylül İlahiyat Fak. Mez.	Üç ilahiyat terichinden biri olan Marmara İlahiyat	Uludağ İlahiyat	Ankara İlahiyat	Ankara İlahiyat	Ankara İlahiyat	Ankara İlahiyat	Ankara İlahiyat
3. Aldığı hizmetiçi eğt. ihtiyaç duyulan hizmetiçi eğitim konusu	-Pekçok, -Semp. Sekreteryası ---	Almyada Sertifika, senede 3-4 defa yeni yön, teknikler, (sınıfta Allah). Birden çok, Entagratif İslam (İ Müslümanların azınlık durumundan doğan sorunları) kaynak eksikliği	Türkiye'de 5 farklı seminer, İsviçre'de "Sorunlu Gençlerin Topluma Kazandırılması" konulu seminer. Farklı dinlerin sınıfta öğretimi	Kurumsal anlamda yurtdışından uzmanlardan öğretim yönt. kursu, Programdaki Alevilikle ilgili semineri. Programdaki Alevilikle ilgili bilgilendirilmeleri	mutlaka bir hizmetiçi eğitim var. O ay ABD den gelen uzman farklılaştırılmış eğt. Farklı Profilleri dikkate alan Materyal hazırlama ve kullanabilme üzerine	mutlaka Hizmetiçi eğitim var. O ay ABD den gelen uzman farklılaştırılmış eğt. Özel bazı derneklerin düzenledikleri (yeterli bulmadı). farklı Profilleri dikkate alan Materyal hazırlama ve kullanabilme üzerine	Program tanıtımıyla ilgili bir seminere katıldı. Öğretim Yöntemleriyle ilgili olmalı, bilgi olarak ihtiyaç yok	Çok istemesine rağmen hiçbir hizmetiçi seminere katılmadı. Dinleraras ilişkiler konusunda seminer almak istiyor.	Program tanıtımıyla ilgili bir seminere katıldı. konuların hangi metodla verilmesi gerektiği, sınıf yönetimi konusunda.	Bilgisayar ve Din Kültürü semineri. konuların hangi metodla verilmesi gerektiği,	Kur'an öğretimi, Din Kültürü semineri. Yeni konuların (Alevilik) öğretimi isitiyor.	Yadem Arapça, okul sağlığı, , Din Kültürü semineri. Aynen tekrar eden Hiziçi seminer istemiyor.
4. Akademik çalışma durumu	Kelam ve Din eğitimi alanında tez döneminde bıraktı	Türkolojide Master "Haçlı Seferleri Döneminde Hristiyanlarla Müslümanlar Arasındaki İlişkiler"	Kelamda "İslamda Nübüvvet" Doktora	---	---	---	Dinler tarihinde "Geçmişten Günümüze Türkiye'deki Protestanlık" konulu doktora.	Hadis alanında "Ehl-i Hadisin aklı, Kıyas ve Reye Bakışı" konulu master tezi.	Hadis alanında "Varise vasiyet Yoktur" konulu master tezi. Doktora tez dönemi.	Din eğitimi master tezde bıraktı	Tefsirde doktora	Din eğitimi master yaptı
5. Yurtdışı deneyimi	S. Arabistan- İngiltere Feno. Yönt..	7 Yıldır Almaya'da Öğretmen	İsviçrede 5 yıl öğretmenlik	Yurtdışına çıkmadı, yabancılarla okul ortamında çok farklı çalışma imkanı var.	ABD de 10 gün kaldı, uluslararası bakalıyadan "bilgi kuramı" dersine giriyor. Yabancılarla çalışma imkanı var.	AB kimliği konulu proje portekize gitti. uluslararası bakalıyaya "bilgi kuramı" dersine giriyor. Yabancılarla çalışma imkanı var.	Belçika, Hollanda, Fransa ve Almaya gitti.	---	Suriye- Şam ve umre seyahati yapmış.	15 günlük Almaya gezisi	---	---

Öğretmenlerin mesleki deneyimlerine ilişkin bulgulara baktığımızda almak istedikleri hizmetiçi eğitim kursları konusunda, içinde bulundukları şartlara göre belirli istekte bulundukları dikkat çekmektedir. Bu anlamda din kültürü ve ahlak bilgisi programındaki Alevilik gibi konularla ilgili değişiklik karşısında öğretmenler destek alma ihtiyacı duymaktadırlar. Dinin içindeki farklılıkların öğretimi konusu bu yönüyle biraz daha ön plana çıkmaktadır. Almanyadaki öğretmen **AG2** de içinde bulunduğu durumdan hareketle İslamın azınlık durumunda anlaşılması ve ders kaynakları ve materyaller konusundaki ihtiyacını belirtmiştir. Ayrıca farklı dinlerin sınıfta öğretimiyle ilgili iki öğretmen hizmetiçi eğitime dikkat çekmiştir. Farklı dinlere mensup öğrencisi bulunan özel lisedeki öğretmenler öğrenci prfofilini dikkate alan farklı öğretim materyalleri konusunda hizmetiçine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Hizmetiçi eğitim konsunda farklı olan bir başka düşünce **TG5** tarafından dile getirilen hizmetiçi eğitim çalışmalarının bilinenin tekrarından öteye gidemeyen bir planlama içinde yürüdüğü algısı yönünde olmuştur. Hangi konuların hangi yöntemlerle işlenmesi gerektiği konusu da talep edilen bir başka seminer alanı olarak gözükmektedir.

Mesleki deneyimlere ilişkin bulgularda dikkat çeken bir başka husus farklı dinlere mensup öğrencisi bulunan özel okullardaki öğretmenlerin kendi alanlarında olmasa da farklı seminer konularıyla sürekli desteklenmeleri ve okullarındaki verimli olduğu gözükten uzun hizmet süreleridir.

4.2. Sosyokültürel Yaklaşımlar

Farklı din mensuplarıyla komşuluk, arkadaşlık, farklı dinlere mensup meslektaşlarıyla birlikte çalışabilme, diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıma, Lisans döneminde aldığı eğitimin diğer dinleri tanımadaki durumu, diğer din mensuplarına ilişkin yaklaşımlarda tanımadan önceki – sonraki değişim durumu gibi öğretmenlerin farklı dinlere mensup bireylerle gerek günlük yaşamdaki gerekse zihinsel karşılaşmalarıyla ilgili bulgulara baktığımızda genel olarak inanç farklılığından kaynaklanan bir yok sayma (tenakür) yaklaşımı içerisinde olmadıkları, komşuluk, arkadaşlık gibi ilişkiler içerisinde olmaktan kaygılanmayacakları yönündeki zengin bir tarihsel hazırbulunuşluk, güven

ve günlük deneyimler yaşadıkları görülmektedir. Hatta tarihte olumsuz olan deneyimlerin aslında inanç-din kaynaklı olmaktan çok siyasi-politik saikler taşıdığı yönündeki düşünceleri dikkat çekmektedir. Bu da olumsuz karşılaşma örneklerinin asıl durum olmayıp bilgisizlik ve tecrübe edememe eksikliğinden kaynaklanan arizi bir süreç olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Öğretmenlerin sosyokültürel yaklaşımlarıyla ilgili bulgularda dikkatimizi çeken bir başka husus lisans döneminde diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili bilgilerin dinin günlük hayattaki tezahürleri konusunda çok yetersiz olduğu, teoride kaldığı, dolayısıyla günlük yaşamda yaşanan karşılaşmalar neticesinde diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımlardaki bazı yönlerin öncesine kıyasla değişim gösterdiği, hatta bunun özellikle teolojik yaklaşımlarda birbiriyle örtüşmeyecek yönde olabildiği dikkat çekmektedir.

İngiltere deneyimi yaşayan **AG1** Yahudilerin yeme içme konusundaki benzerliklerini onlarla karşılaşmadan önce bilmediğini adeta bir şok yaşadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde **AG1** diğer din mensuplarının da bu konuda Müslümanları tanıyamadıklarını belirtmiştir. **AG1** bu anlamda lisans döneminde alınan eğitimin bütün taraflar açısından dünyadaki bu yeni iç içelik durumuna göre irdelenmesi ihtiyacını vurgulamıştır. Dolayısıyla var olmayan yeni kanaatler ortaya çıkmaktadır.

Almanya örneğindeki **AG2** ise kurumsallaşmış dini yapıların ötesinde bire bir arkadaşlıklarla yaşanan karşılaşmaların ve gözlemlenen dini duyguların, farklı dine mensup bir arkadaşının huşu ve vecd halinin tüm şekilsel dini farklılıkları silip götürdüğü ve bunun da yaklaşımlarda bir değişim yaşattığı vurgusu dikkat çekmektedir.

Karşılaşma pratiklerindeki bu duyuşsal ögeye karşılık bilişsel anlamda aynı gelişme konusunda zaman zaman tereddütler söz konusu olmaktadır. İsviçre örneğindeki **AG3** ise bu anlamda yaklaşımlarında duyuşsal ve bilişsel öge bakımından daha tutarlı bir bakış açısı içindedir. **AG3**'ün kelam alanında doktora düzeyinde bilişsel bir zihinsel arkaplana sahip olması, hatta çevresindeki tepkilere rağmen çocuklarının İsviçreli Hristiyanlarla din diersine girmelerine izin vermesi ve Nöşetel İlahiyatta ders verme girişimi burada bir etken olarak gözükmektedir. Hatta

AG3 karşılaşmadan öncesi sonrasıyla ilgili kendinden daha çok farklı dinlere mensup komşularının, arkadaşlarının yaklaşımlarında bir değişim yaşandığını ifade etmiştir.

AG3'ün gözlemlerinde dile getirdiği özellikle yurtdışındaki Türk vatandaşların farklı din mensuplarıyla pek çok mekânı ortak kullanmalarına rağmen ciddi bir karşılaşma deneyimi yaşayamamaları, bilişsel hazırbulunuşluk bakımından bir yoksunluk içinde olduklarını göstermektedir. Bu durum pratikteki karşılaşma deneyimlerinin tek başına yetmeyip zihinsel karşılaşmaların da yer alması gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Bu anlamda ülkelerin çok farklı projelerle işbirliği alanlarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Bire bir yurtdışı deneyimi olamayan diğer öğretmenler de bu konuda zihinsel olarak karşılaşmaktan çekinmeyecek bir altyapıya ve tarihsel-kültürel mirasa sahip olduklarını belirtmişlerdir. Ancak bu öğretmenler de diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin kitabi bilgilerin ötesinde gerek yazılı unsurlarıyla gerekse yaşanan günlük pratikleriyle lisans döneminde aldıkları bilgilerin yeterli olmadığını dile getirmişlerdir. Hatta **TG1** neyi ne kadar bildiğimizi test edemiyoruz diyerek bilgisindeki muğlâklığı ifade etmiştir.

TG2 farklı dinlere mensup insanlar arasında zaten yeterli karşılaşmalar yaşanmadığından hayali olarak üretilen kanaatlere göre yaklaşımlar geliştirildiğini, bir de üzerine siyasi-politik tartışmalar ve medyatik genellemeler gelince olmayan durumlar sanki varmış gibi sonuçlar ortaya çıktığını belirtmiştir.

TG3 diğer dinlerle ilgili bilgilerinin İslami bir bakıştan hareketle şekillendiğini belirtmiş fakat imkân bulduğu her durumda farklı dinlerden insanlarla iletişime geçmek için girişimde bulunmuş, dil kursunda, fuarda ve Almanya gezisinde günlük yaşamla ilgili Türkiye'deki bir öğretmen ortalamasına göre farklı tecrübeler elde etme güvenini göstermiştir.

TG4 diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığı konusunda pek bilgi sahibi olmamakla birlikte onlarla bir proje etrafında ya da komşuluk ve arkadaşlık

gibi konularda iletişim kurabileceğini, herhangi bir sıkıntı yaşamayacağını dile getirmiştir.

TG5 diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığı konusunda pek bilgi sahibi olmadığını, diğer din mensuplarının da İslam'ı ve Müslümanları pek tanımadıklarını, siyasi politik olaylardaki yansıma biçimine bakıldığında bilgi zemininde problemler olduğunu, bu anlamda fakülte yıllarında aldıkları bilgilerin genelde teorik düzeyde kaldığını, yabancı dil problemi hariç bir proje etrafında iletişim kurabileceğini, belirli temel değerlere dikkat etmek koşuluyla komşuluk arkadaşlık konusunda bir ön yargısının olmadığını, karakter yapısının burada da önemli olduğunu ifade etmiştir.

Sosyokültürel yaklaşımlar konusunda özellikle Türkiye'de farklı dinlere mensup öğrencisi bulunan liselerdeki öğretmenlerin deneyimleri de dikkat çekicidir.

ÖG1 Sosyokültürel yaklaşımlar konusunda konusunda dağların zirvesine yağın kar hep aynıdır, nehirler farklı farklı olabilir şeklinde bir benzetmeyle içinde bulunduğu ortamla ilgili algısına dair bir beyanda bulunmuş, çalıştığı okulu kast ederek buraya gelinceye kadar onları hiç tanımadığını fark ettiğini, onlara, hayata, insana bakışının çok değiştiğini, o yüzden farklılıklarla karşılaşmak, farklılıkları yaşamının çok önemli olduğunu, bu anlamda dört kitaba da hak diyen çok güçlü bir mirasa sahip olduğumuzu belirtmiştir. Okuldaki en iyi arkadaşlarından birinin İngilizce derslerine giren bir papaz olduğunu, okulda Cuma günleri namaz saati konusunda kendisine hiçbir sıkıntı çıkarmadıklarını ifade etmiştir. Fakülte yıllarındaki bilgilerin bu anlamda çok yeterli olmadığını yaşadığı bazı karşılaşma pratiklerinde gördüğünü, diğer din mensuplarının da bizi çok iyi tanımadığını, çok uzak bir bakışla terör, geri kalmışlık etrafında bir algıya takıldıklarını, bunda bizim de İslamı temsil etmedeki kusurumuzun olduğunu söylemiştir. Aslında bu tür okulların farklılıklarla karşılaşma pratikleri ve birlikte yaşama anlamında irdelenmesi gerekmektedir.

ÖG2 ve ÖG3 insan bilmediğinin düşmanıdır sözüne atıf yaparak çalıştıkları okulda ve yurtdışı deneyimlerinde farklı dinlere mensup kişilerle ve farklı ortamlarla karşılaşmalarının çok büyük tecrübe olduğunu dile getirmişlerdir. Ancak fakülte

yıllarındaki bilgilerinin çok yeterli olmadığını **ÖG3** bir derginin Dürzî sayısında öğrendiği bilgilerin fakültedeki bilgilerden çok daha fazla olduğunu belirtmiştir.

ÖG4 ise fakülte de öğretilen bilgilerin çok genel düzeyde ve yetersiz olduğunu, alanda doktora yaptığı için kendisinin bir ihtiyaç duymadığını, ancak üretilen bilgiler öğrenciye şimdilik yetecek düzeyde olsa da öğretmene rehberlik etmede yetersiz olduğunu vurgulamıştır.

AG2 kendi dinini bilenlerin başkalarının dinlerini de bilip saygı duyduğundan emin olduğunu belirtmiştir.

Farklı illerde 774 öğretmene anket uygulanarak yapılan bir başka araştırmaya³²³ göre öğretmenlerin “başka dinlerden olanlar arasında iyi insanlar olabileceğini düşünüyorum.” Şeklindeki bir yaklaşıma % 96.2; “dinleri bizlerden farklı olan insanlarla kültürel ilişkilerimizi devam ettirmeliyiz.” Düşüncesine % 97.9 oranında katılıyorum şeklinde cevap gelmiştir. Bu çalışmada yer alan verilerle kıyaslandığında öğretmenlerin farklı dinlere mensup insanlara ilişkin yaklaşımlarına yönelik bizim çalışmamızda ortaya çıkan nitel veriler arasında bir paralellik görülmüştür.

Öğretmenlerin ortak problem alanlarına ilişkin sosyokültürel yaklaşımlarında dikkat çeken bulgular ortak bir problem alanı algısına sahip olmalarıdır. Bu anlamda küresel düzeydeki çevresel ve iklimsel problemlerin yanı sıra yoksulluk ve ahlaki yozlaşma gibi alanlarda ortak problemler yaşandığı dile getirilmiştir. Burada dikkat çeken bir başka husus önceki yıllarda söylem düzeyinde olan batılı toplumların ahlaki yozlaşmaya daha açık olduğu ve bizim toplumumuzun bu tür buhranlardan bertaraf bulunduğu şeklindeki bir algının dile getirilmemesidir.

Ortak problem alanlarında dile getirilen ve dikkat çeken bir başka bulgu en büyük problemlerden birinin taraflar arasında giderek artan ön yargı ve

³²³ Recep Kaymakçan. *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri (Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık)*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2009. s. 49

nefret duygularının ve bunun tetiklediği şiddet algısının oluşmasıdır. Bunun da giderek umut olarak görülen ortak zemini aşındırabilecek en büyük tehdit olarak gözüktüğü yönündeki endişe dikkat çekicidir.

Öğretmenler her inanç kesiminde ortak sorunlara karşı ortak zemine sahip olduklarını, hatta **TG3** dinlerarası diyaloga doğal gelişen bir yapı olmadığı ve belli merkezler tarafından organize edildiği gerekçesiyle karşı çıkarken küresel düzeydeki sorunlar karşısında her türlü işbirliğine hazır olduğunu özellikle vurgulamıştır.

4.3. Teolojik Yaklaşımlar

Öğretmenlerin teolojik yaklaşımlarına ilişkin bulgular diğer **din mensuplarının kurtuluşa erme - cennete girme, teolojik yaklaşımdaki üçlü modele bakış açısı, bir dine hak din batıl din diyebilme, din anlayışı ile diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşım arasındaki ilişki, Kur'an'da diğer din mensuplarına getirilen eleştirilerin sadece onlara mı yönelik olup olduğu, karşılıklı diyalogların yürüdüğü zemin, bireyin iyi bir dindar olmasında farklı dinleri bilmenin yeri, Kur'an ve sünnetin farklı inanç gruplarını ele alış biçimiyle Müslümanların diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaygın yaklaşımları arasındaki ilişki, farklı inanç gruplarıyla ilgili çağrışım yapan ayetler ve sünnetten örnekler, diğer din mensuplarının inançlarını serbestçe yaymaları, farklı dinlere mensup kişilerle evlenmek, diğer dinlerin kutsal metinlerine ve diğer din mensuplarının camileri ziyaret etmelerine ilişkin yaklaşımları, diğer dinlerin mabedlerine-kutsal mekankarına saygı, ziyaret ve hissedilen duygu gibi katagoriler etrafında irdelenmiştir.**

Diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımlar üzerine yapılan görüşmede öğretmenlerin teolojik yaklaşımlara ilişkin kavramsal açıklamalara, daha açık bir ifadeyle alanda tartışılan ve dinsel çeşitliliğe ilişkin çağın meydan okumaları etrafında gündeme gelen kavram dünyasına ihtiyaç duyduğu, gerçek yaklaşımlarının ancak uzunca bir konuşma sürecinden sonra **bir karar olarak değil de bir açıklama şeklinde ifade edildiği görülmüştür.**

Öğretmenlerin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin kurtuluşa erme, cennete girme, dinlerarası diyalog ve diyalogun yürüdüğü zemin, doğal olmayan zorlayıcı ortak yönler bulma çabaları, Kur'an ve sünnetin farklı inanç gruplarına yaklaşımı ile Müslümanların yaygın yaklaşımı arasındaki ilişki, farklı dinlere mensup insanlarla evlilik gibi konuların dışında **genel olarak ayırmadıkları görülmüştür.**

Özellikle İngiltere ve Almanya deneyimindeki **AG1** ve **AG2**'nin diğer din mensuplarına ilişkin sosyokültürel ilişkilerindeki yaklaşımlarıyla teolojik içerikli olan ve onların kurtuluşa erişip erişemeyeceğini tartışan yaklaşımları arasında farklılaşmalar görülmüştür. Farklı dinlere ve mensuplarına ilişkin, bir tarafta kategorize eden teolojik üçlü model diğer tarafta inanmaya çalışan her hangi bir din mensubunun davranışlarının çevresinde uyandırdığı iyi insan algısı. Bu iki algı biçimi arasındaki tereddütler büyük oranda diğer öğretmenlerde de görülmüştür.

Örneğin **AG1** diğer din mensuplarının eğer Allah'a inanıyorsa mutlaka cenneti göreceğini, ancak bugünkü Hristiyan ve Yahudilerin kitaplarının, söylemlerinin Allah tarafından kabul edilebilir bir nitelikte olmadığını düşündüğünü, ama ben inanıyorum, iyilikte yapıyorum, yarın Onunla da karşılaşacağım diyen bir kişiyi de Allah muhtemelen cennetine koyacağını, daha doğrusu bunu ancak Allahın bileceğini, bir dine göre kapsayıcı, dışlayıcı çoğulcu gibi bir ayırım yapmanın doğru olmadığını, İslam'a göre üç şeyin yani tevhid inancı, nübüvvet ve ahiret inancının olması kişiyi Müslüman yaptığını, bu kişinin iman sahibi olduğunu ama bunu böyle kapsayıcı dışlayıcı diye söylememek lazım geldiğini, buna göre kendinin hem kapsayıcı hem dışlayıcı gibi göründüğünü belirtmiştir.

Bir başka örnekte **AG2** ise Hristiyan iki arkadaşının vecd içinde Allah'a yalvarmalarını bir Hristiyan ibadeti olarak görmediğini, bir mümin ibadeti olarak gördüğünü, bu yakarıyla bir müslümanın yakarışı arasında insani olarak herhangi bir fark görmediğini, aslında farklılıkların din gibi gözüken din dışı tutumlarda, davranışlarda, şekillerde olduğunu, arkadaşları arasında birbirlerine karşı dindar insanların hissettiği yakınlığı hissettiğini ifade etmiştir. Aynı şekilde **AG2** ne kadar iyi olursa olsun Allah'a inanıp Hz. Peygamberin peygamberliğini kabul etmeyen bir

kişinin yerinin cennet olmaması gerektiğini, Allah katında ne olacağına dair bir sözünün olamayacağını ancak bunun bir bedelinin de olması gerektiğini belirtmiştir.

Diğer dinlere ilişkin yaklaşımlarda farklılık gösteren **TG3** eğer Edison Allaha inanan birisiyse cennete girebileceğini, ancak bu günkü Hristiyanların tarif ettiği tanrı inancına sahipse cennete giremeyeceğini ve başka dinlere hak din batıl din demenin yanlış bir şey olmadığını, diğer dinlerin de kendi inancı hakkında bunu söyleyip kendisinin cennete giremeyeceğini söylemelerinden rahatsızlık duymayacağını, fakat gidip bir Budiste dininin batıl olduğunu söylemedikten sonra insanların kendi dinini mensuplarına öğretirken böyle söylemesinin normal olduğunu, bu düşünceye saygı duymak gerektiğini belirtmiştir.

Diğer dinlere ilişkin **teolojik yaklaşımlarında** meslektaşlarından farklı olarak **TG4** İslam dininde olan birisinin **bir başka din için Allah katında haktır-batıldır** gibi ifadelerde bulunabileceğini söylemiştir.

Diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin teolojik yaklaşımlarda **dikkat çeken bir diğer nokta, onları dost edinmeyin şeklindeki ayetin ilk akla gelen ayetlerden birisi olması, diğerleri ise onlar size dokunmadıkça onlara dokunmayın, özellikle TG5'in sıkça hatırladığı Allah'a ve ahiret gününe inanan Sabii ve Ehl-i Kitabın kurtuluşa erişeceği** yönündeki ayet örnekleridir.

Teolojik yaklaşımlarda dikkat çeken önemli bulgulardan bir diğeri diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımların teolojik modellere indirgenerek **hak, batıl, kurtuluşa erme, cennete girme ya da girmeme gibi tartışmaların çok rahat ve kesin bir ifade biçimiyle dile getirilmesinde yaşanan ihtiyat ve tereddüt halinin olmasıdır**. Öğretmenlerin yaklaşımlarında ortaya çıkan bu durum, tarafların inançlara hakikat değeri biçme konusundaki yaklaşımlarının bir guruntu olduğu ve gerçeğin Allah katında belli olacağı yönünde Kur'an'ın farklı inanç gruplarını ele alış biçimiyle bir paralellik göstermektedir.

4.4. Pedagojik Yaklaşımlar

Öğretmenlerin farklı dinlerin ve mensuplarının öğretime konu edilmesiyle ilgili yaklaşımlarda ortaya çıkan bulgularda dikkat çeken konulardan biri **diğer dinler ve inançlar hakkında bilgi sahibi olmanın bireyin inancına zarar vermeyeceği, diğer dinlerin öğretime konu edilmesinin mutlaka gerektiği yönünde olmuştur.**

Diğer dinlere ilişkin konuların özellikle güncel bir olay ya da haberdan hareketle ve özellikle kendi inançlarıyla karşılaştırmalı olarak sınıf ortamına taşınmasının öğrencilerin ilgi ve dikkatlerini yüksek tuttuğu vurgusu tüm öğretmenlerce dile getirilmiştir. Onun dışında sırası geldiği için normal bir konu akışı içerisinde her hangi bir ilişkilendirme yapılmadan işlenen derslerin öğrencilerde her hangi bir ilgi uyandırmadığı belirtilmiştir.

Öğretmenler diğer dinlerin öğretiminde benimsenecek modellerle ilgili farklı yaklaşımlar üzerinde durmuşlardır. Belirgin olarak üç yaklaşım ön plana çıkmıştır.

Birincisi şu anda olduğu gibi betimleyici bir yaklaşımla verilmesi gerektiği, özellikle çok az olan ders saatleri ve yoğun konular içinde bu yaklaşımın daha uygun olacağı belirtildi.

İkinci yaklaşımda farklı dinlerin kendi içinden bakışla verilmesinin içinde yaşadığımız çağda daha doğru bir yaklaşım olacağı, öğrencilerin yaşanan dine ait başka kaynaklardan duydukları konularla karşılaştıklarında derse ve öğretmene karşı bir güvensizlik içine gireceği vurgusu yapıldı.

Üçüncü yaklaşımda son iki yaklaşımın birlikte olması gerektiği hem farklı dinin kendini anlatması hem de İslam'ın bu konudaki yaklaşımının verilmesi gerektiği, bunun daha eğitici ve öğrenciler açısından daha ilgi çekici olacağı ifade edilmiştir.

Öğretmenlerin dile getirdikleri bir diğer ortak nokta hepsi derse girerken diğer dinlere ilişkin konuların öğretildiği saatlerde sınıfa İncil, Tevrat gibi farklı dinlerin

kutsal metinlerini götördükleri, öğrencilere tanıtmaya çalıştıkları üzerinde durmalarıdır.

Farklı dinlere mensup öğrencisi olan özel okullardaki öğretmenler zorunlu olmamasına rağmen bazı öğrencilerin derse girmeyi tercih ettiklerini belirtmiştir. Bu konuda öğretmenin okulda öğrencilerle ve velilerle kurduğu olumlu iletişimin etkili olduğu özellikle vurgulanmıştır.

Diğer dinlerle ilgili konuların aslında yeterli olmadığını ancak mevcut ders saatleri ve diğer konuların yoğunluğu düşünüldüğünde mevcut konuların yeterli olacağını, materyallerin ve görsellerin ise dersi destekleme bakımından yetersiz olduğu yönündeki bulgular dikkat çeken bir başka husus olmuştur.

Diğer dinlerin öğretiminde öğretmenlerin üzerinde durdukları bir başka husus öğrencilerin sordukları ve anlamakta zorlandıkları konularla ilgili olmuştur. Bu konular arasında ruh göçü, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, teslis inancı, diğer dinlerde alkolün neden serbest olduğu, onların neden bizim gibi belirgin bir şekilde oruç tutup namaz kılmadıkları gibi hususlar yer almaktadır.

Diğer dinlerle ilgili konuların dokuzuncu sınıftan alınması tüm öğretmenlerce doğru bir yaklaşım olarak görülmüştür. Ancak son sınıfın son ünitesi olmasında ise farklı yaklaşımlar belirtilmiştir. Özellikle farklı dinlere mensup öğrencisi olan okullardaki öğretmenler öğrencilerin birbirlerini tanımaları için bu dersin bir rol oynadığını, ancak son sınıfa kadar beklemek zorunda olmalarının okuldaki farklı dinlere mensup öğrencilerin birbirlerini tanımalarında olumsuz etki yaptığını özellikle vurgulamışlardır. Bu konuların on ya da onbirinci sınıflara alınmasının daha uygun olacağını belirtmişlerdir.

IV. BÖLÜM

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

1. SONUÇLAR

1. Hem zihinsel hem de günlük yaşamda bire bir yaşanan farklılıklarla karşılaşma pratiğinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarda belirleyici bir etkidir. Karşılaşma pratiği yaşayan öğretmenlerin yaklaşımlarında öncesi ve sonrasıyla ciddi bir değişim olmuştur.

2. Dinî çeşitliliğe ilişkin benimsenen dinsel dışlayıcılık, kapsayıcılık ve çoğulculuk şeklindeki üçlü modelin öğretmenlerin teolojik yaklaşımlarını kategorize etmek için ilk etapta geçerli bir kavramsal çerçeve sunduğu, ancak teolojik tutumlarını anlamak için öğretmenlere geçerli bir ifade alanı sunamadığı ve bu model üzerinden konuşmanın yaklaşımlarını yansıtmadığı görülmüştür. Ayrıca Kur'an'ın farklı inanç gruplarını ele alış biçiminde ontolojik olarak böyle bir alanın insana bırakılmadığı, öğretmenlerin teolojik yaklaşımlarını ifade ederken yaşadıkları zorlukta da bu durum gözlemlenmiştir. Dışlayıcı gibi ifade edilen yaklaşımın, biraz daha irdelenmesiyle görüşme seyrinde kapsayıcılığa, ordanda bunun Allah katında bir durum olduğu şeklinde yaklaşımın evrildiği dikkat çekmiştir.

3. Öğretmenlerin hizmet öncesi lisans döneminde ve hizmet içinde farklı dinlerin öğretimiyle ilgili aldıkları bilgi ve becerilerin yeterli olmadığı görülmüştür.

4. Öğretmenler din kültürü ve ahlak bilgisi programındaki Alevilik, farklı dinlerin sınıfta öğretimi ve farklı öğrenci profolini dikkate alan farklı öğretim materyalleri hazırlama konusunda hizmetiçine ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir.

5. Programlarda diğer dinlerle ilgili konuların lise son sınıfta olması özellikle farklı dinlere mensup öğrencisi olan okullarda öğrencilerin birbirlerini tanımalarında olumsuz etki yapmaktadır.

6. Diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili konular öğretilmeli ancak bu konuda benimsenecek model, yaklaşım ve yeterlikler konusunda öğretmenler destek istemektedir.

7. Farklı dinler ve mensuplarıyla ilgili muhtevanın karşılaştırmalı olarak verilmesinin öğrencilerde derse ve konulara karşı ilgiyi canlı tuttuğu belirtmiştir.

8. Ortak problem alanları - ortak zemin konusunda öğretmenlerin farkındalık içinde oldukları, klişeleşmiş ve doğal görülmeyen “dinlerarası diyalog” konusunda mesafeli bir yaklaşım sergilemeleri söz konusu iken ortak problem alanlarına yönelik çözüm arayışlarında her türlü işbirliğine açık bir yaklaşım içindedirler.

9. Öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamaya çalışırken onların diğer dinlere ilişkin yaklaşımlarını alışıla geldiği üzere sadece Epistemolojik – teolojik (dışlayıcı, kapsayıcı, çoğulcu) olarak değil, aynı zamanda sosyokültürel ve pedagojik olmak üzere üç farklı kavramsal çerçevede ele alınması, görüşme esnasında ve daha sonraki süreçte öğretmenlerin yaklaşımlarını daha ayrıntılı olarak görme imkânı sunmuştur.

10. Diğer din mensuplarıyla ilgili epistemolojik – teolojik yaklaşımlar üzerinde konuşulurken yurt dışındaki öğretmenlerde farklılık vurgusu ön plana çıkmakta, yani; “en azından Hz. Peygambere inanmamalarının ahirette bir cezası olması gerektiği”, “Kurân’ın ve Hz. Peygamberin farklı inanç gruplarına ilişkin yaklaşımlarında bize göre daha sert olduğu” şeklinde ifadeler yer alırken; sosyokültürel ve pedagojik içerikli sorular etrafında yapılan konuşmalarda “fark nedir ki, aslında bu fark bizim bakışımızla ilgili bir durum...”, “onların inandığını hissediyorum” şeklinde açıklamalara yer verilmiştir. Bu durumun anlaşılmasında:

a. Diğer dinler ve mensuplarına ilişkin tek bir yaklaşım ögesinden söz edilemez. Öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamak için yapılacak çözümlemelerde

onların yaklaşımlarının bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere çok farklı öğelerden oluşabileceğini her durumda göz önünde bulundurmak gerekir.

b. Diğer dinlere ilişkin tutum öğelerinden bilişsel yönü oluşturan epistemolojik – teolojik yaklaşımlardaki bilgilerde netlik olmayışı, Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin örnekliği konusunda bilgi yetersizliği, var olan bilgilerin yoğun bir şekilde yaşanan karşılaşma pratiklerindeki güncel meydan okumalara ve çoklu düşünce/anlayışa göre değil, dini çeşitliliğe ilişkin tekil düşünce/anlayıştan hareketle yapılandığı dolayısıyla duyuşsal davranış ögesinde yaşanan yoğun karşılaşmaların gerekli bilişsel düzeyi inşa etmeyi gerektirdiği ortaya çıkmaktadır. Hatta bir öğretmenin “...azınlık teolojisi” konusunda destek beklemesi buna örnek teşkil etmektedir.

2. ÖNERİLER

1. Diğer dinlerle ilgili konuların son sınıftan on ya da onbirinci sınıfa alınması daha yararlı olacaktır.

2. Öğretmenlere hem zihinsel hem de günlük yaşam pratiğinde farklı dinlere mensup insanlarla karşılaşma imkânı üzerinde bakış açıları geliştirme şansı sunulmalıdır.

3. Diğer dinlerin öğretimiyle ilgili hizmetiçi eğitim konseptinin daha güncel hale getirilmesi, aynı şekilde lisans döneminde diğer dinlere ilişkin verilen bilgilerin öğretmenlerin yaşayacakları sorunlar karşısında onları destekleyecek mahiyette olması sağlanmalıdır.

4. Öğretim yöntemlerine yönelik yapılacak uygulamalarda diğer dinlerin öğretimine ilişkin farklı uygulama havuzları oluşturulması zenginlik sağlayacaktır.

5. Programlarda biraz daha esneklik sağlanmsı farklı öğrenme ortamlarında öğrenme amaçlarının uygulanmasını daha etkili kılacaktır.

6. Öğretmenlere farklı ülkelerdeki meslektaşlarının hangi dini konuları hangi yöntem ve tekniklerle işlediklerine dair bilgi ve destek sağlanmsı onların vizyonlarını geliştirme ve kendilerini değerlendirme imkânı sunacaktır.

7. Klişeleşmiş yaklaşım ve anlayışların dışında, bu çağın gerektirdiği bilgiyi üretebilme egzersizleri yapacak çalıştaylar düzenlenmesi öğretmenlerin dinî çeşitliliğe ilişkin yaşanan meydan okumalara karşı onları hazırlıklı kılacaktır.

9. Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin diğer dinleri ele alış biçimiyle diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaygın anlayışların karşılaştırıldığı çalışmaların yapılması mevcut durumun gözlemlenmesi açısından veriler sunacaktır.

3. KAYNAKLAR

Avrupa Birliği Sürecinde Eğitim. MEB Üç Aylık eğitim ve Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 167 Özel Sayı 2005.

Aktay, Yasin ve Köktaş, M. Emin. *Din sosyolojisi*, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara 1998.

Albayrak, Halis, Mualla Selçuk ve Nahide Bozkurt. *Kur'an ve Birey*. Turhan Kitabevi, Ankara: 2010.

Alber Elmar Fiechter. *Welche Ethik in der Schule*, Matthias-Grünwald-Verlag, Mainz, 2004.

Altaş, Nurullah, *Çokkültürlülük ve Din Eğitimi*, Nobel Yayınları, Ankara 2003.

-----, “Küreselleşmenin Dini Anlama Biçimlerine ve Din Öğretimindeki Yeni Yönelişlere Etkisi”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

-----, “Çokkültürlü Din Eğitimi Modeli Geliştirmede İşlem Basamakları için Bir Deneme”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

-----, “Liselerde Öğrencilerin Diğer Dinlere Karşı Tutumları (Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarında İslam Dini Dışındaki Dinlerin Öğretimi ve Uygulamaya Etkileri)”, *Türkiye’de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü, Geleceği, Sempozyum: 04-06 Aralık*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010. s. 673-703.

Altaş, Nurullah – Recai Doğan, “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Ölçeği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S.1, Ankara 2002. s.109-122.

Altaş, Nurullah – Recai Doğan “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Düzeylerini Etkileyen Faktörler (Ankara Örneği)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002.

Arıcan, M. Kazım, *Dinî Tekelcilik*. Otto Yayınları. Ankara 2009.

Arpacı, Mücahit, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri (İzmir İli Örneğinde Bir Alan Araştırması)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004

A. Reardon, Betty. *Hoşgörü: barışa Açılan Kapı*. Çevirenler. Tuba Asrak ve Nur Ziyal. 2.baskı. UNESCO ve TİHAK (Türkiye İnsan Hakları Kurumu Vakfı) Yay. 1997.

Aslan, Adnan. “Dini Çoğuculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 4 , 2000,

-----, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı. 2, 1998.

Atalay, Orhan. *Doğu Batı Kaynaklarında Birlikte Yaşama*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul,1999

Atalay, Talip. *İlköğretim ve Liselerde Dindarlık Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma. (Diyarbakır Örneği)*, Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, İstanbul.2005

Avrupa Birliğine Giriş Sürecinde Türkiye’de Din Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu.

26-27 Mayıs 2001. Değişim Yayınları 2002.

Avrupa ve Amerika Müslümanları –Karşılaştırmalı Perspektif- Shireen Hunter-

Huma Malik. Tercüme. Cem Demirkan, Deniz Öktem, Ercüment Asil, Asma Mermer. Gelenek Yayıncılık. İstanbul. 2003.

Aydın, Mahmut. *Monologdan Diyaloga Çağdaş Hristiyan Düşüncesinde Hristiyan Müslüman Diyalogu*. Ankara Okulu Yayınları. Ankara 2001.

-----, “Dinsel Çoğulculuk Modeli ve İslam”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*. Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara: 2004.

Aydın, M. Şevki. *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları*. Erciyes Üniversitesi Yayınları. Kayseri 1996

-----, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni Yetiştirme ve İstihdamı (1923-1998)*, İbav Yayınları. Kayseri 2000.

Aydın, Mehmet. *Din Fenomeni*. Tekin Kitapevi. Konya 1993.

Aydüz, Davut. *Tarih Boyunca Dinlerarası Diyalog*. 3. Baskı. Işık Yayınları. İstanbul 2005.

Bağlı. Mahzar, Özensel, Ertan, *Çokkültürlü Vatandaşlık, Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*. Çizgi Kitapevi. Konya 2005.

Baumann, Gerd. *Çokkültürlülük Bilmecesi*. Dost Kitbevi, Ankara 2006.

Bayraktar, Mehmet, *Bir Hristiyan Dogması Tesli*,. Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.

Bilgin, Beyza-Selçuk, Mualla (1999), *Din Öğretimi*, Gün Yay., Ankara.

Bilgin, Beyza. “Avrupa Birliği ve Barış Avrupa’ya Bir Ruh Vermek”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

- , “Kültürlerarası Din Eğitiminin İmkânı”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “İslam ve Hristiyan Din Pedagojisi: Birbirimizden Neler Öğrenebiliriz”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Mezhepler ve Dinlerarası Eğitimi ve İşbirliği”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Evrensel Karşılaşma: Hristiyanlar ve Müslümanlar Görüşüyorlar”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Türkiye’de Örgün Eğitimde Alevilik”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Müslüman Ülkelerdeki Okul Kitaplarında Hristiyanlık Anlatımı”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Gün Yayıncılık, Ankara 1998.
- , “İslamı Yeniden Anlamak ve Anlatmak”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Küresleşme, Din ve Eğitim”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.
- , “Örgün Din Eğitiminde Değişen İhtiyaçlar ve Yönelişler”. *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

Boran, Abdurrahman, *Lise Birinci Sınıflarda Okutulan DKAB Dersinin Öğrencilerin İslam Dini Dışındaki Dinler Hakkında Bilgi ve Düşüncelerine Etkisi*, Ankara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi),
Ankara, 1996

Borgeaud, Philippe. *Karşılaşma Karşılaştırma, Dinler Tarihi Araştırmaları*. Çev. M.
Emin Özcan. Dost Kitapevi. Ankara 1999.

Borrmans, Maurice. *Müslümanlarla Hristiyanlar Arasında Diyaloğa Yönelişler*. Çev.
E. Mehmet Ümit. Der Yayınları. İstanbul 1988.

Bozkurt, Nahide, Mualla Selçuk ve Halis Albayrak, Kur'an ve Birey. Turhan
Kitabevi, Ankara 2010.

Sahi-i Buharî ve Tercemesi I-XVI, Mehmet Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul
1987.

Bulut, Zübeyr, "Dinsel Çoğulculuk ve Ortaöğretim Din Kültürü Ve Ahlak Bilgisi
Dersinde Diğer Dinlerin Öğretimi", *Kelam Araştırmaları* 8:2,
www.kelam.org. 2010. s.65-90.

Büyüköztürk, Şener. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*. Pegem Yayıncılık,
Anakara 2002.

Çayır, Kenan. "İnsan Hakları Eğitimi Dersi Senaryoları". *Kuram ve Uygulamada
Eğitim Bilimleri Dergisi*. C.2.Sayı 2. Kasım 2002.

Coşkun, Hasan. *Eğitim Teknolojisi Açısından Kültürlerarası Eğitim*, 2.Basım.
Hacettepe Taş Kitapçılık. Ankara 1997.

-----,"Eğitim Teknolojisi Öğeleri Açısından Türkiye'de Kültürlerarası
Eğitim", *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis
Yayınları, Ankara 2005.

Davie, Grace. *Modern Avrupa’da Din*. Çev. Akif Demirci. Küre Yayınları. İstanbul 2005.

Dinler Tarihi Araştırmaları I. Sempozyum: 08-09 Kasım 1996. Ankara. Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 1998.

Dinler Tarihi Araştırmaları II. Sempozyum: 20-21 Kasım 1998. Konya. Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2000.

Dini Araştırmalar. Küreselleşme ve Din. Cilt. 6. Sayı.17. 2003

Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar, MEB Yayınları, Ankara 2000.

“Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni Özel Alan Yeterlikleri”, *Öğretmenlik Mesleği Genel ve Özel Alan Yeterlikleri*, MEB. Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü, Devlet Kitapları, Ankara 2008. s. 218-237.

Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar. 28-30 Mart 2001. 1. Baskı. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü. Ankara 2003.

Doğan, Recai. “Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli.”, *“Avrupa Birliği Sürecinde Dinî kurumlar ve Din Eğitimi”*. 17-19 Kasım 2006, Ensar Neşriyat İstanbul 2007.

Doğan, Recai-Tosun, Cemal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Kavram Haritaları*. Pegem yayınları.1.Baskı Ankara 2005.

Doğan, Recai – Nurullah Altaş. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Ölçeği “, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, S.1, Ankara, 2002 s.109-122

Doğan, Recai – Altaş Nurullah “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilik Düzeylerini Etkileyen Faktörler (Ankara Örneği)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002.

Dokumentation zum Weltethos. Herausgegeben von Hans. KÜNG, Piper Verlag GmbH, München. 2002.

Dünyada ve Türkiye’de farklılaşma, çatışma, bütünleşme (III. Ulusal sosyoloji kongresi bildirileri, Ankara 2001.

“Türkiye’de Din ve Eğitim: Değişim İhtiyacı”, *Eğitim Reform Girişimi*. Sabancı Üniversitesi İletişim Merkezi, www.erg.sabanciuniv.edu, 2004.

Türkiye’de Din ve Eğitim: Son Dönemdeki Gelişmeler ve Değişim Süreci”, *Eğitim Reform Girişimi*. Sabancı Üniversitesi İletişim Merkezi, www.erg.sabanciuniv.edu, 2011.

Eliade, Mircea-Cauliano, Ioan P. *Dinler Tarihi Sözlüğü*. Çev. Ali Erbaş. İnsan Yayınları. Ankara. İstanbul 1997.

Eroğlu, Ahmet Hikmet “Kapsayıcılık Açısından İslam’ın diğer Dinlere Bakışı”, *Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları*. Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2004.

Ev, Halit. *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*. Tıbyan Ysayıncılık, İzmir 2003.

Falk, Richard. *Küreselleşme ve Din*. Çev. Hasan Tuncay Başoğlu. Küre Yayınları. İstanbul 2003.

Çokkültürcülük, Tanınma Politikası. 2. Baskı. Hazırlayan; Amy GUTMANN. Yapı Kredi Yayınları. İstanbul 2005.

Geertz, Clifford, *Kültürlerin Yorumlanması* Çev. Hakan Gür. Dost Kitabevi. Ankara 2010.

Göle, Nilüfer, *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*. Metis Yayınları, İstanbul 2009.

Gündüz, Hatice, *İlköğretim Din Dersi Kitaplarında Diğer Dinlerin Öğretimi (Zorunlu Din Öğretimi Öncesi ve Sonrası Dönemlere Ait Ders Kitapları Üzerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

Gündüz, Şinasi. “Çağdaş Hristyan Düşüncesinde Ötekinin İnkülvıvıst Yorumu”, *Tezkire*, Sayı 20 Nisan/ Mayıs 2001.

Habermas, Jürgen. *İnsan Doğasının Geleceğı*, Çev. Kaan H. Ökten. 2. Basım Everest Yayınları, İstanbul 2003.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.

-----, Hz. Peygamberin Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, Çeviren: Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul 1990.

Hassan, Rıaz. *Müslüman Zihinler*. Çev. Ergin Çenebaşı. Doğan Kitap, Ankara 2010.

Hesapçıoğlu, Muhsin - Bakioğlu, Ayşen - Baltacı, Ayşen. “Öğretmen Eğitiminde Sorumluluk ve Akreditasyon”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*. C.I.Sayı 1. Haziran 2001. s. 143-160

Hick, John. *İnançların Gökkuşağı, Dinsel Çoğulculuk Üzerine Eleştirel Diyaloglar*, Çeviren. Mahmut Aydın. Ankara Okulu Yayınları. Ankara 2002.

Hull, John M. “Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine genel Değerlendirmeler.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

İbni Hişam, *es-Siretü 'n-Nebeviyye*, çev. Arif Erkan, 2. Baskı. Dila yayıncılık. İstanbul 2008.

İbn İshak, *Siyer*, Yayına hazırlayan: Muhammed Hamidullah. Çev. Sezai Özel. Akabe Yayınları. İstanbul 1988.

İbrahimi Dinlerin Diyalogu. Editör; İsmail R. FARUKİ, Çev. Mesut Karaşahan. Pınar Yayınları. İstanbul 1993.

Hz. İbrahim'in İzinde. Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları. İstanbul 2001.

İnceoğlu, Metin. *Tutum, Algı İletişlim*, Elips Kitap, Ankara 2004.

İnsan Onuru, İslam ve Hristiyanlıktaki Temelleri Çalıştayı 3-4 Ekim 2005, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.

İslâmiyât. 2. Karşılaşma; İslam ve Helenistik Kültür. C.7 Sayı.2 Nisan Haziran. 2004.

İslâmiyât. 3. Karşılaşma; Endülüs Tecrübesi. C.7 Sayı.3 Temmuz Eylül. 2004.

İslâmiyât. 4. Karşılaşma; İslam ve Çağdaş Durum. C.7 Sayı.4 Ekim Aralık. 2004.

Jackson, Ropert. *Din Eğitimi: Yorumlayıcı Bir Yaklaşım*, Çev. Üzeyir Ok ve M. Ali Özkan. Dem. Yayınları. İstanbul 2005.

-----, “Avrupada Kurumlar ve Din Öğretimi-Öğreniminin Kamusal Alandaki Genel Eğitime Katkısı.”, “*Avrupa Birliği Sürecinde Dinî kurumlar ve Din Eğitimi*”. 17-19 Kasım 2006, Ensar Neşriyat İstanbul 2007.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *İnsan ve İnsanlar*, 7. Basım, Evrim Basım, Yayım, Dağıtım, İstanbul 1988.

Karaman, Hayrettin. *Dinlerarası Diyalog Nedir?* Da Yayıncılık, İstanbul 2005

Kaymakcan, Recep. “İngiliz Din Dersi Kitaplarında İslam İmajı”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi. C.I.Sayı 1. Haziran 2001.*

-----, *Öğretmenlerine Göre Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri (Yeni Eğilimler: Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık)*, Değerler Eğitimi Merkezi, İstanbul 2009.

Kenan, Seyfi. “Amerikan Eğitiminin Karakter Çıkmazı”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi. C.2.Sayı 2. Kasım 2002.*

Keyman, E. Fuat ve Sarıbay Ali Yaşar. *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Vadi Yayınları. Ankara 1998.

Kılıç, Recep, Küreselleşmenin Değer Boyutu Üzerine, *Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı: 17, 2003.

Kıste, Reinhard. “Almanya’da Dinî Çoğulculuk ve Okullarda Dinler Arası öğretim önerileri.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

Kızıltan, Gurbet, *Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2007.

Korkmaz, Ramazan. *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Türksoy Yayınları, Ankara 2004.

Köylü, Mustafa. *Dinlerarası Diyalog*. İnsan Yayınları, İstanbul 2001.

-----, “Dinsel Dışlayıcılık (Exclusivizm)”. *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

-----, *Küresel ahlak eğitimi*, dem yayınları, İstanbul 2006.

Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, Küreselleşme ve Eğitim Sayısı. C.2. Sayı 1. Mayıs. 2002.

Küçük, Abdurrahman. *Misyonerlikten Diyaloga Türkiye*. Aziz Andaç Yay. Ankara 2008.

Küng, Hans – Kuschel, K. Josef. *Wissenschaft und Weltethos*. Piper Verlag GmbH, München 2001.

-----, *Evrensel Bir Ahlaka doğru*, Çev. Nevzat Y. Aşıkoğlu - Cemal TOSUN - Recai DOĞAN. Gün Yayıncılık Ankara 1995.

Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz. Sempozyumu Bildirileri, **3-4 Haziran 2005**, Ankara Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı 41, 2005/1

Küreselleşme ve Eğitim. 2. Ulusal Eğitim Kurultayı, 11-12 Haziran 2005, Ulusal Eğitim Derneği Yayınları. Ank. Üniversitesi Basımevi 2006.

Küreselleşme ve Modernleşme Sürecinde Kültürel Kimlik, Konrad Adenauer Vakfı, 2000.

Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap. -Eşit Bireyler Olarak Onurlu Biçimde Bir Arada Yaşamak, Avrupa Konseyi Dışişleri Bakanları tarafından 118. Bakanlar Komitesi Oturumunda uygulamaya konulmuştur. © 2009 Türkçe tercümesi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'na aittir. (Strazburg, 7 Mayıs 2008) F-67075 Strazburg Cedex Haziran 2008. www.coe.int/dialogue

Lähnemann, Johannes. “Doktriner Din eğitimi Bağlamında Dinler Arası Öğretim İlkeleri.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

-----, Johannes. *Das Projekt Weltethos in der Erziehung*. E.B. Verlag. Hamburg. 1995.

Lipson, Leslie. *Uygarlığın Ahlaki Bunalımı*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2000.

Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı 2010.

Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı 2010.

Milli Eğitim Bakanlığı İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretim Programları. Milli Eğitim Basımevi. 2008.

Micshel, Tomas, *Hristiyan Tanrı Bilimine Giriş*. Ohan Basımevi, İstanbul 1992.

Miedema, Sieberen. “Dinlerarası Öğretim İhtiyacı.”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildiri ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

Mokrosch, Reinhold. Luther Mı Yoksa Papa Mı? Protestan Ya Da Katolik Din Eğitimi Mi Ya Da Doktrinler Arası İşbirliğine Dayanan Bir Din Eğitimi Mi? Alman Bakış Açısının Anahatları.”, *Din öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Uluslararası Sempozyum Bildiri ve Tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

Morin, Edgar. *Geleceğin Eğitimi İçin Gerekli Yedi Bilgi*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı İstanbul 2003.

Müslim, Cenazeler, 62-67, Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi I-XII, Çeviren Ahmet Davutoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.

Müslüman Avrupa ya da Avro İslam. Çeviren Zehra SAVAN, Everest Yayınları, İstanbul, 2004.

Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri. İbav Yayınları. Kayseri 1998.

Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı. MEB. Yayınları, İstanbul 2005

Öğretmenlik Mesleği. Türkiye Almanya ve Kıbrıs'ta Öğretmen Yetiştirme, Editör: Hasan Coşkun. CTB Yayınları, Ankara 2000.

Özcan, Hanifi. *Mâturîdî'de Dînî Çoğulculuk*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

Özer, Nazan, *Küreselleşme ve Bürokratik Seçkinler*, Lotus Yayınevi, Ankara 2006.

Paçacı, Mehmet. *Kur'an ve Ben Ne Kadar Tarihseliz?* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2000.

Parekh, Bhikhu. *Çokkültürlülüğü Yeniden Düşünmek*. Çev. Bilge Tanrıseven. Phoenix Yayınevi, Ankara 2002.

Peterson ve Diğerleri, *Akıl ve İnanç*, (Din Felsefesine Giriş), Michael, Çeviren, Rahim ACAR, Küre Yayınları, İstanbul. 2006.

Reardeon, Betty A. *Hoşgörü: Barışa Açılan Kapı*. Çevirenler. Tuba Arsak Hasdemir ve Nur Ziyal. 2. Baskı. Unesco Yayınları; Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Recber. Sait “Dini Çeşitlilik”, *Din ve Ahlak Felsefesi*. 2. Baskı (Ed.) Recep Kılıç. Ankuzem Yayınları. Ankara 2007.

Sakallı, Nuray, *Sosyal Etkiler, Kim Kimi Nasıl Etkiler?* 2. baskı İmge Kitabevi, Ankara 2006.

Sarıçam, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. 2. Baskı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Ankara 2004.

Selçuk, Mualla, Albayrak Halis ve Nahide Bozkurt. *Kur'an ve Birey*. Turhan Kitabevi, Ankara: 2010.

Selçuk, Mualla. “Birlikte Yaşamaya Kur'an-i Bir Yaklaşım: Tearuf”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

-----, “Din Eğitiminde Dinlerarası Bir Boyut Geliştirme: Teolojik ve Eğitimsel Çerçeve, Türkiye Tecrübesi”. 15. *ISREV: Uluslararası Din Eğitimi ve Değerler Semineri*, Driebergen /Hollanda 2006.

-----, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.

-----, “Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar”, *Ankara Üniversitesi 2001-2002 Akademik Yılı Açılış Dersi*. Ankara 2001.

-----, “Din Öğretiminin Kuramsal Temelleri”, *Din Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar*, MEB Yayınları, Ankara 2000.

-----, “Din Öğretiminde yeni Açılımlar.”, *Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı*, 7-9 Nisan 2005. İnönü Üniversitesi yayınları. Malatya 2005.

Selçuk, Mualla- Tosun, Cemal, “Türkiye’de ve Almanya’da (İslam) Din Dersleri”, *Kültürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

Sencer, Muzaffer, *Toplumbilimlerinde Yöntem*, 3. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul 1989.

Sezgin, Osman. *Üçüncü Neslin Eğitimi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991.

Sezen, Yümni. **Diyalog İhaneti**. Kelam Yayınları. İstanbul 2006.

Shepherd, John. “Fenomenolojik Bakış Açısı: Eleştirel Anlamda Sorgulayıcı Din Eğitimi .”, *Din öğretiminde yeni Yöntem Arayışları Uluslar arası Sempozyum bildirisi ve tartışmalar*, 28-30 Mart 2001, 2. Baskı. MEB. Din Öğretimi genel Müdürlüğü. Ankara 2004.

-----, “İslam ve Din Eğitimi (Mezhebe Bağlı Olmayan Yaklaşım)”, *Din öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

Sinanoğlu Suat, *Birçok Ses Tek Bir Dünya*, Baskıya Hazırlayan,. Unesco Türkiye Milli Komisyonu. Ankara 1993.

Sönmez, Veysel. *Gelecekteki Olası Eğitim Sistemleri ve Bazı Araştırmalar*. Anı Yayıncılık. Ankara. 1998.

Spitz, Davit, *Antidemokratik Düşünce Şekilleri*, Çev. Şiar Yalçın. MEB Yayınları. İstanbul 1994.

Sünen-i Ebu Davud Terceme ve Şerhi, Hüseyin Kayapınar ve Necati Yeniçel, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987-2003.

Sünen-i Neseî, I-VIII, Çeviren, A. Muhtar Büyükçınar, Ahmet Tekin, Ö. Faruk Harman, Yaşar Erol, Kalem Yayınevi, İstanbul 1981.

Sünen-i Tirmizî, Cenazeler, 48, Sünen-i Tirmizî, Çeviren Abdullah Parlıyan, Konya, 2004.

Swidler, Leonard. “Monolog Çağından Global Diyalog Çağına”, Çev. Mustafa Şengün. *Tek Dünya Çok İnanç*. Editörler: Mahmut Aydın-Süleyman Turan. Ufuk Kitap, İstanbul 2007.

Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. 1. Baskı. Pegem Yayıncılık. Ankara 2001.

-----, “Almanya’da İslam Din Dersleri İçin Bilimsel İslami Teolojik Temellerin Önemi”, *İnsan Onuru İslam ve Hristiyanlıktaki Temelleri Çalıştayı* 3-4 Ekim 2005, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2006.

-----, "Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde Alevilik", *Kùltürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

-----, "Cumhuriyet Dönemi Din Dersi Öğretim Programlarında Diğer Dinler", *Türkiy'de Dinler Tarihi: Dünü, Bugünü, Geleceği, Sempozyum: 04-06 Aralık*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2010. s. 655-672.

Tirmizî, Cenazeler, 48, Sünen-i Tirmizî, Çeviren Abdullah Parlıyan, Konya, 2004.

Troll, Christian W. *Müslümanlar Soruyor Hristiyanlar Yanıtlıyor*. Çeviren, Robert Kaya, Sent Antuan Kilisesi Yayınları. İstanbul, Avrupa'da Cibedo Dokumentation Frankfurt a.M., Germany

Türk Milli Eğitim Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi Sempozyumu, 2-3 Mart 2005, Yarınlar İçin Düşünce Platformu, Ankara 2005.

Türkiye 1. Din Eğitimi Semineri. 23-25 Nisan 1981. İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara.

Konrad Adenauer Vakfı. Hacettepe-Taş Kitapçılık. *Türkiye ve Almanya'da Eğitim Tartışmaları*, Ankara.1998.

Ovey, N.Muhammed.S.J. "Çokkùltürcùlük ve Din Eğitimi", Çev. İhsan Çapçioğlu. *Kùltürel Çeşitlilik ve Din*, Editör Remziye Yılmaz. Sinemis Yayınları, Ankara 2005.

1789 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Md. 43

Öğretmen Yetiştirmede Kalite Sorunları Çalıştayı, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakùltesi Yayınları, Ankara 2005.

Özsoy, Ömer ve Güler, İlhami. *Konularına göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*, Fecr Yayınevi, Ankara 2006.

Ülkemizde Laik Eğitim Sisteminde Sosyal Bilim Olarak Din Öğretimi Kurultayı Bildiri ve Tartışmalar, 7-9 Nisan 2005 Malatya, İnönü Üniversitesi yayınları, Malatya 2005.

Vatandaş, Celalettin. *Küreselleşme Sürecinde Toplumsal Kimlikler ve Çokkültürlülük*. Değişim Yayınları. İstanbul 2002.

Yapıcı Asım, Yıldırım Münir. "Küreselleşme Sürecinin Dinî Kimliklere Etkisi" *Dini Araştırmalar Dergisi*, sayı: 17, 2003.

Yaran, Cafer S. "İbn Arabi, Mevlâna ve Yunus Emre'ye Göre "Öteki"nin Durumu", *İslam ve Öteki*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

Yılmaz, Hüseyin. *Din Eğitimi ve Sosyal Barış*. İnsan Yayınları. 1. Baskı İstanbul 2003.

-----, "AB' ye Giriş Sürecinde Ortaöğretimde Diğer Dinlerin Öğretimi İle İlgili Öğrencilerin Düşünceleri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: VIII / 2, Sivas 2004. s.101-127.

Varış, Fatma, *Eğitimde Program Geliştirme*, Alkım Yayınları 5. Baskı, Ankara tarihsiz.

Watt, W. Montgomery, *Günümüzde İslam ve Hristiyanlık*. Çev. Turan Koç. İz Yayıncılık, İstanbul 1991.

-----, *Müslüman Hristiyan Diyalogu, Yanlış Yaklaşımların Eleştirisi*.
Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.

-----, *İslami Hareketler ve Modernlik*. Çev. Turan Koç, İz Yayıncılık,
İstanbul 1997.

Waardenburg, Jacques ve diğerkleri, *Müslümanların Diğerk Dinlere Bakışları*, ,
Çeviren. Fuat AYDIN, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.

Whitehead, Alfred N. *Dinin Oluşumu*, Çev. Mevlüt Albayrak, Alfa Yayınları,
İstanbul 2001.

Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğıtими*, Çukurova Üniversitesi ilahiyak Fakültesi
Yayınları. Adana 1998.

Yazıcı Işıl, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenlerinin Yeterlilikleri*
(*İstanbul İli Örneğinde Bir Alan Araştırması*), Ankara Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2004

Yörük, Yaşar. *Günümüzde Almanların İslam'a Bakışı*, Etüt Basın Yayın, İstanbul
1999.

EK-1 GÖRÜŞME SORULARI

Değerli Meslektaşım,

Aşağıda “din kültürü ve ahlak bilgisi / din dersi öğretmenlerinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarına yönelik hem teolojik/ilahiyat hem de pedagojik içerikli görüşme formu yer almaktadır.

Sizlerle böyle bir mülakat yapma gerekçemizi kısaca açıklamak istiyorum. Günümüzde insanlar kültürleri, gelenekleri, inançları ve değer yargılarıyla kapalı bir hayat yaşayamamakta, hızla gelişen iletişim ve ulaşım imkânları sonucunda birbirlerini etkileyen yeni çevreler oluşturmaktadır. Dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomik, sosyal, kültürel ve politik gelişmeler çok uzaktaki toplumları etkilemektedir. Farklı inançlara ve dinlere mensup bireyler ve toplumlar okul, iş yeri, hastane ve mahalle gibi ortamlarda eğitim, din, kültür, sanat, spor, turizm ve benzeri alanlarda karşılaşma ve tanışmaya yönelik pek çok problem ve fırsatlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu süreçte ilahiyattan eğitim alanına kadar pek çok alanda araştırmalar yapılmakta, dünyadaki her kültür ve toplum çevresi kendine en uygun eğitim modelini geliştirme gayreti içine girmektedir.

Din eğitim ve öğretimi alanında, siz değerli meslektaşlarımızın görüş, düşünce ve yaklaşımlarına başvurulmadan konu ile ilgili yapılacak araştırmalar sonucunda geliştirilecek olan kuram, yaklaşım ve öğretim uygulamaları hiç şüphesiz eksik olacaktır. Bu düşünceden hareketle sizlerle görüşmek, deneyim ve görüşlerinizi almak istedik.

Görüşme formunun içeriğini çok geniş bir yelpazede hazırlayarak üzerinde konuşulacak olan soruları 5 temel soru/konu etrafında şekillendirdik. **I. Kişisel Bilgiler II. Farklılıklarla Karşılaşma Pratiği, III. Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Tutumlar, IV. Ortak Problem Alanları-Ortak Zemin, V. Diğer Dinlere ve Mensuplarına İlişkin Tutumların Din Öğretimine Yansıması** temel konularımızı oluşturmaktadır. Bunu yaparken konu ile ilgili alanda tartışılan farklı yaklaşım ve düşünceleri, İslam ilahiyatında oluşmuş geleneği, Hz. Peygamberin uygulamaları ve Kur'an'ın yaklaşımı gibi çok geniş bir konu alanını siz değerli öğretmenlerimizin düşünce, tutum ve öğretim faaliyetleriyle ilgili cevap evrenine sunmak ve eksik bir yön bırakmamak düşüncesinden hareket ettik. Bu nedenle temel sorulara ilişkin çok sayıda yeri geldiğinde sonda sorular yer almaktadır.

Araştırmadan çıkacak olan sonuçların öğretmen yetiştirilmesinde ve hizmetiçi eğitim çalışmalarının planlanmasında önemli veriler sunacağını ümit ediyorum. Sizlerle yapılacak görüşmeler sonucunda toplanacak bilgilerin sadece araştırmamanın amaçları doğrultusunda kullanılacağını başka kişi ya da kurumlara kesinlikle verilmeyeceğini özellikle belirtmek istiyorum. Değerli katkılarınız için şimdiden teşekkür eder saygılar sunarım.

Ahmet YEMENİCİ

Ankara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri

Din Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi
e-posta: ayemenici@yahoo.com

	I.SORU Kişisel bilgileriniz hakkında bizi bilgilendirir misiniz.
1.	Öğretmenlikteki hizmet yılınız. (.....)
2.	Şu anda ve bundan önce görev yaptığınız okul / kurumlar.
3.	Mezun olduğunuz ortaöğretim kurumu.....
4.	Mezun olduğunuz fakülte.....
5.	Cinsiyetiniz?.....
6.	Katıldığınız hizmet içi eğitim faaliyeti veya her hangi bir eğitim çalıştayını var mı? Varsa yılını ve konusunu belirtir misiniz?
7.	Din eğitim ve öğretimi alanında kendinizi geliştirmek, destek almak istediğiniz hizmetiçi eğitim konuları var mı? Varsa adlarını belirtir misiniz?
8.	Meslek hayatınızda yurt dışı görevi ya da herhangi bir seyahatiniz oldu mu?
9.	Takip ettiğiniz herhangi bir yayın (dergi, internet sitesi vb.) var mı? Bu yayınların sizi hangi konularda desteklediğini düşünüyorsunuz?
10.	Değişik konulardaki ilmi sempozyum, seminer, panel vb etkinliklere katılıyor musunuz? Katıldığınız etkinliklerde daha çok hangi konulara ilgi duyarsınız.
11.	Mesleğiniz / alanınız ile ilgili okul ve ders dışında ilgilendiğiniz her hangi bir etkinlik var mı? Örnekler verir misiniz.
12.	Akademik çalışma yapıyor musunuz? Yaptığınız bir çalışma varsa konu ve alanınızı belirtir misiniz?
	II. SORU Farklılıklarla karşılaşma pratiğiniz hakkında neler söylersiniz?
13.	Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıdığınızı düşünüyor musunuz?
14.	Diğer dinlerin günlük hayatta nasıl yaşandığını bilme konusunda bilgilerinizin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? Bu anlamda lisans eğitiminde diğer dinlerle ilgili verilen bilgileri ve eğitimi yeterli buluyor musunuz? Düşüncelerinizi paylaşır mısınız?
15.	Diğer din mensuplarının da aynı şekilde sizin inancınızın günlük yaşama yansımaları

	doğru bildiğini düşünüyor musunuz?
16.	Meslek hayatınızda farklı bir dine mensup insanlarla aynı ortamda konuşma, bilgi ve görüş alışverişinde bulunma imkânınız oldu mu? Bu esnada yaşadığınız deneyimlere örnekler verir misiniz? Yaşadığınız zorluklar, farklı ya da ortak bulduğunuz konular vb. hususlar hakkında neler söylersiniz.
17.	Bir problem / proje etrafında farklı kültür ve inançlara mensup kişilerle çalışma konusunda kendinizi alan bilgisi ve iletişim açısından nasıl değerlendirirsiniz? Güçlü ve zayıf yönlerinizi sıralarsanız neler söylersiniz?
18.	Diğer dinlere mensup kişilerden samimi ve iyi arkadaşlıklar kurduğunuz insanlar var mı?.....
19.	Farklı dine mensup kişilerle bir arada bulunmadan önceki – sonraki tutumunuzda herhangi bir değişiklik oldu mu? Oldu ise hangi yönde belirtir misiniz?
	III. SORU Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarınızla ilgili neler söylersiniz?
20.	Bireyin iyi bir dindar olmasında diğer dinler ve mensupları hakkında bilgi sahibi olmanın sizce her hangi bir etkisi var mıdır? Düşüncelerinizi kısaca belirtir misiniz?
21.	İslam dini dışındaki farklı dinlerin ve mensuplarının varlığı sizde hangi duygu ve düşünceleri uyandırmaktadır? Diğer dinlerin ve mensuplarının varlığı sizi rahatsız ediyor mu? Duygu ve düşüncelerinizi paylaşır mısınız?.....
22.	Farklı dinlere mensup kişilerle ortak mekânları birlikte kullanmak, onlarla komşu olmak, verdikleri yiyecekleri yemek gibi konularda neler düşünürsünüz?
23.	Farklı dinlere mensup / yabancı kişilerle ortak bir problem / proje etrafında çalışmak sizi rahatsız eder mi?

	
24.	Diğer din mensuplarından kişilerle samimi ve iyi arkadaşlıklar kurabilir misiniz?
25.	Başka bir din hakkında bilgi sahibi olmak Müslüman bir bireyin inancına zarar verir mi? Bu konudaki düşüncelerinizi belirtir misiniz.
26.	Diğer dinlere ait kutsal kitaplar okunduğunda da yararlı bilgiler öğrenilir mi? Düşüncelerinizi paylaşır mısınız.
27.	Diğer din mensuplarının İslam'a ve Müslümanlara saygılı ve hoş görülü davrandığını düşünüyor musunuz? Görüşünüzü somut örneklerle belirtir misiniz?.....
28.	Diğer din mensuplarının İslam'a ve Müslümanlara ilişkin davranışları sizce o dinin temel metinlerinden mi yoksa mensuplarının kendi tutumlarından mı kaynaklanmaktadır? Bu konudaki görüş ve düşüncelerinizi belirtir misiniz?
29.	Diğer dinler ve mensupları ile ilgili zihninizde en çok yer eden ve onlara ilişkin tutum ve davranışlarınıza yön veren bir Kur'an ayeti ve Peygamberimizin sünnetinden bir örnek belirtmek isterseniz neler söylersiniz?
30.	Günümüzde diğer dinlere ilişkin Müslümanların yaygın olan tutumları nasıldır? Kur'an ve sünnetin tutum ve yaklaşımı ile Müslümanların tutumlarını karşılaştırdığınızda neler söylersiniz?
31.	Diğer din mensuplarıyla yaşanan tarihsel tecrübeler günümüzdeki ilişkileri nasıl etkilemektedir? Bu konudaki düşünceleriniz nelerdir?
32.	Müslümanlarla diğer din mensupları arasında tarihte yaşanmış belirleyici olumlu / olumsuz olaylara örnekler vermek isterseniz neler söylersiniz?

33.	Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin tutum ve düşüncelerinizi belirlemede onların size ve inançlarınıza karşı olan tutum ve düşünceleri mi, yoksa Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin uygulamaları mı etkili olmaktadır? Bu konudaki düşüncelerinizi paylaşır mısınız.
34.	Diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin bakış ve tutumunuzu etkileyen en önemli üç etken/ olay/olgu belirlemek isterseniz neler söylersiniz?
35.	Dinler arası ilişkiler, diyalog, saygı ve hoş görü gibi konuların sağlıklı bir zeminde (doğru bilgiye ve iletişime dayalı) geliştiği ve yürüdüğü konusunda neler söylersiniz?
36.	Dinlerarası ilişkiler konusunda eserlerini beğendiğiniz ve okuduğunuz kişiler var mı? Kişi ve eser ismi verebilir misiniz.
37.	Diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için iyi ilişkiler kurulmasında size güven veren somut olaylar hatırlıyor musunuz? Örnekler verir misiniz?
38.	Diğer dinlerle ve mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için kurulacak iletişimi tıkayan ve sizi güvensizliğe iten olaylar hatırlıyor musunuz? Örnekler verir misiniz?
39.	Çatışma dinlerin problemi midir? Başka bir ifade ile "Savaş ve çatışmaların başlıca tetikleyicisi dinsel inanç farklılıklarıdır." görüşünü nasıl değerlendirir siniz?
40.	Dinler arası ilişkileri en çok etkileyen hususları belirtmek isterseniz neler söylersiniz? (eğitim öğretim, dini kurumlar, oluşumlar, dini vaazlar-sohbetler, televizyon-sinema yazılı görsel medya, ...)
41.	Dinler arası diyalog çalışmalarına Müslümanların katılması hususunda neler düşünüyorsunuz?

	
42.	Farklı din mensuplarının arasında sağlıklı bir iletişimin geliştirilmesi ile din anlayışları arasında bire bir bir ilişkiden söz edilebilir mi?
43.	Dinlerin kendilerini koruma ve yayma çabalarıyla, hoşgörü ve diyalog arayışları sizce bağdaşır mı?.....
44.	Diğer din mensuplarının kendi dinlerini serbestçe yaşaması / yayması konusunda neler düşünüyorsunuz?
45.	Diğer din mensuplarının camilere girip ziyaret etmelerinden rahatsız olur musunuz?
46.	Farklı dinlerin ibadet yerlerine saygı duyar, imkan olması hâlinde ziyaret eder misiniz?
47.	Şayet ziyaret etmişseniz diğer dinlere ait ibadethanelerde neler hissettiniz?
48.	Diğer din mensupları ile evlenme konusunda neler düşünüyorsunuz?
49.	Diğer din mensuplarının yaptıkları iyiliklerin Allah katında nasıl değerlendirileceğini düşünüyorsunuz? Allah'ın sevgisini kazanıp cennete gidebilecekler mi? İyilik yapan fakat Müslüman olmayan bir kimse cennete girebilir mi? Bu konuda temel ilke ne olmalıdır?
50.	Kur'an-ı Kerim'in diğer din mensupları için getirdiği eleştiriler (uyarılar) siz ce sadece onlar için mi geçerlidir? Yoksa bu uyarılar Müslümanlar dahil her dine mensup insanların tarihte düşebilecekleri hatalar olarak mı dikkate sunulmaktadır?
51.	Diğer dinlere ilişkin tutumunuzu nasıl tanımlarsınız? Dışlayıcı (dışlayıcı;...), kapsayıcı (kapsayıcı;...) yok sa çoğulcu (çoğulcu;...) olarak mı? Ya da diğer dinlere ilişkin

	tutumların sadece bu üç çerçevede değerlendirilmesi konusunda ne düşünürsünüz.
52.	Her hangi bir din mensubunun; bir başka din için “Allah katında haktır-batıldır” ve mensubu için “Allah katında kurtuluşa ermiştir ya da hüsrana uğramıştır” gibi bir hüküm vermeye hakkı var mıdır? Bu konuda doğru olan tutum sizce ne olmalıdır?
53.	Diğer dinlere mensup insanlarla ilgili tutumunuzu belirlerken onların kurtuluşa erişip erişemeyeceğini nelere bakarak değerlendirirsiniz? Bu çerçevede Kutsal kitaplarını, oluşan teolojiyi ya da günümüzdeki yaşayışlarını mı dikkate alırsınız?
	IV. Soru Ortak problem alanları-ortak zemin konusundaki yaklaşımlarını nelerdir?
54.	Sizce bütün insanlığı tehdit eden, farklı kültür ve gelenekler arasında işbirliğini zorunlu kılacak olan problemler söz konusu mudur? Varsa örnekler verir misiniz?
55.	Kendi dininiz ile diğer dinler arasında ortak yanlar buluyor musunuz? En belirgin ortak olan hususlara örnekler verir misiniz?
56.	Dünyada barışın gerçekleşmesinde ve ortak sorunların giderilmesinde tüm din mensuplarının birlikte çalışabilmesi konusunda neler düşünüyorsunuz? Mevcut durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?
	V. Soru Diğer dinler ve mensuplarıyla ilgili konuların öğretimine ilişkin deneyim ve yaklaşımlarınızı paylaşıyor musunuz.
57.	Derslerde diğer dinler ve mensuplarına ilişkin konuları işlemek hangi düzeyde ilginizi çekmektedir?
58.	Ders işlemlerinde kendinizi daha istekli, verimli ve yeterli hissettiğiniz alanlar / konular

	nelerdir? (Örneğin: inanç, ibadet, ahlak, din ve kültür, farklı inançlar / dinler vb.) Belirtir misiniz.
59.	Derslerinizde İslam dini dışında farklı dinlere mensup öğrencileriniz oldu mu? Varsa bu konudaki deneyimlerinizi paylaşır mısınız?
60.	Diğer dinlerin eğitim ve öğretimi ile ilgili toplumda talepler gözlemliyor musunuz? Gözlemlediğiniz talepler konusunda neler düşünüyorsunuz?
61.	İslam dini dışındaki dinlerin din / din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde anlatılması ve tanıtılması gerekli midir?
62.	Diğer dinleri ve mensuplarını yeterince tanıma konusunda din / Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerindeki konuların yeterli olup olmadığı hususunda neler düşünüyorsunuz? Öneride bulunacağınız konular ve işleniş şekli var mı?
63.	Sizce din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerimiz diğer dinleri öğretme konusunda hizmet öncesinde ve hizmetiçinde çağın gerektirdiği bilgi ve yeterliliği kazanabiliyor mu?
64.	Ders araç gereçleri (ders ve öğretmen kitapları, görsel materyaller vb.) muhteva ve tasarım bakımından diğer dinleri ve mensuplarını tanıtmada hususunda yeterli düzeyde midir?
65.	Diğer dinlere müfredatta yer verilirken nasıl bir tutum benimsenmeli? Diğer dinler ve mensupları kendi inancımızdan hareketle eleştirel bir yaklaşımla mı verilmeli? Yoksa anlatılan dinin kendi inancından hareketle mi? Ya da sadece tanıtıcı, olumlu olumsuz her hangi bir niteleme yapmadan tasvir edici bir yaklaşımla mı ele alınmalı?
66.	Dinler arası ilişkileri etkilemesi bakımından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersini ve öğretmenlerinin etki gücünü nasıl değerlendirirsiniz?

	
67.	Diğer dinlerle ve din mensuplarıyla diyalog ve hoş görü için kurulacak iletişimi tıkayan ve sizi güvensizliğe iten somut örnekler hatırlıyor musunuz? Bu örnekler diğer dinleri öğretime konu edinirken sizi etkiliyor mu?
68.	Meslek hayatınızdaki gözlemlerinize dayanarak öğrencilerinizin diğer dinlerle ilgili karşılaştıkları zorluklara ilişkin neler söylersiniz? Çok belirgin birkaç örnek verebilir misiniz?
69.	Öğrencilerinizin diğer dinler ve mensupları ile ilgili sordukları ve sizin de önemli bulduğunuz sorular var mı? Mümkün olduğunca bir kaç örnek verebilir misiniz?
70.	Programda diğer dinlerle ilgili konular öğrencilerin ilgisini ne oranda çekiyor?
71.	İslam dini dışındaki dinlerin öğretimine yeterli zaman ayırabiliyor musunuz?
72.	Diğer dinlerle ilgili konuları sınıf ortamına yeterince taşıdığınızı düşünüyor musunuz?

EK-2 FARKLI İNANÇ GRUPLARIYLA İLGİLİ KUR'AN AYETLERİ

2/40. Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki, ben de size vâdettiklerimi vereyim. Yalnızca benden korkun.

2/41. Elinizdekini (Tevrat'ın aslını) tasdik edici olarak indirdiğime (Kur'an'a) iman edin. Sakın onu inkâr edenlerin ilki olmayın! Âyetlerimi az bir karşılık ile satmayın, yalnız benden (benim azabımdan) korkun.

2/42. Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin.

2/61-Beni İsrail'e alçaklık ve yoksulluk damgasının vurulmasına sebep olarak hakkı inkar etmeleri ve onu söyleyen peygamberleri acımasızca öldürmeleri gösterilmiştir. Şuayb, Zekeriyya ve Yahya gibi pek çok peygamberi öldürmüşlerdir.

2/62. Şüphesiz iman edenler; yani yahudilerden, hristiyanlardan ve sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur. Onlar üzüntü çekmeyeceklerdir.

2/75. Şimdi (ey müminler!) onların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa ki onlardan bir zümre, Allah'ın kelâmını işitirler de iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.

2/76. (Münafıklar) inananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları vakit ise: Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri), Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz? Derler.

2/78. İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.

2/79. Elleriyle (bir) Kitap yazıp sonra onu az bir bedel karşılığında satmak için "Bu Allah katındandır" diyenlere yazıklar olsun! Elleriyle yazdıklarından ötürü vay haline onların! Ve kazandıklarından ötürü vay haline onların!

2/87. Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik. (Ne var ki) gönlünüzün arzulamadığı şeyleri söyleyen bir elçi geldikçe ona karşı büyüklük tasladınız. (Size gelen) peygamberlerden bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürdünüz.

2/90. Allah'ın kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah'ın indirdiğini (Kur'an'ı) inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü bir şeydir! Böylece onlar, gazap üstüne gazaba uğradılar. Ayrıca kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.

2/91. Kendilerine: Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Halbuki o Kur'an kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır. (Ey Muhammed!) Onlara: Şayet siz gerçekten inanıyor idiyse daha önce Allah'ın peygamberlerini neden öldürüyordunuz? deyin.

2/94. (Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım), de.

2/101. Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı tasdik edici bir elçi gelince ehl-i kitaptan bir gurup, sanki Allah'ın kitabını bilmiyormuş gibi onu arkalarına atıp terkettiler.

2/105. (Ey müminler!) Ehl-i Kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir.

2/109. Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/111. (Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut Hıristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.

2/112. Bilâkis, kim muhsin olarak yüzünü Allah'a döndürürse (Allah'a hakkıyla kulluk ederse) onun ecri Rabbi katındadır. Öyleleri için ne bir korku vardır, ne de üzüntü çekerler.

2/113. Hepsi de kitabı (Tevrat ve İncil'i) okumakta oldukları halde Yahudiler: Hıristiyanlar doğru yolda değillerdir, dediler. Hıristiyanlar da: Yahudiler doğru yolda değillerdir, dediler. Kitabı bilmeyenler de birbirleri hakkında tıpkı onların söylediklerini söylediler. Allah, ihtilâfa düştükleri hususlarda kıyamet günü onlar hakkında hükmünü verecektir.

2/115. Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır. Şüphesiz Allah'(ın rahmeti ve nimeti) geniştir, O her şeyi bilendir.

2/119. Doğrusu biz seni Hak (Kur'an) ile müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Sen cehenmemliklerden sorumlu değilsin.

2/120. Dinlerine uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra

onların arzularına uyacak olursan, andolsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır.

2/121. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler (den bazıları) onu, hakkını gözeterek okurlar. Çünkü onlar, ona iman ederler. Onu inkâr edenlere gelince, işte gerçekten zarara uğrayanlar onlardır.

2/125. Biz, Beyt'i (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için Evim'i temiz tutun, diye emretmiştik.

2/129. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin.

2/130. İbrahim'in dininden kendini bilmezlerden başka kim yüz çevirir? Andolsun ki, biz onu dünyada (elçi) seçtik, şüphesiz o ahirette de iyilerdendir.

2/131. Çünkü Rabbi ona: Müslüman ol, demiş, o da: Alemlerin Rabbine boyun eğdim, demişti.

2/132. Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece müslümanlar olarak ölünüz (dedi).

2/133. Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.

2/134. Onlar bir ümmetti, gelip geçti. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilmezsiniz.

2/135. (Yahudiler ve hristiyanlar müslümanlara:) Yahudi ya da hristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.

2/136. "Biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Ya'kub ve esbâta indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk" deyin.

2/137. Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; dönerlerse mutlaka anlaşmazlık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir.

2/139. De ki: Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz olduğu halde, O'nun hakkında bizimle tartışmaya mı girişiyorsunuz? Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size aittir. Biz O'na gönülden bağlananlarız.

2/142. İnsanlardan bir kısım beyinsizler: Yönelmekte oldukları kiblelerinden onları çeviren nedir? diyecekler. De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O dilediğini doğru yola iletir.

2/143. İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit olması için sizi mutedil bir millet kıldık. Senin (arzulayıp da şu anda) yönelmediğin kibleyi (Kâbe'yi) biz ancak Peygamber'e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenenden ayırdetmemiz için kible yaptık. Bu, Allah'ın hidayet verdiği kimselerden başkasına

elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir.

2/144. (Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.

2/145. Yemin olsun ki (habibim !) sen ehl-i kitaba her türlü âyeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kiblene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. Sana gelen ilimden sonra eğer onların arzularına uyacak olursan, işte o zaman sen hakkı çiğneyenlerden olursun.

2/146. Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler.

2/147. Gerçek olan, Rabbinden gelendir. O halde kuşkulananlardan olma!

2/148. Herkesin yöneldiği bir kiblesi vardır. (Ey müminler!) Siz hayır işlerinde yarışın. Nerede olursanız olun sonunda Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

2/177. İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir.

Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakîler ancak onlardır!

2/190. Size karşı savaş açanlara, siz de Allah yolunda savaş açın. Sakın aşırı gitmeyin, çünkü Allah aşırıları sevmez.

2/193. Fitne tamamen yok edilinceye ve din (kulluk) de yalnız Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın. Şayet vazgeçerlerse zalimlerden başkasına düşmanlık ve saldırı yoktur.

2/213. İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi. Ancak kendilerine kitap verilenler, apaçık deliller geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü dinde anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenlere, üzerinde ihtilafa düştükleri gerçeği izniyle gösterdi. Allah dilediğini doğru yola iletir.

2/256. Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah işitir ve bilir.

2/285. Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler. "Allah'ın peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız. İştittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz, affına sığındık! Dönüş sanadır" dediler.

3/3. (Resûlüm!) O, sana Kitab'ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak indirdi, Tevrat ile İncil'i ve Furkan'ı indirmişti.

3/4. Daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Furkan'ı indirmiştir. Bilinmeli ki, Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah, suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.

3/19. Allah nezdinde hak din İslâm'dır. Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.

3/20. Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: "Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?" de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.

3/23. (Resûlüm!) Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri (yahudileri) görmez misin ki, aralarında hükmetmesi için Allah'ın Kitab'ına çağırılıyorlar da, sonra içlerinden bir gurup cayarak geri dönüyor.

3/51. Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte bu doğru yoldur.

3/52. İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havârîler: Biz, Allah yolunun yardımcılarınız; Allah'a inandık, şahit ol ki bizler müslümanlarız, cevabını verdiler.

3/53. (Havârîler:) Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve Peygamber'e uyduk. Şimdi bizi (birliğini ve peygamberlerini tasdik eden) şahitlerden yaz, dediler.

3/54. (Yahudiler) tuzak kurdular; Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah, tuzak kuranların hayırlısıdır.

3/55. Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyamete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.

3/61. Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.

3/64. (Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım. O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmassın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz.

3/65. Ey ehl-i kitap! İbrahim hakkında niçin çekişirsiniz? Hâlbuki Tevrat ve İncil, kesinlikle ondan sonra indirildi. Siz hiç düşünmez misiniz?

3/67. İbrahim, ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi.

3/68. İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, ona uyanlar, şu Peygamber (Muhammed) ve (ona) iman edenlerdir. Allah müminlerin dostudur.

3/69. Ehl-i kitaptan bir kısmı istediler ki, ne yapıp edip sizi saptırabilsinler. Oysa onlar sadece kendilerini saptırırlar da farkına bile varmazlar.

3/70. Ey ehl-i kitap! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

3/71. Ey ehl-i kitap! Neden doğruyu eğriye karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?

3/72. Ehl-i kitaptan bir gurup şöyle dedi: "Müminlere indirilmiş olana sabahleyin (görünüşte) inanıp akşamleyin inkâr edin. Belki onlar (böylece dinlerinden) dönerler.

3/75. Ehl-i kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan onu sana iade etmez. Bu da onların, "Ümmîlere karşı yaptıklarımızdan dolayı bize vebal yoktur" demelerindendir. Allah adına bile bile yalan söylüyorlar.

3/83. Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O'na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki O'na döndürüleceklerdir.

3/85. Kim, İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır.

3/93. Tevrat'ın indirilmesinden önce, İsrail'in (Ya'kub'un) kendisine haram kıldıkları dışında, yiyeceğin her türlü İsrailoğullarına helâl idi. De ki: Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun.

3/98. De ki: Ey ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr edersiniz?

3/110. Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı,

elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.

3/111. Onlar (ehl-i kitap) size, incitmekten başka bir zarar veremezler. Sizinle savaşa girecek olsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez.

3/112. Onlar (Yahudiler) nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Allah'ın ahbine ve insanların (müminlerin) himayesine sığınmadıkça kendilerine zillet (damgası) vurulmuştur; Allah'ın hışmına uğramışlar ve miskinliğe mahkum edilmişlerdir. Çünkü onlar, Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar ve haksız yere peygamberleri öldürüyorlardı. Bu da, onların isyan etmiş ve haddi aşmış bulunmalarındandır.

3/113. Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar.

3/114. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.

3/199. Ehl-i kitaptan öyleleri var ki, Allah'a, hem size indirilene, hem de kendilerine indirilene tam bir samimiyetle ve Allah'a boyun eğerek iman ederler. Allah'ın âyetlerini az bir paraya satmazlar. İşte onlar için Rableri katında ecirleri vardır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk olandır.

4/46. Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler, dillerini eğerek, bükerek ve dine saldırarak (Peygambere karşı) "İşittik ve karşı geldik", "dinle, dinlemez olası", "râinâ" derler. Eğer onlar "İşittik, itaat ettik, dinle ve bizi gözet" deselerdi şüphesiz kendileri için daha hayırlı ve daha doğru olacaktı; fakat

küfürleri (gerçeği kabul etmemeleri) sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Artık pek az inanırlar.

4/51. Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar!

4/91. Hem sizden hem de kendi toplumlarından emin olmak isteyen başkalarını da bulacaksınız. Bunlar her ne zaman fitneye götürülseler ona baş aşağı dalarlar (daldırılırlar). Eğer sizden uzak durmaz, sulh teklif etmez ve ellerini çekmezlerse onları yakalayın, rastladığınız yerde öldürün. İşte onlar üzerine sizin için apaçık yetki verdik.

4/116. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.

4/117. Onlar (müşrikler) O'nu bırakıp yalnızca bir takım dişilerden (dişi isimli tanrılardan) istiyorlar, ancak inatçı şeytandan dilekte bulunuyorlar.

4/123. Ne sizin kuruntularınız ne de ehl-i kitabın kuruntuları (gerçektir); kim bir kötülük, yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka dost da, yardımcı da bulamaz.

4/125. İşlerinde doğru olarak kendini Allah'a veren ve İbrahim'in, Allah'ı bir tanıyan dinine tâbi olan kimseden dince daha güzel kim vardır? Allah İbrahim'i dost edinmiştir.

4/136. Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı,

meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır.

4/137. İman edip sonra inkâr edenleri, sonra yine iman edip tekrar inkâr edenleri, sonra da inkârlarını arttıranları Allah ne bağışlayacak, ne de onları doğru yola iletecektir.

4/150. Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler ve (inanma hususunda) Allah ile peygamberlerini birbirinden ayırmak isteyip "Bir kısmına iman ederiz ama bir kısmına inanmayız" diyenler ve bunlar (iman ile küfür) arasında bir yol tutmak isteyenler yok mu;

4/151. İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.

4/152. Allah'a ve peygamberlerine iman eden ve onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara (gelince) işte Allah onlara bir gün mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

4/153. Ehl-i kitap senden, kendilerine gökten bir kitap indirmeni istiyor. Onlar Musa'dan, bunun daha büyüğünü istemişler de, "Bize Allah'ı apaçık göster" demişlerdi. Zulümleri sebebiyle hemen onları yıldırım çarptı. Bilâhare kendilerine açık deliller geldikten sonra buzağıyı (tanrı) edindiler. Biz bunu da affettik. Ve Musa'ya apaçık delil (ve yetki) verdik.

4/154. Söz vermeleri (ni takviye) için Tûr'u başlarına diktik de onlara, "Baş eğerek kapıdan girin" dedik, "Cumartesi günü sınırı aşmayın" dedik. Kendilerinden sağlam söz aldık.

4/155. Sözlerinden dönmeleri, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, haksız yere peygamberleri öldürmeleri ve "Kalplerimiz kılıflanmıştır" demeleri sebebiyle (onları lânetledik, türlü belâlar verdik. Onların kalpleri kılıflı değildir;) tam aksine küfürleri sebebiyle Allah o kalpler üzerine mühür vurmuştur; pek azı müstesna artık iman etmezler.

4/156. Bir de inkâr etmelerinden ve Meryem'in üzerine büyük bir iftira atmalarından;

4/157. Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük" demeleri yüzünden (onları lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler.

4/158. Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

4/159. Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyamet gününde de o, onlara şahit olacaktır.

4/160. Yahudilerin yaptıkları zulümden, bir de çok kimseyi Allah yolundan çevirmelerinden, menetmelerinden dolayı kendilerine (daha önce) helâl kılınmış bulunan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.

4/161. Menedildikleri halde faizi almalarından ve haksız (yollar) ile insanların mallarını yemelerinden dolayı içlerinden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.

4/162. Fakat içlerinden ilimde derinleşmiş olanlar ve müminler, sana indirilene ve sende önce indirilene iman edenler, namazı kılanlar, zekâtı verenler; Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya; işte onlara pek yakında büyük mükâfât vereceğiz.

4/163. Biz Nuh'a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, esbâta (torunlara), İsa'ya, Eyyûb'e, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a vahyettik. Davud'a da Zebûr'u verdik.

4/164. Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık. Ve Allah Musa ile gerçekten konuştu.

4/165. (Yerine göre) müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberler gönderdik ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.

4/166. Fakat Allah sana indirdiğine şahitlik eder; onu kendi ilmi ile indirdi. Melekler de (buna) şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah kâfidir.

4/171. Ey ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesîh, ancak Allah'ın resûlüdür, (o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı "kûn: Ol" kelimesi(nin eseri)dir, O'ndan bir ruhtur. (O'nun tarafından gönderilmiş yahut teyit edilmiş, yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur). Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin. "(Tanrı) üçtür" demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter.

5/3. Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) canavarların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, sizin dininizden (onu yok etmekten) ümit kesmişlerdir. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim. Kim, gönülden günaha yönelmiş olmamak üzere açlık halinde dara düşerse (haram etlerden yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir.

5/5. Bugün size temiz ve iyi şeyler helâl kılınmıştır. Kendilerine kitap verilenlerin (yahudi, hristiyan vb. nin) yiyeceği size helâldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helâldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz şartıyla, namuslu olmak, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helâldir. Kim (İslâmî hükümlere) inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir. O, ahirette de ziyana uğrayanlardandır.

5/13. Sözlerini bozmaları sebebiyle onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştirirler (kitaplarını tahrif ederler). Kendilerine öğretilen ahkâmın (Tevrat'ın) önemli bir bölümünü de unuttular. İçlerinden pek azı hariç, onlardan daima bir hainlik görürsün. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.

5/15. Ey ehl-i kitap ! Resûlümüz size Kitap'tan gizlemekte olduğunuz birçok şeyi açıklamak üzere geldi; birçok (kusurunuzu) da affediyor. Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi.

5/16. Rızasını arayanı Allah onunla kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru bir yola iletir.

5/17. "Şüphesiz Allah, Meryem oğlu Mesîh'dir" diyenler andolsun ki kâfir olmuşlardır. De ki: Öyleyse Allah, Meryem oğlu Mesîh'i, anasını ve yeryüzündekilerin hepsini imha etmek isterse Allah'a kim bir şey yapabilecektir (O'na kim bir şeyle engel olabilecektir)! Göklerde, yerde ve ikisi arasında ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. O dilediğini yaratır ve Allah her şeye tam manasıyla kadirdir.

5/18. Yahudiler ve hristiyanlar "Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz" dediler. De ki: Öyleyse günahlarınızdan dolayı size niçin azap ediyor? Doğrusu siz de O'nun yarattığı insanlardansınız. O, dilediğini bağışlar ve dilediğine azap eder. Göklerde, yerde ve ikisinin arasında ne varsa mülkiyeti Allah'a aittir. Sonunda dönüş de ancak O'nadır.

5/41. Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve yahudilerden küfür içinde koşuşanlar(ın hali) seni üzmesin. Onlar durmadan yalana kulak verirler ve sana gelmeyen (bazı) kimselere kulak verirler; kelimeleri yerlerinden kaydırıp değiştirirler. "Eğer size şu verilirse hemen alın, o verilmezse sakının!" derler. Allah bir kimseyi şaşkınlığa (fitneye) düşürmek isterse, sen Allah'a karşı, onun lehine hiçbir şey yapamazsın. Onlar, Allah'ın kalplerini

temizlemek istemediği kimselerdir. Onlar için dünyada rezillik vardır ve ahirette onlara mahsus büyük bir azap vardır.

5/43. İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat yanlarında olduğu halde nasıl seni hakem kılıyorlar da sonra, bunun arkasından yüz çevirip gidiyorlar? Onlar inanmış kimseler değildir.

5/44. Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olduğu halde Tevrat'ı indirdik. Kendilerini (Allah'a) vermiş peygamberler onunla yahudilere hükmederlerdi. Allah'ın Kitab'ını korumaları kendilerinden istendiği için Rablerine teslim olmuş zâhidler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona (hak olduğuna) şahitlerdi. Şu halde (Ey yahudiler ve hakimler!) İnsanlardan korkmayın, benden korkun. Ayetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kim Allah'ın indirdiği (hükümler) ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.

5/45. Tevrat'ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (Her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o keffâret olur. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerdir.

5/46. Kendinden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak peygamberlerin izleri üzerine, Meryem oğlu İsa'yı arkalarından gönderdik. Ve ona, içinde doğruya rehberlik ve nûr bulunmak, önündeki Tevrat'ı tasdik etmek, sakınanlara bir hidayet ve öğüt olmak üzere İncil'i verdik.

5/47. İncil'e inananlar, Allah'ın onda indirdiği (hükümler) ile hükmetsinler. Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar fâsıklardır.

5/48. Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileyseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir.

5/49. (Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah'ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına belâ etmek ister. İnsanların birçoğu da zaten yoldan çıkmışlardır.

5/50. Yoksa onlar (İslâm öncesi) cahiliye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümrânlığı Allah'tan daha güzel kim vardır?

5/51. Ey iman edenler! Yahudileri ve hristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.

5/57. Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine Kitap verilenlerden dininizi alay ve oyun konusu edinenleri ve kâfirleri dost edinmeyin. Allah'tan korkun; eğer müminler iseniz.

5/58. Namaza çağırdığınız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar. Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır.

5/59 (Onlara) şöyle de: Ey kitap ehli! Yalnızca Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğunuz yoldan çıkmış kimselersiniz.

5/66. Eğer onlar Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden onlara indirileni (Kur'an'ı) doğru dürüst uygulasalardı, şüphesiz hem üstlerinden, hem de ayaklarının altından yerlerdi (yeraltı ve yerüstü servetlerinden istifade ederek refah içinde yaşarlardı). - Onlardan aşırılığa kaçmayan (iktisatlı, mutedil) bir zümre vardır; fakat çoğunun yaptıkları ne kötüdür!

5/68. "Ey Kitap ehli! Siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni hakkıyla uygulamadıkça, (doğru) bir şey (yol) üzerinde değilsinizdir" de. Rabbinden sana indirilen, onlardan çoğunun küfür ve azgınlığını elbette artıracaktır. Kâfirler topluluğuna üzülme.

5/69. İman edenler ile yahudiler, sâbiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir.

5/70. Andolsun ki İsrailoğullarının sağlam sözünü aldık ve onlara peygamberler gönderdik. Ne zaman bir peygamber onlara nefislerinin arzu etmediğini (ilâhî hükümleri) getirdi ise bir kısmını yalanladılar, bir kısmını da öldürdüler.

5/72. Andolsun ki "Allah, kesinlikle Meryem oğlu Mesîh'tir" diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesîh "Ey İsrailoğulları! Rabbin ve Rabbiniz olan Allah'a kulluk ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcıları yoktur" demişti.

5/73. Andolsun "Allah, için üçüncüsüdür" diyenler de kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek Allah'dan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer diye geldiklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.

5/77. De ki: Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın.

5/78. İsrailoğullarından kâfir olanlar, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlenmişlerdir. Bunun sebebi, söz dinlememeleri ve sınırı aşmalarıdır.

5/80. Onlardan çoğunun, inkâr edenlerle dostluk ettiklerini görürsün. Nefislerinin onlar için (ahiret hayatları için) önceden hazırladığı şey ne kötüdür: Allah onlara gazabetmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalıcıdır!

5/81. Eğer onlar Allah'a, Peygamber'e ve ona indirilene iman etmiş olsalardı onları (müşrikleri) dost edinmezlerdi; fakat onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

5/82. İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak yahudiler ile, şirk koşanları bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz hristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.

5/83. Resûle indirileni duydukları zaman, tanış çıktıkları gerçekten dolayı gözlerinden yaşlar boşandığını görürsün. Derler ki: "Rabbimiz! İman ettik, bizi (hakka) şahit olanlarla beraber yaz."

5/84. "Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umup dururken niçin Allah'a ve bize gelen gerçeğe iman etmeyelim?"

5/85. Söyledikleri (bu) sözden dolayı Allah onlara, içinde devamlı kalmak üzere, zemininden ırmaklar akan cennetleri mükâfat olarak verdi. İyi hareket edenlerin mükâfatı işte budur.

5/116. Allah: Ey Meryem oğlu İsa! İnsanlara, "Beni ve anamı, Allah'tan başka iki tanrı bilin" diye sen mi dedin, buyurduğu zaman o, "Hâşâ! Seni tenzih ederim; hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zâtında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.

5/117. Ben onlara, ancak bana emrettiğini söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin, dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerine kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensın.

6/35. Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplayıp birleştirirdi, o halde sakın cahillerden olma!

6/56. De ki: Allah'ın dışında taptığınız şeylere tapmak bana yasak edildi. De ki: Ben sizin arzularınıza uymam, aksi halde sapıtırım da hidayete erenlerden olmam.

6/70. Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri (bir tarafa) bırak! Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dâçar olmaması için Kur'an ile nasihat et. O nefis için Allah'tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçı. O, bütün varını fidiye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar

kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.

6/71. De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: "Bize gel! " diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.

6/72. "Namazı dosdoğru kılın ve Allah'tan korkun" (diye de emredildik). O, huzuruna varıp toplanacağınız Allah'tır.

6/91. (Yahudiler) Allah'ı gereği gibi tanımadılar. Çünkü "Allah hiçbir beşere bir şey indirmedir" dediler. De ki: Öyle ise Musa'nın insanlara bir nûr ve hidayet olarak getirdiği Kitab'ı kim indirdi? Siz onu kâğıtlara yazıp (istediğinizi) açıklıyor, çoğunu da gizliyorsunuz. Sizin de atalarınızın da bilemediği şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir. (Resûlüm) sen "Allah" de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!

6/92. Bu (Kur'an), Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz ve kendinden öncekileri doğrulayıcı mübarek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını hakkıyla kılmaya devam ederler.

6/107. Allah dileseydi, onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin.

6/126. Bu (din), Rabbinin dosdoğru yoludur. Biz, öğüt alacak bir kavim için âyetleri ayrıntılı olarak açıkladık.

6/136. Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a, bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Ne kötü hüküm veriyorlar?

6/137. Bunun gibi ortakları, müşriklerden çoğuna çocuklarını (kızlarını) öldürmeyi hoş gösterdi ki, hem kendilerini mahvetsinler hem de dinlerini karıştırıp bozsunlar! Allah dileseydi bunu yapamazlardı. Öyle ise onları uydurdukları ile başbaşa bırak!

6/140. Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek (kadınlara) haram kılanlar, muhakkak ki ziyana uğramışlardır. Onlar gerçekten sapmışlardır ve doğru yolu bulacak da değillerdir.

6/149. De ki: Kesin delil, ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola letirdi.

6/161. De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine letti. O, ortak koşanlardan değildi.

6/162. De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir.

6/163. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben müslümanların ilkiyim.

7/29. De ki: Rabbim adaleti emretti. Her secde ettiğinizde yüzlerinizi O'na çevirin ve dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarın. İlkin sizi yarattığı gibi (yine O'na) döneceksiniz.

7/157. Yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları o elçiye, o ümmî Peygamber'e uyanlar (var ya), işte o Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar. Ağırlıklarını ve üzerlerindeki zincirleri indirir. O Peygamber'e inanıp ona saygı gösteren, ona yardım eden ve onunla birlikte gönderilen nûr'a (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte kurtuluşa erenler onlardır.

7/159. Musa'nın kavminden hak ile doğru yolu bulan ve onun sayesinde âdil davranan bir topluluk vardır.

7/160. Biz İsrailoğullarını oymaklar halinde oniki kabileye ayırdık. Kavmi kendisinden su isteyince, Musa'ya, "Asanı taşa vur!" diye vahyettik. Derhal ondan oniki pınar fışkırdı. Her kabile içeceği yeri belledi. Sonra üzerlerine bulutla gölge yaptık, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirdik. (Onlara dedik ki) "Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yeyin. "Ama onlar (emirlerimizi dinlememekle) bize değil kendilerine zulmediyorlardı.

7/161. Onlara denildi ki: Şu şehirde (Kudüs'te) yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yeyin, "bağışlanmak istiyoruz" deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracğız.

7/162. Fakat onlardan zalim olanlar, sözü, kendilerine söylenenden başkasıyla değiştirdiler. Biz de zulmetmelerinden ötürü üzerlerine gökten bir azap gönderdik.

7/199. (Resûlüm!) Sen afyolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden yüz çevir.

8/30. Hatırla ki, kâfirler seni tutup bağlamaları veya öldürmeleri yahut seni (yurdundan) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar (sana) tuzak kurarlarken Allah da (onlara) tuzak kuruyordu. Çünkü Allah tuzak kuranların en iyisidir.

9/1. Allah ve Resûlünden kendileriyle antlaşma yapmış olduğunuz müşriklere bir ihtar!

9/2. (Ey müşrikler!) Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. İyi bilin ki siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz; Allah ise kâfirleri rezil (ve perişan) edecektir.

9/3. Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. Ve eğer yüz çevirirseniz bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakacak değilsiniz. (Ey Muhammed)! o kâfirlere elem verici bir azabı müjdele!

9/4. Ancak kendileriyle antlaşma yaptığınız müşriklerden (antlaşma şartlarına uyan) hiçbir şeyi size eksik bırakmayan ve sizin aleyhinize herhangi bir kimseye arka çıkmayanlar (bu hükmün) dışındadır. Onların antlaşmalarını, süreleri bitinceye kadar tamamlayınız. Allah (haksızlıktan) sakınanları sever.

9/5. Haram aylar çıkınca müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün; onları yakalayın, onları hapsedin ve onları her gözetleme yerinde oturup bekleyin. Eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekâtı da verirlerse artık yollarını serbest bırakın. Allah yarlıgayan, esirgeyendir.

9/6. Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver, sonra (müslüman olmazsa) onu güven içinde bulunacağı bir yere ulaştır. İşte bu (müsamaha), onların, bilmeyen bir kavim olmalarından dolayıdır.

9/7. Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınızın dışında müşriklerin Allah ve Resûlü yanında nasıl (muteber) bir ahdi olabilir? Onlar size karşı dürüst davrandıkları müddetçe siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah (ahdi bozmaktan) sakınanları sever.

9/8. Nasıl olabilir ki! Onlar size galip gelselerdi, sizin hakkınızda ne ahit, ne de antlaşma gözetirlerdi. Onlar ağızlarıyla sizi razı ediyorlar, halbuki kalpleri (buna) karşı çıkıyor. Çünkü onların çoğu yoldan çıkmışlardır.

9/9. Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri (dünya malını ve nefsânî istekleri) satın aldılar da (insanları) O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür!

9/10. Bir mümin hakkında ne ahit tanırırlar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir.

9/11. Fakat tevbe eder, namaz kılar ve zekât verirlerse, artık onlar dinde kardeşlerinizdir. Biz, bilen bir kavme âyetlerimizi böyle açıklıyoruz.

9/12. Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozarlar ve dininize saldıırırlarsa, küfrün önderlerine karşı savaşın. Çünkü onlar yeminleri olmayan adamlardır. (Onlara karşı savaşırırsanız) umulur ki küfre son verirler.

9/13. (Ey müminler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (yurdundan) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) müminler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır.

9/14. Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın; onları rezil etsin; sizi onlara galip kılsın ve mümin toplumun kalplerini ferahlotsın.

9/15. Ve onların (müminlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin. Allah dilediğinin tevbesini kabul eder. Allah bilendir, hikmet sahibidir.

9/16. Yoksa, Allah, sizden, cihad edip Allah, peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

9/17. Allah'a ortak koşanlar, kendilerinin kâfirliğine bizzat kendileri şahitlik ederlerken, Allah'ın mescitlerini imar etme selâhiyetleri yoktur. Onların bütün işleri boşa gitmiştir. Ve onlar ateşte ebedî kalacaklardır.

9/18. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır.

9/19. (Ey müşrikler!) Siz hacılara su vermeyi ve Mescid-i Haram'ı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe iman edip de Allah yolunda cihad edenlerin imanı ile bir mi tutuyorsunuz? Halbuki onlar Allah katında eşit değildir. Allah zalimler topluluğunu hidayete erdirmez.

9/20. İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.

9/21. Rableri onlara, tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile, kendileri için, içinde tükenmez nimetler bulunan cennetler müjdeler.

9/22. Onlar orada ebedî kalacaklardır. Şüphesiz ki Allah katında büyük mükâfat vardır.

9/23. Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte onlar zalimlerin kendileridir.

9/24. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.

9/25. Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.

9/26. Sonra Allah, Resûl'ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.

9/27. Sonra Allah, bunun ardından yine dilediğinin tevbesini kabul eder. Zira Allah bağışlayan, esirgeyendir.

9/28. Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.

9/29. Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.

9/30. Yahudiler, Uzeyr Allah'ın oğludur, dediler. Hıristiyanlar da, Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. (Sözlerini) daha önce kâfir olmuş kimselerin sözlerine benzetiyorlar. Allah onları kahretsin! Nasıl da (haktan bâtıla) döndürülüyorlar!

9/31. (Yahudiler) Allah'ı bırakıp bilginlerini (hahamlarını); (hıristiyanlar) da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i (İsa'yı) rabler edindiler. Halbuki onlara ancak tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.

10/22. Sizi karada ve denizde gezdiren O'dur. Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman, o gemiye şiddetli bir fırtına gelip çatar, her yerden onlara dalgalar hücum eder ve onlar çepeçevre kuşatıldıklarını anlarlar da dini yalnız Allah'a halis kılarak: "Andolsun eğer bizi bundan kurtarırsan mutlaka şükredenlerden olacağız" diye Allah'a yalvarırlar.

10/90. Biz, İsrailoğullarını denizden geçirdik. Ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) "Gerçekten, İsrailoğullarının inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de müslümanlardanım!" dedi.

10/94. (Resûlüm!) Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce Kitab'ı (Tevrat'ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma!

10/99. (Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?

10/108. De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden Hak (Kur'an) gelmiştir. Artık kim doğru yola gelirse, ancak kendisi için gelecektir. Kim de saparsa, o da ancak kendi aleyhine sapacaktır. Ben sizin üzerinize vekil değilim. (Sadece tebliğ etmekle memurum).

11/118. Rabbin dileyseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. (Fakat) onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.

12/101. "Ey Rabbim! Mülkten bana (nasibimi) verdin ve bana (rüyada görülen) olayların yorumunu da öğrettin. Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da ahirette de benim sahibimsin. Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat!"

12/106. Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler.

13/7. Kâfirler diyorlar ki: Ona Rabbinden bir mucize indirilseydi ya! (Halbuki) sen ancak bir uyarıcısın ve her toplumun bir rehberi vardır.

13/36. Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, sana indirilene (Kur'an'a) sevinirler. Fakat (senin aleyhinde birleşen) guruplardan onun bir kısmını inkâr eden de vardır. De ki: "Bana, sadece Allah'a kulluk etmem ve O'na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O'na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O'nadır.

16/9. Yolun doğrusu Allah'ındır. Yolun eğrisi de vardır. Allah dileyseydi hepinizi doğru yola iletirdi.

16/20. Allah'ı bırakıp da taptıkları (putlar), hiçbir şey yaratamazlar. Çünkü onlar kendileri yaratılmışlardır.

16/35. Ortak koşanlar dediler ki: "Allah dileyseydi ne biz ne de babalarımız ondan başkasına tapardık. Onun emri olmadan hiçbir şeyi de haram kılmazdık."

Onlardan öncekiler de böyle yapmışlardı. Peygamberlerin üzerine açık seçik tebliğden başka bir şey düşer mi?

16/36. Andolsun ki biz, "Allah'a kulluk edin ve Tâğut'tan sakının" diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur!

16/73. (Müşrikler) Allah'ı bırakıp da kendilerine göklerde ve yerde olan rızıktan hiçbir şey veremeyen ve buna asla güçleri yetmeyen şeylere (putlara) tapıyorlar.

16/74. Allah'a birtakım benzerler icat etmeyin. Çünkü Allah (her şeyi) bilir, siz ise bilemezsiniz.

16/93. Allah dileseydi hepinizi bir tek ümmet kılardı; fakat O, dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.

16/125. (Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.

17/9. Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.

19/35. Allah'ın bir evlât edinmesi, olur şey değildir. O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece "Ol!" der ve hemen olur.

19/88. "Rahmân çocuk edindi" dediler.

19/89. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız.

19/90. Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir!

19/91. Rahmân'a çocuk isnadında bulunmaları yüzünden.

19/92. Halbuki çocuk edinmek Rahmân'ın şanına yakışmaz.

19/93. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, kul olarak Rahmân'a gelecektir.

21/92. Hakikaten bu (bütün peygamberler ve onlara iman edenler) bir tek ümmet olarak sizin ümmetinizdir. Ben de sizin Rabbinizim. Öyle ise bana kulluk edin.

21/93. (İnsanlar) kendi aralarında (din ve devlet) işlerinin birliğini bozdular. Halbuki hepsi bize döneceklerdir.

21/94. Bu durumda her kim mümin olarak iyi davranışlar yaparsa onun çabasını görmezlikten gelmek olmaz. Zira biz onu yazmaktayız.

22/11. İnsanlardan kimi Allah'a yalnız bir yönden kulluk eder. Şöyle ki: Kendisine bir iyilik dokunursa buna pek memnun olur, bir de musibete uğrarsa çehresi değişir (dinden yüz çevirir). O, dünyasını da, ahiretini de kaybetmiştir. İşte bu, apaçık ziyanın ta kendisidir.

22/12. O, Allah'ı bırakıp, kendisine ne faydası, ne de zararı dokunacak olan şeylere yalvarır. Bu, (haktan) büsbütün uzak olan sapıklığın ta kendisidir.

22/13. O, zararı faydasından daha (akla) yakın olan bir varlığa yalvarır. O (yalvardığı), ne kötü bir yardımcı, ne kötü bir dosttur!

22/17. Mümin olanlar, Yahudi olanlar, sabiiler, Hristiyanlar, Mecusiler ve mrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir.  Allah her şeyi hakkıyla bilendir.

22/39. Kendileriyle savaılanlara (müminlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak surette kadiridir.

22/40. Onlar, başka değil, sırf "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için haksız yere yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah, bir kısım insanları (kötülüklerini) diğer bir kısım ile defedip nlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi. Allah, kendisine (kendi dinine) yardım edenlere muhakkak surette yardım eder. Hiç phesiz Allah, güçlüdür, galiptir.

22/41. Onlar (o müminler) ki, eğer kendilerine yeryüzünde iktidar verirsek namazı kılar, zekâtı verirler, iyiliği emreder ve kötülükten nehyederler. İşlerin sonu Allah'a varır.

22/49. De ki: Ey insanlar! Ben ancak sizin için apaçık bir uyarıcıyım.

22/74. Onlar, (Bu âciz putları Allah'a ortak komak suretiyle) Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Hiç phesiz Allah, çok kuvvetlidir, çok üstündür.

22/78. Allah uğrunda, hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçti; din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklemedi; babanız İbrahim'in dininde (de böyleydi). Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, O, gerek daha önce (gelmiş kitaplarda), gerekse bunda (Kur'an'da) size "Müslümanlar" adını verdi.

Öyle ise namazı kılın; zekâtı verin ve Allah'a sınıksız sarılın. O, sizin Mevlanızdır. Ne güzel mevladır, ne güzel yardımcıdır!

25/43. Kötü duygularını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü? Sen (Resûlüm!) ona koruyucu olabilir misin?

26/192. Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir.

26/196. O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır.

28/51. Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye, sözü (vahyi) birbiri ardınca yetiştirmişizdir (aralıksız vahiylerimizi göndermişizdir).

27/92. "Ve Kur'an'ı okumam (emredildi). Artık kim doğru yola gelirse, yalnız kendisi için gelmiş olur; kim de saparsa ona de ki: Ben sadece uyarıcılardanım.

28/52. Ondan (Kur'an'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.

28/53. Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de Müslüman idik, derler.

28/54. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar, kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.

29/46. İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur.

29/47. (Resûlüm!) İşte böylece sana (önceki kitapları tasdik eden) bu Kitab'ı indirdik. Onun için, kendilerine kitap verdiklerimiz ona iman ediyorlar. Şunlardan

(Araplardan) da ona iman eden nice kimseler vardır. Âyetlerimizi, ancak kâfirler (inatları yüzünden) bile bile inkâr eder.

29/65. Gemiye bindikleri zaman, dini yalnız O'na has kılarak (ihlâsla) Allah'a yalvarırlar. Fakat onları sâlimen karaya çıkarınca, bir bakarsın ki, (Allah'a) ortak koştaktadırlar.

30/2. Rumlar, yenildi.

30/3. Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde onlar, halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir.

30/4. Onların bu yenilgilerinden önce de sonra da emir Allah'ındır. O gün müminler de Allah'ın yardımıyla sevineceklerdir.

30/30. (Resûlüm!) Sen yüzünü hanîf olarak dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur. İşte dosdoğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.

30/31. Hepiniz O'na yönelerek O'na karşı gelmekten sakının, namazı kılın; müşriklerden olmayın.

30/32. Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan (olmayın. Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile böbürlenmektedir.

30/43. Allah katından, dönüşü olmayan bir gün (kıyamet günü) gelmeden önce yönünü o gerçek dine çevir! O gün (insanlar) bölük bölük ayrılacaklardır.

30/44. Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhine olur. İyi işler yapanlara gelince, onlar da kendileri için (cennetteki yerlerini) hazırlamış olurlar.

30/60. (Resûlüm!) Sen şimdi sabret. Bil ki Allah'ın vâdi gerçektir. (Buna) iyice inanmamış olanlar, sakın seni gevşekliğe sevketmesin!

31/13. Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma!

Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.

31/23. (Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber verimiz. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir.

31/32. Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak (ihlâsla) O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkararak kurtardığı vakit içlerinden bir kısmı orta yolu tutar. Zaten bizim âyetlerimizi, ancak nankör hâinler bilerek inkâr eder.

35/23. Sen sadece bir uyarıcısın.

35/24. Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur.

35/31. Sana vahyettiğimiz kitap, kendinden öncekini (semavi kitapları) doğrulayıcı olarak gelen gerçektir. Allah, kullarının (her halinden) haberdardır, görendir.

38/48. Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse, işte o zaman insan pek nankördür!

38/65. (Resûlüm!) De ki: Ben sadece bir uyarıcıyım. Tek ve kahrhâr olan Allah'tan başka bir tanrı yoktur.

38/70. Ben ancak apaçık bir uyarıcı olduğum için bana vahyolunuyor.

39/3. Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.

39/38. Andolsun ki onlara: Gökleri ve yeri kim yarattı? diye sorsan, elbette "Allah'tır" derler. De ki: Öyleyse bana söyler misiniz? Allah bana bir zarar vermek isterse, Allah'ı bırakıp da taptıklarınız, O'nun verdiği zararı giderebilir mi? Yahut Allah, bana bir rahmet dilerse, onlar O'nun bu rahmetini önleyebilirler mi? De ki: Bana Allah yeter. Tevekkül edenler, ancak O'na güvenip dayanırlar.

39/45. Allah, tek olarak anıldığı zaman, ahirete inanmayanların içlerine sıkıntı basar. Ama Allah'tan başkası anıldığı zaman hemen yüzleri güler.

41/26. İnkâr edenler: Bu Kur'an'ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırsınız, dediler.

41/27. O inkâr edenlere şiddetli bir azabı tattıracağız ve onları yaptıklarının en kötüsüyle cezalandıracağız.

42/6. Allah'tan başka dostlar edinenleri Allah daima gözetlemektedir. Sen onlara vekil değilsin.

42/8. Allah dileseydi onları bir tek millet yapardı. Fakat O, dilediğini rahmetine kavuşturur; zalimlerin ise hiçbir dostu ve yardımcısı yoktur.

42/13. "Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin" diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır

geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir.

43/15. İşte onun için sen (tevhide) dâvet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allah'ın indirdiği Kitab'a inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz de sizedir. Aramızda tartışılabilir bir konu yoktur. Allah hepimizi bir araya toplar, dönüş de O'nadır.

48/28. Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderen O'dur. Şahit olarak Allah yeter.

48/29. Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfat vâdetmiştir.

50/45. Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver.

57/16. İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.

57/25. Andolsun biz peygamberlerimizi açık delillerle gönderdik ve insanların adaleti yerine getirmeleri için beraberlerinde kitabı ve mizanı indirdik. Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır. Bu, Allah'ın, dinine ve peygamberlerine gayba inanarak yardım edenleri belirlemesi içindir. Şüphesiz Allah kuvvetlidir, daima üstündür.

57/26. Andolsun ki biz, Nuh'u ve İbrahim'i gönderdik, peygamberliği de kitabı da onların soyuna verdik. Onlardan (insanlardan) kimi doğru yoldadır; içlerinden birçoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/27. Sonra bunların izinden ardarda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkalarından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Uydurdukları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık. Fakat kendileri Allah rızasını kazanmak için yaptılar. Ama buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır.

57/28. Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve Peygamberine inanın ki O, size rahmetinden iki kat versin ve size ışığında yürüyeceğiniz bir nûr lütfetsin; sizi bağışlasın. Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.

57/29. Böylece kitap ehli, Allah'ın lütfundan hiçbir şey elde edemeyeceklerini bilsinler. Lütuf bütünüyle Allah'ın elindedir, onu dilediğine bahşeder. Allah, büyük lütuf sahibidir.

60/8. Allah, sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara âdil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah, adaletli olanları sever.

60/9. Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte zalimler onlardır.

61/6. Hatırla ki, Meryem oğlu İsa: Ey İsrailoğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim, demişti. Fakat o, kendilerine açık deliller getirince: Bu apaçık bir büyüdür, dediler.

61/7. İslâm'a çağırıldığı halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim kim olabilir! Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.

61/8. Onlar ağızlarıyla Allah'ın nûrunu söndürmek istiyorlar. Hâlbuki kâfirler istemeseler de Allah nûrunu tamamlayacaktır.

61/9. Müşrikler istemeseler de dinini bütün dinlere üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak ile gönderen O'dur.

68/35. Öyle ya, (Allah'a) teslimiyet gösterenleri, (o) günahkârlar gibi tutar mıyız hiç?

73/10. Onların (müşriklerin) söylediklerine katlan ve onlardan güzellikle ayrıl.

73/11. Nimet içinde yüzen o yalancıları bana bırak ve onlara biraz mühlet ver.

87/18. Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, vardır.

87/19. İbrahim ve Musa'nın kitaplarında.

88/21. O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.

88/22. Onların üzerinde bir zorba değilsin.

88/23. Ancak yüz çevirir inkâr ederse,

88/24. İşte öylesini Allah en büyük azap ile cezalandırır.

88/25. Şüphesiz onların dönüşü sadece bizedir.

88/26. Sonra onların sorguya çekilmesi de sadece bize aittir.

98/1. Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi.

98/2. (İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sayfeleri okuyan bir elçidir.

98/3. En doğru hükümler vardır şu sayfalarda.

98/4. Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler.

98/5. Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.

98/6. Ehl-i kitap ve müşriklerden olan inkârcılar, içinde ebedî olarak kalacakları cehennem ateşindedirler. İşte halkın en şerlileri onlardır.

98/7. İman edip sâlih ameller işleyenlere gelince, halkın en hayırlısı da onlardır.

98/8. Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir.

107/1. Dini yalanlayanı gördün mü?

107/2. İşte o, yetimi itip kakar;

107/3. Yoksulu doyurmaya teşvik etmez;

107/4. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki,

107/5. Onlar namazlarını ciddiye almazlar.

107/6. Onlar gösteriş yapanlardır,

107/7. Ve hayra da mâni olurlar.

109/1. Ey Muhammed! De ki: "Ey kafirler!

109/2. "Ben sizin taptıklarınıza tapmam."

109/3. "Benim taptığıma da sizler tapmazsınız."

109/4. "Ben de sizin taptığınıza tapacak dağılım."

109/5. "Benim taptığıma da sizler tapmıyorsunuz."

109/6. "Sizin dininiz size, benim dinim banadır."

ÖZET

Yemenici, Ahmet, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin Diğer Dinlere ve Din Mensuplarına İlişkin Yaklaşımları, Doktora Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Mualla SELÇUK, 538 s.

Araştırmada Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin diğer dinlere ve din mensuplarına ilişkin yaklaşımları nitel bir araştırma deseni ile incelenmiştir. Araştırma evreni din kültürü / din dersine giren öğretmenlerden; örneklem ise yurtdışındaki, Türkiye’deki farklı dinlere mensup öğrencisi olan özel Türk - yabancı ve resmi okullarda görev yapan 12 öğretmenden oluşmuştur.

Araştırma verileri kaynak taraması ve yarı yapılandırılmış sorularla öğretmenlerle derinlemesine yapılan görüşme yoluyla elde edilmiştir.

Çalışmanın kavramsal çerçevesinde teolojiden pedagojiye öğretmenlerin yaklaşımlarını anlamak için dinî çeşitliliğe ilişkin yürütülen tartışmaların kavramsal olarak teolojik, sosyokültürel ve pedagojik olmak üzere üç farklı başlık altında ele alınabileceği sonucuna varılmıştır. Yine Kur’an’ı Kerim’in farklı inanç gruplarını ele alış biçimi ve bu çerçevede Kur’an ayetlerinden ortaya çıkan bağlamlar irdelenmiştir. Farklı inanç gruplarının varlığı, farklı inanç grupları, inançlara hakikat değeri biçmek ve dinde zorlamanın olmayışı Kur’an’ı Kerim’in farklı inanç gruplarını ele alış biçiminde ortaya çıkan temel bağlamlar olarak tespit edilmiştir. Kavramsal çerçevenin belirlenmesinde Hz. Muhammed’in farklı inanç gruplarıyla ilişki biçiminde örneklik oluşturacak yönleri ve çağdaş İslam ilahiyatında diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımları yansıtacak üç tipik örnek irdelenmiştir.

Öğretmen görüşmelerinden elde edilen bulgular sonucunda; hem zihinsel hem de günlük yaşamda bire bir yaşanan farklılıklarla karşılaşma pratiğinin diğer dinlere ve mensuplarına ilişkin yaklaşımlarında bir etken olduğu görülmüştür. Karşılaşma pratiği yaşayan öğretmenlerin yaklaşımlarında öncesi ve sonrasıyla belirgin bir farklılaşma yaşandığı anlaşılmıştır. Öğretmenlerin hizmetöncesinde ve hizmetiçinde aldıkları bilgilerin yeterli olmadığı dikkat çekmiştir. Farklılıkların sınıfta öğretimi ve farklı öğrenci özelliklerini dikkate alan değişik öğretim materyalleri hazırlama konusunda öğretmenlerin hizmetiçine ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Ortak problem alanları-ortak zemin konusunda öğretmenlerin farkındalık içinde oldukları ve işbirliğine açık oldukları görülmüştür.

ZUSAMMENFASSUNG

Yemenici, Ahmet, Annäherung der Lehrer für Religionskultur und Ethik an die anderen Religionen und Religionsangehörigen, Dissertation, Betreuerin: Prof. Dr. Mualla SELÇUK, 538 Seiten.

Das Thema „die Annäherung der Lehrer für Religionskultur und Ethik an die anderen Religionen und Religionsangehörigen“ wurde anhand eines qualitativen Forschungsentwurf untersucht. Das Forschungsfeld bilden die Lehrer für Religionskultur und Ethik. Die Stichprobe sind 12 Lehrer im Ausland in den türkischen und ausländischen privaten und staatlichen Schulen, die Schüler mit verschiedenen Religionszugehörigkeiten aus der Türkei unterrichten.

Die Forschungsdaten wurden durch Quellenrecherchieren, halbstrukturierte Fragen, intensive Gespräche (Interviews) mit Lehrern erhoben.

In dem begrifflichen Rahmen der Forschung ist man zu dem Ergebnis gelangt, dass die Diskussion hinsichtlich der religiösen Vielfalt unter drei verschiedenen Überschriften, nämlich theologisch, sozio-kulturell und pädagogisch, durchzuführen ist, um die Annäherung der Lehrer von Theologie an die Pädagogik zu verstehen.

In dieser Forschungsarbeit wurden die Behandlungsweise der verschiedenen Glaubensgemeinschaften und die Kontexte, die sich aus den Koranversen herauskristallisieren, untersucht. Es wurde festgestellt, dass es verschiedene Glaubensgemeinschaften gibt, dass es nicht der Fall ist, den Glauben Wahrheitswert beizumessen und die Menschen zum Glauben zu zwingen. Dies wurde als Grundkontexte festgestellt, wie der Koran unterschiedliche Glaubensgemeinschaften betrachtet. Bei der Festlegung des begrifflichen Rahmens wurden drei typische Beispiele behandelt, die die Eigenschaften des Propheten Mohammed hinsichtlich seiner Beziehung zu den unterschiedlichen Religionen, die Annäherungen in der zeitgenössischen Islam-Theologie bezüglich der anderen Religionen und Religionsangehörigen widerspiegeln. Es wurde darauf geachtet, dass diese musterhaft sind.

Nach den Ergebnissen, die durch Gespräche (Interviews) mit Lehrern erhoben wurden, wurde festgestellt, dass die Menschen sowohl intellektuell (geistig) als auch

im alltäglichen Unterschiede erleben. Diese Begegnung mit Unterschieden ist ein Faktor bei der Annäherung an die anderen Religionen und an die anderen Religionsangehörigen. Bei den Lehrern, die eine Begegnung erleben, wurde registriert, dass es zwischen ihren Annäherungen vorher und nachher Änderungen erlebt sind. Man hat gesehen, dass die Kenntnisse der Lehrer vor der Dienstaufnahme und während der Arbeit nicht ausreichend sind. Es hat sich herausgestellt, dass es für die Lehrer eine Fortbildung bezüglich der Materialentwicklung erforderlich ist, um in der Klasse (im Unterricht) den Unterschieden einen Platz einzuräumen und die unterschiedlichen Eigenschaften der Schüler zu berücksichtigen. Es wurde festgestellt, dass die Lehrer sich hinsichtlich des Themas gemeinsame Problemfelder – gemeinsame Basis bewusst sind.